

C. G A N E

TRECUTE VIETI
DE DOAMNE
ȘI DOMNIȚE

VOL. I

DELA INCEPUTURILE NEAMULUI
LA EPOCA FANARIOTĂ

CU 31 GRAVURI DE
PIERRE GRANT

LUCEAFĂRUL S. A. - BUCUREȘTI, STR. NUMA-POMPILIU, 7-9

1932

DIN ACEST VOLUM S'AU TRAS
DOUĂZECI EXEMPLARE PE HĂR-
TIE VELINĂ ANTIK-DRUCK, NUME-
ROTATE DELA I LA XX, PUR-
TÂND SEMNĂTURA AUTORULUI
ȘI TREI MII EXEMPLARE PE HĂR-
TIE EDITION NENUMEROTATE.

10

11

12

13

14

15

16

17

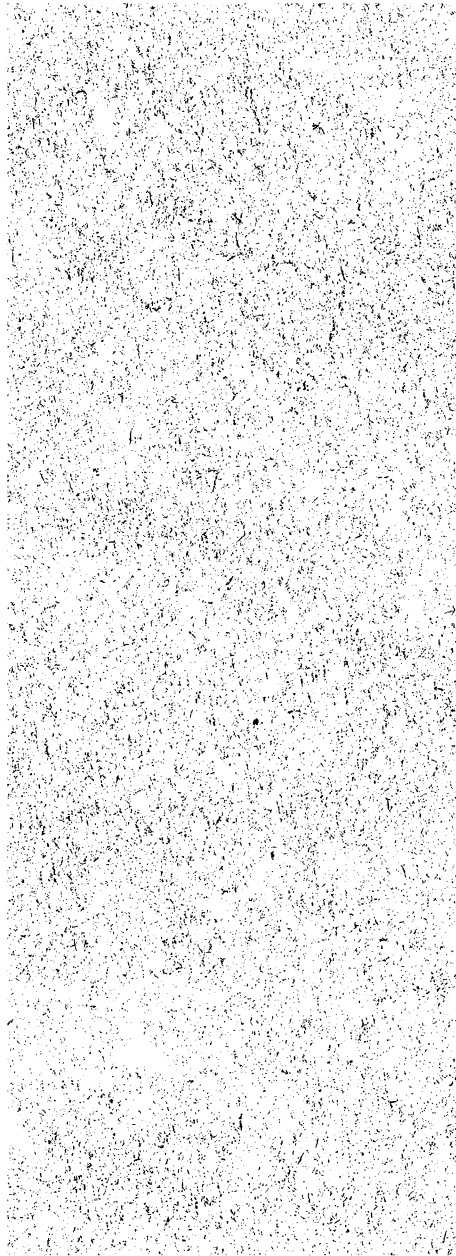
18

19

20

Pește scheletul Istoriei - flori
Peștera exuberanței literare - aderenț.

L. Gaury

*Invățând Istoria, simți că ți se transformă
neîncetat, nu numai spiritul, dar și inima,
și, contrar metafisicienilor, ești fericit de-a
găzdui în tine, nu un suflet nemuritor, ci
mai multe suflete muritoare.*

(NIETZSCHE)

P R E F A Ț Ă

D. C. Gane cunoaște perfect baza documentară a icoanelor pe care cu meșteșug literar le înfățișează publicului capabil de a ceti, în acest vârtej de nebunie și de înșelăciune, literatură bună.

Talentul său învie figuri care nu merituau să fie uitate. Astfel de vieți ca acelea pe care le prezintă sînt de natură să crească încrederea în noi cari am putut răbda atîta, rămânînd totuși vii și capabili de o creațiune pe care numai nemăsurata ignoranță a conducătorilor a împiedecat-o pînă acum.

N. IORGA

CAPITOLUL I.

LUPTA PENTRU CATHOLICISM

UN atare subiect — viețile Doamnelor și Domnițelor române — întâmpină, pentru început, o greutate din cele mai mari, cea mai mare din toate: lipsa de documentare. Incepând cu veacul al XVI-lea, materi- l pentru descrierea acestor vieți aflăm îndeajuns, bogat uneori, interesant întotdeauna. Inșă pentru epoca anterioară acest material se face din ce în ce mai rar, abia câteva vești și o searbădă nomenclatură pentru anii 1400 la 1500, iar pentru începuturile neamului în veacul al XIV-lea lipsesc adeseori până și numele nevestelor voevozilor noștri.

Totuși nu se poate începe fără început. Și acest început are, dincolo de domeniul propriu zis al subiectului nostru, o latură interesantă în strânsă legătură cu viața de altă dată a Doamnelor române. E vorba de lupta ce s'a dat în trecut pentru răspândirea catolicismului în meleagurile noastre, luptă care se

coboară în timp mult înainte de întemeierea voevodatelor Moldovei și Munteniei.

Când în anul 1038 regele Ștefan al Ungariei, zis Cel Sfânt, a îmbrățișat creștinismul, iar câțiva ani mai târziu (după schismul din 1054) și-a umplut țara de preoți și de călugări catolici, de biserici, de mănăstiri și de episcopate papistașe, firește c'a încercat în toate chipurile ca vechile așezări românești din Ardeal și din Oltenia (voevodate, banate, cnezate) să fie convertite și ele la catolicism. Ceeace însă n'a izbutit Ungurul să facă atunci, a fost înfăptuit de un Român, cam două veacuri mai târziu, și anume în anul 1204 de către Jon Assan¹⁾ Impăratul Româno-Bulgarilor. Acest om, care prin neasămuita lui energie a știut să scuture de lanțurile bizantine atât populația bulgărească cât și acea românească din întinsele sale domenii, care s'a priceput, întru înfăptuirea planurilor sale, să capete și sprijinul Românilor de dincoace de Dunăre (Vlahii din Muntenia și Brodnicii din Moldova), acest om a înțeles că pentru menținerea și afirmarea neașteptatei lui puteri, cât și pentru a putea duce mai departe lupta împotriva Imperiului Bizantin, îi trebuie sprijinul Papei, care pe vremea aceea deținea în mâinile lui nu numai puterea spirituală, ci și pe acea lumească. Și astfel s'a putut că în anul 1204 uniunea imperiului assănesc cu biserica din Roma să se înfăptuiască.

Când 40 ani mai târziu, în 1241, Jon Assan al II-lea, fiul lui Assan, s'a lepădat de biserica romană, pentru scopuri politice de altfel analoage — căci Bizanțul căzuse în mânele cruciaților formând acum Imperiul Latin din Orient, și lui Jon Assan îi trebuia deci un nou sprijin împotriva veșnicului dușman bizantin, pe care l'a aflat în alianța ce a încheiat cu Impăratul din Nicea, ortodox — când deci în anul 1241 Imperiul Româno-Bulgar s'a lepădat de Papa, acesta, văzându-și străduirile zădărnice, se adresă regelui Ungariei pentru a'l îndupleca de a face o expediție împotriva necredincioșilor Români și Bulgari și de a'i aduce din nou, cu sila, la catolicism. Bela al IV-lea, întru împlinirea mandatului său, se pregătea tocmai de a călca

¹⁾ Ioniță sau Kaloian.

teritoriul lui Assan, când se întâmplă evenimentul repercutor în veacuri al năvălirii Tătarilor. Din învălmășeala care a avut loc atunci a rezultat și desfacerea Imperiului Româno-Bulgar, Bulgarii au urmat totuși, dincolo de Dunăre, a avea o viață națională a lor, foarte slăbită, până la distrugerea statului lor de către Turci, iar Români, dincoace de Dunăre, pentru a putea rezista împotriva Tătarilor, au fost nevoiți să ceară sprijinul Regelui Ungariei, supunându-se lui. Este constatat astăzi documentar că în momentul invaziunii tătare, 1241, Români dintre Carpați și Dunăre, din ambele părți ale Oltului, erau organizați în voievodate, probabil sub suzeranitatea Imperiului Româno-Bulgar al Assăneștilor. În Oltenia domnea *Lytuon*, (sau Litovoi), iar în Muntenia (Țara Românească, Terra Blacorum) domnea voievodul *Seneslau*. Aceștia, supunându-se acum regelui Ungariei, avură din nou a înfrunța strădăniile bisericii romane pentru a-i aduce sau pentru a-i readuce la catolicism, strădăniile care, dincolo de munți, în Ardeal, nu încetase de altfel niciodată și care, o sută de ani mai târziu, au pricinuit descălecatul Moldovei de către Bogdan. Pe de altă parte, fiind mereu hărțuiți de Tătari, iar regele Ungariei, cu toată protecția nominală ce le acorda, fiind prea slab pentru a-i apăra împotriva barbarilor, Români ajunseră cu încetul a înțelege că a-și uni puterile înseamnă a rezista mai bine coteropitorilor. Astfel după moartea lui Seneslau (ca. 1260), Lytuon, voievodul Olteniei, împreună cu frații lui, a cucerit teritoriile acestuia și le-a unit cu ale lui, înființând astfel unitatea națională dintre Carpați și Dunăre. Urmașii lui, Tumor și Basarab cel Mare, au rămas supuși coroanei ungurești, până când, după moartea celui din urmă rege arpadian, Basarab s'a scuturat de acea suzeranitate, benevolă la început, prin strălucita victorie ce a repurtat împotriva regelui Carol Robert d'Anjou, lângă Cetatea Argeșului, în anul 1330. De aici încolo, credința papistașă nemaî putând fi impusă nici prin arme, nici prin alte mijloace (cum fusese de pildă mai înainte prin mijlocul Ordinului Cavalerilor Teutoni și Ioaniți, cărora regii Ungariei le dăduse celor dintâi Țara Bârsei¹⁾), iar celor de-al doi-

¹⁾ întinzându-se ei dincoace de munți.

lea Oltenia și Muntenia într'un fel de apanaj) biserica romană va încerca, după cum vom vedea, de a catoliciza țara prin femei.

Dar, fiindcă procedeul acesta a fost încercat în acelaș timp și în Moldova, câteva vorbe mai întâiu asupra Românilor dela Nord.

În Moldova de azi, în tot timpul năvălirilor barbare, dela Geți (271) și până în veacul al XII-lea, adică vre-o 900 ani, nu s'au putut constata urme de așezări mai trainice. Au trecut puhoiuri de năvălitori, au stat o vreme, au venit alții peste ei, cari la rândul lor au fost iar alungați de alți noi veniți. Cumanii singuri au avut o organizare mai temeinică, deși de fapt sediul lor principal era dincolo de Nistru. Totuși în perioada de liniște de sub dominația lor, așezările au început a se înmulți. Prin anul 1150 documentele și cronicile streine ne arată țara Moldovei locuită de Români, ca și Muntenia, ca și Oltenia, ca și întreg Ardealul, ca și Macedonia. Românii din părțile acestea purtau, cel puțin printre streini, numele de *Brodnici* la sud (dela slavonul brod = vad, oameni de pe vaduri, căci locuiau pe margini de râuri) și de *Bolohoveni* la Nord (dela Boloh, Vloh, Vlah). Acești Bolohoveni aveau cnejii lor și erau așezați între Prut și Nistru, întinzându-se mai mult dincolo de acest râu, spre Nord, dar având ramificațiile lor înspre Sud și Vest, până în munții Carpați. Peste ei, ca și peste toată lumea, s'au năpustit Tătarii în anul 1241, adică cam 100 de ani după ce se pot constata primele așezăminte ale acestor strămoși români din Moldova. Cel dintâi veac după năvălirea Tătarilor a trebuit să se petreacă, ca pretutindeni, în neîncetate lupte. Abia în anul 1342, când tronul Ungariei fu ocupat de valorosul ei rege Ludovic d'Anjou, acesta hotărâ o expedițiune pentru respingerea lor dela hotarele țării sale. Voevodul Ardealului, Andrei, comanda oștirea acestei expedițiuni, și nobilul român Dragoș din Badeu, în Maramureș, se afla printre căpitanii sei. Tătarii fiind învinși și respinși, Dragoș cu familia lui și cu o seamă de alți nobili români maramureșeni — români ungureni, cum îi numesc cronicile noastre, drept dovadă că Bolohovenii de dincoace de munți erau români și ei — primiră în dar dela rege pământuri pe malurile Moldovei, și se stabiliră acolo, unde le veni cu atât mai ușor a

sta, cu cât, pe de o parte, ei găsiră pământurile locuite tot de Români, fără organizație încheată poate, dar Români, iar pe de altă parte întrucât, deși supuși unguri, se bucurau, din cauza munților ce-i despărteau de suzeranii lor, de mai multă libertate. Acesta fu adevăratul început al neamului moldovenesc, contopirea Românilor de dincolo de munți, cu acei de dincoace, primul descălecat, cum l'au numit cronicile.

Dragoș, bătrân, muri doi ani mai târziu, și fiul său Sas îi luă locul.

În timpul acesta, în Maramureș domnea Bogdan, fiul lui Ștefan, nepot lui Nicolae, voievozi de Maramureș și conți de Ugoci. Acest Bogdan, nemulțumit la culme de felul cum înțelegeau Ungurii să facă propagandă papistașă, se răsvrăti. Și iată de ce: drept răsplată a trecerii Românilor la catolicism, regele dădea renegaților moșii și titluri de nobilime. În felul acesta, nu numai că-i catoliza, dar îi și maghiariza, scăzând astfel numărul populației românești din regat. Procedeu acesta care ținea de mult, ajunsese la culme sub regii angevini. Bogdan, care întruchipa aspirațiile românești de pe atunci, se răsvrăti. Revolta fu înăbușită, oamenii lui pedepsiți, iar voevodatul Maramureșului scos de sub sceptrul lui, care fu dat unei rude a lui Dragoș. Atunci Bogdan cu o mână de credincioși voinici de-ai lui, cu oameni recrutați mai cu voe și mai cu sila, trecu munții în Moldova pentru a-și căuta o patrie nouă. Atacând pe Drag, fiul lui Sas, în cetatea lui dela Siret, îi sdrobi oștirea, și îl alungă peste munți înapoi, luându-i locul în Moldova. Iată a doua descălecare, descotorosită de legendă, fără vânătoare de zimbru, pe care nici Dragoș, nici Bogdan nu l'au urmărit nici odată nici prin păduri bătrâne, nici pe malul apelor. Stema Moldovei, un cap de bour, era vechea stemă a voevozilor de Maramureș.

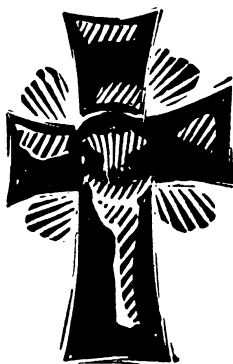
Ludovic d'Anjou întreprinse o expediție pentru a pedepsi pe răsvrătitul său vasal, și a aduce pe Drag din nou în Moldova. Însă, bătut de Bogdan, se întoarse umilit în țara lui ungurească și astfel voevodatul Moldovei căpătă neatârnamul în anul 1359 prin Bogdan, precum voevodatul Olteno-Muntenesc căpătase pe a lui prin Basarab, cu 29 de ani înainte (1330).

Moldova fu numită de către streini *Bogdania* și Muntenia

Basarabia. Numele acesta din urmă a dispărut mai târziu, pentru a fi adoptat de către noi numai pentru partea din preajma Deltei Dunării, care fusese în stăpânirea lui Mircea Basarab, și întins apoi de către Ruși, în anul 1812, la partea Moldovei cunoscută azi sub această denumire.

Și acum că principatele erau înjghebate și că nu mai erau ordine de primit dela Buda sau dela Roma, credința strămoșească putea înflori în toată pravoslavnicia ei.

Însă, aici voiam să ajungem, această floare a ortodoxismului a crescut printre spini, care nu odată erau s'o înăbușe. Precum am arătat, ceace Sanctitatea Sa Papa dela Roma nu mai putea face prin mijlocirea regelui Ungariei sau a Cavalerilor sei Teutoni, a încercat a face cu ajutorul primelor Doamne române, care, din întâmplare sau nu, au fost în bună parte catolice.

CAPITOLUL II.

PRIMELE DOAMNE ALE MUNTENIEI ȘI ALE MOLDOVEI

DOAMNA CLARA A LUI ALEXANDRU BASARAB

IN Țara Românească noua politică de convertire a Romei avu începuturi anevoioase. Domnii noștrii ortodocși aveau, pentru a-și alege soții, vecini ortodocși. În vremea aceia, voevozii noștrii, nu încă cu totul eșiți dintr'o epocă de feudalitate — căci oricât s'ar fi combătut și se mai combate încă ideia unei feudalități românești, ea a existat — în vremea aceia, zic, voevozii români, cu obiceiuri moștenite din străbuni, nu-și alegeau nevestele decât din case domnitoare. Or, în Muntenia țară așezată între Carpați și Dunăre, alegerea de femei ortodoxe li era ușoară. Țara lor se învecina cu cele trei împărății bulgărești existente pe atunci, cele dela Marea Neagră, dela Târnova și dela Vidin, cu regatul Serbiei, cu al Bosniei, și chiar, căci au fost

și astfel de încuscări, cu Impărăția Bizanțului. În Moldova din potrivă, în afară de îndepărtații stăpânitori ai Moscovei și de abia mai apropiații nobili lituanieni, voevozii noștrii nu aveau alegere decât la catolicii Unguri și Poloni. Din această cauză vom vedea deci că, acolo în Nord, încuscările cu catolicii și în genere influența catolică a fost mai însemnată decât la Sud.

În adevăr, dacă cercetăm perioada dela 1300 până la 1400, nu găsim de fapt, pentru Doamnele cunoscute nouă în Muntenia, decât o singură catolică, pe celebra Doamnă Clara. Numele nevestelor de Domni dinainte de Basarab cel Mare, adevăratul întemeitor al Țării Românești, nu ni sunt cunoscute. Știm doar atât că Lytuon (Litovoi) și-a măritat o fată cu regele Sârbilor, Milutin (ca. 1770).

Din pomelnicul dela Câmpulung aflăm numele câtorva din primele Doamne muntene. Astfel Basarab cel Mare ținea pe *Marghita*. Fata acestora, *Teodora*, era măritată cu țarul Bulgariei, iar fiul lor Alexandru-Nicolae vevod a avut două soții, pe *Maria* și pe *Clara*, despre care vom vorbi îndată.

Radu I (1374—85) Cel Mare, zis apoi Radu-Negru, presupusul descălecător al legendei (confusia datează din veacul al 17-lea) a avut, după pomelnicul din Câmpulung, de soție pe *Ana*, iar după acel din Tismana pe *Calinichia*. Pomelnicul fiind de dată recentă, primul din 1711 și al doilea din 1798, nu putem pune multă bază pe ele. Rămâne totuși ipoteza că Radu Vodă a avut două neveste. În tot cazul pe *Calinichia* o cunoaștem, prin binevoitorul concurs al marelui nostru Hașdeu. Ea era de neam împărătesc din Bizanț, sora sau vara împăratului *Ion Paleologul*. Știm și felul cum s'a făcut această căsătorie, prin mijlocirea lui Ioachim Critopol, mitropolitul Vicinei¹⁾, ajuns mai târziu cel întâi mitropolit al Ungro-Vlahilor și al Plaiurilor (Muntenia și ducatele de peste munți) drept mulțumire pentru serviciul prestat lui Radu Vodă.

Dan I, fiul lui Radu, ținea pe fata lui Vuc Brancovici, regele Sârbilor, iar Mircea cel Bătrân pe *Mara*, o vară primară

¹⁾ Vicina era probabil Isaccea de azi (G. Brăteanu: Vicina).

de-a lui, deci o Basarabă și ea. Pentru a putea face această căsătorie, oprită de canoane, Mircea Vodă ceru întâi învoirea arhiepiscopului de Ohrida, care i-o dete, și apoi acea a patriarhului de Constantinopol, care-i răspunse (1394) că *nu aprobă* o însoțire cu o femeie care-i este rudă atât de apropiată, însă că *nu desaproabă* o căsătorie recunoscută de arhiepiscopul de Ohrida. Uite popa, nu e popa! Și Mircea se însură!

Cât despre Clara, a doua soție a lui Alexandru-Nicolae voevod, cel care a domnit între anii 1330 și 1364, ea era din neamul banilor unguri de Severin, conți de Doboka. Se știe că pe vremea aceia ținutul Mehedinți și partea de vest a Gorjului aparțineau coroanei ungare. La sfârșitul veacului al XIII aflăm acolo pe un puternic senior transilvan, Ștefan Mikud Kükenus, numit ban de Severin și primind în apanaj dela rege un întins domeniu, compus din satele *Dăbăcești*, Runcu, Bâlta, Brădiceni, Stroești, Stolojeni etc. care domeniu fu erijat în comitat ereditar. Ștefan Mikud avu patru fii, pe Ion (Ianoș), Dumitru, Nicolae și Petru. Ei moșteniră dela tatăl lor domeniul *Dăbăceștilor*, în părți egale, purtând cu toții titlul de conte, iar Ion, cel mai mare din fii, moșteni și bănia Severinului¹⁾. Clara era fata

¹⁾ B. P. Hașdeu, în *Negră-Vodă CCLXXIX*, afirmă că *Dăbăceștii* sat își trage numele de la conții de Doboka. Cu ocazia căsătoriei Clarei, zice marele nostru savant, unchiul ei Dumitru se mută în țară la noi (din Ardeal) și, făcându-se ortodox, își schimbă și numele din Doboka în *Dăbăceacu*, iar urmașii lui ar fi fost *Dăbăceștii*. E însă firesc și logic să fi fost tocmai contrarul, adecă numele de Doboka să le fi venit de la domeniul lor feodal *Dăbăceștii*. Și în adevăr, vedem pe acest Dumitru, unchiul Doamnei Clara, lăsând la moartea lui (circa 1385) mănăstirea Tismanei „a patra parte a lui din *Dăbăcești*“. Intru cât testamentul precizează că a patra parte numai este a lui, înseamnă că *Dăbăceștii* aparțineau în cooproprietate celor 4 frați conți de Doboka, Ion (socrul Domnului) Dumitru, Nicolae și Petre. Că *Dăbăceștii* de mai târziu să fi fost urmașii lui Dumitru, se poate, deși nu e de crezut că a avut copii, fără care nu ne-ar fi dăruit mănăstirii tocmai partea acestui domeniu, din care urmașii lui și-ar trage mai târziu numele, când tocmai ei nu ar mai fi fost proprietarii acestui domeniu. *Dăbăceștii* ar fi prin urmare mai curând descendenți din Nicolae sau din Petru; iar în tot cazul numele satului n'a putut veni dela acel al proprietarului său, ci numele proprietarilor dela apanajul ce aveau.

Și iarăși pare ciudat că cei patru frați arătați mai sus să fi fost fiii lui

acestui, și căsătoria ei cu voevodul Țării Românești însemna nu numai o întărire a neamului ei în ținuturile noastre, cât mai ales un nou mijloc de-al Papei de-a încerca răspândirea catolicismului la noi.

Doamna Clara, fiind bigotă și în strânse legături cu regele Ungariei și cu Papa, și-a petrecut viața de Doamnă în Curtea de Argeș, atât în timpul domniei soțului ei Alexandru Voievod, cât și într'a fiului ei vitreg viteazul Vodă Vladislav, căutând să convertească pe soț, pe fiu, pe fetele ei, pe boeri și tot poporul la adevărata credință creștinească, după părerea ei, catolicismul. Cu toate aceste strădanii, cu toate că era înconjurată de preoți și de misionari papistași, cu toată corespondența ce întreținea cu scaunul papal din Roma, ea nu reuși să catolicească decât numai pe una din fetele ei, Ana, care ajunsese nevastă de crai, a lui Strașimir, Țarul Bulgariei. Biserica papistașă din Curtea de Argeș a fost făcută de ea, acea biserică ale căror pitorești ruine se mai văd și astăzi, pe un deal, în mijlocul grădinei publice din acel orașel de provincie, fostă glorioasă capitală a Țării Românești. Această ruină, acum 120 de ani, a fost luată de un călător englez prin țările noastre, Mister Clarcke, drept un templu roman, ca dovadă că civilizația și cultura nu sunt numaidecât gemene surori.

Un alt succes trecător al Doamnei Clara fu cel de a influența pe fiul ei vitreg Vladislav I după ce acesta, în anul 1369, încheiase definitiv pacea cu regele Ungariei, a-l influența sau poate a-l sili, să cheme pe un episcop catolic din Transilvania în Țara Românească, pentru a sfinți aici biserici și altare, pentru a ierta păcate și a judeca pricini. Ceeace dovedește de altfel, că numărul catolicilor din țară era totuși destul de mare. Papa la auzul acestei vești fu cuprins iar de fiorii nădejdei, scrise lui Vladislav Voievod (1370) pentru a'i mulțumi de buna lui voință, și pentru a'l îndemna și a'l ruga să treacă el însuși la catolicism, încredințându-l că astfel va deveni un atlet al lui Christ,

Ștefan Mikud, care a bănit în Severin între anii 1275—79, pe când Dumitru a murit prin 1385. Ban de Severin nu putea fi Ștefan Înainte să fi avut cel puțin 30 de ani. Dacă era deci născut pe la 1245 și fiul său a murit pe la 1385, ar fi 140 de ani pentru două generații. Cam greu.

care în orice timp și în orice împrejurare va avea sprijinul Scaunului Papal. Drept răspuns la această epistolă, și sfătuit fiind de sfântul Nicodim al Tismanei, care până la moarte a luptat împotriva tendințelor eretice ale Clarei, Vladislav înființă la Severin, adică la chiar marginea țărilor catolice, o a doua Mitropolie română ortodoxă. Papa o fi mușcat din buze, iar ce a făcut Doamna Clara, istoria nu ne spune. Dealtfel, Istoria nu ne spune despre Doamna Clara aproape nimic altceva decât cele înșirate mai sus. Tot restul e închipuire, iar Alexandru Davila, în celebra lui dramă „Vlaicu Vodă“, s'a priceput a da acestei închipuiri o formă, care l'a așezat în fruntea listei bunilor noștri scriitori.

Doamna Clara pare a fi avut o singură fată, pe *Ana*, împărăteasa Bulgariei, nevasta lui Strașimir, ultimul Țar din Vidin. De altfel *Ana* și *Strasimir* erau veri primari, mama țarului, *Teodora*, fiind sora voevodului Alexandru, fiica lui Basarab cel Mare. Sângele românesc al Basarabilor curgea deci în vinele multor crai vecini. Femei deșteaptă și energică, ca și mama ei, *Ana* a protejat în Bulgaria arta și literatura. Se cunoaște, în limba slavonă, o culegere a Vieții Sfințelor, scrisă sub al ei patronaj: „Mulțumită îngrijirii pioasei și vestitei Țarine *Ana*, și din porunca ei a fost scrisă această carte numită Synaxerul Sfințelor Femei, la Vidin, 1360“. Cu zece ani mai înainte, 1350, Papa Urban al V-lea scria Doamnei Clara ce fericit se simte de a afla că „Prea iubită în Christos fiica noastră, slăvită împărăteasă a Bulgariei, a urmat pilda mamei sale, trecând la catolicism“, dar că *Anca*, regina slăvită a Serbiei, rămasă în legea Răsăritului, va trebui convertită și ea.

Această *Ancă*, nevasta lui Uroș, regele Serbiei¹⁾, nu poate să fi fost decât fata vitregă a Doamnei Clara, fiica lui Alexandru Vodă din prima căsătorie. Astfel s'ar înțelege de ce a rămas ea ortodoxă, și iarăși s'ar putea tălmăci cum de purtau două surori același nume, *Ana* și *Anca*.

O a treia soră, *Domnița Elisabeta*, a fost măritată cu La-

¹⁾ După d. N. Iorga. Iar după d. Sever Zotta ar fi fost nevasta lui Simion, regele Serbiei. Arhiva Genealogică. Anul I. 2-3.

dislau, Palatinul Ungariei. Moartă la 1370, ea a fost îngropată la Oradea Mare.

În timpul acesta, în Moldova, lucrurile se petreceau altfel. Acolo, dela început, aflăm nu numai Doamne catolice, dar și pe un Domn convertit, renegat, Lațcu, fiul lui Bogdan. Papa neputându-se mângâia de desființarea Episcopiei Cumanilor, cum află că Moldova s'a organizat în stat independent, începu o politică de convertire, în care scop încercă în toate chipurile să reînființeze Episcopia pierdută. Planurile lui nu isbutiră pe această cale, întrucât partea de Sud a Moldovei, în care fusese Episcopia Cumanilor, nu era încă pe vremea aceia în stăpânirea Domnilor Moldovei. Dar, ce n'a putut face la Sud, reuși să înfăptuiască, în bună parte, la Nord, prin mijlocirea emisarilor săi. Sarcina lor fu în Moldova cu atât mai ușoară, cu cât voevozii descălicători aduseseră cu ei din Ardeal o parte din populația catolică ungurească și sasă, care se stabili în inima țării, cu instituțiile și preoții lor, și a căror urme se mai constată astăzi atât prin existența ruinei bisericii catolice dela Baia (pe atunci centrul de căpetenie al Sașilor) cât și prin populația ungurească așezată încă în zilele noastre prin părțile Romanului și ale Bacăului, și rămasă din punct de vedere etnic, intactă.

Moldova pravoslavnică a trăit zile de grea cumpănă în primele decenii după înființarea ei. Pericolul a fost înlăturat — dacă se poate vorbi de un pericol, ceace nu putem ști — și ortodoxismul a triumfat.

Despre Doamnele primilor descălicători nu știm nimic. De altfel, Dragoș Vodă și fiul său Sas nu mai pot fi priviți astăzi, după datele istoriografiei moderne, ca voievozi moldoveni. Ei erau nu numai vasalii regelui Ungariei, erau procuratorii lor, un fel de guvernatori de provincie. Abia când, după moartea lui Sas, Bogdan din Cuhnea, fost Voevod al Maramureșului și conte de Ugoci, răsvrându-se contra craiului Ungariei, năvăli cu oamenii lui în Moldova, atacă pe Drag, fiul și moștenitorul lui Sas, îl învinse la Siret, reședința lui, și-l alungă dincolo de munți, împreună cu toți cei ce rămăseseră credincioși coroanei lui Arpad, abia de atunci putem vorbi de o țară independentă și de un prim domn al Moldovei.

Acest Domn a venit în Moldova, bătrân, cu o nevestă bătrână, *Maria*, o polonă catolică. Faptul că fostul voevod al Maramureşului ţinea pe o catolică, dovedeşte că nu atât ura împotriva acestei credinţi făcuse pe Bogdan să se răsvrătească împotriva regelui său, cât sistemul ce aveau Angevinii de a desnaţionaliza pe Români.

Intemeierea Moldovei o datorăm deci mai curând unui fenomen etnic decât religios, deşi după cum am văzut, legătura între aceste fenomene era foarte strânsă. În tot cazul, lucru de importanţă pentru scurgerea evenimentelor viitoare, prima Doamnă a Moldovei a fost deci o catolică, Doamna Maria a lui Bogdan Voevod.

După câţiva ani de domnie (date controversate) Bogdan Vodă moare, lăsând în 1365, moştenitor ţării înfiinţată de el, pe fiul său Laţco. Numele nevestei lui n'a ajuns până la noi. Însă era ortodoxă. Şi despre aceasta a doua Doamnă a Moldovei, avem de povestit ceva frumos, ceva care dovedeşte că sufletul mamelor noastre, care s'a desvălit în ultimul război atât de tare, că sufletul acesta din străbuni le vine.

Laţco Vodă, prin presiunile şi făgăduelile venite dela Roma, prin influenţa mamei lui desigur, a trecut la catolicism, înfiinţând chiar în Siret o Episcopie catolică. Papa triumfa. Şi odată că voevodul Moldovei îmbrăţişase această credinţă, această formă a credinţei creştine, era şi firesc să caute, înainte de toate, a-şi converti soţia. Dar această femeie, ortodoxă din Ardealul Românesc, se împotrivi. Se împotrivi soţului ei, misionarilor care mişunau prin ţară şi'n deosebi în Siret, capitala; se împotrivi însuşi Papei, care cu mâna lui îi scrise o scrisoare, căreia Doamna al cărui nume nu îl ştim, răspunse că ea de legea străbunilor nu se leapădă. Energic'a acestei femei a făcut că împotriva voinţei soţului ei, care era doar Domn, singurul lor copil, Domniţa Anastasia, să rămână şi ea ortodoxă. Prin această îndărătnicie a ei, ea a scăpat ţara de legea romană, care după moartea lui Laţco, s'ar fi lăţit pretutindeni de ar fi fost şi Anastasia catolică. Căci în adevăr, când în 1373, voevodul Laţco îşi dădu obşteşcul sfârşit în cetatea lui din Siret, nu lăsă în urmă-i alt moştenitor decât pe fiica lui Anastasia. Obiceiurile de atunci

nu îngăduiau ca o femeie să se urce pe tron, dar nici ca moștenirea acestuia să treacă în mâini străine, atât timp cât mai curge în vinele cuiva sângele foștilor stăpânitori.

Așa dar, la moartea tatălui ei, Anastasia trebuia măritată pe dată, spre a da Moldovei un domn. De-ar fi fost această Domniță catolică, catolic i-ar fi fost probabil bărbatul. Dar mama ei, Doamna văduvă, îndărătnica ortodoxă, era încă în viață și veghea. Ea își alege generele, care, după credința ei trebuia să fie de viață domnească și creștin pravoslavnic. Iși îndreptă deci privirile asupra Lituaniei, și peți, ca să zicem așa, pentru fata ei, pe Iuga Coriatovici, fiul Ducelui Lituaniei.

Istoria Românilor, cea dela 1850 încoace, știe să ne povestească multe lucruri frumoase despre acest voevod care ar fi domnit în Moldova între anii 1373—75, precum și despre Doamna Anastasia. Inșă, precum nici vechile cronicile moldovenești nu pomenesc o vorbă despre domnia lui, astfel și istoricii cei mai noi îi neagă existența¹⁾. Să nu fi fost Anastasia nici măcar măritată cu el? In tot cazul, Anastasia a avut o fată, pe care o chema tot Anastasia și care fu nevasta lui Roman Mușat. Copii lor au purtat numele de Alexandru (cel Bun) și Iuga (cel care a domnit câteva luni în 1400). E deci de presupus că acest Iuga, care a existat ca Domn al Moldovei, purta numele bunicului său. Concluzia ce trebuie trasă, este că, chiar dacă ducele lituanian Iuga Coriatovici nu a domnit la noi după cum ar fi dorit soacră-sa, el a fost în tot cazul bărbatul Anastasiei Mușat, fata lui Lațco voevod.

Rămâne acum de văzut în ce chip și pe ce teme de drept au ocupat, după moartea lui Lațco — dacă nu a lui Iuga I — Mușatinii scaunul Moldovei.

¹⁾ P. P. Panaitescu: Hrușenski (Kiew 1927) dovedește neexistența lui Iuga Koriatovici ca Domn al Moldovei. D. N. Iorga s'a raliat acestei păreri (Revista Istorică. XIV. 1928. p. 320).

CAPITOLUL III.

MUȘATA ȘI NEVESTELE LUI ALEXANDRU CEL BUN

IN anul 1375, Petru, fiul Mușatei, s'a urcat în scaunul Moldovei.

Cine însă era această Mușată, care a dat numele ei întreg șirului de domni ce s'a perindat în Moldova timp de aproape 250 de ani?

Unii istorici — în deosebi Xenopol — au crezut că era Munteancă, din vița Basarabilor, alții au luat-o drept o Poloneză, pe când ea, vestita Mușată, ar fi de fapt Moldoveancă, nici mai mult nici mai puțin decât fata lui Bogdan descălicătorul, sora lui Lațco, și prin urmare mătușa Anastasiei.

Această presupunere de dată recentă și nu încă dovedită *documentar*, pare cea mai verosimilă, și până la proba contrarie trebuie adoptată. Ea aruncă o lumină vie asupra felului, foarte precis, de bună și deja stabilă organizare a începuturilor statului

moldovenesc. Nu o întâmplare a adus prin meleagurile noastre o ceată de vânători, cărora le-a trecut deodată prin minte să înființeze și să organizeze un stat. Ci dimpotrivă, întemeetorii Moldovei au venit din Ardeal cu gândul bine preconțuit de a crea aici un stat neatârnat de Coroana Ungariei, și care nu s'ar deosebi de acel pe care-l aveau din vechi în Maramureș decât tocmai numai prin faptul că s'ar desface de stăpânirea maghiară. Incolo, aceiași organizație, sub aceiași voievozi. Și de aceia vedem că, pentru continuitatea acestei idei conducătoare, după moartea lui Bogdan și a fiului său Lațco, domnia, pentru a nu încăpea pe mâini străine, a fost dată lui Petru, fiul Mușatei, care era fata lui Bogdan.

Petru era și el fiu de Domn. Il putem chiar privi ca adevăratul întemeetor al Moldovei. Căci tatăl său, Ștefan, bărbatul Mușatei¹⁾, era voevodul Șepeniței, adică a porțiunii de teren cuprins între Prut și Nistru, cu întinderea aproximativă a județului Hotin de astăzi.

Bogdan, care-și întinsese teritoriul voevodatului său dela cotul Prutului în jos, își măritase fata înainte sau după descălecarea, cu acest voevod vecin, Ștefan al Șepenițului, probabil urmașul Bolohovenilor, despre care am vorbit mai sus. La moartea lui Ștefan i-a urmat în scaun fiul său, Petru, iar la stingerea dinastiei Bogdăneștilor, Moldovenii l-au rugat să le fie și lor Domn, ca fiind nepot de fată al lui Bogdan, nepot de soră al lui Lațco și văr primar cu Anastasia. Astfel dinastia Bogdăneștilor va putea continua prin femei, astfel s'a înființat domnia Mușatinilor în Moldova, astfel prin această alegere, unindu-se voevodatul lui Bogdan cu acel al lui Petru, s'a creat adevărata Moldovă, care, de bine de rău, a știut să-și păstreze o relativă neatârnată, până târziu, până când, abia după 400 de ani, începu cunoscuta ei desmembrare prin succesivele răpiri ale Bucovinei și ale Basarabiei, și apoi iarăși întregirea tuturor teritoriilor în anii aceștia din urmă.

Mușata, fiind fata catolicei Maria, a fost catolică și ea.

¹⁾ După d. Nistor, iar după alți istorici, tatăl lui Petru, bărbatul Mușatei, ar fi fost Costea.

Purta chiar, prin străini, numele de Margareta. Totuși fii ei au rămas în credința tatălui lor, voevodul Ștefan, ortodoxi. Acești fii au domnit tus-trei: *Petru* șaisprezece ani, frate-său *Roman* trei ani, și cel mai mic, *Ștefan*, șase ani (dela 1375 până la 1400). Alexandru cel Bun, care, după scurta domnie a unui al doilea Iuga, neindentificat până azi, a urmat lui Ștefan în scaunul Moldovei, era fiul lui Roman și al Anastasiei, fata lui Iuga Coriatovici. Așa dar, într'o vreme când viața patriarhală avea altă însemnătate decât azi, Mușata noastră era fată de Domn, a lui Bogdan, soră de domn, a lui Lațco, nevastă de domn a lui Ștefan din Șepeniț, mamă a trei domni, Petru, Roman și Ștefan, bunica lui Alexandru cel Bun, răsbunica lui Ștefan cel Mare și strămoașa tuturor celorlalți domni, Ștefăniță, Petru Rareș, Lăpușneanu, etc. Iată pentru ce numele ei de botez a rămas în istoria noastră un nume patrimonial cunoscut de toată românia mea timp de aproape 600 de ani.

Amănuntele vieții ei nu se cunosc. Dar puținul cât știm ajunge pentru a-i da o faimă care merită să fie reamintită. Ca mamă de domni ea a locuit în Siret, unde catolicii o numeau Doamna Marghita, și unde a clădit o biserică, Sf. Ion Botezătorul, pe care a încredințat-o călugărilor dominicani. Atât această biserică, cât și acea a călugărilor Franciscani s'au năruit și nu rămâne astăzi din ele nimic.

Și sub Alexandru cel Bun, deși intrăm în secolul al XV-lea, lupta pentru catolicism a urmat a se da cu înverșunare. Acest domn, una din cele mai deosebite figuri ale istoriei noastre, a fost însurat de patru ori. Cea dintâi soție, pe care o avea încă înainte de a urca treptele tronului, se chema *Margareta* și era catolică, fiica palatinului Ștefan din Losontz, din Transilvania ²⁾. Ea făcu biserica papistașă dela Baia, unde și fu îngropată. Celebrul călător Bandini, trimisul Papei, a văzut, în anul 1646, mormântul ei acolo, astăzi dispărut, atunci însă întreg și în bună stare. Strădaniile Margaretei de a-și converti soțul la catolicism rămaseră, ca și ale Clarei în Muntenia, zadarnice.

După moartea ei, Alexandru Vodă se însură din nou, cu o

²⁾ Sau poate din Polonia, Losontz lângă Lemberg.

Româncă de data aceasta, *Neacșa*, sau, cum îi zic autorii străini, nu se știe de ce, *Ana. D. Iorga* ne spune că această Doamnă pare a fi fost fata lui Mircea cel Bătrân. Ceiace este sigur, e că ea muri scurtă vreme după cununie, fără a fi dat soțului ei copii, și că Alexandru cel Bun, căruia nu-i plăcea văduvia, se însură a treia oară, luând de soție iar pe o catolică, însă de neam mare de tot. Anume pe *Ringala*, vara regelui Vladislav al Poloniei (sora lui Vitold) Ringala era de altfel vară de al treilea și cu Alexandru. Rudenia aceasta ar fi venit după bunica lui Alexandru cel Bun, Mușata, a cărei mamă, Maria, era polonă, după cum știm.

Măritată întâiaoară cu ducele de Mazonias, Ringala era văduvă când o luă Alexandru.

Căsătoria ei, făcută cu mare alai în anul 1411, se desfăcu fără multe forme, zece ani mai târziu, în 1421. De ce și-a trimis Alexandru soția acasă, după o convețuire cuviincioasă, zice-se, nu se știe. Istoricii tac, din lipsă de documentare. Însă, bănuiala trebuie să cadă tot asupra chestiunii catolicismului. Propaganda acestei Doamne ajunsese atât de întinsă, încât până și Mitropolitul țării fu convertit la credința catolică. Un document din 1435, adică doi ani după moartea lui Alexandru, ni-l arată pe acest înalt prelat, fost mitropolit ortodox al Moldovei, cutreerând Europa spre a face propagandă credinței papistașe. De altfel, cronicile polone arată lămurit, că Ringala s'a despărțit de soțul ei Alexandru din pricină că acesta nu voia în ruptul capului să devie catolic". Așa dar, a plecat ea de bună voe, n'a fost alungată. E deci învederat că sistemul de convertire pe cale piezișă, adoptat de Papa pentru propagandă în țările noastre, a urmat încă multă vreme după înființarea voevodatelor, timp de aproape o sută de ani.

Alexandru cel Bun, fie că-i era sufletul larg, fie din diplomație, pentru a nu se strica cu puternicul său vecin, regele Poloniei, dete fostei lui soții, după despărțire, venitul a două orașe din Moldova, Siretul și Volohăvățul, precum și 600 de zloți pe an. Ba mai mult decât atât, — și aceasta arată că în adevăr ținea foarte mult să nu se certe cu regele Vladislav, — în 1422, adică un an după despărțire, îi trimise 400 de călăreți

sub conducerea spătarului Coman pentru a-i veni în ajutor în războiul ce purta Poloniei cu Cavalerii Teutoni. Coman al nostru, cu Moldovenii lui, repurtă la Marienburg strălucita izbândă, prea cunoscută de istorie pentru a mai vorbi de ea.

Patru ani mai târziu, în 1426, Alexandru arată încă odată dorința ce avea de a rămâne prietenul Poloniei, cerând, pentru fiul său Ilie, ce avusese cu Margareta de Losontz, mâna Marincăi, cumnata regelui Vladislav Iagellon. Și aceasta este încă o dovadă că nu Alexandru, însurat cu vara regelui Poloniei și care cerea acum în căsătorie pentru fiul său pe cumnata acestuia, că nu el alungase pe Ringala, ci că dimpotrivă ea, unealta Papei, plecase de bună voe și mahnită dintr'o țară pe care, cu toate strădaniile ei, nu o putuse îndruma pe calea „adevăratei credinți“.

De altfel, după despărțirea lui de Ringala, orientându-și politica mai mult spre Bizanț, mai ales după trecerea împăratului Ion al VIII-lea prin Moldova (1424) Alexandru cel Bun se însură a patra oară cu o ortodoxă de data aceasta, Marina, despre care se știe numai că era fata lui Marin și că se intitula, după pilda soțului ei „Doamnă de sine stătătoare a toată Moldova și a malului mării“. Din această titulatură ce-și dădea voevodul și Doamna lui se vede lămurit că Moldova se considera, către sfârșitul domniei lui Alexandru, neatârnată de Poloni. Legăturile cu această țară rămăseseră cordiale, dar vasalitatea dispăruse.

Marina e întâia doamnă româncă dela care ne-a rămas chipul „autentic“. Un epitrafir, țesut de meșteri bizantini contemporani și care se afla înainte de război într'unul din muzeele Petrogradului, ne-o arată pe Marina în bogatul ei costum de Doamnă subțire și mlădioasă cu ochi galeși, sprincenele încondeiate și foarte ridicate deasupra ochilor, nasul subțire, gura mică, părul împletit. Această din urmă Doamnă a lui Alexandru, a fost mama lui Petru Aron, despre care vom vorbi în capitolul următor.

CAPITOLUL IV.

DOAMNA MARINCA A LUI ILIE VODĂ

MARIA, sau *Marinca*, sau *Manca*, era sora reginei Poloniei Sofia, ambele fete ale ducelui lituanian *Andrei Oligmandovici*.

Nunta ei cu Ilie, fiul mai mare al lui Alexandru cel Bun, se făcu la Suceava, în ziua de 23 Octombrie 1426, nuntă cu alai mare, cu slujbă oficiată de cel dintâi Mitropolit al Moldovei Iosif, vărul domnului.

Tânăra Domnișă nu bănuia atunci viața de durere care o aștepta. În fața altarului, toate miresele, în toate vremurile, sunt la fel. Indrăgostite sau nu, ele cred, când li se pune cununa pe cap și preotul le binecuvântează, că de acum viața va însemna pentru ele o necurmată fericire. Abia atunci însă încep grijile și necazurile. Cât despre domnișă Maria a lui Vodă Ilie Mușat, viața ei a fost un blestem.

Șapte ani după cununie, în 1433, Alexandru cel Bun moare.

Ilie și Maria urcă treptele tronului. Inșă, nu apucară bine a gusta din plăcerile Domniei, că iată, un frate de al lui, numit Ștefan, al doilea fiu al lui Alexandru, sosește din Muntenia cu ajutor dela Vlad Dracul și'l alungă, împreună cu Doamna lui, peste hotarele Moldovei. Ilie și Marinca, isgoniți de Ștefan, părăsiți de boeri, fug în Polonia, la cumnatul lor, regele Vladislav. Marinca avea cu ea doi prunci, pe Roman și pe Alexandru, de 6 și de 5 ani. Credea biata femeie, că cumnatul ei îi va ajuta să-și recapete scaunul. Inșă Vladislav își primi rudele, le găzdui, le mângăia, le purtă cu vorba și mai mult nimic.

Ștefan, noul Domn al Moldovei, i se închinase, primind suzeranitatea Poloniei, așa încât regele Vladislav, chibzui că este mult mai cuminte să-și găzduiască cumnații, decât să facă, de ochii lor, război Moldovenilor.

Inșă, nu trece bine anul și, în 1434, Vladislav Iaghelo își dă duhul în capitala țării lui, plâns — zic cronicile polone — de întreg poporul, iar eu zic că de cumnații lui nu cred să fi fost plâns. Ii urmează în scaun Vladislav al III-lea, de care bieții noștrii prizonieri — căci de fapt asta erau Ilie și Maria, niște prizonieri — n'aură cu ce se făli.

Acest rege, ca și predecesorul său, își ținu rudele închise în palat, nevrând a le da ajutorul cerut de ei pentru redobândirea domniei pierdute. Ilie însă nu era om să stea cu mânele în sân. Văzând că dela rege nu putea căpăta sprijinul dorit, el își făcu prietenii în nobilimea polonă, știind că nobilii erau adese ori mai puternici decât regele însuși. Astfel într'o zi, prietenii lui îl făcură scăpat, și cu o armată strânsă de ei, îl duseră până la hotarele Moldovei. Aflând regele despre aceasta și fiindu-i teamă că dacă Ilie și-ar redobândi scaunul fără ajutorul său, s'ar lepăda de suzeranitatea polonă, îi trimise în ajutor o armată destul de puternică pentru a putea ataca, cu sorți de izbândă, pe rivalul său frate. Ilie în adevăr pornește împotriva lui Ștefan și la Podagra, îl învinge. Cum însă Ștefan avea numeroși partizani în Moldova, Ilie pentru a se feri de luptele interne, se împacă în curând cu fratele său hotărând împreună să domnească amândoi, unul asupra Moldovei dintre Carpați și Siret, iar celalt asupra părții de jos a țării, spre mare. Ilie simțindu-se

sprijinit de Poloni, păstră totuși un fel de supremație. Pe el îl vedem locuind în Suceava, și pe el figurând în fruntea documentelor oficiale.

Au domnit astfel nouă ani dela 1435 la 1444. Doamna Marincea, întoarsă la căminul ei, putu crede în răstimpul acesta că s'a isprăvit cu zilele amare. Neștiutoare de viitor, își creștea în liniște odraslele, pregătindu-le pentru o viitoare domnie. In 1444, Roman, cel mai mare din fii ei, împlini 18 ani, cu care prilej se făcu la curtea din Suceava mari serbări, petreceri populare în oraș, împărțire de daruri boerilor, popilor, prostimei. Inșă, abia câteva luni mai târziu, nenorocirea care pândește pe om și vine când nu crezi și dincotro nu știi, se năpusti asupra casei lui Ilie Vodă și a Doamnei Marincea.

Vladislav al III-lea, regele Poloniei, murind în bătălia dela Varna împotriva Turcilor, Ilie rămâne fără sprijinul care ținea pe frate-său în ascultare. Ștefan, Domnul Țării de jos, aflând momentul prielnic, își strânge prietenii și oamenii, și sosind în Suceava fără veste, prinde pe frate-său Ilie, îi scoate ochii și'l aruncă la închisoare. Doamna, nu se știe prin ce întâmplare, scăpă de urgia cumnatului ei, și luându-și copiii, fugi din nou în Polonia la sora ei, regina văduvă Sofia.

Pentru a înțelege ce urmează, trebuie amintit că în timpul domniei lui, Ilie restituise Poloniei cetățile Hotinului și a Hmielnovului, pe care Vladislav Iaghello le amanetase lui Alexandru cel Bun. Ștefan, după ce uzurpă scaunul fratelui său, nevoind să recunoască această restituire făcută de Ilie, se pregăti să atace cetățile pentru a pune din nou stăpânire pe ele.

În timpul acesta, Ilie, orb, murise în închisoare. Doamna Maria, rămasă văduvă, exilată și îndurerată, în loc de a se lăsa covârșită de nenorocire, se arată deodată fată de duce și soție de domn.

Chemă împrejurul ei pe foștii prieteni ai lui Ilie, nobilii poloni, care îl sprijinise cu 9 ani înainte la redobândirea scaunului Moldovei, adună cu ajutorul lor o armată de lefegii, și înainte ca Ștefan să se desemeticească, puse ea stăpânire pe întăritele cetăți ale Hotinului și ale Hmielnovului. Incredințând apoi paza unor prieteni, poate chiar rude, lui Ion de Cicior,

căpitanul Cracoviei și lui Petru de Sprowa, palatinul Liowului (Lemberg), ea se întoarce la Cracovia și prin farmecele ei, prin voință, prin bani, prin rugăminți, prin amenințări, prin făgăduieli, nu știm prin ce mijloace, dar știm că și-l impuse pe fiul ei Roman, băețandru de 18 ani, Domn al Moldovei, cu dreptul de stăpânire asupra cetăților amintite. Ciopârțită Moldovă, dar strașnică femeie.

În 1445 Roman făcu jurământul de credință lui Cazimir al IV-lea noul rege al Poloniei. El însă domnește din mila acestui rege și prin voința mamei lui, domnește cu numele, dela Hotin, dela Hmielnov, dela Cracovia, însă în Moldova nu se poate întoarce. Acolo era stăpân unchiul său Ștefan, uzurpatorul, care își coasociase la domnie pe alt frate, Petru, al treilea fiu al lui Alexandru cel Bun. Acest Petru, numit și Aron, pare a fi ajutat pe Ștefan la detronarea, orbirea și omorârea fratelui lor Ilie, iar drept răsplată, Ștefan l-ar fi îngăduit a domni în Moldova împreună cu el, păstrându-și însă întâietatea pentru el.

Din Cracovia Doamna Maria veghea. Ii trebuia pe de o parte domnia efectivă pentru fiul ei, iar pe de altă parte îi trebuia răsbunare pentru omorul soțului. Și astfel, după vre-o trei ani de neobosite sforțări, ea isbutește, prin rudele și prietenii ei, a îndupleca pe regele Cazimir să-i dea o armată pentru a alunga pe cumnatul ei din scaunul Moldovei. Comanda trupei e încredințată fiului ei Roman, care trece hotarul, ajunge pe neașteptate în Suceava, prinde pe unchiul său Ștefan și'l omoară, răsbunând astfel în sfârșit rătăcitoarea umbră fără odihnă a tatălui său.

Iată'l pe Roman, la vârsta de 21 ani, rășboinic ostaș, rășbunător asasin, Domn! Iat-o pe Doamna văduvă Marinca întoarsă la căminul ei, rășbunată în sfârșit de schingiuirea și de omorul bietului ei soț. Și deacum vor curge zile de lapte și de miere, dacă... dacă n'ar fi „dacă și poate“.

Petru-Aron, care la auzul omorului lui Ștefan, fugise în Ardeal de frica nepotului său Roman, se refugiase la curtea lui Ion Corvin de Hunyade, cu gândul de a'i cere ajutor pentru recăpătarea domniei Moldovei. Acolo pentru a-și ajunge mai lesne scopul, ceru în căsătorie pe sora lui Ion Corvin. Mâna ei

îi fu acordată, căci domnișoara Corvin de Hunyade avea 50 de ani bătuți, ceiace a făcut pe unii gravi istorici, unguri și români, să zâmbească și cu oarecare dreptate. Petru-Aron, fiul lui Alexandru cel Bun cu Marina, trebuie să fi avut prin 1448, cel mult 23 de ani, cam de vre-o vârstă deci cu nepotul său. Așa încât această căsătorie, care ne aduse pe tronul Moldovei o doamnă ardeleană, n'avea alt scop decât de a îndupleca pe Hunyade să-i dea ajutorul de care Petru avea nevoie pentru a-și alunga nepotul din scaun. Veni deci cu armată ungurească și lovindu-se cu Roman Vodă lângă Suceava, îl bătu și'l alungă din țară, așezându-se în scaun în locul lui.

Roman, care domnise abia câteva luni de zile, luându-și mama și frățiorul, fugi din nou la Cracovia aceia, scăparea atâtor domni moldoveni pribegi.

Un an mai târziu, la vârsta de abia 22 de ani, fugarul Domn își dă duhul în capitala Poloniei, de boală zic unii, iar alții zic că de otravă. Ce s'o fi petrecut în sufletul Doamnei Marince, a știut ea și Dumnezeu. Dar ce a știut lumea și ne-a repetat-o Istoria, e că această curagioasă și neobosită femeie, nelăsându-se abătută nici de această lovitură a soartei, începu din nou lupta pentru căpătuirea singurului fiu ce-i mai rămânea, Alexandru. A găsit, de data aceasta, un sprijin mai grabnic decât înainte, întrucât Polonii, neputând îngădui amestecul Ungurilor în treburile Moldovei, se hotărâră pe dată să scoată din scaun pe Petru-Aron, creatura și cumnatul lui Hunyade. Tânărul Alexandru căpătă deci o puternică oaste leșească și intrând în Moldova, alungă pe unchiul său din Suceava. Cum însă între timp, Cazi-mir și Hunyade se împăcăra între dânșii, Alexandru fu nevoit să se împace la rândul său cu Petru-Aron. Domniră deci, ca și predecesorii lor, amândoi împreună, nepotul și unchiul, unul în Țara de Sus, celalt în Țara de jos, precum, după cum se vede, se făcuse obicei acum de a împărți Moldova. Dela aceste îndoite domnii, dinainte deci de Ștefan cel Mare, a rămas Moldova împărțită — din punct de vedere administrativ în Țara de Sus și Țara de Jos, cu câte un mare vornic pentru fiecare.

Domnia această împreună ținu un an, în care timp, Doamna

Marinca, îmbătrânită și sătulă de atâtea hărțueli, rămase în Polonia.

Ion Corvin — nu se știe din ce cauză — supărându-se pe cumnatul său Petru-Aron, îl dete afară din Moldova, nici mai mult nici mai puțin. Avea și putere destulă pentru aceasta. În locul lui, trimise ca Domn al Moldovei de Jos, pe un general de-al său, Ciopor. Pe aceasta, care împreună cu Alexandru, a domnit câteva luni în Moldova, l'a botezat poporul mai târziu: Ciubar-Vodă, despre care povestea ne spune că l'ar fi mâncat guzganii!

În timpul acesta, un pretendent domnesc, Bogdan, fiu din flori al lui Alexandru cel Bun (și tatăl lui Ștefan cel Mare) sosi în Moldova, cu oaste adunată nu se știe de unde, învinse pe Alexandru și pe Ciopor, îi alungă din țară și urcă treptele bântuitului scaun moldovenesc.

Ca și tatăl său, ca și frate-său, Alexandru se refugiază în Polonia, la rudele și prietenii lui. Găsește în Cracovia pe Doamna Marinca, obosită văduvă care nădăjduia să-și isprăvească zilele acolo în liniște. Însă, cum află bătrâna că fiul ei și-a pierdut iar domnia, energia de altă dată reînvie, și iarăși prin alergături, prin rugăminți, prin făgăduinți, pune la cale întoarcerea lui în Moldova. Acolo, în Polonia se retrăsese și fugarul Petru-Aron, cumnatul lui Corvin. Foștii codomnitori, unchi și nepot de aproape aceeași vârstă, se înțeleg ușor și cu sprijinul lui Cazi-mir, pornesc la Suceava să-l scoată pe Bogdan din pâine. Vom arăta în capitolul următor cum l'au prins pe neașteptate, la Reu-seni lângă Suceava, și cum l'au omorât, împărțindu-și apoi din nou Moldova, Alexandru Domn al Țării de Sus și Petru-Aron Domn al Țării de Jos. În răstimp de mai puțin de zece ani s'au făcut trei omoruri, măceluri de frați, de unchi și de nepoți între ei. Cruzimea acelor vremuri e înspăimântătoare, și cam la fel, dealmintrelea era pretutindenii. Omenirei, eșită cu greu din epoca turbure a invaziunilor barbare, i-a trebuit multă vreme până să pășească pe căile civilizației, până să se așeze pe principiile umanității.

Unchiul și nepotul, ba cu certuri, ba cu împăcări, de bine de rău, domnesc împreună încă patru ani. Aron Vodă am-

bițios, cu veleități de întâietate, de a domni singur dacă se poate, isbutește, după scurgerea acestor patru ani, să-și formeze un partid destul de puternic pentru a pune mâna pe Alexandru, a-l scoate din scaun și a-l trimite prizonier la Cetatea Albă. Acolo, după scurtă vreme, tânărul voevod Alexandru moare otrăvit!

Iat-o pe Doamna Marinca, despre care nici nu mai știm unde se afla, în Polonia, în Moldova, la Cetatea Albă, iat-o trăind zile destule pentru a vedea și moartea acestui din urmă copil al ei. Bărbatul orbit și sugrumat, fiul mai mare mort de boală la vârsta de 22 ani, fiul mai mic mort otrăvit la 27 de ani. Câtă deosebire între mireasa dela Suceava, fata ducelui Lituaniei și mama îndurerată dela Cetatea Albă, văduva Domnului Moldovei. Ce imensă tragedie omenească în scurtul răstimp de 30 de ani!... Pe urmă, nimic. Istoria nu mai pomenește de numele Doamnei Marinca.

CAPITOLUL V.

FAMILIA LUI ȘTEFAN CEL MARE

ȘTEFAN cel Mare, care alături de Mihai Viteazul a fost podoaba și mândria Țării Noastre, s'a urcat în scaunul Moldovei în anul 1457, trei ani după cucerirea Bizanțului de către Turci.

Nici azi nu ne dăm în deajuns de bine seama ce noroc am avut de-a avea *tocmai atunci, tocmai pe Ștefan*.

Viața lui fiind închinată luptei împotriva păgânilor pentru păstrarea neatarnării neamului său în vremea când Turcii cotepeau popoarele, e firesc să fi avut el drept simbol de luptă Crucea împotriva Semilunei. Atletul lui Christ, cum îl numea Papa, a fost fără voia lui. O urmare a ce-l împingea nevoia să facă. Inșă apărătorul credinței strămoșești a fost cu voia lui, din îndemnul unui neam care voia să trăiască. Ca atare Ștefan fiind, conștient, figura reprezentativă a ortodoxismului poporului său, el și-a luat de soții femei ortodoxe, toate patru soții

numai ortodoxe. Cu toată corespondența ce-a avut cu Roma, cu tot ajutorul ce, la strâmtoare, l-a cerut dela Papa, influența catolicismului a fost, cât a trăit Ștefan, inexistentă în Moldova.

Domn la Suceava a venit cu ajutorul lui Vlad Țepeș, scoțând din scaun pe Petru-Aron, ucigașul tatălui său.

Acest Petru Aron era fiul lui Alexandru cel Bun și al Marinei, și deci frate vitreg cu Bogdan Vodă, tatăl lui Ștefan. Intrat în Moldova în fruntea unei armate polone el înaintă până la Suceava, unde află că frate-său Bogdan, neștiutor de ce-l așteaptă, petrecea fără grijă la nunta unui boer de-al lui, în sat la Reuseni, în apropierea Sucevei. Iși îndreptă o parte din oaste într'acolo, și sosind noaptea, în toiul chefului acelei nunți, când Vodă el însuși trebuie să fi fost cam amețit de vin, înconjură conacul și intră pe neașteptate în camera în care benchetuiau nuntașii și Vodă. Scoțând de acolo pe frate-său în curte, puse să i se rezeze capul în fața lui și a oaspeților încremeniți de spaimă. Era în noaptea de Vineri spre Sâmbătă, la 15 Octombrie 1451.

Se spune că Ștefan, încă foarte tânăr pe atunci, ar fi fost și el la nunta aceea din Reuseni, c'ar fi fost de față la omorul tatălui său și c'ar fi fugit, în toiul nopții, întâi în Polonia și de-acolo, prin Ardeal, în Muntenia. Odihnă n'ar fi avut până n'a văzut pe ucigașul tatălui său scos din domnie și omorât la rândul său. Fapt e, că-l vedem, șase ani mai târziu, sosind cu o oaste adunată în Muntenia cu ajutorul lui Vlad Țepeș, învingând, la Joldea, în ziua de 12 April 1457, pe unchiul său Petru Aron, și aruncându-l dincolo de hotare la prietenii săi Poloni. „Și astfel bulucitu-s-au a doua oară Petru Vodă“ spune Ureche, în Letopiseți. Câțiva ani mai târziu Ștefan urmări pe acest ucigaș până în inima Ardealului și punând mâna pe el, îl străpunse cu sabia lui.

La acea dată, Ștefan era neînsurat. Însă, cum avea un fiu numit Alexandru, care a trăit până târziu (1496), e de presupus că noul Voievod era văduv. Se cunoaște și numele mamei acestui Alexandru, *Marușca*. Și ca să fi fost ea numai țiitoarea lui Ștefan, nu e de crezut, fiindcă, pe de o parte o aflăm trecută într'un pomelnic alături de celelalte Doamne ale lui Ștefan cel Mare,

iar pe de altă parte, fiindcă Domnii, deși aveau obiceiul să-și crească copiii naturali pe lângă ei, totuși nu-i pomenea în genere în documente și nici nu-i luau cu ei la război, cum făcea Ștefan cu fiul său Alexandru.

Acuma, c'o fi una, c'o fi alta, fapt e că întâia căsătorie sigură pe care o cunoaștem, e cea făcută de Ștefan șase ani după urcarea lui în scaun, la 1463. Mireasa era o ruteancă, *Evdochia*, și venea din Kiew, fata principelui Olelco și sora lui Simion. Aceștia erau vasalii regelui Poloniei, vasali atât de credincioși, încât Simion din Kiew lasă, la moartea lui, regelui Poloniei, spre a-i dovedi dragostea și supunerea ce avusese pentru el, îi lăasă în dar cele mai sfinte lucruri ale lui: calul și arcul! — Nunta lui Ștefan cu *Evdochia* se făcu la Suceava, binecuvântată fiind de Mitropolitul Moldovei Teoctist și de Tarasie, Episcopul de Roman. Binecuvântarea acestor înalți prelați nu le fu de folos. *Evdochia*, după ce dăruie soțului ei doi băeți care au murit copii (1479) și o fată a cărei nenorocită viață o vom povesti-o mai jos, se stinse, de boală, după abia patru ani de căsnicie (1467).

Cinci ani mai târziu, în 1472, Ștefan se însoară din nou. De data aceasta marele nostru Voevod „a dat lovitura“, cum s'ar zice în zilele noastre. Sau mai curând a încercat s'o dea, căci nu i-a mers în plin.

În ultimele timpuri ale imperiului bizantin, împărații Comneni, hârțuiți mereu de Turci, deveniră atât de slabi, atât de neputincioși față de pericolul turanic care-i amenința, încât ei, în loc de-a ține piept dușmanului, se certau numai între ei, ba dela moștenirea tronului, ba dela împărțirea ultimilor petice de pământ ce le mai rămăsese din întinsa lor împărăție de altădată. Astfel se întâmplă ca Comnenii să-și împartă, la un moment dat, stăpânirea imperiului, unul din ei rămânând la Bizanț, stăpân în Europa, celalt la Trapezunt, pe Marea Neagră, stăpân în Asia. Imperiul Trapezuntului mai dăinui câțiva ani, iar când, la 1461, căzu și el la rândul lui, Comnenii de acolo, alungați de Turci, se refugiară în Crimeia. Hanul Crâmului le dădu în stăpânire *Mangopol*, un domeniu cu un castel pe-o stâncă, la malul

mării. Pe fata acestui Comnen o peți Ștefan cel Mare, pe *Maria din Mangop*¹⁾.

Căsătoria aceasta nu numai că dădea Domnului Moldovei și întregii țări o deosebită vază, venită dela strălucirea neamului împărătesc al Comnenilor, cât mai ales dădea lui Ștefan posibilitatea de-a pune când-va stăpânire pe Mangop, prin drept de moștenire. În adevăr, tatăl Mariei, Olobei Comnen, fiind bătrân, la moartea lui ținutul Mangopului urma să se împartă între fiul său Isac și fata lui, Maria. Iar Ștefan, a cărui politică a fost mereu ațintită asupra mării, care se luptase cu atâta înverșunare pentru menținerea Kiliei și a Cetății Albe, nu putea decât să râvnească la această posesie bizantină din peninsula Crimeiei, ale cărei coaste erau stăpânite de Genovezi, cu care comerțul nostru întreținea strânse legături.

Nunta lui Ștefan cu Maria Comnen se făcu la Suceava, în ziua de 24 Septembrie 1472.

Această căsătorie nu fu mult mai norocoasă decât precedentele. Conviețuirea Mariei cu Ștefan fu scurtă și fără noroc. Trei ani după sosirea acestei odrasle împărătești în meleagurile noastre, Turcii atacară Crimeia, supuseră pe Han, puseră stăpânire asupra Caffei și Mangopului și omorâră pe ultimii Comneni de acolo, pe Isac, fratele Mariei, și pe Alexandru, un văr de-al ei, pare-se. Această nenorocire familiară se lega în curând de alta, mai grozavă pentru Maria, nenorocirea casnică. Trebuie să se fi petrecut în cetatea din Suceava, pe vremea aceia, o grozavă dramă, și multe lacrimi trebuie să fi curs în cămara Doamnei.

Ștefan cel Mare ținea mai de mult acuma, la curtea lui din Suceava, două femei prizoniere, pe doamna Maria, nevasta lui Radu cel Frumos al Munteniei, și pe fiica lor *Maria Voichița*.

Le avea la curte la dânsul dinainte chiar să se fi însurat cu

¹⁾ D. Charles Diehl, celebrul bizantolog francez, expune faptele diferit. (Hist. de l'Empire Byzantin. Paris 1920 p. 218 et suiv.). După dumnea, ultimul împărat din Trebizonda (mort tot în 1461) ar fi fost David Comnen. Despre Olobei nu pomenește. Iar familia sa ar fi fost internată, din ordinul Sultanului, la Seres, în Macedonia, D-nii Xenopol și Iorga vorbesc însă de Mangup, și trebuie să aibă dreptatea lor. Căci Maria era din Mangup, nu din Seres.

Maria din Mangop, cu un an înainte, din 1471, când înfrânsese el pe înverșunatul său dușman, Radu, voevodul Munteniei. Îl bătuse lângă București, la Soci, în Martie 1471, și-i nimicise oștirea, încât acesta, în graba lui de a trece mai repede Dunărea, își părăsise în capitală soția, fata și întreaga lui avere. Ștefan puse stăpânire pe bogățiile lui Radu, iar pe femei le luă cu el la Suceava, prizoniere.

Maria-Voichița pare a fi moștenit frumusețea tatălui ei Radu, supranumit cel Frumos. Cu timpul, crescând fata sub ochii lui Vodă, acolo în cetatea Sucevei, s'a îndrăgostit Ștefan de ea. Când Turcii cuceriră Mangopul, omorând pe Isac Comnen, Ștefan, pierzând nădejdea ce întreținea de-a fi cândva stăpânul aceluia ținut din Crimeia, se înstrăină de soția lui Maria, la dragostea căreia se vede că ținea mai puțin decât la zestrea ei, răpită de Turci. Că s'ar fi despărțit Ștefan de Maria Comnen, după cum spune Xenopol, și că s'ar fi reînșurat chiar în acel an, 1475, cu Maria Basarab, fata lui Radu cel Frumos, nu poate fi adevărat. De nicăeri nu rezultă lucrul acesta. Din potrivă, d. Iorga ne spune că în anul următor, 1476 după bătălia dela Răsboeni, Ștefan Vodă fiind biruit de Turci și umblând o vreme fugăr prin țară, Doamna lui, Maria din Mangop, rămasă în Suceava, se îngrijia că de săptămâni de zile era fără vești dela bărbatul ei. Dacă însă Ștefan nu se despărțise de ea, în tot cazul se înstrăinase. Ochii frumoși ai celeilalte Maria, farmecele ei, îl subjugaseră. Și rivalitatea între aceste două femei, între Doamna și viitoarea Doamnă, durerea de a-și vedea dragostea stingherită, de-a se vedea părăsită când tocmai avea mai multă nevoie de sprijin, de-o vorbă bună, din pricina doliului ei recent — aceste toate au dus de sigur în mormânt pe tânăra Domniță de neam împărătesc. Ea moare în anul 1477, în luna Decembrie, în postul Crăciunului, după abia cinci ani de căsnicie. A îngropat-o Vodă Ștefan, cu alai și cinste multă, la mânăstirea Putnei, noua lui ctitorie. Ștufa cusută cu fir, care-i acoperă mormântul, o arată moartă, îmbrăcată în scumpe haine domnești, cu coroana bizantină în cap, și cu armele Bizanțului cusute în colțurile stofei ¹⁾.

1) Și ale Paleologilor. Pe pânza mortuară stă scris: „Marias Pal.” Nu

Ștefan, fie că a vrut să ție un doliu cuviincios, fie că fata lui Radu cel Frumos era încă prea tânără, s'a însurat cu ea abia trei ani mai târziu, în 1780³⁾. Această din urmă căsnicie ținu 24 de ani, până la moartea lui Ștefan, întâmplată la 1504. Doamna Maria-Voichița l'a supraviețuit 7 ani. A fost îngropată la Putna, alături de cealaltă soție, în anul 1511, în timpul domniei fiului ei Bogdan.

* * *

Deși în timpul căsătoriei lui cu Maria Basarab, Ștefan era trecut de mult de vârsta maturității, totuși vioi la suflet și la trup, el mai avea ibovnice. Cea mai cunoscută din toate era întreținuta lui din Hârlău, Maria, nevasta unui negustor de pește, numit Rareș. Deseori se abătea Vodă dela Suceava la Hârlău să-și vadă iubita, dacă nu cumva o fi luat-o, în vremea din urmă, la curte la el. În tot cazul fructul nelegitim al acestei împreunări a fost un fiu, Petre, căruia i s'a zis Rareș, după numele mamei sale și care va ajunge mai târziu și el Domn al Moldovei.

* * *

Despre mama lui Ștefan, acea pe care Bolintineanu ne-o arată, ca'n medievalurile timpuri ale lui Malbrough, stând în turnul Cetății Neamțului și refuzând să deschidă fiului ei, învins și rănit, poarta castelului. „De ești tu acela, nu-ți sunt mamă eu“ despre această strașnică femeie legendară nu se știe aproape nimic.

Subiectul poeziei lui Bolintineanu e scos dintr'o „O seamă de cuvinte“ a cronicarului Ion Neculce, al cărui text este următorul: „Ștefan Vodă cel Bun, bătându-l Turcii la Răsboieni, a

se poate lămuri dece Paleolog și nu Comneni când știut este că Comnenii au domnit în Trabizonda, începând de la Alexis I, 1204-22. (Charles Diehl. o. c. p. 217). Afară doar dacă — lucru pe care bizantologii de azi poate nu'l știu — Comnenii și Paleologii, înrudiți, formau în secolul al XV-a o singură familie.

³⁾ După „Cronica Germană a lui Ștefan Cel Mare“ descoperită de curând, această nuntă ar fi avut loc la 1 Decembrie 1476, dată arătată de Lepopisețul de la Bistrița ca fiind cea a morții Mariei din Mangop. Rămâne deci în această privință o contraversă. Deasemeni, din nepotrivirea acestor isvoare, rămâne contraversată data morții lui Bogdan I și cea a nașterii lui Bogdan II.

mers să intre în Cetatea Neamțului, și fiind mamă-sa în cetate, nu l'a lăsat să intre și i-a zis că *Pasărea în cuibul ei piere*, ce să se ducă în sus să strângă oaste, că izbânda va fi a lui. Și așa, *pe cuvântul mâne-sa*, s'a dus și a strâns oaste."

Neculce trăind cam la două-trei sute de ani mai târziu, a raportat și el numai ce-a auzit din bătrâni. Dar legendele având întotdeauna un fond de adevăr, concluzia pe care o putem trage este că Doamna Oltea trebuie să fi fost neapărat o femeie energetică, o femeie care știa să impue chiar strașnicului ei fiu.

De asemenea nu se poate ști cu siguranță dacă Doamna Oltea era soția legitimă a lui Bogdan Vodă, cel omorât de fratele-sau la nunta din Reusenii, sau poate numai o ibovnică de-a lui. O chema și *Maria* și *Oltea*, căci ambele numiri se găsesc, alternate, în documente.

La moartea ei, a fost îngropată întâi la Poiana, de unde o mută apoi nepotul Petru Rareș în apropiata mănăstire a Proboței, ctitoria lui.

În schimb avem vești îndeajuns despre copii lui Ștefan. Din căsătoria lui cea dintâi cu Marușca, care muri înainte de a apuca să fie Doamnă, el a avut numai doi fii. Pe unul din ei, Ilie, îl cunoaștem numai din pomelnice. O fi murit tânăr. Despre cel mai mare, Alexandru, am vorbit mai sus. Acesta, favoritul lui Ștefan, cel în care-și pusese el nădejdea pentru apărarea mai departe a Moldovei, a murit totuși înainte de-a ajunge Domn, la vârsta de vre-o 45 de ani. În ziua de 28 Iulie 1496 a fost îngropat de către amărâtul său tată, care-i adusese trupul tocmai din Stambul, unde Coconul Săndrel fusese ostatec.

Din căsătoria cu Evdochia dela Kiew, Ștefan a avut trei copii: pe Bogdan și pe Petru, morți amândoi în același an, 1479, îngropați la Putna, și pe Elena, măritată cu Ion, fiul Țarului Ioan al III-lea al Moscovei, a cărei viață sbuciumată o vom povesti-o mai jos.

Cu Maria din Mangop, Ștefan nu a avut copii și poate o fi fost și aceasta una din cauzele pentru care i se înstrăinase inima de ea.

În sfârșit, cea din urmă soție, Maria Voichița Basarab, a mai dăruit și ea soțului ei doi copii. O fiică, Maria, zisă cneajna, rămasă nemăritată, fiindcă nu găsise un soț de rangul ei, muri fată bătrână, la 18 Martie 1518 — și un fiu Bogdan, zis orbul,

sau chiorul, sau încrucișatul, care a urmat în scaunul Moldovei după moartea tatălui său, în 1504.

Ștefan a mai avut o fată cu una din aceste trei soții, măritată cu principele polonez Wisnowiecki. Nu i se cunoaște până acuma nici numele, nici mama, deși nu ar fi greu de aflat aceasta în atât de bine păstratele arhive nobiliare polone. Se știe numai că fiul lor a râvnit la tronul Moldovei pe vremea lui Despot Vodă, ca fiind nepot de fată a lui Ștefan ¹⁾ și după cum vom vedea mai departe, nepotul sau strănepotul acestuia a luat și el pe-o Domniță moldoveancă, pe Regina Chiajna, fata lui Eremia Vodă Movilă. Aceștia din urmă au fost bunicii regelui Mihai Corybut Wisnowiecki (1669—73), care avea deci de două ori sânge românesc în vine, sângele mușatin al lui Ștefan cel Mare și cel movilesc al lui Vodă Eremia.

În afară de căsnicie nu i se cunosc lui Ștefan, până acum, decât trei copii: pe Petru Rareș, despre care am vorbit și vom mai vorbi, pe unul Ion sau Iani, care se spunea în 1521 fiu al marelui Voevod și pe-o fată, măritată cu nobilul polonez Sambuszko. Poate încă pe Ștefan Vodă Lăcustă, despre care nu se știe sigur de era feciorul lui Ștefan, sau al fiului său Săndrel.

Din toate aceste figuri dispărute, unele fără a lăsa aproape nici o urmă, interesante sunt numai acele despre care vom vorbi fiecare la rândul lui, anume ale voevozilor Bogdan Orbul și Petru Rareș, a Domniței Maria cneajna, nemăritată din mândrie, și a Elenci, cea care era să fie Țarină, dar a fost numai o foarte nenorocită femeie.

Prin anii 1480 sau 81 se pomeni voevodul Ștefan, al cărui nume era cunoscut în toată Europa, cu o delegație a Țarului Moscovei Ivan Vasilievici al III-lea, care venea să-i ceară mâna domniței lui Elena pentru fiul său, Ion cel Tânăr.

Mihai Pleștev, trimisul Țarului, sosi la Suceava cu o numeroasă și strălucită întovărășire de boeri moscoviți și cu împuternicirea de-a săvârși logodna, ca procurator al tânărului Ion.

¹⁾ De altfel, această afirmație a lui Wisnowiecki e singurul izvor cu privire la această căsătorie a fetei lui Ștefan Cel Mare. Documentar, ea nu e dovedită.

Urmară ospețe și serbări și Domnița Elena porni, prin Polonia, înspre destinul ei. Ștefan Vodă îi dădu trei boeri s'o întovărășească, pe Lascu, pe Sânger și pe Gherasim, cu jupâneșele lor. Regele Cazimir al Poloniei primi pe tânăra Domniță moldoveancă și pe însoțitorii ei cum se și cuvenea viitoarei țarinei moscovițe, dându-i bogate daruri, și alaiul domnesc porni mai departe, ajungând la Moscova de postul sfântului Filip. Acolo, tânăra Domniță fu dusă întâi într'o mânăstire, unde prin mijlocirea mamei Țarului, făcu cunoștință cu logodnicul ei, iar de Bobotează avu loc nunta. Din această căsătorie se născu, doi ani mai târziu, un fiu, Dumitru.

Fericirea Elenei părea asigurată. Soție și mămă iubitoare, ea mai avea și bucuria de a fi favorita Țarului Ivan, socrul ei, care la nașterea nepotului Dumitru, văzându-și dinastia asigurată, de multă voe bună își încercă fiul și nora cu cele mai bogate daruri.

De după ușă, nenorocirea o pâdea. Ivan, la bătrânețe, se însură a doua oară, cu o greacă ambițioasă de neam împărătesc, Sofia Paleologul, fiica celui din urmă Despot al Peloponezului. Din această căsătorie se născu un fiu, Vasile. Din clipa aceia inima bătrânului începu să se înstrăineze de a nepoțelului Dumitru și de a mamei sale Elena.

Pe ascuns, greaca lucra, deși fără sort de izbândă, deoarece n'ar fi fost nici un chip de-a putea înlătura pe Ion, soțul Elenei, de la drepturile sale de moștenitor legitim al tronului. Soarta favoriză pe Sofia. În 1490, de boală, sau poate din altă pricină, țareviciul Ion muri. Din clipa aceia Țarina Sofia nu mai avu odihnă până nu 'și împlini scopul, de-a vedea pe fiul ei proclamat moștenitor al tronului. Curtea, boerii, țara, se împărțiră în două tabere, una pentru Dumitru, fiul Elenei, moștenitor prin drept de progenitură, alta pentru Vasile, fiul Sofiei, ca fiind fecior, nu nepot al Țarului Ivan. Partida Elenei era mai tare, întâi fiindcă memoria lui Ion cel Tânăr era dragă Moscoviților și al doilea fiindcă Sofia bizantina, înconjurată numai de Greci, era mai puțin simpatizată în țară decât Moldoveanca noastră. Simțindu-se în inferioritate, Sofia recurse la complot. Ea puse la cale amorârea copilului rivalei ei, precum și, se pare, înlăturarea, printr'o lovitură de stat, a însăși soțului ei, ca fiind prea bătrân și

incapabil de-a domni. Complotul fu descoperit înainte de-a fi înfăptuit. Țarul Ivan condamnă pe conjurați la moarte, își trimise soția la mănăstire, și proclamă pe fiul nurorei sale moștenitor al Tronului. În 1498, Dumitru, băețaș de 15 ani, fu dus cu un strălucit alai la catedrala din Moscova și încoronat, în văzul și auzul întregului popor, drept viitor țar al Moscovei, al Vladimirului și al Novgorodului. Mamă-sa, stându-i de-a stânga, plângea de bucurie.

Iar dincolo, în mănăstire, plângea greaca de necaz. Dar, nu era doar în zadar vlăstarul împăraților bizantini, trăiți de veacuri în viclenii, în intrigi, în comploturi. Schimbându-și cu totul felul de-a fi, ea se arătă pocăită și smerită, până căpăta iertarea soțului ei. Odată întoarsă la curte, începu, dulceagă din mândră ce fusese, să puie întâi stăpânire pe inima bărbatului ei, și apoi, cu încetul să-și câștige dragostea boerilor și a poporului. Când după patru ani de trudă, se simți destul de tare pentru a lovi, ea învinui la rândul ei pe Elena de complot, asigurând pe Ivan că nora lui vrea să-l omoare, pentru a-și vedea fiul ajuns mai curând stăpânitorul ținutului Moscovit. Țarul Ivan, bătrân acum de tot, ajuns în mintea copiilor, crezu această înscenare, desmoșteni pe Dumitru, îl trimise cu mamă-sa la închisoare, și proclamă pe fiul său Vasile, moștenitor al tronului.

Acestea se întâmplau în 1502. Ștefan cel Mare, la auzul acestei nedreptăți făcute fiicei lui și în neputință de a se răzbuna împotriva acestui cuscru a cărui țară era despărțită de a lui prin Polonia și Lituania, își răcori năcazul oprind și băgând la închisoare pe niște soli de-ai lui Ivan al III-lea ce treceau prin Moldova în drumul lor din Italia în Rusia. Platonică răzbunare, care nu folosi nici bieteii Domnițe Elena, nici fiului ei Dumitru. Ei rămaseră în închisoarea Moscovei, unde, doi ani mai târziu, Elena află moartea tatălui ei Ștefan, ultimul sprijin în care mai nădăjduia. Această lovitură o fi dus-o în mormânt, căci un an după aceia, în 1505, muri și ea, acolo, în beciurile închisoarei. Fiul ei Dimitri a fost otrăvit din porunca țarinei Sofia, morala lumei a fost satisfăcută și veșnica dreptate, ca întotdeauna, și-a mai pus odată pecetea pe-o pagină a istoriei.

CAPITOLUL VI.

DOAMNELE MUNTENE DIN VEACUL AL XV-lea.

DOAMNA RUXANDA A LUI BOGDAN VODĂ

PÂNĂ a ajunge la Bogdan, fiul lui Ștefan Cel mare, vom fi nevoiți a face întâi o mică incursiune în istoria Munteniei, pe care de la moartea lui Mircea o părăsisem cu totul. Trebuie însă mărturisit, spre părerea noastră de rău, că epoca aceasta a istoriei Țării Românești de la Mircea Cel Bătrân până la Neagoe Basarab, adică întreg veacul al XV-a, este încă atât de săracă, sau mai bine zis istoriografia ei atât de neîntregită cu privire la domnițele muntene, încât va trebui să ne mărginim la o seacă și necompletă nomenclatură, în loc de-a face o plăcută descriere a unor vieți de mult trăite, cu care doresc a atrage luarea aminte a cititorului îngăduitor.

Vom trece ușor peste această epocă — încălcita și nici azi încă bine lămurita vreme a luptelor interne dintre Drăculești și Dănești, pretendenți la scaunul Țării Românești, pe care, timp

de 100 de ani, l'au apucat cu rândul, unul și altul, slăbindu-l și pregătindu-i astfel drumul spre desăvârșita supușenie turcească.

Și mai întâi, pentru a nu părăsi firul ideii conducătoare de pân'acum a acestei scrieri, trebuie spus că dacă în Moldova încercările papistașilor de-a converti țara la catolicism prin mijlocul căsătoriilor domnești s'au menținut, după cum am văzut, în tot cursul veacului al XV-a, apoi în Țara Românească nu mai dăm de urmele unei atare îndărătnice propagande. Pricina poate fi aceia că Dăneștii și Drăculeștii, prea slabi și prea efemeri în scaunul domniei lor, nu inspirau puternicilor noștri vecini destulă încredere pentru a se încuscri cu ei. Singur Vlad Țepeș a ținut în căsătorie pe-o catolică, pe *Elena Corvin*, vara regelui Matei Corvin de Hunyadi. Ba chiar despre Vlad Țepeș el însuși se spune c'ar fi trecut la catolicism, lucru nedovedit de altfel. În tot cazul căsătoria aceasta a cam zăpăcit pe coborătorii lui Țepeș, care Basarabi fiind, nu aveau nevoie de înrudirea Corvinilor pentru a se făli cu neamul lor. Totuși, toți Drăculeștii au adăogat în urmă, în titulatura lor, vorbele: „Din familia regească a Corvinilor“. Nu trebuie însă uitat că, încă acum 80 de ani, era o rușine de-a se zice Român. „Eu sunt boer moldovean“ zicea Todiriță Balș „Român e țăranul“!

Celelalte Doamne, ale căror nume ni sunt cunoscute, erau ortodoxe, fete de boeri, sau fete de Domni munteni sau moldoveni. Astfel Vlad Dracul, fiul lui Mircea Cel Bătrân și tatăl lui Vlad Țepeș (Draculea), ținea pe *Maria Mușat*, sora lui Roman, Domnul Moldovei. Vlad Călugărul, fratele lui Vlad Țepeș, ținea pe *Maria*, din călugărie *Epraxia*. Aceasta pare a fi pășit în viața monahală odată cu soțul ei, pe vremea când erau numai boeri; iar când Vlad, lepădându-se de călugărie, a ajuns Domn, și-a lăsat nevasta la mânăstire și după moartea ei (de zile amare poate), s'a însurat a doua oară cu o fată de boer, despre care nu știm nimic decât că o chema *Rada*, călugărită și ea la bătrânețe sub numele de *Samonida*.¹⁾

Radu Cel Frumos, un alt frate al lui Vlad Țepeș, era însurat cu *Maria*, sau *Maria-Despina*, despre care am vorbit în capitolul

¹⁾ Ea era mama lui Radu Cel Mare 1796-1508.

precedent, când am arătat că Ștefan Cel Mare, învingând pe soțul ei la Soci, în Martie 1471, l'a împins peste Dunăre, luând cu el în Moldova bogățiile fostului domn muntean, precum și pe nevasta lui Maria-Despina, și pe fata lor Maria-Voichița. Mai târziu Ștefan s'a însurat cu Voichița, astfel încât prizoniera de la Suceava, Doamna Maria Despina a lui Radu Basarab Cel Frumos, ajunse soacra marelui voevod moldovean. Când după aproape 30 de ani de exil, muri această Doamnă în cetatea Sucevei, la 11 Mai 1500, ea fu îngropată cu alai domnesc în gropnița domnilor moldoveni, la mănăstirea Putnei.

O descoperire recentă, publicată în Arhivele Olteniei ne arată pe un fiu de al lui Vlad Țepeș, zis Țepeluș sau Basarab Cel Tânăr, însurat cu *Ana Bengescu*, iar despre Radu, zis Cel Mare, știm că ținea pe *Călina*, curat și frumos nume românesc, care înseamnă Ecaterina. Astăzi se mai zice și Catinca, dar ce deosebire între asonanțele acestor două nume: Catinca și Cătălina! Chipul acestei Doamne, cu coroană pe cap, benzi de fier pe piept și la urechi cercei cu pietre scumpe, ni-a fost păstrat la mănăstirea Govorii, alături de-al soțului ei Radu, cititorii mănăstirei.

Deși nu e vorba de-o Doamnă, ci numai de mama unui Domn, voi arăta totuș două sugestive și frumoase scrisori din anul 1481, din care se va vedea că sângele Românilui iute a fost întotdeauna și că poate, mulțumită acestui fapt ne-am păstrat noi, în veacuri, cu toate greutățile prin care am trecut, integritatea acestui teritoriu ce locuim.

Ștefan Cel Mare, care nu se putea lăsa de obiceiul de-a se tot amesteca în trebile Munteniei, după ce alungase din domnie pe Radu Cel Frumos și pe Basarab Cel Bătrân, voia acum să scoată din scaun pe Basarab Cel Tânăr. El ținea la curtea lui din Suceava pe un pretendent domnesc, Mircea, care se zicea fiu natural al lui Vlad Dracul și al cărui mamă *Călțuna*, o brăileancă, fusese — se spune — batjocura pescarilor de acolo, Ștefan, cu gândul de a da domnia Țării Românești protejatului său Mircea, scria Brâilenilor, la 15 Martie 1481, următoarea scrisoare:

„Io Ștefan Voevod, cu mila lui Dumnezeu Domn a toată țara Moldovei, scriem Domnia Mea la toți boerii, și mari și mici, și la toți județii, și la toți sârmanii, de la mic la mare, din tot ținutul,

așa să vă fie în știre că am luat Domnia Mea lângă mine pe feciorul Domniei Mele Mircea Voevod și nu-l voi lăsa de la mine, și voi stărui pentru binele lui ca și pentru al meu, însumi cu capul meu și cu boerii mei și cu toată țara, până ce va fi în baștina sa, Țara Românească, care-i este dreaptă baștină, cum și Dumnezeu știe și cunoașteți și voi. Drept aceia vă zic: în ce ceas veți vedea această scrisoare a mea, voi să vă întoarceți la locurile voastre cu tot avutul vostru cât veți fi având, fără vre-o frică, ori grijă și teamă. Căci așa să știți, că nu mă gândesc a vă face vre-un rău sau vre-o pagubă, ci să trăiți în pace. Și iarăși cine va voi să vie la Domnia Mea și la Mircea Voevod, îl vom milui și hrăni și cinsti. Scris în Târgul de Jos (Roman), Martie, 15“.

Iar peste puțin răspunsul Brăilenilor fu acesta :

„De la toți boerii brăileni, și de la toți cnejii, și de la toți Românii, îți scriem ție, Ștefan Voevod, Domn moldovenesc. Este în tine omenie, ai tu minte, ai tu creeri, de-ți strici cerneala și hârtia pentru un copil de femece stricată, fiul Calțunei, și zici că-ți este fecior? De-ți este fecior și vrei să-i faci bine, orânduiește deci să fie după moartea ta Domn în locul tău, și pe mă-sa ia-o și o ține, să-ți fie Doamnă, că au ținut-a în țara noastră toți pescarii Brăilii, ci tu ține ți-o să-ți fie Doamnă. Și învață în țara ta cum să te slujească, iar pe noi să ne lași în pace, că de-ți cauți dușman, îl vei găsi. Și așa să știi: avem Domn mare și bun și avem pace din toate părțile. Să știi, de nu ne lași, că toți pe capete vom veni asupra ta și vom sta pe lângă Domnul nostru Basarab Voevod, până ce vom pierde capetele!“

Halal de ei, boeri, cneji și români brăileni!

* * *

Cu aceasta încheiem istoria veacului al XV-a. Iar în pragul celui de-al XVI-a, aflăm în scaunul Moldovei pe Bogdan, fiul lui Ștefan Cel Mare, și într'al Țării Românești pe Mihnea Cel Rău, fiul lui Vlad Țepeș. Pe soțiile lui Mihnea le-au chemat *Smaranda* și *Voica*. Voica, alt frumos nume românesc — iar pe fata lui, *Ruxanda*. Cum aceasta se mărita în 1513 cu Bogdan, Domnul Moldovei, istoria amânduror țări, pentru această epocă, se confundă în această privință și o vom trata-o deci paralel.

Bogdan, fiul lui Ștefan, se urcase în scaunul Moldovei înainte de moartea tatălui său, care-l asociase la domnie încă din anul 1502. Când, în 1504, se stinse marele nostru voevod, și, trecând prin sabie pe câți-va boeri răsvrățiți asigură câteva clipe înainte de moarte pașnica domnie viitoare a fiului său, acesta era holtei, băiat tânăr de altfel, de vre-o 23 de ani. Ambițios, având firea tatălui său, după cum mărturisește un contimporan, el dorea să facă o căsătorie strălucită, dupe cum făcuse, de mai multe ori, părintele său. Peți deci pe Elisabeta, sora regelui Alexandru al Poloniei. Acesta, care după ultimele înfrângeri suferite de la Ștefan prinsese frica Moldovenilor, nu îndrăsni să refuze. Însă mama lui, care era deci și mama Elisabetei, se împotrivi din răspuțeri la această însoțire, sub cuvânt că Bogdan era ertodox. Iar ca să treacă Domnul Moldovei la catolicism, nu putea fi vorba. Intre vremea trecutelor sfortări de propagandă catolică și timpurile de acum, trecuse nu numai anii zădarnicelor strădăanii ale Ringalii, trecuse mai ales chipul luminos al voevodului Ștefan, de la care învățase papistașii noștri vechi că Moldova e ortodoxă, autonomă și destul de puternică pentru a-și păstra bunurile sale. Așa dar chestiunea căsătoriei lui Bogdan rămase în suspensie până la moartea reginei văduve a Poloniei, catolica îndărătnică. Când află Domnul Moldovei că aceasta murise, trimise din nou crainicii săi regelui Alexandru pentru a-i cere, a doua oară mâna Elisabetei. Se pare însă că între timp Domnul Moldovei și sora regelui Poloniei se întâlnise undeva, deoarece acum Elisabeta se opune ea însăși la căsătorie, sub cuvânt că Bogdan e „încruciașat“ (sașiu, spanchi).

În această privință trebuie să ne dăm din partea părerii lui Xenopol, care afirmă (ca și cum l'ar fi văzut) că Bogdan era într'adevăr încruciașat, că adecă se uita, cum spune Românul, cu un ochi la faină și cu altul la slănină. *Orb*, cum îi zice Ureche, sau *chior*, cum spun mai toți istoricii, nu putea fi Bogdan, căci atunci ar fi fost însemnat, și oamenii însemnați nu puteau domni¹⁾

¹⁾ Foarte interesantă, în această chestiune, este părerea d-lui P. P. Pănaiteșcu, care crede că Bogdan-Vodă nu era nici chior, nici orb, nici încru-

Voevodul Bogdan, simțindu-se jignit și în vanitatea lui de domn și în mândria lui de om, își adună oștirea și trecând hotarele țării, intră în Polonia, pustind-o. Leșii îl resping, îl alungă peste graniță, și intrând în țară, pradă la rândul lor Moldova. După aceste hârțueli, Domnii se împacă și căsătoria se hotărăște definitiv, cu condiția ca Bogdan să clădească o biserică catolică și să primească în Moldova un episcop papistaș. Mulțumit cu puținul ce i se cerea, Bogdan se pregătea de nuntă, când află deodată, în luna August 1509, că regele Alexandru murise. Noi tratative cu Sigismund, urmașul lui Alexandru. Umblau forfota stafetele între Suceava și Cracovia, scrisori, răspunsuri, nimic; noul rege al Poloniei refuză să-i dea lui Bogdan pe Elisabeta în căsătorie. Intre Moldoveni și Poloni iarăși începu războiul, un război care a ținut aproape doi ani.

După cum se vede, pe acele vremuri mureau încă oamenii de hatârul ambiției voevodului lor și pentru ochii unei domnițe care nu-i voia¹⁾. Bogdan devastează Pocuția și ajunge până la Lwow (Lemberg). Sigismund îl respinge și intrând în țară arde Hotinul, Cernăuții, Dorohoi, Botoșanii, Ștefănești. Abia prin Ianuarie 1510, prin mijlocirea Ungurilor, pacea se încheie între: „Noi Sigismund, regele Poloniei, și prietenul nostru magnificul Domn Io Bogdan, voevodul Țării Moldovei!“.

Intre timp, Bogdan, ne mai putând răbda de-a tot rămâne holtei și de-a avea copii nelegitimi, cum a fost bunăoară Ștefăniță cu Stana și Alexandru cu nevasta lui Cornea, se hotărî să se însoare cu cine o fi, numai să-și aibă și el muiera. Se căsători deci cu *Nastasia* (probabil în chiar anul 1510) o fată de boer din Lăpușna. Aceasta fu mama cunoscutului Domn Alexandru Lăpușneanu. Ea însă muri peste doi ani, la 14 Octom. 1512, și fu îngropată la Dobrovăț, unde se mai află și azi piatra ei de mormânt, alături de mormintele mai noi ale familiei domnitoare Racoviță.

Deși se zice că pietrele nu mint, iar mormântul din Dobro-

cișat, ci bolnav de ochi și nimic mai mult. D-sa dovedește că Bogdan-Vodă trimisese în străinătate după doftori de ochi și că la fel au făcut și fiul seu Alexandru Lăpușneanu, precum și fiul acestuia Bogdan al IV-lea. Trei generații, tată fiu și nepot, suferind de ochi.

¹⁾ Mai era, în afară de ochii Domniței, și ehestiunea Pocuției la mijloc.

văț ne-o arată pe Nastasia „Doamnă“, totuși căsătoria aceasta dintâi a lui Bogdan nu pare foarte sigură. Căci n'am înțelege de ce, după moartea lui, i-ar fi urmat în scaun fiul său din flori Ștefăniță, pe când el ar fi avut un fiu legitim, pe Alexandru al Nastasiei. Noi credem mai curând că, din cei trei copii din flori și nevrâstnici ce lăsase Bogdan la moartea sa, a arătat însuși ca urmaș al său pe cel mai mare din ei, Ștefăniță. Iar vorba „Doamna“ de pe mormântul Nastasiei o fi pus-o fiul ei Alexandru s'o sape, așa încât nu piatra e cea care rămâne de minciună.

Zece luni după moartea Nastasiei, nevastă sau ibovnică, ce-o fi fost ea, Bogdan își ia o femeie de viță domnească, o Basarabă, pe *Ruxanda*, fiica lui Mihnea cel Rău și a Smarandei (August 1513).

Cu această Smarandă, Mihnea mai avusese și un fiu, Mircea. La moartea Smarandei, Mihnea se însură a doua oară cu o fată încă tânără și frumoasă, *Voica*, mamă vitregă a lui Mircea și a Ruxandei, și, lucru rar, o bună mamă vitregă.

Acest Domn al Munteniei, Mihnea cel Rău, fiul lui Vlad Țepeș, crud și eșit din minți ca și tată-său, fusese alungat din țară de boeri și, retras la Sibiu cu nevasta și cu copiii lui, fu omorât acolo de către un Sârb, Iaxici (unchiul lui Neagoe Basarab) unealta boerilor munteni care-și urmăreau răzbunarea dincolo de hotare. A fost pumnalat pe piața din fața bisericii în care se închinase și în gropnița căreia se mai vede și azi bogatul lui sicriu. Voica, rămasă văduvă, se așeză cu copiii lui Mihnea la Sibiu, îngrijind de ei, ca o adevărată mamă. Pe Mircea, (care a fost tatăl lui Alexandru și al lui Petre Șchiopul) l-a sprijinit întotdeauna, cu vorba și cu fapta, în toate încercările lui de-a recăpăta tronul tatălui său, la care de altfel fusese coasociat. Iar pe Ruxanda o mărită ea însuși, de două ori.

Primul bărbat al acestei Domnițe a fost un boer muntean, logofătul Dragomir, cu care fu măritată, scurtă vreme după moartea tatălui ei, în 1511. Cu prilejul acestei nunți, doamna Voica avu de înfruntat o întregă epopee din pricina unor cești de argint. Mihnea Vodă le comandase la Brașov pentru a face parte din zestrea fiicei sale Ruxanda. După moartea voevodului, văduva lui le ceru Brașovenilor, care găsindu-le pe semi-te prea frumoase, nu se învoiră a i le da.

Doamna trebui să se roage de însuși regele Ungariei, care porunci să-i se restituie pe dată ceștile comandate de Mihnea. Nici în urma acestei porunci magistrații Brașovului nu dădură obiectele, scriind Doamnei Voicei cum că ordinul regal spunea că ceștile trebuesc date „mamei lui Mircea“, iar ea, Voica, nu-i era mamă. Recunoscând faptul, Doamna răspunse totuși că „deși Mircea nu este născut din trupul meu, dar îl iubesc ca pe un fiu și el mă iubește ca pe o mamă“. În urma acestei demonstrații, orașenii trimiseră în sfârșit la Sibiu 23 de cești din cele 24 comandate de Mircea și ele întregiră zestrea Domniței Ruxanda.

Logofătul Dragomir, mereu de-a dreapta cumnatului său Mircea în încercările acestuia de a-și redobândi scaunul, muri probabil într-una din aceste lupte, poate nici un an după cununie. Doamna Voica începu atunci tratativele unei noi căsătorii a Ruxandei cu Bogdan, Domnul Moldovei, tratative ajunse în scurtă vreme la un bun sfârșit. La 15 August 1513 nunta se făcu la Suceava, cu mare alai, mireasa aducând cu ea în Moldova bogata ei zestre, în care erau și ceștile de argint atât de iscusit lucrate de meșterii brașoveni, încât multă vreme s'a vorbit la noi de ceștile Ruxandei.

La această nuntă Bogdan pofti și pe vecinul său Sigismund regele Poloniei, cel cu care se războise doi ani de zile din pricina Elisabetei. Regele, firește, nu veni. Trimise însă ca locțiitor al său pe căpitanul Liowului *Stanislas de Chodez*, care având darul să nu placă lui Bogdan, fu trimis peste graniță înapoi în Polonia. Sigismund se scuză, și-l înlocui cu *Krupsky*, castelantul din Bels. De unde se vede că domnul Moldovei se simțea pe atunci stând pe picior de egalitate cu regele Poloniei, căci altfel nu i-ar fi fost îngăduit să-i arunce solul peste graniță, fiindcă nu-i plăceau ochii lui. Dar să nu uităm că Bogdan era fiul lui Ștefan cel Mare, cel temut de toți, iar de atunci încoace cum au curs lucrurile, vom vedea mai cu durere, în paginile ce urmează.

Și această căsătorie a Ruxandei, din care nu s'au născut copii, a fost scurtă. Ea a ținut patru ani, întreruptă fiind de moartea prematură a Domnului Moldovei, în anul 1517. Văduvă pentru a doua oară, Doamna Ruxanda dispăre din istorie.

CAPITOLUL VII.

DOAMNA ȘI DOMNIȚELE LUI NEAGOI BASARAB

VORBESC Letopiseții Bistriței și ale lui Ureche Vornicul despre un mitropolit ce-ar fi avut în vremuri Țara Românească, și care ar fi săvârșit o prea frumoasă faptă. Ci-că în anul 1507 s'ar fi pornit Bogdan Orbul, Domnul Moldovei, cu război împotriva dușmanului său Radu cel Mare, Domnul Munteniei. Și când ajunse la Retezeni, lângă Râmnic, a făcut tabără pe un mal al râului, iar Radu Vodă era pe celălalt mal. Și s'a sculat din tabăra Radului Vodă un călugăr și a venit la voevodul Bogdan cu lacrimi și cu rugăminți să-și facă întoarsă calea, căci e păcat să se omoare Moldoveni și Munteni „fiind ei creștini și de acelaș neam“. Și mult s'a rugat de el, până Domnul Bogdan s'a înduplecat și-a făcut pace cu Radu Vodă, jurând pe Evanghelie, chiar acolo pe malul râului, ca să-și păstreze fiecare hotarele și ceartă între ei pe viitor să nu mai fie.

Acest călugăr, care știa acum patru veacuri că Moldovenii

și Muntenii sunt de-un neam și că e păcat să se omoare unii pe alții, era un sârb, care a ajuns mai târziu Mitropolit în Țara Românească, cu numele de Maxim. Numele lui de mirean fusese Gheorghe Brancovici, nepot de fiu al sinonimului său, acel Gheorghe Brancovici, ultimul Despot al Sârbilor, alungat de Turci din scaunul și din țara lui.

Familia domnitoare a Brancovicilor rătăcise, timp de mai multe generații, prin Ungaria și prin Albania, luptând împotriva Turcilor, fie cu scopul de a-și recăpăta domnia pierdută și ne-atârnarea țării lor, fie din simțiminte de răzbunare. Gheorghe Brancovici el însuși — Maxim al nostru — purtase armele în Ardeal, călugărindu-se abia pe la sfârșitul veacului al XV-lea, când trecu în Țara Românească în timpul domniei lui Radu cel Mare, care, pentru a-l răsplăti de împăcarea ce prilejise între el și Bogdan al Moldovei, îl făcu Mitropolit.

Maxim rămase în țară până la moartea acestui Domn, iar sub urmașul lui, Mihnea, poreclit Cel Rău, el se întoarse în Ardeal, neputându-se împăca cu apucăturile acestui om crud și ne-bisericos.

În Transilvania trăia pe atunci un râvnitor al scaunului Munteniei, dușman înverșunat al lui Mihnea cel Rău, un boer craiovean, Neagoe Basarab. Era fiul vel vornicului Pârveu și al jupânesei Neaga, nepot lui Neagoe Craiovescu, care-și trăgea obârșia din Basarabii cei vechi ai Olteniei, din Tugomir probabil și din Basarab cel Mare. Din neamul acesta de bani craioveni, puternici aproape cât voievozii din Târgoviște, se vor trage mai târziu, prin femei de altfel, Radu Vodă Șerban, Matei Basarab și Constantin Brâncoveanu.

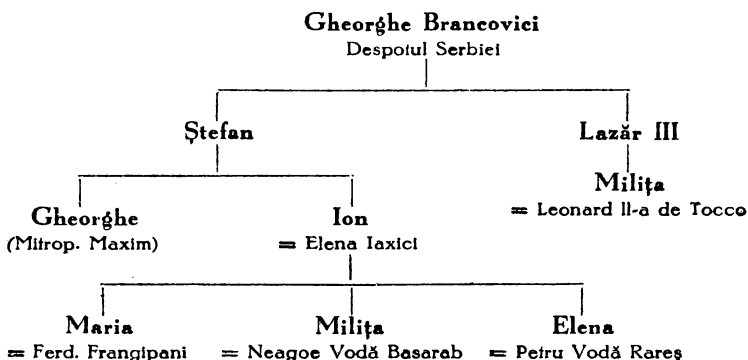
Mitropolitul Maxim, plecat din Muntenia de răul lui Mihnea, se împrietenii cu Neagoe. Și pentruca această prietenie să aibă și consfințirea rudeniei, el se gândi să-l însoare cu o neopotă de-a lui, Milița-Despina, fata fratelui său Ion Brancovici ¹⁾.

¹⁾ Vezi Const. Jireček, *Geschichte der Serben* (Gotha 1918), din care, combinând-o cu datele ce cunoaștem din Ion Filitti (*Arh. Ist. Rom. I. Fas. 3*) și alții, ar rezulta următoarea spiță de neam, din care rezultă că Doamna Milița-Despina a lui Neagoe Basarab era sora Doamnei Elena a lui Petru Vodă Rareș al Moldovei:

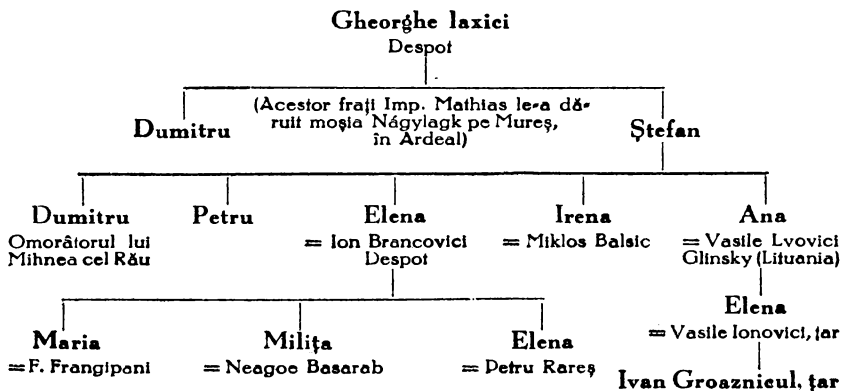
Căsătoria proiectată se și efectuează, și în anii primului deceniu al veacului al XVI-lea, Neagoe Basarab din strălucită viță de Domni români, se cunună cu Milița-Despina, din prea strălucită viță de Despoți sârbești.

Câțiva ani mai târziu, Mihnea cel Rău, alungat din scaunul lui de către boerii craiovești, se refugia la Sibiu. Acolo, într-o zi, fu omorât la eșirea din biserică, de către Dumitru Iaxici, unchiul lui Neagoe (1510). Să fi avut acesta vreun amestec în omorul rivalului său, nu se știe. Însă, doi ani după săvârșirea crimei, în 1512, scaunul Țării Românești fu ocupat însfârșit, cu

PENTRU BRANCOVICI

PENTRU IAXICI

ajutorul Turcilor de altfel, de către Neagoe Basarab, care, însoțit de Doamna Despina, intră, învingător, în Târgoviște.

Viața împreună a acestor doi soți, care s'au înțeles și s'au iubit, a fost închinată bisericii și artei. Față de omorul din Sibiu, cucernicia acestui Domn derutează. Episodul acela, care este unul din cel mai pasionant din Istoria noastră, nu-și are locul aici. Totuși, fiindcă e greu de bănuț că a putut lăsa să omoare pe dușmanul nepotului său fără știința acestuia, amintim, în trecere, că felul cum au înțeles oamenii, în toate vremile și pretutindeni, să interpreteze spiritul Evangheliei, nu a fost întotdeauna conform învățaturii Mântuitorului.

Protectori ai artei, Neagoe și Despina au strâns, în timpul domniei lor, o întreagă comoară: evanghelii de aur, cățui de argint, sfeșnice, cruci, inele, paftale, cești, toate podoabele ce se puteau culege sau face, la noi sau aiurea. Dar din câte au strâns și din câte au făcut, podoaba cea mai măreață a rămas Biserica din Curtea de Argeș. Legenda spune că Doamna Despina, pentru a săvârși această costisitoare biserică, și-ar fi vândut toate juvaerele pe care le avea moștenite din casa domnitoare a Sârbiei. Cu prilejul sfințirii mănăstirii Argeșului a văzut țara o serbare cum nu-i fusese dat să vadă nici până atunci, nici de atunci încoace, *niciodată*.

Au venit în vechia capitală a țării egumeni din sfântul Munte Athos, dela Lavra, Zograf, Pantacrati ș. c. l.; au venit episcopii greci din Seres, din Sardia, din Midia și din Melenie; ba până și Theolept, Patriarhul Constantinopolului, păși pe pământul nostru românesc. Veni apoi tot clerul țării, toți boerii și toți negustorii, veni și prostimea. Dar ce-a fost în adevăr frumos în zilele acele dela 14 la 17 August 1517, e că după ce Neagoe atârnă cu mâna lui icoanele sfinte la locul lor în biserică, după ce soborul, în frunte cu Patriarhul, făcu slujba dumnezească și sfinți lăcașul, după ce se făcură deniile și toate clopotele, deodată, începură să sune, atunci începu ospățul cel mare, nemai-pomenitul ospăț, în adevăr creștinesc, când se întinseră mesele pe pajiște, în fața mănăstirei, și toată lumea mânca și bea laolaltă, Vodă cu Doamna, Curtea, toți prelații de prin străini, împreună cu popii noștri, și cu boerii, mari și mici, și cu prosti-

mea toată „săraci, văduve, mișei, și cei neputincioși“, spune cronica țării.

Erau oamenii pe atunci, mai cruzi de sigur și mai sălbateci decât azi, dar mai aproape parcă, nu știu cum, dacă nu de Dumnezeu, în tot cazul de litera Evangheliei.

Cu toate aceste serbări, măriri și frumusețe, Doamna Despina a lui Neagoe n'a fost fericită. Doi fii și-o fată, Ion, Petre și Anghelina, i-au murit în fragedă vârstă. Iar după 9 ani de domnie, la 1521, moare și Vođa Neagoe, lăsând în urma-i o văduvă cu'n fiu și două fete în viață.

Neagoe murind în scaun, fiul seu Theodosie îi urmează la domnie. Inșă acesta, încă un copil, pus sub epitropia unchiului său Pârveu Basarab, e alungat din țară de către altă rudă de-a lui, Radu Călugărul, și fugind peste Dunăre la Constantinopol, își află acolo moartea, pusă probabil la cale de către partizanii lui Radu ¹⁾.

Doamna Despina, cu fetele ei Stana și Ruxanda, se refugiază în Ardeal, la Sibiu. Unchiul ei, mitropolitul Maxim, fiind acum mort, iar celelalte rude sârbești reslățite prin lume, Doamna Despina, alungată din Sârbia și alungată din Țara Românească, se puse sub ocrotirea Regelui Ungariei, vărul ei — căci așa își spun suveranii între ei, veri — iar Despina era doar fată de rege și văduvă de Domn. Trăindu-și văduvia liniștită în Sibiu, ea, care nu mai putea face biserici nici cumpăra podoabe, nemai având bani, se îndeletnici cu creșterea celor două fete ce-i rămăsese din 6 copii cu câți o miluise Dumnezeu.

Și acum începe o poveste unică în analele Istoriei noastre: un război între doi voievozi pentru una din fetele Despinei, ca'n basmele cu fata de Impărat și cu cei doi Feți Frumoși.

Pe când trăia Neagoe Basarab, s'apucase să facă o înțelegere cu vecinul său Domnul Moldovei, Bogdan Voevod, ca să-și dea pe una din fete lui Ștefăniță, fiul acestuia. Cum atât fiul lui

¹⁾ La Expoziția română din Paris (1926, Vezi Catalogul) a fost expusă o icoană din biserica dela Argeș reprezentând pe Maica Domnului ținând pe Iisus Christos mort în brațele Ei, și alături pe Doamna Despina ținând pe Theodosie mort, în aceeași atitudine.

Bogdan cât și fetele lui Neagoe erau încă niște copii mici, rămăsese că atunci când s'o face Ștefăniță mare să aibă el a alege pe care din fete o vrea. Dar soarta a vrut că Domnii amândoi, viitorii cuscri, să moară încă tineri, Bogdan al Moldovei în 1517 și Neagoe al Munteniei în 1521. După moartea lor, copii de altă dată tot încă copii erau. Doamna Despina își luă fetele să le crească la Sibiu, pe când Ștefăniță, ajuns în Moldova voevod nevrâstnic, domnia sub epitropia vestitului boer Luca Arbore.

Pe atunci rege al Ungariei era Ludovic al II-lea, cel din urmă rege al Maghiarilor, căci în chiar anul întâmplării ce urmează, Turcii bătând pe Unguri la Mohaci supuseră această țară, desființând-o, de nu mai putu să se ridice timp de trei secole. Ludovic al II-lea avea, în 1525, nouăsprezece ani. Că la frageda lui vrâstă îi plăceau intrigile amoroase, sau c'a fost îndemnat de sfetnicii lui, sau poate chiar rugat de Doamna Despina, nu putem ști, dar fapt e că în acel an, 1525, el porunci voevodului Ardealului Ion Zapolya, să scrie lui Ștefăniță, ajuns acum și el în vrâstă de 20 de ani, pentru a-i aminti de făgăduiala dată de Bogdan lui Neagoe că-i va lua pe una din fete în căsătorie. Cum aceste fete, împreună cu mama lor Despina, se aflau acum în Ungaria, regele îl poftea să vină la Sibiu să-și aleagă mireasa. Iar fata care va rămâne va fi măritată cu Domnul Munteniei, Radu dela Afumați. Ludovic al II-lea și Ion Zapolya hotărâsc chiar și ziua când Domnul Moldovei și al Munteniei urmează să vină la Sibiu.

Din nefericire însă, Ștefăniță Vodă se afla în vremea aceia peste Nistru, în luptă cu Turcii. Neputând veni la Sibiu în ziua hotărâtă, el trimise pe-un boer de-al lui acolo, rugând pe Despina și pe fetele ei să fie iertat și să i se îngăduie o amânare. În schimb însă Radu, Domnul Munteniei, se grăbi să răspundă la chemare, sosi în ziua arătată la fața locului și odată acolo, nu stătu mult pe gânduri: îi plăcu Ruxanda și o peți.

Zapolya, pentru a nu supăra acum pe Domnul Munteniei și pentru a scăpa de încurcătură, se înțelese cu Doamna Despina și-i dădu pe Ruxanda, rămânând ca Ștefăniță să ia pe fata mai mare, Stana. Qui va a la chasse perd sa place.

Nunta se făcu două luni mai târziu și Radu dela Afumați își luă soția la Târgoviște¹⁾.

Se vede treaba însă că Ruxanda era de-o frumusețe cu totul deosebită, și apoi Ștefăniță era iute la fire și mândros, ca și bu-nicul său Ștefan cel Mare. Când auzi el despre cele întâmplare, se burzului. O voia pe Ruxanda, despre farmecele căreia auzise vorbindu-se. Intors din expediția lui de peste Nistru, își îndreptă oștile împotriva lui Radu, pătrunse în Muntenia și răz-boiul începu. Se băteau acum voevodul Moldovei cu acel al Mun-teniei pentru ochii unei frumoase Domnițe.

Mitropolitul Maxim, care știa să împace pe cei de-un neam și de-o credință, nemai trăind, Ștefăniță și Radu, după mai multe lupte fără rezultat, se împăcară singuri. Ruxanda rămase lui Radu, iar Ștefăniță căpătă în schimb o seamă de boeri moldo-veni refugiați în Muntenia, căroră Domnul se grăbi, pentru a-și mai potoli necazul, să le tae capetele.

Farmecele Ruxandei fură scump plătite! Cu atât mai scump, și cu atât mai în zadar a curs sângele acesta, cu cât, curând după această întâmplare, Ștefăniță trimise la Sibiu să-i aducă pe Stana, devenind astfel cumnatul celui cu care în ajun se războise.

Doamna Despina, măritându-și fetele amândouă cu doi Domni români, un Basarab și un Mușat, nu se întoarse totuși în țara în care, cândva, domnise și ea. Rămase la Sibiu, un oraș în care-i plăcea să petreacă. La Suceava și la Târgoviște trimitea numai stafete cu scrisori pentru gineri și pentru Doamnele lor, iar în Sibiu făcea pomeni și rugăciuni pentru sufletele morți-lor ei.

Această viață tihnită n'o duse mult — abia un an. În 1527, Ștefăniță moare la Hotin, și gurile rele ziceau că însăși Doamna Stana l'ar fi otrăvit. „Zău, de treabă jupâneasă moldoveancă să-și omoare bărbatul“ zice cronicarul Constantin Filipescu, uitând numai că Stana nu era moldoveancă, ci după tatăl ei munteancă, iar după mamă sârboaică.

De altfel, dacă ea l'ar fi otrăvit, Delavrancea a știut în „Vi-

¹⁾ Radu dela Afumați mai fusese însurat odată cu fiica lui Vlad Vodă, Ilinca.

forul“ s'o apere destul de bine, cruzimele lui Ștefăniță putând să scoată din fire pe oamenii cei mai blânzi. Lui Luca Arbore, care-l crescuse și-l iubea ca pe-un fiu al său, a pus să i se taie capul, la fel lui Toader și lui Nichita, copiii nevinovați ai lui Arbore, la fel lui Costea Gane, pârcălabul de Neamț, și lui Ivașcu Logofătul, și lui Sima vistierul și câtor alți boeri.

Doamna Stana, vinovată sau nu, părăsi Moldova, retrăgându-se în Sibiu, lângă mamă-sa.

Doi ani mai târziu, în 1529, moare și celălalt ginere al Despinei, Radu dela Afumați, zis Cel Mare, moare omorât de boerii lui, care-l fugărise din București pe drumul Craiovei, și prinzându-l lângă Râmnicul Vâlci, îi tăiară capul.

Iat-o din nou pe Doamna Despina cu amândouă fetele pe capul ei, în Sibiu, ambele văduve, sau mai bine zis toate trei văduve acum, și Despina și Stana și Ruxanda.

Stana, călugărită sub numele de Sofronia, moare peste foarte scurtă vreme, în 1530, iar Ruxanda, fiind încă tânără și frumoasă, se mărită a doua oară, tot cu'n Domn muntean și tot cu'n Basarab, Radu Paisie¹⁾.

De data aceasta, bătrâna Doamna Despina se hotărăște să părăsească Sibiul și se întoarce, cu fata și ginerele ei cel nou, după 20 de ani de pibegie, în țara Românească. Printre anii 1541 și 1545 o aflăm în București, unde nu mai găsește din splendorile-i de altă dată, decât un locșor în Curtea Domnească, o cameră a ei anume, în care, singură și amărâtă, urmează a-și plânge morții.

Și astfel Doamna Milița-Despina, văduvă de tânără și mamă a cinci copii morți, se hotărăște, după ce și al treilea ginere al ei e mazilit din Domnie, să se călugărească.

Din 1546 și până pe la 1554, când își dă în fine obștescul sfârșit, o aflăm din nou în Sibiu, orașul în care de fapt a trăit

¹⁾ Radu Paisie era fiul lui Stanciu, nepot lui Măngilă dela Argeș, care era probabil fiul lui Vlad Tepeș și al Mariei Corvin de Hunyade. S'a crezut până acum în urmă că Radu Paisie era frate cu Radu dela Afumați. Se pare acum sigur că el îi era nepot de văr al doilea, vezi G. Florescu: B. Mărgineni, p. 73.

aproape toată viața ei ³⁾ o maică Platonida rătăcind de-alungul zidurilor unei vechi mănăstiri, rememorând poate în bătrâna ei minte puțina fericire și multele lacrimi de care a avut parte în viață, rememorând faptele războinice ale Despoților sârbi, cele bisericești ale lui Neagoe Basarab și cele lumești ale frumoaselor ei Domnițe ⁴⁾).

³⁾ Ea a murit în chinurile ciomei în anul 1554 la Sibiu.

⁴⁾ Viața Doamnei Ruxandrei a fost de asemeni vijelioasă. Măritată a doua oară cu un nepot de văr al primului ei soț Radu Paisie: multe neajunsuri a avut de înfrânt, nu în viața ei privată, pe care n'o cunoaștem, ci într'acea publică a bărbatului ei, cunoscut istoriei. Acest Domn, care a purtat în boerie numele de Petre, Petre din Argeș, fusese însurat cu o fată de boer, jupâneasa Stana. După moartea acesteia, el se călugări la mănăstirea Argeșului, luând numele de Paisie. Când, în 1535, după moartea lui Vlad Vodă Vintilă (însurat cu Rada) i se offeri coroana Țării Românești, el pătăsi mănăstirea lui pentru a veni Domn în Târgoviște, unde fu uns voevod sub numele de Radu. (Istoria i-a zis Paisie, iar el s'a intitulat în hrisoave când Petre și când Radu Vodă). Însurat a doua oară cu Ruxanda: fu alungat din scaun de Laiot Vodă, se refugiă cu nevasta la Nicopole, și cu ajutor Turcesc se așeză din nou în scaun. Amestecat apoi, împreună cu Petre Rareș, în omorul lui Gritti în Ardeal, el fu scos din scaun de Turci și exilat tocmai în Egipt, la Alexandria. Nu știu dacă frumoasa lui Doamnă îl însoți acolo, sau dacă rămase la Constantinopol sau în țară. Urmele ei se pierd, iar el muri acolo, în orașul reginei Cleopatra.

CAPITOLUL VIII.

DOAMNA ELENA A LUI PETRU RAREȘ

PE cât sunt legendele de frumoase, pe atât sunt ele, în deobște îndepărtate de adevărul istoric. Despre Petru Rareș, domnul Moldovei, se istorisește cum că era pescar și venind într'o zi dela Prut cu carele încărcate cu pește să le vândă în Hârlău, iată că se pomeni cu boerii veliți în cale, cari i se închinară, zicându-i că el este fiul lui Ștefan cel Mare și de-acum înainte o să le fie Domn. Ca'n „De-ași fi rege“. Frumos, dar neadevărat.

Domnii noștri moldoveni nu-și lepădau copii din flori. Ii creșteau lângă ei, și nu arare se întâmpla ca ei însăși să-i arate ca moștenitori de-ai lor, fie că nu aveau pe alții, fie că i se păreau mai destoinici.

Petre, fiul lui Ștefan Vodă și al Mariei, frumoasa târgoveață din Hârlău, fu și el, ca atâția alții, crescut probabil la Curtea din Suceava.

Tatăl său îl trimise mai târziu la Stambul, ca ostatec, unde se deprinse cu limba și cu viața turcească, pe care ajunsese a o cunoaște foarte bine.

În tot timpul domniei fratelui său Bogdan (1504—1517), precum și al fiului acestuia Ștefăniță (1517—1527) Petru Rareș sălășlui în Polonia, pentru a fi cât mai aproape de granițele Moldovei, al cărei scaun îl râvnea. Abia la moartea nepotului Ștefăniță, căpătă Petru Rareș sprijinul Polonilor, cu care ocupă scaunul strămoșilor săi.

Petru intră în țară cu nevasta lui, *Doamna Maria*, o fată de boer, care nu ne este cunoscută.

Această Doamnă însă moare după doi ani, fără a fi lăsat în amintirea posterității altă urmă decât numele ei, săpat pe o piatră de mormânt, în mănăstirea Putnei. Voevodul, văduv și ambițios, își alege o a doua nevastă, din neam crăesc, din despoții Sârbiei, *Elena* zisă și Cătălina — sora Doamnei Milița-Despina a lui Neagoe Basarab despre care am vorbit în capitolul precedent ¹⁾ și care la acea dată de 1530, văduvea acum de 9 ani, în Sibiu. Viața acestei Domnițe a fost, ca acelor mai multe de pe vremurile acele, o înseilare de puține zile fericite și de mulți ani de griji, de necazuri, de amar.

Dela 1530 la 1538, cât a fost Elena întâia oară Doamnă în Moldova, soțul ei mai mult prin lagăre ostășești și-a dus traiul. În Ardeal, întărirea stăpânirii cetăților moldovene Ciceul și Cetatea de Baltă devenise constanta lui preocupare. El își întinse puterea lui suverană până și asupra Bistriței și a Brașovului, de era cât pe ce s'o întindă asupra întregii Transilvaniei, devenind astfel precursorul lui Mihai Viteazul. În Polonia, revendicarea Pocuției, care fusese amanetată Moldovei pe vremea lui Roman Mușat, îl îndemna să nu mai lase odihnă craiului leșesc. Ba într'o parte, ba într'alta, el se afla aproape întotdeauna pe câmpul de luptă, demnul fiu, în această privință, al marelui Ștefan Vodă.

¹⁾ Doamna Elena era fiica despotului sârb Ion Brancovici și a Elenei Iaxici, care era fiica lui Gh. Iaxici Despot și el. Vezi nota dela pagina 58.

În timpul acesta, Doamna Elena zidea biserici și-și creștea, în cetatea dela Suceava, copii ce-i dăruise soțului ei. Aceștia erau trei fii: Constantin (mort de timpuriu), Ilie și Ștefan, și o fată, Ruxanda, care a fost mai târziu Doamna lui Alexandru Lăpușneanu. Cât despre Doamna Chiajna a lui Mircea Ciobanu, domnul Munteniei, imortalizată prin pana lui Alexandru Odobescu, ea pare a fi fost fata lui Petru Rareș cu prima lui soție, Maria. Tot astfel fata lui Petru Vodă măritată cu Vlad Voevod bețivul, cel înecat în Dâmbovița, a fost, sau aceiaș Doamnă Chiajna, măritată deci de două ori cu doi domni munteni, sau în tot cazul, de era diferită de Chiajna, o odraslă de-a lui Petru din prima lui căsătorie.

După cum se vede, în secolul al XVI-lea rămăsese obiceiul ca domnii să se însoare cu odrasle domnești, iar fetele lor tot numai cu domni să se mărite. Cât despre creșterea pe care se pricepu Doamna Elena să dea copiilor ei, vom vorbi mai la vale.

În 1538, Petru Vodă, după o domnie de 11 ani, în timpul căreia a încercat să lățească hotarele țării și să ridice prestigiul Moldovei în fața străinătății, neștiind însă bine cu cine să se dea, așa încât ajunsese a-și înstrăina simpatiile tuturor vecinilor, se pomeni deodată dușmănit de toți, și din toate părțile atacat. Ba până și boerii lui, cu care de altfel se purtase aspru, trimisese o delegație la Stambul, cerând scoaterea sa din domnie. În toamna aceluși an, 1538, domnul se văzu prins într'un clește de foc, cam cum a mai fost Moldova în zilele de tristă amintire ale anului 1917, înconjurat de Germani la Nord și la Sud, și de desmățarea bolșevică la Est. Pe atunci, dela Sud venea marele Soliman cu o armată de 120 de mii de oameni, o enormitate pe vremea aceia, dela Nord armatele polone, și dela Est cetele Hanului Tătarilor. Se înțeleaseră cu toții să tabere laolaltă asupra voevodului Moldovei, spre a-l alunga dintr'o domnie supărătoare pentru vecinii lui. Dacă Petru Rareș ar fi avut sprijinul boerilor, poate ar fi încercat, cu mica dar viteaza lui oaste, să se împotrivească acestui puhoi năvălitor. Însă, după cum am văzut, boerii țarei dușmănindu-l și ei, îl părăsiră.

Mai înainte ca pericolul să devie iminent, Vodă își trimisese soția și copiii în Transilvania, singura frontieră încă liberă,

și-i instalează în cetatea Ciceului, stăpânirea lui dreaptă, proprietate moldovenească în inima Ardealului.

Când își dă seama că a mai rămâne în Suceava, ar însemna a fi predat de boeri Turcilor sau Polonilor, o luă și el la goană, singur, călare, fugăr prin țara pe care o stăpânise.

Sfatul țării alege Domn pe Ștefan, supranumit Lăcustă (fiindcă în timpul domniei lui s'au năpustit lăcustele de-au sărăcit Moldova), un nepot de-al lui Petru Rareș, fiul lui Alexandru, acel Săndrel al lui Ștefan cel Mare, despre care am vorbit mai sus ¹⁾).

Noul Domn, care voia cu orice preț să predea pe unchiul său Petru răzbumărei Turcilor, puse cete de ostași să-l fugărească prin țară, să-l prindă, și mort sau viu, să-i-l aducă. Nu isbuti. Pe cât a fost de viteaz Petru Rareș la război pe atât de iute la picior a fost în fuga aceasta. O fugă plină de peripeții pitorești. Fără o slugă domnească să-l întovărășească, el o luase singur prin țară, prin vâlcele și câmpii, prin viroage și coclauri.

La Piatra, pe când trecea prin mahalaua Valea-Viei, un glonte rătăcit sau țintit, îi șueră la ureche. Venea dinspre biserica locului. Petru, care numai fricos nu era, dădu pinteni calului și se opri în dreptul lăcașului lui Dumnezeu, să vadă, ori împotriva lui a fost îndreptat acel glonte și de către cine. La geamul bisericii zări atunci un popă, îmbrăcat în odăjdiile slujbei, cu'n pistol în mână, pe care-l îndreptă asupra-i. Avu numai vreme să sară de pe cal și să se adăpostească în spatele lui. Glonteale îi șueră hăt de-asupra capului. Ca fulgerul, Petru încălecă din nou și blestemând pe popă — ci-că i-ar fi spus: „Du-te, popo, la slujbă, că m'oi întoarce eu în țară“ — o luă la goană mai departe.

Zice-se că pe acel popă l'ar fi chemat Ghiță, și că nevastă-sa, proteasa Rada, fiind ibovnica lui Ștefăniță Vodă Lăcustă, ar fi

¹⁾ Ștefan Vodă Lăcustă n'a fost însurat. El era logodit cu Maria Gritti fida naturală a cunoscutului aventurier Alois Gritti. Fata avea un renume dubios, și mai fusese logodită cu un italian Cigogna, ceiace nu împiedică pe Ștefan Vodă s'o dorească de nevastă, fiindcă Gritti era pe atunci candidat al tronului Ardealului, om influent la Poartă și foarte bogat. Căsătoria nu avu loc.

îndemnat pe bărbatul ei să omoare pe Petru Rareș. Și iar se mai zice că atunci când s'a sfârșit leturghia și s'a întors popa Ghiță acasă, preoteasa l'a dat pe ușă afară, pentru că nu fusese vrednic să nimerească la țintă pe voevodul Petru. Iar popa îndrăgostit se vede de muiera lui, se spânzură pe culmea Borsoghianului, urmărindu-l astfel blestemul celui pe care ar fi vrut să-l omoare.

Ajuns la mănăstirea Bistriței, ctitoria lui Alexandru cel Bun, la câțiva kilometri numai de Piatra, Petru Vodă descălecă și intrând în Biserică, se închină la icoane, aducând mulțumire Domnului că-l scăpase de primejdie și rugându-se de El să-i îngăduie să-și poată învinge dușmanii. „Intrând în sfânta biserică“ spune el însuși într'un hrisov de-al său din 1546 „am căzut la pământ înaintea sfintelor icoane, și mult am plâns, așîderea și egumenii și tot soborul plângea împreună cu mine, și am dat făgăduință lui Dumnezeu, că de mă voi întoarce la scaunul meu cu bine și biruitor, atunci din temelie voi reînoi sfânta mănăstire“.

Pe când se închina astfel Petru în biserică, veni un om să-i spue că e înconjurată mănăstirea de pâlcuri ca să-l prindă, încât abia dacă a mai avut timp să încalece și în goana calului s'a ascuns într'adânc de codru. Aceste se întâmplau la 18 Septembrie 1538.

„Fără drum, fără povață“ zice Ureche“ au dat de strămtori ca acele ce nu erau nici de cal, nici de picior, ci au căutat a lăsa-re calul.

Și așa în șase zile, învăluindu-se prin munte, flămând și trudit, au nimerit la un pârâu și au dat de niște pescari, care dacă i-au luat seama (adică l-au recunoscut) cu dragoste l'au primit. Acești pescari, după ce i-au dat de mâncare și de băut, l'au îmbrăcat în haine proaste de-ale lor, și pe înserate, l'au scos în Ardeal, printre santinelele ungurești, care întrebându-i cine sunt, ei au răspuns „Suntem pescari!“ Astfel a trecut Petru Vodă granița, fără ca nimeni să-l cunoască. Acolo, a poposit la conacul unui ungur, prieten cu el, care nefiind acasă, l'a primit jupâneasa lui, l'a ospătat și l'a găzduit peste noapte, iar a doua zi în zori i-a dat un rădvân cu 6 cai și 12 voinici să-l în-

tovărășească. Ungurii, prinzând de veste că a trecut domnul Moldovei travestit peste graniță, au trimis o parte din oștire în urmărirea lui, însă n'a putut fi prins, căci Sâmbătă la 21 Septembrie, în răsăritul soarelui, a ajuns Petru Vodă la Cicei, și intrând în Cetate, a închis porțile!“

Era și vremea să le închidă. În cetate putu el în adevăr să-și îmbrățișeze nevasta și copiii, care de câteva săptămâni acum îl așteptau acolo cu înfrigurare — însă în afară de ziduri, nu bine închisese Petru porțile, că sosi armata lui Zapolya, noul crai al Ungariei, și asediul începu. Pârcălabul cetății, boerul Simion (poate Stroici) și Episcopul Anastasie, care se aflau în lăuntrul zidurilor, se dădură de partea dușmanilor lui Petru, și era cât pe ce să-l dea pe mâna lui Zapolya, dacă nu prindea Domnul de veste și nu i-ar fi alungat, cu hulă și ocară, dincolo de ziduri.

Asediul ținu patru luni. Petru Rareș era hotărît să moară acolo, cu nevasta, cu copiii și cu toată garnizoana lui, dacă soldații nu l'ar fi silit, din lipsă de hrană, să capituleze. S'a închinat deci viteazul Petru Voevod lui Ion Zapolya, cu condiție însă ca el să restituie cetatea Ungurilor, iar aceștia să-i îngăduie dreptul de-a locui înai departe în castel, până i se va alege soarta.

Astfel rămase el cu Doamna Elena, cu copiii și cu câțiva credincioși boeri în cetatea Ciceiului, timp de 16 luni. Petru Rareș își puse de gând să meargă la Stambul să ceară Sultanului iertare, milă, și redobândirea domniei. Cum însă corespondența în afară era deosebit de anevoioasă, nefiind Petru de fapt altceva decât prizonierul lui Zapolya, el puse pe Doamna Elena să ticluiască pe sârbește o frumoasă scrisoare către Sultan, pe care o coborî noaptea, cu o sfoară, de pe o fereastră a castelului, unui om credincios de-al lor, care, prin mii de peripeții o duse la Constantinopol.

Sultanul învoi cererea mazilului Domn, și în Ianuarie 1540, îl aflăm pe Vodă Petru, întovărășit de secretarul seu Grigore Rosenberg din Hârlău, părăsindu-și din nou familia, și alergând plin de avânt și de noi nădejdi, către malurile Bosforului. La 26 Ianuarie era la Alba Iulia. Veranciu, un istoric ungar, l'a

văzut acolo și l'a găsit: „foarte vesel, plin de nădejde că-și va redobândi scaunul și neavând înfățișarea unui om lovit de-o soartă potrivnică. Totuși, când a venit vorba de soție și de copii, „fața lui pe dată se schimbă și ochii i se umplură de lăcrămi“. De asemenea din Caransebeș, unde ajunse la 2 Februarie, scrie el cu mâna lui bunului său prieten Toma Boldorffer din orașul Bistrița „Să te sârguești D-ta pe lângă copii și soția noastră, ce li va fi nevoia, ca să li se dea lor ceva bani... și de cai să ai dumneata grijă“.

La 23 Iunie Petru e în Constantinopol. Ce face, ce învârte, câte pungi de galbeni a cheltuit și ce iux de eloquență a desfășurat, nu este locul să arătăm aci. Atât doar că Sultanul Soliman îl primi, îl ascultă, și-i făgădui domnia din nou. Până o veni momentul oportun, Petru fu găzduit în mahalaua genoveză, Pera, dincolo de Cornul de Aur, unde întreținu o mică curte domnească, compusă din Unguri, din Greci, din Italieni, ba chiar și din Turci, care în disprețul prescripțiilor Coranului, își luau libertatea de-a se îmbăta.

Pe Doamnă și pe copii nu-i uită; gândul îi era mereu la ei; și cu orice prilej le trimitea, tot prin Boldorffer, vești dela el. „Aici nu ne lipsește nimic“ scrie el „și te rog pe D-ta să te sârguești cu ce poți, să faci bine nevestei și copiilor, cu hrană și cu alte cele, pentru care vei fi plătit, căci — adaogă el — vom fi aceia ce-am fost și încă mai mult!“

Totuș, pe vremurile acele nesigure, stafetele nu soseau toate la vreme, poate uneori chiar de loc, deoarece vedem pe Doamna Elena cerând, în Ianuarie 1541, vești dela bărbatul ei, prin castelanul Ciceiului, care scrie la Constantinopol că „Măria Sa Doamna Măriei Sale mă roagă să întreb de dânsul, fiindcă mult se întristează“.

Doamna Elena încredințase unui grec, Toader, un inel scump să i-l aducă lui Petru la Stambul. Grecul, șiret, se opri la Bistrița și-și însuși inelul, precum și banii de drum pe care i le dăduse Doamna. Amărâtă femeie se plânse Bistrițenilor împotriva lui Toader, cerându-i înapoi juvaeru și banii, care, nu mai zic documentele, de i-au fost sau nu restituite.

În sfârșit, în primăvara anului 1541, Petru își recapătă domnia.

În timpul acesta, în Moldova, boerii Arburești și Gănești omorâse pe Ștefan Vodă Lăcustă, sus într'un foișor, în Cetatea Sucevei, „cât și astă-zi“ spune Nicolae Costin, după vre-o 200 de ani „se cunoaște sângele pe zidul pereților casei aceea, pistrulat din Ștefan Vodă“. Acești boeri aleseseră Domn pe Alexandru Cornea ¹⁾, omul, lor care, aflând că se întoarce Petru Rareș cu ajutor turcesc pentru a-și lua din nou domnia, îi eși înainte la Galați, cu oastea lui cât o avea „ce nimică n'au folosit, că părăsindu-l ai săi, au căzut în mâinile lui Petru Vodă și de îndată au poruncit de i-au tăiat capul“. Iar pe boerii lui i-a tăiat pe toți, pe Mihul Hatmanul, pe Troțușan Logofătul, pe Crasneș și pe Cozma Gane postelnicul. Curățind astfel câmpul de cei ce-l dușmăneau, Petru Vodă putu domni în liniște în ultimii ani ai bătrânețelor sale. El trimise pe dată la Cicei să i se aducă familia, care sosind la Suceava în ziua de 25 Mai „eșitul-au Petru Vodă înainte trei mile de loc și multă bucurie era la adunarea lor; că pe câtă jale fusese când se despărțise la Cicei de se dusesse la Țarigrad ²⁾ mai multă bucurie și veselie era acum la împreunarea lor“. (Miron Costin).

După cinci ani de domnie destul de liniștită de data aceasta, în care găsește totuși cu cale ba să se dea din partea Germanilor care întreprinsese o cruciată împotriva Sultanului Soliman, ba să se întorcă din nou din partea Turcilor, prinzând pe Mailat, voevodul Ardealului, și trimitându-l legat la Constantinopol, — Petru Rareș, bătrân în 1546, moare de boală în capitala lui, Suceava. El fu îngropat la mănăstirea Probota, pe malul Siretului, ctitoria lui.

De-acum înainte, viața văduvei lui, Elena, este un adevărat canon. Ea rămâne în Moldova, căci la moartea lui Petru, se urcă în scaun fiul lor Ilie, nevârstnic, și Doamna e silită, după obiceiul poporului, să ia trebile țării în mână.

Ilie fusese timp de doi ani (1544—46) ostatec la Constanti-

¹⁾ Care se pretindea fiul lui Bogdan Vodă cu nevasta unui boer Coznea.

²⁾ Constantinopol.

nopol, cum fusese și tatăl său în tinerețe. De unde i-a putut veni, în scurtul timp de doi ani, dragostea ce prinsese de Turci, nu putem ști. El se întoarse în Iași cu o ceată de mahomedani după el, bărbați și femei, cu care, după vorbele croniceii, „ziua se desmierda, iar noaptea cu turcoalice petrecând (cronica zice mai urât), din obiceiurile creștinești s'au depărtat“. Și mai zic Letopiseții că altfel părea blând și milostiv însă „denafară se vedea pom înflorit, eară den lăuntru, lac împutit!“ După patru ani de destrăbălătă viață și nedemnă domnie, abdică de bună voe, și trecând coroana fratelui său Ștefan, plecă la Stambul, pentru a se turci. Și în ce fel. A luat crucea lui Isus, de trei ori a scuipat-o, de trei a călcat-o în picioare, și-apoi, cerând să i se dea Coranul, l'a sărutat. Numele lui cel nou a fost Mehemmed, iar în Istorie a rămas legată de făptura lui porecla de „Turcitul“, Iliș Turcitul. De altfel a murit curând, exilat fiind la Brusa, în Asia Mică.

Fată de Despot sârb și văduvă de Domn moldovean, Doamna Elena nu mai știa cum o mai răbda Dumnezeu pe pământ, să trăiască atare rușine și atare durere.

Ajuns Domn în locul lui frate-său, Ștefan începe a milostivi bisericile, pentru a șterge în ochii poporului amintirea proastă lăsată de Ilie. Însă Moldovenii se săturase de odraslele acestea ale lui Petru Vodă. Li se păru că Ștefan, cu toate că bisericos, calcă pe urmele lui frate-său, în fiecă clipă li se părea c'o să-și lepede și el legea pentru a se face turc. O mână de boeri, conjurați, hotărâra să-l omoare. Noaptea, pe malul Prutului, unde mersese el să facă chef, tot cu Turcoalice de altfel, înconjură boerii cortul în care se odihnea după beție, și tăind sforile, se năruî cortul asupra lui. În învălmășeala aceia, se repeziră asupra-i și-l înjunghiară. Apoi, pe loc, acolo, aleseră Domn pe unul de al lor, boerul Joldea, căruia pentru a-i da și lui înfățișare domnească, îl logodiră cu Domnița Ruxanda, sora omorâtului Ștefan Vodă. Căsătoria aceasta nu avu loc, căci Joldea Vodă, curând după aceia, fu prins și călugărit de către Vornicul Moțoc, care aducea din Polonia un nou voevod Moldovei, pe stolnicul Petru, fiul lui Bogdan Orbul, nepotul lui Ștefan cel Mare.

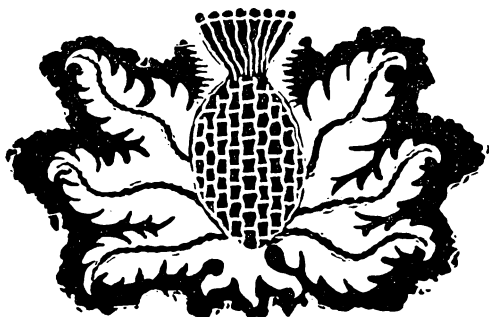
Hotărât, Moldovenii erau dinastici. Le trebuiau, musai, domn din osul lui Ștefan.

Petru, fiu din flori al lui Bogdan cu Nastasia din Lăpușna, se urcă pe tronul înaintașilor săi, luând numele de Alexandru Voevod și poreclit fiind de popor, după numele orașului de baștină a mamei sale, Lăpușneanul. Urcat în scaunul destinat lui Joldea, el îi luă și mireasa, pe Domnița Ruxanda, a cărei poveste face obiectul capitolului ce urmează.

Doamna Elena, care în ultimii șase ani se obicnuise cu toate nenorocirile, o văzu și pe aceasta, pe fiica-sa Ruxanda, logodită, văduvă, și măritată apoi cu'n văr primar de-al ei.

Nu se știe cum s'a sfârșit Doamna Elena. S'a spus c'a fost sugrumată din porunca ginerelui ei, Lăpușneanul. Dacă așa s'o fi întâmplat, înseamnă că în spaima unui asasinat s'a stins blânda Doamnă Elena, fiica regelui Ion al Sârbiei, văduva unuia din marii noștri voevozi, care și-a petrecut o parte din viață așteptând în cetatea Sucevei întoarcerile soțului ei din războaie, petrecând trei ani prizonieră în castelul dela Cicei, îngrijorată de soarta Domnului fugar, ajunsă pe la 40 de ani văduvă, având nemărginita durere să vadă pe unul din fii ei turcindu-se, pe cellalt omorât de boeri, și pe fata ei măritată cu cel care trebuia să-i răpună zilele.

Viețele aceste de Doamne românce nu erau tocmai de invidiat. Vom vedea mai jos ce soartă au avut fetele lui Petru Rareș, Doamna Ruxanda și Doamna Kiajna, două cunoscute figuri ale Istoriei noastre.

CAPITOLUL IX.

DOAMNA RUXANDA A LUI LĂPUȘNEANU

DOMNIȚA Ruxanda se trăgea din neam strălucit. Prin tatăl ei, Petru Vodă Rareș, era nepoata lui Ștefan cel Mare, iar prin maică-sa, Doamna Elena, nepoata lui Ion, Despotul Sârbilor. Dar a fi fată și nepoată de Domn, nu însemna, pe vremile acele, o ideală fericire pământească, nu mai mult decât azi, în tot cazul.

Născută la Suceava prin anii 1535, în timpul domniei tatălui ei, această domniță avu o trudită copilărie. Frații ei Bogdan și Chiajna, din întâia căsătorie a lui Petru, și frații ei drepti Constantin, Ilie și Ștefan, o fi răsfățat-o poate cum răsfăță frații mai mari pe cel mai mic copil al casei. Inșă această copilă avea abia 3 sau 4 ani când tatăl ei, împresurat de dușmani, fu nevoit să-și trimită familia în Transilvania, la Cetatea Ciceiului, pe atunci proprietatea Domnilor Moldoveni. Sosind și el după câteva săptămâni, fugarul Domn avu de susținut acolo un asediu

de patru luni împotriva armatei lui Zapolya, craiul Ungariei; iar când, silit de garnizoana lui, deschise porțile cetății și se predă, i se impuse să rămână în cetate prizonier al regelui.

Prin urmare, primele amintiri care s'o fi deșteptat în sufletul copilului, trebuie să fi fost o fugă prin munți, o bejănie dela Suceava la Cicei, o zarvă de arme, de împușcături, de vaete, poate foametea chiar, ororile unui asediu, și pe urmă închisoarea. Cum Petru Rareș plecă mai în urmă la Stambul ca să-și recapete domnia, iar familia rămase mai departe prizonieră în Cicei, copilăria Ruxandei îi mai fu otrăvită și de plânsetele mamei sale, care, zice o scrisoarea a prietenului casei, Boldorffer „mult se întrista“ că nu avea știri dela soțul ei.

În sfârșit, în iarna 1541, se întoarsere cu toții din nou la Suceava, căci Petru voevod recăpătase domnia. De aici încolo, timp de vre-o 4—5 ani, o fi fost un trai mai mult sau mai puțin tihnit și o fi văzut și copila aceasta ceva liniște împrejurul ei. Însă, după abia patru ani și jumătate, Petru Rareș, bătrân în 1546, își dădu duhul în cetatea Sucevei. Ruxanda avea pe atunci 11—12 ani, Rămase la Suceava, căci fratele ei mai mare, Ilie, fusese ales Domn, și neavând el însuși mai mult de 15 ani, mama lor Elena luase, împreună cu sfatul țarei, trebile Moldovei în mână. Urmară iar zile năcăjite, căci fratele acesta, după cinci ani de netrebnică domnie, părăsi scaunul Moldovei de bună voe și plecă la Stambul să se turcească. În locul lui, boerii aleseră Domn pe cellalt frate de-al doilea, Ștefan, care, cu toată fățărnicia lui, umbla și el înconjurat de Turcoaiice, ceiace neliniști țara, făcând-o să bănuiască că va călca și el într'o bună zi pe urmele fratelui său Ilie. O conjurație se formă, cu hotărârea de-al omori.

Domnița Ruxana avea acum, în 1552, cam la 17—18 ani, și, zic mărturiile timpului, că era și frumușică. Trebuie să se fi aflat cu maică-sa la Curțile din Iași, nu din Suceava, în zilele de Septembrie, când s'a desfășurat drama ce urmează.

Ștefan Vodă cu Turcoaiicele lui merse pe malul Prutului să se scalde. După bae urmă cheful și după chef odihna. Într'un cort, pe malul râului, păzit numai de 17 ostași, voevodul Moldovei adormi. Boerii conspiratori, flămânzi de sângele viitorului renegat, se aruncară asupra gărzii, o străpunseră cu lăncile și

apoi, tăind sforile cortului care se năruie peste Ștefan, se năpustiră asupra-i și-l înjunghiară. Acolo, pe loc, l-au și îngropat. Și cum îl băgară în pământ, se și puseră la sfat pe cine să aleagă Domn. Dacă persoana acestuia era sau nu hotărâtă de mai înainte, nu ne spune istoria. Atât știm, că l-au ales pe Joldea, un boer încă tânăr, din capii conspirației. Cum obiceiul țării nu îngăduia însă ca Vodă să nu fie, dacă nu „os de Domn“, cel puțin înrudit cu vre-un Domn, sfatul hotărî ca Joldea să ia de nevastă pe Domnița Ruxanda.

Cam aceasta rezultă din cronică și spusele istoricilor. Iar adevărul poate fi că tânăra Domniță, și noul voevod se iubeau mai de mult și erau înțeleși între ei ca să se cunune împreună. Altfel nu s'ar înțelege cum de-au pornit îndată cu toții de pe malul Prutului înspre Iași, unde Domnița îi aștepta, deși iarăși trebuie mărturisit că e ciudată această nuntă ce urma să aibă loc între Ruxanda și ucigașul fratelui ei.

Ori cum o fi stat lucrurile, sigur e numai că Joldea porni la Iași să-și ia mireasa, și de acolo urmau să meargă amândoi la Suceava, să facă nunta și să se așeze în scaun. Dar nimeni, spune Evanghelia, nu știa nici ziua nici ceasul. La Șipote, în județul Botoșani, alaiul domnesc e întâmpinat de-o armată polonă, având în fruntea ei pe vornicul Moțoc, care atacă mica oaste a lui Joldea, o bătău și, prinzând pe noul voevod, alesul boerilor, îl însemnă la nas — fiindcă, după obiceiul țării, oamenii însemnați nu mai puteau domni. Il trimise apoi la mănăstire, călugărindu-l cu sila. Visul de domnie a lui Joldea ținuse trei zile.

Ce voia însă acest Moțoc, cu oastea lui leșească? El aducea cu sine pe un alt Domn, Stolnicul Petru, fiul lui Bogdan Vodă Orbul cu Anastasia, târgoveață din Lăpușna. Acest Petru trăise în Polonia, se înțeleșese cu o parte din boeri pentru a înlătura pe Ștefan Rareș, ci acum, cu ajutorul regelui polon, venise în țară să-și ocupe scaunul, moștenirea lui dreaptă, zicea el, după tatăl său Bogdan și bunicul său Ștefan cel Mare. Înainte chiar de-a intra în Moldova, el fusese încoronat Domn, în orașul Trebovla în Polonia de către armatele regale leșești. Auzind că boerii alese în locul asasinatului Ștefan pe Joldea, își trimisese vornicul să prindă pe acest nepoftit voevod, să-l călugărească, și, punând

mâna și pe Domnița Ruxanda, să i-o aducă lui, căci o poftea de nevastă. Ruxanda, cu boerii asasini ai fratelui ei, fu deci dusă din Iași la Suceava. Acolo, ea găsi pe noul Domn urcat în scaunul tatălui și fraților ei, acel Domn care-și schimbase numele din Petru în Alexandru, iar de popor fu poreclit Lăpușneanul, după orașul de baștină a mamei sale. Mai cu voe, mai cu sila, ea primi să-i fie nevastă, deși erau veri primari. Inșă mitropolitul găsi cu cale să afirme că, după canoane, ei nu se înrudeau, întrucât și Rareș și Lăpușneanul erau numai copii naturali.

Deși atât pana poetică a lui Costache Negruzzi, cât și judecata istorică a lui Xenopol au făcut din Alexandru Lăpușneanu o fiară cu înfățișare de om, Domnul acesta nu pare a fi fost atât de sălbatec și de crud, precum ne-a fost înfățișat până acum. Nici afirmarea că el și-ar fi sugrumat soacra, pe blânda Doamna Elena, nu poate fi acceptată fără o mai temeinică cercetare. Și s'ar pare chiar ciudat că Doamna Ruxanda, care a trăit bine cu soțul ei, să fi putut ține la asasinul mamei sale. In tot cazul îl vedem pe Vodă Alexandru având mereu grijă de nevasta lui. La Sibiu, la Brașov, s'au descoperit scrisori, prin care Lăpușneanul cere, în repețite rânduri, lucruri bune de mâncare: prune, cireși, altele de-ale gurei „pentru soția mea“. De asemeni îl vedem primind la curtea lui, cu o uimitoare bună voință, pe acel Vântură Țară ce-a fost Iacob Eraclide Despotul, pentru simplul motiv că se zicea văr cu Doamna Ruxanda, nepoată de Despot și ea, după mamă-sa Elena. Și însfârșit, când în 1561, acelaș inteligent și cultivat aventurier, Iacob Eraclide Despotul, alungă, cu ajutorul unei armate de mercenari, pe vărul său din scaun și din țară, Alexandru Lăpușneanu, fugar, avu grajă în primul rând de soția și de copiii lui, pe care-i trimisese în siguranță la vecinul lor, Domnul Munteniei, nepotul Ruxandei.

Din aceste fapte trebue trasă concluzia că Lăpușneanu nu era ne-om, că și-a iubit soția, și că aceasta, la rândul ei, o fi ținut la bărbatul ei.

După detronarea lui, Lăpușneanu se refugiă la Constantino-pol pentru a cere Turcilor recăpătarea domniei. O și obținu, după doi ani, în 1563. Și iarăși, prima lui grijă când ajunse în Iași, unde-și mută el de data aceasta scaunul, fu să-și aducă din Bucu-

rești pe Ruxanda și pe copii. Că în timpul acestei domnii de-a doua (1563—68) Alexandru Vodă făcu acel grozav măcel de boeri despre care ne vorbesc cronicile (a omorât 47 din ei într'o singură zi), iarăși nu trebuie să ne ducă la concluzia că el era o fiară. Lăpușneanul fusese trădat de boerii lui, care dăduse domnia lui Despot. Se impunea, nu numai o răzbunare, ci un exemplu. Și Ștefan Cel Mare își tăiașe boerii, pe patul de moarte fiind, și Petru Rareș a omorât o sumedenie de căftăniți, fără ca Istoria să facă din ei niște monștri, din potrivă. Inșă istoria are ciudățeniile ei. A vrut să facă din Lăpușneanu pata de sânge pe filele imaculate ale cronicilor. Și n'a băgat de seamă că a scris-o după mărturiile contimporane ale unor pătimași boeri, ei însuși poate atinși de răzbunarea lui Vodă. Și n'a băgat iarăși de seamă că Moldova avea o veche, puternică, ambițioasă, gălăgioasă și turburătoare boerime, care de mai bine de 50 de ani începuse să-și facă de cap, care voia să facă și să desfacă domniile, și în potriva căreia s'a ridicat întâi Ștefăniță, apoi Petru Rareș și la urmă Lăpușneanul. Cei întâi au distrus numai câteva din aceste neamuri boerești, (Tăutuleștii, Abureștii și Găneștii) el i-a exterminat pe aproape toate, înlocuindu-le cu altele noi. (Balș, Sturza, Stroici, Movilă, Șeptilici, etc.). A primenit boerimea. A distrus puterea boerilor descălicători, pentru a se servi de buna voința unor noi veniți. A fost un om politic. Istoria acelei epoci trebuie refăcută.

Cred că cel mai bun apărător al lui Lăpușneanu, este Doamna lui, Ruxanda, care i-a stat alături neclintită, care, când în 1567 s'a îmbolnăvit, trimitea la Sibiu după doftori, și care, când pe patul lui de moarte a cerut să fie călugărit, i-a stat de-a dreapta până l'a văzut cu scufia în cap pe noul călugăr Pahomie.

Iar dacă o fi adevărat — ceiace nu e dovedit — că trezindu-se din letargie, când se văzu Lăpușneanu chiar călugăr de-a binelea ar fi răcnit boerilor că „dacă se va scula din pat, pe mulți va popi și el“, și că boerii înspăimântați i-ar fi dat atunci otravă ca să-i curme zilele — chiar dacă aceste ar fi adevărate, apoi sigur este că nu Doamna Ruxanda și-a otrăvit soțul. Până și severul Xenopol apară pe această Doamnă de învinuirea ce i-o aduce legenda. Cât despre Letopiseți, zice Ureche că Ruxanda

era „o femeie creștină, înțeleaptă, destoinică și dumnezeiască, și la toate bunătățile plecată și milostivă“.

Iar Ureche nornicul trebuie să fi știut ce fel de femeie fusese Ruxanda, de oarece a trăit numai cu puține generații mai târziu.

Așa dar, la 1568, iat-o pe Ruxanda văduvă, la vârsta de abia 33 de ani. Boerii, mai mult de hatârul ei, decât în amintirea răposatului Lăpușneanu, aleseră Domn pe Bogdan, fiul lor, un copilăndru de 15 ani. Iar acum Doamna era, după cum am văzut, femeie înțeleaptă, destoinică și dumnezeiască, sfatul țării a numit-o „regentă“, sau, cum se spunea pe atunci mai pe înțeles și mai frumos „au pus-o pe ea să poarte trebile țării“. Și le-o fi purtat bine, deși plodul Domn era cam sburdalnic. Ureche spune despre el că „era blând și cucernic și tuturor arăta dreptate, cât se cunoștea că nimic nu s’au arătat în el din obiceiul tâtâni-seu. Nici la carte nu era prost, la călărie sprinten, cu sulia la halcă nu prea lesne avea potrivnic, la săgetare din arc tare nu putea fi mai bine. Numai ce era mai detreabă domniei îi lipsea: că nu cerca bătrânii la sfat, ci de la cei tineri din casă lua învățătură“.

Pitorescul acestui stil e amețitor. Când te gândești la tot ce poți citi în ziarele zilnice, deseori chiar în cărțile cu pretenții literare, te apucă necazul că nu mai știe Românul să scrie astăzi cum scria altădată!

Vodă Bogdan Lăpușneanu, fiul lui Vodă Alexandru, mai avea, pe lângă cusurul de-a fi mai mult un „sportsman“ decât un bărbat de stat (ceiace, la vârsta lui, era de altfel destul de firesc) mai avea cusurul, zic, să fi prea îndrăgit pe Poloni. Las’că pe regele leșesc din „prea milostivul meu stăpân“ nu-l scotea, dar apoi se mai și apucă să-și logodească pe ambele surori cu nobili polonezi, Gaspar Panievski și Christofor Sborovski, iar la urmă, el însuși peți pe fiica lui Ion Tarlon, unul din marii boeri ai Liowului (Lemberg).

Mamă-sa, Domnița Ruxanda, care purta doar trebile țării, înțelese că această înclinare a fiului ei pentru vecinii dela Nord nu era pe placul boerilor, cărora, după ce de curând văzuse pe-un Domn de-al lor turcindu-se, pe un altul pe cale de-a se turci, nu li-ar fi plăcut să vadă pe acesta închinând acum țara papistașilor. Boerii moldoveni erau ortodocși, și din legea lor nimeni

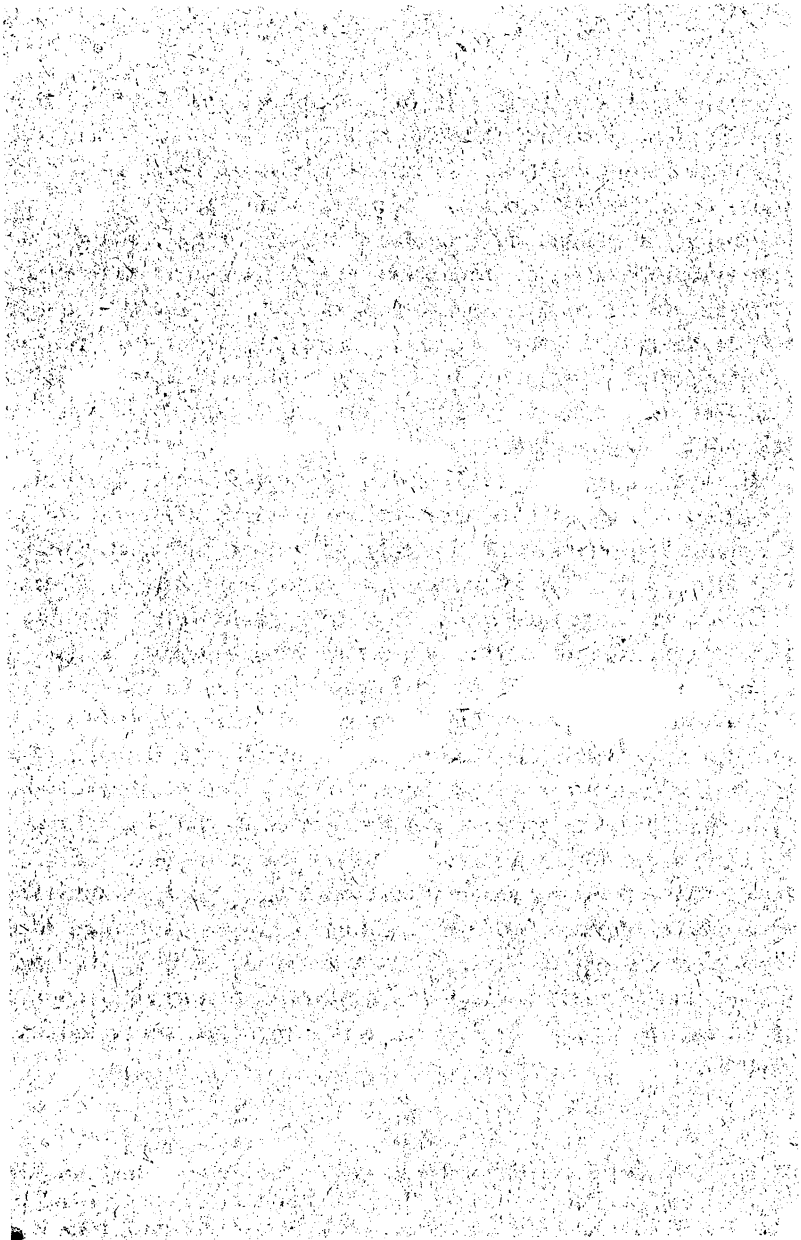
nu i-ar fi putut scoate. Înțeleapta Doamnă Ruxanda, fiică și nepoată de pravoslavnici, încercă să tempereze apucăturile fiului ei. Logodna unei din fete, cea promisă lui Sborovski, se și rupse, ceiace, de altfel, va costa lui Bogdan tronul¹⁾.

Însă soarta nu vru ca Doamna Ruxanda s'o mai vadă și p'asta. În Noembrie 1569 ea se îmbolnăvi, și după o scurtă suferință, la 12 ale aceleași luni, își dete duhul, la Iași, în palatul domnesc. Avea 35 de ani, și domnise, ca o regentă, nici doi ani împliniți. O îngropă fiul ei, în jalea boerilor și a poporului care o iubise, la mânăstirea Slatinei (Neamț), alături de soțul ei, voevodul Alexandru Lăpușneanu.

Bogdan (născut în 1553) a domnit puțină vreme după moartea mamei lui. În 1572, o neprevădere de copil amoretat i-a costat domnia. Intovărășit de doi călăreți numai, iarna, cu sania, el trecu Nistrul în Polonia pentru a-și vedea logodnica²⁾. Christofor Zborovski, care nu-i ierta stricarea logodnei lui, îl pândea de mult. Știa că obiceiul Domnului era să treacă deseori Nistrul, pe ascunse, în apropierea Hotinului probabil, unde își mutase Domnul reședința pentru a fi mai aproape de iubita lui. Într'o zi oamenii lui Zborovski, puși anume ca să-l pândească, îl prinseră și-l duseră la stăpânul lor, care-l închise în casa lui. Bogdan a trebuit să plătească 6000 de galbeni răscumpărarea sa, pe șin, iar pentru alte sume a garantat cumnatul Panieski. Când scăpă însă din casa acestui dușman și voi să se întoarcă în țară, găsi scaunul Moldovei ocupat de Ion Vodă Cel Cumplit. După zădărnice încercări armate de a-și recăpăta domnia, dând astfel Polonilor prilejul de-a mai fi odată învinși de Moldoveni, nenorocitul copil își luă lumea în cap, și, după mai multe pribegii, muri nebun la Moscova.

1) Christofor Sborovski venise la Iași în calitate de mire, întovărășit de un alai regesc. Fu nevoit să se întoarcă umilit în Polonia, jurând însă răzbunare. El era fiul lui Martin Sborovski și fratele Christinei, fosta logodnică a lui Despot Vodă.

2) Era, se zice, de-o frumusețe uimitoare. Tatăl ei Ion Tarlon, murise de curând și ea fu pusă, de însuși regele August, sub epitropia principilor George Iaslowiecki și Nicolae Mieski, care urmau s'o cunune cu Domnul Moldovei.

CAPITOLUL X.

DOAMNA KIAJNA A LUI MIRCEA CIOBANUL

IN Orientul acesta, în care timp de patru veacuri atotputernic a fost numai Padişahul din Stambul, printre Craii, Domnii și Domnișorii ale căror țări nu fusese definitiv înglobate în sfera acestei atotputernicii, voevozii români aveau însemnătatea lor. Martori, toți cronicarii și istoricii timpului, Unguri și Poloni. Incât a fi fost pe atunci nepoată, fată, nevestă, cumnată și mamă de Domni români, nu era pușin lucru. Iar Doamna Kiajna avea, pe lângă strălucirea neamului din care se trăgea, și o marcată personalitate a ei, care explică îndeajuns vaza de care s'a bucurat în ochii contimporanilor. Din nefericire, însă, Istoria ne-a falsificat-o. Incepând cu cronicarii cei mai vechi, Stoica Ludescu și Radu Popescu, urmând cu Gheorghe Șincai, cu Engel, cu Laurian, cu Xenopol, cu poetul — căci a fost un poet — Alexandru Odobescu, s'a format în jurul acestei figuri o legendă care, ca orice legendă, este o fantezie. S'a spus de Doamna Kiajna c'a fost per-

sonificarea ambiției, a răutății și a cruzimei. Un monstru. Nu e adevărat. Nici nu rezultă de nicăeri c'ar fi putut fi rea. Ambițioasă și crudă, poate. Dar nu într-un atât, încât să se facă din ea un tip, o personificare. A fost omul, femeia vremii, a unor vremi când viața omenească, nu numai în Orient, în lumea întreagă (să ne gândim la noaptea sfântului Bartholomeu), era desconsiderată; când curgea prin șanțurile străzilor sângele omenesc fără ca nimeni aproape să-l bage în seamă. Așa încât această Doamnă română n'a fost în afară de mentalitatea normală a epocii în care a trăit, și în tot cazul a fost sub ceiace legenda a făcut din ea.

Mai întâi, ambiția ei mereu triumfătoare de a-și vedea fiii și nepoții, prin mijlocirea ei, domnind când în Muntenia și când în Moldova, este o fantezie, o eroare provenită dintr'o lipsă de identitate. Până la descoperirile critice moderne, Doamna Kiajna a fost luată drept mama lui Petru Șchiopul și a lua Alexandru Voevod și drept bunica lui Mihnea Turcitul, toți Domni ale ambelor principate, pe când de fapt Kiajna nu numai că n'a fost mama și bunica lor, nici rudă măcar cu ei, dar le-a fost chiar dușmană.

Drept dovadă de felul cum se scrie Istoria. Clădești pe baze false, o întreagă epopee pe care istoriografia o dovedește azi falșă dela un capăt la altul ¹⁾).

Desbrăcată de legendă și redusă la proporțiile adevărate ale ciudatei ei firi, Doamna Kiajna ni se înfățișează ca o femeie inteligentă, ambițioasă și energică. Atât.

Născută din Petru Rareș și din cea dintâi soție a lui, Maria, cam pe la anul 1525, probabil în Polonia, în timpul pribegiei acestuia înainte de domnie, ea avea abia frageda vârstă de 2 sau

¹⁾ Doamna Kiajna n'a fost mama de cât a unui singur Domn Petre, mort în floarea tinereții, și supranumit din această pricină Cel Tânăr. Eroarea a venit de la confuzia ce s'a făcut între asemănarea numelor, Petre, fiul Kiajnei și al lui Mircea Ciobanu, și Petru zis Schiopul, fiul lui Mircea Vodă, nepot lui Mihnea Cel Rău. Kiajna, fiind luată drept mama lui Petru, nu Cel Tânăr, cum de fapt era, ci drept al lui Petru Schiopul, ea devine astfel, în cugetul istoricilor, mamă și lui Alexandru care era fratele lui Petru Schiopul, și devine deci bunica lui Mihnea, fiul lui Alexandru. Iar de-aici s'a clădit o întreagă fantasmagorie pe socoteala Kiajnei, care ar fi făcut și desfăcut domni, la care în viața ei nici nu se gândise.

3 ani, când tatăl ei cuceri scaunul Moldovei. Mutați la Suceava, capitala țării, copila aceasta își pierde mama la vârsta când nu putea încă să aibă o limpede noțiune despre ea. Un an mai târziu, tatăl ei se reînsură cu acea odraslă de neam regesc din Sârbia, Doamna Elena, despre care am vorbit mai sus. Mama ei vitregă fiind o femeie, după cât se pare, deosebit de evlavioasă și de bună, s'o fi purtat cu ea cum se purta cu proprii ei copii, și o fi căutat să-i dea o creștere potrivit preceptelor evanghelice, astfel cum s'a înțeles a o da și fetei ei Ruxanda. Inșă, precum această creștere n'a prins la fiii ei, Ilie și Ștefan, astfel n'a dat rod nici la fata ei vitregă. Sângele războinicilor strămoși clocotea în vinele Kiajnei, și, în această privință a energiei, nu era s'o dea de rușine.

Impreună cu Doamna Elena, cu frații și surorile ei, fuge și ea, în 1539, dela Suceava la Cicei, în Transilvania, când Petru Rareș e nevoit să-și lepede domnia. Dacă cunoaștem cu destule amănunte viața ce-a dus la Cicei această familie domnească de exilați, de prizonieri, apoi, din potrivă, știrile despre Domnița Kiajna se întunecă pentru perioada aceasta.

Ii pierdem urmele până într'atât încât nici nu știm dacă fata lui Petru Rareș, care, cam pe vremea aceia, se mărită cu un anume Vlad voevod al Munteniei, era cumva Kiajna noastră, sau poate o soră de-a ei, pe care ar fi chemat-o Ancuța și despre care n'avem nici o altă știre. Ceiace știm, e că acest Vlad Vodă era un bețiv și că abia după câteva luni de domnie, se îmbătă într'o zi atât de zdravăn, încât, pierzându-și centrul de gravitate, căzu în Dâmboviță și se înecă. Dacă pe văduva lui a chemat-o Anca sau Kiajna, sau dacă Anca și Kiajna era aceiași persoană, nu știm. Sigur e numai că abia în timpul domniei de-a doua a lui Petru Rareș și anume în chiar anul morții lui, 1546 Kiajna se mărită cu Mircea, fiul, probabil natural, al lui Radu Vodă Cel Mare al Munteniei.

Nunta se făcu la Iași, în luna lui Iunie 1546, iar printre solii domnilor vecini, sosi din Ardeal ca oaspă al lui Rareș, căpitanul Nicolae Cherepovici, a cărui fată avea să ajungă, 17 ani mai târziu, nora miresei. El aducea dar de nuntă o cupă de aur și bogate postavuri.

In amintirea tinerilor lui ani, când creștea prin munții noștri turmele de oi care l'au făcut om chiabur, Românii, deși știau că Mircea Voevod este „os de Domn“ și purtat prin Stambul, l'au supranumit totuși „Ciobanul“. Iar pe Kiajna, ajunsă Doamna lui Mircea Ciobanul, au numit-o „Mircioaia“.

Dacă Kiajna Mircioaia o fi fost în adevăr o femeie crudă apoi, de cum a apucat bărbatul ei scaunul țării, o fi avut de ce se bucura. Căci prima grijă a noului Domn fu să-și taie boerii. De altfel întreaga lui domnie, a fost un lung șir de omoruri, tălmăcite de istorici în deosebite feluri. Astăzi însă, când știm că Mircea era fiul lui Radu Cel Mare, și deci ruda detronatului Radu Paisie, înțelegem mai bine că omorurile aceste însemnau distrugerea partidului care, ținând cu acesta, îi era lui potrivnic. Și'n adevăr, deși Radu Paisie fu exilat tocmai la Alexandria Egiptului, unde pare a fi murit, nici doi ani nu trecură de când se urcase Mircea în scaunul Munteniei, că boerii care-l dușmăneau și care scăpase dela măcel, se sculară din Ardealul unde se refugiase și veniră asupra-i cu oaste, să-l alunge din țară. La Periș, lângă București le eși Mircea întru întâmpinare, îi învinse, și mai prinzând câțiva boeri îi tăie și pe ei. (Udriște Năsturel și banul Teodosie).

Dușmanii lui nu se lăsară, veniră de peste Olt acum, având în capul lor pe-un nou competitor, Radu Ilieș, care birui la Moinești și alungă pe Mircea dincolo de Dunăre. La Rusciuc, sau la Giurgiu, Mircea Ciobanul căpătă ajutor dela Turci, bătut pe Radu Ilieș, și se așeză din nou în scaun.

În timpul acesta nu știm ce făcea Kiajna, copii de sigur, căci a avut destui, după cum vom vedea. Incolo a fost probabil o înfrigurată spectatoare. Căci rolul ei, să-i zicem istoric, a început abia după 1554, adică după mazișirea soțului ei, scos din domnie de Turci, fiindcă îl bănuiră că într'o luptă ce purtase Sultanul cu Impăratul Germaniei, Mircea i-ar fi trădat.

Mutați de pe malul Dâmboviței pe acel al Bosforului, Mircea și Kiajna începură obișnuitele procedee de desvinovățire și uneltiri de recăpătare a domniei. Și aici a arătat Kiajna ce fel de stofă era în ea, ce fel de cap avea. Pe când, pân'acum, toate aceste uneltiri se rezumau de fapt într'una singură, sunătoare de

pungi, Kiajna, ce-a dintâi din Doamnele noastre, găsi mijlocul cel mai dibaci de a-și ajuta bărbatul, anume acel de-a intra în legături de prietenie cu cadănele Sultanului, o respectoasă și lingușitoare prietenie, o insinuație în harem. Nu e vorbă, ploaia de galbeni urma să curgă. Însă mijlocul acesta de-a isbuti prin farmecul a doi ochi de femeie și a unui zâmbet ispititor, era nou, în Istoria noastră cel puțin. Kiajna triumfă.

Pe scaunul Munteniei, în locul bărbatului ei, se urcase o rudă de-a lui, Pătrașcu, fiul lui Paisie (și tatăl lui Mihai Viteazul), Pătrașcu zis Cel Bun, fiindcă a domnit patru ani fără a măcelări pe boeri. În schimb, firește, l-au măcelărit boerii pe el. Sau mai bine zis, l'ar fi otrăvit vornicul Socol, favoritul lui, care luă, cu dela sine putere, scaunul țării în primire. D-l prof. Iorga, (în Hurmuzachi XI) afirmă însă că Pătrașcu n'ar fi fost otrăvit, ci că din potrivă, într'o campanie purtată în Ungaria, ar fi recit, s'ar fi îmbolnăvit, și mutându-și reședința la Râmnicul-Vâlcei, *la aer*, a chemat un doctor din Sibiu să-l îngrijească. Totuși boala pare a fi fost mai tare decât știința doctorului ardelean, căci în ajunul Crăciunului 1558, el își dădu duhul.

C'o fi una, c'o fi alta, Pătrașcu Cel Bun moare la sfârșitul anului 1558, vornicul Socol îi ia locul în scaun, iar Mircea Ciobanul alungă, după câteva săptămâni, pe usurpator din țară. Sosit în Ianuarie 1559 din Constantinopol cu o armată turcească, el se urcă din nou în scaun, după patru ani de lipsă, în care timp dorit de boeri nu fusese.

Ba chiar aceștia, cum aud că le vine iar Ciobanul Domn, fug din nou aproape toți în Ardeal. Acolo, prostește, se lasă ademeniți de jurămintele lui Mircea, cum că dacă s'or întoarce în țară nu se va atinge nimeni de-un fir de păr din capul lor. Și iată-i ca turma de oi, întorcându-se la București, unde n'apucară bine să intre pe poarta orașului, că și fură măcelăriți. Cei ce putură scăpa luură din nou calea pribegiei, pregătindu-se a se răzbuna încă odată împotriva crudului, nemilosului voevod. Soarta însă îi ajută în alt chip. În Septembrie a aceluiași an, 1559, Mircea Vodă Ciobanul moare, de moarte bună se crede, și e îngropat în biserica Domnească, ctitoria lui, cea de pe piața Sfântului Anton din București, unde nu i se mai vede astăzi mormântul.

Boerii pribegi respiră. Strâng, acolo în Ardeal, o mică oaste, trec munții, și se îndreaptă asupra Bucureștilor.

Aici îi aștepta însă Kiajna, văduva lui Mircea, fata lui Petru Rareș. Ea avea un fiu Petre, un minor care trebuia ocrotit, al cărui tron trebuia apărat. Se puse în fruntea oastei domnești, o mână de oameni — și e singurul exemplu din trecutul nostru al unei femei conducând o oștire în război. Întâmpinând pe răzvrătiți la Românești, deschise bătălia. Fu însă învinsă de o armată mult mai numeroasă, așa încât, întorcându-se în grabă în București, își luă băeții și fetele, și împreună cu ei și cu câțiva boeri credincioși, trecu Dunărea. Căpătând la Rusciuc ajutor de la Turci, se întoarse în țară, bătut pe dușmani la Șerpănești și-i alungă peste munți.

Izbânda aceasta nu fu de lungă durată. Boerii răzvrătiți se întoarseră din Ardeal cu noi ajutoare dela Unguri și alungară pentru a doua oară din scaun pe tânărul domn și vrednica lui mamă.

De data aceasta ei trebuiră să facă drumul Stambulului, căci Pașa din Rusciuc nu voia să-i mai dea ajutor. Cât despre Sultan, se auzea că, supărat de toate turburările aceste, era pe cale să scoată copilului Petre domnia.

Ca în timpul când lupta Kiajna pentru izbânda soțului ei, începură la Constantinopol și de data aceasta alergături, intrigi, momeli, făgădueli și realizările lor pentru izbânda fiului. Patruzeci de mii de galbeni odată, peste alți 40.000 pentru tribut, și din nou 130.000 galbeni trecură din patrimoniul Basarabilor — sau mai bine zis din sudoarea Românului — în visteria Padișahului și în comornicele cadânelor. Nurbani, evreica, și Safigi, venețiana, cadâne imperiale, se înfruptară din dărnicia Kiajnei, și în nopțile fermecate ale Bosforului șoptiră la urechia bătrânului Suleiman, că Petru, fiul Kiajnei, este un copil deștept și mamă-sa o femeie destoinică. Iar marele Suleiman convins și prin farmecele cadânelor și prin argumentul galbenilor, trimise pe Kiajna și pe fiul ei din nou în București, cu o armată destul de numeroasă de data aceasta, pentru a ști să impună respect răzvrătiților boeri vlahi.

Domnia aceasta a lui Petru ținu șapte ani, în care timp co-

pilul abia se făcea flăcăuandru, domnind numai cu numele într-o țară în care Kiajna era acum necontestată stăpână. Ambiția ei se mărgini însă la viitorul strălucit pe care voia să-l pregătească copiii. În politică, stăpânirea Munteniei îi ajungea. Scaunul lui Petru părea asigurat, încât grija ei era acum căpătuirea fetelor. Și nu era ușor, căci erau multe, iar înlăuntru țării partide strălucite nu prea se aflau.

Anca, fu dată după banul Neagoi, un Basarab din ramura Dăneștilor; *Stana* după logofătul Ion din Pitești, care pare să fi fost odraslă domnească; *Alexandra* după cămărașul Gheorghe, al cărui sânge ni este necunoscut, dar ai căror fii Ion și Aslan, se numărau, 40 de ani mai târziu, printre cei dintâi boeri ai țării. Rămâneau *Marina* și *Dobra*, cele mai mici, care par a fi fost favoritele Kiajnei și căroră mama lor voia să le pregătească un strălucit viitor.

Iacob Eraclide Despotul, domnul Moldovei, deși era usurpatorul scaunului lui Lăpușneanu, cumnatul Kiajnei, i se păru totuși acestei femei ambițioase, un ginere demn de fata ei Dobra. Își ticluise doar inteligentul aventurier o genealogie din care reeșea că era nu numai coborâtor din Despoții Sârbi, și ca atare ar veni văr cu sora vitergă a Kiajnei, doamna Ruxanda a lui Lăpușneanu, dar din bunic în răzbunic genealogia lui Despot Vodă se urca la Hercule, zeul Grecilor și al Romanilor. Pentru fata Kiajnei de pe malul Dâmboviței tocmai nemerit o partidă bună. De altfel, Despot Vodă râvnise tronul Munteniei. Se înțelese cu ambițiosul polon prințul Wisnowiecki, nepot de fică a lui Ștefan cel Mare, să-i dea lui coroana Moldovei, iar el, Despot, să treacă Domn al Munteniei. În vederea reușitei acestui plan se și războie cu fiul Kiajnei, Petru Voevod. Însă luptele ce avusese loc fiind fără rezultat, părțile își întinsese mâna, și, ca semn de împăcare, hotărîră să se încuscrească.

Despot trimise la București pe boerii Moțoc și Avram să ceară mâna Dobrei și în Iulie 1562 aceștia se întoarseră la Iași cu darurile Kiajnei: un inel cu briliant și *portretul miresei*. Despot Vodă să și grăbi să fixeze ziua nunții la 15 August și să trimită crainici pentru a pofti la marea nuntă domnească din Iași nu numai pe regii vecini, dar chiar pe suveranii Europei occidentale.

Ce s'a întâmplat mai în urmă, nu se știe exact. Nunta a fost amânată, apoi logodna s'a stricat. Cauza pare a fi nesinceritatea lui Despot. Se zice că Doamna Kiajna ar fi aflat cum că acesta nu renunțase definitiv la domnia Munteniei, pe care ar fi vrut s'o dea acum fratelui său adoptiv Dumitru, păstrând Moldova pentru el. În tot cazul între Kiajna și Despot se naște deodată o dușmănie de moarte, care nu se isprăvește nici prin tragedia bruscă a detronării acestuia, asediul în cetatea Sucevei și trădarea lui de către Martin Farcaș în mâinile lui Tomșa, care-l omorî. Scaunul Moldovei, scurtă vreme după această întâmplare, fu ocupat din nou de Lăpușneanu, care alungă pe Tomșa dincolo de hotare. Un boer curtean, pentru a încapa în mila noului Domn, urmări pe Dumitru, fratele adoptiv al lui Despot, îl prinse, și-l duse, legat în fiare, dinaintea Lăpușneanului. Acesta la rândul lui îl trimise la București Kiajnei, cumnata lui, să facă ea cu el ce-o vrea. Când află Doamna că i se trimite în dar pe dușmanul care răvnise scaunul fiului ei, nu mai putu de bucurie. Ea îl aruncă pe dată în beciurile palatului, sub strașnică pază, și, în aceeași seară, puse să i se taie capul. Pe când se afla la masă cu boerii ei, ceru, ca o a doua Salomea, să i se aducă pe-o tavă de argint capul celui ce poftise domnia țării. Când îi fu înfățișat, grozava femeie luă capul de pe tavă, sângerând cum era, și rostogolindu-l pe masă printre talgere și cupe, îl scuipă în obraz.

Acuma da, recunoaștem pe Kiajna legendei, energica și cruda. Însă nu trebuie uitat că ea își apăra drepturile la domnie, și că la urma urmei astfel erau moravurile vremii. Încă odată, să ne gândim la Franța și la Anglia acelei vremi, la nenumăratele crime și asasinat comise sub Henric III-a bunăoară, sau sub Maria Tudor.

Tot în vremea aceasta, adică în decursul anului 1563, se urmau între București și Sibiu tratative de căsătorie între tânărul Petru Voevod și *Elena*, fata căpitanului Nicolae Cherepovici, cel ce cu mulți ani înainte venise în Iași, ca sol al voevodului Ardealului, la nunta Kiajnei cu Mircea Ciobanul.

La 5 Mai, subit, Cherepovici moare. Tratativele se urmează între mamele văduve, Doamna Kiajna și soția căpitanului Nicolae, tratative cam târăgănite, pe care însă Mirceaia, după ru-

.perea logodnei fetei ei Dobra, le accelerează într'atât, încât la 22 August nunta se și face la Sibiu. A fost o foarte ciudată nuntă, făcută fără mire, care fu reprezentat printr'un procurator (principiul reprezentării directe în chestie de statut personal fiind o inovație, bună sau rea, a tipurilor moderne) tânărul voevod având pe atunci mult 16 ani, un mire aproape copil. Dar ce nu se poate în familiile domnitoare! Afară de un lucru, care nu se poate nici acolo, anume să se nască dintr'un copil de 16 ani un altul, după numai cinci luni de căsătorie. Ceiace se întâmplă. În Ianuarie 1564 Doamna Elena a lui Petru Cel Tânăr născu o fată, căreia i s'a zis *Theodora*, sau Tudorița. Iar Doamna Kiajna, ce s'o fi gândit ea, își băgă nora, cu zestre cu tot, în rădvan și-o trimise înapoi la mamă-sa la Sibiu. Scandal, scandal, dar cu Kiajna nu era de glumit. Doar știa învățata Mirceoiaia că copii în 5 luni nu se pot naște. C'o fi plâns Petre Voevod că i s'a luat jucăria, nu știm. Alta venise acum la ordinea zilei.

Rămăsese în sarcina Kiajnei doi fii nevrâstnici, Mircea și Radu, Dobra cea rămasă fără logodnic, și o fată tocmai coptică, *Marina*. De data aceasta Doamna își îndreptă privirile spre acel Bizanț, de unde ne mai venise în vremuri odrasle domnești pe scaunele Țărilor noastre. Ea scrisese Patriarhului de Constantinopol cu rugămintea să-i găsească un ginere de neam și cu stare pentru frumoasa ei Domniță. Patriarhul Iosif (Paleologul) se și puse pe lucru, și după scurtă vreme, îi răspunse că cea mai strălucită partidă pentru Domnița Maria ar fi numai și numai Ion Cantacuzino, fratele Șaitanoglului.

După căderea Constantinopolei, mai bine de 100 de ani acum, marile familii bizantine se răslețise prin lume de răul stăpânirii păgânilor. Cu încetul însă, chiar încă pe vremea lui Mahomed, unii membrii ai acestor familii se întoarseră în Bizanțul devenit Sтамbul, Sultanul el însuși căutând a-i atrage pentru a se folosi de cunoștințele Grecilor în atâtea ramuri streine rășboinicilor asiatici. Printre acești reîntorși în foasta lor capitală se aflau și unii membrii ai familiei Cantacuzino, coborâtori din Impărații Bizanțului.

Prin anii 1500 trăia acolo un Dumtiru Cantacuzino, fiu, sau mai curând nepot, al aceluia Cantacuzino care luase parte la ase-

diul din 1453 alături de Constantin Paleologul, ultimul Împărat bizantin. Acest Dumitru avea doi fii, pe Mihai și pe Ion. Mihai, minte ageră și fire isteasă, ajunsese întâi cămărașul ocnelor imperiale, și mai la urmă furnizorul Curții, al Seraiului, o poziție socială care-i aduse, pe lângă bogății multe, mai ales onoruri, vază și influență.

Reședința lui era la Anchial în Tracia, pe malul Mării Negre, de unde se îndeletnicea, nu numai cu furniturile curții imperiale, ci foarte în deosebi cu trebile Grecilor, care-l priveau ca pe un fel de căpetenie de-al lor. A avea grijă de Greci pe vremurile acele însemna firește și implicit a avea întotdeauna privirea îndreptată asupra Țărilor noastre, care încă nu încăpuse în mânele lor, dar care erau pe cale de-a încăpea. Vremurile de care vorbim reprezintă pentru ei epoca de tranziție între dezastrul trecut din Bizanț și triumful viitor din Țările Dunărene.

Mihai Cantacuzino, supranumit de Turci Șaitanoglu — fiul dracului — din pricina istețimei lui, a fost străbunul tuturor Cantacuzinilor de azi.

Având în vedere vaza de care se bucura această familie printre creștinii Bosforului, atât prin strălucirea neamului de viță împărătească, cât și prin influența Saitanoglului, era firesc ca Patriarhul Iosif să fi găsit că singura partidă demnă de fata Kiajnei nu putea fi decât Ion Cantacuzino, fratele lui Mihai ¹⁾. După ce, de mai multe ori, alergară stafetele dela București la Fanar, la Anchial și'napoi, căsătoria fu hotărâtă, și mirele, cu alai mare și daruri scumpe, porni la drum să-și ia mireasa. Când sosi în țară și se înfățișă logodnicii lui, tânăra Domniță fu cuprinsă de groază. Viitorul ei soț avea 50 de ani bătuți și era, așa găsea copila, urât cum numai pe dracul și-l închipuia, adevărat Saitanoglu. Merse plângând la măsă și-i spuse: nu, și iarăși nu și nu! Mai bine moartă, decât soția lui Ion, cât de odraslă de Împărat o fi.

Kiajna intră în mare încurcătură. Să strice căsătoria, în-

¹⁾ Patriarhul Iosif Paleologul (de neam împărătesc și el) se încuscrea cu Cantacuzinii, căci Muselim Paleologu ținea pe sora lui Mihai Șaitanoglu, iar fiul său C-tin Paleologu ținea pe fata lui Antonie Constantin Monoret.

semna a periclita situația ei și a tânărului Domn; să-și mărite fata cu sila însemna a o nenoroci. Drept dovadă că această Doamnă Kiajna nu era chiar chipul răutății întrupate și al ambiției aeeva, e faptul că ea, pentru a salva fericirea fetei își sacrifică liniștea. În cumpăna grea în care se afla, învinse dragostea de mamă, nu ambiția. Căută, nu e vorbă, printr'o născocire de-a ei, un fel de scăpare prin tangentă, însă trebuie să și-l fi închipuit pe moș Ion prea simpluț pentru ca astfel de tripticuri să poată prindă. După matură chibzuință, iată ce mintea ei născoci: sfătui pe Marina să se lase măritată, și în schimb îi făgădui că va împiedica consumarea acestei căsătorii.

Fie că fata a știut sau că n'a știut ceia ce era să urmeze, nunta avu loc, și pe dată, după cununie, soții Cantacuzino, cu zestrea încărcată în căruțe, luară drumul Stambulului. Ajunși noaptea la Rusciuc, oamenii Kiajnei intrară în cortul mirelui, răpiră fata și zestrea, și trecând din nou Dunărea, îi întoarseră la București, spre rușinea și supărarea soțului înșelat. Dibacii curteni avură grija nu numai să înapoieze Kiajnei pe Marina cu întreaga ei zestre, dar să mai și aducă cu ei o parte din bogatele daruri ale mirelui.

Pe această Marina a măritat-o Kiajna, după foarte scurtă vreme, cu un băiat după gustul fetei, tânăr, frumos, și de neam tot atât de strălucit ca al Cantacuzinilor, Stamate Paleologul, nepotul Patriarhului Iosif.

Se înțelege că atât Ion, cât și frate-său Mihai Șaitanoglu, au știut, prin influența de care se bucurau în Stambul, să se răsbune de afrontul ce li se făcuse. Prima lor grijă fu să sufle din scaunul patriarhal pe Iosif Paleologul, și a doua pe Petre Voevod din scaunul domnesc.

Dela 1504 încolo, familia domnească din Muntenia era compusă din Petru Cel Tânăr, văduv, din Doamna Kiajna, care tot încă ținea frânele statului în mână, și din cei trei copii mai tineri ai ei, Dobra cea rămasă nemăritată, Mircea și Radu, doi nevrâstnici. Peste toți aceștia căzu, în primăvara anului 1568, trăsnetul răsbunării Șaitanoglului.

În dimineața zilei de 7 Mai, capugiul Sultanului sosi la Curte cu firmanul de mazilire. Petru Vodă, Doamna Kiajna și

întreaga lor casă, fură ridicați pe dată din odăile lor și porniți, fără întârziere, pe drumul exilului.

Cantacuzinii, în mânia lor în fine potolită, nu îngăduiră acestei familii de exilați să se oprească cât de cât în apele Bosforului. Ea fu trimisă deadreptul în Asia, tocmai la Alep, în Nord de Siria. Aici, după scurtă vreme, tânărul voevod Petre, moare în vârstă de 23 de ani (1569), de boală, de inimă rea, nu se știe — moare lăsând în urma-i o mamă înebunită de durere.

Un grec învățat care trăia pe vremurile acele, Gheorghe Etolianul, a scris o poemă în versuri cu privire la această tragedie, din care însă, din punct de vedere istoric, nu aflăm aproape nimic nou. Doar atât, că Mirceaia blestema pe fostul patriarh Iosif, cuscrul ei, învinuindu-l de toate nenorocirile ce se năpus-tise pe capul lor. Umbra lui Petre apare mereu ca a tatălui lui Hamlet, și muștră cu asprime când pe Iosif Paleologul, când pe Doamna Kiajna. Autorul poeziei fiind omul Cantacuzinilor, îi ridică pe aceștia în slava cerului, numind pe Ion, moșul de 50 de ani „un frumos pălicar batjocorit de Kiajna“. Pitoresc în această poemă e numai scena când Doamna văduvă a lui Mircea Ciobanul se trezește într-o dimineață din somn, neliniștită de un vis ce făcuse, în care din nou i se arătase fiul ei Petre, blestemând-o și învinuind-o de moartea lui. Ea plânge, își rupe părul, cheamă fetele din casă ca să-i dea apă și doftorii, iar pe când ele caută s'o liniștească și s'o ajute la îmbrăcat, Doamna Kiajna, văitându-se mereu, își amintește de trecut și de toate omorurile săvârșite de bărbatul ei, întrebând cu îngrijorare pe cei ce-o înconjoară, dacă nu cumva nenorocirea ei e răsplata ce i-o dă D-zeu pentru crimele mortului ei soț. Trăim în această scenă cu sbuciumata Doamnă în intimitatea iatacului ei. Și cum poema a fost scrisă în chiar anul morții lui Petru cel Tânăr, povestirea acestui contimporan pune peste amănunte o notă de actualitate care pasionează.

Exilul Kiajnei a ținut mai mulți ani. Lipsa de mijloace a dus-o la sărăcie și sărăcia aproape la cerșetorie. Un călător din Occidentul Europei, trecând prin Alep în 1570, a văzut-o făcând comerț ambulant de mărunțișuri pe străzile orașului...

Dar povestea nu se isprăvește aici. În vinele Kiajnei cerșe-

toarei curgea doar sângele lui Petru Rareș și al lui Ștefan cel Mare. Chinuită și sbuciumată, mândra Doamnă de altădată înțelese că exilul acesta nesfârșit avea o cauză determinantă și că nu ea era cauza aceia, ci fiii ei, cari, cât or trăi, li stau dușmanilor în cale ca o veșnică amenințare. Se hotărî deci, mai mult silită de altfel, să-și înduplece fiii a se face Turci, nemaiputând ei în cazul acesta râvni la scaunele țărilor noastre. I se trimisese de două ori răspuns că băeții trebuie să aleagă între trecerea la mahomedanism și închisoarea pe viață (de unde se vede că Doamna Kiajna era despărțită de copiii ei, care zăceau în închisoare). Mircea și Radu își puseră deci turbanul în cap, îmbrățișând Islamismul.

Odată pornită pe această cale, Mirceoia nu știu să se mai oprească. Rămăsese pe lângă ea numai Domnița Dobra, cea care fusese logodită cu Despot Vodă. Deși ambasadorul Franței, domnul de Grandchamp, o ceru de două ori în căsătorie — se vede treaba că trebuie să fi fost fată drăguță — totuși acest diplomat nefiind destul de bogat, Kiajna refuză onoarea de a-și vedea fata ambasadriță. Ea avea alte planuri acum pentru Dobra ei.

Sandgeac de Magnesia, în Asia Mică, era pe atunci Murad, fiul Sultanului, și moștenitorul tronului. A-și mărita fata cu el, însemna a scăpa deocamdată de mizerie și a-și pregăti pentru mai târziu zile mai fericite. Prin ce mijloace nu se știe, poate numai prin cel mai ușor din toate, frumusețea fetei, căsătoria avu loc și Domnița Dobra intră în haremul lui Murad.

Când la moartea tatălui său (1574) acesta ajunse Sultan, soarta Kiajnei se schimbă cu totul, prin mijlocirea fetei ei, devenită cadână imperială. Exilul se termină însfârșit și Doamna Kiajna, care avea acum 50 de ani, împreună cu cei trei copii ai săi, turciți, iau drumul Stambulului și al libertății.

Mamă a doi musulmani, mutefuriagi ai Sultanului, și a unei cadâne din Haremul Seraiului, Kiajna avea acum intrările ei libere pretutindeni și zilele de mărire îi zâmbiră din nou. Drept dovadă de vaza de care se bucura ea în Stambul, avem scrisoarea lui Gabriel Carazza, ambasadorul Veneției, către Doge, prin care-i comunică, la 10 Februarie 1580, că dorind Doamna Kiajna să vadă pe Sultana Validè (mama lui Murad) acesta-i trimise ca-

reta ei, cu un chihai și mai mulți eunuci, ca s'o aducă la Harem.

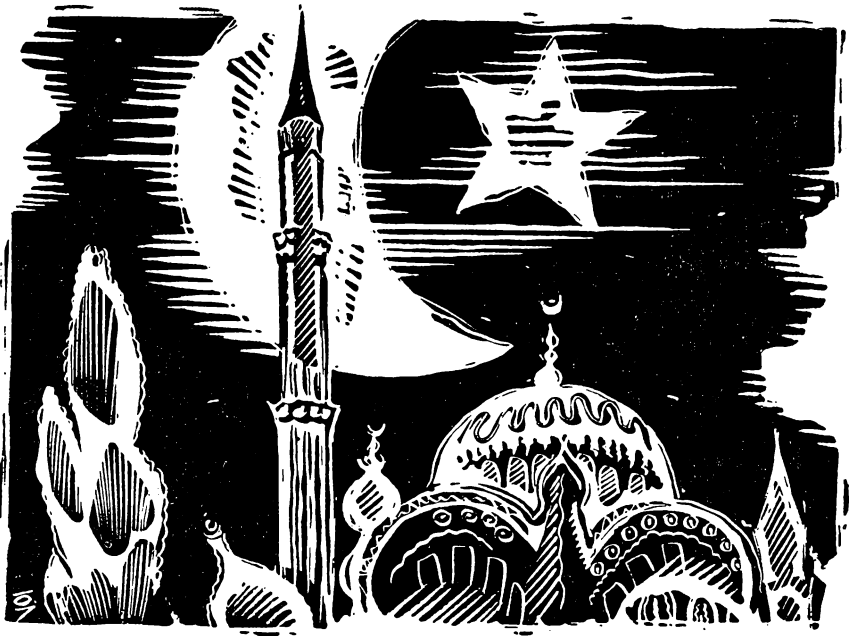
Bucurându-se de atâta vază, știind totuși că în țară nu se mai poate întoarce, ea își petrecea vremea, uneltind faceri și des-faceri de domnii în țările noastre. Astfel, în timpul exilului din Alep, ea cunoscuse pe un alt exilat de prin părțile noastre, pe Iancu din Brașov, care se zicea fiul lui Petru Rareș și deci fra-tele ei. Ea îl adoptă pe dată și, prezintându-l lui Murad, smulse acestuia făgăduința că, dacă va ajunge Sultan, va trimite pe fratele ei Domn în Muntenia. O compensație pentru neputința la care ajunsese fii ei de-a domni. Această promisiune o ținu sultanul, deși abia câți-va ani după suirea lui pe tron.

Când Petru Schiopul fu scos din scaunul Moldovei, Iancu, supranumit Sasul, fu trimis în locul lui la Iași, unde domni dela 1579 la 1582. Pe urmă, Petre Schiopul luă din nou domnia, în timpul căreia fiul fratelui său Milos, tânărul Vlad, se însură cu fata Alexandrei, fiica Mirceaiaiei, cea măritată cu Gheorghe Că-mărașul — o căsătorie la care Kiajna, din fundul Stambulului ei, a lucrat cu activitate, punând astfel capăt lungii dușmăanii ce fusese între familiile lui Mircea Ciobanul și a lui Petre Schiopul. Uneltind din nou în iatacurile haremului, ea reușește să capete pentru acest Vlad, bărbatul nepoatei ei de fată, o efemeră domnie a Munteniei. Efemeră, fiindcă n'a ținut decât puține luni.

O mai aflăm apoi, tocmai în 1587, intervenind pe lângă Poartă pentru un concurent la coroana Poloniei. Iar un an mai târziu, 1588, ea moare la Stambul, în vârstă de 63 de ani. Mor-mântul nu i s'a descoperit până azi.

Poate — la urma urmei cine știe — e una din pietrele din pitoreștile cimitire ale Constantinopolului, căci exclus nu este ca fata lui Petru Rareș să se fi lepădat până la urmă de legea ei strămoșească, pentru a putea fi, îmbrățișând islamismul, mai aproape de copiii ei, pe care e vădit că i-a iubit mai mult decât pe oricine pe lume, mai mult decât a iubit măririle, mai mult decât și-a urât dușmanii.

CAPITOLUL XI

D-NA ECATERINA A LUI ALEXANDRU VOEVOD

GERLACH, prin care cunoaștem atâtea interesante amănunte despre viața din Constantinopol pe la mijlocul veclui al XVI-a, ne spune al său „Tagebuch“, că în Pera se găseau pe atunci tot felul de „petreceri și distracții împotriva melancoliei și a tristeții“.

Pe vremea aceea trăia în Constantinopol un Român amărât, Alexandru, fiul Mircii Voevod, nepot lui Mihnea cel Rău, strănepot lui Vlad Țepeș și al Elenei Corvin de Hunyadi.

După moartea lui Mihnea cel Rău, fiul său Mircea, care trăia la Sibiu, se sculase de două ori cu armată ungurească pentru a recuceri tronul tatălui său (1511 și 1521). Amândouă ori fu însă respins de Neagoi Basarab, așa încât, descurajat, el se retrase la Constantinopol cu familia lui, Doamna Maria și fiii lor, unde-și petrecu bătrânețea și unde muri.

Miloș, Alexandru și Petru, fiii lui, fură deci aduși de mici

pe malurile Bosforului. Ei copilăriră, crescură și trăiară acolo, fără a-și cunoaște măcar țara lor de baștină. Ajunseser la o vârstă matură tustrei, 40 de ani trecuți, când „pentru a afla distracție împotriva melancoliei“, cum spune Gerlach, se hotărâră a căuta petreceri în casele creștine din Pera. Și pe dată aflară leac împotriva tristeței. Petre, care era șchiop, îl găsi în casa lui *Amirali*, în persoana fetei acestuia, *Maria*; Alexandru îl află în casa Italianului grecizat *Salvarezi*, luând în căsătorie pe fata lui mai mică, *Ecaterina*; iar Miloș într-o a treia casă de preoți, rămasă necunoscută până azi.

Amirali și Salvaresi făceau parte din colonia cea internațională de „Frânci“ „Leventini“, cu influență pe lângă cei dimprejurul Sultanului. Având acum ambii gineri de viță domnească, se puseră pe lucru pentru a-i face Domni.

Data nunții lui Alexandru cu Ecaterina este nesigură. Trebuie să fi avut loc, după toate probabilitățile, prin anul 1565 (de oarece fiul lor Mihnea, care pare a fi fost copilul lor cel mai mare, se născu în 1566).

Ecaterina avea un frate *Zanetto*, o soră *Lucreția*, și o soră vitregă *Marioara Vallarga*, căci mama lor, o catolică, înainte de a se mărita cu Salvaresi mai fusese căsătorită cu grecul *Nicola Vallarga*.

Mărioara a fost măritată cu un Italian, *Fabrizio Adorno*, din familia Dogilor *Genovezi*, însă, pe cât se vede, sărac, căci amândoi soți au trăit mai mult din ajutoarele date de Ecaterina, ajunsă Doamnă a Munteniei. Ei au trăit mai mult în Veneția. În 1573 *Adorno* muri, iar văduva lui, cu totul lipsită de mijloace, se retrase la mănăstirea *San-Maffio* din insula *Murano*, unde trăi încă peste 20 de ani, ca mireană, având casa ei proprie.

Lucreția, fata mai mare din a doua căsătorie cu *Salvaresi*, a fost măritată, ca și mamă-sa, de două ori. Intâia oară a fost nevasta unui grec *Xenos*, cu care avu trei fete: pe *Estera*, pe *Benetta* și pe *Păuna*, iar a doua oară se mărită, în 1577, tot cu un grec, *Constantin Frangopulo*, care a fost mare vistier în Muntenia. Această *Lucreție* a trăit aproape întotdeauna în apropierea surorii ei *Ecaterina*, și pentru aceasta își mărită și fetele cu Români, pe *Benetta* cu *Pârvul clucerul* și pe *Păuna* cu spătarul

Petre. A treia fată, Estera, a avut un soț italian din Raguza, Giovanni de Marini Poli.

Această schițare a familiei Doamnei Ecaterina este trebuincioasă, pe deoparte pentru a-i cunoaște rudele, cu care ea mereu va fi în strânse legături în tot timpul vieții ei, iar pe de altă parte pentru a se vădi acest adevăr, că neamul Salvaresilor, ca și al Amiralilor, trebuie să fi fost cu vază în Stambul și să fi avut bune legături cu puternicii zilei, pentru ca ginerii lor, care trăiau de copii în Constantinopol, să ajungă Domni abia la o vârstă bine coaptă, numai după ce amândoi se încuscriă cu aceste neamuri de Italieni levantinizați.

De altfel, o fericită împrejurare grăbi urcarea pe tronul Munteniei a lui Alexandru, anume disgrăția și exilul lui Petru Voevod și a mamei sale Kiajna.

Salvaresii erau probabil în bune legături cu puternica familie a Cantacuzinilor și grație lor, care aveau nevoie în scaunele Țărilor noastre de oameni devotați, fu trimis Alexandru, la vârsta de aproape 50 de ani, să ocupe scaunul din București. În Iunie 1568 el intră în capitală, cu soția lui Ecaterina și cu micuțul Mihnea, copil de doi ani și până atunci unica lor odraslă de neam bărbătesc.

Deși trăit o viață întreagă printre grecii Bosforului, care erau șireți, dar nu cruzi, Alexandru, cum călcă pe pământul țării, se făcu Român, și, imitând pe toți predecesorii lui, își începu domnia secerând în dreapta și în stânga capete de boeri. Toată floarea boerimei încăpu pe mâna călăului, și numai după ce se isprăvi aceste măceluri, prin mijlocul cărora credea noul voevod că va scăpa de partida ce-l dușmănea și care era îndatorată Kiajnei, numai atunci începu Alexandru să domnească.

Nevastă-sa Ecaterina nu s'a amestecat, în timpul domniei lui, în trebile țării. Grija ei, ca a oricărei mame, fu creșterea copiilor, și încolo ducea o viață mohorâtă și lipsită de plăceri. Doamnele, pe acele vremuri, trăiau retrase în odăile lor, iar în lume nu se arătau decât când mergeau la biserică, unde le întovărășeau și Domnițele, când și unde pe la vre-o plimbare, pe ulițe, la feredeu, la vii, la mânăstiri. Atunci eșeau ele numai în caretă închisă, cu un întreg alai de siimeni, de vorniceii, de vor-

nici și de comiși. Numai la petrecerile mari, la anul nou, la lododne și nunți se arătau pretutindenii și se amestecau cu bărbații, până a sta alături de ei să asculte necuviințele Harapilor și Karaghioșilor. Acest trai, care de fapt nu era din obiceiul pământului, ci importat din Stambul, nu plăcea Doamnei Ecaterina, care, crescută în Pera într'o familie grecizată, dar de origine italienească și cu multe legături printre străini, era obișnuită cu mai multă libertate și mai multă variație în viață.

Deși avea Doamna pe lângă ea, în afară de bărbat și de copii, pe soră-sa Lucreția cu cele trei fete ale ei, totuși Bucureștii o plictiseau de moarte. Din corespondența ei cu sora mai mare Mărioara Adorno, care era la Veneția, se desprinde plictiseala aceasta de a trăi pe malul Dâmboviței „într'o țară nenorocită“ zicea ea „unde nu suntem acasă. Azi suntem, mâine nu, după voia lui Dumnezeu, și ne aflăm în mâna Turcului și noi nu știm unde ne vom afla până la capăt“.

Nici boerii și boeroaicele noastre nu-i plăceau acestei străine obișnuită cu altă viață. „Oamenii sunt închiși și stăpâniți de prejudecăți“ scrie ea Mărioarei. Singura ei bucurie e sosirea negustorilor din Stambul, sau cu atât mai vârtos ai celor din Italia, când stătea, zile întregi, să târguiască de-ale gătelei.

Marea ei grijă însă, ocupația de căpetenie, erau pomenile, ajutoarele bănești date celor lipsiți de mijloace materiale. Deși se tânguia mereu că „țara aceasta e săracă“, de răul acestei sărăcii râvneau toți scaunul ei. Din Constantinopol adusesese cu ea o fată cipriotă, fostă roabă răscumpărată cu mulți bani dela Turci, și se lăuda către sora ei că va face întotdeauna așa, căci „cine are pâine să mănânce, trebuie să dea celui ce moare de foame“. De asemeni pe surorile ei, ea le întreținea. Lucreția cu întreaga ei familie locuia în București depe urma ei și a acestei țări „nenorocită și săracă“. Iar Mărioara, deși locuia în Italia, cât a trăit soțul ei, dar mai ales după ce fu văduvă, numai din banii trimiși de Ecaterina se întreținu.

Că boerii noștri nu vedeau cu ochi buni banii visteriei lor trecând mărire pentru a îmbogăți pe sora venețiană a Doamnei, o dovedește însă corespondența Ecaterinei, care scria într'un rând

Mărioarei să nu tot îi trimită Jidani și Turci să-i ceară bani, căci dacă ar fi descoperiți, mari neajunsuri ar avea.

După 6 ani de o astfel de domnie, un mare eveniment veni să pună puțină mișcare în monotonia traiului ce ducea la Curțile din Târgoviște și din București familia lui Vodă Alexandru. Fratele său, Petre Schiopul, căpătă domnia Moldovei.

Sultanul, sătul de neastâmpărul lui Ion Vodă cel Cumplit, îi trimise firman de mazilire, și, pentru că știa că Ion nu era din aceia ce ascultă ca mielul de poruncile lui, odată cu firmanul trimise și o armată să-l scoată din scaun și să pună în locul său pe fratele lui Alexandru, Petre bicisnicul.

Alexandru se duse într-o întâmpinare a fratelui său până la Săpăteni. Acolo, după ce ambii fii ai lui Mircea se îmbrățișară călduros, ei se așezară, împreună cu toți boierii lor, la o masă întinsă afară pe pajiște și începură un ospăț de-i merse vestea până azi.

Ion Vodă stătea la pândă. Avea o armată vitează, compusă din țărani moldoveni care-l adora, din câțiva boieri care mai târziu l-au trădat, și mai avea pe lângă el pe Vornicul Dumbravă, boer muntean refugiat în Moldova, un mare viteaz.

Aceștia toți, pe neașteptate, tăbărâră asupra chefliilor dela Săpăteni, și-i puseră pe goană. Alexandru Vodă fugi până la Floci, iar Petru Schiopul tocmai la Brăila. După care, Ion Vodă, cu apucăturile sale despotice, așeză în scaunul Munteniei pe Vintilă Vodă, a cărui domnie a ținut 4 zile, căci Alexandru, reculegându-se, se îndreptă asupra Bucureștilor, îl prinse și-i tăia capul.

Intors cu ajutoare din Brăila, Petru Schiopul dădu lângă Cahul vestita bătălie, în care Ion Vodă, trădat de boierii lui, în frunte cu Ieremia Golia, fu învins și, predându-se turcilor, omorât în crudul fel pe care-l știe toată lumea. Capul lui, tăiat de pe trunchi, fu dus la București și pironit în poarta Curții Domnești.

Petru se urcă în scaunul Moldovei, iar Vornicul Dumbravă fugi în Ardeal, la Ion Bathory, de unde „cu multă bătaie de cap și cheltuială“ îl răscumpără Vodă Alexandru, de-l aduse în București să-l tae „ca pe un trădător al Domniei Mele“ zice Domnul el însuși într'un hrisov al său din 1575.

Dar boerii țării sunt sătui de Alexandru. O ceată întreagă, 40 la număr, merg la Constantinopol pentru a cere Sultanului înlocuirea lui.

Câteva luni mai târziu, în iarna anului 1577, se ridică în Constantinopol un medic italian, Rossi, un lombard, făgăduind Sultanului sporirea tributului de 1-o numi pe el domn în Muntenia. El pretindea că e cerut de boerii țării, arătând chiar 7 din ei pe nume. Alexandru și Ecaterina prinzând de veste despre cele ce se urzeau la Stambul, atât prin legăturile lor acolo, cât și prin bogate daruri și obișnuitele făgădueli, reușiră să înconjoare pericolul și să facă ca ambițiosul medic italian să fie condamnat la galere. Iar în țară, cei 7 boeri trădători fură tăiați pe simpla arătare a doctorului Rossi.

Două luni mai târziu, la 28 Iulie 1577, Alexandru moare, deodată, pe neașteptate. Nu e deci greu de bănuț, deși dovezile lipsesc, că n'a murit nici de boală, nici de adânci bătrânețe (avea doar mult 60 de ani), ci de otrava celor ce se săturase de crimele lui.

Cu trei luni înainte se stinsese la Stambul și fratele lui mai mic, Miloș (20 Febr. 1577).

Ales de boeri și confirmat de Poartă, Mihnea, fiul lui Alexandru și al Ecaterinei, luă locul tatălui său în scaunul Munteniei. Noul Domn era un copil de 11 ani. Potrivit obiceiului, mamă-sa, alături de doi alți epitropi, luă trebile țării în mână. Iată deci pe Ecaterina perota Regentă în București.

Această doamnă, care era acum de nouă ani în țară, nu se putea obișnui cu ea. În scrisorile ei se repetau mereu aceleași plângeri, că e țară săracă și boerii sălbatici, că e greu de domnit, căci „focul îmi arde în cap de răutatea celor ce ne stăpânesc la Stambul“, și că e prea din cale afară multă treabă, căci Doamna judeca singură pricinile la Divan. Și apoi, oricum, era străină, și când mergea la biserică cu soră-sa Lucreția împreună, la cea grecească se ducea, și poporul nu-i ierta lucrul acesta.

Mărioara, văduvă acum la Murano (una din insulele Veneției), o ruga mereu prin scrisori s'o aducă și pe ea la București. Iar Doamna Ecaterina răspundea că nu este îngăduit ca o Frâncă

de altă lege să vină să turbure datinile răsăritene ale Curții și ale poporului. „Ești în adevăr sora mea“ scria ea Mărioarei „ești sângele meu, și te iubesc și te doresc, dar țara aceasta nu suferă ca eu, după atâta vreme, să mă port după ritul grecesc și sora noastră Lucreția așijderea, și acum să vii tu și să mergi la o biserică catolică, și noi pe de altă parte la altă biserică grecească, e rușine și ne-ar râde lumea“.

Iată ce însemna pe atunci greutățile unei stăpâniri într'o țară străină. Și nu numai atât. Doamna, fiind suspectată, era spionată. Nu i se îngăduia să-și poarte corespondența într'o limbă pe care curtenii n'ar fi cunoscut-o, căci, se vede treaba, fiecare scrisoare era citită și controlată înainte de a fi trimisă la Veneția, prin calea Stambulului de altfel. De aceia doamna rugă pe soră-sa să-i scrie pe viitor grecește, nu italienește, „de oarece aici nu sunt Frânci care s'o citească“. Mărturisește singură, că atât soțul ei cât a trăit, cât și epitropii fiului ei Mihnea, nu îngăduiau să intre șau să iasă din țară scrisori pe cari ei nu le puteau citi.

De altfel, deși corespondența Ecaterinei are un caracter strict familiar, Doamna e Doamnă, și ca atare mândră. Adresându-se surorii ei, începea scrisorile astfel: „Cu mila lui Dumnezeu Doamna Ecaterina a toată Ungro-Vlahia, și dela fiul Nostru, Domnul Mihnea a toată Ungro-Vlahiei, sănătate și bucurie surorii Mele Mărioara“, și isprăvea: „Scriu eu, Doamna Ecaterina a toată Ungro-Vlahia, sora Senioriei tale. Către prea onorata și prea nobila Doamnă Mărioara, în Veneția, cu cinste să se dea“.

Conținutul acestor scrisori erau, de obicei sau vre-o veste c'a trimis bani (2000 de aspri în Mai 1579 ca să-și facă casă la mănăstirea din Murano), daruri scumpe, năstrape de argint, lingurițe de aur, pahare, cești, blănuri și câte altele — sau cereri de lucruri de pe acolo, pe care le plătea firește. Cărți. Cerea cărți de citit, și-i mulțumea foarte în deosebi când i se trimiteau. Ceeace dovedește că Doamna Ecaterina era nu numai o femeie deșteaptă, energică și harnică, dar și o femeie învățată, așa încât înțelegeam pentruce se plictisea ea atât de grozav în tovărășia boeroaicelor noastre, din care unele nu știau măcar să se iscălească.

Altă dată Doamna scria Mărioarei pentru nevoile fiului ei, Domn al Țării Românești, care avea 12 ani. „Te roagă Domnul Mihnea Voevod, nepotul tău, să-i trimiți doi căței frumoși-frumoși, micușori, de parte bărbătească și femeiască“. Și altă dată încă îi scria din partea Lucreții, că-i mulțumește pentru darurile ce i-a trimis: „portretul tău și două canafuri ce-a primit printr'un negustor și la mulți ani. Și i-am dat negustorului o blană să ți-o ducă, și să petreci frumos și domnește și să ne heretisești cu călugărițele toate la mânăstirea unde stai, și nu altfel. Și Dumnezeu cu Senioria Ta! Să se dea la Veneția Doamnei Mărioara Vallarga-Adorno, în cinstitele mâni“.

În timpul acesta micul Domn se făcea mare, și cum se întâmplă în casele domnitoare, mamă-sa îl însură de tânăr. Dece alese ea tocmai pe *Neaga*, fata logofătului Tătăranu din Buzău, nu putem ști. Dar trebuie să fi fost ceva la mijloc, poate vre-o năzbâtie de-a lui Mihnea, căci altfel căsătoria aceasta a unui Domn în scaun cu o simplă fată de boer n'ar fi avut loc, și mândra Ecaterină n'ar fi scris surorii sale că: „bărbatul dă preț femeiei, și oricine ar fi fost ea înainte, Neaga va fi deacum Doamna Țării!“

Cu Neaga, desmierdată *Nag*, Mihnea Vodă avu un fiu Radu, despre care bunică-sa Ecaterina scria surorii Mărioarei, cum se juca prin încăperile întunecoase ale Curților domnești, de mai punea puțină mișcare în mohorâta lor viață.

De altfel, Doamna Neaga mai creștea, căci astfel a fost întotdeauna obiceiul la Curțile noastre, pe un copil din flori al lui Mihnea, care purta și el tot numele de Radu, și era fiul unei femei *Vișa*.

Doamna Ecaterina mai avusese cu soțul ei Alexandru Vodă două fete, *Elena* și *Despina* și un băiat *Alexandru*. Acești doi din urmă muriră copii, iar Elena fu măritată, în timpul acestei domnii a lui Mihnea, cu un boer piteștean, Goleșcu ¹⁾.

Ultimii ani ai domniei lui Mihnea și a regenței mamei sale Ecaterina fură turburați de grija ce le-o pricinuia un nou competitor la scaunul domnesc, *Petre*, care a fost supranumit *Cercel*,

¹⁾ Poate Ivașcu, dar nu e sigur.

fiul lui Vodă Pătrașcu Cel Bun și fratele lui Mihai, viitorul viteaz.

Peregrinările acestuia pe la Paris, împrietenirea cu Henric al III-lea, regele Franței și cu mamă-sa, celebra Caterina de Medicis, primirea regească ce i se făcu la Veneția, și multiplele legături ce avea la Stambul, făceau pe biata Doamnă Ecaterina să nu-i mai tihnească nici mâncare, nici somn. Și cu drept cuvânt, căci, cu toate sforțările, intrigile, darurile și făgăduelile ei, ambasadorul Franței la Poartă fu mai tare decât Sinan Pașa, prietenul Basarabilor noștri. Petru Cercel izbuti să scoată pe Mihnea din scaun. În toamna anului 1583, sosi temutul firman de mazi-lire, și întreaga Curte din București (Mihnea, Ecaterina, Neaga și Radu) fu strămutată la Stambul, iar de acolo, peste puțin, cedând stăruințelor lui Cercel, fu dusă în exil, în insula Rodos.

Măria Adorno, din fundul mănăstirei ei de lângă Veneția, înnebuni aproape de spaima acestei catastrofe. Obișnuită cum era cu moravurile occidentale, i se păru că dacă s'ar fi prăpădit pă-mântul, mai rău nu putea fi. Doamna Ecaterina roasă de nevoi și atotștiutoare în de-al de trebile Stambulului, era din potrivă liniștită și încrezătoare în viitor.

La 14 Ianuarie 1584 ea scrie Mărioarei: „Eu, iubita ta soră, Doamna Ecaterina, mult te salut, și nepotul tău, fiul meu Mihnea Voevod, și femeia lui Doamna Neaga, mult te salută. Și dacă întrebi despre noi, suntem bine până acum, slava Domnului. Dar de loc să nu te mâhnești pentru nenorocirea care ne-a găsit, pentru că așa este obiceiul acestui loc, când voesc să pue pe un om, îl scot pe cel d'întâi și-l trimit în alt loc. Și dacă întrebi despre sora noastră, este bine și se află cu fetele ei în Constantinopol, dar bărbatul și ginerii ei se găsesc în Moldova cu cumnatul meu (Petre Șchiopul). Și eu mă aflu în Rodos cu fiul meu Mihnea Voevod, și suntem bine și nu te întrista, pentru că această lume are astfel de obicei, când scot pe un om, nu-l lasă să stea la Constantinopol. Iar acuma eu n'am puțința de a-ți trimite de cheltuială ca înainte, de oarece ne-a scos din domnie. Și roagă iar pe D-zeu, și să ne încredem în numele lui. Vom lua înapoi domnia, dacă o vrea Dumnezeu. Și ți-am trimis un lighean și un ibric și o plapomă, împrejur cu atlas roș și la mijloc aurie,

și plapoma de care-mi scrii, nu am chip acuma. Și-ți trimit și o față de masă albă și nimic alta. Și Dumnezeu cu tine. Eu, Doamna Ecaterina, scriu din Rodos“.

Această liniște a Ecaterinei era datorită faptului că ea cunoștea obiceiul ce luase Turcii de a pune și scoate Domnii în Țările noastre, după capricii, după prietenii și îndatoriri, sau după suma ce era fiecare în stare să verse în vistieriile Pașahului sau ale Pașelelor. Iar exilul devenise și el un obicei, un ce obligator aproape pentru Domnii mazili. Cumnatul ei, Petre Șchiopul, fusese și el scos din domnia Moldovei, exilat tot la Rodos, și întors apoi din nou în scaun. Cum, pe de altă parte, Ecaterina domnise în totul până acum, în timpul lui Alexandru și al fiului ei Mihnea, 15 ani în șir, era, pe acele vremuri, un record de care se declara ea mulțumită... cu nădejdea în Dumnezeu firește că va veni vremea să capete din nou domnia.

Un eveniment neașteptat întoarse însă toată familia pe dos și scoase până și senina liniște a Ecaterinei. După abia câteva luni de exil în Rodos, Ecaterina cu fiul, nora și nepotul, fură strămutați din insula Mediterană de pe coastele Asiei, tocmai la Tripolis în Africa. Fusese unii la Alexandria Egiptului, dar în Tripolis nu mai călcasă picior de Român. Și aceasta era opera lui Petru Cercel, care, de frica rivalilor săi, nu știa cum să-i trimită mai departe în capăt de pământ.

Totuși, chiar de acolo, Mihnea, un tânăr inimos după cum se pare, întreținea legăturile lui cu capitala Imperiului și nu desnădăjduia că se va întoarce în țară. Scrisorile ce s'au găsit de curând în arhivele Veneției, adresate marelui Vizir, chehaii lui, și fostului vizir Sinan Pașa, prietenul familiei, arată lămurit atât întristarea de-a se afla așa de departe de toți ai lor, cât și nădejdea că vor fi ajutați a se reîntoarce, nu numai în Europa, dar chiar în București.

Astfel la 18 Septembrie 1584 și la 1 Octombrie al aceluiaș an, el scrie celor de mai sus fiecăruia câte o scrisoare.

Stilul umil al acestor scrisori e jignitor pentru mândria noastră națională de azi. Inșă astfel erau vremurile, nici o sută de ani după moartea lui Ștefan Cel Mare, care porunca în Polonia, nici 50 de ani după Petre Rareș, care făcea lege în Ardeal.

Scrisorile lui Mihnea începeau astfel: „Subsemnatul rob smerit mă închin cinstitelor d-tale picioare“ sau „la pământul cinstitelor voastre picioare“.

Iar cuprinsul e următorul: Intâi, un mic rezumat al domniilor tatălui său Alexandru și a sa, pe urmă descrierea neașteptatei maziliri ce-l lovi. „A sosit la noi un ceauș dela Curte“, scrie el vizirului „căruia nu i-am făcut nici o împotrivire, și care m'a ridicat împreună cu ai mei. Eram vesel și zâmbitor, fiindcă știam că mă voi închina la picioarele prea fericitului Padișah. Dar de-odată m'am pomenit cu firmanul surghiunirii mele la Rados. Iar peste puțin m'am pomenit iarăși cu un ceauș dela Curte și m'a adus aici, la Tripoli din Africa. Nedreptatea făcută subsemnatului rob al vostru nu s'a întâmplat nimănui în lumea aceasta. Starea noastră a devenit foarte rea, fiindcă n'am avut pe nimeni să poarte grijă de această nedreptate ce ni s'a făcut și să vorbească Padișahului. Acum, stăpâne, ați ajuns, slava Domnului, cu fericire Mare Vizir și sunteți acela care...“ și urmează rugăciuni și făgădueli de bani și de frumoase daruri, dacă-i va înapoia domnia, sau cel puțin dacă-l va scoate din Tripolis. „Iar dacă nu se va putea avea scăpare în felul acesta“ scrie el „atunci să ne treceți în Turcia europeană, unde să ni se arăte o locuință. Ce mai soartă și aceasta a noastră! Vrem să fim și noi cu locuința în Europa, așa cum au fost atâția voveozi ai Valahiei până'acum.

Cu atare scrisori către vizir, chehaia și Sinan Pașa, el însărcinează pe omul lui, credinciosul Nicola, un grec care vedea de toate trebile lui și ale Ecaterinei. Avea mare grijă de el, să fie bine ascuns când o sosi în Stambul, pentru că dacă l-ar afla dușmanii, apoi s'ar zădărnici toate planurile. Pe un alt prieten, foarte sus pus, Capidan Pașa, amiralul flotei otomane, îl roagă să ascundă pe acest Nicola în chiar casa lui, spre a nu fi descoperit.

Aceste rugăminți, darurile trimise, și'n deosebi banii făgăduiți, își făcură efectul.

La începutul primăverii (April) 1585, Mihnea își recăpătă domnia. Petru Cercel, învins, fugi în Ardeal, iar Doamna Ecaterina, cu fiul, nora și nepotul, se reîntorc în București.

De acolo scrise ea, după o lungă tăcere, surorii Mărioara

la Murano: „Dacă întrebi de noi, am suferit mult. Ne-a surghiunit la Tripoli și am petrecut acolo, un timp îndelungat, iar acum iarăși ne-a dat Domnia și suntem bine, cu ajutorul lui Dumnezeu și cu rugăciunile către Prea Sfânta, care dă puteri în nenorociri. Măcar până în fundul pământului să fie omul, și Dumnezeu, dacă-l iubește, îl scoate de acolo“.

Că Doamna Ecaterina a fost o femeie inteligentă și energică, se vede și de acolo că în a doua domnie a lui Mihnea, tot ea ducea trebile țării, deși fiul ei, major, avea nevastă, metresă, și șase copii. Nepotul raguzan Giovanni de Marino Poli, cel care ținea pe Estera, fata Lucreției, scria într'un rând mătușei Mărioara, că Doamna Ecaterina „e fără tihnă, fiindcă țara e mare și alte judecăți nu sunt, decât ori ea, ori Vodă judecă toate, vezi d-ta, dacă are de lucru ori nu“. După credința d-lui Iorga, Mihnea judeca la Târgoviște și Ecaterina la București, un fel de împărțire a domniei între mamă și fiu.

Dar se pare că a domni e mai greu chiar decât a sta în surghiun. Lăcomia Turcilor nu cunoștea margini. A te menține în scaun însemna a despoia țara pentru a îmbogăți pe oamenii Sтамbulului întâi, și pe urmă, firește, pe sine. Mihnea și Ecaterina, pentru a răsturna pe Petre Cercel, făgăduise Turcilor sume atât de mari, încât fură nevoiți, când se întoarseră la București, să pună noi dări pe țară. În scrisorile Doamnei către sora ei mereu numai jăluiuri întâmpinăm, că Turcul e lacom, țara săracă, și că Petru Vodă a despoiat-o și a nenorocit-o. Pe de altă parte, acest isteț Petre Cercel nu lăsă pe Mihnea și pe mamă-sa să-și vadă în pace de treabă. Când fu alungat el din țară, fugise peste munți, unde voevodul Ardealului îl băgase la închisoare. Dar el găsi chipul să evadeze, lăsându-se cu o frânghie, noaptea, pe fereastră. Scurt timp după aceea, îl aflăm iar ba la curtea Impăratului Germaniei, ba la Roma la Sfântul Scaun, uneltind din nou cu regele Franței reîntorcerea lui în București. Și la fiecare veste mai alarmantă, Mihnea Vodă și Doamna Ecaterina deschideau sacii cu aur și mai trimiteau peșchele la Sтамbul.

În luna Iunie 1587 se făcu în Moldova, la Tecuci, nunta lui Vlad, nepotul lui Petru Șchiopul și văr primar al lui Mihnea. Acest Vlad, fiul lui Miloș (mort la Sтамbul în 1577) luă în că-

sătorie pe fata Alexandrei, fiică ea însăși a celebrei Kiajna, care, pe vremea aceia, mai trăia încă la Constantinopol. Prin această însoțire se pune capăt lungii dușmăanii ce fuseseră între familiile domnitoare acum la noi și familia Kiajnei. Se făcu deci o nuntă cu mare alai, adevărată nuntă domnească, la care fură de față Petru Șchiopul al Moldovei cu soția și copiii, și Mihnea al Munteniei, cu mamă-sa Ecaterina și cu fiii săi Radu și Vlad. Trei mii de boeri, de jupânese și de slugi domnești și boerești însoțiră pe Domnul lor la Tecuci.

Pe drum, la întors, Doamna Ecaterina, îmbătrânită și slăbită, se îmbolnăvi. Un doctor fu chemat în grabă din Ardeal, care, prin meșteșugurile lui, o lecuî. Mai târziu însă Doamna se îmbolnăvi din nou, subit și atât de grav, încât Mihnea Vodă, cu familia și întreaga lui Curte, veni din Târgoviște la București să-și vadă mama înainte de a-și da duhul. Se îndreptă și de data aceasta, și, cum se simți mai în puteri, merse la o mânăstire din împrejurimi să se închine la o icoană a Maicei Domnului, făcătoare de minuni. De acolo, se pregătea să plece la Constantinopol pentru a duce ea însăși tributul Sultanului și a mai învărti trebile împotriva nesuferitului de Petre Cercel, care, din zi în zi, câștiga teren asupra lor. Nu apucă să facă drumul acesta, căci moartea ce o pândea îi curmă șirul zilelor (1590). O jăliră Bucureștii, care par a o fi iubit, se cerni Domnul și întreaga țară, și o petrecură la ultimul-i lăcaș, în mânăstirea Sfintei Troițe, ctitoria soțului ei (Biserica Radu Vodă).

Mormântul ei nu s'a descoperit până azi. Ce e drept, această biserică, care este aproape unul din singurele monumente istorice ale Capitalei, e încă necercetată și stă părăsită pe cheiul gârlei, gata să se năruiască.

În fața Istoriei, Doamna Ecaterina stă alături de Doamna Kiajna, cu care a fost mereu confundată. La fel de ambițioasă și de energică, mai puțin crudă, însă mai pricepută în trebile publice, ea a fost mai mult decât o Regentă. În galeria voevozilor noștri, ea poate figura alături de ei, nu ca soție de Domn, ci ca Doamnă a țării.

În lupta lui Mihnea cu Petru Cercel, acesta dintâiu învinse.

Petru, deși favoritul Sultanei Hazaki, totuși fu întemnițat, apoi cusut într'un sac și aruncat, noaptea, în Bosfor. Însă această izbândă a lui Mihnea costă atâta aur, încât Sultanul, care știa că de acum înainte nu mai poate aștepta nimic dela el, îi luă domnia în 1591, un an după moartea mamei sale Ecaterina.

Mazilul Domn fu ridicat din Târgoviște, urcat într'un car și trimis la Stambul. Acolo, pentru a nu sfârși ca rivalul său Petru, hrană a peștilor mării, el îmbrățișă credința lui Mahomed, rămânându-i numele în Istorie de Mihnea Turcitul.

Din căsătoria lui cu Doamna Neacșa, se născuse trei fii și două fete: Radu, Alexandru, Vlad, Irina și Ruxanda. Una din fete fu măritată după un boer de țară și rămase, după turcirea tatălui ei, în Muntenia. Ceilalți copii au murit nevrâstnici, cel din urmă, Vlad, la 22 Iulie 1587, o lună de zile după nunta dela Tecuci, așa încât doftorul venit din Ardeal o fi fost chemat și pentru el, nu numai pentru bunică-sa Ecaterina.

Mihnea întreținea însă de multă vreme legături de dragoste cu o femeie ce purta frumosul nume românesc de Vișa. Cu ea avu el un fiu, botezat Radu, ca și fiul său mai mare. Când îl prinse mazilirea în 1591, el pare a fi fost despărțit de Neacșa, dacă nu prin biserică, în tot cazul de fapt.

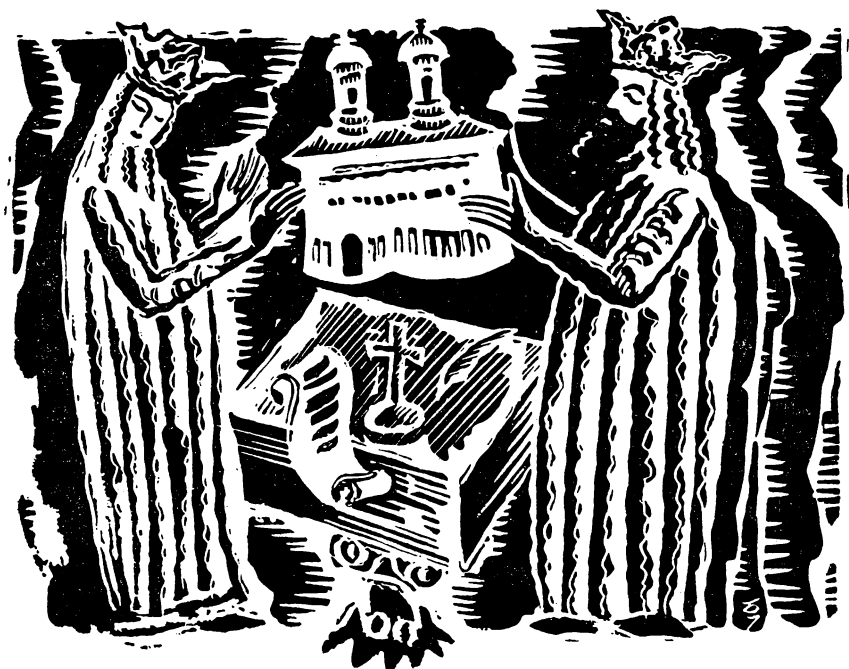
Și e foarte probabil că atâta vreme cât a trăit maică-sa, Mihnea n'a îndrăsnit să-și alunge tovarășa care împărțise cu el surghiunul și mizeria dela Rodos și dela Tripolis. Însă Doamna Ecaterina fiind moartă, morți fiii lui și fata măritată, rămăsese pe lângă el, pe de o parte, o Doamnă îndurerată, cernită și plânsă, pe de altă parte o țiitoare cu'n fiu încă copil. Și atunci Mihnea Vodă se hotărî să trimită pe Neacșa să-și plângă singură nenorocul la moșia ei din munții Buzăului, iar el opri la Curte pe Vișa și fiul ei, Radu. Astfel s'ar tălmăci cum, mult după plecarea renegatului Domn, Neacșa mai era în țară, de unde ne-a mai rămas și o scrisoare dela ea; și-o mai găsim și în Polonia, dăruind unei mănăstiri din Kiew (Obitel Breskaia) o cruce, pe care stă săpat, în limba leșească, aceste vorbe uimitoare: „De Dumnezeu îngrijitoarea *regină* a Țării Românești!”

Cât despre Mihnea, silit de-a se turci pentru a-și scăpa viața,

el luă în Stambul numele de Mehemed Bey, și, însurându-se după legea lor cu o sumedenie de neveste, avu și o sumedenie de copii turci — Turci Basarabi — din care cunoaștem numele numai a două fete, Ihumè Catum și Caisè Catum, și a doi fii Ibraim și Mustafa bei, pe care-i vom mai întâlni la domnia fratelui lor Radu-Mihnea.

CAPITOLUL XII.

DOAMNELE MARIA ȘI IRINA ALE LUI PETRE ȘCHIOPUL

Am arătat în capitolele precedente, cum că s'a crezut multă vreme că Petre Șchiopul era fiul lui Mircea Ciobanul și al Doamnei Kiajna, pe când el era de fapt fiul unui alt Mircea care era fecior lui Mihnea cel Rău, nepot lui Vlad Țepeș.

Crescuți în Constantinopol din frageda lor copilărie, fiii acestui Mircea Vodă și a Doamnei lui Maria, Alexandru, Petru și Miloș, s'au însurat acolo, în Pera, cu fete de Levantini influenți. Petru a luat pe *Maria Amiralî*, dintr'o bună familie de italieni grecizați, originară din insula Rodos. În tinerețe, nici el, nici frații lui nu par a fi râvnit domnia. Însă, atât ambiția familiilor Amiralî și Salvaresi, cât mai ales interesele puternicului Mihai Cantacuzino, făcură ca două din aceste odrasle domnești să ajungă la rândul lor pe scaunele voevodatelor noastre. Alexandru înlocui în Muntenia pe Petre Cel Tânăr, fiul Kiajnei, iar Petru, șase ani mai târziu, ajunsese Domnul Moldovei (1574).

Greutățile ce întâmpină pentru a-și cuceri scaunul, luptele lui cu Ion Vodă cel Cumplit, și mai în urmă neajunsurile ce-i făcură frații acestui Ion Vodă, numiții Ion, Alexandru și Constantin Potcoavă, nu încap în cadrul acestor evocațiuni de Domnițe, Doamna Maria neavând în luptele acestea nici un fel de amestec.

De altfel Petre Șchiopul, care era, când se urcă în scaun, de vre-o 45 de ani, avea o fire atât de blândă, de bună, de dreaptă și de miloasă, încât trece azi în ochii noștri drept un om „slab“, un domn deci fără însemnătate. Nu acelaș lucru gândeau contemporanii despre el. Ureche spune că: „boerilor li-era ca un părinte, și la mare cinste îl țineau, și din sfaturile lui nu eșeau. Țării era apărare, pe săraci milostiva, mânăstiri miluia, cu vecinii bine viețuia, judecata cu blândețe o făcea, și nu era o zicere că nu e harnic de domnie“. Iar Azarie, cronicarul lui, scria că este „cu ochii galeși și înfățișare frumoase, arătându-se destoinic de domnie“.

Toate aceste calități făceau din el, firește, un om bun, însă nu un Domn mare.

Neconținutele turburări lăuntrice pricinuite de frații Potcoavă, care-l scoaseră de două ori din scaun, silindu-l să fugă, cu întreaga lui familie, la curtea fratelui său Alexandru din Muntenia, făcură pe Sultan ca, pierzându-și răbdarea, să-l mazi-lească după cinci ani de o domnie, care de fapt fu pe placul boerilor, nu însă și a țăranilor, care nu puteau uita pe iubitul și viteazul lor Ion Vodă.

În tot timpul acestor cinci ani, nu putem afla de nicăeri vre-o veste despre Doamna Maria. Știm numai despre ea că-și creștea, cu o deosebită îngrijire, odrasla domnească născută din această însoțire, pe *Domnița Maria*. A mai avut apoi încă o fată *Despina* și un fiu *Vlad* dar ei au murit copii, și nu le întâmpinăm urmele în documentele timpului, decât numai mormintele lor se află și azi la mânăstirea Galata de lângă Iași.

În schimb, în 1579, data mazilirii lui Petru, aflăm o veste surprinzătoare. Pornită cu bărbatul ei și cu fata la Constantinopol, Doamna Maria rămâne acolo, pe când soțul ei ia drumul exilului la Alep, în Asia Mică. Aceasta ne dovedește un lucru, pe care

lipsa de documentare asupra ei ni dădea fără aceasta de bănuțit, anume că Doamna lui Petru Schiopul a fost o femeie stearsă, fără nimic deosebit care s-o facă să rămână în amintirea posterității. Pe când Doamna Kiajna putrezise în mizeria Alepului, pe când cumnata ei Doamna Ecaterina a lui Alexandru Voevod fu silită să împărtășească mai târziu exilul fiului ei Mihnea tocmai pe coastele Africeii, Doamnei Mariei îi este îngăduit să rămână în Constantinopol, în sânul familiei ei, în tot timpul exilului soțului. Altă explicație nu este, decât aceea că această Doamnă nu părea Turcilor destul de periculoasă pentru a fi îndepărtată din capitala lor, centrul tuturor intrigilor.

Când, trei ani mai târziu, Petru Șchiopul își recăpătă domnia grație unor sume fabuloase făgăduite Porții, Doamna Maria se întoarse liniștită în Iași, alături de soțul ei, tot atât de ștearsă ca mai înainte, fără a face pe nimeni să vorbească de ea, nici pe croniciari, care o ignorează complect, nici pe ambasadorii streini din Stambul, care luase obiceiul să raporteze suveranilor lor atâtea lucruri interesante despre Doamnele noastre române.

În această a doua domnie a lui Petru Schiopul, două evenimente familiare făcură, bănuim, ca Doamna să iasă puțin din apatia ei. Două nunți domnești întâmplare în același an, 1587. Despre una din ele am vorbit în capitolele precedente. E marea nuntă dela Tecuci, nunta de împăcare a familiei lui Mircea Ciobanul cu familia lui Mircea Corvin.

Se știe că Vlad Dracul, fiul lui Mircea Cel Bătrân, a avut printre nenumărații lui copii, un fiu Vlad Țepeș și un fiu Vlad Călugărul. Coborătorii lui Vlad Călugărul și-au spus întotdeauna *Basarabi*, iar ai lui Vlad Țepeș, a cărui nevastă, Elena Corvin, era vară cu regele Ungariei Matei Corvin, și-au spus, nu *Basarabi* cum erau după tată, ci după mama lor *Corvini*. Petru Șchiopul s'a intitulat întotdeauna: „Din familia regească a Corvinilor“, iar descendenții fratelui său Alexandru, anume Mihnea, Radu-Mihnea și Alexandru Coconul, la fel făcură până prin anii 1630.

Așa dar, în Iunie 1587, nunta lui Vlad, fiul lui Miloș Basarab-Corvin, cu nepoata Kiajnei, adunase la Tecuci toate fețele lumi-

nate ale țărilor noastre, printre care firește și pe Doamna Maria, care pare chiar a fost nună mare.

A doua nuntă fu a însăși fiicei lui Vodă, *Domnița Maria*. Mirele ei era un Grec, original din Ianina, *Zotu Tzigara*, despre familia căria se cunosc multe amănunte. El fusese om sărac, îmbogățit prin muncă, boerit în Moldova, și ridicat prin strălucita căsătorie ce făcea acum.

Zestrea Domniței era de-o bogăție uimitoare: o pădure mare în împrejurimile Sтамбуlului, o casă la Constantinopol în valoare de 10.000 de aspri, bani mulți, covoare turcești și persane, o haină de brocart, o rochie „rară“ de modă poloneză, un cal domnesc, o sabie de argint, cruci cu pietre scumpe, lanțuri de mărgăritare, salbe de galbeni, inele, mânecare, cești, vase, năstrape, rufărie desfășită și: *Una scuffia di Valachia de perle con cento*. „*Un bocal d'arzeno da lavar le man*“, „*Bottoni d'oro*“, „*Una corona zoilada*“ și câte și mai câte.

Nunta avu loc în Decembrie 1587, la Iași. Domnița Maria cu soțul ei Tzigara rămaseră în țară pe lângă părinți, însă scurtă vreme după aceea Doamna Maria, mama ei, să săvârși din viață, fără a se știe exact nici ziua morții, nici pricina ei. A fost îngropată la mănăstirea Galata, de pe dealul sud estic al Iașului, o ctitorie de-a lui Petru Șchiopul, iar mormântul ei se mai vede și azi, alături de-al copiilor săi Despina și Vlad.

Petru Vodă, omul cu ochii galeși, se mângâia repede, căci el avea, de câțiva ani acum, o tânără țitoare pe lângă el, la care ținea cu atât mai mult cu cât ea îi născuse un fiu, care înlocuia în inima lui pe cel ce-i murise de mic. Această țitoare, *Irina*, pare a fi fost o femeie de rând, nu ca suflet, ci ca naștere, poate chiar doica domneștilor copii. Așa încât văduvitul Domn nu o putea lua de nevestă, căci obiceiul țării nu îngăduia voevozilor să se căsătorească cu o femeie în vinele căreia nu curgea sânge albastru. Un om însurat ajuns Domn, își aducea Doamna cu el, de orice neam ar fi fost ea. Inșă în timpul domniei, nu putea contracta decât o căsătorie care să fie pe placul țării, cu o fiică de Domn, cu o rudă domnească, sau cel puțin cu o fată de boer.

Pentru acest cuvânt ținu Petru Vodă mai departe pe Irina pe lângă el, fără a o lua de nevestă. Inșă, în 1591, acest om bun,

drept și slab, hotărî să se lepede de domnie, căci nu mai putea ține piept neconținutelor cereri de bani ce veneau din Stambul. Nu putem spune de el că n'a știut ce înseamnă ambiția, el, despre care știm c'a râvnit tronul Poloniei. Inșă nu avea firea destul de tare pentru a ține piept cuceritorilor lumii, Mahometanii. Decât să aștepte mazilirea, surghinul sau moartea, îi plăcu mai bine să plece de bună voie, luând calea Nordului, care ducea la o viață tihnită, decât calea Sudului, în capătul căruia îl aștepta urgia Turcului.

Ureche, în pitoreasca sa limbă arhaică, ne povestește întâmplarea în felul următor: „Deci s'au sfătuit Petru Vodă cu boerii țării ce vor face, cum vor putea ridica și alte dări care n'au mai fost. Că nu li-era că n'ar putea birui să dea această dare țara, ci pentru că se făcea obicei, carele nu-l vor părăsi Turcii. Și s'au gândit să isvodească dela altul, iar nu dela el. Și s'au gătit să se ducă din țară. Iar boerii îl sfătuiău să nu-și lase scaunul și țara, ci să dea acea dare. Și Petru Vodă nici într'un chip n'au vrut să ia blestemul țării asupra sa. Și au tocmit lucrurile înainte, lăsând boerii să păzească scaunul țării. Iar el s'a ridicat cu fruntea boerilor (frații Movilă, frații Stroici, Andrei Hatmanul și alții) și au trecut prin țara leșească în țara nemțească“.

Inșă înainte de a pleca, ceace nu spune Ureche, de unde poate nici nu știa, Vodă Petru găsi cu cale să-și reguleze întâi situația față de Irina, mama iubitului său fiu Ștefan.

Noaptea, pe ascunse, făcu înaintea lui Dumnezeu pe Irina Doamnă, căsătoria fiind oficiată de către Mitropolitul țării Gheorghe Movilă, Ghedeon Episcopul de Rădăuți și Atanasie Egumenul dela Galata, iar de față fiind mării boeri Andrei Hatmanul, paharnicul Vasile Stroici, cămărașul Hrisoverghi, precum și alții mai mărunți.

Amețitor de pitoresc în splendida-i naivitate e actul de mărturie al acestei tainice cununii: „7099 (adică 1591) Ghenar 17 zile, Duminică seara, trei ceasuri, ne-am cununat cu mama lui Ștefan Vodă, anume *Irina Botezata*. Adevăr am zis, până sunt în țară să nu se spue cuiva, să fie ascuns, să nu știe nimeni. Iar când voi fi eșit în altă țară, atunci să știe toți cum că cununați suntem. Să știe toți!“.

Iată ultimul gând al lui Vodă Petru înainte de a-și părăsi scanul: legitimarea fiului său Ștefan. Acuma, cu nevasta, Doamnă postumă, și cu fiul, poate viitor Domn, Petru Șchiopul putea pleca. Luând cu sine o seamă de boeri cari în astfel de împrejurări își urmau credincios stăpânul, câteva rude, printre care pe Vlad și pe soția sa, nepoata Kiajnei, pe Alexandra, poate mama acesteia sau poate o soră de-a lui, cu slugi multe, și cu numeroase care încărcate cu bogățiile lui. Petru, fost voevod, părăsi scanul Moldovei pentru a merge, nu ca înaintașii lui să-și întindă gâtul găzilor din Stambul, ci pentru a petrece în tihnă puținele zile ce-o vrea Dumnezeu să i le mai îngăduiască.

Prin Polonia, unde fu la Cracovia oaspele regelui, el merse la Viena, la Împăratul Rudolf al II-a, care-l primi „în chip prietenos și demn de o personalitate nobilă“. De acolo fu îndreptat prin Insbruck la Bozen în Tirol, unde i se fixase reședința. Ferdinand von Kuehlbaeh, Viertelhauptmann (adică Administratorul de plasă al Adigelui Inferior), fu însărcinat cu supravegherea Domnului pribeag și a micii lui Curți. Li se puse la dispoziție un palat în Bozen, în care la început locuiră cu toții, ducând acolo o viață de curte domnească, dela care nu lîpsea nici duhovnicul Domnului, Theodosie Barbovski, nici nebunul, ghidușul, *le fou*, cocoșatul Petre Bolea. Cu încetul însă, sătui de pribegie, începură a pleca unul câte unul, părăsind pe fostul lor voevod.

Porniră întâi la Veneția fata sa Maria și ginerele Zotu Tzigara cu copii lor, apoi, în Polonia, Luca Stroici și Ieremia Movilă. Simion Movilă și Andrei Hatmanul par a nu fi urmat pe Domnul lor la Bozen.

Printre tovarășii rămași pe lângă Petru Șchiopul era o femeie cu numele de *Maria*, o circaziană, care juca față de noua Doamnă Irina rolul ce jucase aceasta față de prima lui Doamnă, rolul de țiitoare, obligator, se vede, la Curțile Domnești. Pe Irina, după cum am arătat, o luase Petru Vodă numai pentru a regula o situație, pentru a-și legitima fiul. Și acum că datoria era făcută, nu mai încăpea menajare. Tânăra Circaziană, stăpână pe inima bătrânului, era stăpână și în palatul din Bozen. Simțitoare din fire — poate ducea și dorul țării — postuma Doamnă Irina a Moldovei se stinse de durere. Ea muri încă foarte tânără, la 3

Noembrie 1592, cam un an după sosirea lor în frumosul oraș tirolez. A fost îngropată acolo, la Bozen, în cimitirul de lângă biserica Franciscanilor. Piatra de mormânt așezată de soțul ei, cuprins poate de târzii remușcări, are următoarea inscripție: „Doamna Irina, care și-a urmat bărbatul pribeag tocmai din Moldova pentru legea sa, răposată în al 25-lea an al vieții sale. Io Petru Voevod i-am pus această piatră, ca uneia ce i-a fost femeie prea cinstită și prea iubită. A murit în Hristos și cu credința că va și învia cu Dânsul!“.

Dar, că i-o fi părut rău într'adevăr, sau numai de ochii lumii, bătrânul pribeag nu mai avu zile destule pentru a se bucura de dragostea interesată a Circazienii Maria. În vara anului 1594 el se îmbolnăvi: „Nici aerul, nici marele călduri de vară nu-i priau“. Ferdinand von Kuehlbach, îngrijorat de sănătatea lui, îl trimise la o moșie de-a sa, Zimmerlehen, pe muntele Voels. Acolo, după câteva zile, se stinse bătrânul Petru Vodă, primind sfânta cuminecătură dela Mitropolitul Gheorghe Movilă, dar nemai putându-se mărturisi din cauza slăbiciunii. Kuehlbach era și el față și ducându-i întâi trupul la bisericuța din Zimmerlehen, îl transportă a doua zi la Bozen, unde-l înmormântă lângă Doamnă-sa Irina. Pe piatra lui de mormânt stau săpate următoarele cuvinte: „Io Petru Voevod din familie regală Corvin a Valahiei, pentru a păstra în fiul său Ștefan credința, și-a părăsit de bună voe întinsul principat, și învrednicit de ocrotirea casei de Austria, a murit în vârstă de peste 60 de ani, la 1 Iulie 1594“.

Acest epitaf, alcătuit fără îndoială de el însuși, arată lămurit că cea mai mare grijă a anilor din urmă a fost viitorul fiului său Ștefan. Pentru a nu-i pregăti lui un nume rău într'o țară asuprită de silnice dări, părăsise șchiopul voevod scaunul Moldovei.

De altfel, testamentul său scris câteva zile înainte de-a muri, nu cuprinde decât numai dispozițiuni privitoare la fiul său. Sunt calde rugăminți adresate boerilor Luca Stroici și Ieremia Movilă, să nu-i lase copilul pe drumuri, să-l scoată din Austria pentru a-l ține lângă ei în Polonia, și să caute, când o veni prilejul, a-l urca în scaunul domnesc al strămoșilor săi.

Boerii, credincioși, au încercat în tot chipul să ia pe Ștefan Vodă pe lângă ei. Au pus chiar pe Sigismund, regele Poloniei,

și pe soția sa regina Ana, vară primară a Împăratului Rudoif al II-a, să ceară ei restituirea tânărului pribeag. Însă Împăratul refuză, căci Jesuiții din Tirol sechestraser pe Ștefan, mai puțin pentru a-i scăpa sufletul de „erezia ortodoxă“, cît pentru a pune mâna pe averile lui, care erau încă considerabile. El fu băgat în școala Jesuiților din Insbruck, unde se făcea mare haz de el ca de un fiu de Domn ce era, unde căpătă numai laude pentru silința lui la învățătură, pentru buna lui purtare și pentru înclinarea ce avea (!) de-a trece la catolicism, unde, vîrât într'o congregațiune religioasă (Congr. Mariani a Tinerimei studioase) fu numit după abea un an „Prefect al Congregației“, însă unde 8 ani după moartea tatălui său își dădu și el duhul, murind acolo, printre străini, de oftică, se pare. Fîrește că toată averea lui fu sechestartă de popii catolici, care și ajunseră astfel scopul. Printre comorile lui s'au găsit și tablouri, reprezentându'l pe el copil, pe el și pe tatăl său, precum și pe Vlad Țepeș, străbunul lor. Aceste toate se află azi la muzeul Castelului Ambros în Tirol.

Fata lui Petru Vodă, Maria Tzigara, retrasă la Veneția, pierdu în curând pe soțul ei, și se remărită în urmă cu patricianul venețian Polo Minio. Ea avu copii din amîndouă căsătorii, fete din prima, și băeți din a doua. Viața acestei Domnițe, destul de bine cunoscută prin publicațiile d-lui Iorga, petrecându-se aproape în întregime în străinătate, e mai puțin interesantă pentru noi. Interesant e numai că la moartea ei, în 1620 ea lăsă întreaga ei avere fiilor ce avusese cu Polo Minio, iar fetelor din prima căsătorie, măritate bine de altfel, le lăsă uneia un pat și celeilalte o cămașă.

CAPITOLUL XIII.

ULTIMELE DOAMNE DIN VEACUL AL XVI

DOAMNA MARIA LUI IANCU SASU ȘI IDILA DIN VENEȚIA

I.

DESPRE Iacob Eraclide, zis Despotul, zis senior de Samos și marchiz de Paros, conte palatin (făcut de Carol Quintu) și strănepot de zeu (al lui Hercule), am arătat mai sus că se logodise cu Domnița lui Mircea Vodă Ciobanul și a Doamnei Kiajna. Apoi, stricându-se această logodnă, el peți pe principesa *Elisabeta*, fiica puternicului senior răsăritean Constantin de Ostrog (Septembrie 1562), care'i fu refuzată fiindcă avea numai 7 ani. Domnul Moldovei avea vreo 38 și era grăbit să se însoare. Iși aminti atunci de frumuseța fetei lui Martin Sborovski, *Christiana*, pe care o cunoscuse cu 5 ani în urmă în Polonia, și scrise tatălui ei pentru a cere mâna fetei, care'i fu acordată. Pregătirile nunții era destul de înaintate, când Despot Vodă fu nevoit să

fugă din Iași la Suceava, să se închidă în cetate și să suporte acolo acel memorabil asediu, la care, prin trădare, își pierdu și viața, (1 Nobr. 1563¹). Logodnica lui se mărită un an mai târziu cu Ion Chodkievicz, căpitanul Samogiței, iar fratele ei, Christofor Sborowski, fu logodit mai târziu și el cu o româncă, Domnița lui Alexandru Vodă Lăpușneanu. Nici această căsătorie nu avu loc, după cum am arătat mai sus (cap. IX).

Ion Vodă Cel Cumplit (1572-74) se zicea fiul lui Ștefăniță Cel Tânăr, nepot lui Bogdan Orbul, strănepot lui Ștefan Cel Mare. Contimporanii lui spuneau de el că este armean, alții spuneau că e polon, și alții că e rus. Istoriografia modernă admite în genere că era moldovean, fiul lui Ștefăniță Vodă cu o armeană, soția lui Șerbega, armean și el. Neavând de nicăeri dovada adevăratei lui origine, noi înregistrăm părerile emise și ne mulțumim a spune de el că în scurta lui domnie de doi ani s'a arătat vrednic de-a fi așezat de noi în galeria Domnilor Glorioși, ba mai mult, îl putem chiar înălța pe un pedestal deosebit, alături de singurul Domn Român cu care-l putem compara, Domnul Tudor.

Ion Vodă cel Cumplit și Tudor Vladimirescu au înfățișat, în trecutul nostru de uricios despotism și de apăsare a poporului, au reprezentat, zic, *ideia Democratismului* și a dragostei de cei mici și slabi.

Voevodul Haiduc, astfel ar trebui numit Ion în Istoria Românilor.

Acest prim democrat român cutreerese Europa înainte de a se urca în scaunul Moldovei: Polonia lui Sigismund, Moscova lui Ioan cel Groaznic, Crimea Hanului tatar, Germania lui Maximilian, în a cărei armată slujise, Turcia lui Soliman cel Mare, iar ca pretendent domnesc, fusese în insula Rodos, exil protocolar pentru viitorii Domni. În timpul acestor peregrinări el se însurase la Moscova cu *Maria Rostovskă*, fata Kneazului Rosto-

¹) Despot Vodă avea ca fiitoare pe-o Greacă, care, după omorul ibovnicului ei fu trimisă de Tomșa Vodă la o mănăstire. Copilul născut din ei fu sugrumat în leagăn. Viața lui Despot Vodă am scris-o în ziarul Curentul și va apare în curând în volum.

vului, unul din boerii țarului Ivan Groaznicul. Avu cu ea și un fiu numit Petru. Însă viața lui aventuroasă și dorința de-a domni, mânându-l mai departe pe căile destinului său, el fu nevoit să-și lase soția și fiul în Rusia. Ajuns voevod al Moldovei în 1572, trimise la Moscova pe Isaia, Episcopul de Rădăuți, să-i aducă familia la Iași. Află însă prin acesta că Maria și Petru murise amândoi, de ciură, cam de mai mulți ani.

El se reînsură atunci, luând pe-o moldoveancă, Maria, fata unuia din boerii săi *Lupea Huru*, Părcălabul Hotinului. Această nuntă avu loc în postul cel mare al anului 1573. Țarul Ivan Groaznicul, care aflase de văduvia lui, fără a ști că se reînsurase acum în Moldova, îi trimise, în Mai 1574, o scrisoare, prin care-i propune de soție pe-o rudă de-a sa, fata Kneazului Teodor Mstislavski. Însă această solie moscovită, află, la sosirea ei în Iași, că Ion Vodă nu mai era în viață. La Cahul, trădat de Ieremia Golia, viteazul voevod murise în cele mai groaznice chinuri, rupt în bucăți de cozile a patru cămile.

În timpul acesta familia lui, adăpostită în cetatea Hotinului, aștepta, înfrigurată, rezultatul bătăliei. Când aflară moartea voevodului, luară cu toții drumul Cameniței, în Polonia. Erau, în convoiul acesta de pribegi, Doamna Maria, tatăl ei părcălabul Huru, copiii Lazăr și Ștefan (probabil fii naturali de-ai Domnului) și șapte boeri moldoveni, cu jupânele lor. *Lupea Huru* și fata lui luase cu dâșii 27 de care, încărcate cu bogățiile lor. Două sute de călărași, trimiși de nobilul Iaslowiecki, veniră întru întâmpinarea convoiului, chipurile spre a-l escorta până la cetatea Ialowieci. Însă, cum făcură cum dreseră, întreaga avere din cele 27 de care încăpu în mâinele magnaților poloni. În zadar cerură păgubiții banii și sculele înapoi, în zadar interveni marele vizir din Stambul, ba până chiar și Sultanul, care, firește, nu de dragul Doamnei lui Ion Vodă cerea aurul acela. Polonii răspunseră că regele Henric al III-lea, plecând în Franța, îl luase cu el. Iar familia lui Ion cel Cumplit, în cumplită mizerie rămase să-și ducă zilele printre streini.

Doamna Maria, întoarsă mai târziu în Moldova, se călugări, luând numele de Teofana. Iar fiii ei, Lazăr și Ștefan, când se făcură mari, cercară să capete scaunul Moldovei, cerșind ajutoare

pe la Curțile Apusului. Dar soarta nu le-a fost prielnică. Au rămas amândoi, până la moarte, pretendenți domnești.

Deși din punct de vedere cronologic, ar urma rândul lui Iancu Sasul, îl lăsăm totuși mai la urmă, având despre Doamna lui știri mai multe și mai interesante, care trebuesc arătate.

Despre Aron Vodă spuneau contimporanii că era Evreu — Solomon Tedeschi — ceiace, poate, înseamnă că era fiu natural al vreunuia din voevozii noștrii cu o evreică. Ca pretendent domnesc se însură în Constantinopol cu una din fetele lui Andronic Cantacuzino. Pe cealaltă față a lui Andronic, o ținea tot un Domn român, Ștefan Surdul.

După un Domn armean, după un Domn sas, după un Domn evreu, urmează în scaunul Moldovei un Domn țigan, Răsvan Vodă. Și el, probabil, ca și ceilalți era fiu natural al vre-unui Domn moldovean, a cărui mamă numai o fi fost țigancă. De altfel, asupra originii acesteia nu mai există controversă. D-l N. Iorga a descoperit o scrisoare de-a lui Mihai Viteazul, în care eroul nostru, vorbind de Ștefan Răsvan, îl arată ca pe un fost slujitor de-al său, fiul unei roabe țigănci, căruia, dându-i 6000 de galbeni pentru a-i duce la Stambul, el și i-a însușit, fugind cu banii în Ungaria. Devenit omul lui Sigismund Bathory, a intrat în Iași ca șef al gărzii ungurești și, în 1595, detronând pe Aron Vodă cu sprijinul acestei gărzi, îi luă locul în scaunul Moldovei.

Domnia lui a fost scurtă, iar în analele noastre n'a rămas urma numelui vre-unei Doamne. Vidra, celebra Vidră, e o poetică și frumoasă plăsmuire a lui Bogdan Petriceicu Hasdeu.

II.

Printre numeroasele aventuri ale lui Petru Rareș, una din cele mai cunoscute e legătura pe care o întreținea Domnul în Ardeal, unde soarta armelor îl făcură să petreacă o bună parte din anii domniei lui.

Weiss Iörg, curelar în Brașov, avea o nevastă frumoasă, o săsoaică ca și el, *Ecaterina*. Petru Vodă, care se pricepea să di-

buiască nevestele nostime, puse ochii pe Ecaterina, și cum era Domn și învingător — de! — i-a făcut și un copil, Iancu, care fu însemnat pe corp, după cum se însemnau toți feciorii de voievozi pentru a fi cunoscuți mai târziu că sunt fiii de Domni.

Când, făcându-se mare, decoperi tânărul Sas, care se credea fecior de curelar, că e os din osul Domnului Moldovei, își luă rămas bun dela ai săi și porni la Stambul să-și încerce norocul, ca atâția alții. De acolo fu trimis în exil la Rodos, dovadă că Turcii îi recunoscuse calitatea de „Precedent legitim“, căci numai acei ce aveau sorți de-a isbuti erau exilați în frumoasă insulă mediteraneană. A pune întrebarea ce legătură era între Rodos și scaunele din București și din Iași, e o zădărnice. Trebuie acceptat faptul așa cum este.

Norocul lui Iancu a fost că altă exilată, vestita Doamna Kiajna, își ducea pe atunci amărătele zile la Alep, oraș din Asia Mică, nu departe de Rodos. Kiajna era, după cum știm, fata lui Petru Rareș. Cu toate necazurile ei, când află ea că un frate, pe care nu-l cunoștea, se afla pribeag în apropiere, se puse pe lucru pentru a-l cunoaște, pentru a-l proteja, pentru a-l însura. În Rodos trăia pe atunci o ramură a Paleologilor, coborâtori din împărații Bizanțului. Cum Iancu era fiu de Domn, și de sigur că acolo nu putea ști nimeni că era odraslă nelegitimă, cum, dela o zi la alta, putea ajunge al însuși Domn, unul din Paleologii aceia îi dete în căsătorie pe fata lui, Maria. După acest prim succes al Kiajnei, urmă al doilea. Câțiva ani mai târziu, după cum știm, soarta Mirceaiaei se schimbă prin căsătoria ce făcu fata ei cu fiul sultanului, Murad, sandgeacul Magneziei. Feciorii ei se turcise, ne mai având astfel puțința de-a râvni la scaunele țărilor dunărene, așa încât neastâmpărata Kiajna nu avu odihnă până nu smulse dela ginerele ei promisiunea că de va ajunge Sultan, va trimite pe fratele ei Iancu Domn în Muntenia sau în Moldova. Și în adevăr, în 1574 Murad ajunse a fi Padișahul Ottomanilor, iar în 1579, Iancu zis Sasul, fu trimis Domn în Moldova. La sfârșitul lui Decembrie a aceluși an intra în Iași noua familie domnească: Iancu Vodă, Doamna Maria Paleologa, coconul Bogdan, și patru Domnițe. Un fiu mai mare rămăsese zălog la Constantinopol.

După o neînsemnată domnie de trei ani, Iancu Sasul fu mazilit în urma cererei regelui Poloniei, Ștefan Batori, al cărui sol fusese oprit de Domnul Moldovei și scrisorile ce ducea la Poartă, confiscate. Pentru a nu încăpea în mâna Turcilor, care prea prinsese obiceiul să turcească pe mazili sau să le tae capetele, Iancu Vodă încercă să fugă, prin Polonia, în Germania. Averea pe care o adunase era frumoșică pentru fiul Catrinei Weiss, curelăreasa din Brașov. Convoiul care ducea domneasca familie pribeagă — Iancu, Maria, Bogdan și fetele — era compus din o sută de care, din cari 40 încărcate cu aur. Față de cele 27 numai ale văduvei lui Ion Cel Cumplit, averea acestui Domn însemna ceva.

Dar a eși din țară cu atare bogății, era, pe vremurile acele, un lucru periculos, și în deosebi a străbate cu ele Polonia, unde Iancu era privit ca un trădător. Ajuns la Sniatyn (5 Sept. 1582), autoritățile prind de veste și i dau ordin să rămână acolo, până va fi înștiințat regele despre trecerea lui. Presimțind ce înseamnă o astfel de poruncă, el caută să scape prin fugă. Urmărit, după multe peripeții e prins în creerii munților și dus cu deasila la Lemberg. Sosește acolo — prizonier — străbătând străzile cu alai domnesc și, în aparență cel puțin, nepăsător sau inconștient. Două sute de călăreți moldoveni întovărășeau careta, în care, împreună cu Doamna și copii, „foarte scump și domnește îmbrăcat, zăcea Vodă bolnav de podagră, zâmbind mereu unei lumi de pe stradă, care l găsea „om blând și cu fața cinstită“.

În seara însă a aceleiași zile, Vodă Iancu Sasu nu mai zâmbea. Despărțit de nevastă și de copii, cu averile confiscate, el fu aruncat la închisoare, în citadela de jos a orașului. Câteva zile mai târziu, un preot franciscan intră în carcera lui, încercând să-l convertească la catolicism. Convins luteran de când își deschisese ochii în Brașov, Iancu Sasu refuză să se lepede de credința lui. Mâhnit de-a nu fi putut scăpa un suflet de chinurile iadului, popa se retrase, lăsând să intre în locu-i la Iancu Vodă oamenii regelui, care-i fac citirea înaltului act de acuzație: Corespondența polonă interceptată, ațișarea Turcilor împotriva Leșilor și câte și mai multe, în capătul cărora venea sentința — moartea!

Sângele Ecaterinei Weiss fu mai tare decât al lui Ștefan cel

Mare. Iancu se apăra, se văită, căuta a se desvinovăți. Nimic nu ajută. Fără nici o zăbăvă, el fu ridicat din închisoare. Bolnav cum era, plecă înspre locul supliciului, sprijinindu-se de doi călugări franciscani. Il duseră pe piața publică a Lwowului, și-l urcară pe un eșafod ce se făcuse în fața catedralei, unde, înebunit de spaimă, bietul olog dădu ochii cu'n gâde care ținea în mână o spadă ridicată. Căzu în genunchi, rugându-se se fie iertat, până și de gâde se ruga. Poporul, adunat acolo, plângea. Și deodată, pe neașteptate, pe când el încă se ruga, zvup, sabia îi reteză capul (28 Sept. 1582). Corpul, ridicat de popi, fu dat Doamnei lui, „care-l plânse trei zile“ (atât?) și'n semn de doliu își tăia părul. În ziua a 4-a, ridicat de ciocli și însoțit de bocete „pe românește“, fu dus în catedrala Lwowului, unde fu astrucat. Astăzi, oasele lui nu se mai află acolo, căci în 1817 au fost scoase toate ciolanele morților din biserică și aruncate într'o groapă comună, în afară de oraș!

În timpul acesta, în Constantinopol, fiul mai mare care rămăsese zălog la Turci, fu închis la Edi Culè, și apoi omorât și el.

Înainte de a lua pe Iancu Sasul, Doamna Maria mai fusese măritată în Rodos cu un Grec, dela care avusese doi copii, un fiu Filip și o fată Chrysafina. Era deci acum nevoită să îngrijească în străinătatea aceia de toți copiii ei, doi din prima căsnicie și cinci din a doua: Bogdan, Elena, Chiajna, Despina și Voica¹⁾. Magnații poloni, după ce o despoiară de averile soțului, cereau acum regelui să fie trimisă cu toți copiii ei la Stambul, adecă la o moarte sigură. I s'a făcut regelui, nu știu cum, milă de ea și a ținut-o în Polonia, dându-i acolo câteva moșii, să aibă cu ce se hrăni, precum și o pensie frumușică, 12.000 zloți pe an. Dar cu șapte copii în spinare nu era lucru ușor, și apoi, pentru moșiile ce i se dăruise, intră în nesfârșite procese. Doamna Maria, înconjurată de altfel de mulți Greci de ai ei, rude și prieteni, (avea o curte compusă din 30 de persoane) se apucă împreună cu aceștia, să facă comerț. Așa își duse ea zilele până

¹⁾ Alexandru, despre care s'a crezut multă vreme că a fost un fiu de-al lui Iancu Sasu cu Doamna Maria, s'a dovedit azi a nu avea nici o legătură cu ei.

își văzu copiii mari. În 1593, după ce isprăvi însfârșit toate procesele și după ce-și măritase trei fete și încă bine (Poniatowski și Catacolo) își luă cei trei copii ce-i rămăneau și porni în apus să ceară, ca toți pribegii înaintea ei, sprijinul vre-unui rege sau vre-unui împărat pentru căpătarea „drepturilor legitime la domnia Moldovei“ ale fiului ei Bogdan¹⁾. La 21 Martie o aflăm în Austria, la Neustadt, la arhiducele Maximilian, care cu o scrisoare de caldă recomandățiune o trimite la Dogele Veneției. Acolo, Doamna își mărită pe un din fete cu un patrician de al Republicei, Giovanni Zane. Cu ajutorul lui, capătă dela o bancă un împrumut; făgădueli multe avea din toate părțile, însă un ajutor efectiv de nicăeri nu venea. Se hotărăște atunci să apuce calea cea mai sănătoasă, periculoasă uneori, însă singura care putea duce la domnia Moldovei, calea Stambulului. Plecă cu fata ei acolo, cea nemăritată, lăsând pe Bogdan la Veneția, până o netezi ea greutatea la Poartă. Prin legăturile ce avea cu Grecii din Constantinopol, ea reuși să capete sprijinul vizirului Ferhat, așa încât, după scurtă vreme, trimise la Veneția după fiul ei.

Ajuns în Constantinopol, Bogdan fu numit Domn al Munteniei, sprijinit de Ferhat, pe când Radu Mihnea, venit și el tot din Veneția, și sprijinit de Sinan Pașa, fu trimis în Moldova. Domnișorii noștri, crescuți prin străinătăți, habar n'aveau că dincolo de Dunăre domnea un om care nu știa de frica nimănui: Mihai Basarab Viteazul. Armata de Turci pornită să-i pue în scaun, fu zdrobită și risipită de ostașii voevodului Țării Românești, care-i fugări dincolo de Rusciuc.

Intors la Stambul, Bogdan trăi zile de amară decepție și în fiecă clipă mama lui tremura din pricina nesiguranței cea avea de a-l mai putea păstra în viață. Ba unii ba alții din dușmanii lui căutau să-l omoare, sau cel puțin să-l însemne și să-l exileze. În sfârșit, marele vizir Ibrahim, sedus de frumusețea lui, îl luă sub aripa-i ocrotitoare, ținându-l în palatul său de pe Bosfor,

¹⁾ În 1589 ea trimisese la Roma pe un văr, Mihai Cipriotel, cu o scrisoare pentru Papa, cerându-i sprijinul pentru urcarea fiului ei Bogdan în scaunul Moldovei. Acest fiu avea atunci 14 ani. Papa nu primi solia.

ca paj sau nu se știe ca ce. După destituirea acestui vizir, tânărul Bogdan, pentru a-și salva zilele, se ascunse în casa baiului Veneției. Ura dușmanilor săi urmărindu-l însă și aici, Doamna Maria, care nu mai avea odihnă de grija fiu-său, închipui o păcăleală demnă de urmașa Paleologilor. Răspândi vestea că Sultanul îl condamnase la moarte și luând trupul unui criminal spânzurat pe care-l trecu drept Bogdan Mușat, îl îngropă cu cinste și cu bocete în curtea unei biserici grecești din Constantinopol¹⁾. Iar pe fiul ei îl trimise, în cea mai mare taină, din nou la Veneția la cumnatul său, Giovanni Zane, până s'or mai liniști lucrurile și l'o putea aduce din nou la Stambul pentru a-l face Domn.

Sosit la Veneția, tânărul și frumosul Bogdan avu una din acele aventuri, care pun o rază de soare peste mohorâtele pagini ale Istoriei.

Patricienii Republicei erau obișnuți, de mulți ani acum, cu pribegii de pe la noi. Dela strălucita recepție ce se făcuse lui Petre Cercel, până la îngăduitoarea primire ce i se făcea lui Bogdan, mulți Basarabi și Mușatini se rătăcise pe malul Adriaticei, plimbându-și urâtul în gondolele Veneției, sau urcând scara de marmoră a palatului Dogilor spre a cere ajutoare. De altfel, de mai multe decenii, Venețienii cunoșteau bine pe Români, prin căsătoriile ce avusese loc între patricienii lor și fete din casele noastre domnitoare.

Sora Doamnei Ecaterina a lui Alexandru Vodă Basarab, Mărioara Vallarga fusese măritată cu Fabrizio Adorno, din familia dogilor genovezi. Stabiliți la Veneția, ei au trăit acolo conform rangului lor, iar când rămase văduvă, Mărioara Adorno se retrase la Murano și trăi acolo foarte bătrână, cunoscută de toată lumea. Fata lui Petru Șchiopul, Maria (văduva lui Zotu Țigara) se mărită și ea în Veneția cu Paulo Minio, iar copiii ei tot acolo s'au căsătorit.

Acum de curând, fiica lui Iancu Sasu luase pe Giovanni

1) Vezi interesante amănunte în B. Walter: Ist. lui Mihai Viteazul (1599) apud Papiu Illarian: Tesaur de Monumente Istorice I, p. 10. Walter'a văzut el însuși pe tânărul Bogdan la Ambasada Marii Britanii la Pera.

Zane, unul din marii patricieni ai Republicii. Sângele venețienilor amestecându-se cu cel românesc al Basarabilor și al Mușatinilor, pribegii noștri domni sau domnișori nu se mai simțeau străini printre patricienii Republicii.

Bogdan, cumnatul lui Zane, sosit pentru a doua oară la Veneția în anul 1599, trăi acolo viața de lux și de petreceri a acestui oraș care era încă pe atunci cel mai strălucit din Europa. Serbări, baluri, mascarade, se urmau zilnic în timpul Carnavalului, iar din tinerețea de aur a societății venețiene făcea parte și frumosul principe moldovean. Mergând într'o dimineață la dumezeiasca slujbă din San-Marco sau din altă biserică, el găsi acolo pe călugărițele mănăstirei Corpus Domini. Una din ele, foarte tânără și foc de frumoasă, atrase în deosebi luarea lui aminte.

Secolul al XVI-lea era romantic prin excelență. A merge, zângănindu-și spada, pe urmele unei iubite și a cânta, mascat, din mandolină, seara sub balcoane, era un lucru, pe care un tânăr la modă dacă nu-l făcea, n'avea ce căuta în Veneția. Cu atât mai romanțios dacă iubita e călugăriță. Însă ferestrele mănăstirei rămăneau închise când făcea Bogdan serenade. Tânărul fu nevoit să-și schimbe tactica. Prin spioni plătiți, o puse în urmărire, aflând în curând că fetița pe care o chema Elena, era orfană, crescută de maici, și încă necălugărită. Bun și atât, ba chiar minunat. Pentru a face fratelui ei pe plac, Signora Despina Zane, intrând și ea în complot, trimise la stărița mănăstirei cu rugămintea să se ostenească până la dânsa, și să-i aducă și pe sora *Elena*, căci are să le comunice ceva. În palatul lui Giovanni Zane se întâlniră peste câteva zile, Bogdan, sora și cumnatul lui, maica Honorina și Elena. Tânăra orfană își spuse povestea fără fraze, fără păreri de rău. Când era copilă trăia la părinții ei, într'o casă mare pe malul unei ape. Multe îi rămăsese în minte din vremurile acele, dar nu-și mai amintea nici numele orașului, nici al părinților. Apoi, dusă odată cu barca la plimbare pe-o mare, care i-ar fi zis Marmara, niște oameni răi, corsari, au răpit-o, și au dus-o, așa, în multe locuri, până au ajuns la Veneția. Aici a fost răscumpărată din fondul de binefaceri al Republicii, botezată, și dată în îngrijirea călugăriței Honorina,

buna ei mamă pe care o iubește, după Dumnezeu, cel mai mult din toate ființele din lume.

Romanța se transforma în roman, cu atât mai pasionant, cu cât Bogdan identifică îndată pe tânăra soră Elena. Era Fatme, fiica lui Iusuf Bey din Constantinopol, răpită de corsari cu câțiva ani în urmă. O recunoștea de altfel acum și după un portret ce văzuse el în casa lui Iusuf, un medalion pictat de-un meșter italian. Și atunci, din vorbă în vorbă, din amintire în amintire, restabiliră tot trecutul fetei, iar când plectară maica și sora din casa patriciului Zane, nu mai era, se zice, numai inima lui Bogdan robită.

Bogdan scrisese pe dată maicăi sale Doamna Maria că a găsit în Veneția pe fata lui Iusuf Bey, că e frumoasă, că o iubește, și c'o vrea de nevastă. Doamna Maria înebuni de bucurie, căci i se arătau, prin această alianță, noi nădejdi de a-și împlini scopul, dorita domnie a Munteniei pentru fiul ei. Alergă la Iusuf să-i dea vestea cea bună. Acesta, un renegat italian pe care-l chemase Ciavatelli, se sfătui cu cumnatul său Omer Aga, șeful Seraiului, și hotărîră amândoi că este bine și cu cale să se facă această căsătorie. Scrisese deci Iusuf lui Bogdan că-i dă binecuvântarea lui, însă că mai era nevoie și de încuviințarea Dogelui pentru a scoate fata din mănăstire.

Lucrul acesta părea lui Bogdan cel mai ușor din lume. Avea doar pe cumnatul său și avea prieteni destui pentru a pune el o vorbă bună pe lângă Dogele Veneției. Însă iată, nu a fost ușor. Se vede treaba că frumusețea Elenei mai încântase și pe alți tineri cu sângele clocotindu-le în vine. În tot cazul, unul din ei își puse în gând să nu lase, în ruptul capului, prada în mâinile lui Bogdan. Și cum pe tânărul acesta îl chema Givanelli Sforza, din familia ducală milaneză, rivalitatea era periculoasă. În adevăr, nu numai prin influența lui, ci prin intrigi, prin pâri mincinoase, el periclită cauza moldoveanului nostru. Se apucă să răspândească zvonul în Veneția că Bogdan e turc, și că vrea s'o ia pe Elena numai pentru a răpi un suflet creștinătății. În catolica Veneției afacerea făcu senzație. Mai rău decât atât, știrea pătrunse înlăuntrul zidurilor mănăstirii. Maicele, scandalizate, o-

priră pe sora Elena de a mai eși din chilia ei, și bieții copii nu se mai putură vedea.

În zadar fu toată corespondența care urmă între Stambul și Veneția. În zadar mărturisea Capello, fostul Bail al Republicei la Constantinopol, că Bogdan e *christianissimo*, că-l ținuse doar doi ani ascuns în casa lui pentru a-l apăra împotriva Turcilor. În zadar scria Gradenigo, actualul Bail, că de n'ar fi Bogdan creștin n'ar putea pretinde la tronul Moldovei. În zadar Omer Aga scria el însuși Dogelui, și în zadar se ruga Bogdan să fie lăsată Elena în casa lui Zane, căci nu o va lua de nevastă decât după ce-și va fi redobândit tronul Moldovei, dovedind prin aceasta că e creștin adevărat, el „clironomis tis Bogdanias“.

Dogele nu voi să audă și nu voi să creadă. Drept răspuns la toate aceste cereri, senatul venețian, în Decembrie 1599, constata oficial că nu mai are mănăstirea Corpus Domini nici o fată cu numele de Elena, ci numai o pocăită *Deodata* (dată lui Dumnezeu). La 15 ale aceleași luni, sora Deodata scrie tatălui ei Iusuf Bey, pentru a-i arăta hotărârea ce luase de a se călugări, blestemându-l că-și renegase credința. Iar lui Bogdan i-ar fi dus o călugăriță, pe ascuns, — afirmă V. A. Ureche — o scrisoare cu următorul conținut: „Uită-mă. Acest păr este din acel adus jertfă la altar de Elena ta“.

Se vede că Doamna Maria, căreia îi mergeau toate anopoda, nu voi să se lase bătută, stăruind încă prin Bail, prin Iusuf, prin Omer Aga, să fie scoasă fata din mănăstire, căci la 7 April 1600 Consilierii Republicei (printre care aflăm pe un Thiepolo, pe un Donado, pe un Memmo și pe Mattio Zane) scriau din nou Bailului din Constantinopol că „drept răspuns la intervenția ce-ai făcut după stăruința lui Omer Aga în favoarea căsătoriei nepoatei lui cu voevodul Bogdaniei, vă spunem că ne displace a nu-i putea satisface dorința, fiindcă fetița s'a călugărit în mănăstirea Corpus Domini e non e piu possibile che lei esca di là“.

Bogdan se întoarse la mama lui, în Stambul. Ani dearândul, pentru a uita poate pe Fatma-Elena-Deodata, urmărește cu îndărătnicie o domnie pe care n'o poate căpăta. În Constantinopol Doamna Maria îl ascunde cum poate, pe la ambasadorii puterilor europene, pe la prieteni creștini și Turci. Apoi își ia odrasla

și pornește din nou în lume, cutreerând Europa în căutarea unui sprijin. O găsim, împreună cu Bogdan, de două ori la Londra, la regina Elisabeta (1601) și la regele Iacob (1608), la Berlin la Electorul de Brandenburg (1607), la Viena, în Flandra, în Saxonia, apoi din nou la Veneția. În timpul acestor peregrinări Doamna Maria moare — poate la Lemberg unde pare a se fi întors. Surorile lui Bogdan, afară de Voica, murise și ele. Rămas singur în viață, el se întoarse din nou la Constantinopol, însă după trei ani de sbucium zadarnic — văzând în 1611 prăbușindu-se și dinastia Movileștilor, fără ca el să poată căpăta scaunul Moldovei, — se hotărî, în disperarea lui, să facă ceiace Sforza la Veneția spusese că făcuse de mult.

Pe când, în fruntea alaiului său, Sultanul Ahmed I trecea pe străzile Stambulului pentru a merge la Eski-Serai, Bogdan se aruncă la picioarele Padișahului, cerând să fie turcit.

Numit Pașă de Pristina și apoi de Brussa, în Asia Mică, el mai visa încă unirea Moldovei cu a Munteniei, transformate în pașalâc turcesc, sub ocârmuirea lui firește.

Musulmanul Ahmed, cu sânge mușatin și paleolog, muri acolo, în legea lui cea nouă, cu toate visele lui de dragoste și de mărire înăbușite sub greutatea turbanului și sub al soartei nenoroc.

CAPITOLUL XIV.

FAMILIA LUI MIHAI VITEAZUL

PRECUM orice Francez cunoaște pe de rost începutul lui Té-
lémaque al lui Fénelon, fiindcă trece drept un model de
stil: „Calypso ne pouvait se consoler du départ d’Ulysse.
Dans sa douleur elle se trouvait malheureuse d’être immortelle,
etc.,” astfel orice Român ar trebui să știe pe dinafară începutul
Istoriei lui Mihai Viteazul de Bălcescu, fiindcă e un model și
de limbă și de frumoase simțiminte românești: „Deschid sfânta
carte unde stă scrisă gloria României, ca să pun dinaintea ochi-
lor fiilor ei câteva pagini din viața eroică a părinților lor. Voi
arăta acele lupte uriașe pentru libertatea și unitatea națională,
cu care Românii, sub povața celui mai vestit și mai mare din
voevozii lor, încheiară veacul al XVI-lea și c. 1.“

Din nefericire, Doamnele și Domnițele române din acea
epocă n’au lăsat în amintirea posterității decât șterse icoane de
femei, care nu s’au învrednicit să fie la înălțimea glorioasei epe-
pee trăită atunci de neamul nostru. Sufletul femeiei române a

fost înfățișat pe acele vremuri de jupânesele războinicilor boeri, nu de domnițele pe care soarta le așezase totuși pe-o treaptă, de pe care ar fi avut puțința, de s'ar fi priceput, să strălucească a-lături de marele voevod.

Vom desprinde totuși din trecut chipurile lor, căci ele au alcătuit elementul feminin, care a avut, în măsura puterilor lui, înrăurire asupra celui mai mare erou al Istoriei noastre. Ori cum o fi fost ele, au fost totuși femeile din viața eroului: mama, nevasta, fiica, ibovnicele lui Mihai!

* * *

S'a spus despre mama lui Mihai Viteazul c'a fost Cantacuzineasca, sora lui Ion și a lui Mihai Șaitanoglu. E o eroare, provenită din faptul că fratele ei Iane — sau Ion — fusese ban al Craiovei, cum fusese, cam în acelaș timp, și Ion Cantacuzino. Istoriografia modernă a dovedit azi că banul Iane e altul decât banul Ion, după cum vom arăta mai jos.

Deocamdată să ne întoarcem la tatăl lui Mihai, Pătrașcu Vodă cel Bun, fiu el însuși al lui Radu Paisie (mort în exil la Alexandria, în Egipt) și al *Doamnei Stana*.

Soția lui Pătrașcu — singura lui soție — *Doamna Voica* — era fata lui Balea, paharnicul din Ruși, din neamul boerilor dela Slătioara, înrudită cu boerii Băleni. Singura fată a lui Pătrașcu și a Doamnei Voica a fost *Domnița Maria*, pe care în 1557, o măritară cu Logofătul Radu din Drăgoești, de viță basarabă și el¹⁾. Radu Bidiviul, unul din eroii cronicelor noastre, a fost, pare-se, fiul lor.

Ceilalți copii ai lui Pătrașcu, Petru și Mihai — Petru zis Cercel, și Mihai, supranumit Viteazul — erau nelegitimi și anume, cel întâi avea de mamă pe *Stana* (care pare, aproape cu siguranță, a nu fi fost măritată cu Pătrașcu), iar cel de al doilea o știm cu toții, pe *Tudora*²⁾.

¹⁾ Intru cât, după cum vom vedea mai jos, se spune că Doamna Stanca, soția lui Mihai Viteazul, ar fi fost fata acestui logofăt Radu Drăgoescul și a soției lui Neacșa, ar însemna că logof. Radu a fost însurat de două ori.

²⁾ Pătrașcu Vodă a mai avut doi fii cari par a fi fost legitimi: Marcu (Vodă) și Vlad (pretendent). Dar ciudat că tocmai acești fii legitimi n'au ajuns la domnie, pe când cei nelegitimi au domnit.

Blândul Domn Pătrașcu, supranumit Cel Bun, care în viața lui n'a făcut să curgă o picătură de sânge omenesc, a știut în schimb să facă pe nevastă-sa să verse amare lacrimi din pricina nenumăratelor sale abateri dela datoria conjugală. Pe Tudora, frumoasa crăsmăriță, o descoperi abia târziu, nu se știe prin ce întâmplare. Inșă cum se apropie de ea, o luă, pare-se, cu sine la curte, sub ochii amărâtei Doamnei Voica.

Și așa dar, am spus-o, Tudora fusese crăsmăriță, ceeace, departe de-al scădea, îl înălță parcă pe Mihai și mai mult în ochii noștri.

Domnul Ion Filitti a dovedit astăzi logic și documentar că Tudora era sora unuia Iane, grec din Pera, care n'avea nimic de împărțit cu Ion Cantacuzino, fratele Șaitanoglului (fostul mire păcălit al fetei Doamnei Kiajna), cu care n'a fost confundat decât fiindcă amândoi Ioni fusese, scurtă vreme, bani ai Craiovei.

Acest Iani, originar din Epir, din orașul Zagori, era un biet negustor sărac, care-și făcea comerțul când prin țările noastre, când prin Stambul sau Adrianopol, ducând poate pe frumoasa lui soră după el, până într'o zi, norocul lui și al țării vru ca Pătrașcu să întâlnească pe Tudora, poate chiar în cârciuma ei, să se îndrăgostească de farmecele fetei și s'o ia țititoare. Deși documentele nu ne-o spun, e de bănuț că de atunci începu și pentru jupânul Iane din Zagori zile mai liniștite, începutul carierei lui de boer.

Inșă, scurtă vreme după aceia, o dramă neașteptată răsturnă toate planurile Grecului și a surorii lui, potolindu-le ambițiile, pe-o vreme cel puțin.

In seara a doua de Crăciun a anului 1557, când de sfintele sărbători se gătea Curtea să meargă la biserică, deodată răsună vestea în palatul Târgoviștei că Vodă își dă duhul. Toate îngrijirile fură zadarnice; voevodul Pătrașcu Basarab muri. Muri otrăvit de vornicul Socol, în care își pusese el toată încrederea, dar care, ticălos, de mult pândea momentul de-ași omorî bine-făcătorul pentru a-i lua locul în scaunul țării ¹⁾.

A treia zi, Pătrașcu Cel Bun fu îngropat, cu alaiul domnesc

1) Asupra morții lui Pătrașcu vezi p. 89.

cuvenit, la Mânăstirea Dealului, ctitoria tatălui său. (El domnise numai patru ani). Vornicul Socol, dela sine putere, ajutat de câțiva oameni de-ai lui, luă coroana care nu i se cuvenea, și pe care, de altfel, nici o lună n'a putut-o păstra, căci Mircea Ciobanul veni din Stambul cu o oaste turcească și-l alungă din scaun.

Doamna Voica se retrase la o moșie în munți, poate la Drăgoești la fata ei Maria. Mulți ani mai târziu o întâlnim încă în viață, ducându-și cu greu amărătele zile de văduvie. Iar Tudora, c'o fi fost sau n'o fi fost de față la moartea iubitului ei, își luă lumea în cap și sărăcia de coadă și porni iar prin țară. Ceeace nu putem încă ști, e dacă în seara aceia de Decembrie a anului 1557 Mihai era sau nu născut. În tot cazul el avea abia câteva luni, sau atunci se născu câteva săptămâni mai târziu, fiind astfel nu numai copil natural, ci și copil postum al otrăvitului voevod.

Multă vreme nu se mai știu nimic de această familie de rățacitori, jupânul Iane, sora lui Tudora și micuțul Mihai, crescut de mamă și de unchi în perfectă cunoștință a obârșiei lui și în nădejdea de-a face din el cândva Domnul Țării Româneșt. Că va fi și al Moldovei și al Ardealului, atât de departe n'o fi mers visurile bieteii Tudora.

Ziceau contimporanii lui Mihai Viteazul că în tinerețe ar fi făcut și el negoț, împreună cu unchiul său, prin țară pe la noi, prin Moldova și prin Stambul. S'o fi îmbogățit Iane pe acolo, căci îl vedem peste vre-o 25 de ani — în 1582 — cu destulă vază pe lângă cei mari, pentru a veni din Constantinopol la Iași, împreună cu Petru Schiopul, în a doua domnie a acestuia. Ba chiar îndată, e și făcut vel vistier și odată cu această înălțare la marele boerii, îl aflăm și pe Mihai ajungând în Oltenia, prin mijlocirea unchiului său, ban de Severin (1583).

În acelaș an, Mihai, care avea atunci 27 de ani, se însură cu Stanca, nepoata lui Dobromir, marele ban al Craiovei. Pe urmă îi vedem mereu înălțându-se în rang, pe Mihai stolnic, postelnic, și chiar mare ban al Craiovei (1592), iar pe Iane mare ban și el, și mai târziu capuchihae la Constantinopol. În această din urmă calitate, om foarte influent acuma, bătrânul Iane făcu ce făcu și parveni, prin stăruințele lui, să-și trimită nepotul Domn în scaunul strămoșilor săi.

Iat-o deci acum pe fosta crăsmăriță nu numai mamă de Domn, dar intitulându-se chiar „Doamnă“, *Doamna Tudora*. Inșă în timpul acestei vijelioase domnii, inima ei de mamă accelerat trebuie să fi bătut de frica pericolelor la care zilnic se expunea eroul nostru național, care pentru ea nu era decât un copil, fiul ei, pe care poate uneori i-ar fi plăcut mai bine să-l vadă încă mic, strâns în sărăcie la sân, decât viteaz ostaș mereu în gura tunului.

Că aceste trebuie să-i fi fost simțimintele, că Doamna Tudora nu era frământată din aluatul acelor femei cu suflete tari cari au caracterizat pe jupânele veacului al XVI-a, că n'avea firea crudă a Kiajnei, firea ambițioasă a Ecaterinei, sau firea spartiată a Simei stolnicesei Buzescu o dovedește faptul că ea, scurtă vreme după urcarea în scaun a fiului ei, se retrase la mânăstire, călugărindu-se. Iși schimbă numele din Doamna Tudora în monaha *Teofana*, smerită călugăriță în mânăstirea Coziei, frumoasa ctitorie de pe malul Oltului a lui Mircea Basarab Cel Bătrân. Ea a fost înainte de toate femeie și mamă. Femeea care a păcătuit, mama care a iubit, și călugărița care s'a pocăit. Aici, la Cozia, va afla ea, în tihna retrasei mânăstiri, moartea prematură a fiului ei... Dar n'am ajuns încă acolo.

Să ne întoarcem la Mihai, urcat în scaunul Țării Românești în 1595, făcând, prin acest fapt, din jupâneasa Stanca o Doamnă. Prin mama ei Neacșa, Stanca era din neamul Rudenilor, nepoată marelui ban Dobromir al Craiovei și al logofătului Gheorghe Rudeanu. Inrudit era de altfel cu cei mai mari boeri ai țării, însă cu toată osteneala biografilor, nu s'a putut stabili cu siguranță până azi cine anume a fost tatăl ei. C'o fi fost Radu, logofătul din Drăgoești, cum spun Ionescu Gion și Alexandru Ștefulescu, sau c'o fi fost ea, cum s'a mai spus, Crețulească sau Corbeancă, nu putem deluși¹⁾. Și de altfel, cât de interesantă ar fi pentru specialiști, chestiunea în sine nu are o prea mare însemnătate. Important pentru noi, care vrem să culegem nota sufletească a Domnițelor de odinioară, e că Doamna Stanca a lui Mihai Viteazul nu poate să fi fost o femeie fericită. Căci, oricât am vrea să

¹⁾ Doamna Stanca mai fusese măritată cu banul Dumitru din Vâlcelești. Mihai Vodă o luă văduvă.

ne transportăm în mentalitatea acelor vremi, ori cât am dori ca femeile acele să fi avut suflete de oțel și inimi împietrite în dureri, și caractere modulate după obiceiul pământului, nu putem crede că jupânele și Doamnele române vedeau cu inimă bună pe bărbații lor stând mai mult în lagăre decât în iatacuri, și când se întorceau însfârșit acasă, mai mult în iatacurile țiitoarelor decât în ale lor. Iar Mihai Viteazul a fost în această privință un soț crud, om care nu și-a cruțat nevasta, care o pune fața în față cu ibovnicele lui, cărora uneori le dădea pasul înaintea Doamnei, despot în viața privată cum era în cea publică, în felul regilor de mai târziu ai Franței cu multe Lavallière și multe Pompadure.

Una din cele mai cunoscute ibovnice de-ale lui a fost *Tudora din Târșor*, cu care a vut el o fată, *Marula*, măritată mai apoi cu unul din cei mai mari boeri ai țării, clucerul Socol Cornățeanu.

Mai puțin cunoscută astăzi, cea mai mare favorită a Domnului și pe care a iubit-o cel mai mult, a fost *Velica*, Doamna Velica cum își spunea ea, vom vedea de ce. Această femeie era măritată cu un italian, Fabio Genga, favorit de-al lui Bathory, și era fata logofătului Ion din Pitești și a Domniței Stana, fiica lui Mircea Ciobanul și a Doamnei Kiajna. Velica era deci prin mamă-sa din sângele Domnilor Munteniei și al Moldovei, Basarabă și Mușatină, os în osul lui Vlad Țepeș și al lui Ștefan Cel Mare. Tatăl ei, logofătul Ion, după moartea socrului său Mircea Vodă Ciobanul (1559) se retrăsese în Ardeal cu nevasta și cu copiii lui, Petre, Zamfira și Velica, își cumpăraseră acolo moșii și nu se mai întoarse în țară. În 1480 era mort, și el, și Domnița Stana nevasta lui, și fiul lor Petre. Fetele, încă tinere, erau măritate, Zamfira luase pe un ungar Petru Racz, iar Velica, după cum am văzut, pe italianul Fabio Genga.

Ele au trăit mereu în Ardeal și e probabil că la Alba Iulia a cunoscut Mihai Viteazul pe frumoasa Velica, atunci când, după bătălia dela Călugăreni, merse el întâia dată acolo, în 1595. Sigismund Bathory, principele Ardealului, îl primi ca pe un rege. Cum la curtea lui Bathory se afla marele lui favorit Genga, e firesc că și soția lui să fi fost pe lângă el și să fi cucerit atunci inima lui Mihai. Totuși legăturile dintre ei nu fură încă date în vileag, întrucât Mihai adusese atunci cu el la Alba Iulia toată

familia lui, pe Doamna Stana și pe copiii Nicolae și Florica. Mai târziu însă, când plecă să cucerească Ardealul, lăasă în Târgoviște pe minorul său fiu Domn în locul lui și pe Doamna Stana regentă. Fiind acum singur în Alba Iulia, singur, cuceritor, glorios, atotputernic, nu se mai sfii a-și ascunde dragostea; din potrivă, voi ca toată lumea să știe că Velica era a lui — un omagiu adus frumuseței ei. O afixa, o impunea, cerea să i se închine lumea ca unei fete de domniță ce era și ca unei Doamne ce ar fi putut fi. Iată pentru ce aflăm pe fetele lui Ion logofătul zicându-și în 1599, acolo în Alba Iulia, „Jupănița Zamfira și gospodja Velica“. Gospodja înseamnă Doamnă. Iar pe pecetea lor purtau cu mândrie vulturul Valahiei. Intors în țară, Mihai, care nu se mai putea despărți de iubita lui, o luă cu sine la Târgoviște, împreună cu soțul ei. Însă acest amar ce turnă el în sufletul Doamnei Stana, și de care ea urma să-și răzbune, nu era nimic față de înjosirea ce aduse soțului înșelat, curtezanului Fabio italianul. La 15 Martie 1600 o veste, pornită din Muntenia în Germania, a unui agent neamț către Impărat, suna astfel: „Toate trebile țării le are în mână o jupăneasă româncă, măritată cu Fabio Genga, cu care se ține Vodă în știința tuturor, pân'într'atât încât a poruncit soțului, sub pedeapsă de moarte, să n'aibă aface cu dânsa“.

Taman ca regii Franței!

Se poate că Mihai ar fi avut intenția să se despartă de Stana și s'o ia pe Velica, dacă i-ar fi dăruit soarta o viață mai lungă. Dar Dumnezeu a vrut altfel.

Dela o vreme începură să se întoarcă toate spre rău. După înfrângerea dela Mirăslău, el fu nevoit să apuce calea Vienei, de unde porni la Praga, pentru a se înfățișa împăratului Rudolf al II-lea spre ai cere ajutor. În această călătorie fu întovărașit de fata lui, Florica, care, adorându-și tatăl, nu voise să-l părăsească. Se spune că Impăratul Rudolf al II-lea, încântat de frumusețea fetei, ar fi vrut s'o ia de nevastă. Intrigi ungurești l'ar fi determinat să renunțe la acest proiect¹⁾.

¹⁾ Această afirmație a d-lui Ștefan Nicolaescu (Portrete istorice: Domnița Florica) a fost combătută de d. C. Kogălniceanu (Revista Genealogică, Anul I, No. 11), care afirmă la rândul lui că Florica n'a fost nici la Viena nici la Praga, că ea a întovărașit pe mama și fratele ei în Transilvania, și

Pe Doamna și pe fiul său fu nevoit să-i trimită zălog în Ardeal, la generalul Basta.

Doamna Stana, de fapt un fel de prizonieră, sosi acolo ca o regină. Optsprezece cai de-o frumusețe rară trăgeau trei carete poleite și împodobite. Și odată în fața dușmanului bărbatului ei, părăsita Doamnă își dădu drumul amarului. Blestemă și plânse și spuse lui Ungnad că mai bine l'ar fi înghițit pe Mihai pământul, după o viață de fără de legi, și că de mult de altfel, i-ar fi prezis ea lui pieirea. Iar fiul ei, Nicolae Pătrașcu, copil de 14 ani, începu să plângă și să tremure, spunând Neamțului că de-o fi avut tată-său vre-o vină, să-și poarte singur pedeapsa, iar el nu e vinovat cu nimic Impăratului și-i este lui plecat!

Iată în chestia familiară, care fu răsplata lui Mihai pentru purtarea ce avusese. Părăsit de-o lume întreagă, îl blestemau acumă și ai lui, nevastă și fiu. Buzeștii ei înseși, credincioșii lui Buzești, parcă s'ar fi lepădat de el. Nu mai era nimeni împrejurul lui!

Nimeni? — Era într'un colț de țară cineva, care aștepta cu înfrigurare vești dela proscris, care în genunchi în fața icoanei Maicei Preciste, se ruga cu lăcrămi ferbinți să-și întoarcă Dumnezeu iarăși fața către marele voevod fugar — o biată călugăriță bătrână, mama lui Mihai.

Dar era scris să nu fie după dorința ei. Intors cu ajutor din Germania, Mihai și-a avut Gurăslăul. Inșă Basta, gelos și sătul de izbânzile voevodului român, l-a atras într'o cursă și l'a omorât. Acolo, la Cozia, o ajunsse trista veste pe monaha Teofana. Nici

că de altfel la finele anului 1600 Florica era măritată cu Preda din Greci. În orice caz e lucrul sigur că Impăratul Rudolf, poate chiar fără a fi văzut-o, s'a gândit la o atare căsătorie, după refuzul Arhiducelui Carol de a-i da fata. Siguranța aceasta provine din textul unei scrisori din Memoriile Contelui Khevénueller, care zice: „Intrucât privește ceiace scrie Impăratul despre fiicele Moscovitului și a Românilui, Impărăteasa (Mamă) e de părere: de oarece națiunile acelea sunt barbare, iar fetele nu aduc altceva decât propria lor valoare, ca Impăratul să nu se îngreueze cu moravuri barbare, care îl vor servi mai mult spre rău, decât spre mângâere". Scrisoarea fiind dela începutul anului 1600, nu privește epoca când era Mihai la Praga (1601), ceiace nu exclude totuși călătoria Floricăi acolo.

n'a avut mângâerea măcar să poată merge la înmormântarea fiului ei. Căci Mihai, decapitat, fu îngropat în două părți: trupul la Turda, și capul la Mănăstirea Dealului, așezat sub o piatră de biserică de către Radu Buzescu și jupâneasa lui, Preda.

Și-a stat bătrâna, lăcrămând zile și luni întregi, și de durerea ei, și de grija nepoților, rămași în Ardeal în mâna dușmanului, fără sprijin, fără bani.

Abia mult mai târziu scăpară ei de acolo și prima lor grijă, când se întoarseră în țară, fu să se ducă la Cozia să-și vadă soacra și bunica. Această jalnică întâlnire în vechia mănăstire de pe Olt, a fost descrisă de însăși bătrâna monahă, cu atâtea amănunte, și într'o românească arhaică atât de duioasă, încât a încerca a o povesti în graiul de azi, ar fi o profanare.

La 8 Noembrie 1603, monaha Teofana dăruiește mănăstirii Cozia niște moșii, ce fusese date în 1595 de fiul ei Mihai „cinstitei și dela inimă prea iubitei maicei mele, Doamnei Teodora“.

Iată cum începe maica acest act, mai mult o diată decât o danie:

„Eu, roaba lui Iisus, călugărița Teofana, muma răposatului Mihai Voevod din Țara Românească, viețuit-am viața acestei lumi deșarte și înșălătoare și furătoare de suflete, și-am petrecut lumește *destul în tot chipul* în viața mea, până ajunsei și la neputința bătrânețelor mele și la slăbiciune în sfânta mănăstire în Cozia... pentru plângerea păcatelor mele. Aici mă ajunse și vestea de săvârșirea zilelor drag fiului meu Mihai Voevod, și de sărăcia Doamnă-sa și a cuconilor domniei lui, prin țările streine. Fui de plângere și de suspine ziua și noaptea. După aceia cu vremea și cu ajutorul Domnului din Cer, și cu rugăcinea cinstiților părinți, și plângerea mea, și suspinile sărăciei lor de țările streine, Sfinția lui din Naltul Cerului au auzit și s'au milostivit de i-a scos din țările streine în țara noastră de moștenie, și mai vârtos i-au adus la Sfânta Mănăstire în Cozia, pentru bătrâna și jalnica lor maică. Și dacă se adunară unii cu alții, mare plângere și suspin fu între ei de jalea lui Mihai Vodă și pentru patima lor ce-au pățit prin țările streine Doamna Stanca și fiu-său Io Nicolae Vodă și Doamna Florica. Fu după aceia întrebare între ei, cine cum au petrecut. Grăi Doamna Stanca: „Cum am pățit

noi, maică, să nu pațe nimeni. Dar milostiva ta maica, cum ai petrecut?" Maica zice: „Cu mult foc de moartea fiu-meu și de jalea Domniilor voastre. Iar de către sfânta mânăstire am har dragului Domn din Cer și mulțumesc părinților de-aici c'am avut pace, răpaos, și căutare la nevoia mea". Ziseră Domniile lor: „Mulțumim și noi părinților pentru molitva ta, că ai avut căutare de ei". Zise maica Teofana: „Pentru aceia, fetele mele, am făgăduit sfânței mânăstiri două sate din Romanăți, Frăsinetul și Studenița, pentru sufletul răposatului Mihai Vodă, și pentru sănătatea fiului său Nicolae, și pomenirea noastră și a tot neamului nostru". Dumnealor ziseră: „Noi bucuroase, cum ți le-a dat răposatul Mihai Vodă, volnică ești să le dai mai departe s. c. 1."

După iscălitura tuturor martorilor, urmează: „Scrisam această carte în sfânta mânăstire în Cozia, eu, călugărașul Gavril dela schit, în zilele lui Șerban Vodă văleat 7111, Noembrie, 8 zile".

Dar tragedia nu se isprăvi aci. După abia câteva luni de ședere în țara „de moștenie", cum văd că se spunea pe atunci, Doamna Stanca se îmbolnăvi de ciumă, și, după câteva zile de chin, își dete duhul. Iar trei ani mai târziu, în 1606 se stinse, blând și cucernic, și această bătrână foastă cârciumăreasă, ibovnică domnească, fugară, pribeagă, Doamnă și călugăriță. Nepoții ei, Nicolae și Florica, i-au făcut pe piatra de mormânt, care se mai poate vedea și azi în biserica mare din Cozia, cel mai frumos panegeric ce i se putea face:

„Aici odihnește călugărița Teofana, muma răposatului Mihail Voevod".

O lume de amintiri.

Domnița Florica, cea care ar fi putut fi Impărăteasa Germaniei, s'a măritat cu Preda, logofătul din Greci (data căsătoriei este absolut necunoscută), din fratele căruia, Papa Grecianu, s'a tras mai târziu Doamna Păuna Cantacuzino. Preda Grecianu e cunoscut în cronicile noastre sub numele de „Floricoiul", întrucât toată însemnătatea lui și-a neamului său a venit dela soția lui. Ei au avut numai două fete, măritate cu boeri de țară.

Cât despre fiul lui Mihai Viteazul, Nicolae Pătrașcu, el s'a însurat cu Ancuța, fata lui Radu Vodă Șerban, cel ce-a fost ales

Domn al Țării Românești după moartea eroului. Despre el vom vorbi într'unul din capitolele următoare.

* * *

Șirul povestirilor din vremea lui Mihai Viteazul îl vom încheia cu schițarea vieții unei femei care n'a fost Doamnă, dar care a fost o mare boeroaică cu suflet sparțian, dela care ne-a rămas unul din cele mai prețioase modele ale bătrânului și frumosului nostru grai românesc.

Jupâneasa Sima Buzeasca era fata logofătului Gheorghe Rudeanu, nepoată de frate a lui Dobromir, banul Craiovei, și-a Neacșăi, mama Doamnei Stanca a lui Mihai Viteazul. Întâmplarea a vrut deci ca ea să fie vară primară prin alianță cu marele nostru voevod, ceea ce a contribuit încă firește la strălucirea numelui ce-și făcuse printre contemporani. Măritată de tânără, prin anii 1570, cu Stroe Buzescu, stolnicul din Stănești, de altfel vărul ei de al 3-lea, ea n'a avut copii. Așa încât o grijă, un gând, o singură patimă mare a stăpânit-o în viață: dragostea pentru bărbatul ei. Și nu era puțin lucru a fi nevasta unui ostaș de-al lui Mihai Viteazul.

Frații aceștia Buzești, Preda, Radu și Stroe, au fost un fel de eroi de roman, un fel de Mușchetari, cari, strânși laolaltă ca un singur om, au stat întotdeauna de-a dreapta voevodului lor, credincioși, viteji, neobosiți, scutul Domnului și apărătorii moșiei.

Încă mult înainte de urcarea lui Mihai în scaun, traiul acestor inimoși, dar neastâmpărați bărbați, trebuie să fi fost un chin pentru jupânesele lor. Când stătea în scaun un Domn „din casa căruia“ erau ei — aceasta înseamnă rudă de-a lor — își vedeau în tihnă de boeriile ce li se încredințase, lui Preda bănia, lui Radu cluceria, și lui Stroe stolnicia.

Însă când se schimba Domnul și venea vre-unul din casă dușmană, tustrei frați porneau pe dată în pribegie, luând cu ei, sau lăsându-le acasă, pe jupânesele lor. Astfel într'una din aceste bejănie se pare că Sima s'ar fi dus în Ardeal, împreună cu soțul ei.

Sub Ștefan Surdul și Alexandru Cel Rău, Stroe Buzescul, nu numai ruda, dar prietenul acum și omul lui Mihai, îl întovărășii pe acesta în pribegia lui la Constantinopol. Sima rămase în țară, la Stănești sau la vre-o altă moșie, rugătoare, de zi de noapte, la sfintele icoane pentru viața lui Stroe, „bărbatul și copilul ei“, după vechia locuțiune a soțiilor fără feciori.

Intorși din Stambul, Mihai cu tuiurile domnești, voevod a toată Ungro-Vlahia, iar prietenul Stroe, vel stolnic și omul de încredere al noului Domn, bucuria Simei nu fu de lungă durată. Zângănit de sabie, fum de sângeț și zgomot de tun — război, un necurmat război fu această domnie.

Nedeslipit de oaste, Stroe e rănit la mână în 1594, la București; e trimis apoi, cu frații săi amândoi, la Hulubești împotriva Tătarilor, la Putinei, la Șerpănești, unde e rănit la coastă, la Giurgiu unde e rănit la ochi. Pleacă apoi în Moldova, sol al lui Mihai la Curtea lui Aron Vodă. Abia întors, o nouă misiune îl desparte iar de soție. Impreună cu Radu Calomfirescu pleacă în Austria la nunta Archiducesei Mariei-Christinei cu Sigismund Bathory, principele Ardealului. În 1598 e peste Dunăre lângă Vidin, unde scapă el viața Domnului său. E lângă Mihai la Călugăreni, tot lângă el, mâna lui dreaptă, la Șelimberg lângă Sibiu, și, împreună cu cuceritorul, intră în Alba Iulia în 1599.

O mai frumoasă carieră, greu! Iar Sima, deși plânsă și îngrijorată, la fiecare nouă izbândă simte totuș că-i crește inima de bucurie și se arată demnă tovarășă de erou, mândră de biruințele bărbatului și de numele ce-i este dat să poarte.

Stroe e închis la Muncăci, apoi iese din închisoare pentru a merge în Moldova să vadă pe frate-său Preda, care se afla la Suceava. Mihai cucerise Ardealul și Moldova, veștile curgeau din ce în ce mai mărețe și mai îmbucurătoare, până după Mirișlău, când de odată vântul soartei începe a sufla pieziș. Domnul pleacă la Praga.

Gurăslău, un fior de nădejde. Și apoi, ca un trăsnet, umblă vestea sfoară prin țară că Vodă Mihai a fost omorât mișelește, de un câne de dușman, în câmpia Turdei. Nu se știe dacă e adevărat sau dacă e numai zvon, până într'o zi sosește din Ardeal un sol de-a lui Stroe Buzescu cu capul retezat al marelui voevod.

Ce jale cuprinse atunci lumea e greu astăzi de închipuit. Cu moartea lui Mihai se năruiau nădejdiile unei generații, care crezuse în El, și în dreptatea lui Dumnezeu. Au mers preoți, boeri și oameni de rând, toată țara, cu Preda și Radu Buzescu în frunte și cu Sima stolniceasa, de îngropară capul lângă mormintele tatălui și bunicului, în ctitoria acestora din Mănăstirea Dealului lângă Târgoviște, sub o lespede din naosul bisericii.

Intoarsă la Stănești, Sima, jăluind pe marele voevod, putea totuși crede că s'a isprăvit de acum cu viața aceasta de sbucium, de înfrigate așteptări, de zilnice pericole. Abia acum însă începea să sufle pentru ea furtuna cea mare a soartei, care o rezezi din culmea nădejdiilor în prăpastie, în neantul durerii.

Frații lui Stroe, sătui de sbucium, și poate neîncredători în steaua lui Mihai pe care o vedeau apunând, se retrăsese pe la moșiile lor, fără a se amesteca totuși, cum au spus unii, în luptele pentru domnie ce se dădeau în țară între Simion Movilă și Radu Șerban, încă pe timpul când trăia Mihai. Singur lângă Domnul lui, neclintit, rămăsese stolnicul Stroe. După moartea lui Mihai el nu s'a întors în țară, fără ca să putem lămuri ce-l reținu în Ardeal. Dar că nu s'a întors e sigur, căci altfel piatra de mormânt al eroului din mănăstirea Dealului ar fi purtat numele lui și al Simei, iar nu inscripția care zice: „Această piatră de mormânt au pus-o jupân Radu Buzescu și jupâneasa lui, Preda“. După moartea lui Mihai, Preda și Radu Buzescu, eșind din rezerva lor, se deteră din partea lui Radu Șerban, muntean, împotriva lui Simion Movilă, moldovean. Ei cu ceilalți boeri ai țării l-au ales pe Radu domn, de l'au alungat apoi pe Simion din țară.

Iar când Simion Vodă se întoarse din nou în Târgoviște cu ajutor polon și tatar, alungând pe alesul Buzeștilor peste munți, aceștia împreună cu Radu Șerban și cu toți boerii din partidul lui, fugiră în Ardeal, unde se împreunară în sfârșit cu fratele Stroe, pe care nu-l mai văzuse de mai bine de un an.

La Satu Mare Radu Șerban se închină armatei imperiale, și acolo, pe loc, hotărî să trimită pe Stroe la împăratul Germaniei spre a-i cere ajutor împotriva lui Movilă, a Moldovenilor, a Tatarilor și a Polonilor lui. Ne-o spune Radu-Vodă Șerban el

însuși într'un hrisov de-al lui din Iunie 1604: „Și dacă am eșit acolo la locul Sact Marin (Satu Mare). Domnia Mea am căutat în toate chipurile cum voi putea câștiga moșia Domniei Mele, Țara Românească, și am căutat, cu toți boerii Domniei Mele, pe care să alegem un credincios și destoinic boer ca să-l trimitem la cinstitul Impăratul Nostru creștin, și cu toții am ales pe cinstitul diregător al Domniei mele, pe Stroe, fost mare stolnic, și l'am trimis la Impărat și acolo multă străduință s'au străduit Domnia Mea“.

Iată cum și de unde a plecat Stroe Buzescu la Viena, credincios noului său stăpân, precum fusese celui vechi.

Iar în tot timpul acesta, Sima care crezuse că se isprăvise cu necazurile, tângea în țară, fără a-și putea revedea soțul.

De frica armatelor lui Simion Movilă, de groaza haiducilor lui Ștefan Cercel, de focul și pârjolul ce era în țară, bejănea lumea întreagă, și cu ea și amărâta jupâneasă a lui Stroe, din loc în loc, dela conac la conac, din mănăstire în mănăstire. Apoi, într'o zi de Septembrie — era în anul 1602 — treisprezece luni după moartea lui Vodă Mihai, află țara înfrigurată că Radu Șerban, cu Buzeștii lui, se întorsese din Ardeal cu oaste numeroasă, și că'n munții Bratocii se'ncăerau acum armatele sale cu ale lui Movilă.

La 13 Septembrie, dimineața, după o luptă a avangardelor la Ogretin, se întâlniră oștile în gura Teleajănelui, lângă Teișani și se făcu năvală mare, care ținu ziua întreagă și toată noaptea și încă în dimineața d'apoi, până birui Radu Șerban, alungând de pe câmpul de luptă și din țara lui pe nepoftiții musafiri ai lui Simion Vodă. Ca în vremea cavalerismului medieval, viteazul Stroe Buzescu provocase pe cumnatul hanului tătăresc la o luptă voinicească, în doi, corp la corp, și străpungându-l cu sabia, îl lăsă mort pe câmpul de luptă.

Dar, lovit el însuși la obraz, fu dus în brațe până într'un sat vecin. Un călăreț fu expedit în grabă la Brașov după doctor, și un altul în zbor până la Stănești, să înștiințeze pe stolniceasa Sima că s'au întors oștile cu izbândă în țară, dar că-i zace soțul bolnav într'un sat din munții Buzăului. Câteva zile mai târziu jupâneasa Sima era la căpătâiul soțului ei. De aproape doi ani

il vedea acum pentru întâia dată... și pentru cea din urmă. La 20 Octombrie următor stolnicul Stroe Buzescu își dădu ultima suflare, murind, ostaș viteaz, de-o moarte vitejească.

S'a întors Sima stolniceasa cu trupul bărbatului ei la Stănești și-l îngropă acolo în strămoșeasca bisericuță dela curte. Pe piatra lui de mormânt se vede un adorabil basorelief, închipuind pe Stroe călare, înjunghiind pe cumnatul Hanului tătäesc. Iar inscripția dictată de Sima cuvânt cu cuvânt, cuvânt cu cuvânt voi transcri-o, căci e un monument a cărui frumusețe din durerile trecutului nostru a fost zămislită:

„Această piatră pe groapa jupânului Stroe Buzescul, ce-a fost stolnic la Mihai Vodă, și-a fost la toate războaiele dimpreună cu domnul său ca o slugă credincioasă, și la războiul dintâi dobândi rană la mâna stângă de Turci, și la războiul dela Giurgiu, când se lovi cu Hanul, se răni la ochi de săgeată. Și-au slujit Stroe lui Mihai Vodă până pieri în țara ungurească. Dacă se sculară boerii țării și cu Buzeștii, ridicară pe Radu Vodă. Iară Simion Movilă, cu Turci, Tatari, Moldoveni, Leși, mulți fără seamă, veniră din țara Moldovei de scoase pe Radu Vodă și pe Buzești din țara lor la țara ungurească.

Iar atunci merse jupânul Stroe la împăratul nemțesc ca să ceară ajutor, de eșiră la țara românească cu Radu Vodă și nu-i aștepta Simion Moghilă. Deci, s'au ridicat cu Leșii și Moldovenii și Hanul cu mare oaste de Tătari, și eșiră de se lovire în gura Teleajenului la Teișani, în luna lui Septembrie 14 zile, Luni dimineața până seara și făcură năvală Marți dimineața de trei ori de toate părțile. Iar jupânul Stroe, atâta nevoe pe creștini văzând, stătu împotriva Tătarilor, de se lovi cu Mârza, cumnatul Hanului, și-l înjunghie pe el. Și dintr'acel război se răni la obraz și peste trei săptămâni i se întâmplă moartea, în luna lui Octombrie, 2 zile, vleit 7110 (1602). Și nu fu pe voia căinilor de Tătari! Dumnezău'l ierte! Scrisam eu, jupâneasa Sima a Stolnicului Stroe. Dacă voi muri, să mă îngropați lângă dumnealui aici!“

Să ținem socoteală de vorbe ca aceste: „a dobândi rană“; sau „Se sculară boerii țării cu Buzeștii“. Pentru Sima, Buzeștii nu era boeri, erau ceva mai mare, ceva cam între Vodă și boeri,

căci atunci când e vorba să spună c'au ales un Domn Țării, ea îi desparte pe acești trei voinici de ceilalți boeri, parcă ar fi trei felurite clase în țară: Voevozi, Buzești și boeri. Apoi tot tonul acel de mândrie, cu care știe să povestească posterității vitejiile bărbatului ei: „se râni la obraz“, drept în față, ca un viteaz ce era. Iar ultima frază atinge sublimul. Bătălie mare, Stroe omoară pe cumnatul Hanului, moare el însuși de rana primită... toate aceste, în vâltoarea acelor simțiminte de dragoste de moșie, pare a le uita Sima. Cu avântul Spartiatei, femeie de erou, îi scapă din inimă răcnetul acela de mândră româncă: „Și nu fu pe voia câinilor de tătari“. Ce înseamnă durerea fiecăruia față de isbânda obștească, căci „nu fu pe voia câinilor de Tătari“. Apoi după ce și-a desvăluit Sima, în fața lumii și a posterității, sufletul ei de româncă, soția stingheră, femeia, se zgribulește iar în inima ei însângerată, mândră până în durere, și spune doar atât: „Dacă voi muri, să mă îngropați lângă dumnealui, aici!“

După moartea lui Stroe, Sima a mai trăit multă vreme, peste 30 de ani. Intr'un zapis dat Govorei în 1633, ea spune: „Din boerii cei bătrâni, am rămas numai eu!“ Și'n aceste cuvinte e o lume întreagă de duioase amintiri. Din boerii bătrâni ai veacului XVI-a, din vitejii lui Mihai Vodă și din jupânesele lor, a rămas, sub Matei Basarab, numai Sima Stolniceasca Buzeasca. Iar vaza de care se bucura, în întreg cuprinsul Țării, acest din urmă supraviețuitor al vremurilor de eroism, stă scris încă azi lămurit în hrisoave. De câte ori, la judecata Divanului, se certau boerii pentru moșiile lor, nici vechile scrisori, care puteau fi drese, nici martorii, cât de mulți, nu erau luați în seamă, dacă se bănuiau numai că Stolniceasca Sima putea să știe ceva din acele pricini. Atunci, încărcată de ani și aduse de șale cum era, venea Sima în rădvan dela Stăneștii din Oltenia tocmai în Târgoviște sau în București, și jura. Iar când jura Sima, judecata era isprăvită.

CAPITOLUL XV.

DOAMNA ELISABETA MOVILĂ

DE la Ștefan Cel Mare și până la fiul Lăpușeanului, adică mai bine de o sută de ani, Moldova a văzut perindându-se pe scaunul ei numai fiii și nepoții marelui Voevod, o continuitate dinastică, dacă nu întotdeauna legală, în tot cazul de sânge, și cum Ștefan era el însuși coborâtor din Intemeietorul țării, face că această continuitate a ținut peste 200 de ani. În ultimul pătrar al veacului al XVI-lea, lucrurile însă s'au schimbat. Slăbiciunea ultimilor Mușatini, certurile interne, și mai ales atotputernicia otomană și creșterea amestecului ei în trebile țărilor dunărene, a produs o perturbare în principiul continuității dinastice, adus aport Moldovei din Ardeal de către Bogdan Intemeietorul. Astfel am văzut perindându-se pe scaunul Moldovei, în răstimp de vreo 30 de ani, nu numai Domni streini de dinastia noastră națională, dar streini uneori de țară, și de credință, ca de pildă: Basarabi: Petre Schiopul, Levantini protestanți: Iacob

Eraclide Despotul, Armeni: Ion Vodă Cel Cumplit, Țigani: Răzvan Vodă, Evrei: Aron Vodă.

Printre ambițioșii acelor vremuri, s'au ivit în ultimii ani ai secolului, membrii familiei Movilă. Povestea Aprodului Purice, făcut de Ștefan Cel Mare din Purice Movilă, fiindcă, într'o luptă s'ar fi făcut el moviliță ca să poată Ștefan Vodă încăleca mai repede, este, firește, o legendă ¹⁾.

Totuși neamul e vechi, datând din secolul al XV-lea. Înălțarea acestei familii însă, ai cărei membri ajunsese în a doua jumătate a veacului al XVI-lea la primele trepte ale boeriilor, se datorește căsătoriei lui *Ion Movilă* cu *Maria*, a cărei mamă era fata lui Brancovici, Despotul Sârbilor, soră cu Doamna Elena a lui Petru Rareș. Ruxanda, Doamna Lăpușneanului (fata lui Petru Rareș și a Elenei) venea deci vară primară cu această *Maria Movilă*. Se înțelege ușor că copiii lui Ion și ai Mariei, nepoți de veri ai lui Lăpușneanu, s'au înălțat repede în ranguri — mai ales pe vremea unei domnii care secerase vechia boerime pentru a înălța în locu-i una nouă.

Ion și *Maria Movilă* au avut trei fii, pe *Eremia*, ajuns Domn al Moldovei, pe *Simion*, ajuns trecător în scaunul ambelor țări, cel care a amărât ultimele zile ale lui Mihai Viteazul, și pe *Gheorghe*, Mitropolitul Moldovei ²⁾.

Nevasta lui *Eremia*, Doamna *Elisabeta*, numită îndeobște la noi *Elisafeta*, a fost una din figurile cele mai marcante în galeria Doamnelor române.

Origina ei este discutată. Era sau fata lui *Toma Csomortany*, nemeș ungur, trecut în Polonia, unde, în calitate de proprietar al moșiei *Lozna* lângă *Lwow*, i s'a spus *Lozinski* — sau atunci era fata lui *Gheorghe Kataratos*, un grec trecut în *Moldova*, căruia de asemenea i s'a spus *Lozinski*, sau *Islozeanu*, fiindcă era

¹⁾ Acest *Purice* totuși a existat. Vezi noua descoperire a „*Cronicei germane a lui Ștefan cel Mare*”. Dar că l-ar fi făcut *Ștefan Vodă* din *purice movilă*, și c'a fost străbunul viitorilor Domni, e departe de a fi dovedit.

²⁾ Mai erau și fete, nu toate bine identificate: *Ileana logofeteasa Maroina* (a logofătului *Gheorghe Maurotti*?) care a fost măritată apoi cu polonul *Gh. Dedynski*. Apoi *Șcheuca* (măritată cu *Balica*), *Mariana* (cu *Isaia Herbert*) și altele.

proprietarul moșiei Lozna de lângă Dorohoi. Păreră d'întâi e susținută de d. Iorga și P. Panaitescu, a doua de d. Sever Zotta. Ar fi prea obositor pentru cititori a ne întinde asupra acestei „dispute genealogice“, și pentru a împăca lucrurile, vom numi-o scurt Elisabeta de Lozna, cum îi ziceau aproape constant Polonii, fără a lămuri dacă era din Lozna de lângă Lemberg sau din Lozna de lângă Dorohoi.

În tot cazul era catolică, ceiace — cu toată strânsa argumentare a d-ului Zotta — ne face totuși să bănuim că mai curând poate să fi fost fata lui Csomortany din Lozna, din catolici unguri polonizați, decât din Grecii moldovizați Kataratos, care aveau un îndoit cuvânt de-a rămâne pravoslavnic¹⁾.

Era o femeie mândră, ambițioasă și frumoasă. Chipul ei, păstrat la mănăstirea Sucevița în Bucovina, e atât de fin, ochii ei mari atât de frumoși, și gura ei mică și bine desemnată, atât de ispititoare, încât, din câte chipuri de Doamne cunoaștem până acum, putem spune că, alături de Anastasia Duca, Elisabeta a fost cea mai frumoasă Doamnă pe care a avut-o Moldova. A fost

¹⁾ A se consulta în această chestiune Revista Genealogică. Anul II, 1913 și Revista Istorică. Anul X, 1924, p. 231.

După d. Zotta, tatăl ei ar fi cunoscutul pârălab de Hotin, Kataratos, zis Gheorghe Isozeanu, însurat de două ori (din care cunoaștem numai pe soția sa Cârstina, care în tot cazul nu era mama Elisabetei) și avea următorii copii: Vasile Lozinski, Ștefan de Lozne, Pătrașcu, ureadnic de Botoșani (cel omorât de Ștefan Vodă Tomșa), Elisabeta Movilă, Maria, a postelnicului Chiriță Paleolog, și Anghelina, fără bărbat (probabil cea moartă de ciumă la Kamenîța).

Păreră d-ului Zotta e bazată pe un pasaj din Vladislav Lozinski Pravein i Leirem: „Vasile Lozonski (fiul pârălabului Gh. Isozeanu) frate bun cu magnifica Doamnă Elisabeta, soția legitimă a fostului magnific Ieremia Movilă, voevodul Moldovei“.

Trebue mărturisit că pasagiul este atât de clar, încât, dacă Elisabeta este în adevăr fata lui Toma Csomortany din Lozna Poloniei, apoi s'ar impune concluzia că acesta a trecut din Polonia în Moldova, unde cumpărând moșia Lozna lângă Dorohoi (ce potriveală și ce încurcătură!) și-a schimbat numele în Gheorghe (de ce?) din Lozna, sau Isozeanu.

D. Zotta ne asigură că „Moghilă“ era forma scrisă a cancelariilor, însă că ei își ziceau „Movilă“, după cum rezultă din diferite acte private. De altfel, d. Iorga pare a fi de aceeași părere.

și una din cele mai ambițioase, de-au comparat-o istoricii noștri cu Doamna Kiajna. Ii lipsea însă agerimea minții, pătrunderea clară a situațiilor și repeziciune în hotărâri. Nu era inteligența ei la înălțimea ambiției care o rodea, ceiace va pricinui de altfel căderea ei și nenorocirea la care ajunse la bătrânețe.

În ipoteza că era fata lui Csomortany, căsătoria ei trebuie să fi avut loc în Polonia, la sfârșitul anului 1591, când Ieremia Movilă, întors din Tirol unde întovărășise pe fostul său Voevod Petre Schiopul, se stabili provizor acolo. Și în adevăr, un an mai târziu, în 1592, li se naște primul copil, o fată, Maria. Ii aflăm atunci locuind, cu întreaga familie care era numeroasă, surori, cumnați, veri, la *Ustie*, moșia ducelui Ion Simion de Sluczka¹⁾.

Aici a stat Movilă cu ai lui, mai bine de trei ani. Aici, în 1593, căpăta diploma de indigenat polon. Aici află el moartea scumpului său Petru Vodă și de aici unelti în tot chipul să aducă pe lângă el pe fiul acestuia, Ștefăniță, încăput pe mâinile Jesuiților, ceiace-i fu mai fatal decât o închisoare. Iar numai după ce văzu că toate strădaniile de-a face din acesta un Domn, fură zădărnice, tot de aici, dela moșia Ustie pe Nistru, plecă în Moldova pentru a se urca în scaunul țării din care plecase numai cu boeria lui și cu o poftă de mărire pe care nu i-o bănuise nimeni.

Având în vedere natura blajină și nerăsboinică a lui Eremia, suntem în drept a ne întreba dacă pofta aceasta de mărire zăcea în firea lui, sau poate mai curând s'ar fi născut din îndemnul Elisabetei. Faptele cum au curs mai departe, ar sta mai curând în sprijinul ultimii ipoteze.

Ori cum o fi, în vara anului 1595, câțiva nobili poloni își părăsiră feudele, și cu armată proprie, de lefegii și de strânsură, aduseră pe Eremia Moghilă Domn Țării Moldovei. Străin de această faptă nu era nici Regele Poloniei, care, sătul de amestecul cardinalului Bathory în treburile noastre, și, simțind și slăbiciunea Turcilor, se hotărî să mai încerce odată norocul politicei leșești la granița de sud a țării lui.

¹⁾ Ustie era pe Nistru, între Ioşlowiecz și Rohatyn, nu departe de granița Moldovei.

Odată cu urcarea în scaunul Moldovei a lui Eremia, se deșteptă și ambiția fratelui său Simion, care-și puse de gând, cu un rar curaj, trebue mărturisit, să ia locul lui Mihai Viteazul în Muntenia. Intru împlinirea acestui vis de mărire, Simion, ca și frate-său Eremia, ceru sprijinul Polonilor, care i-l dădu. Iată așadar, pe vremea sbuciumărilor trăite de Țara Românească sub Mihai, Moldova și Polonia târâtă și ele în vâltoarea marei Epopee.

Eremia își lăsă deocamdată familia în Polonia, căci asigurarea mult râvnitului scaun moldovenesc nu era lucru ușor.

El avu de luptat și cu Răzvan Vodă, domnul țigan, ocrotit de Mihai, și cu Ahmed Bey din Tighina, nepotul Hanului tătaresc, care sprijinit de Turci, voia să prefacă Moldova în pašalâc și să ia el sandgeacul. Inșă Eremia avea în mica, dar viteaza lui oaste, toată floarea războinicilor poloni, pe Ștefn Potocki și pe frații acestuia, vestiții Ion și Iacob Potocki, pe Stanislas Zolkiewski, castelanul de Lemberg, și pe însuși viteazul Hatman Zamoiskey, cancelarul Poloniei, sub comanda căruia stăteau oștirile lui Movilă.

Răzvan Vodă fu alungat din Moldova, Ahmed învins și gonit peste Nistru, Ungurii, cu care Răzvan se întorsese sub zidurile Sucevei, nimicivi. Bietul Domn țigan fu omorât în aceeași localitate, Arenii, și în același chip cum fusese ucis cu 32 de ani înainte și celalt nenorocit și viteaz aventurier de pe tronul Moldovei, Ion Eraclide Despotul. L'au tras în țeapă. Apoi, tăindu-i capul, l'au înfipt pe zidurile cetății Sucevei, să-l vadă toți câți îl iubise și câți nu-l iubise.

Domnia lui Eremia era de acum asigurată, mai mult chiar, întemeiată dinastia lui, care a costat Moldovei multă neliniște și multă vărsare de sânge.

Acum putea veni în țară și familia lui Vodă, care aștepta în Polonia desfășurarea evenimentelor. Doamna Elisabeta sosi la Iași, cu copiii ei, prin Ianuar 1596.

Bubuitul tunului încetase, în țară cel puțin, căci peste hotare Mihai își urma Epopeea. La Iași, Doamna, în liniștea anilor d'întâi, avu o grijă a ei, care amintește primele vremuri ale voevodatului Moldovei: lățirea catolicismului. Adevărat că, în a-

ceastă privință, nu putu întru nimic influența pe bărbatul ei. Copiii fură crescuți în legea țării, iar Vodă Eremia ocrotea de zor ortodoxismul, prin danii și prin ctitorii în țară și peste hotare (Sucevița în Bucovina și biserica ortodoxă din Lemberg). Totuși, în cercul influenței ei, Elisabeta lucra. Episcopul catolic Querini se putea lăuda, într'o scrisoare trimisă Papei, că slujind într'o zi de sărbătoare (Corpus Domini) duse după el în alaiul său, pe Domnul Țării, boerimea și oastea, ba chiar pe însuși Mitropolitul Gheorghe (fratele Domnului) și pe sfinții vlădici ortodocși. Evlaviosul Domn se lăsa deci înduplecat uneori de-a merge la slujba catolică a lui Querini, și de asemenea pare sigur că, prin stăruințele Doamnei Elisabeta, Eremia a dăruit 300 de scuzi pentru împodobirea bisericii catolice din Suceava. Nu trebuie uitat de asemeni, că în afară de ducele Wisznovieski, care era ortodox, ceilalți gineri ai lui Eremia țineau de religia papistașă. Și iarăși nu trebuie uitat că din fetele lui măritate după Poloni, numai una a rămas ortodoxă, celelalte trecând la catolicism.

În afară de grija aceasta pentru legea ei papistașă, Doamna Elisabeta și-o fi petrecând primii ani ai domniei, cum se și cuvenea pe acele vremuri unei neveste de voevod moldovean, mai mult în iatac cosând, țesând și crescându-și copiii. Marele eveniment al acestei epoci fu nașterea celui d'întâi băiat al lor, moștenitorul dinastiei ce cugeta Vodă Eremia a întemeia în Moldova.

Îl botezară cu numele de Constantin și pe dată grija pentru viitorul acestei odrasle domnești deveni preocuparea de căpetenie a soților Movilă.

Vremile fiind nesigure, vaza și puterea lui Mihai Viteazul crescând din zi în zi, dușmănia ce le-o purta acesta, făcură pe Domnul Moldovei și pe soția lui să se gândească la un adăpost sigur în străinătate, în care fie ei, fie feciorul lor Constantin, să se poată adăopsti, dacă li s'ar întâmpla să piardă domnia. Iși amintiră atunci de frumosul domeniu din Ustie, unde petrecuse ei câțiva ani fericiți la Ducele de Sluczk. În vederea cumpărării acestei moșii cu castelul ei, trimiseră în Polonia pe credinciosul lor boer Marele Logofăt Luca Stroici (o rudă de-a Movileștilor). Moșia Ustie aparținea acum marelui paharnic al coroanei Polo-

niei, care se învoi a o vinde Domnului Moldovei, însă murind în cursul tratativelor, cumpărătura fu făcută de la văduva lui și nu pe numele lui Vodă Eremia, ci pe acel al fiului său Constantin. E deci vădit că grija de vitorul coconului domnesc îndemnase pe Movilești să facă această cumpărătură. Elisabeta și Eremia numiră și tutori pentru a vedea de interesele fiului lor în Polonia, și anume pe însuși cancelariul regatului, Zamoisky, pe frații Domnului, Simion și Gheorghe Mitropolitul, precum și pe Luca Stroici. Iar Andrei Sienienski, subcancelar de Liow, administra averea.

Acestea se întâmplau în 1599. În același an Mihai cucerea Ardealul; Simion Movilă strângea lefegii leși pentru a încerca, în lipsa eroului, să pătrundă în Muntenia; iar Polonii ei însuși, îngrijorați de izbânzile lui Mihai, înștiințară pe Eremia că acesta are de gând să cucerească și Moldova. Inșă Vodă Eremia, căruia i se născuse acum și un al doilea fiu, Alexandru, petrecea liniștit la Iași și pare a nu fi voit de loc să-și dea seama de furtuna ce amenință să se deslănțue asupra-i. De altfel Mihai, pentru a-și pregăti mai bine terenul, dădu o lovitură de maestru. El trimise în Martie 1600, soli lui Eremia Movilă la Iași, pentru a-i peți pe una din fete pentru fiul său Nicolae Pătrașcu. În acelaș timp trimitea și la Suceava soli lui Sigismund Bathory — care-și căutase acolo un adăpost — pentru a-i propune de soție pe fata lui Florica, deși Bathory era însurat cu MariaChristina, arhiducesă austriacă.

Prin aceste manopere el adormi pe dușmanii lui, făcându-i să creadă că biruitorul Ardealului căuta prietenia lor.

Când la începutul lui Mai 1600, trupele lui Mihai pătrunseră în Moldova, ele prinseră pe Eremia Movilă atât de nepregătit și de neștiutor, încât benchetuia la nunta unei rude, pe Trotuș. Retras în grabă la Suceava, trimise după ajutor în Polonia. Inșă armata lui Mihai era deprinsă cu războiul, nu cu banchetele. Pe la Oituz și pe la Bistrița, ea pătrunse atât de repede în inima țării, încât Domnul Moldovei trimise în Polonia un al doilea apel desperat, în toiul nopții. Era prea târziu. Oștile formate din Munteni și Secui se apropiau de Suceava. Eremia și Elisabeta cu copii și cu toată casa, cu boerii și cu o mică ceată de câteva sute

de ostași, o luară la goană spre Hotin. Familia și-o trimise Domnul la Camenița, iar el se închise în puternica cetate care a fost scăparea atâtor domni moldoveni. Mihai nu-l lăsă în pace. Ocupă Suceava, îl urmări la Hotin, și după o mică încăerare, care a luat în ochii eroului proporții uimitoare, sili pe Eremia Movilă să treacă și el Nistru și să-și caute adăpost la Camenița, lângă Doamna și copiii lui.

Ocuparea Iașului de către Mihai și luarea în stăpânire a Moldovei — vremelnica întemeiere a unității naționale — este un fapt prea cunoscut pentru a insista asupra lui.

Pe când Doamna Elisabeta și copiii rămaseră — nu se știe de ce — la Camenița, Vodă Eremia se retrase la moșia lui, Ustie, cumpărată cu atâta trudă. De acolo, prin legăturile ce avea cu aristocrația Poloniei, unelti fugarul Domn din răspuțeri pentru a-și recăpăta domnia. Iși vându argintăria și juvaerele, căută chiar să-și amănesteze domeniul. Inșă nu găsi pe nimeni să-i încredințeze sumele de care avea nevoie. Rămase deci, împreună cu Luca Stroici, în castelul său dela Ustie așteptând curgerea evenimentelor, care se precipitau de altfel cu o iuțeală uimitoare. Mihai învins la Mirișlău, Mihai fugar. Simion Movilă ajuns Domn în Târgoviște. Moldova, evacuată de Munteni, era ocupată acum de trupele polone care ajutaseră pe Simion să ocupe scaunul Țării Românești. Aceste trupe despoiau și prădau țara pentru a se despăgubi, chipurile, de lefurile rămase neplătite de către frațele său Eremia. Populația, înspăimântată, părăsise satele și orașele adăpostindu-se, în toiul iernii, în codrii Carpaților, unde se luptau cu fiarele și unde le mureau copiii de frig (1600—1601).

În atare împrejurări Eremia nu se putea încă întoarce în Moldova. El rămase mai departe la Ustie, iar Doamna Elisabeta cu copiii la Camenița.

Ce-o fi reținut-o pe ea acolo, în loc de a-și întovărăși bărbatul în domeniul lor, e încă nelămurit. Ea pare a fi fost prizoniera ducelui de Zamoisky și a starostului Cameniței, poate un fel de ostatecă până la regularea datoriilor soțului ei și până la plata ostașilor cumnatului Simion. Căci, în adevăr, pe când bătrânei Maria, mama Voevozilor, cât și Mitropolitului Gheorghe, fratelui lor, li se îngăduiră a se întoarce în Moldova, Elisabeta,

copiii, și o soră de-a Doamnei ¹⁾, fură toți ținuți acolo, închiși în Cetatea Cameniței, un an de zile și mai bine.

Traiful ce duse atunci mândra Doamnă, fu un chin nemaipomenit. În primăvara anului 1601 izbucnește ciuma în oraș, și, curând după aceea, pătrunde și în cetate. Imprejurul familiei lui Vodă Eremia se răspândește groaza morții. Cu toate măsurile de pază ce se luase, mor servitorii Doamnei Elisabeta, moare însăși sora ei, acolo sub ochii Doamnei, înebunită de spaimă. La 23 April, Logofătul Dan Danovici, solul lui Simion Vodă pe lângă cumnata lui, scrie o scrisoare desperată, arătând în ce hal se află Doamna Moldovei: „ce necăjită, ce bolnavă, ce bântuită este de frica morții înainte de timp“. Ce viață de chin o fi dus atunci biata femeie și pentru păcatele cui, numai Dumnezeu știe. Iar felul cum înțelegeau Polonii să se poarte cu credincioșii lor Movilești, se învederează și prin întâmplarea din Hotin, când comandantul leah de acolo lovi cu buzduganul pe pârcălabul Islozeanu, tatăl Doamnei Elisabeta, amenințându-l că-i va tăia barba.

În sfârșit, în Septembrie 1601, izbucnește vestea morții lui Mihai Viteazul. Ca prin minune, toată lumea se liniștește. Polonii își retrag trupele din Moldova, Vodă Eremia, împreunându-se din nou cu familia lui, se întoarce în scaun, la Iași; singur Simion Movilă mai luptă în Muntenia cu oastele lui de Poloni și de Tătari, pentru a-și menține domnia împotriva Buzeștilor și a lui Radu Vodă Șerban.

Doamna Elisabeta ar fi putut avea liniște, o liniște bine cuvântată după atâta sbucium, dacă alt necaz n'ar fi trăsnit ca din senin pe capul ei, un an abia după întoarcerea ei în Moldova. În Septembrie 1602, cumnatul Simion, alungat din Muntenia, se întoarce, învins și sărac la frate-său, cerându-i bani să-și plătească oștirea.

Cum Eremia, plin de datorii el însuși, nu avu de unde plăti pe lefegii lui frate-său, aceștia îl amenințară că-i vor devasta locuința din Ustie. Exasperată, Doamna Elisabeta pune pe soțul ei să scrie regelui Poloniei (17 Ianuar 1603) pentru a-l ruga să împiedice devastarea castelului, care nici măcar nu era al lor,

1) Anghelina, probabil, sora ei cea nemăritată.

ci al fiului Constantin. Dar scrisoarea rămase fără răspuns și, în Februarie 1603, foștii soldați ai lui Simion intră pe moșia lui Eremia, culeg veniturile, vând grâul, mănâncă vitele, și trimit răspuns Domnului Moldovei să li se plătească lefurile rămase datoare de Simion Vodă, căci altfel nu se mai alege nimic din moșia și din castelul dela Ustie. De atunci, spune cu dreptate d. Iorga, trebuie să fi început dușmănia între cei doi frați. De atunci în deosebi, trebuie să fi început ura Elisabetei împotriva lui Simion, dacă nu cumva ținea de mai înainte, din amărătele zile ale castelului din Camenița, când rămăsese ea închisă între ciumați, de dragul, poate, a datoriilor cumnatului ei.

După atâtea necazuri, o clipă de răgaz și de bucurie. La 25 Mai (1603), în cetatea Sucevei, reședință mai bogată și în amintiri și'n lux decât aceea din Iași, își mărită Ieremia Vodă pe fata lui, Kiajna, cu principele Mihai Wisznowiecki, rutean ortodox, unul din cei mai mari magnați ai regatului Poloniei. Cinstea aceasta, Domnul micului voevodat al Moldovei o vestește regelui, rugându-l „să nu disprețuiască sărmana casă a prea umilului său slujitor și supus credincios“.

Acestei noi înrudiri se datorește de sigur faptul că regele trimise înșfârșit doi delegați la Ustie spre a cerceta pricina de gâlceavă între Eremia și lefegii lui Simion. Acești delegați, un arhiepiscop și castelanul de Liow, hotărâsc ca trupele ce ocupau moșia și castelul să plece pe dată de acolo, dând un răgaz de șase luni lui Eremia Movilă pentru achitarea datoriei lui Simion, al cărui gazdă și garant era el, Domnul Moldovei.

În Noembrie, trecând termenul păsuirei, lefegii amenință din nou. Și iarăși Domnul Moldovei scrise regelui Poloniei, însă i se răspunse că ostașii lefegii fiind „păsări pribege cari nu pot fi judecați după lege“, datoria trebuie achitată, fie de Simion, fie de Eremia. Cum lui Simion nici prin gând nu-i trecea să plătească, de unde nici nu avea cu ce, Eremia, pentru a nu primejdui cu totul moșia și a nu-și vedea castelul dărâmat, deschise în sfârșit casa cu bani, a lui sau poate a visteriei Moldovei, și achită pe creditorii fratelui său.

Ustie era salvat. Însă ura Elisabetei creștea. În toiu iernii, ea părăsi Iașii, trecu granița, și în cea mai mare grabă alergă

până la moșia ei pentru a vedea ce-a rămas de pe urma devastărilor soldaților lui Simion. Se vede treaba că stricăciunile nu erau atât de mari, deoarece Doamna scrise unor călugări catolici din Lemberg ca să le mulțumească de rugăciunile ce făcuse „în vremea suferințelor noastre“. Se vede lămurit din această epistolă, datată din 13 Februarie 1604, că toată grija Ustiei, Doamna o purta. Ea dorise să cumpere moșia pentru fiul ei, ea plătise pe călugării catolici să se roage Domnului ca turbații de lefegii să nu-i dărâme castelul, ea o fi hotărât pe Vodă să plătească odată blestemata de datorie a fratelui său pentru a-și salva domeniul.

De altfel, de pe atunci, ambiția Doamnei începuse a lua proporții puțin obișnuite. Ea semnează această scrisoare către călugări: „Din mila lui Dumnezeu, Doamnă a Țării Moldovei“ ca și cum Vodă Eremia ar fi fost numai un soț consort.

După ce puse totul în regulă, ea lasă acolo pe Luca Stroici să îngrijească de moșie și de castel, și se întoarce la Iași, la ai ei, unde petrecu doi-trei ani în cea mai deplină liniște. Până și de urâtul de Simion scăpase, căci acestui neastâmpărat bătrân i se năzărise iarăși fumuri de domnie și plecase în Ardeal „să sape“ la Unguri pe Radu Șerban, care-i uzurpase, zicea el, scaunul Țării Românești.

În anii care urmară, 1505 și 1506, grija de căpetenie a soților Movilă fu înzestrarea sfintelor lăcașuri. De neturburata urmare a neamului lor în scaunul Moldovei nu mai aveau grijă de mult. Din 1599 primise ei un privilegiu al Porții, în care Sultanul arăta lămurit că, atâta vreme cât Eremia îi va fi credincios și-i va trimite regulat tributul, va rămâne pe viață Domn al Moldovei, și după moartea lui îi va urma fiul.

Așa dar, drept laudă lui Dumnezeu, el împodobește mănăstirea Suceviței, ctitoria lui dinainte chiar de domnie, cu icoane, odoare și cărți sfinte, iar mănăstirii Zografului din Sfântul Munte îi făcu o însemnată danie în bani. Cu orice prilej aducea mulțumire Domnului pentru că se îndurase de liniștea bătrânelor lui. În iarna 1606 i se născu și un al treilea fiu, numit Bogdan, iar în vara aceluiaș an — nepătrunsă fiind voia lui Dum-

nezeu — Eremia Vodă muri, pe neașteptate, lovit de dambla, în căldura lunii lui Iunie.

Intors fără izbândă din Ardeal, Simion Movilă se afla pe atunci în Iași. Nu se poate ști, căci toate isvoarele se bat cap în cap când e vorba de această chestiune, nu se poate ști dacă înainte de a muri, Eremia rugă pe frate-său să domnească în locul fiului său, până la majoratul acestuia, sau dacă, împotriva voinței lui, Simion uzurpă tronul lui Constantin. Mai de crezare e faptul că ambițiosul bătrân a înlăturat cu sila pe nepotul lui. Cuvinte pentru a bănui aceasta avem destule. Mai întâi, în sfatul boerilor lui Simion Vodă, nu mai aflăm pe părcălabul Islozeanu, socrul lui Eremia. Apoi mormântul decedatului Domn, la Sucevița, rămase fără piatră amintitoare (așezată abia mult mai târziu de către Miron Vodă Barnowski), ceea ce ar dovedi că Doamna Elisabeta trebuie să fi părăsit țara de frica și de ura acestui nesuferit cumnat, căci altmintrelea evlavioasa Doamnă s'ar fi îngrijit de mormântului soțului ei.

Exilul Elisabetei nu ținu însă mult. La 14 Sept. 1607, moare și Simion Vodă, de bătrânețe zic unii, iar alții zic că de otrăvă. Bănuiala cade firește asupra Elisabetei, iar cel care o colportă este Miron Costin, ușorul la bârfeală. C'o fi că n'o fi, din ziua aceia începu lupta pe viață și pe moarte între văduvele răposăților voevozi, Elisabeta lui Eremia și Marghita lui Simion.

Această Marghita era o Poloneză¹⁾, probabil fata contelui Zolkiewski, catolică și ea și ambițioasă ca și cumnata ei. Din căsătoria ei cu Simion Movilă se născură cinci fii: Mihai, Gavril, Moise, Petre și Ion. Cel mai mare, Mihai (zis și Mihăilaș) se urcă în scaunul Moldovei la moartea tatălui său, ales fiind de boeri, în 1607, Septembrie 23. Mamă-sa o fi cea care unelti alegerea, căci copilul ei n'avea mai mult decât 13—14 ani. Mai modestă decât Elisabeta, ea se intitula cum se și cuvenea: Marghita, Doamna răposatului întru fericire Simion Moghilă voevod“.

Alegerea această confirmă presupunerea că Doamna Elisabeta, împreună cu copiii ei, părăsise țara la moartea lui Eremia, căci altfel nu s'ar tălmăci cum boerii care slujiseră 12 ani sub

¹⁾ După d. Zotta, căci d. Iorga o crede ungueroaică.

fostul ei soț și numai două luni sub Simion Vodă, să se fi dat din partea fiului celui din urmă.

În tot cazul, Elisabeta Doamna, care, de voe de nevoe, suferise epitropia cumnatului, nu mai putea suferi uzurparea nepotului.

Scaunul Moldovei se cuvenea, după însuși firmanul Porții, fiului ei Constantin. Ambițioasa femeie și-ar fi dat viața pentru a i-l dobândi.

Cumnații lui Constantin se puseră deci în mișcare. Din diferitele colțuri ale Poloniei se răscoliră feudele, oamenii se înarmară, lefegii fură angajați, și o armată de vreo 30.000 de oameni, din care aproape o treime erau numai nobili, se îndreptă asupra Moldovei, având în capul lor pe tânărul Constantin, pe Wiszniewski și pe frații Potocki. În Octombrie 1607 ei alungară pe Mihăilaș din Iași, în Noembrie acesta se întoarse, în Decembrie fu din nou învins la Ștefănești, lângă Prut și armata lui complet sfărâmată se împrăștiă prin țară și peste hotare, trăgând în fugă după dânsa pe Doamna Marghita cu toți fiii ei. În trei luni de zile fusese trei schimbări de domnii: „Vai de acea țară unde este Domnul tânăr“ exclamă Miron Costin.

Elisabeta triumfa. Așezată la Iași, epitropă a fiului ei minor, se puse pe domnit.

Dușmanii ei părăsise țara. Mihăilaș Vodă fugi cu maică-sa la Târgoviște, unde se logodi cu Anca, fata lui Radu Vodă Șerban, fostul neîmpăcat dușman al tatălui său, și unde de altfel muri foarte curând, înainte de nuntă, îngropat fiind la Mănăstirea Dealului, alături de Mihai Viteazul. Marghita cu fiii ei Gavril, Moise și Ion se refugiază în Ardeal, iar Petru trecu Nistrul, căutând multă vreme, prin fel de fel de uneltiri, să capete scaunul Moldovei, până când, în 1618, aflând că fratele său Gavril căpătase Domnia Munteniei, îl recunoscă ca moștenitor legitim al Movileștilor — ramura Simion — iar el se călugări, devenind mai târziu celebrul Mitropolit al Kievului, reformatorul bisericii pravoslavnice, de care și astăzi se mândresc vecinii noștri dela Răsărit.

Pentru Moldova, domnia lui Constantin Vodă n'a însemnat nimic. Pentru Doamna Elisabeta însă însemna puterea, pe care

o deținea în numele fiului ei. Ne mai având controlul soțului, ea umplu de daruri pe călugării catolici, daruri făcute din visțeria statului, precum Doamna însuși o mărturisește. Ambițioasa femeie urmează ca și mai înainte a se intitula: „Doamnă a Țării Moldovei”, iar pe Vodă, când face vre-o danie, îl pune să scrie că sunt făcute „cu ajutorul Doamnei mamei mele, Doamnă, și făcătoare de bine”.

Zilele de mărire ale Elisabetei fură totuși turburate de veșnicul neastâmpăr al cumnatei Marghita, care din fundul Ardealului, nu înceta de a unelti pentru „drepturile” fiului ei Gavril, Mihai fiind acum mort. Partida acesteia din urmă era destul de puternică în Moldova și trebuia supravegheată de aproape. În două rânduri boerii rămași credincioși Marghitei porniră la Stambul să întrebe pe Sultan, nici mai mult nici mai puțin decât „cum putea suferi el ca Domnul Moldovei să fie impus de Poloni”. Însă Elisabeta prindea de veste și trimitea în grabă solii ei acolo, cu pungi pline de galbeni, să spună „Umbrei lui Allah pe pământ” că Vodă Constantin Movilă este supusul și umilul său sclav. Întâia oară boerii fură sfătuiți să se întoarcă în țară, căci are Padișahul grijă de Moldova mai mult decât ei, însă a doua oară vizirul Caraman Aga, prieten cu Elisabeta, puse de-i ciomăgi în fața ușei Inaltei Porți, și apoi îi trimise legați să cugete în închisoarea Celor Șapte Turnuri asupra necuviinței răsvrătirilor.

După acest triumf, Doamna Elisabeta era îndreptățită a crede că dinastia ei este bine întemeiată și că moartea o va afla înfiptă în scaunul Moldovei.

După vre-o patru ani de domnie însă, în toamna anului 1611, un fapt, în aparență neînsemnat pentru ea, o aruncă deodată din culmea măririlor în surghiun, sărăcie și durere.

Radu Vodă Șerban, Domnul Munteniei, alungat din țara lui de către Unguri, își căută adăpost în Moldova. Prin ce mijloace nu se știe, el înduplecă pe Doamna Elisabeta să facă, în numele fiului ei, un act de închinare către Impăratul Germaniei, protectorul fugarului Domn. Cum atare lucruri nu rămân multă vreme ascunse, Stambulul prinse de veste și hotărî pe dată scoaterea

din domnie a lui Constantin Movilă și înlocuirea lui cu Ștefan Tomșa (fiul crudului ucigaș al lui Despot Vodă).

Doamna Elisabeta și fiul ei, fiind surprinși fără pregătire, neavând deocamdată nici armată nici vreme să trimită în Polonia după ajutoare, se retraseră în grabă la Hotin, închizând porțile cetății, gata de a suporta un asediu. Odată cu Doamna și copiii, se refugiară la Hotin toate rudele și clientela Movileștilor: sora Doamnei, Măricuța a lui Chiriță Paleologul și cumnata ei, sora lui Eremia Vodă, Ileana Maurotti, Simion Stroici (fratele lui Luca, mort la acea dată) vistiernicul Nicoară Prăjescu, Dumitru Buhuș, Pătrașcu Ciogolea, Ștefan Boier, pisarul ungar din Făgăraș și alții mulți, printre care desigur Nistor Ureche, tatăl cronicarului¹). Garnizoana cetății forma singura armată a acestei cete de fugari, care aștepta cu înfrigurare un asediu, ce nu avu loc. Ștefan Tomșa găsi că nu face să atace femeile, copiii și bătrânii ce se refugiaseră acolo. Disprețuitor, el scrisese regelui Poloniei că nu are de gând să urmărească pe Constantin „un tânăr ce nu putuse învăța a domni“.

Acest tânăr, însă, îndemnat nu numai de mama și de cumnații lui, ci de însăși firea lui inimoasă „relevă“ insulta, pentru a vorbi în stilul nobililor apuseni, ale căror apucături le avea. El se retrase cu ai lui dela Hotin la Camenița, și odată pe teren polonez începură iar frământările în vederea adunării unei oștiri. Războiul ce purtase regele Sigismund Vasa cu Suedezii se isprăvisese, încât nobili, șleahțiști și țărani erau liberi. Cumnații lui Movilă strânseseră o oaste destul de frumoasă, pe care o puseră sub comanda lui Zolkiewski, eroul dela Kluszyn, învingătorul Moscoviților. Trecând Nistrul pe la Hotin, ei înaintară înspre Iași pentru a așeza din nou în scaun pe protejatul lor. Însă Tomșa Vodă căpătase din partea-i ajutor dela Turci și dela Tătari, o puternică armată pusă sub comanda vestitului Hussein Aga. I se trimise răspuns lui Constantin — tot cu aceeași nuanță de dispreț — să nu mai caute a împiedica pașnica stăpânire a lui Tomșa Vodă în Moldova, căci de nu se astâmpără vor fi nevoiți

¹) Erau toți înrudiți cu Movileștii. Dumitru Buhuș e viitorul soț a Doamnei Dafina Dabija (vezi cap. XXIII).

să-l prindă și să-l trimită în lanțuri la Stambul. Tânărul voevod răspunse frumos și demn că Padișahul trebuie să se fi înșelat, altfel n'ar fi trimis Domn în Moldova pe un necunoscut, când îi dăduse mai întâi lui firman de domnie pe viață, lui, care și-a plătit dealtfel regulat tributul; că dacă însă vor război, cu ajutorul lui Dumnezeu își va apăra dreptul său, și armatele vor hotărî a cui va fi isbânda.

Întârâtat, Hussein Aga începu bătălia, acolo unde se întâlneau oștirile, la Cornul lui Sas, lângă Ștefănești, pe Prut. Constantin, viteaz băiețuș de 16 ani, intră în rândul luptătorilor. Însă armata lui Tomșa, superioară ca număr și poate ca comandă, căci avea în rândurile ei pe căpitani fără stăpân ai lui Mihai Viteazul, Mârza, Ghețea și Raț, respinseră pe Poloni, care începură a bate în retragere. Potocki, fiindu-i grijă de viața cumnatului, îl sfătui să fugă.

Drept răspuns, Constantin își strânse oamenii și se aruncă cu atâta îndârjire asupra dușmanului, încât Hussein Aga, mirat și înspăimântat, porunci lui Tomșa să-i vie într'ajutor cu ai lui 2000 de Moldoveni, care încă nu intraseră în luptă. Această nouă ceată de proaspeți luptători aduse desăvârșita înfrângere a Polonilor. În debandadă oamenii începură să fugă, însă cea mai mare parte din ei căzură sub iataganul Turcului. O foarte recentă statistică arată că au murit la bătălia dela Cornul lui Sas (Iulie 1612) peste 8000 de nobili poloni și vre-o zece mii de țărani. Cât despre Constantin Vodă și cumnatul său contele Potocki, se știe că ei căzuseră prinși, cel dintâi de Tătari, al doilea de Turci.

Doamna Elisabeta, rămasă în Polonia, află acolo nenorocirea ce se năpustise pe capul ei. Retrasă la Ustie, adăpost pe care se vede acum că nu de fantezie luptase pentru a și-l păstra, ea lucrea din răspuțeri pentru a-și răscumpăra fiul și ginerele. Maria, nevasta lui Ștefan Potocki, se afla și ea pe lângă ai ei, și-și împreuna sforțările cu ale Elisabetei pentru a-și redobândi soțul. Ele știau de dânsul pozitiv că se află la Stambul, prizonier în închisoarea Celor Șapte Turnuri. Când așa dar la 8 Octombrie acelaș an, Polonia încheiară un tratat cu Domnul Moldovei, ei poméniră printre cei care trebuiesc eliberați pe Contele Potocki, care mai târziu se va și întoarce la vatră.

Însă dela Constantin nu sosi nici o veste până la Ustie. Totuși, Doamna era plină de nădejde. O clipă nu s'a gândit ea că l'ar fi pierdut. În Septembrie 1612 ea asigura pe călugării din Liow că le va face o biserică atunci, „când se va întoarce fiul ei dela Tătari“. În Februarie 1613 scrie o scrisoare lui Leon Sapieha, cancelarul Lituaniei și vechi prieten al Moveleștilor, rugându-l să lucreze pentru eliberarea lui Constantin „Măria Sa Domnul, fiul meu iubit, care a căzut în mâinile păgânilor“. Ba stăruie chiar să-l așeze din nou în scaunul Moldovei. Ureche, Stroici, Bucioc, sunt și ei tovarăși credincioși ai castelanei din Ustie, foasta lor Doamnă, căutând s'o mângâie și să-i țină trează nădejdea.

În toamna 1613, un an și câteva luni după bătălia dela Cornul lui Sas, sosește însfârșit o scrisoare a Hanului Tătarilor către Elisabeta, prin care-i vestește moartea fiului ei Constantin.

Doamna era la Varșovia, pentru vre-un interes bănesc. Întoarsă la Ustie, află îngrozitoarea știre care-i sfâșie inima și-i năruie nădejdele.

Curând după aceia, un act judecătoresc polon numește pe Constantin „răposatul“! De-acum s'a isprăvit. Atâta grijă, atâta dragoste, atâta sbucium, pentru a ajunge aici!

Dar pentru ce și cum murise Constantin?

Un tânăr oștean, comisul Mihăilescu¹⁾, fusese prins în ziua de 19 Iulie 1612, împreună cu voevodul său, la bătălia dela Cornul lui Sas. Întors mai târziu în țară, el povesti că Tătarii, cunoscând că făcuse prizonier pe Domnul Moldovei, îl urcase într'o barcă, să treacă Niprul, pentru a-l duce plocon Hanului. În fața Oceacovului, cetate tătarească „s'au scornit vântul și au umplut luntrea cu apă și acolo s'a înecat Constantin Vodă, în Nipru“ zice Miron Costin. Va să zică, el murise de mult, pe când mamă-sa tot trăgea nădejde să-l mai strângă în brațe. Că moartea lui așa s'o fi întâmplat, o atestă și un contimporan, francezul Joppécourt, care a trăit vremelnice la noi și a dat la iveală o frumoasă istorisire a evenimentelor de pe atunci. Însă el afirmă, ceiace e mai de crezut având în vedere firea inimoasă a lui Constantin, că a-

¹⁾ Poate din neamul Căndeștilor din Țara Românească.

cesta s'a aruncat din barcă pentru a-și afla scăparea înot, dar că puterile părăsindu-l, l'au înghițit valurile râului. Totuși o scrisoare a Sultanului din 1613, spune deslușit că fostul voevod al Moldovei se află în mâinile lui (sau ale Hanului, ceiace era tot una), fapt care face pe Cronicarul Polon Piasecki, să spună că el a trăit printre robii de rând ai Tătarilor și c'ar fi murit acolo de suferință. N'o fi fost Sultanul el însuși bine informat, sau poate o fi născocit Mihăilescu povetea înecărei cu gândul de a ascunde îndureratei mame suferințele fiului ei, nu putem ști noi azi, după mai bine de 300 de ani.

Scrisoarea Hanului prin care vestea mortea lui Constantin, avea către sfârșit un adaos, care puse un balsam pe inima rânită a Elisabetei. Nemulțumit cu domnia lui Tomșa el oferea foastei Doamne sprijinul călăreților săi, pentru așezarea în scaun a lui Alexandru, al doilea fiu al ei.

Ambiția femeii odată scormonită, durerea mamei, cu încetul, se potoli. Stăruințele, rugămințile, intrigile, începură din nou. Alexandru trebuia să domnească. Intru împlinirea acestei dorințe, o aflăm timp de vre-un an și jumătate, din toamna 1613 până în primăvara 1615, ba într'o parte, ba într'alta, la Ustie, la Lemberg, la Halicz, judecându-se cu toți cei ce aveau a-i da bani. O urmărea în deosebi pe cumnata ei Marghita, dela care cerea 95.000 de unghi, datoria lui Simion către Eremia, apoi pe Nistor Ureche, care în calitate de curator al averei lui Isac Balica¹⁾ și al ginerelui său Donici, le-ar fi mâncat averea. Când isprăvi cu aceste pricini, când strânse bani destui dela datornici și din veniturile moșiei, își chemă ginerii și le încredință din nou cauza în mâinile lor: să strângă oameni pentru a porni războiul împotriva lui Ștefan Tomșa, răzbunarea trecutului și un nou vis pentru viitor.

Se așază din nou la Ustie și așteptă. În câteva luni de zile, armata era gata, o strânsură cam lăbărtată de data aceasta. Poloni, Cazaci, Francezi, Transilvăneni, pedestri și călări vre-o 12 mii — dar însfârșit armată! În capul ei, ginerele Wisznowiecki, precum și un nou strălucit căpitan Principele Samuel Corecki.

¹⁾ Fiul hatmanului Balica și al Schencăi Movilă, sora lui Eremia Vodă.

Omul acesta puse în aventura ce era să urmeze tot focul tinereții, căci de isbânda ei atârna fericirea lui. Corecki iubea pe Margareta, Margareta zisă și Caterina, fata Doamnei Elisabeta. De vor isbuti Moveleștii, Margareta îi va fi dată.

Și se porni războiul.

Ajunși la Camenița, ei fură întâmpinați, spre marea lor mirare, de către doi boeri moldoveni, Petre, Părcălabul Hotinului și Gheorghe Balș al doilea logofăt, care li aduceau cheile cetății dela Hotin, pe care l-o predară fără luptă, cu garnizoană, cu tunuri, cu tot. Intrebându-i ce înseamnă aceasta, boerii le spuseră că țara e nemulțumită de domnia lui Ștefan Tomșa și că-l așteaptă pe Alexandru să le fie lor Domn.

În adevăr, prea o luase Ștefan Vodă razna. După ce omorîse pe toate rudele Moveleștilor, pe Chiriță Paleologul, cumnatul Elisabetei, pe Balica bătrânul, cumnatul lui Eremia, pe stolnicul Miron, pe Vasile Stroici, acum, după o răscoală făcută de boeri la Cucuteni, se dăduse în mahalaua Păcurarilor o adevărată luptă, din care Tomșa eșind biruitor, se apucase să-l taie pe vornicul Bărboi și pe fiul său să-l spânzure. Ceilalți boeri răsvrățiți, Beldiman, Sturza și Boul, scăpară numai cu fuga peste Milcov, unde își aflară totuși mai târziu moartea. Era deci sătulă țara de această domnie, de cruzimile acestui bețiv, fiu el însuși de domn descreerat.

Când auziră Alexandru și cumnații lui cum stau treburile în Moldova, slobozîră câteva lovituri de tun în semn de bucurie, puse stăpânire pe cetatea Hotinului, și de acolo înaintară înspre Iași pentru a se ciocni cu voevodul pe care nu-l mai voia nimeni. (Octombrie 1615, nu 16).

După câteva încercări norocoase, bătălia avu loc în capătul de răsărit al capitalei, pe dealul Tataraiilor. Armata dușmană înfrântă, fu pusă pe goană, iar Tomșa își găsi scăparea prin fugă. Goni tocmai până la Târgoviște, la vecinul său Radu Mihnea.

Alexandru Movilă, noul domn copil, intră biruitor în Iași. Avea 15—16 ani, vârsta la care se prăpădise frate-său Constantin. De-a dreapta lui călărea cumnatul Wisznowiecki și de-a stânga viitorul cumnat, Corecki. În urma lor, înaintea tuturor celorlalte trupe, veneau cei 60 de cavaleri francezi, în strălucită armură,

conduși de căpitanul lor Montespın, care dăduse în această luptă mari dovezi, spune Joppecourt, de virtute și de curaj. În sunete de flaute, de trâmbițe și de tobe, alaiul purcese la biserică și de acolo la curte. Pe-un scaun înalt, acoperit cu catifea roșie — tronul — se așeză al doilea fiul al lui Eremia Movilă, boerii i se închină, apoi urmă ospățul în sala de alături, și iată visul Elisabetei din nou înfăptuit.

Ea se afla însă la Ustie, în așteptarea desnodământului acestei expedițiuni. Prima grijă a fiului ei fu deci să-i scrie c'a învins și c'o așteaptă. O mai aștepta încă cineva, și cu ce nerăbdare — amoretul de Corecki.

Între timp, Alexandru Vodă și cumnații lui mai avură de furcă. În două rânduri Orheeni ațâțați de Ștefan Tomșa, se răsulară și amândouă ori fură învinși, puși pe fugă și Tomșa din nou alungat în Muntenia. Abia pe la mijlocul lui Noembrie (1615) Corecki se întoarse triumfător în Iași, și câteva zile mai târziu sosi în sfârșit din Polonia și Elisabeta, cu fata ei, cu rudele, cu toată casa. „On ne scauroit imaginer“ spune Joppecourt, „combien de compliments et de bons accueils se firent de part et d'autre, à leur arrivée en ladite cité d'Yas; ce ne furent que festins et rejouyssances, tant en publicq qu'en particulier“.

Mărinimoasă, veselă, fericită, Doamna Elisabeta spuse în sfârșit tinerilor: da!

Pregătirile de nuntă începură. Un doliu le întrerupse. Un doliu care a însemnat nenorocirea Movileștilor, căci e vorba de moartea lui Wisznowiecki, fără sprijinul căruia era greu pentru ei s'o ducă înainte printr'atâtea primejdii. În ajunul Crăciunului a anului 1615, cumnatul Domnului, care, după cum s'a arătat era ortodox, rutean din Rutenia Mare sau Albă (capitala Smolensk) ceru unui preot, după spovedanie, sfânta cuminecătură. Popa, vândut partizanilor lui Tomșa, îi puse otravă în anafură și în vin. Durerile începură îndată, și după o noapte de îngrozitoare chinuri, în dimineața Crăciunului Wisznowiecki își dete duhul. Crima fiind descoperită, preotul a fost legat de-un scaun de sârmă, s'a făcut împrejurul lui un foc mare care l-a învăluit, l-a cuprins și l-a ars, așa cu încetul, de i se mai auzeau încă vaetele

după douăsprezece ore. Însă răzbunarea Elisabetei nu folosi ni-mănuși. Scaunul ei rămânea cu'n sprijin mai puțin.

Trupul mortului a fost îmbălsămat și, cu cinste domnească trimis în Polonia, unde văduva lui, primindu-l, era să moară la rândul ei de durere, și-și rase părul în semn că nu se va mai mărita niciodată.

La curtea din Iași jalea a ținut câteva luni. Când în sfârșit, în primăvara anului 1616, pregătirile pentru nunta Domniței Margareta începură din nou, o altă veste plictisitoare sosi dela vecinii munteni.

Ștefan Tomșa își pusese de gând să mai încerce odată soarta armelor pentru redobândirea scaunului pierdut. Încăpățânatul Domn trecuse Siretul, având de data aceasta pe lângă el pe Domnul Munteniei Radu Mihnea, precum și pe vestitul Schender Pașa el însuși. Armata lor, compusă din Munteni, Tătari și Turci, părea puternică.

În Februar, la palatul domnesc din Iași se făcu sfat mare, la care Doamna chemă și pe Korecki pentru a ști dacă poate curtea să rămână în capitală sau trebuie să plece la Hotin. Părerea tuturor fu să plece și să se închidă în cetate, până se va hotărî și soarta acestui război. A doua zi chiar, Alexandru, mamă-sa și toată curtea părăsiră Iașii, împreună cu oștirea ce aveau, și cu cei 60 de cavaleri francezi, și se îndreptară cu toții asupra Hotinului.

Ajunși acolo, și auzind că inamicul îi urmărește, Vodă trimise o recunoaștere de 1000 de oameni, printre care se afla și Montespín cu ostașii lui. Întâlnind ei la Ștefănești pe Tătarii lui Schender Pașa, o luptă se încinse, care ținuu întreaga zi, la sfârșitul căreia rămaseră în totul 7 Poloni și 5 Francezi din o mie câți fuseseră. O înfrângere, mai frumoasă poate decât o isbândă.

Vestea aceasta mâhni însă adânc curtea din Hotin și'n deosebi pe Elisabeta. O snoavă, adusă proaspătă de-un ostaș, o înveseli din nou.

Ci-că Radu Mihnea, voevodul Țării Românești, plecase pe furiș, noaptea la Târgoviște. Și anume pentru cuvântul că-și amintise deodată că un ghicitor italian, unul din cei care se pricepe să citească în stele și în palma mânei, îi spusese acum câțiva

ani, pe când se afla el la Veneția, că de se va război vrodată cu Polonii, va muri. Și cum ținea la viață, plecase, să nu se încaere cu Leșii. Firește că i-a fost rușine să mărturisească lucrul acesta lui Tomșa Vodă și lui Schender Pașa. A lăsat acolo pe spătarul său, Lecca, să le spună lor gogonata minciună c'ar fi aflat c'au năvălit Tătarii în Muntenia și se dusesse să-și apere țara. Ștefan Tomșa, care prost nu era, pentru a-și răzbuna de această trădare, de această fugă dinaintea pericolului, îi răspunse la minciună cu o minciună. Ii trimise pe-un om de-al său să-i istorisească, că n'apucase bine Radu Vodă să părăsească Moldova, și ar fi și început bătălia, un groaznic măcel de pe urma căruia n'ar fi rămas sămânță de Polon în țară. Toată această glumă se isprăvi prost, firește. Domnul Munteniei, înfuriat că nu fusese de față la înfrângerea Leșilor, porunci să i se taie capul lui Lecca, care și sosise la Târgoviște după stăpânul său. Și astfel, povestea avu și țapul ei ispășitor.

Elisabeta, Alexandru și toți boerii de la Hotin, au răs de această întâmplare, găsind-o foarte pe placul lor. Numai Korecki stătea pe gânduri. Voia să înceapă bătălia, căci îi trebuia fata.

Către sfârșitul lui Martie, armata lui Schender Pașa se apiă de Hotin, iar oastea lui Alexandru eși din cetate pentru a o întâmpina în câmp deschis. Bătălia se dădu chiar dinaintea zidurilor, cu forțe deopotrivă. În mai puțin de trei ceasuri pieriră la vre-o 12.000 de Turci, Tătari și Munteni, iar ce mai rămase din ei se împrăștiară, cuprinzând în fugă pe Tomșa Vodă și pe Schender Pașa.

Ceva foarte frumos se întâmplă în ziua aceea. Dela Elisabeta Doamna și dela Domnița Margareta, până la jupănesele boerilor și până la cea din urmă slugă, toate văzură, de sus din cetate, desfășurarea bătăliei. Trecerea Nistrului și retragerea la Cămenița ar fi fost lucru ușor pentru ele. Hotinul se înalță doar chiar drept pe malul râului. Însă nici o femeie nu se îndură a părăsi cetatea, sub zidurile căreia luptau bărbații, frații și copiii lor. Pilda venea firește dela Doamna, care cu sufletul în dinți urmărea mișcările fiului ei, și pe care nimic în lume n'ar fi putut-o urni din locul acela, de care era legată isbânda sau înfrângerea, viitorul de glorie sau sfârșitul nădejdlor. Ca într'o

poveste medievală, cavalerii se bătuseră sub ochii iubitelor lor. Și ca'n poveste, li se deschise porțile cetății, primiți fiind învingătorii, nu numai în sunetele de trâmbițe și tobe, ci'n mângâere de glasuri de femei, martore a vitejiilor lor.

Și acum răsplata lui Korecki.

Plăpânda Domniță merse la frățiorul ei, și amândoi împreună, la Doamna Mamă Elisabeta. Iar aceasta, fie că voia să mai încerce pe viitorul ei ginere, fie că în adevăr îi plăcea să păstreze obiceiurile Sfintei Biserici, răspunse copiilor că nu se cade a face nuntă în vreme de post. Căsătoria va avea loc „după Paști“! Dar Korecki se burzului. Așteptase destul, și răbdarea are o margine. El se îndatoră a cere deslegarea Mitropolitului, unchiul Domniței, care se afla în cetate cu ei. Elisabeta se învoi, și Mitropolitul dându-le binecuvântarea, nunta se făcu, acolo în cetatea dela Hotin, în Duminica d'apoi, a unsprezecea zi după înfrângerea păgânilor de către creștini. „De sorte que Mars et Cupidon triomphèrent en même temps a l'envy l'un de l'autre, donnant enfin à ces deux amants l'entier accomplissement de leurs chastes amours“.

Povestea acestei iubiri e un roman cu lungă urmare și lugubru sfârșit. Vom urmări-o în capitolul viitor.

În fuga lui spre Țara Românească, Ștefan Vodă Tomșa, nu pierdu prilejul să comită o mișelie. Trecând prin Iași, îi dete foc, ca și cum această răzbunare ar fi stricat altcuiva decât însăși Moldovenilor lui. De acolo, apucând calea Siretului în jos se împreună la Buzău cu oastea lui Radu Vodă Mihnea.

Alexandru Movilă, întors în capitala lui, cu mamă-sa, cu sora și noul său cumnat, cu Mitropolitul Țării și cu toți boerii, văzând jalea târgoveților, că le arsese 22.000 de case din 23 mii câte fusese de toate, nici nu mai poposi în oraș, ci numai lăsându-și familia acolo, purcese mai departe pe urmele lui Tomșa.

În marginea Buzăului, în lagăr, Ștefan Vodă benchetuia cu Radu Mihnea, de plăcere, pese-mi-te, de a se mai simți viu. Masă mare, întinsă pe-o pajiște, cu miei fripți, că era în April, după Paști și cu belșug de vinațuri. Și deodată un țăran călare sosi în goana mare să le spue că se vede venind, de departe, oștile Moldovenilor și ale Leșilor, umbrind văzduhul de-al lor număr. Radu

sări ca fript de pe scaun, încălecă și o luă la goană, prin munți înspre Târgoviște; iar Tomșa Vodă, înșeuându-și singur calul, o apucă în jos, înspre Dunăre. După un ceas, la masa lor se așezară, nepoftiți, Alexandru Vodă și Simion Corecki.

O ceată de ostași fu trimisă în goană după Ștefan Tomșa, însă nu-l putu prinde. Când sosiră Moldovenii la malul Dunării, voevodul fugar trecuse râul la Brăila. O altă solie fu trimisă la Târgoviște să-i ducă lui Radu Vodă Mihnea averea și sculele părăsite de el în graba fugii sale, și să-l asigure că Alexandru Movilă nu-i voia nici un rău, căci el știa că Domnul Munteniei nu luase parte la lupta dela Hotin. Il înștiință că el venise în Țara Românească numai pentru a urmări pe Ștefan Tomșa, și neputându-l prinde, se va întoarce iar în Moldova.

Astfel a și făcut dealtmintrelea. În Mai al acestui an 1616, era întors la Iași. Toată familia lui Eremia, împreună din nou și în culmea fericirii după atâtea necazuri, începu să ducă vesela viață de curte la care se părea că avea și ea dreptul acum.

Elisabeta, din nou „Doamnă a Țării Moldovei“ îndruma pașii tânărului voevod, judeca pricinile la Divan, ajuta pe călugării catolici, parcă între diferitele domnii ale copiilor ei vremea nu s'ar fi strecurat. Și din nou se credea ea stăpâna Moldovei pe viață!

Însă acum, mai mult ca oricând, o pâdea ceasul rău. Schender Pașa eșise rușinos din bătălia din urmă. Ii trebuia răsbumare, și o reabilitare față de Stambul. Înțelegându-se cu Ibrahim, puternicul pașă din Silistra, hotărîră amândoi să curme pentru totdeauna ambițiile Movileștilor. Ei trebuiau prinși și turciți. Acesta li era scopul. Uneltind la Poartă, pașalele dunărene ajunse la următorul rezultat: Ștefan Tomșa va fi șters definitiv și el din lista Domnilor. Alexandru Ilieș, un pretendent reținut la Stambul, va fi trimis la Târgoviște, Radu Mihnea mutat în Moldova, iar Alexandru Movilă cu toți ai lui, prinși, maziliți, surghiuniți, turciți.

Pe dată se și puse pe lucru. Un ceauș, trimis de vizir, sosi la Brăila. Oamenii lui înșfăcă ră pe Ștefan Tomșa, îi legară mâinile și picioarele, și-l trimiseră la Constantinopol. Iar Movileștilor, pentru a pune mai ușor mâna pe ei, li se trimise răspuns că Ibrahim Pașa va sosi în curând în Iași pentru a confirma domnia lui

Alexandru Vodă, pe când de fapt acesta se și îndreptase cu 20 de mii de oameni asupra Târgoviștei, pentru a înmâna lui Radu Mihnea firmanul de strămutare la Iași. Uneltirile Turcilor fură descoperite de către Poloni, care nu obișnuiau a dormi pe laurii lor. Ei înștiințară pe Elisabeta de pericolul ce-o amenință, însă Doamna nu vru să-i creadă. Susținea că Ibrahim Pașa va sosi în Iași pentru a confirma domnia fiului ei, nu pentru a-l alunga din scaun. Armata Turcului părăsi Târgoviștea, sosi la Buzău, trecu Milcovul, boerii moldoveni erau îngrijorați, Korecki, Potocki, Tiszkiewicz, sfătuiau retragerea la Hotin, singură Doamna Elisabeta rămânea neclintită în încăpățânata ei credință că nu poate fi vorba de vre-o primejdie. Cum că, de fapt, ea era adevărata Doamnă a Țării, se vede din aceia că, deși era singură de părerea ei, nimeni nu părăsi Iași.

În dimineața zilei de 25 Iulie, un sol de-al lui Radu Mihnea sosi la curte cu o scrisoare către Vodă Alexandru, prin care'l înștiința de numirea lui ca Domn al Moldovei, îndemnând pe Movilă să plece cât mai neîntârziat în Polonia, pentru a nu încape în mâinile Turcilor, care vor să-l prindă și să-l surghiunească. O fi fost aceasta o mulțumire pentru felul destoinic în care se purtase Alexandru la Buzău, când îi trimisese comorile părăsite de el, o fi fost frica de prezicerile șarlatanului de Italian că va muri de săgeata leșească, nu se poate ști. Însă Doamna Elisabeta pricepu însfârșit că a fost înșelată de Turci și că vreme de tărgăneală nu mai este.

Sfatul Țării fu adunat din nou pentru a lua o grabnică hotărîre, însă pe când era încă în deliberare, avangarda lui Ibrahim și a lui Radu — Tătarii — se arătară în capătul Iașilor. Doamna porunci retragerea, în toată graba, la Hotin, și se și puseră cu toții la drum. Tătarii, printr'o mișcare de învăluire, le tăiară retragerea. Cu mica oaste ce avea, Tiszkiewicz respinse atacul și alungă pe dușmani. Printre sutele de cadavre ce zăceau împrăștiate pe câmp, se găsi și trupul neînsuflețit al tânărului conte Gheorghe Potocki, nepotul Domniței Maria. El fu îmbălsămat la repezeală, expediat în Polonia, și Movileștii cu toată curtea lor și cu armata după ei, purcese mai departe la Hotin. În Hâr-lău, crezând pe inamic departe, rămaseră în popas. Însă Schender

Pașa — căci el comanda oștile turcești — sosit la Iași, așeză pe Radu Mihnea în scaun, și porni pe dată mai departe în urmărirea Movileștilor. La Cotnar, o luptă avu loc între avantgarda lui și ariergarda Polonilor, în care, zice Joppecourt, armata lui Vodă Alexandru ar fi făcut minuni de vitejie, pierzând totuși numai 250 de oameni, pe când Turcilor le-ar fi murit aproape 6000. Corecki, rănit de două săgeți în pulpă și'n spinare (!) fu dus pe targă până la Hârlău, unde Domnița Margareta, înnebunită de spaimă, se apucă să-l îngrijească ea însăși, spălându-i rănilile și pansându-l.

Urmează o ciudată și frumoasă întâmplare, care amintește moartea eroică a lui Stroe Buzescu, parcă ar fi fapte petrecute în alte vremuri și în alte țări.

La curtea domnească din Hârlău, se înfățișă a doua zi un Turc din partea Pașei, cerând să vorbească cu principele Corecki. Culcat în pat, având pe tânăra lui nevastă la căpătâi, Corecki îl primi. Turcul îi spuse că Schender Pașa, uimit de vitejia lui, îi trimite răspuns că este cel mai vieaz din câți ostași a văzut el vreodată, și-l roagă să primească o luptă corp la corp cu unul din căpitanii sei, în fața ambelor oștiri, și că din partea celui ce va învinge va fi isbânda bătăliei. Sângele rășboinic al lui Corecki clocoti în vinele lui de vechi aristocrat și era gata să sară din pat dacă soția și soacra lui nu l'ar fi împiedecat... poate mai puțin lacrimile Margaretei, decât vorbele Doamnei Elisabeta, care-l rugă să nu primejduiască cauza Movileștilor, printr'această luptă între un rănit și un om teafăr. Tyszkiewicz, fiind acolo de față, rugă pe Vodă Alexandru să-i îngăduie lui cinstea de-a primi provocarea în locul vărului său Corecki.

A doua zi, pe-o câmpie, în apropiere de Hârlău, și'n vederea oștirilor polone și turcești, care se legaseră prin jurământ să nu se amestece în ceartă, luptătorii eșiră, fiecare din rândurile armatei sale. Turcul se spală pe obraz cu apă neînceptută, apoi, cu fața la Mecca, își făcu rugăciunea și suflecându-și mânecile până la coate, încălecă pe-un strașnic murg, cu o șea bătută în nestemate. I se dete apoi iataganul, sulita, și un arc cu tolba de săgeți. Tyszkiewicz din potrivă, făcu o scurtă rugăciune și, încălecând repede, luă numai o carabină și un arc cu opt săgeți. Călăreții se

repeziră unul asupra altuia. După o scurtă luptă, săgețile isprăvindu-se, Polonul își îndreptă din nou calul asupra Turcului, și-i dete o lovitură de carabină, care-l răsturnă la pământ. Incercând să se ridice și să scoată iataganul din teacă, Tyszkiewicz trecu cu calul peste el, dându-i o lovitură cu cuțitul peste mâna dreaptă. Un gemăt. O a doua lovitură, în inimă, drept, și Turcul căzu mort. Atunci principele Tszkiewicz, descălecând, tăia capul adversarului său, îl înfipse într'o sulită, și încălecând din nou, îl duse în tabăra polonă, drept semn de izbândă, plocon lui Alexandru Vodă.

Sfârșitul acestui frumos duel medieval, fu curat turcesc. De parte de-a privi bătălia ca pierdută, Musulmanii hotărîră să-și arunce toată armata, vre-o 25.000 de oameni, împotriva cetii de fugari — 6000 în total — s'o distrugă și să prindă pe căpetenii, pe Vodă și pe femei. Temându-se de ajutorul unguresc pe care-l făgăduise Movileștilor Radu Șerban (pribeagul Domn al Munteniei), Schender Pașa hotărî să nu mai întârzie un singur ceas. Luând pe Radu Mihnea cu el, goni înspre Hârlău. Însă Movileștii, bănuind reaua credință a Turcilor, se și porniseră mai de parte, nădăjduind că vor putea sosi în Hotin înainte de-a fi ajunși din urmă.

Pe drumul dintre Hârlău și Botoșani, în apropierea lacului Dracșani, s'a întâmplat tragedia aceia, care a fost una din cele mai pasionante din Istoria noastră.

Cum mergea mica ceată de Moldoveni și de Poloni, gata să intre în Botoșani, se pomeni deodată cu drumul tăiat. Vre-o 2000 de Tătari (sub conducerea Vornicului Bucioc, fost om de-al Movileștilor, care-i trădase) făcuse o mișcare de învăluire și le eșise înainte. În acelaș timp se arătară la flancul drept Muntenii și Ardelenii lui Radu Mihnea, iar din spate îi goneau Turcii. Numai partea stângă a drumului rămăsese slobod, însă brăzdată fiind de-o pădure întinsă și stufoasă, nu-i fu îngăduit armatei polone să poată efectua retragerea prin desișul acela. În culmea disperării, căpitaniii hotărîră să facă din carele de munițiuni și căruțele de bagaje un zid de apărare în fața pădurei. Prinși ca într'un clește, din trei părți, nu le mai rămânea decât să se apere... să se apere până la unul. De acum era lupta pe viață și pe moarte.

În mijlocul acestei mici cete de luptători, umblau Doamna Elisabeta și Domnița ei, îmbărbătând pe ostași.

Turcii cu tunurile lor, ar fi putut doborî, într'un sfert de ceas, toată ceata aceia de desperați luptători. Însă lor li trebuiau prizonieri, nu morți. Trimise deci Pașa răspuns soldaților, că dacă li dau pe căpeteniile lor și pe Movilești, sunt slobozi de-a pleca fără a fi vătămați. Strânsura de lefegii ce apăra pe Vodă Alexandru răspunse frumos, că moartea i se părea mai demnă decât lașitatea. Iar Tyckskiewicz, pentru a dovedi că viu nu va încapa în mâna păgânului, luă cu sine 500 din cei mai viteji călăreți ai lui, răsbătu printre rândurile dușmanilor, îi răsturnă la pământ și-și croi drum printre ei. Corecki încercă să facă acelaș lucru, însă rănile nu-i îngăduiră a încăleca. Desnădăjduit, îmbracă o haină de simplu soldat, pentru a nu fi recunoscut în caz c'ar fi prins, rugând pe nevasta lui, pe soacră și pe cumnați, să se travestească și ei cum or putea mai bine. Doamna Elisabeta nu vru să-i asculte sfatul. Și nici pe fiii ei nu-i lăsă să se schimonosească în oameni de rând. De-o fi să moară, să moară domnește.

Astfel se strecură aproape toată ziua, în așteptarea înfrigurată a catastrofei. Însfârșit, către seară, începu atacul. Turcii și Tătarii se repeziră deodată peste întăriturile de care din marginea codrului. Primul rând de apărare căzu, apoi al doilea și al treilea. Văzându-se pierduți, soldații depuseră armele.

Era în seara de 23 August 1616.

Noaptea se lăsă peste tabără. Turci, Tătari, Munteni, Ardeni se repeziră după pradă. În adâncul codrului, în întunericul acela, se petrecură multe grozăvii.

Și'n ziua de apoi, când răsărea soarele de după apele lacului Dracșani, un car trecea pe drum, ducând prizonieri spre Stambul pe Doamna Elisabeta a lui Eremia Movilă și pe fiii ei, Alexandru Vodă și Bogdan cel mic. Pe marginea drumului stăteau înșirați boerii moldoveni, care nu-și părăsiseră Doamna până în clipa din urmă, și care, prinși, fuseseră acum opriți de Radu Vodă Mihnea.

Când îi zări, înebunita Doamnă le răcni, lăcrămând, acele grozave cuvinte care ne ține încă și azi în urechi ca un blăstem al oropsitului nostru neam: „Boeri, boeri, rușinatu-m'au păgânul“!

Poruncind căruțașului să oprească, Doamna ceru niște foarfece, și tăindu-și părul, acolo pe drum, în vaza tuturor, îl dete unuia din boeri, cu rugămintea să-l așeze la mânăstirea Suceviței, pe lespede de mormânt a soțului ei Eremia Vodă.

Intr'o frumoasă cutie de argint, în formă de măr, spânzurată de bolta bisericii, se mai poate vedea și azi bogata cosiță de păr castaniu a Doamnei Elisabeta Movilă, tăiată de mâinele ei, în cea mai crâncenă desnădejde, acum trei sute și mai mulți ani.

Corecki și nevasta lui au fost prinși de asemeni, el de Turci, ea de Tătari, și povestea lor va forma subiectul capitolului viitor.

Iar sfârșitul sfârșitului, iată-l:

Doamna Elisabeta fu turcită cu sila și băgată în Haremul Sultanului Mustafa Han Intâi, la Seraiul cel din Stambul, cu ferestrele zăbrelate ce dau pe Cornul de Aur. Dar nici acolo nu s'a bucurat ea de liniștea sufletească, de care ar fi avut atât de mult nevoie. Alexandru Vodă, turcit și el, muri infectat în urma operației circumciziunii. Doi fii morți, o fată prizonieră la Tătari, celelalte fete în Polonia, despărțit de toți și de toate pentru totdeauna, Elisabeta nu mai avea pe lângă ea de cât pe fiul ei cel mai mic Bogdan, ajuns, el fecior de Domni moldoveni, Căpitan Pașa al Impărăției Otomane. Mândra catolică de odinioară muri în legea lui Mahomet, singură, părăsită, uitată.

Adevăratul ei mormânt nu este cel necunoscut din vr'un cimitir cu negri chiparoși din preajma Stambulului — adevăratul mormânt este la Sucevița, unde părul ei castaniu e astăzi încă martorul sufletescului sbucium al frumoasei, mândrei, ambițioasei, interesantei Elisabeta de Lozna, nevasta lui Eremia Movilă, și'n două rânduri singură Doamnă a Țării Moldovei.

CAPITOLUL XVI.

DOMNIȚELE MOVILEȘTILOR

PRINCIPESA CATRINA CORECKI

DRAMA Movileștilor nu se isprăvește cu prinderea și turcirea Doamnei Elisabeta și a fiilor ei. Ea urmărește, interesantă prin amănuntele ce cunoaștem, pe fiica acesteia, Domnița Ecaterina-Margareta și pe soțul ei, principele Samuel Corecki.

Am arătat în capitolul precedent dragostea ce una pe acești tineri, nesfârșitele piedici la căsătoria lor, nunta din cetatea Hotinului în mijlocul oștirii, plecarea la Iași, urmărirea armatelor polone și moldovenești de către Turci, fuga la Hârlău, rănirea lui Corecki, și însfârșit lupta, drama, desnodământul dela Dracșani.

Travestiți, el în ostaș de rând, ea în țarancă, pentru a nu fi recunoscuți de dușmani, planul lor reuși deocamdată. Corecki,

prins de Turci, fu trimis, cu întreg convoiul de prizonieri, la Constantinopol; iar pe Domnița o prinseră Tătarii, care o luară cu ei în Buceagul lor, astăzi din nou românesc, la Cetatea Albă.

Domnița Ecaterina Movilă, principesă Corecki, țarancă de ocazie, își zgăriase fața cu unghiile pentru a se sluți și șiretenia ei prinse atât de bine, încât tătarul care o robise, crezând că este o femeie de rând, o puse, acasă la el, să curețe bucătăria, să spele vasele și să măture curtea. Mândria ei nu suferi, fiindcă în atare împrejurări omul de ispravă se schimbă, de nu se mai cunoaște singur. Inșă grija de soț, de mamă și de frați, o chinuia grozav, și apoi... domnița sclavă aștepta un copil. Munca la care o punea tătarul era atât de istovitoare, mai ales pentru ea, neobișnuită cu greul, mâncarea ce i se dădea atât de neîndestulătoare, încât biata femeie era sigură că nu va ajunge nici odată să poată fi mamă. Totuși după 6 luni de captivitate, pe la sfârșitul lui Februarie 1617, ea născu un fiu sănătos, pe care-l alăptă. Din clipa aceia, începu să se gândească cum ar face și ar drege pentru a scăpa de sclavie.

Odată cu ea, tătarul mai făcuse un prizonier, pe care-l ținea sclav, în casa lui, la Cetatea Albă.

Baret, care publica în 1620, la Paris, memoriile lui Charles de Joppecourt, din care extragem toată întâmplarea aceasta, spune că prizonierul tătarului era un polon, numit Iacob (Jaques). Noi bănuim însă că acest prizonier trebuie să fi fost Joppecourt el însuși, căci altfel n'ar fi desfășurat el un atare lux de amănunte asupra întâmplărilor din prizonieratul altuia, n'ar fi scris o carte despre „Istoria turburărilor din urmă ale Moldovei“, pentru a vorbi de fapt mai mult despre Corecki și nevasta lui, despre cetatea Albă și Constantinopol, n'ar fi povestit ce i s'a întâmplat lui „Iacob“ când a scăpat din robie, și mai ales Iacob acesta, de era polon, n'ar fi tras în capitala Turcii la Ambasada Regelui Franței, cum se va vedea mai în urmă. Charles de Joppecourt era, după cum singur mărturisește, „un gentilhomme lorrain, qui portoit les armes durant ces troubles à la suite des princes polonois“, adică un nobil din Lorena care, la bătălia dela Dracșani, încăpu prizonier în mâna tătarului dela Cetatea Albă. In momentul apariției cărții, redactată de Baret, membru al parlamen-

tului din Paris, după istorisirea orală a lui Joppecourt, acesta se afla secretar de ambasadă pe lângă Ducele d'Angoulême. O fi cerut el lui Barret să înlocuiască numele său cu acel al polonului Iacob. E clar însă că tot ce istorisește Joppecourt e trăit și văzut de el. Slab în considerațiuni generale, când vorbește de fapte intră în amănunte lipsite uneori de interes. Persoana lui Iacob nu-l putea interesa pe autor atât de mult, încât să vorbească mereu de el. E deci învederat că robul tătarului era Charles de Joppecourt.

Domnița Ecaterina care-l cunoștea ca omul devotat soțului ei, trebuie să fi avut mângăere de-al ști lângă ea, și în el își puse nădejdea soartei.

Povestirea care urmează este foarte ciudată, dar vom căuta să-i dăm la urmă o tălmăcire, care ar putea-o face acceptabilă.

Margareta chemă într'o zi pe tovarășul ei de robie, și-i spuse că dacă jură să facă întocmai cum îl va învăța, va putea scăpa din mâinele tătarului, având puțința de a o răscumpăra și pe ea. Omul jură și află atunci că tatarul acela avea un frate, care în urma unei boli, orbise și muțise. Nici un doftor nu-i putu fi de folos. Ea însă avea un inel cu o piatră scumpă, dat de soțul ei pe vremea când erau logodiți. Acest inel îl ascunsese în părul ei bogat, pentru ca să nu i-l găsească tatarul, fiindcă era nu numai o duioasă amintire, însă piatra lui era „medicinală“, ea vindeca de orice boală. Fără ea, n'ar fi putut purta copilul până la termin și n'ar fi putut naște așa de ușor — zicea ea. Deci, cu piatra aceasta să vindece el ochii și urechile Tătarului, iar acesta, drept mulțumire, îi va restitui libertatea. Odată scăpat de robie, va pleca în Polonia pentru a afla știri dela Corecki și a încerca răscumpărarea ei. Însă trebui să-i jure încă odată că, înainte de-a pleca, îi va restitui piatra, căci fără ea n'ar putea-o duce mai departe în sclăvie.

Franțuzul jură, scoase piatra din inel și se puse pe lucru. Așteptă câteva zile până auzi pe tatar tânguindu-se față de el, că nu este chip să se lecuiască frate-său de pacostea ce-i căzuse pe cap. Spuse atunci stăpânului seu că-l va vindeca el, dacă-i făgăduiește libertatea. Il puse să jure, față de bolnav chiar, pe Coran, pe Mahomed și pe Caaba dela Mecca, că nu-i va cere

„medicamentul“, că-l va desrobi și că-i va da și pașaport de liberă trecere înlăuntrul raialelor turcești. Tătarul făcu jurământul, făgăduindu-i pe deasupra un cal bun și bani în deajuns.

După o săptămână — căci trebuiră să aștepte lună plină — în care timp Margareta pregătise suc de viorele și de alte flori de primăvară, improvizatului medic se înfățișă la bolnav și-l unse pe-un ochi cu suculele acela. Apoi puse piatra peste pleoapă, legă ochiul cu o batistă și așteaptă. După șapte ceasuri când scoase batista, Tătarul vedea. Mai minunat decât Tătarul și chiar decât cititorii acestei povestiri, părea Joppecourt el însuși. A doua zi îl vindecă de celalt ochi, a treia de-o ureche și a patra de cealaltă. A cincea era călare, cu 50 de galbeni în pungă, cu pașaportul în buzunar și cu scrisori dela Domniță către soțul ei și către rudele din Polonia. Piatra i-o dăduse înapoi, făcându-i jurământ că va găsi pe Principele Corecki în orice parte a lumii o fi. Și porni la drum.

Intr'un codru de prin Moldova se 'ntâlni cu trei haiduci, care-l desbrăcară, îi luară calul și banii, și-l închiseră într'o casă părăsită din mijlocul pădurei. Intrebându-l ce meserie are, bietul drumeț mărturisi cinstit că este soldat. Haiducii îl sfătuiră atunci să le fie tovarăș, împărțind împreună greutățile vieții haiducești, dar și banii furați. Polonul Iacob — după credința noastră nobilul Joppecourt — se împotrivi cu indignare și dispreț, ceiace nu-i aduse alt folos decât a fi încarcerat sub strașnice zăvoare, într'una din odăile acelei case. Abia după două luni de zile, ajunse prizonierul, printr'o iscusită manoperă, să scape de paza haiducilor, furându-le la rându-i banii și un cal, mai frumos și mai ager decât cel dăruit de Tătar.

Pe drumul lui mai departe, se întâlni, dintr'o întâmplare, cu un soldat polon, fost prizonier la Constantinopol, de unde, evadând, se întorcea acum în țara lui. Află dela el tot ce voia să știe, adecă turcirea Doamnei Elisabeta și a fiilor ei, precum și încarcerarea Principelui Corecki în închisoarea celor Șapte Turnuri. Joppecourt încredință Polonului scrisorile trimise de Domniță surorilor sale, iar el își întoarse calea dela Nord la Sud, apucând drumul Stambulului, căci ținta lui era să găsească pe Corecki.

La începutul lui Mai abia sosi el în capitala Ottomanilor și acolo, mergând de-a dreptul la Ambasada Franței, în Pera, află că ambasadorul, Domnul de Sancy, luase sub protecția lui pe prizonierul din cele Șapte Turnuri, trimițându-i dese ori de mâncare și de beut. Află de asemeni că Sultanul ceruse turcirea lui Corecki, odată cu a Movileștilor, că însă credinciosului prinț i se părea orice soartă mai bună decât această renegare. Cât despre răscumpărare nu putea fi vorba, fiindcă Turcilor li era frică de vitejia lui Corecki. Era deci amenințat, dacă nu se turcea, să îmbătrânească și să moară în Edi-Culê.

Strecurându-se cu servitorii ambasadorului până la ușa închisoarei, Joppecourt, trecut drept om de serviciu al lui Sancy, intră înlăuntru și se înfățișează fostului său comandant, care zăcea în camera cea mai de sus a turnului dintre marea de Marmara și Poarta de Aur. Tovarăș de temniță a lui Corecki era căpitanul Rigaud, unul din cavalerii francezi din compania lui Montespin.

Joppecourt adusese cu el un coș cu merinde, în fundul căreia ascunsese scrisoarea Domniței. Corecki dăruî bucatele paznicilor turci, rugându-i să-l lase singur cu noul venit. Apoi, aflând că Ecaterina Margareta trăește și că a născut un fiu, mulțumi lui Dumnezeu, îmbrățișă pe crainic, și-l rugă să facă tot chipul a se mai întoarce la el, pentru a căpăta răspunsul ce va scrie nevestei lui.

După câteva zile în adevăr, Joppecourt veni din nou la închisoare cu mâncăruri mai alese și mai numeroase, pentru a ține pe paznici mai multă vreme afară. Avu timp atunci să povestească bietului prizonier toate amănuntele vieței de robie a Domniței, primind dela el o scrisoare către ea și una către frate-său, Principele Carol Corybut Corecki, prin care-l ruga să se împrumute, să vândă, să facă orice jertfă pentru a căpăta bani îndestui în vederea răscumpărării nevestei lui. Iar ei îi scria între altele, dacă o fi adevărat că Joppecourt a copiat epistola, că mulțumia lui Dumnezeu fiind că „n'ai făcut, slava Domnului, ca Principii frații tăi și ca Principesa mama ta, care au lepădat cu lașitate creștinismul pentru a îmbrățișa legea cea mincinoasă a lui Mahomed, de teamă să nu fie închiși cu mine în închisorile negre,

sau în nădejdea vre-unui bun trecător, de care noi nu avem nevoie, ca unii ce nu nădăjduim decât în veșnicie“.

Cu această scrisoare Joppecourt se grăbi a porni din nou spre Cetatea Albă, pentru a liniști sufletul amărâtei Domnițe. Corespondența pentru Polonia o încredință unui nobil de acolo, răscumpărat de curând, care pleca la Varșovia.

Prin Iulie 1617 trebuie să fi căzut întoarcerea lui Joppecourt la Cetatea Albă. Tătarul era la vânătoare, cu toți oamenii lui, la o moșie din apropierea Cetății. Acasă nu găsi decât o servitoare bolnavă în pat și pe Domnița Ecaterina. Ii dădu deci scrisoarea soțului ei, povestindu-i tot ce-a făcut și a văzut în Constantinopol. Zice el, în memoriile lui, că Domnița și-ar fi blestemat mama și frații când auzi că se lepădase de legea lui Iisus, dar dacă a făcut-o în adevăr, sau numai a născocit-o sufletul bigot al Franțuzului, aceasta nu o poate ști nimeni. Margareta, aflând că bărbatul ei nu poate fi răscumpărat și că este amenințat să-i putrezească ciolanele în turnul de pe Marmara, leșină, cu copilul în brațele ei, cu care prilej l'ar și fi înăbușit, dacă nu'l scotea Franțuzul de sub ea.

Urmează o scenă pitorească. Joppecourt, sleit de foame din cauza drumului, se așează la masă, îndopându-se acum cu mâncările Tătarului, în timp ce Domnița, servindu-l, îi istorisea toate întâmplările petrecute în lipsa lui, anume cum copilul, îndată după naștere, fusese apucat de-un fel de ducă-se-pe-pustiu, apoi avu pojar, pe urmă era să-l mănânce șerpilor, și însfârșit laptele mamei secase. Însă toate se isprăviră cu bine, căci avea doar Domnița inclul cu piatra medicinală. Până și pe șerpi i-a omorât cu această piatră — însă mărturisește singură că nu știe de n'o fi fost cumva curată închipuire. Și trebuie spus că viața aceasta de câne ce ducea răsfățata fată a lui Vodă Eremia putea să-i fi năruit nervii în deajuns pentru a face din ea o halucinață. O trimisese doar Tatarul să doarmă în grajd cu vitele de frica pojarului. Acolo își petrecuse domnița vara, pe-un culcuș de fân, între boi și între vaci.

Când se întoarse Tatarul dela vânătoare șiși găsi prietenul în casă, fu cuprins de-o bucurie cu atât mai mare, cu cât aștepta de la el prețul răscumpărării Ecaterinei Margaretei. Aflând însă

că venise fără bani, i se mai potoli bucuria și-l sfătui să plece din nou și să se întoarcă cu 6000 de galbeni. Joppecourt se târ-gui ca la piață. Chemă în ajutorul lui și pe fratele Tatarului, cel vindecat de el, și cu ajutorul acestuia obținu ca prețul să fie tăiat pe jumătate: 3000 de galbeni. Cumnatul Ecaterinei fiind înștiințat de încheerea târgului, trimise banii în toată graba, și astfel pe la sfârșitul toamnei 1617 Joppecourt putea întovă-răși pe scumpa lui stăpână până în Polonia la rudele ei. Acolo, firește că prima grijă a Domniței fu să încerce răscumpăra-re a soțului ei. Dar Sultanul rămase neclintit în hotărârea lui. Banii ce i-ar căpăta, nu ar putea compensa neajunsurile pe care viteazul acesta îi pricinuia când era în fruntea unei oștiri. Co-recki va trebui să se lepede de legea creștinească, sau să piară în închisoare.

Nu făcu nici una nici alta. A scăpat din închisoare, și chiar minune, fără intervenția pietrei medicinale. Și fiindcă e vorba de această piatră și am făgăduit să dau o tălmăcire, iat-o: Cât de ciudat ar pare toate minunile făcute de acest talisman, și cât de exagerate o fi fost ele, vindecarea Tatarului ar putea fi pri-vită ca o realitate, dacă, potrivit științei moderne, am spune că juvaerul Domniței era o frântură de „radium“. De ce nu?

La ambasada din Pera se afla un tânăr secretar, Martin Pa-risien, cu cald sânge francez clocotind în vinele lui. Amorezat de fata unui nobil polonez, roabă împreună cu mamă-sa la Con-stantinopol, el le răscumpărase destul de scump, cu condiția, ca, odată libere, fata să-i fie dată în căsătorie. Imprudentul Fran-cez, încrezător în cuvântul Doamnei Ludovica, mama fetei, le lă-sase să plece în Polonia, însă primi în curând vestea că babaca nu consimțea la măritișul fetei, pe cuvânt că domnului Martin Parisien nu'i curge în vine sânge albastru. Domnișoara Julia (17 ani) amorezată de Martin, nu de sângele lui, îi trimise o scri-soare implorându-l să caute un mijloc de a îndupleca pe tatăl ei să revină asupra hotărârei ce luase. Parisien, știind că Co-recki este unul din marii magnați ai Poloniei, alergă la el la închisoarea dela Edi-Culè, să-i ceară sfat și ajutor. Ce poate face, în atare împrejurare, un desnădăjduit prizonier, decât să

făgăduiască marea și sarea, dacă o scăpa din închisoare. Iată-l deci pe Franțuz combinând un plan de evadare.

Fereastra camerei în care se afla Corecki n'avea grății, fiindcă odaia era tocmai în vârful turnului, înspre mare. Secretarul de ambasadă îi trimise deci, ca de obicei, de-ale mâncărei, ascunzând într'o plăcintă o legătură de sfoară, cu care Corecki pescui, noaptea, o scară de frânghie, pe care i-o adusese un popă, care aștepta jos într'o barcă, la picioarele turnului. Prizonierul se cățără pe scară, se scoborî în barca popei, și fu ascuns la marginea orașului, într'o odae scobită în stânci. A doua zi, părintele, omul lui Parisien, îi aduse o haină preoțească, pe care îmbrăcând-o, evadatul intră travestit în Stambul, ziua în amiază mare.

Paznicii închisoarei au fost, unul tras în țepă, celălalt băgat în piulița în care se măcina orezul, de-a eșit numai făină din el. Martin Parisien avusese grijă s'o sbunghiască cu-o zi înainte. Inșă ambasadorul de Sancy a fost arestat și servitorii lui torturați. Puterile străine, Anglia, Germania și Olanda, amenințară pe Mustafa al II-lea cu retragerea ambasadurilor lor în caz că de Sancy n'ar fi eliberat... dar de toate aceste Principele Samuel Corecki nu-și bătu capul. Era liber acum și singura lui grijă fu să-și asigure fuga din Constantinopol, fuga lor, căci erau doi, căpitanul Rigaud evadând și el din închisoare odată cu Corecki.

Două luni de zile au stat fugarii ascunși în casa popei. Părintele grec căpătă însfârșit dela Patriarhia din Alexandria învoirea de-a pleca în Egipt, cu doi frați de-ai lui, pentru a se face sihastri în pustiul Saharei, ca Sfântul Anton. Odată cu învoirea, sosiră și pașapoartele, încât îmbrăcați în călugări greci, popa, Corecki și Rigaud se imbarcară cu destinația Alexandria. Pe drum, cei doi din urmă schimbară într'un port de vas, urcându-se într'o corabie olandeză, care mergea la Mesina. Ajunși acolo, Rigaud se duse în Franța și Corecki la Napoli, unde Ducele de Ossona, vice regele, îi dădu o recomandatie către Papa. Prin Roma, la marele Pontif, prin Viena, la Impăratul Germaniei, ajunse însfârșit în Polonia cam prin vara anului 1618.

Povestirea aceasta are, ca'n adevăratele romane, un sfârșit. Bucuria revederii încercaților soți fu scurtă. Un an cel mult,

timpul de-a se mai naște o fată. Apoi Ecaterina-Margareta, istovită de viața de roabă ce dusesse la Tatarul din Cetatea Albă, se îmbolnăvi, și toate minunile trecute ale pietrei medicinale se arătară de minciună față de adevărata boală care o duse la mor-mânt, în cursul anilor 1619.

Nemângâiatul Corecki nu s'a mai însurat¹⁾. Fiul născut în atâtea necazuri și crescut cu atâtea dragoste, muri tânăr și el, iar fata, Ana, se mărită mai târziu cu Andrei Leszcynski, voevod de Belz, cu care, neavând copii, seminția Ecaterinei Movilă Corecki se șterse de pe fața pământului.

CONTESA MARIA POTOCKI

Maria, născută în Polonia în anul 1592, luă de bărbat pe unul din vlăstarii mării aristocrații de acolo, pe contele Ștefan Potocki, fratele lui Ion, cunoscutul războinic.

Mereu îngrijorată de soarta bărbatului ei, care mai mult în tabără își ducea zilele de cât acasă, mai mult în Moldova lup-tând pentru cauza Movileștilor împreună cu frații lui, Maria avu totuși fericirea de a-l vedea, timp de vre-o 20 de ani, întor-cându-se întotdeauna la vatră, fără vreo rană mai grea. În 1611, deci după 19 ani de convețuire, ea află din Polonia unde era, despre înfrângerea și dezastrul dela Cornul lui Sas, unde Tă-tarii prinsese pe fratele ei Constantin și Turcii pe soțul ei Ște-fan. Ea nu avu odihnă până nu și-l răscumpără. Mai norocoasă decât Doamna Elisabeta, care după doi ani de necurmată nă-dejde trebui să audă că fiul ei se înecase câteva zile după ce fu prins, Maria află din potrivă că bărbatul ei este în viață, închis în turnul din Stambul, vestitul Edi-Culé. Regele el însuși in-terveni, prin tratate oficiale chiar, pentru eliberarea vasalului său, care, după câțiva ani de prizonierat, se întoarse în sfârșit acasă.

În lipsa soțului ei din Polonia, Maria, în afară de durerea de a fi despărțită de el, mai avu un necaz împetrișat cu atâtea

¹⁾ Ar fi murit chiar, se zice, un an mai târziu, în 1620, la bătălia dela Tutova, omorât de Cazaci (C. și M. Caradja: Documentele Familiei Cantacuzino din Bucovina. 1931. p. 18 și 26).

peripeții, încât Sinkienvicz ar fi putut broda cu ele un întreg roman. Înainte de a pleca Ștefan Potocki în Moldova cu cumnatul său Constantin Movilă, el se adresează nepotului său Stanislav Golsky, care ținea în căsătorie pe Ana (fiica fratelui său Andrei Potocki), cu rugămintea să-i păstreze în proprietatea acestuia, cetatea Podhaice, banii și odoarele nevestei lui, Domnița Maria. Golsky primi depozitul, evaluat la șase milioane coroane aur (în valoarea de azi 36.000.000 lei, dar având în vedere valoarea banului în sec. al 17-lea, ar reprezenta azi câteva sute de milioane de lei), din cari 2 milioane de coroane (70.000 galbeni) în numerar, iar restul în scule și pietre scumpe.

Aceasta era zestrea ce dăduse Ieremia Vodă fetei lui. Este enorm de interesant de a cunoaște din ce constau bogățiile acestor vremuri: 10 lanțuri groase de aur care spânzurau până la pământ, salbe de diamante, safire și rubine, șiraguri de perle, 22 cutii de argintărie de masă, 10 cutii cu linguri de argint, 22 farfurii și cești de argint, 2 coroane de aur presărate cu diamante, rubine și safire, 3 cutii cu pietre scumpe, pahare, cupe, lighiane, ibrice, etc. etc. Garderobă: 200 șaluri turcești, nesfârșite blănuri, „o cămașă împărătească“ cusută cu perle, și cizme la fel etc. Iar printre nenumăratele odoare bisericesti se afla un aer prețuit 30.000 de galbeni. Mătușa Contesei, sora lui Vodă Eremia, logofeteasa Ileana Mauroti, care, văduvă, pare a fi trăit întotdeauna cu nepoata ei, depune și ea zestrea ce avea evaluată la 4 milioane coroane.

Scurt timp însă după aceia, Stanislav Golsky muri și castelul Podhaice rămase moștenire fratelui său, Ion Golsky, însurat cu Sofia Zamiekowa. Ion, un fel de Burgrav care jăfua pe boerii și negustorii ce treceau pe moșiile lui, intră în pivnițele castelului, sparse lacătele lăzilor și fură tot conținutul lor. Aflând această faptă, Maria îl dădu în judecată pentru restituirea depozitului (1613).

Tocmai atunci însă se întâmplă să moară Ion Golski. Văduva lui, Sofia, rămase moștenitoarea și răspunzătoarea datoriei. Energică și lipsită de scrupule, Sofia nu voi să știe de nimic și refuză restituirea depozitului furat de soțul ei. Când aprozii tribunalului veniră să-i înmâie citația, ea îi alungă, închise por-

tile cetății, și-i goni apoi cu haiducii ei, până se făcură nevăzuți. Când totuși procesul se judecă în lipsă, ea învinui Tribunalul de parțialitate și lucrurile se târăgănimă astfel, fără nici un rezultat, până când, în 1615, se întoarse însfârșit Ștefan Potocki din captivitate. Mătușa Ileana remăritându-se în acelaș an cu Gh. Dedjinski, paharnic de Halicz, acești bărbați putură reîncepte procesul cu mai multă energie decât nevestele lor.

Văzând întorsătura lucrurilor, Sofia din încăpățânată devine șireată. Ea propune să le predea niște cufere găsite, chipurile, în pivnițele ei, însă cu condiția ca ele să nu fie cercetate înainte de-a fi ridicate. În urma acestei rușinoase bătăi de joc, Tribunalul o pune sub infamie. Așa infamă cum era, ea pleacă în 1618 la Dublin, pentru niște treburi de ale ei. Profitând de această lipsă a Sofiei din țară, Potocki căzu pe neașteptate, cu 600 de oameni, asupra Holhocei, o altă proprietate de a Sofiei, asedind-o și silind-o să capituleze. Înaintă apoi asupra Podhajcei, împresurând castelul. Întoarsă din Dublin, Sofia nu mai putu intra la ea acasă. Atunci abia, cedând forței, ea propune o tranșacție, propunând în schimbul depozitului ce i se cere — și pe care poate nici nu-l mai avea — trei orașe, două moșii și 23 de sate, obligându-se în acelaș timp să plătească și dările moșiilor, plus 20.000 de zloți în juvaere și argint. Potocki și Dedjinsky intrară în stăpânirea orașelor, satelor și moșiilor, însă procesul era departe de a fi terminat, fiindcă, firește, Sofia nu plăti nici banii, nici dările moșiilor. Măritată acum a 3-a oară cu Tyszkiewicz, voevod de Trock, Sofia e pusă a doua oară sub infamie, ceiace pare a o fi lăsat destul de rece. Într-un timp moare și Ștefan Potocki (1631). Maria și fiii ei (Ion și Pavăl) reîncep procesul, până când, în 1535, moare însfârșit și Sofia. Înă ea moare în castelul ei dela Podhaice, mulțumită că nici tribunalul și nici o putere armată nu i-l putuse lua. Șase ani mai târziu, în 1641 abia, Maria și fiii ei intrară în fine în stăpânirea moșiei și cetăței atât de mult răvnite, Podhaice.

Ștefan Potocki murind în 1631, văduva lui, femeie de vre-o 55 ani, se mărită din nou cu Nicolae Firley, voevod de Sandomir. Portretul „Mariei Mohylanka Firleyowa W. S. (voevodeasă de Sandomir)“ ne-o înfățișează nu frumoasă, dar cu trăsături re-

gulate, cu ochi negri, îmbrăcată într'o bogată rochie de mătase cu flori, gulerul și mânecile de blană și o podoabă de mărgăritare în păr. Câțiva ani după recăsătoria ei, la 2 Februarie 1638, își mărită abia ultima fată din prima căsătorie, pe Caterina Potocki ¹⁾, cu Janus Radziwill, palatinul Lituaniei. După cinci ani însă, Caterina muri (10 Februarie 1643), înmormântată fiind la catedrala din Wilna, unde i se însemnă pe mormânt că era fata Mariei Movilă și nepoata lui Eremia Vodă.

Acest Janus Radziwill, după doi ani de văduvie, plăcându-i probabil femeile moldovene, și îndemnat poate și de Mitropolitul Petre Movilă al Kiewului, se însură a doua oară cu Maria, fata lui Vasile Lupu.

Cât despre Maria Firley, o aflăm încă în viață în 1644, după moartea fetei, făgăduind mănăstirei Aron Vodă din Iași (biserica Aroneanu de azi) un dar de 100 lei anual, drept dovadă că o viață întreagă trăită printre străini, n'a putut face pe domnița noastră moldoveancă să-și uite amintirile din tinerețe și țara în care se născuse.

Prin această Domniță s'a răspândit sângele moldovenesc al Moveleștilor în întreaga mare aristocrație europeană. Din fata ei Ana Kazanowski s'a născut Maria, principesă Stanislas Jablonski, a cărei față Ana Leszczynski a fost mama regelui Stanislas Leszczynski; fata acestuia, Maria, a fost soția lui Ludovic al XV-lea, bunica nefericitului Ludovic al XVI-lea și ca atare străbuna Bourbonilor de azi, în vinele cărora curge deci sânge moldovenesc. Cealaltă fată a Mariei, Ecaterina Radziwill, a fost mama Mariei-Ana, măritată și ea cu'n Radziwill (Bohuslav), a căror fată Maria-Charlotte se mărită întâi cu Ludovic, palatinul de Brandenburg și apoi cu Carol, elector de Pfaltz-Neuburg. Din acesta din urmă se coborea împăratul Franz-Iosef, precum de altfel și împăratul Francisc I al Austriei (mort 1835) și regii Bavariei și regii Saxoniei, și Otto al Greciei, și Leopold al Belgiei și Josefina Suediei... ce de-a mai Movelești!

¹⁾ Ceilalți copii a Mariei au fost: Ana, măritată cu Dominic Kazanowski, și cei doi fii arătați: Pavăl și Ion Potocki.

DUCESA REGINA WISZNOWIECKI

O altă fată a lui Eremia a fost *Kiajna*, care, după căsătoria ei, își schimbă numele în *Regina*.

La 25 Mai 1603 ea se mărită, după cum am arătat, cu Ducele Mihai Wisznovieski, unul din căpeteniile Poloniei, ortodox rutean cu sânge moldovenesc în vine, căci bunica lui era fata lui Ștefan cel Mare.

Nunta avu loc la Suceava, în vechia cetate bogată și plină de amintiri istorice, slujba dumnezeiască fiind oficiată de Mitropolitul Gheorghe Movilă, fratele Domnului.

Ca și sora ei Maria, ea își petrecu viața în Polonia, mereu despărțită de bărbatul ei, care se rășboia în Moldova și care fu sprijinul de căpetenie al Movileștilor. Moartea lui, de otrăvă, a fost arătată în capitolul precedent, precum și disperarea Reginei când primi corpul îmbălsămat al bărbatului ei. Ea își tăia părul, ca și maică-sa câteva luni mai târziu, vrând să arate prin aceasta că nu se va mai mărita niciodată. Și în adevăr se ținu de hotărârea luată, deși nu putea avea atunci decât 25 sau 30 de ani.

Fiul ei, numit Eremia ¹⁾ după bunicu-său, a fost tatăl lui Mihai Corybut Wisznovieski, rege al Poloniei dela 1669 la 1673. Astfel această fată a lui Eremia și a Elisabetei Movilă ajunse și ea bunică de rege ²⁾.

Maria Movilă, bunica Reginei (mama lui Eremia și Simion voevozi) și-a petrecut bătrânețele la această nepoată de-a ei, la Wisznowiecki, unde o mai aflăm în viață în anul 1614. Nu știm dacă a supraviețuit și la catastrofa nurorei și a nepoților ei.

CONTESA ANA POTOCKI

Din punct de vedere istoric, odrasla cea mai de seamă a lui Eremia Voevod cu Doamna Elisabeta a fost *Ana*. O femeie cu temperament, care a avut patru bărbați, toți din înalta aristo-

¹⁾ E celebrul erou al romanului lui Sinkiewicz: Prin foc și prin sabie.

²⁾ Regele Mihai Korybut n'a avut copii. Fata Reginei, Ana a avut descendenți, cari însă s'au stins în generația a treia, cu Mariana Sapieha.

crație polonă, și anume pe Maximilian Pszerebski, voevod de Lenicici¹⁾, pe Kneazul Ion Szedziwoy Czernowski, pe Vlad Mykowski, voevod al Cracoviei și în sfârșit pe un văr de al fostului ei cumnat, hatmanul Stanislas Potocki.

Ana a fost o figură istorică în Polonia, firea mamei ei, pasionată și energică. Amestecată în fel de fel de intrigi politice, luptând cu patimă alături de bărbatul ei, această femeie a lăsat, din pricina amestecului ei în războiul „condean“ o amintire nepăcută în analele polone. Cu firea ce avea de a suci și răsuci lucrurile, își puse în gând în timpul domniei lui Vasile Lupu, de a scoate pe Albanez din scaun, pentru a restitui tronul Moldovei Movileștilor. Aceasta trebuie să se fi petrecut pe vremea când Bogdan Chmielniski voia să dea Moldova fiului său, vremea când Stanislas Potocki, bărbatul ei, lupta în Ucraina pentru a o aduce din nou la ascultare și supunere către coroana Poloniei. Găsind momentul prielnic, Ana se gândi la fratele ei Bogdan, care trăia de vre-o 30 ani în Stambul, unde turcit, fusese și Căpitan-Pașa al Flotei Otomane. Ea îl aduse în cea mai mare taină lângă dânsa în Polonia, îl creștină din nou, și-l pregăti pentru domnie. Nu se cunosc împrejurările în care acest plan a eșuat, nici nu se știe ce s'a făcut în urmă Bogdan Movilă.

Însă, învinuirea mare ce i s'a adus și ura concetățenilor a căpătat-o din pricina amestecului ei în războiul la succesiunea tronului Poloniei.

La moartea regelui Sigismund Wasa, în 1632 (Iagelon după mamă) îi urmă în scaun fiul său mai mare Ladislas al IV-lea. Acesta se însură întâi cu Arhiducesa austriacă Cecilia-Renata, pe care merseră s'o aducă din Viena la Varșovia tocmai fetele lui Eremia Movilă (Maria, măritată atunci cu Firley și Ana, care trăia încă cu primul ei bărbat Pszerezski) drept dovadă de vază de care se bucurau moldovencele noastre în regatul vecin.

Prin această căsătorie Casa de Austria viza Coroana Poloniei, iar politica regelui fu cu totul închinată monarhiei vecine.

¹⁾ Măritată cu acesta abia în 1620, deci după captivitatea mamei și a fraților ei. Ea fiind cea mai mică din Domnițele Movilești trăia probabil în Polonia la una din surori, și astfel scăpă de nenorocirea dela Dracșani.

Cecilia Renata muri însă după vre-o zece ani și regele Ladislaus se însură a doua oară cu o franceză, Marie Luise de Gonzague. Franța cu acest prilej începu a căpăta influență în Polonia, influență care crescă și mai mult la moartea lui Ladislaus (1648), când noul rege, Ion Casimir, fratele decedatului, se însură cu cumnata lui. Timp de 14 ani, politica lui Mazarin prinse atât de bine în Polonia, încât regele care n'avea copii, cum n'avusese nici frate-său, era gata să declare ca moștenitor al tronului pe ducele d'Enghien, fiul marelui Condé. Lupta dintre Bourboni și Habsburgi era pe punctul să se termine în favoarea celor dintâi. Atunci se pricepu Austria să asmuțe simțământul patriotic al Șleahței, care ceru ca moștenitorul tronului să nu fie nici francez, nici austriac, ci polon. Războiul civil, războiul ce purtă numele de „condean“, dela Condé, izbucni. O înverșunată luptă se încinse, care ținu mai mulți ani, și care se termină prin isbânda Șleahței, condusă de Lubomirski, împotriva armatelor regale de sub conducerea lui Stanislas Potocki. Deși foarte bătrână pe atunci, Ana Potocki nu se dăduse îndărăt dela nici o oboseală pentru a sprijini cauza regelui. Ea pare a fi fost prietenă intimă a reginei Maria-Luisa, și în această calitate stătu întotdeauna de-a dreapta soțului ei, asmuțind și intrigând în favoarea moștenitorului francez. Se pare chiar că ea fu cea care hotărî pe soțul ei să ia armele împotriva Șleahței. Muri în chiar anul când regele Ion Casimir fu nevoit, prin convenția dela Legonica (1666), să renunțe solemn la gândul de-a desemna el pe moștenitorul tronului. Iar bărbatul ei, Stanislaus Potocki, muri în acelaș an. Invingătorii ei concetățeni îi făcură următorui epitaf-panageric, pe latinește:

„Aici zac oasele Anei Movileanca, de naștere moldoveancă, de religie și obiceiuri greacă, după căsătorie polonă, muere a trei bărbați, stăpâna celui de al patrulea, instigatoarea nedreptei alegeri condeene, sprijinitoarea apăsării fără de lege a libertăței polone, aprinzând focul între cetățeni, sporind dihanțiile Iadului, n'a dat cât a trăit sfaturi bune bărbatului ei, iar după moarte nu i-a lăsat nimic, decât arta de-a face rău țării, și a murit în anul dela Christos 1666, anul mântuirii Poloniei. Fii Patrie fe-

ricită! Cât de ușor și bine ai răsufla, dacă atare dihanii mai des ar crăpa!“

Trebue mărturisit că astfel de panagericuri nu se găsesc în toate zilele.

Doi ani și jumătate după moartea ei, Ion Cazimir abdică, mergând să moară în Franța, iar polonii își aleseră rege — ironie a soartei — pe strănepotul de soră a Anei Movileanca Potocki, pe Mihai Corybut Wisznowiecki¹⁾.

* * *

Fii lui Eremia și Simion Movilă sau au murit tineri, fără Doamne, sau, dacă au avut, ele n'au lăsat urme care să deștepte luarea noastră aminte. Astfel, despre fii lui Vodă Eremia, am văzut că cei doi dintăi, Constantin și Alexandru, au domnit ca copii, și murind foarte tineri n'au avut neveste; iar celui mai mic, Bogdan, după ce s'a turcit la Stambul și s'a desturcit la Cracovia, i se pierd urmele, fără a ști dacă a fost însurat.

Despre fii lui Simion Vodă avem următoarele știri: Gavril a ținut, după ce a fost Domn (1618—20) pe-o ardeleancă *Elisabeta Zalyoni*. El era refugiat cu mamă-sa în Ardeal, trăind la Alba Iulia, de unde poftea pe Bistrițeni la nunta sa, care urma să aibă loc după ritul catolic. Elisabeta Zalyoni de Albes era, de 11 ani acum, văduva unui mare magnat ungar, Mihai Imreffy de Szerdahely. Căsătoria s'a celebrat în castelul proprietății ei Dioszegh, la 7 August 1622.

Mihai, logodit cu *Anca*, fata lui Radu Vodă Șerban, a murit înainte de nuntă; Moise Vodă a fost însurat cu *Ecaterina*, fiica lui Radu Mihnea Voevod, pe a cărei soră o ținea nepotul său Miron Vodă Barnovski; Ion ținea pe-o *Theodora*, fata lui Ene

¹⁾ Eremia și Elisabeta Movilă au mai avut și alte fete: pe Zamfira, moartă copilă în 1596, și pe Gafița, măritată cu Ștefan Brăescu, vornic de Botoșani (Vezi D. Dan: Mănăstirea Sucevița, p. 42, Domnul Gh. Ghibănescu: Dorohoiul, p. XXIV, arată că această Gafița ar fi sora lui Gociu din Lozna care pare însă a fi fost mai curând văr primar cu Gafița, fiul unui frate a a Doamnei Elisabeta).

Fiii Gafiței și ai lui Ștefan Brăescu au fost Gavril, jîtnicer, și Dumitru, postelnic, rămași amândoi în strănse legături cu rudele și cu moșile dorohoiene ale bunicii lor. Din Dumitrachi Brăescu s'a născut apoi Stroici Brăescu, din care se trage familia Stroici de azi.

Postelnicul și a Irinei (Domnița lor *Elena* a fost nevasta lui Miron Costin, cronicarul); și în sfârșit Petru, călugărindu-se, a devenit mai apoi cunoscutul Mitropolit al Kievului.

Despre *Miron Barnowski*¹⁾ știm c'a fost însurat întâi cu *Artemia Vartic* (fata lui Gavril Vartic și a Grapinei Gânscă). Târziu el a mai fost însurat cu o polonă, fata castelanului de Camenic, după cum afirmă d. Zotta. Cum d. Iorga arată că el a ținut și pe una din fetele lui Radu Mihnea v.v., atunci aceasta n'a fost nici prima nici ultima lui nevestă, ci a doua.

Vom mai aminti că *Ștefan Tomșa*, marele dușman al Movileștilor, fiul lui *Tomșa Vodă* (ucigașul lui Despot) și a soției sale *Axintia*, a fost probabil însurat de două ori. În sbuciumata lui tinerețe el cutreerese Apusul și avusese onoarea de-a fi și soldatul lui Enric al IV-lea, regele Franței, luptând în Pirinei, împotriva armatelor spaniole ale lui Filip al II-lea. Din acele meleaguri apusene adusese el pe întâia lui soție *Ginevra*, iar mai apoi îl aflăm însurat cu o moldoveancă, *Doamna Elena*. Fiul său Leon Vodă avea o Doamnă *Victoria*, desigur streină și ea. Însfârșit italianul *Gaspar Vodă Grazziani* nu și-a adus soție în Moldova. În 1619, fiind încă neînsurat, el ceru în căsătorie pe fiica dragomanului venețian din Constantinopol, Marc-Antonio-Borisio. Dar domnia lui Grazziani clătinându-se, Borisio, cunosător al intrigilor din Sтамbul, îi refuză fata și cu dreptate. În August 1620, veneticul străin își pierdu scaunul și în curând și viața.

Am numărat astfel pe toți Domnii din primele trei decenii ai veacului al 17-lea, rămânând a vorbi numai de singurii ce prezintă vre-un interes: Radu Șerban, Alexandru Ilieș, Radu Mihnea și fiul său Alexandru Coconul, care toți și-au avut Doamnele lor, despre care, de bine, de rău, se poate spune câte ceva.

¹⁾ Miron era fiul lui Dumitru Barnowski (care era feciorul hatmanului Bârnov) și a Elenei Balica, fata hatmanului Meletie Balica și a Șcheucăi Movilă, sora lui Eremia Vodă. Venea deci Miron Vodă Barnowski nepot lui Moise Movilă, nu unchi, cum s'a crezut.

1923

DEPARTMENT OF THE INTERIOR
BUREAU OF LAND MANAGEMENT
WASHINGTON, D. C.

OFFICE OF THE ASSISTANT SECRETARY

GENERAL INVESTIGATION REPORT
NO. 1

MAY 1923

CONTENTS

I. Introduction

II. Methods

III. Results

IV. Discussion

V. Conclusions

VI. Summary

VII. Bibliography

VIII. Appendixes

IX. Index

X. Plates

xi

CAPITOLUL XVII.

DOAMNELE ȘI DOMNIȚELE LUI RADU VODĂ ȘERBAN

GLORIOASA epopee a lui Mihai Viteazul scuturase pe Români din amorțeala în care zăcuseră aproape o sută de ani, deșteptase în sufletul lor vechia vitejie a primelor vremuri, și li aprinsese în inimi o flacără de ambiție, o dorință de-a trăi liberi, de-a scăpa de îngrijitoarea vedenie a cotropiri turcești. Ei voiau ceva. Nu unitatea națională, a cărei noțiune nu o posedau; însă un surplus de energie avea nevoie să fie cheltuit. El fu îndreptat în apărarea dreptului de-a trăi slobozi pe pământul moștenit din străbuni.

Din această stare de spirit se născură luptele împotriva străinului moldovean Simion Movilă, ocrotit de Poloni, și împotriva românului grecizat Radu Mihnea, ocrotit de Turci. Sub Radu Șerban, Românii au trăit o urmare a gloriei zile de sub Mihai, glorie făurită de ei înseși, mai mult decât de Domnul lor.

Căci, nu numai că erau în genere sufletele înflăcărate, dar ră-măseseră mai ales din armata eroului mort, buni soldați și viteji căpitani, cari, obișnuiți cu viața ostășească, simțeau nevoia unui trai de mișcare, de luptă, de fapte mari. Au reușit să și-l facă.

În August 1601, află Țara Românească că-i murise voevodul în Ardeal, suprimat mișelește de o mână trădătoare. Departe de a se închina lui Simion Movilă, care, deși alungat odată peste hotare, deținea totuși din nou puterea în Târgoviște, ea își alege un Domn după voia ei. Mulți din lefegii lui Mihai se răsletiseră, însă oștile conduse de căpeteniile române se coborâră din Ardeal în Muntenia, pe la Căineni, pentru a hotărî, pe pământul lor, cine le va fi Domn. La Cârstinești, pe Topolog, în sus de Curtea de Argeș, ele poposiră, trimițând de știre boerilor să vină acolo, pentruca, împreună cu toții, să-și aleagă un voevod. Cu Buzeștii în frunte veniră boerii țării de pretutindeni și ridicară Domn pe Radu, vel paharnicul din Coeni, care și-a zis apoi Radu Vodă Șerban.

Avusese oastea lui Mihai viteji mai mari decât Radu, dar, în afară că Paharnicul din Coeni, om matur, trecea drept priceput în arta războiului, el mai avea întâietatea asupra celorlalți boeri, prin faptul că în vinele lui curgea sângele voevozilor Basarabi. Dacă ajunseseră boerii și oștirea să-și aleagă din nou ei singuri voevodul, apoi atunci, păstrând tradiția, îl aleseră să fie de viță domnească.

Inrudirea lui Radu Șerban cu Basarabii, era, de altfel, prin stirpă femeiască și cam îndepărtată. Tatăl său, vel armașul Nică¹⁾, luase în căsătorie pe Maria din Coeni, care se trăgea prin maică-sa Anca, prin bunică-sa Maria, prin răsbunicul Radu Postelnicul, din marele boer craiovean Neagoi, care la rândul lui se trăgea din cei întâi Basarabi ai Țării Românești.

Însă adevărata basarabă în linie bărbătească, era soția noului Domn, *Elena*, fata lui Udriște, postelnicul din Mărgineni, nepoata bătrânului Udriște și a Domniței Ancăi, fata lui Radu Vodă dela Afumați.²⁾

¹⁾ sau Radu..., căci Maria din Coeni a avut doi soți.

²⁾ G. D. Florescu: Boerii Mărgineni.

Radu Șerban nu era atât de bogat prin tatăl său, cât era bogată mama lui, Maria, care făcuse trei moștenitori de-a rândul¹⁾. Cu această avere, mai mult în perspectivă, cu stropul de sânge basarab ce-i curgea în vine, prin căsătoria ce făcuse, prin apropiata lui înrudire cu Buzeștii, cei mai puternici boeri din țară, și prin renumele ce-și câștigase de ostaș viteaz și de căpitan priceput, e lesne de înțeles de ce l-a ales țara Domn pe el și nu pe altul.

Când se urcă în scaun, familia lui Radu era compusă din mamă-sa, Maria din Coeni, din nevastă-sa, Doamna Elena, și dintr'o fetiță de vre-o 6 ani, Domnița Ancuța. Pe vremurile acelea de război și de bejenie, reședința lor fusese în Ardeal, la Beiuș și la Satu Mare, unde rămăseseră femeile și după alegerea lui Radu în domnia Țării, fiindcă el știa că dela „a fi ales Domn“ și până la „a domni“, mai era o treabă de făcut, anume „de-a se așeza în scaun“, fie prin confirmarea Porței, fie prin puterea armelor.

Nevoind a-l recunoaște, Turcii căutau să-și impună în scaun pe candidatul lor, Radu Mihnea, iar Polonii sprijineau pe Simion Movilă. În atare împrejurări, Radu Șerban ceru sprijinul Nemților, așa încât avea țara acum trei candidați a trei diferite țări. Un an i-a trebuit lui Radu să lupte cu rivalii săi, când alungând pe unul peste Dunăre și asvârlind pe celălalt în Moldova, când refugiindu-se el însuși din nou în Ardeal.

Abia în Sptembrie 1602, după ce vărul său Stroe Buzescu mersese la Praga să ceară sprijinul Împăratului, putu el, ajutat de armata lui Basta, să dea împotriva Moldovenilor, Polonilor și Tătarilor lui Movilă acele memorabile lupte de pe valea Teleajenului, în care armata dușmană fu zdrobită și scaunul său, în sfârșit, asigurat.

Atunci abia își aduse voevodul familia din Ardeal. Bătrâna Maria și-a luat din nou reședința în Coeni, pe drumul Giurgiuului, în sus de mănăstirea Comana. Ruinele acelei locuințe se mai văd și azi, atât de impunătoare prin mărimea și grosimea

¹⁾ Dela fratele ei Șerban, mort, fără copii, dela mamă-sa Anca din Coeni, și dela fratele acesteia, unchiul Marcea, mort și el fără descendenți.

zidurilor, cât îți deșteaptă în minte icoana unui vechi castel medieval, casă de locuit și cetate de apărare. Comisiunea Monumentelor Istorice n'a avut grijă până azi ca ruinele acestea să fie cel puțin păstrate cum se cade, pentru a nu se nărui cu desăvârșire.

S'o fi dus bătrâna la Coeni, iar Doamna Elena și Domnița Ancuța veniră la Târgoviște. Inșă liniște nu avură acele femei în anii dintâi ai măririi lor. In afară de veșnicele hărțueli cu Turcii lui Radu Mihnea, ba la Silistra, ba la Brăila, noul Domn fu nevoit să treacă din nou munții pentru a da ajutor el acum lui Bathory, împotriva lui Moise Szekely, care râvnea coroana Ardealului. Bathory stăpânea Transilvania în numele Impăratului Germaniei (Rudolf al II-lea), iar Szekely asmuțit și ajutat de Turci, înainta cu o armată puternică împotriva lui pentru a elibera țara de Nemți. Cum Radu Șerban își datora domnia ajutorului ce-i dăduse Impăratul, venise rândul lui acum să-și plătească polița.

In vara anului 1603 pribegia femeilor începu din nou. Ele nu puteau fi lăsate la Târgoviște, unde în lipsa Domnului puteau năvăli Tătarii, sau putea scaunul lui să fie ocupat de veșnicii lui dușmani, Movilă sau Radu Mihnea. Cu câțiva boeri credincioși și cu averea, mult puțină, ce putuse ridica la plecare, Domnul își trimise deci din nou familia la Beiuș până vor hotărî armele despre viitor. Iar el o apucă înspre Brașov pentru a-și măsura puterile cu ale lui Szekely, care spusese, râzând de el, că-l va doborî „pe Românul cel gros“.

Se întâlniră în preajma Brașovului, în luna lui Iulie 1603, și după o foarte îndârjită luptă, în șanțuri, piept la piept, oastea dușmană fu sfărâmată. Becteș-Pașa, comandantul turc, o luă la sănătoasă, iar Szekely sări peste întărituri, fugind înspre Făgăraș. Inșă fu recunoscut de Gheorghe Raț, vestitul căpitan a lui Mihai Viteazul, intrat în slujba Radului Vodă. Urmărindu-l pe Szekely, care se apăra de altfel voinicește, cu bâta și cu hangerul, îl prinse și-i reteză capul, pe care i-l duse lui Radu Șerban, care la rândul lui îl trimise lui Basta.

Românul cel gros deveni dintr'odată un mare viteaz.

Basta, care-l chemase în ajutor, se îngriji de această repede

și strălucită izbândă. Umbra lui Mihai i se arată prin vis. I se părea că reînviase eroul omorât de el. Din Dej, la 29 Iulie, Italianul trimise o scrisoare lui Radu Vodă: „Am știință c'ai învins pe Moise Szekely și i-ai luat capul. Iți poruncesc să te întorci în țara ta. In Ardeal o să isprăvesc eu cu dușmanul, căci am oști destule!“

N'avea de ce fi îngrijat. Mihai Viteazul murise de-abinele, iar noul învingător nu se gândea la cucerirea Ardealului. El lăasă acolo pe Gheorghe Raț cu 2000 de oameni, își luă din nou nevasta și copila, și se întoarse, mulțumit, la Târgoviște.

Impăratul Germaniei, mai mărinimos decât generalul său, și mai în nota realității, acordă Domnului Munteniei o recompensă de 120.000 de taleri pe an și-i recunoscă dreptul de stăpânire în Țara Românească (!). Ii trimise și un steag, pe care i-l aduse la Târgoviște, în Martie 1604, contele Camillo Cavriolo.

Ceremonia înmânării acestui steag a fost descrisă de-un martor ocular și este cât se poate de instructivă pentru cunoașterea obiceiurilor și a vieții noastre sociale de atunci. Vom arăta numai, că în piața Târgoviștei, Domnul Țării și solul Impăratului își strânsesă mâna, amănunt interesant, întrucât se credea că pe atunci strângerea mâinilor era, la noi, un obicei necunoscut. Steagul a fost luat în primire de marele logofăt, după ce de altfel îl sărutase Domnul, descălecând de pe cal. Opt zile cât a stat Cavriolo în Târgoviște, petrecerile s'au ținut lanț, vânători, mese, jocuri, iar ziua a noua cheful a ținut dela 3 după amiază până la 3 dimineața, după care, pe-un cal arabesc dăruit de Vodă, cu șea de aur și de argint, contele Cavriolo porni dela Curtea Basarabilor înapoi la a Habsburgilor.

Câteva zile mai târziu Domnul întoarse vizita la Brașov, unde fu primit de însuși generalul Basta, devenit, din poruncă împărătească, prietenul nostru. Acolo avură loc mari serbări, care turburară mintea lui Radu Șerban. Constantin Filipescu, cronicarul vremii, se vaită amar că „Mulțumită lui Dumnezeu au trecut 5—6 în pace. Dar Șerban Vodă văzând atâta pace, și biruind și pe vrăjmașul său Ungurul, i s'au înălțat mintea și s'au semețit, s'au mândrit, și nu mai căuta trebile domniei, ci

numai mâncările, băuturile, plimbările și alte *necurății*, acele le căuta bine“.

Printre toate petrecerile acele, fu și o mare logodnă la Curte. Ancuța, fata lui Vodă, fu făgăduită lui Mihăilaș Movilă, fostul Domn de câteva luni al Moldovei, Are soarta astfel de ciudățenii. După ce, ani de-arândul, Simion Movilă fusese cel mai aprig dușman al lui Radu Șerban, acum că el murise, deodată familia acestui urgisit Moldovean, alungată din țara ei, își găsi adăpost tocmai în Târgoviște, la Curtea lui Vodă Șerban. Ca prin minune, totul se schimbă. Doamna Marghita, văduva lui Simion, și fiul ei Mihai, fură primiți acolo cu brațele deschise. De altfel, poate că la o definitivă împăcare lucrase altceva decât mărinimia Domnului Munteniei. Mihăilaș Vodă avea vre-o 20 de ani, Domnița Ancuța vre-o 14 — de! — dragostea, se zice, este mai puternică decât ura. Se logodiră copiii. Dar scurtă vreme după aceea, tânărul voevod muri. Singura mângâiere care se putu da văduvei Marghita, fu să-și vadă fiul îngropat la Mănăstirea Dealului, alături de alt mare dușman de-al lor, însă ajuns de pe atunci eroul neamului, Mihai Viteazul.

După această tristă întâmplare, care curmase pe-o vreme veselia Curții târgoviștene, cu încetul chefurile se încinseră din nou, până într'o bună zi un neprevăzut eveniment le curmă cu desăvârșire.

Generalul Basta părăsise Ardealul, fiind înlocuit cu Ștefan Bocskay, cu care Radu Șerban întreținuse cele mai prietenoase legături. Turcii însă care nu puteau lăsa să se întindă influența germană în Ardeal, trimiseră acolo pe-un om de-al lor, pe Gavril Bathory, nepotul de fiu al lui Ștefan, fostul rege al Poloniei. Il făcură deodată Principe al Ardealului, pe acest Gavril, omul cel mai frumos din vremea lui, cel mai sensual, cel mai bogat, cel mai activ, cel mai ambițios. Această numire datând din Martie 1608, Radu Șerban ar fi avut vreme să culegă informații asupra noului Domn al Ardealului, dacă nu i-ar fi plăcut mai bine să benchetuiască în Târgoviște.

Intr'o zi de Ianuarie 1611, un crainic de-al lui Mihail Weiss, prietenul brașovean al lui Șerban Vodă, sosi în goana calului, să-l vestească cum că Gavril Bathory năvălește în țară spre a-i scoate

domnia. Ambiția Domnului Ardealului era să fie rege al Transilvaniei, al Munteniei, al Moldovei și de s'ar putea și al Poloniei. Mihai Viteazul amplificat.

Nepregătit de luptă, Radu Vodă Șerban avu tocmai timpul să-și încarce bogățiile în rădvane, și împreună cu Doamna Elena, cu fata lui Ancuța și cu mamă-sa Maria, să apuce în toată graba drumul pribegiei... spre Moldova.

La 26 Ianuar, Gavril Bathory se și intitulă, din Târgoviște: „Voevod al Ardealului și al Țării Românești“, pe când convoiul fugarilor nu ajunsese nici la hotarele țării.

O nenorocită întâmplare dovedește că oamenii sunt aceiași în toate vremurile. Domnul Radu Șerban își trimise înainte carele încărcate cu avuțiile lui, căci e vaca și purcelul mai mult decât nevasta și copilul. Apoi urma rădvantul poleit, purtând în el simandicoasele fețe domnești ale lui Vodă, a Doamnei și a Domniței. Tocmai în coadă de tot venea, șchioapa-șchioapa, căruța care trăgea pe bătrâna Maria din Coeni, mama voevodului. Oamenii lui Bathory o ajunseră din urmă și făcând-o prizonieră, o întoarseră în Târgoviște. Nu spune povestea ce s'a întâmplat atunci cu dânsa, însă, bătrână cum era, ea muri în curând, fără a-și mai revedea pe iubitul și ingratur ei fiu.

În goana cailor de poștă, alaiul fugarilor ajunsese în Roman — Novograd — unde familia Domnului se și stabili. De aici plecă Domnul la Iași pentru a hotărî pe Doamna Elisabeta Movilă să semneze faimosul act de închinare către Împăratul Germaniei,¹⁾ care o costă pe biata femeie, câțiva ani mai târziu, tronul, cinstea, credința și libertatea. Intors apoi din nou la Roman, Radu Șerban nu-și pierdu vremea. Zilele drujbei trecuse, sunase ceasul slujbei. El își înjghebă o oaste de Poloni și de Moldoveni, cu care, 6 luni mai târziu, trecu munții pe la Oituz, și împreunându-se cu Muntenii veniți în ajutorul lui pe la Bran, se înfățișă deodată dinaintea Brașovului, mai pe neașteptate decât se înfățișase Bathory dinaintea Târgoviștei.

La 7 Iulie 1611, trupele de acoperire erau în fața orașului. A urmat, ca în timpul lui Szekely, o luptă înverșunată, din care

¹⁾ Vezi p. 166.

Domnul Munteniei eși din nou învingător. „Fusson a ki futhat“ strigau Ungurii lui Bathory („sauve qui peut“ sau fugă cine poate). Căpitanii Elek și Ordog fură prinși din fugă și decapitați în piața orașului. Bathory el însuși era să fie prins și omorât, dacă în clipa când, urmărit de un ofițer polon (Siftla) acesta n'ar fi fost deodată culcat la pământ de un glonte unghuresc. Aruncându-și arma și coiful lui cu pene de vultur într'un șanț, trufașul Gavril Bathory o luă la sănătoasă pe jos, până când, găsimd un cal rătăcit, încălecă pe el și goni până la Sibiu.

Radu Vodă Șerban, văzând mormanul de trupuri moarte grămădite unele peste altele, într'aceiaș loc de altfel unde, cu 7 ani înainte, murise Szekely, a ridicat din ele o macabră movilă, poruncind și-o slujbă de veșnică pomenire. Zise el atunci, smerit: „Sunt prea puțin ca să fi putut face aceasta. Dumnezeu din Cer a făcut-o cu mâna lui atotputernică“.

Pentru a doua oară Șerban Vodă ar fi putut, în clipa aceia, cuceri Ardealul. Țăranii Români și Secui îl priveau ca pe-un al doilea Mihai Viteazul. Inșă Mihai Viteazul este unul în veacuri, iar noul învingător era numai Radu Șerban, prea puțin ca să fi putut face ce trebuia. El umplu Brașovul de muzici, de petreceri, de „necurății“, în vreme ce Bathory își aduna în Sibiu oștile răslețite. Căzând pe neașteptate peste chefliul Domn, îl zdrobi și-l alungă din nou în Moldova din care venise.

Epopeea lui Mihai se încheia definitiv în acea zi de Mai 1611.

La Roman, Șerban Vodă nu-și mai găsi familia. Ea se mutase în cetatea Sucevei, mai mare, mai domnească. Acolo avu plăcerea să găsească pe lângă soție și fată, — o mângâire poate peste durerea înfrângerii — o nouă odraslă domnească, născută în lipsa lui, o fetiță de-o lună, pe care o botezară *Elena*. In cetatea Sucevei răsunară iar muzicile și vinul curse din belșug cu prilejul botezului acestei fete, celebrat de Atanasie Crimca, Mitropolitul Țării Moldovei.

Radu Șerban, luându-și familia astfel mărită, plecă în Polonia și de acolo la Viena, la protectorul său, Impăratul Germaniei.

Din Austria, din Ungaria, din Ardeal, pribeagul Domn nu

încetă să uneltească, ani de zile, pentru a-și recăpăta scaunul. La început, Impăratul Matei, urmașul lui Rudolf, îl sprijini din răspuțeri. Din răspuțeri înseamnă atât cât trebuie pentru a nu intra din nou în conflict cu Turcii. În Ianuar 1612 Majestatea Sa scrie personal boerilor și căpitanilor oștirilor muntene, ca să-i vestească cum că în curând li va trimite Domn pe Radu Vodă Șerban, care se află la Viena, lângă dânsul. În Mai acelaș an, el trimite Sultanului o scrisoare, prin care stăruie ca Radu Șerban să fie adus din nou în scaunul Munteniei.

Iar boerii din partidul fostului Domn, înnebuniți de spaima ce le-o pricinuia noul voevod Radu Mihnea, cereau cu rugăminți și cu amenințări, întoarcerea protectorului lor. La 12 Septembrie 1612, ei îi scriau: „Vino în țară cu ajutorul Impăratului, că de treisprezece luni de când ai părăsit țara, acest Domn a ucis o sumă de boeri“¹⁾. Doi ani mai târziu, la 29 Aprilie 1614, aflăm o altă scrisoare „Prea milostive Doamne, să fii D-ta sănătos. De ce până acum nici un lucru adevărit nu ne trimiți, ce numai nădejde? Că întâi în țara noastră acum strigă hogaș, că-și ține acest Domn frații și surorile în casă cu el și sunt Turci. Acum înțelegem că are Turcul gând să pună în țara noastră Pașă, și cuconii noștri să-i facă ieniceri și fetele noastre să le ia Turcii lor mueri. Deci noi din zilele lui Mihai Vodă, de când ne-am supus și ne-am jurat creștinilor, pentru aceia ne-am supus Impăratului, ca să nu cădem noi la un lucru ca acesta. Ce mult ne mirăm, au dumneata nu faci știre Impăratului de nevoile noastre? Ce de este vina din Dumneata, Dumnezeu îți va fi platnic, cum te-ai jurat cu noi, căci inima noastră nu se poate suferi cu păgânii...“

Această frumoasă scrisoare rămase, ca atâtea altele, fără răspuns. Vina nu era a Domnului. Turcii nu-l mai voiau, iar Nemților, aflați în preajma războiului de 30 de ani, nu li mai trebuiau încurcături cu Poarta pentru trebile Ardealului și ale Munteniei.

¹⁾ Pe Dragotă Postelnicul, pe Bărcan Stolnicul, pe Stanciu paharnicul, pe Cărcă vornicul, pe Dragul logofătul, pe Drăghici postelnicul ot Solomonești, pe Anghel comisul, pe Mihai cămărașul, pe Pavăl postelnicul, pe Marcu logofătul, pe Dragomir paharnicul, iar pe portarul Proca l-au tras în țepă.

De altfel, traiul ce ducea pribeagul Domn în Viena, nu era chiar de plâns. S'a spus că trăia în sărăcie, fiindcă întinsele lui moșii din țară încăpuse în mâini străine, și deci n'avea venituri. Avea însă aurul ce luase cu el îndeajuns pentru a-i îngădui să țină în Viena o curte domnească. Trăiau în preajma lui, în afară de Doamnă și de Domnițe, în afară de foarte numeroși servitori, o sumedenie de boeri cu jupânesele lor, printre care erau trei logofeți; apoi duhovnicul Domnului, care era însuși Dionisie Paleologul, fostul Mitropolit al Modovei. Și mai era un medic al Curții, der Leibarzt seiner Durchlaucht, doctor austriac. Mai era un ghiduș cocoșat, der Hofnarr, le fou de son Altesse. O întreagă curte, după cum se vede, "care cerea cheltuială.

Faptul că pribeagul Domn ținea pe lângă el un nebun, precum ținuse și Petre Șchiopul, cu un sfert de veac înainte, la Bozen în Tirol, pe ghidușul pitic Petre Bolea, dovedește că viața curților noastre era mult mai occidentală decât ne-o închipuim noi azi.

Despre Doamnă știm numai că-și petrecea vremea dând fetelor ei o îngrijită creștere, care făcu mai târziu din Domnița Elena, trăită de copilă în rafinata capitală a Austriei, una din cele d'întâi boeroaice ale Munteniei, din pricina numelui ce purta, a căsătoriei ce încheiase și a educației ce primise.

Cât despre Domnița Ancuța, fată mare acum, care avusese și nenorocul să-i moară logodnicul, toată grija părinților fu să-i găsească un soț demn de ea. Fată de Domn, tatăl ei dorea să o mărite, dacă nu cu un voevod, cel puțin cu un fecior de voevod. Și cum, după moartea lui Mihălaș Vodă Movilă, nu se mai arătase nimeni s'o ceară, bătrânul ei tată se gândi la un om de viță basarabă și el, fost Domn ca și el și ca și el pribeag: Nicolae Pătrașcu, feciorul lui Mihai Viteazul.

Pe Nicolae Pătrașcu, după cum știm, îl lăsase Mihai în locul lui la Târgoviște, când plecase în 1600 la Alba Iulia, așa încât, de atunci, fiul marelui voevod se întitula și el Domn. Ne amintim cum îl duse în urmă mama lui în Ardeal, la Ungnad, omul lui Basta, pe când Mihai Vodă se afla la Praga, și cum jurase copilul că este credincios Impăratului, iar dacă tatăl său are vre-o vină să și-o poarte singur. Nicolae Pătrașcu avea pe

atunci mult 14 ani. Cariera lui a fost obscură. După moartea lui Mihai Viteazul, el se întorsese în țară cu mama lui, Doamna Stanca, și cu sora mai mare, Florica Grecianu. Am văzut mai sus duioasa lor revedere (în 1603) cu bătrâna bunică, călugărița din mănăstirea Coziei. Mama lui muri în curând de ciumă, bunica de bătrânețe, iar el se întoarse în Ardeal, unde unelti câțva timp pentru a recăpăta scaunul domnesc din Târgoviște. Tăbărând odată în țară cu o mică oaste improvizată de el, fu învins, făcut prizonier și adus lui Vodă Radu Șerban, care pentru a-i tăia pofta de a domni, îl însemnă la nas. Intors iar în Ardeal, i se șterg urmele timp de vre-o zece ani, când îl aflăm din nou, de data aceasta în strânse legături cu acelaș Radu Șerban care-i tăiașe nasul.

Anii lui de pribegie nu i-a trăit Radu Șerban numai la Viena. Dese ori îi dăm de urmă în Ungaria, mai ales la Sâmbăta Mare (Tyrnau). Acolo s'o fi găsit el cu Nicolae Pătrașcu, s'o fi împăcat cu el și o fi pus căsătoria la cale. Il aduse la Viena și-i arătă pe Ancuța. Domnița plăcu lui Nicolae, căci era zice-se frumușică; iar dacă Nicolae plăcu Ancuței, nu se știe, mai ales că trebuie să fi fost cărn. Dar căsătoria fu hotărâtă și logodna avu loc.

Intre timp, Maria, mama lui Șerban Vodă, murise în țară și lăsase prin diata ei, fiului și nepoatelor toată averea rămasă dela bătrâni din Coeni. Radu Șerban, la rândul lui, făcu un testament, datat din Viena la 28 Februar 1620 prin care lăsa toate moșiile sale fetelor lui Anca și Elena, „care în vreme de bătrânețe ne-au dăruit Dumnezeu din cununie dreaptă, ca să fie amândouă surori, însă cu această tocmeală, că până unde va fi Doamna mea Elena vie, să le stăpânească ea și să se hrănească din aceste moșii, iar după moartea Doamnei mele să fie cum a lăsat mama, Dumnezeu s'o ierte, și cum am lăsat eu“.

În Februar 1620 Radu Șerban se simțea mistuit de boală, cea ce-l îndemnă a face diata de mai sus. Nici o lună mai târziu muri, îngropat fiind în catedrala Vienei. Astrucarea aceasta în cea mai mândră biserică a Vienei, Stephanskirche, arată deosebita considerațiune de care trebuie să se fi bucurat el pe lângă împăratul Mathias.

Nunta Domniței Anca se făcu deci abia după moartea tatălui ei, prin toamna aceluiaș an 1620. Li se născu din această însoțire un fiu Gavril, mort foarte curând (1622), un alt fiu numit Mihai, după marele său bunic, și o fată Elena.

Pribegii aceștia au trăit încă mulți ani în Viena, fără a putea căpăta dela împărat învoirea de-a se întoarce în țara lor.

Doamna Elena, văduva lui Radu Șerban, cu fata ei mai mică, Ilinca, au pornit-o spre țară în primii ani ai domniei lui Matei Basarab, prin 1633 sau 35. Noul Domn al Țării Românești era înrudit cu Doamna Elena, și o fi făcut el demersurile trebuincioase pentru a o aduce în țară. Abia sosite, el își mărită pe nepoata Elinca, fată cam de re-o 22 de ani, cu favoritul său, postelnicul Constantin Cantacuzino. Paginile Istoriei noastre sunt pline de numele acestei Domnițe, care a fost mama lui Șerban Vodă Cantacuzino, și cu care cititorul se va mai întâlni deseori.

Cât despre Domnița Ancuța, viața ei n'a fost fericită. În anul 1627 îi moare soțul, Nicolae Vodă Pătrașcu, acolo în Austria, îngropat fiind la biserica sârbească din Raab. Nefericita văduvă trăi mai departe dintr'o donație de bunuri ce se făcuse soțului ei în 1622, dintr'un ajutor de 50 de florini pe lună, dat de împărat, și zice un document, din chiar munca ei, cusutul și brodatul.

Când prin 1633, mama și sora ei părăsesc în sfârșit Viena și se întorc în țară, ea este totuși oprită cu copiii ei, în Austria. Pentru a ocoli neajunsurile pe care ambițiile fiilor de domni pricinuiau în totdeauna împrejurul lor, Împăratul nu voi să îngăduie ca nora și nepotul lui Mihai Viteazul să se întoarcă în țara lor. Abia când, în 1640, Matei Basarab, care n'avea copii, hotărî că moștenitorul lui va fi Mihai, fiul lui Pătrașcu, abia atunci căpătă biata Doamna Ancuța învoirea de a pleca la București. Fetița ei Elena porni cu dânsa, iar Mihai, băiat de 15 ani, fu oprit la Viena până la noi dispoziții.

Ancuța făcu un lucru cuviincios. Ceru voe dela împărat să ridice oasele tatălui ei din catedrala Vienei și acele ale bărbatului din biserica din Raab, pentru a le duce în țară. Lucrul fiindu-i îngăduit, la 18 Noembrie 1640 aflăm pe Doamna Anca și pe fata ei Elena sosind în Brașov cu carele mortuare. Logofătul

lui Matei Basarab, împreună cu alți 16 boeri, veniră întru întâmpinarea lor, și alaiul întreg se porni spre țară în ziua de 23 Noembrie. În București fu întâmpinat de însuși voevodul Matei, în fruntea întregii lui curți, și de toate rudele domnești, printre care firește, în primul rând, Domnița Elena Cantacuzino, fata și cumnata morților ce urmau să fie din nou îngropați în pământul țării lor. Lipsea numai Doamna Elena, văduva lui Radu Șerban, care la acea dată pare a fi fost moartă și ea. Convoiul porni mai departe, prin Coeni, la mânăstirea Comana, ctitoria acestor Basarabi, unde foștii voievozi fură astrucați. Mormântul lor se mai vede și azi.

Doamna Anca și fata ei își găsiră un adăpost la Filipești, în Prahova, moșia și așezarea postelnicului Cantacuzino. Acolo trăiră ele, la sora Elena, vre-o 2 sau 3 ani, până își putură recăpăta moșiile și plăți datoriile făcute în lunga lor pribegie. De acolo, din Filipești, trimitea Ancuța regulat scrisori la Viena fiului ei Mihai, ba chiar, ca în 1643, alte lucruri mai trebuincioase pentru trai decât slova mamei, anume: „oi, boi, cai și altele ca acestea“.

Acest fiu răsfățat al Ancuței, care se zice că semăna la fire mai mult cu bunicul său Mihai Viteazul decât cu tatăl său Nicolae Pătrașcu, muri tânăr înainte ca norocul să-i fi îngăduit a se înălța în scaunul străbunilor săi. Astfel bietul băiat nici nu cunoscuse măcar țara părinților săi. Il vom mai întâlni de altfel în paginile care urmează.

Tot acolo, la Filipești, își mărită Doamna Ancuța pe tânăra ei Domniță Elena cu Eustatie Golescu, fiul vestitului Stroe Leordeanu, despre care va fi deseori vorba mai jos.

Iată cum s'a scurs sbuciumata viață a nevastei și a fetelor lui Radu Vodă Șerban.

* * *

Cu nevasta unui popă din Dobreni, Maria, Domnul acesta a mai avut un copil, un fiu numit Constantin. Născut înainte de domnia tatălui său și în afară de legitima căsătorie, nu-l aflăm delă început în legătură cu familia lui. Mai târziu, prin de sine putere, el va ajunge Domn al Țării Românești.

CAPITOLUL XVIII.

FAMILIA VOEVODULUI RADU MIHNEA

ÎN preajma domniilor lui Matei Basarab și a lui Vasile Lupu, aflăm în scaunele țărilor noastre pe cei doi din urmă coborâtori direcți din Basarabii și Mușatinii descălicărei. Șirul voevozilor, din tată în fiu domni ai acestor țări timp de peste 250 de ani, se isprăvește cu Radu și cu Alexandru, și poate din pricina lor ¹⁾.

Ei erau fii de Domni turciți (Mihnea și Ilieș) amândoi crescuți departe de țară și străini de durerile ei, amândoi ocrotitori grecilor, pe care i-au adus cu duiumul de pe malul Bosforului pe ale Dâmboviței și ale Bahluiului, precursori astfel ai epocii fanariote, amândoi mândri și cheltuitori, ținând curte regească,

¹⁾ În paginile Istoriei mai apar, ce e drept, peste vre-o 3—4 decenii, fiii acestor Domni, Mihnea-Radu și Ilieș-Alexandru. Însă, lasă că filiațiunea primului e nesigură, dar domniile lor au fost atât de efemere, încât e ca și cum n'ar fi fost.

nu domnească. Ei au fost — batjocoriți de unii și lăudați de alții — cei care au încheiat o epocă a Istoriei noastre și au deschis calea unei alteia.

Doamnele și Domnițele lor, chipuri șterse, au trecut și ele pe aici, fără a lăsa urme adânci în amintirea oamenilor de atunci. Dar două întâmplări, una de dragoste, alta de ură, deștepta-vor luarea noastră aminte.

Am arătat mai sus ascendența lui Mihnea Vodă, domnia lui, mazilirea în 1591, și turcirea lui sub numele de Mahomed Bey ¹⁾.

Pe Doamna Neacșa o părăsise de bună voe și de mult. Iar pe ibovnica Voica (despre care unii spun că i-ar fi fost Doamnă, dar nu pare a-i fi fost), precum și pe fiul său Radu, îi luase deocamdată cu el la Constantinopol când fu silit să se turcească.

Numit pașă la Nicopoli, îl aflăm în curând acolo, având încă pe lângă el pe Voica și pe Radu.

Insă biata mama Voica, atât de îngrijată de viitorul fiului ei, prin ce mijloace nu se știe, îl trimise în ascuns la Sfântul Munte Athos pentru a fi tăinuit acolo de călugării greci. La mânăstirea Iverului rămase el vre-o doi ani, învățând carte grecească și deprinzându-se a iubi pe coborătorii Bizanțului, pe care-i va ocroti toată viața, chiar împotriva celor de-un neam cu el.

Atunci abia, despărțit de fiu-său, se hotărăște Mahomed Bei să-și facă, potrivit Coranului, un harem cu mai multe femei, care i-au dăruit o seamă de copii, din care cunoaștem numai doi băieți, pe Ibrahim și pe Mustafa Bey, și două fete, pe Ihumè Catum și pe Caisè Catum. Iar pe Voica, rămasă creștină, o trimise sau plecă ea de bună voe nu se știe unde.

Câțiva ani mai târziu (1595), Voica reapare, scoțându-și fiul dela călugării Atosului și ducându-l tocmai în Italia la Veneția, unde rămase el alți doi ani, învățând italienește, latinește și cam tot ce se putea învăța pe vremea aceia acolo. Inrudit prin bunicăsa Ecaterina Salvarezi și prin mătușă-sa Maria Minio cu familiile de seamă ale Veneției, el trăi acolo viața occidentală a bogaților și rafinaților patricieni ai Republicei.

Secolul al XVI-lea dăduse Veneției pe Sansovino, care trans-

¹⁾ Vezi cap. XI, p. p. 104 și urm.

formase piața San Marco într'un adevărat muzeu de arhitectură; el adunase acolo pe Titzian, pe Veronese, pe Palma Vecchio, pe Michel Angelo chiar. Arta, știința, teatrul, splendoarea serbărilor, eleganța vieții, bogăția costumelor, făceau pe contemporani să spună că „Veneția ține în ea toată Italia“, că este „podoaba și frumusețea ei“, că e „chipul republicei romane“ și „lumina lumii“. Trăit într'un astfel de mediu, și poate într'acel mai puțin strălucit, dar mai adânc savant al Padovei, se înțelege ușor ce patimi și ce ambiții au fost răscolite în sufletul tânărului vlăstar de Domni Basarabi, crescut întâi pe malul Dâmboviței cu apă dulce dar săracă, și apoi pe stâncile Athosului, frumoase dar austere.

Vremea trece, trecutul nu se uită. Mihnea Voevod, zis Mehmed Bey, bun musulman, care ținea în Stambul harem cu multe neveste și-o casă de copii, purta dorul fiului său Radu, plecat printre străini. Stăruia deci pe lângă puternicii săi prieteni turci să-i fie îngăduit a-și aduce feciorul lângă el. Voia să-și mai vadă odrasla iubită și să încerce pentru dânsa ceiace numai putea face pentru el însuși: să-i dea domnia Țării Românești. Invoirea fiindu-i dată, Radu plecă din Veneția la Constantinopol și-și revăzu, după o îndelungată despărțire, pe bătrânul său tată, făcând acum și cunoștință cu mamele lui vitrege și cu micii mahomedani, frații și surorile lui.

Aceste se întâmplase în anul 1597. Peste Dunăre lucrurile erau tulbure. Mihai Viteazul se războia cu Turcii. Polonia se amestecau în trebile Moldovei. Germanii voiau Ardealul. Momentul era prielnic ca Mehmed Bey să lucreze la trimiterea fiului său în Muntenia, ca om devotat al Turcilor. Devenit candidatul Porții, Radu porni cu o oaste turcească la Ruscium, de unde urma să treacă la Giurgiu și la București. Norocul nu-l ajută. Timp de 14 ani, toți candidații i-au trecut, pe rând, înainte,

Intors la Constantinopol, cu creșterea grecească și italie-nească ce avea, înconjurat de Turci, viața ce duse el pe malul Bosforului n'a putut fi prielnică simțimentelor românești de care Domnii noștrii ar fi avut nevoie pentru a ocărui țările, ale căror destine le erau încredințate.

De altfel, în acest răstimp, Radu Mihnea a fost întotdeauna cu ochii ațintiți asupra Țării Românești, când la Stambul, când

pe malul Dunării, expunându-și uneori viața pentru realizarea visului său. Abia în 1611, când Gavril Bathory alungă pe Radu Șerban din Târgoviște pentru a-i lua locul, Turcii, nemulțumiți de ambiția acestui voevod al Ardealului, îl scoaseră din nou pe Radu, candidatul lor, de după perdea, și-l expediază în grabă în Muntenia. Bathory, om energic, îl alungă repede înapoi peste Dunăre, unde Domnul rămase în Rusciuc, până după bătălia dela Brașov și chiar până după fuga lui Radu Șerban în Polonia și apoi la Viena.

Abia în Octombrie 1611 se așeză Radu definitiv în scaunul domnesc din Târgoviște, luând numele de Radu Vodă Mihnea.

El pare a fi adus atunci la Târgoviște și pe Doamna lui *Arghira*, despre care nu știm nici din ce neam era, nici când, nici unde se măritase cu Radu Mihnea. Desigur era greacă, probabil din Constantinopol, iar căsnicia trebuie să fi fost proaspătă, deoarece toți copiii lor s'au născut în preajma acelor ani. În 1611 fiul lor Alexandru era copil, țânc infinit de mic, vre-o 4 sau 5 ani, iar una din fete, buclucașa de mai târziu, să fi avut vre-o trei anișori. Ceilalți copii s'au născut mai apoi.

A mai adus Radu cu el din Constantinopol pe frații și surorile lui după tată-său Mihnea turcitul¹⁾, și a mai adus o seamă de Greci, prieteni din lunga-i pribegie, precum și câțiva Italieni „Frânci“ cum li se spunea. Ihume și Caise Catum, surorile lui, locuiau într'o casă cu el, se închinau lui Mahomet, cu fața la Mecca și puseră să li se facă geamie, de pe minaretul căreia muezinul cânta rugăciunea de dimineață, rugăciunea dela ameză și rugăciunea de seară, spre groaza Românilor din capitală, care credeau c'au sosit zilele Apocalipsului și sfârșitul neamului lor. Grecilor li dădu boerii, Italienilor voe vegheată, iar banii albi

¹⁾ Unul din ei, Mustafa bei, trăia în Silistra, unde tată-său avusese un palat. În 1636 îl văzu acolo solul polon Krasinski, în trecerea lui spre Constantinopol. „Era un om în vârstă, gras, înalt“ (însă un renegat, după cum credea solul) care se prezintă Polonului în stare de completă ebrietate, mort beat din cauza „masticei“ ce înghițise, care băutura, zice secretarul solului „îmbată așa fel, încât cel ce-o ia își pierde mințile“. Din vorbele lui Mustafa, solul polon nu putu înțelege nimic și audiența se termină fără nici un rezultat. (P. Panaitescu. Călătorii Poloni).

ai visteriei începură a circula între Târgoviște și Veneția, unde rămâneau depozitați la o bancă, în vederea negrelor zile când Radu Vodă nu va mai fi Domn.

Țara nu-l putu suferi. Stolnicul Bărcan Merișan dete semnalul răscoalei. „Inșă această ridicare ce-a fost să se ridice, n'au fost pre alt, ci numai mândria și răotatea Grecilor“ zice cronica. Totuși Vodă prinse de veste la vreme și-l tăiă pe Bărcan, împreună cu alți 13 boeri, ceiace liniști ca prin minune spiritul răscoalei. Rămâneau bieților Români amărăți nădejdea în reîntorcerea din Viena a lui Radu Șerban, căruia trimiteau scrisoare după scrisoare, după cum am văzut mai sus, pentru a-l implora să vie cât mai curând în țară, rugându-l înșă „să fie cu taină acest lucru, că de s'ar înțelege, toți ni-am pierde capetele“.

Ar pare ciudat acest măcel de boeri făcut de-un domn crescut în civilizația Veneției, dacă nu ne-am gândi că, fără el, Radu Mihnea n'ar fi putut stârpi spiritul răscoalei, și-ar fi pierdut desigur domnia și poate și viața. Și'n adevăr vedem că în urma acestor cruzimi, nu numai că lucrurile se liniștesc, dar înșăși purtarea Domnului se schimbă cu desăvârșire. Boerii care nu erau din partida fostului voevod, sunt mulțumiți de cel nou, căci el căuta a-i măguli, spunându-le că „de mare folos și cinste este domniei și țării boerul înțelept și avut“, iar pe cine vrea să-l slujească cu credință îl umple de bani, fiindcă „dacă are Domnul 5—6 boeri avuți, nici de-o nevoie a țării nu se teme“. Pentru a-i face să uite că muezinul cântă pe minaretul geamii pentru surorile lui, el s'apucă să ridice din temelie biserica Sfintei Troițe din București, clădită de bunicul său Alexandru Vodă și distrusă de Sinan Pașa în zilele lui Mihai Viteazul. Curtea și-o ținea în Târgoviște și'n București și splendoarea desfășurată de el orbise pe bieții boeri, cari uitau că toată bogăția aceasta venea dela grelele biruri ce apăsau pe locuitorii țării.

Cinci ani a ținut această domnie.

Am arătat, când am vorbit de Movelești, cum a fost amestecat Radu Mihnea în răsboaiele Moldovei, și cum a și fost mutat în acea țară. Mirarea lui nu fu mică când auzi că trebuie să-și schimbe reședința din Târgoviște cu cea din Iași. Inșă porunca Turcului nu se comenta, se executa. Nevasta vizirului —

o sultană — voia scaunul Munteniei pentru protejatul ei Alexandru Iliaş. Radu Vodă avu delicateţa să înştiinţeze pe Movilă că soseşte să-i ia locul — oh! fără voia lui — şi c'ar face bine să fugă cât mai repede din Iaşi, căci Schender Paşa voia să-l prindă, pe el, pe mamă-sa, pe frate-său şi pe cumnaţi, vii sau morţi. Ce-a urmat se ştie din capitolele trecute. Bătălia dela Dracşani, prinderea şi turcirea Movileştilor — Boeri, Boeri, ruşinatu-m'au păgânul! — şi urcarea în scaunul Moldovei a lui Radu Vodă Mihnea Basarab.

Trimise pe dată în Târgovişte să i se aducă în Iaşi nevasta şi copii, şi începu o nouă domnie, mai uimitoare decât cea trecută prin strălucirea fără pereche a Curţii lui domneşti.

Prietenul său, un grec, Papa, care avusese visteria în Muntenia, mânuind banii ţării în folosul lui Vodă, fu mutat ca vistiernic în Moldova, cu aceeaşi însărcinare. Un început de răsccoală a boerilor fu repede înăbuşită, însă Turcii căroră le plăcea să aibă linişte în provinciile lor, se burzuluiară. Radu-Mihnea pentru a-şi asigura domnia, fu nevoit să-şi pună familia zăloagă.

Doamna Arghira, coconul Alexandru şi cele trei fete ce aveau ei acuma, fură trimise la Constantinopol, unde rămaseră în tot timpul acestei domnii, adecă trei ani. E de presupus că şi surorile turcoaice plecară în ţara lor, împreună cu Doamna şi copii.

Viaţa ce duse Radu Vodă în Moldova fu „Impărăţie nu domnie sămănătoare“. Imbrăcămintea slugilor domneşti, a copiilor de casă, a vătavilor de Divan, o schimbă cu desăvârşire, dându-le haine bogate, uşirnice, blănuri de vulpe, cabaniţe de jder. Iar pe boeri, pentru a-i ademeni cum ademenise pe cei din Muntenia, le spunea vorbe ca aceste „Pre un om dacă-l boereşte Domnul, nu încape să-l suduiască. Ce, de nu se poartă cum se cade un boer, să-l scoată şi să pue altul în locul lui; iar a-l suduire, cu cale nu i se cade“. Ajunsesse boerii să-l cheme „Radu Vodă Cel Mare“. Însă felul cum îşi atrase buna lor voinţă, ne-o spune Miron Costin el însuşi: „Hiecarele când judecă pe-un boer cu un curtean, ochii Domnului să fie spre boier; iar când se păreşte un curtean cu'n ţăran, mai de cinste să hie curteanul şi la

cuvânt și la căutătura Domnului“. Astfel de judecată, halal! Radu Basarab deprinsese bine în Italia învățăturile lui Machiavel. De mirare e numai că un om ca Miron Costin, pe care noi cei de azi ne-am deprins a-l cinsti, să fi spus de Radu Vodă că era „om deplin la toate și întreg la hire, cuvântul ce grăia ca o pravilă era tuturor, judecățile cu mare dreptate și nimă-nui cu voe vegheată „(favoritism)“. Să nu uităm însă că era vremea în toiu ei, când boerii luau cu hapca moșiile răzeșilor, de-i aduceau la sapă de lemn și la șarbie, așa încât omul a cărui judecată li dădea întotdeauna dreptate, nu putea fi în ochii lor decât un Domn întreg la hire — Radu Vodă Cel Mare!

Acest om însă era bolnăvicios, mai puțin întreg la trup decât la fire. Suferea de „podagră și de heragră“ la mâni și la picioare, ceiace în vocabularul de azi, ar însemna reumatisme și artritism, boli contractate probabil în lagunele Venetiei.

În 1619, trei ani după sosirea lui la Iași, el se îmbolnăvi și de ochi. Pe punctul de a-și pierde vederea, fu nevoit să-și lepede domnia și să plece la Constantinopol să se caute. Fu înlocuit cu Gaspar Grazziani, un italian care umbla de ani de zile după pleșca tronului Moldovei.

În Stambul, în cura doftorilor străini aflători acolo, îngrijit de Doamna Arghira și de Domnițele lui, Radu Mihnea se îndreptă curând și, abia vindecat, se apucă să umble din nou după domnia ce abia lepădase. Cheltui mult — avea și de unde — și i se făcu pe voe. În 1620, nici un an după sosirea lui la Constantinopol, e numit din nou Domn în Muntenia.

Cu Doamna, cu Domnițele, cu fiul său Alexandru și cu grecii lui, porni mândrul Domn din nou la Târgoviște. Și iarăși începu bogata viață de curte, petreceri costisitoare, lux desfrânat. În București isprăvește biserica Sfintei Troițe, pe care o închină, cu toate bogățiile ei, mănăstirei Iverului din Sfântul Munte, o poliță plătită călugărilor greci ce-l crescuse. Biserica lua numele de „Radu Vodă“ și rămase în veacuri, alături de-a lui Mihai Vodă, cea mai bogată și mai frumoasă din Capitală. Astăzi încă, deși fără turnuri și atât de jalnic reparată de Gheorghe Vodă Bibescu, este monumentul de căpetenie al vechilor București.

Iar galbenii visteriei își urmau trista pribegie la banca din Veneția.

Urmează un moment de spaimă! Alexandru Ilieș îl săpa pe Radu Vodă în ascuns la Poartă. Galbenii schimbară itinerarul, pornind, cu duiumul, spre Stambul. Vizirul încasă 30.000 de scuzi și Radu Mihnea rămase Domn în Țara Românească.

O nemărginită ambiție cuprinse sufletul voevodului. Voi să domnească în amândouă țările. Mihai înfăptuise lucrul acesta prin puterea armată, el încercă să-l facă prin magia aurului. Cu legăturile ce avea în Stambul, legături de sânge și de prietenie, cu ajutorul visteriilor țărilor pe care le storsese, își împlini visul. Nu ajunse Domn nominal al Munteniei și al Moldovei, însă Domn efectiv, da. Și iată cum:

În vara 1623 fu mutat din nou, după stăruința lui, dela Târgoviște la Iași, iar fiul său Alexandru fu numit Domn al Munteniei. Acesta fiind încă un copil — „che molto e giovane“ scria Cantarini către Dogele Veneției — fu pus sub epitropia mamei sale Arghira și a câtorva boeri credincioși, așa încât de fapt Radu Vodă Mihnea ducea, din Iași, trebile ambelor țări.

Doamna Arghira despre care avem atât de puține știri, rămâne deci în Târgoviște, epitropă, regentă. Firește că trimitea cât mai des bărbatului ei vești despre purtarea fiului și despre trebile țării, iar la rândul ei primea dela Iași îndrumări și porunci.

Alexandru supranumit Coconul, mult giovanele, avea vre-o 17 ani. Tatăl său se gândi să-l însoare. Nu atât fiindcă-i venise vârsta, cât pentru că avea Radu Vodă nevoie să-și consolideze amândouă domniile. De cel mai mare ajutor întru împlinirea visului de mărire ce avusese, îi fusese un grec bogat din Constantinopol, Scarlat Beglitz, zis Saigiul, sau scurt Scarlatos, furnizorul Curții Imperiale, un fel de factotum, cam ce fusese mai înainte vreme Mihai Cantacuzino Șaitanoglu. Între Radu Mihnea și el, era o strânsă prietenie, și de fapt numai mulțumită influenței acestuia pe lângă puternicii Stambulului ajunsesse Radu Vodă să vadă înfăptuirea ambelor domnii.

Scarlat Saigiul era însă prieten și cu Alexandru Ilieș, fiul,

natural probabil, al lui Iliăș Vodă Turcitul. Acesta, crescut în Sтамbul și el, înconjurat de Greci și de Turci, protejatur unei Sultane (nevastă de vizir) era un veșnic râvnitor al domniilor dunărene. Dela 1616 la 18 înlocuise pe Radu Mihnea în scaunul Munteniei, dela 1620 la 21 domnise în Moldova, și acum pâdea iar momentul favorabil pentru a căpăta din nou una din domnii. Era deci un rival periculos, și nu putea știe Radu Mihnea cât timp va ține buna voință ce i-o arăta Scarlat. Pentru a și-o asigura, el se gândi să se încuscrească cu bogatul și influentul grec constantinopolitan. Ceru Saigiului mâna fetei sale, *Ruxanda*, pentru fiul său Alexandru.

Tânărul Domn al Munteniei fu mulțumit de alegerea ce făcuse tatăl său, căci *Ruxanda*, pe lângă bogata ei zestre, mai posedea, se zice, și o desăvârșită frumusețe. Vanitatea grecului de-avea un ginere Domn și un cuscrul la fel, fiind și ea satisfăcută, nunta fu hotărâtă pentru vara anului 1624.

Călare pe etichetă — căci știa Vodă din Veneția ce înseamnă eticheta — el chibzui că cununia nu putea avea loc în Târgoviște deoarece el, capul familiei, era Domn al Moldovei, dar nici în Iași nu putea avea loc, căci mirele era Domnul Munteniei. Hotărâți deci ca nunta să se facă, ca și eticheta, călare, și anume pe hotarul țarilor, la Movileni, pe Siret, în apropierea Tecuciului. Făcu pregătiri cum știa Radu Vodă să le facă: „Divanuri, case, cerdace, făcute anume de acea treabă, cu lucrători de ambe părți ale Siretului“. Toți boerii Moldovei și ai Munteniei fură poftiți la nuntă, tot clerul ambelor țări, nemeși unguri și magnați poloni.

În timpul acesta, tânăra *Ruxanda* porni din Sтамbul cu'n nemai pomenit alai și cu carele încărcate cu bogățiile zestrei ei. Pe drum se îmbolnăvi. O zi două nu știu ce este. Convoiul se opri, poposind într'un sat în Bulgaria, apoi deodată, grozava veste isbucni printre însoțitori. Frumoasa *Ruxanda* suferea de vărsatul negru, cel care slujește, care desfigurează. După câteva săptămâni de boală, convoiul porni mai departe, ducând cu el o mireasă ciupită la față și cu albeață la ochi. *Ruxanda* porunci oamenilor săi ca nimeni să nu scoată o vorbă din cele întâmplate, iar ea își acoperi capul și fața cu'n vâl des, pe care

nu-l mai scoase până în ziua nunții. Sosită în Târgoviște, Doamna Arghira, mama soacră, o zorea mereu să-și scoată broboada, căci la noi în țară nu stă în obiceiul fetelor să-și acopere fața. Ea, nimic. Spunea că așa a învățat-o mamă-sa ¹⁾ ca până în seara după cununie să n'o vadă nimeni. Alexandru Vodă, care știa din auzite cât e de frumoasă mireasa, nu bănuia nimic, crezând că este așa felul fetei de-a fi rușinoasă. Aștepta deci, resemnat, ziua nunții.

Porniră înfârșit cu toții în spre Siret, mirele și mireasa, Doamna Arghira, Domnițele, boerii cu jupânesele lor, Mitropolitul, armata, preoțimea și prostimea. Iar dela Nord la Sud venea Radu Vodă cu acelaș alai. Se împreunară la Movileni, unde sosiră și crainicii străini cu darurile lor, și erau, zice Miron Costin: „scaunele boerilor de Moldova din dreapta Domnului de Moldova și din stânga Domnului Munteniei boerii muntenești țineau vorba“. Și așa se făcu nunta „de s'au tăragănit până a doua săptămână, cu mare petreceri și belșuguri“.

Însă pe când boerii și jupânesele petreceau pe malul Siretului, în iatacul domnesc fu prăpăd în noaptea nunții. Dacă Alexandru Coconul nu și-a trimis pe dată nevasta înapoi la tatăl și la mama ei, după cum dealtfel susțin istoricii posteriori, ci după mărturia vechilor cronicari, a păstrat-o o vreme pe lângă el, apoi de sigur c'a făcut-o după rugămintea tatălui său. Albeața aceasta de pe ochi și fața ciuplită a Doamnei Ruxandei răsturnau toate planurile de mărire ale lui Vodă. Ca să facă pe voia părintelui său, Alexandru și-a păstrat nevasta, însă viață liniștită n'a avut Ruxanda eu el. Ce zile triste i-o fi făcut bietei femei și ce rușinări, nu se știe anume, însă aflăm dela Ion Neculce că „a trimis Scarlat firman împărătesc de și-a luat fata de după Alexandru Vodă“.

Și-a pornit Ruxanda, cu zestre cu tot, și cu amarul sluțeniei ei, înapoi la Constantinopol. Greci din Fanar s'o ceară s'au găsit destui. Însă foasta Doamnă era mândră și nu-și vindea sluțenia, nici zestrea mai ales, pe-un bărbat hrăpăreț. Ar fi rămas văduvă, dacă într'o bună zi nu intra în palatul ei de pe malul

¹⁾ Numele acesteia era Corona.

Bosforului un tânăr vânzător de mătasuri, sărac ca un șoarece și frumos ca un zeu. Azi așa, mâine așa, o mătăasă albastră și una pembê, fata lui Scarlat Saigiul prinse dragoste de frumosul necunoscut. Intrebând despre neamul lui, află că este un nobil din insula Chios. „Nobil era, în ostrovurile Arhipelagului, orice om care avea o vie și o casă cu un turn“ spune cu răutate Dumitru Cantemir. Il chema Nicolo Mavrocordat, sărăcise, nu se știe din ce cauză, și căuta să-și ție zilele cu negoțul său de mătasuri.

Frumusețea lui Nicolo, mai mult decât via, turnul și mătsurile, ziceau oamenii, au făcut pe Ruxanda să-l ia de bărbat. Din această căsătorie se născu unul din cei mai de seamă diplomați ai Europei din secolul al 17-lea, Alexandru Exoporitul, care fu tatăl lui Nicolae Vodă și bunicul lui Constantin și din care se trag toți Mavrocordații de azi.

Ruxanda a fost o femeie excepțională, care a jucat în societatea grecească din Constantinopol un rol însemnat. Foasta doamnă a Munteniei și-a păstrat toată viața titlul de „Donna“ „Principesă“ și era înconjurată de mare respect și admirație de contemporanii ei. Ea vorbea bine mai multe limbi, învățase filosofia, citea mult, și trecea drept o femeie pe care străinii, când veneau în treacăt la Stambul, nu puteau să n'o viziteze. Unii din ei i-au dedicat și cărți. Când, după asediul Vienei, Alexandru Mavrocordat căzu vremelnic în disgrația Sultanului, bătrâna Ruxanda fu dusă la închisoare împreună cu fiul și cu nora ei Sultana (15 Martie 1684). După câteva luni fu pusă din nou în libertate, însă foarte încărcată de ani cum era, acest tratament îi sleise cu totul puterile, ducând-o curând în mormânt. Ea muri la 29 August a aceluiaș an, 1648¹⁾.

¹⁾ Ea a mai avut două surori mai mari, pe Zamfira și pe Asanina. Spusele cronicarilor au fost mult contestate, în deosebi de Dora D'Istria și de Al. G. Mavrocordato, asupra cărei controversă ne vom întinde când vom vorbi despre domniile Mavrocordaților.

Vom arăta aici numai că Alexandru Coconul, primul bărbat al Ruxandei, fiul lui Radu Mihnea, a fost deseori confundat cu Alexandru Ilieș, fiul lui Ilieș, nepot lui Petru Rareș. O amețitoare confuzie face Xenopol în „Istoria Românilor“ (volumul IV, ediția I), iar printre istoriografii moderni mai sunt încă și azi cari n'au deslușit bine confuzia, amestecând domniile acestor doi voievozi (I. Moga în Anuarul Institutului de Istorie Națională vol. IV

Să ne întoarcem în țară la noi.

Din ziua când și-a luat Scarlat fata înapoi, a început să le meargă rău tuturor. Nu numai ura, care fatal trebuia să izbucnească în urma acestei rupturi, dar parcă și un blestem de-al lui Dumnezeu.

Radu Vodă și Doamna Arghira aveau trei fete. Cunoaștem numele numai a celei mijlocii, Caterina. Ea și fata mai mică par a fi stat sub ocrotirea mamei lor, la Târgoviște. Fata mai mare locuia în Moldova, la tatăl ei, când la Iași, când la Hârlău. Căci de când arsese Curtea din Iași și Radu Vodă se mutase pe-o vreme la Hârlău, de atunci prinsese cârlig de colțișorul acela de țară și-și petrecea verile acolo în palatul domnesc, reclădit după gustul său rafinat, de nu mai cunoșteau Moldovenii vechile curți ale lui Petru-Rareș și ale Lăpușeanului.

Fiind singură de capul ei, adică departe de ochii ocrotitori ai mamei, Domnița se îndrăgosti. E întâiul roman de dragoste pe care-l cunoaștem în Istoria noastră, de dragoste nelegiuită. Omul e om, în orice vremuri și'n orice rang al societății. Bărbatul pe care-l iubea Domnița lui Radu Vodă, nu era nici cocon, nici fecior de boier măcar... o biată slugă acolo, o slugă domnească. „Noaptea, eșind pe-o fereastră din curțile domnești din cetatea Hârlăului, s'a ascuns în codru“ spune Ion Neculce.

1926—27, p. 417). Nici afirmația d-lui Moga că nunta lui Alexandru cu Ruxandra a avut loc în 1632 nu poate fi exactă. Ea a avut loc în vara anului 1624, după cum am arătat, Prin 1632 trebuie să se fi măritat Ruxandra cu Nicolò Mavrocordato (Nicolò, nu Pandele cum îl numește Cantemir), iar Alexandru Exaporitul s'a născut prin 1641—42. O scrisoare a lui Delahaye către superiorul colegiului grecesc din Roma, datată din Pera 28 April 1656 (publicată de d. Moga în Anuarul de mai sus, p. 416) ni'l arată pe Mavrocordat elev la acea școală, la care mai învățase, în 1585, Marcu Voevod, fiul lui Petru Cercel. În acea scrisoare, Delahaye, vorbind de tânărul elev de 14 ani, spune Superiorului: „che quel giovinetto e d'ottima nascita e d'una de piu nobile case tra Greci, essendo figliolo di Nicolò Mavrocordato e di donna Rossandra, figliogla del S. Scarlato, un de piu Ill-ri S-ri Greci di Const-poli, e la quel puo goder se titolo Prinçipessa per haver, in primo nozze, sposato Alessandro Radoulo, Principe di Valachia“.

Față de această mărturie contimporană, eroarea raportată de Cantemir, și urmată apoi de Carra și de Șincai, cum că Ruxanda a fost nevasta lui Matei Basarab, este suficient dovedită.

Precum se dă cu năvodul în apă pentru a prinde pește, făcu Radu Vodă năvod de oameni în codrul Hârlăului, și la fântâna Cerbului, lângă podul de lut, a prins pe îndrăgostiții fugari. Domnița, înnebunită de spaimă și de durere, a văzut căzând la picioarele ei capul însângerat al celui pe care-l iubea. Iar pe dânsa, zice cronica „a dat-o la călugărie și a călugărit-o“.

După această întâmplare, Domnul se îmbolnăvi din nou. Ochii începură să-l doară și podagra nu-l mai părăsi. I se umflau mânele și picioarele și urla de durere. În Ianuarie 1626 își dete obștescul sfârșit în cetatea Hârlăului, plâns de boerii lui, lăudat de posteritatea, iar talpa țării ce-o fi spus, cronica nu glăsuște.

Fiul său Alexandru Vodă, sosi în Moldova cu mamă-sa, văduva Arghira, cu surorile lui și cu boerii munteni, și, ridicând trupul mortului voevod, îl duseră la București de-l îngropară în ctitoria lui, mănăstirea Radului Vodă. Frumosul lui cosciug de marmoră albă îl mai poate vedea oricine azi, în partea dreaptă a bisericii; iar deasupra, pe zid, stă pictat, în mărime de om, chipul lui, prefăcut poate mai târziu, dar totuși unul din cele mai frumoase tablouri de voevod ce avem în țară.

În Moldova îi urmă în scaun Miron Barnowski, ales de boeri după îndemnul mortului voevod; iar în Muntenia mai domni Alexandru un an de zile tot sub epitropia mamei lui. În 1627, Scarlat Saigiul isbuti să-i scoată domnia, pentru a o da lui Alexandru Ilieș, care, de altfel, nu și-o putu menține decât un an.

Intors la Stambul împreună cu mama și cu surorile lui, Alexandru Cuconul (avea acum 20 de ani) cheltui atâtea pungi de galbeni — 200.000 de reali, împrumutați de la negustori italieni — încât, doi ani mai târziu, reuși să fie numit din nou Domn, de data aceasta al Moldovei. Baiul Sebastian Venier scrie Dogelui la 1 Septembrie 1649, că înainte de a pleca în Moldova, Alexandru Vodă veni să-l vadă și, neștiind italienește, își arătă mulțumirea lui către Republică prin gesturile cele mai umilitoare „con giesti humilessimi“. Însă el rămase Domn în Moldova numai un an, așa încât, întors la Stambul în 1650, creditorii neplătiți se năpustiră asupra lui cu o nemaipomenită furie. Măzitul Domn fu nevoit să se mai umilească odată în fața baiului,

pentru a-l ruga să garanteze Republica datoriile sale. Venier cunoscând depozitele Radului Vodă la băncile din Veneția, se oferă a mijloci această cerere de garanție.

Însă curând după aceea Alexandru încetează din viață, lăsând moștenitori ai întregii lui averi pe mama și surorile sale, după plata datoriilor firești.

Caterina se mărită cu Moise Movilă, cel care luase locul fratelui ei în scaunul Moldovei. Un an mai târziu, 1631, el era mazil în Constantinopol. Acolo o fi cunoscut pe *Caterina Basarab* și s'o fi însurat cu ea. Iar în 1633 el căpătă din nou scaunul Moldovei, pe care-l păstrează tot numai un an, dând totuși, prin aceasta, ocazie *Ecaterinei* să se poată întitula și ea „Doamnă“.

Cealaltă fată a lui Radu Vodă, cea mai mică, se mărită și ea tot cu'n Domn, cu Miron Vodă Barnowski, ruda *Movileștilor*. Ea avu durerea să-și piardă soțul după foarte scurtă vreme. Il decapitară Turcii în Sтамbul, iar Doamna lui rămase trăitoare, împreună cu soacră-sa Elena în Polonia, la Ustie, vechia moșie a *Movileștilor*, încăpută acum în mâinile rudelor lor Barnowski.

Pentru banii depuși de Radu Vodă la Veneția, a urmat, după moartea lui Alexandru Coconu, un proces între Doamna *Ecaterina Movilă* și sora ei, văduva lui Barnowski, pe deoparte, iar pe de altă parte creditorii italieni ai lui Alexandru, în care proces mai fu amestecat și-o rudă de-a lor, Bartholomeu Minetti, precum și copilul unei țigănce, care se pretindea fiul lui Radu Vodă. Din neprevederea tuturor și spre a lor nenorocire, procesul s'a judecat la Constantinopol, așa încât, firește, cadii s'au îmbogățit, iar părțile au sărăcit.

Astfel s'a spulberat seminția Radului Vodă, căci filiațiunea lui Mihnea-Radu, care se spunea fiul lui Alexandru Coconul și a domnit în Muntenia în 1658, este contestată de mai toți istoricii. Astfel s'a stins seminția Basarabilor, coborâtori *prin bărbați* din Mircea Cel Bătrân, din Vlaicu Vodă, din Basarab Cel Mare.

* * *

Alexandru Ilieș, care a domnit în acest răstimp de două

ori în Moldova și de două ori în Muntenia, era însurat cu *Doamna Elena*, o greacă din Constantinopol.

Această Doamnă n'a lăsat în Istorie nici o urmă. Se știe despre ea că era în rădvan cu soțul și copiii ei, când fugiră cu toții din Iași, în huiduielile poporului, care-i alungase, după ce omorâse pe Grecii aduși de ei la noi ca să jupuiască țara. Boerii care-i ocroteau, le-au făcut excortă până la Galați, și de-acolo s'au dus pe mare, la Stambul, unde li se pierdură urmele.

Fiul lor, *Ilieș Alexandru*, reapare Domn în Moldova între 1666 și 68, apoi dispare din nou, încheind astfel și el pentru totdeauna, șirul domniilor mușatine.

CAPITOLUL XIX.

DOAMNA ELENA A LUI MATEI BASARAB

CU urcarea lui Matei Basarab și a lui Vasile Lupu în scaunele țărilor noastre se încheie definitiv și istoria catolicismului în România. Domnii aceștia, cari au stăpânit țările timp de 20 de ani, cari au înlocuit în slujba Dumnezeiască limba slavonă cu cea românească, cari, înființând tipografii în țară, au răspândit cărți bisericești în limba noastră strămoșească, pot fi priviți ca fiind acei prin influența cărora vechea credință ortodoxă și-a înfipt mai cu temei rădăcinile în sufletul popoului nostru. Sforțările papistașilor de-a ne converti la credința lor încetase de altfel de mult, însă, după cum am văzut, se mai făcuse totuși atare răzlețe încercări de câte ori se urcase în scaunele unora din vevodate doamne catolice, ca de pildă chiar la începutul veacului al 17-lea, când ocupă Elisabeta Movilă, alături de soțul ei, scaunul Modovei. Nici atunci, ca nici mai înainte, uneltirile aceste nu prinseră. Și cum nu prinsese cato-

licismul, astfel nu putură prinde nici încercările făcute în ultimul veac, de-a înlocui la noi religia ortodoxă cu noua credință a lui Luther sau a lui Calvin, care atât de repede se răspândise în Ardealul vecin.

Turburările religioase care în secolul al 16-lea au însângerat Apusul, și într'al 17-lea tot centrul Europei timp de 30 de ani, nu s'au răspândit în părțile noastre, în afară de Ardeal, pentru un motiv de ordin politic social, în raport cu starea de lucruri în Moldova și în Muntenia pe vremea aceia.

Inrâurirea grecească, amenințătoare pentru viitorul politic al acestor țări, a fost pentru biserică binefăcătoare. După epoca acelor Movilești cu neveste catolice și cu înclinări înspre Polonia, s'au perindat pe scaunele noastre domni români grecizați, cu doamne la fel, când nu erau chiar grecoalice. După ei au urmat Domni băștinași, cu simțimântul legăturii pământului, iar din punct de vedere al credinții, cu privirile îndreptate înspre Patriarhia Constantinopolei. Pe urmă, epoca fanarioților a făcut din biserica noastră un fel de anexă a acestei patriarhii. O atare înrâurire făcu ca dogmele străine de credința ortodoxă să piardă cu totul terenul în țările noastre.

Din punct de vedere politic însă acest amestec al grecilor în trebile noastre, nu anunța nimic bun. Boerii băștinași pierzându-și, din pricina favoritismului ce arătau Domnii boerilor greci, avuțiile și influența socială ce avusese, se răsulară. Precum veacul al 15-lea și până la un punct chiar al 16-lea au însemnat o înverșunată luptă a românismului împotriva cotozirii turcești, astfel prima jumătate a veacului al 17-lea a însemnat o îndârjită apărare împotriva noului pericol de desnaționalizare, pericolul grecesc. După numeroase, sângeroase, dar infructuoase răcoale, înfăptuite în primele decenii ale veacului, urmări, atât în Moldova cât și în Muntenia, luptele conduse cu succes — de altfel efemer — de doi vajnici apărători ai românismului: Vasile Lupu și Matei Basarab. Despre cel d'întâi, român macedonian moldovenizat, vom vorbi în capitolul viitor, iar al doilea, Oltean cu 36 de măsele, va face obiectul prelegerei de față.

Matei Aga din Brâncoveni (Oltenia jud. Romanați) era fiul

lui Danciu Vornicul și al Stancăi, nepot lui Vlăsan ot Brâncoveni, strănepot lui Marcu vel postelnic și al Margăi, fata lui Pârvu Basarab, deci soră cu Vodă Neagoi Basarab († 1521). Acesta era nepot de fiu el însuși al vestitului ban craiovean cu același nume, care se trăgea din primii Basarabi ai țării. Strălucită genealogie care îl făcu pe Matei să-și înlocuiască numele său patrimonial de Brâncoveanu cu acel mai vestit al Basarabilor. Nu însă gloria moșilor lui de pe-o străbunică îl aduse în scaunul dela Târgoviște. Țara îl voia Domn, fiindcă boer de viță vechie și viteaz soldat, el se pusese în fruntea mișcării românești împotriva Grecilor, veniți de pe Bosfor să colonizeze sălbatecul pustiu al stepelor valahe. Și, sălbateci sau nu, oamenii țin la pământul pe care s'au născut, și-l vor al lor, nu al străinilor. Când așa dar Aga Matei¹⁾ se puse în fruntea mișcării naționaliste, o parte din boerii țării, și'n deosebire Oltenii, îl urmară în cruciada întreprinsă de inimosul Agă împotriva Grecilor.

Retrași întâi în Ardeal, unde Matei Basarab se închină craiului Ardealului Gheorghe Racoczi I cu care legă o prietenie pe viață, ei coborîră, prin pasurile Carpaților, înspre Târgoviște, unde împreună cu Seimenii și Dărăbanii lor, se loviră cu armatele lui Leon Vodă (fiul lui Tomșa Vodă al II-lea). Fură însă învinși și respinși. Goniți de armata domnească, ei trecură Olțul și se închiseră în mănăstirea întărită a Tismanei, unde ținură piept unui asediu îndelungat. Pe punctul de-a rămâne fără provizii, Matei fugi. noaptea, din mănăstire, trecu munții și se refugiă din nou la prietenul său Racoczi. De acolo, din surghiun, începură tratativele cu pașa din Silistra pentru a obține domnia țării. Acest pașă, numit Abaza, un caucazian care altă dată, în

¹⁾ Agă, boerie necăftănită, introdusă de curând la noi (din Turcia) însemna pe atunci „căpitan de oaste“. Aga Matei era generalul unor rămășiți de oștiri (Sârbi, Croați și Români), rămase la vatră din vremea lui Mihai Viteazul (generația a doua de sigur), stabilite în Oltenia, ca și Roșii în Prahova și Dărăbanii aiurea.

Matei Basarab i-a mobilizat și cu ajutorul lor a luat domnia Țării. Ajuns Domn, el a dat acestei oștiri numele de Seimeni (după noul-corp din Stambul, merit să înlocuiască pe prea tulburătorii Spahii și Ieniceri) iar funcțiunea de Agă o introduse în Divan, de unde n'a mai eșit până la 1858.

munții lui, fusese un răzvrătit împotriva Padișahului, care mai târziu devenise generalisim al armatelor imperiale și repurtase o strălucită izbândă împotriva Polonilor (1629), era un om deștept, cu largi vederi politice, posedând o îndârjită voință care îl împingea că nici acum să nu asculte de ordinele venite din Stambul, când i se păreau nepotrivite intereselor Imperiului. Deși Poarta mazilise pe Leon Tomșa din scaun și-l înlocuise cu Radu Vodă, fiul lui Alexandru Iliăș, totuși Abazâ Pașa, cu dela sine putere, numi Domn în Târgoviște pe Aga Matei din Brâncoveni. Numirea aceasta era necesară planurilor ce nutrea deșteptul turc din Silistra în vederea unei politici de organizație militară în principate, menită să țină în respect pe Voevodul Ardealului și pe regele Poloniei. Poarta trimise un avertisment pașalei, care se stinghisi de el atât de puțin, încât trimise răspuns lui Matei să plece pe dată înspre Târgoviște pentru a se împotrivi oștirii lui Radu Vodă, care venea din Moldova să ocupe scaunul Munteniei. Matei intră în țară, și împreunându-se cu boerii și seimenii lui, porni întru întâmpinarea alesului Sultanului. Se întâlniră lângă București, pe apa Colentinei, lângă mănăstirea Mărcuței, în ziua de 25 Oct. 1632. O înverșunată luptă avu loc între seimenii lui Matei pe deoparte și Moldovenii și Tătarii lui Radu Vodă pe de alta. Cum lupta se dădea în preajma orașului, Bucureștenii și copii din mahalăli se cățără pe garduri să privească la desfășurarea ei. Nu avură satisfacția să vadă a cui e izbânda, căci ea nu fu în ziua aceia a nimănu. A doua zi însă bătălia începu din nou, mai dârză, și ținu până'n seară, când în sfârșit armata lui Radu Vodă dete bir cu fugiții.

Matei cu boerii lui și cu toată oastea de seimeni intră în Capitală, escortat fiind și de mahalagii coborâți de pe garduri, care primiră bucuroși să le fie Domn un Român neaș de-al lor care fusese în tinerețe ostaș de-al lui Mihai Viteazul și acum viteaz biruitor el însuși.

Astfel urcă în scaunul Țării Românești Aga Matei din Brâncoveni, care, pe dată, se intitula ca Domn „Matei Basarab Voevod“.

Pentru a-și menține o situație atât de strălucit dobândită,

Matei Vodă avea nevoie de confirmarea Porții. Abaza Pașa el însuși îl sfătui să plece fără întârziere la Stambul, asigurându-l că, deși lucrase împotriva voinței Padișahului, dacă ar lua cu el saci de aur mulți, domnia i-ar fi asigurată. Om de 53 de ani, noul Voevod se porni la drum, lăsând în Capitală, să vadă de trebile țării, pe soția lui, Doamna Elena.

Din clipa aceasta, Elena intră în viața publică a țării și în Istorie.

Ea avea 35 de ani. Era fata postelnicului Radu Năsturel ot Fierești, și a Despinei (Calea), poate fata lui Radu Calomfirescu, și în tot cazul o rudă de-a lui Mihai Viteazul „*din casa domnească a lui Mihai Vodă*”, ceiace înseamnă că Despina era rudă, vară sau nepoată a marelui voevod. Era deci Elena, după mamă-sa, o basarabă, ceiace înlesni căsătoria ei cu Matei din Brâncoveni, care avea și el, după cum am văzut, sânge basarabesc în vine.

De altfel, familia boerilor din Fierești era și ea dintr'o ramură a Basarabilor. Genealogia ei se urcă până la Stan ot Fierești, trăitor prin 1500. Fiul acestuia, Vrăjoghie logofăt avu un fiu Cazan, portar, care fu tatăl lui Radu, făcut logofăt mare tocmai din pricina înrudirii lui, prin nevastă-sa, cu Mihai Viteazul ¹⁾.

Fiereștii, moșie situată în Ilfov, între apele Dâmboviței și ale Argeșului, s'au mai zis în vechia limbă și Hierești, de unde postelnicul s'a numit Radu Năsturel ot Hierești, sau Năsturel Herescu, care a rămas la urmași nume patrimonial până la generalul mort în 1874, cel din urmă din neamul său (cel care a înființat premiul literar al Academiei Române) ²⁾.

¹⁾ Un document slavon din 30 August 1501 a lui Vlad Vodă, spune, vorbind de Vrăjoghie: „Cinstitul dregător chiar din casa Domniei mele” și mai departe: „Aceste sate ce sunt mai sus scrise sunt ale jupânului Vrăjoghie slugerul de moștenire dela strămoșii sei”. Vlad Vodă (Vlăduț) pare a fi fost în 1501 coregent cu frate-său Radu Cel Mare. (Acta C. Mano, inedite). Acest document dovedește vechimea neamului Hereștilor și înrudirea lui cu Basarabii.

²⁾ Ingropat în biserica Sfintei Vineri din București, i s'a săpat pe piarta de mormânt o genealogie care-i urcă șirul strămoșilor până la Romani — firească vanitate omenească, care însă în fața majestății morții și în lăcașul Domnului, miră!

Din căsătoria lui Radu cu basaraba Despina s'au născut trei fii și o fată: Șerban, Cazan, Udriște și Elena. Toți dar în deosebi cei doi din urmă, au primit o foarte îngrijită creștere. Udriște și Elena știau grecește și slavonește, iubeau literatura, istoria, arta. Erau la noi în țară — toți autorii ne-o spun — printre cele mai culte persoane ale veacului.

Născută la 1598, Elena își petrecu copilăria în Hierești, unde tatăl ei clădise o casă de țară, care nu mai era casă, ci palat. Sirianul Paul de Alep care întovărășea pe patriarhul Macarie în călătoria lui în țările noastre prin 1645, ne spune că palatul acesta avea trei rânduri (cum în adevăr nici azi nu mai sunt case la țară) și exclamă cu o sinceră admirație și cu o orientală exagerație, că era fără păreche în lume, decât doar în Franța. Trăită într'un astfel de mediu luxos și căpătând o atât de aleasă creștere, înțelegem că părinții ei căutară să-i dea de soț un om demn de ea. În 1612, la vârsta de 14 ani, o și măritară cu Aga Matei, boerul din Brâncoveni, în vinele căruia curgea sângele lui Neagoe Basarab. Cu toate că între noii căsătoriți era o deosebire de 19 ani, ei se înțeleseră și se iubiră. Au dus în boerie un trai de oameni înțelegători a tot ce e românesc; el, patriot luptător împotriva elementului străin, ea, liniștită culegătoare de datini, ocrotitoarea bisericii, a literaturii și a artei.

Pe deosebite tărâmurii cu substrat comun sufletele lor s'au întâlnit și până într'atât s'au armonizat încât, după ce a ajuns domn, Matei Vodă s'a făcut ocrotitorul bisericii, al literaturii și al artei, iar Doamna Elena a căpătat o luminată dragoste de moșie!

Când în 1632, soțul ei plecă la Constantinopol să ceară dela Poartă confirmarea domniei, iar ea rămase singură în București să ducă trebile țării, regenta se desvăluie deodată o bună politiciană. Printre încurcăturile delicatei situație a unei domnii neconfirmate, a știut să se strecoare cu dibăcie. În București, Turcii lui Abaza făceau lege, iar din Ardeal Racoczi nu contea de-ași cere banii împrumutați lui Matei în timpul pribegiei acestuia. Doamna cercă să înfrâneze pe cei d'întâi și să insuflă răbdare celui de-al doilea. Răvașe de-ale ei către Racoczi, scrise pe românește, ni-au fost păstrate: „Ca o fată a Măriei Tale,

Doamna Elena îți scrie“ zice ea. Și-l roagă să fie bun și îngăduitor cum fusese până atunci, căci de se va întoarce soțul ei din Stambul cu tuiurile domniei, i se va plăti toată datoria. Ea însă, fiind singură și fără sprijin, n'are de unde plăti, căci... „un ban ce vine de undeva, ei îl iau, cum va spune Măriei Tale și omul Măriei Tale, jupânul Mihai Diacul, ce ne rugăm Măriei Tale ca părintelui nostru, să ne poți fi Măria Ta îngăduitor și să mă crezi că până va dăruii milostivul Dumnezeu de va veni și Domnul meu din cea cale, banii vor fi plătiți până la unul“.

În timpul acesta, în Stambul, Matei era cât pe ce să-și piardă capul. Sultanul, supărat de nesupunerea lui, îl băgă la închisoare, plecând urechea la plângerile ce veneau dela învinsul Radu Vodă, care trimisese la Poartă pe boerii credincioși lui să părăscă pe Matei că în lupta dela Colentina omorâse oameni cari nu erau ostași. Prietenul lui Radu Vodă, puternicul grec Curt Celibi, făcu chiar o înscenare demnă de-o operetă. Adună într'o dimineață la poarta vizirului câteva sute de femei, grecoalice și turcoalice, cari strigau și se văitau că Aga Matei le omorâse bărbații, frații și feciorii. Ele cereau răzbunare și moartea uci-gașului. Însă Matei poseda un argument mai puternic decât toate celelalte, argumentul care învârte lumea în deobștie și pe Turci în deosebi: aurul. Astupă cu el gurile grecilor și urechile Turcilor, și astfel se putu că la începutul lui Martie 1633 să intre Matei Vodă în Serai pentru a săruta poala Padișahului.

În April era în București. Doamna lui, reintrată în viața privată, îi stete alături în tot timpul acestei îndelungate domnii. Ce făcuse ca jupâneasă, făcea și ca Doamnă, însă cu mai mult spor. La Fierești și la Negoești clădi două frumoase biserici. din care cea din urmă se mai vede și azi. Țesea, împletea, broda, și pentru a culege cele mai alese modele, scria și prin vecini, ca de pildă în 1649, când trimise un răvaș jupânesei Caterina, judeceasa din Brașov, pentru a-i cere „izvoade de împletit, și mai mari și mai mici și de călți și de tot fealul“. Ii cerea și semințe de flori „de tot fealul“. Însă partea cea mai interesantă a activității ei a fost sprijinul ce-a dat literaturii românești, care, nu numai că era în fașe, dar se poate spune că în acea epocă s'a născut. Se știe că Matei Basarab și Vasile Lupu au introdus,

cei dintâi, tiparul în țările noastre. Odată cu el a introdus și limba românească în biserică și-au făcut și legi, scrise pe românește, Pravilele. Această renaștere a românismului avea nevoie de oameni înțelegători pentru a o susține, pentru a putea, prin muncă și talent, răspândi prin scris limba grăită de popor. Unul din cei mai de seamă scriitori și traducători al acestei epoci, a fost Udriște Năsturel Herescu, fratele mai mic al Doamnei Elena. El a tipărit pravila mică dela Govora; predoslavia (precuvântarea) cititorului din Evanghelia dela Govora a fost făcută de el, precum și Viețile Sfinților Varlaam și Iosif.

A făcut traduceri din limbi străine „pre limba românească” și a compus și versuri — stihuri — care nu ne-au rămas, dar despre care contimporanii vorbeau cu admirație, ceea ce nu ne miră căci cunoaștem versuri făcute în veacul XVII-lea, care, și ca formă și ca simțimânt, sunt deasupra multor nerozii din civilizatul nostru secol al XX-lea. De pildă celebrele stihuri atribuite lui Ștefan cel Mare, dar care datează probabil de pe vremea lui Mihai Viteazul sau a lui Radu Șerban:

*Hai frați, hai frați, la năvală dați.
La năvală dați, țara v'apărați*¹.

Ei bine, colaboratorul cel mai sânguitor al lui Udriște (Urii, Oreste) Năsturel a fost sora lui, Doamna Elena. Ea îl ajuta la traduceri, cheltuia pentru tipărirea cărților (Triodul Slavon a fost făcut întreg pe cheltuiala ei în 1649) și a colaborat deosemeni la traducerea „Imitații lui Hristos” tipărită de ea la 15 Aprilie 1647 și la redactarea predoslaviei lui Udriște, ea care știa să scrie într'o atât de frumoasă românească, că banii vor fi plătiți până la unul „dacă va dărui Milostivul Dumnezeu de va veni și Domnul meu *din cea cale*”.

Înțeleapta Doamnă Elena a fost o mamă fără noroc. Singurul ei copil, un fiu, Matei, muri tânăr de tot. Fratele Udriște însurându-se cu Maria, fata Vornicului Vintilă Corbeanu (1625)

¹) Aceste versuri, care evident nu sunt geniale, au fost răspândite de Hașdeu. Unii istorici moderni contestă autenticitatea lor, bănuind pe însăși Hașdeu de a fi autorul lor.

avusese un fecior, pe care Doamna Elena îl botează, dându-i, în amintirea fiului ei, numele de Mateiaș. Curând după nașterea copilului, Maria Năsturel Herescu muri, și cumnata își înfia atunci nepotul „căci rămăsese sărac de maică-sa numai de două săptămâni“. Il crescău ca pe copilul ei. Când Elena ajunse Doamnă, Mateiaș fu privit ca Cocon Domnesc și merită a căpăta moștenirea lui Matei Basarab. Moartea îl răpi și pe el din brațele mamei sale adoptive când avea abea 17 ani (la 1643). Matei Vodă fu el însuși foarte mâhnit de această moarte. Cu ocazia nunții Christianei Bethlen, el trimite în Ardeal pe boerul său Ioan Negoită cu o scrisoare către tatăl fetii, pe care, după urări de fericire și arătarea sentimentelor sale de prietenie, o încheia astfel: „...Pe noi, zău, mare supărare ne-a ajuns. Am luat de suflet și l-am crescut până acum pe un nepot al soției mele, care a stat la mama lui numai o săptămână după naștere și acum, când credeam că ne va sprijini și ne va fi reazim la bătrânețe, Dumnezeu l'a chemat la sine din această lume păcătoasă. Moartea lui ne-a pricinuit o mare durere, dar fiindcă e voia lui Dumnezeu, ne liniștim întristarea cu creștinească mângâiere“¹⁾.

Udriște, reînsurat cu Despa, mai avu un fiu Radu-Toma, pe care îl botează de asemeni Doamna Elena, fără a-l mai înfia, căci Matei Vodă avea acum alte vederi asupra moștenirii scaunului țării. Vrând să dea mai multă strălucire numelui său, el se gândi că cel mai demn urmaș nu i-ar putea fi decât acel Mihai, feciorul lui Nicolae Vodă Pătrașcu, fiu el însuș al lui Mihai Viteazul. Il privea ca pe un nepot și scrisese deci Impăratului la Viena să il trimită în Târgoviște, căci voia să-l facă urmașul său în scaunul țării românești. Impăratul îi trimise însă numai pe mama acestuia, Doamna Ancuța și pe fata ei, căci de tânărul Mihai avea nevoie la Viena pentru a-l păstra ca sperietoare împotriva ambițiosului Domn al Ardealului, Gheorghe Rakoczi I²⁾.

Văzând Matei Vodă că din partea aceasta nu izbutește și simțindu-se ajuns și la slăbiciunile bătrâneței, el se hotărî să

¹⁾ D. V. Montogna, în revista istorică XIV (1928) p. 37, confundă pe acești amândoi Matei, fiul și nepotul Doamnei Elena.

²⁾ Vezi mai sus p. 212.

facă Domn după el pe cumnatul aceluiași Mihai Basarab, pe Istrati Golescu (fiul lui Stroe Leordeanu și al Vișei din Golești) care se căsătorise acum de curând cu Ancuța Basarab, sora lui Mihai și fata lui Nicolae Vodă Pătrașcu. Boerii însă nu-l vrură. Il pârîră lui Vodă c'ar fi făcut un complot împotriva lui — o născocire de altfel — așa încât Istrate Golescu fu nevoit să fugă la Constantinopol pentru a nu-și pierde viața.

Moștenitor presumptiv al tronului deveni de data aceasta o rudă directă de-a lui Matei Basarab, un nepot de vară probabil, Diicul Buicescul¹⁾. Om matur prin 1650, și tată a doi feciori mari, Preda și Papa, Diicul era un boer bogat, proprietar a multe moșii, din care cea mai mare era Buiceștii, lângă Brâncoveni, rămasă dela mamă-sa Maria din averea Basarabilor Craiovești. Inrudirile lui erau din cele mai strălucite și mândria lui fără margine. Trăit în ultimii ani ai lui Matei Vodă „în mărire și cinste“ ca un viitor Domn ce era menit să fie, el ducea de pe atunci o fastuoasă viață de voevod „Când venea la Curte, zice Paul din Alep, îl vedeam întovărășit de 50—60 oameni, tot așa și la plecare“.

Însă boerii nu-l iubeau pe Diicul „pentru ușurința minții

¹⁾ Genealogiștii nu pot stabili filiera acestui neam. Diicul era fiul lui jupân Ion, care era fiu lui jupân Mitre, ambii fără titluri de boerie. Mai departe nu se știe nimic despre ei. Jupânul Ion, tatăl lui Diicul era însurat cu jupâneasa Mara, care era vară cu vorniceasa Stanca a lui Danciu Basarab, mama lui Matei Vodă. Acesta rezultă clar din pisania mănăstirii Drăgănești (Teleorman) care spune: ...Io Matei Basarabă cu mila lui Dumnezeu Domn și Voevod a toată Țara Românească, știind-o (mănăstirea) ctitoria noastră despre mumă-mea și văzând-o veche și stricată, redecăt-u-o-am den temelie, însă denpreună cu rudele noastre ce ni se trag despre mamă-mea, anume jupân Diicul marele spătar și jupân Drăgușin mare paharnic, zidită de piatră întru slava lui Dumnezeu, etc. (pisanie publicată în ziarul „Aurora“ din Roșii de Vede No. 120, Anul II, 11 Sept. 1897, și menționată de St. Grecianu în Genealogia etc. vol. II, p. 328). E deci învederat că Diicul Buicescul era nepot de vară, după mamă, a lui Matei Basarab. Nevasta acestui Diicul era Dumitra (nu se știe din ce neam), iar nevasta fiului său Papa, era Dumitrana, fata lui Pană Filipescu și-a Predei din Văleni. Pană Filipescu e același boer, însurat de trei ori, care a fost și ginerele postelnicului C-tin Cantacuzino (după arborele genealogic în posesia D-lui N. Boicescu, care se trage, prin femei, din Diicul Buicescul).

lui“. Ei, și cam toată țara de altfel, ar fi poftit Domn după Matei pe Serdarul Constantin, copil din flori al lui Vodă Radu Șerban, a cărui amintire rămăsese bună printre bătrâni.

Acest Constantin avea de mamă pe o femeie numită Elena, nevasta unui popă Constantin din Dobreni (Ilfov), cu care Radu Vodă intrase în dragoste în timpul domniei lui. O înzestrase apoi cu moșiile Dobrenii și Tântova lângă București, și o mărită cu Neagoe, logofătul din Târgoviște. Elena trăi până în 1642). Inșă odrasla născută din această conviețuire nu fu recunoscută de Radu Vodă, ceiace nu împiedecă pe tânărul Constantin, care prin sora Ancuța era cumnatul lui Nicolae Vodă Pătrașcu și prin cealaltă soră Elena, cumnatul marelui și influentului postelnic Constantin Cantacuzino, să ajungă nu numai boer, dar încă, conștient de origina lui, un boer dintr'acei cu multe ifosuri și o nemărginită ambiție.

Deși însemnat la nas pentru a nu putea domni, tocmai aceasta era dorința lui constantă, să domnească. Făcut serdar de Matei Vodă el luptase vitejește în Ardeal, alături de Racoczi, împotriva armatelor celebrului Homonnay.

Intors în țară, s'a bucurat o vreme de o mare favoare pe lângă Matei Basarab și a nădăjduit că bătrânul voevod îl va numi pe el moștenitorul Tronului. Favoarea lui Vodă întorcându-se însă curând dela el pentru a fi dată nepotului Diicu Buicescul, Constantin fu atât de supărat, încât, când întâlnea pe acesta la Curte, nici nu-și scotea căciula din cap, — el odraslă de Domn — cu toate că era numai Serdar, iar Diicul Spătar. O atare necuviincioasă purtare sili pe Vodă să-i scoată comanda și să-l a-lunge dela Curte.

Constantin Basarab plecă la țară, nu numai mâhnit, dar cu ură în suflet și cu dorința unei grabnice răzbușării.

În timpul acesta, Matei Vodă fu nevoit să ducă împotriva Domnului Moldovei acele ultime lupte, de pe urma cărora Vasile Lupu își pierdu domnia. La Finta, pe Ialomița (Mai 1533), deși era om de aproape 70 de ani, Matei Basarab se luptă cu avântul acelor tinerețe ce avusese pe vremea lui Mihai Viteazul. „Un glonte îi răni coapsa și calul fu ucis sub el. Fără a

căta rana lui, se urcă pe alt cal, și se aruncă din nou în vălmășeala luptei, înbiind prin cuvânt și exemplu oștirile sale la împotrivire“¹⁾). Vasile Lupu și ginerele său, Cazacul Timuș, fură puși pe fugă, iar Matei Vodă se întoarse glorios la Târgoviște, însă cu rana din coapsă și cu o alta în picior, care-l siliră să se așeze în pat și să trimită după doftori.

La vârsta lui, rănilor se închid greu, iar în țară doftori iscușiți nu erau. Incăput pe mâna „bărbierului domnesc“, apoi pe acea a bărbierului Iacob din Făgăraș, Matei Vodă în loc să se îndrepte, mergea din ce în ce mai rău. Doamna Elena, îngrijorată la culme, trimise după medicul polon al lui Rackoczi — *hirurgus* — care nici el nu fu mai iscusit decât bărbierii munteni și ardeleni.

Foarte interesantă este această scrisoare a Doamnei către Rakoczi, atât prin stilul ei, împestrițat de latinisme și chiar de întregi fraze latinești, cât și prin faptul că scrisoarea fiind scrisă când bătălia nu era încă terminată, Doamna, refugiată atunci la Rucăr (Nord de Câmpu-Lung) ascunse Prințepelui Ardealului rănilor căpătate de bărbatul ei.

„Helena, Dei gratia Principesa Valachiae Transalpinæ, etc. din prietenia și voia cea bună care avem către d-vs. vecinii noștri cei buni și credincioși, n'am putut zăbovi a nu face și pe d-vs. părtași acestei vești bune și vesele, care mi se aduse astăzi, Miercuri după amiază, 18 zile de Maiu, aici în satul nostru în Rucăr, dela Măria Sa Prea Luminatul Domnul Meu, cum era Marți, să fi avut războiu foarte greu cu pizmașul nostru Vasile Vodă și cu ginerele său Cazacul, și oștile Domnu-Meu i-au înconjurat în toate părțile și așa avem nădejdea în mila lui Dumnezeu să se surpe semeția vrăjmașilor noștri... (câteva fraze latinești de laudă lui Dumnezeu)... Pentru că, în iuțimea războiului, câțiva din boerii noștrii cei de frunte s'au rănit, de va fi în Cetatea Dvs. vre-un *hirurgus* bun, care să poată fi de folos, Dvs. să nu-l opriți să vie fără zăbavă cu această slugă a noastră, că aici la noi sunt oameni proști, nu sunt meșteri cum ar trebui. Noi, drept aceia, foarte vom ști har D-voastre. Interim, Divina

¹⁾ Regnier către Impărat.

tutela, *Vestras amplitudines Vehementer Commendamus. Datum Rucarum die 18 mensis mai, anno Mundi Creationi 7161. Vestras Amplissimarum Dominationum Vicina Benevola.*

Helena

Vodă urmând a lăncezi în pat, Serdarul Constantin găsește însfârșit prilejul să-și răzbune pe el și să-și pregătească domnia. El este acel care stârni printre Seimenii și Darabanii lui Matei Basarab spiritul răscoalei. Li spuse că visteria e plină de bani, dar că lor lefile nu li se plătesc, fiindcă, Vodă fiind bătrân și bolnav, boerii care-l înconjoară fură țara în folosul lor. Și atunci se răsculară acei ostași care urcase pe Matei în scaun și care învinsese acum în urmă la Finta pe Vasile Lupu al Moldovei și, zice cronicarul, „strigau prin curtea Domnească că să le dea lefi, că ei au bătut războiul cu Vasile Vodă, că nu le mai trebuie să le fie Matei domn, ci să se ducă să se călugărească, bătrân fiind și bolnav, și atât se îndârjiră în nebunii, cât i-au luat tunurile și ierburile și le-au scos afară din târg, și au intrat în casă la Matei Vodă unde zăcea, și cereau să le dea lefile sau vor sparge cămărilor să și le ieie singuri“. Iar Matei Vodă, neputincios, privea la fiarele aceste și nu se putea urni. Doamna Elena își pierdu cumpătul și nu mai știa ce să facă, să-și îngrijească bărbatul sau să caute a potoli pe nebuni. Inșă aceștia, odată porniți, nu se mai opriră. Li intrase în cap că Ghinea Vistierul și Radu Armașul ¹⁾ nu lăsau pe Vodă să li dea lefile. Și pe când Domnul stătea pironit în pat, ei începură a cerceta toată casa până-i găsiră ascunși într'o cameră și-i aduseră în brânci până în fața lui Vodă. Apoi iau scos din palat, bătându-i până au eșit din târg, unde era strânsă toată oastea, și acolo i-au sfărâmat cu săbiile.

Inebunită de spaimă, bătrâna Doamnă Elena se înbolnăvi și ea. Câteva zile mai târziu muri, de inimă probabil, iar bietul Vodă Matei nici nu o putu întovărăși la ultimul-i lăcaș ²⁾.

¹⁾ Din el se trag boerii Brătășeni.

²⁾ Moșiile ei toate le lasă, prin testament, nepotului ei de frate Radu Năsturel Hereacu. (Acta C. Mano).

Pe piatra ei de mormânt, în biserica Domnească a Târgoviștei, a pus dor să i se sape îndușătoarele cuvinte, că au trăit împreună „de două ori douăzeci de ani“¹⁾.

Matei Basarab nu mai trăi mult nici el. Câteva luni abia după moartea Doamnei, în toamnă, se putu scula însfârșit din pat și poruncind să i se pună caii la rădvan, eși din oraș afară să facă o plimbare. Când voi însă să se întoarcă la Curte, găsi pe Seimenii și Dărăbanii lui înfiți în fața porții, strigându-i să plece la mânăstire să se călugărească. Trei zile l'au ținut afară, în frigul toamnei, și numai după ce fură răscumpărați, îl lăsară să intre în casă, mai bolnav decât înainte.

Matei Vodă își puse atunci de gând să-și desființeze garda, care prin apucăturile ei prea ajunsese să calce pe urma Ienicierilor din Stambul, făcători și desfăcători de domnii. Voia să ceară ajutorul lui Racoczi, care să-i trimită o armată destul de puternică pentru a putea sugruma pe toți Seimenii și pe toți Dărăbanii, cei care-l înălțase în scaun și acum îl voiau călugăr. De altfel, aceștia, asmuțați mereu de Constantin Serdarul, era gata în primăvara următoare să facă o a treia răscoală, din care Matei Voevod s'ar fi ales de sigur cu capul rătezat, dacă Dumnezeu nu i-ar fi luat viața înainte să i-o răpească soldații lui. La 9 Aprilie 1654, Matei Basarab Voevod se stinse în palatul său din Târgoviște, la vârsta cam de vre-o 68 de ani.

Constantin Serdarul, care se afla la moșia lui Dobrenii lângă București, alergă într'un suflet până la Târgoviște, pentru a sosi acolo înainte de Diicu Buicescul, care se afla tocmai în Oltenia, lângă fiul său bolnav. Inainte chiar ca mortul voevod să fie îngropat, pe când îi zăcea trupul între făclii în camera domnească, Seimenii și Dărăbanii, armați, îl aleseră Domn pe Constantin Șerban Basarab, a cărui domnie se va vedea mai departe.

Pe viteazul, bunul, înțeleptul Matei Voevod îl îngropară apoi în biserica Domnească, lângă Doamna Elena. Peste câțiva ani însă, trecând Turcii prin Târgoviște, arseră orașul, Curtea și biserica, iar boerii care-i fuseseră credincioși îi luară ciolanele de

¹⁾ Doamna Elena lăsă, prin testament, toate moșiile ei nepotului de frate Radu Năsturel Herescu (Acta C. Mano, inedite).

acolo și le îngropă din nou în ctitoria lui din județul Vâlci, tocmai sus pe-un vârf de munte, la mănăstirea Arnota ¹⁾).

Când merg excursioniștii la Bistrița li se întâmplă unora să se ostenească a urca și până pe culmea acelu munte. Ei văd atunci o frumoasă lespede de piatră, pe care acum 300 de ani o mână evlavioasă a săpat duioase cuvinte în amintirea marelui Voevod: „Aice zace Matei Basarab, cu mila lui Dumnezeu odinioară stăpân și Domn al Țării Românești, bărbat înțelept, îndurător și milostiv, întemeietor și înoitor a multor biserici și mănăstiri, niciodată biruit, ci biruitor, dușmanilor înfricoșat, prietenilor de folos, îmbogățitor al țării sale, cel ce în lină pace a domnit 21 de ani. A adormit întru Domnul la cinstite bătrânețe, în anul 1654“.

¹⁾ Această mănăstire a ars în întregime în anul 1930.

CAPITOLUL XX.

DOAMNELE TUDOSCA ȘI ECATERINA ALE LUI VASILE LUPU

IN istoria culturală și în istoria anecdotică a Moldovei, una din cele mai interesante perioade este cea a domniei lui Vasile Lupu.

I se zicea „Albanezul“. Ion Neculce îl numea chiar „Domn străin“. Dar Vasile era Român. Venise, copil, dintr'un sat de pe râul Târnovei ¹⁾ și era familia lui originară din Thesalia. Român macedonean. Mama lui, *Irina*, era româncă și ea, poate chiar de prin părțile noastre.

Că vorbea stricat românește, se poate; dar e mai probabil că vorbea corect, însă cu accent. Nu putea pronunța pe ț și pe z. Spunea „ceară“ în loc de „țeară“ și „a sloboji“ în loc de „a slobozi“.

¹⁾ Arvanitachioi.

Limba Macedo-Românilor, influențată, în pronunțare mai ales, de acea grecească, este un dialect, nu o limbă stricată, precum nu este stricată nici moldoveneasca, nici ardeleneasca. Dialectul este un fel de a se exprima localnic, dar obștească, și ca atare corect. Așa dar, departe de-a fi străin, Vasile Lupu aduce din potrivă o interesantă notă de etnologie românească în cronologia Domnilor noștri.

Tatăl său, Nicolae, a venit din meleagurile macedonene în Muntenia noastră cam pe la sfârșitul domniei lui Mihai Viteazul. Il aflăm mai târziu vel agă, ceiace însemna pe atunci căpitan de oști. Iar fiul său Lupu trecu în Moldova, probabil după moartea lui Nicolae, căci îl vedem luând cu el la Iași întreaga lui familie: pe mamă-sa Irina, pe frații Gheorghe și Gavril și pe surorile Măricuța și Marga ¹⁾.

Că Irina o fi fost de prin părțile noastre, o dovedește înrudirea lui Vasile Lupu cu atâți boeri moldoveni; căci, de ar fi fost și mamă-sa din Macedonia, cum ar fi fost el văr primar cu Iorga postelnicul, cu Stică pivnicerul, și cu surorile lui Stamatie Hadâmbul, marele postelnic? Dumitru Cantemir zice că „neamul lui Vasile Arvanitul era mai mult la număr decât toate celelalte“.

La aceste înrudiri își mai adăogă el pe-ale nevestei, *Tudosca*, fata vornicului Costea Bucioc și a Candachiei Șoldan, pe care o luă în căsătorie în timpul domniei lui Gaspar Grațiani (1619—1620), nun mare fiindu-i însuși Vodă.

Bucioc era unul din marii și bogații boeri ai țării. Pe una din fete, Catrina, o măritase cu Iordachi Cantacuzino, fratele vestitului postelnic din Țara Românească, și pe cealaltă, Alexandrina, cu vel comisul Mălai. Pentru a și-l alege deci pe Lupu ca al treilea ginere, mai ales că în 1619 acesta era abia logofăt al doilea, înseamnă că vornicul Bucioc pipăise ce fel de stofă zăcea în viitorul Domn al Moldovei. Și în adevăr, atât cronicile țării, chiar acele dușmane lui, cât și autorii și ambasadorii străini, îl arată ca un om întreg la trup și la minte, deștept, cu carte, cunoscând mai multe limbi și cunoscându-le bine, viori, îndrăzneț, viteaz și ambițios, mai cu seamă ambițios.

¹⁾ Numele de familie al lui Vasile Lupu era Coci (de unde poate Cocea).

Din căsătoria lui cu Tudosca Buciuț s'au născut trei copii, un fiu *Ion*, și două fete, *Maria* și *Ruxanda*. A treia fată ce-a avut Vasile Vodă a rămas, astăzi încă, nu bine identificată.

Despre toate aceste va fi vorba în capitolul următor.

Cât despre Tudosca, deși fată de boer bogat ajunsă Doamna unui mare voevod, ea a rămas în istorie o figură ștearsă. Nu e vorbă c'a și fost o necăjită femeie și foarte fără noroc.

Necăjită a fost din pricina slăbiciunii ce avea soțul ei pentru sexul frumos, de nu mai punea nici un frâu când pornea pe povârnișul patimii. Miron Costin spune că silea casele boerilor „luându-le fetele, peste voia părinților, la țiitorie; eară oamenii de casa lui, nepoții lui Vasile Vodă, mai mare silă făceau” — și urmează o frază care, astăzi, conveniențele sociale nu mai îngăduesc s'o repetăm.

Dar nu era numai atât. Această activitate extra casnică ar fi făcut-o pe Tudosca să sufere și să rabde, dar ea mai avea și alte cuvinte de veșnică grijă. Mereu agitat și ros de o nemărginită ambiție, Vasile Lupu s'a expus din boerie la toate pericolele posibile în vederea reușitei planului ce urmărea: domnia țării. Și ajuns Domn, a urmat a se expune și în războaie și 'n politică la pericole și mai mari pentru o și mai mare ambiție: întrunirea ambelor domnii, a Moldovei cu a Munteniei, iar dacă s'ar fi putut, de ce nu, tronul Byzanțului. În vederea acestui din urmă vis, îndemnat poate și de frații Cantacuzino, el și-a adăogat în domnie la numele lui de Lupu și pe acel de *Vasile*, care amintea pe autocrații Byzanțului, și a introdus pravilele rafinate ale dispărutului Imperiu într'o țărișoară care până atunci se cărmuisé doar cu obiceiul pământului.

Chinuita viață a Tudoscăi începu îndată după nuntă. Tatăl și bărbatul ei, deși erau oamenii lui Vodă, nu se puteau împăca cu politica acestui domn străin, care, după atâtea temenele făcute Turcilor, abia ajuns în scaunul Moldovei se dădu din partea Polonilor. Gaspar Grazziani, simțind pe acești boeri potrivnici politiceii sale, hotărî să-i suprime. Lui Vasile Lupu îi găsi pricină că nu dă bine seama de cheltuelile visteriei¹⁾ și-l băgă în temniță,

¹⁾ El era vistiernic al doilea.

supunându-l la chinuri. Iar pe Bucioc, fiind cel întâi boer al țării, nu îndrăzni să-l închidă, ci socoti mai cu cale să scape de el prin viclenie. „Oprindu-l într'o zi la masă, spune Miron Costin, închinând la Bucioc cu veselie, au pus de i-au dat otravă. În loc s'a simțit Bucioc otrăvit și s'a și sculat dela masă și s'a dus la gazdă, având ierburi împotriva otrăvei, date dela un doftor prieten, că aștepta una ca asta dela Gaspar Vodă. Indată cât a luat ierburile, a și început a vărsa otrava, cu mare cumpănă de viață. A doua zi s'a făcut răsbolit, și Gaspar Vodă, dând vina stolnicilor, a zis că a făcut bucatele coclite.“

Aflând de legăturile lui cu Polonia, Turcii mazăriră pe acest Domn străin, italian sau sârb, ce-o fi fost, originar din Gratz, și ajuns voevod al Moldovei. Cu un curaj pe care nu-l avusese nici un alt Domn înainte, Gaspar Vodă porunci gărzii lui să omoare pe capugiul împărătesc și pe Turcii ce-l întovărășeau, și apoi se retrase în cetatea Hotinului. Acolo însă el fu asasinat de boerii Șeptelici și Goia, care credeau că vor fi astfel pe placul noului Domn numit de Poartă, Alexandru Ilieș. Acesta însă, căruia nu-i plăceau trădătorii, puse să li se tae capetele, iar trupurile lor le aruncă în „eșitoare“ (W. C.), ceiace inspiră lui Miron Costin cugetarea că „după spurcată faptă, scârnavă moarte vine“.

Intrând în țară, și neștiind că vornicul Bucioc fusese potrivit planurilor trădătoare ale lui Grazziani, crezându-l din potrivă înțeles și el cu Polonia, Turcii îl căutară pentru a-l omorî. Biețul om fugi la Braniște, moșia finului său Toader Brănișteriu, care în loc să-l găzduiască și să-l ascundă, cum s'ar fi cuvenit, îl duse a doua zi, legat, plocon lui Skender Pașa.

„O! să-l bată Dumnezeu hin ca acela“ exclamă inimosul cronicar. „Și dacă l'a dus la Skender Pașa, îndată a apucat de l'a înțepat pre Bucioc, săracul, cela ce pururea sfătuia pe Gaspar Vodă spre bine“.

Iată deci cum, abia un an după nuntă, își pierdu Tudosca părintele. Iar de acum înainte o va duce într'o necurmată grijă pentru zilele bărbatului ei. Sub toate domniile următoare, Vasile Lupu își va pregăti pe-a lui.

În 1633, crezu, însfârșit, că i-a bătut ceasul. Boerii și tot po-

porul se resculaseră împotriva lui Alexandru Ilieș, fiind nemulțumiți la culme de favoritismul ce arăta acest Domn Grecilor, și în deosebi lui Batiște Veleli. În capul lor se afla soțul Tudoscăi, ajuns acum vornic. Însă „desfrânata prostime“, cum îi zice cronicarul poporului răsculat, odată pornită nu mai știi să se oprească. Ea se întoarce acum chiar împotriva aceluia care-o pusese în fierbere, „anume că este și el unul din Greci“, zice cronica. „Și i-a zvrălit un țaran cu un os, de l'a lovit în cap, de care lovitură a fost rănit multă vreme Vasile Vornicul“.

Alexandru Ilieș, dând pe Batiște Veleli¹⁾ pe mâna răsculaților, care-l omorîră, părăsi țara, întovărășit fiind până la Galați de boerii care-l escortau pentru a-l păzi împotriva „prostimei“.

Intorși la Iași, boerii se sfătuiră pe cine să aleagă Domn. Însă dacă mulți din ei strigau „Să ne fie Domn Lupul Vornicul“, alții îl cereau pe Barnovski, de domnia căruia fusese țara foarte mulțumită. Lupul, șiret, se dădu din partea celor din urmă și sfătui el însuși pe boeri să trimită în Polonia să-l cheme pe Barnovski, care trăia retras la vechea moșie Ustie a Movileștilor, încăpută în mâinile lui. Pe de altă parte însă, el stăruia din răsuputeri, prin oamenii lui, trimiși la Abazà Pașa din Silistra și la Kislar Aga din Stambul, să i se dea lui domnia.

Miron Barnovski, cel care zicea că „dulce este domnia din Moldova“ sosi îndată la Iași, de unde o și porni fără zăbavă, prin București, la Stambul, pentru a cere confirmarea Porții.

Printre boerii cari-l întovărășeau era și Vasile Lupu. Însă, ajuns la hotarul Țării Românești, el se prefăcu bolnav și se întoarce la Iași, fiindu-i frică de Matei Basarab, care ajuns de curând Domn și cunoscându-i planurile și uneltirile, le-ar fi putut desvălui lui Barnovski. Ceiace se și întâmplă. De pe vremea când erau tineri amândoi și locuia Vasile Lupu încă în Târgoviște, oamenii aceștia s'au urât, fără ca să se știe bine de ce, iar când au ajuns domni, au plătit României cu sângele lor, în războaie fratricide, dușmănia acestor voevozi.

Cum află deci Matei Basarab de plecarea Vornicului Lupu,

¹⁾ De la care se trage numele străzii Batiște din București.

el rezezi o ceată de călăreți să-l întoarcă. Inșă iute de picior, Vornicul scăpă: „Se păzise bine cu mersul și nu l-au ajuns în cale“.

Intre timp Miron Barnovski ajunse în Stambul, unde, în loc de domnia Moldovei, i se dădu silnica găzduire în închisoarea Celor Șapte Turnuri. Vasile Lupu, prin oamenii lui, prin daruri, prin făgădueli, lucrase atât de bine, încât bietul Miron Vodă, care fusese un Domn bun și un om foarte de treabă, își pierdu în curând capul, care-i fu retezat chiar sub ochii Sultanului.

Acum, Vasile Arnăutul, din Iași unde se afla, nu se mai îndoi de izbândă. Inșă domnia fu dată lui Moise Movilă, care se afla la Constantinopol, și care, după ce sărută poala Padișahului, o și porni pe dată spre Moldova.

Vasile Lupu, văzându-și uneltirile zădărnice, îngălbeni de mânie. Presimțind ce-l așteaptă și c'ar putea fi învinuit de moartea lui Barnovski, el fugi din Iași înainte de sosirea lui Vodă Moise. Tupilat întâi prin păduri, rătăci o vreme prin Moldova, până putu, travestit în negustor, să treacă în Țara Românească, și de acolo la Constantinopol.

Pe Tudosca, pe copii, pe mama sa Irina, pe frați și pe surori, îi lăsase în Iași, ceiace este de mirare, căci în deobștie familiile boerilor haini nu o duceau bine la schimbările de domnie. Mai de mirare este însă faptul să Moise Movilă nu le făcu nimic. Ba dimpotrivă, Tudosca și copiii ei fură cinstiți de noul Voevod și ajutați la nevoi, ceiace este cu atât mai ciudat, cu cât Moise Vodă știa foarte bine că Vornicul Lupu nu se dusesese la Constantinopol în plimbare, ci pentru a umbla să-i scoată domnia. Dar era Movilă probabil „fire creștinească“, cum zic Letopiseții, care-i aduc de altfel laude la fiecă pas.

Nici Vasile Lupu nu se lăsă însă mai prejos. Când ajunse înșfârșit, în primăvara anului 1634, să-și alunge rivalul din scaun, mai înainte de a sosi în Moldova îi scrise o lungă scrisoare din Stambul, mulțumindu-i pentru felul cum se purtase el cu familia lui, dându-i voe să plece din țară unde o vrea, fără a fi supărat de nimeni, sfātuindu-l să nu vie la Poartă, căci Turcii n'au gând bun cu el, și rugându-l să nu se supere că i-a suflat scaunul

Moldovei „așa fiind aceste lucruri, ales al Domnilor, sub orânduiala lui Dumnezeu, fără care nu este domnie“.

Moise porni în Polonia, unde mai trăi câțiva ani, liniștit și cinstit de toți, iar Vasile Vodă se întoarse la Iași, unde-l aștepta o viață sbuciumată, dar o glorioasă domnie.

Fata Vornicului Bucioc, ajunsă Doamna Tudosca, se mută din casa lor boerească la curtea domnească, însă acolo pare a nu-și fi schimbat întru nimic obiceiurile vieții sale tihnite. N'o aflăm amestecată nici în politică, nici în operele de binefacere, nici la zidirea bisericilor sau ajutorarea mănăstirilor, și nici măcar, ca vecina Doamnă Elena a lui Matei Basarab, în mișcarea culturală, care marchează atât de strălucit epoca acestor domnii pământene. Ea avea însă desigur o grijă, pe care ne-o închipuim foarte activă: creșterea copiilor, care a fost atât de aleasă, încât chipul Doamnei Tudosca, șters în viața publică, apare luminos în viața privată. Pentru a face din fetele ei, vestit de frumoase, niște Domnițe atât de căutate de toți marii aristocrați vecini, înseamnă că Tudosca era ea înseși o pricepută educatoare și o harnică gospodină.

Primii ani de mărire i-o fi petrecut liniștită, precum liniștită a fost și domnia soțului ei. Turcii, ocupați cu războiul din Persia, lăsase pe Poloni în pace, și Moldova putu să răsuflă. Vasile Vodă ceruse voie dela Poartă să nu plătească tributul timp de trei ani, pentru a putea restabili finanțele țării, făgăduind că apoi toată suma va fi vărsată dintr'odată în anul al patrulea. Așa încât, între 1634 și 1637, Moldovenii au avut în sfârșit un trai liniștit, iar voevodul lor a putut să vadă în tihnă de treburile țării.

Rivalizând cu vecinul și marele său dușman Matei Basarab, Vasile Lupu înzestră și el țara cu instituțiuni folositoare, introducând limba moldovenească în biserică și în cancelaria statului, făcând legi luate după codicele bizantin, precum și tipografii, tipărituri, și o școală în care se învață latinește, slavonește, grecește și românește.

Biserica Golii, reînviată în întregime de el, și Trei Erarii, unul din cele mai frumoase monumente din România, sunt martorii bunului gust al acestui Domn bogat, cultivat și înțelept.

Cu apucăturile lui de despot oriental și nemărginita ambiție ce-l rodea, Vasile Vodă știa să dea Curții lui din Iași o strălucire pe care n'o mai cunoscuse nici măcar în fastoasele timpuri ale lui Radu-Mihnea. Străinii veniți în treacăt pe la noi rămâneau uimiți de luxul desfășurat de acest voevod și de eticheta acestei mici curți, care amintea pe acea din Stambul, sau mai curând chiar pe acea din Bizanț.

Ca și la Serai, pentru a pătrunde la Curte, trebuia să treci întâi printr'o primă împrejmuire, păzită de 50 de pușcași, apoi, pe o a doua poartă, intrai în altă ogradă, păzită de 100 de pe-deștri, și deacolo abia în ograda a treia, unde stăteau de straajă 250 de purtători de steaguri. Când intrai în sfârșit în palat, 50 de paznici la ușă și o armată de boeri și de boerinași, fiind prin coridoare și prin anticamere, duceau pe străin la marele logofăt, care-l introducea la Vodă. De altfel, curtenii locuiau îndeobște la curte, ca la Versailles. Zece căpitani de serviciu dormeau la ușa lui Vodă și zilnic era curtea plină de lume. Bandini spune că peste 200 de invitați se perindau în palat, dela răsăritul la apusul soarelui, ba la audiențe, ba la dejun, la masă, la cafele sau la dulceață. Mesele aceste erau de-o bogăție nemapomenită. Talgerile și farfuriile erau numai de argint și de aur, la fel cupele, cuțitele și lingurițele — la ocazii mari se întrebuițau chiar și furculițe, ceiace este de mirat, întrucât este știut că nici Ludovic al XIV-lea nu întrebuița încă această unealtă, astăzi indispensabilă. Domnul stătea în capul mesei într'un jilț de catifea, spătarul lângă el îi ținea cuca, spada și sceptrul, paharnicul îi turna de băut, vin și bere (un pahar de bere după 2—3 de vin). Bucatele se aduceau acoperite cu șervete pentru a nu se reci, și înainte de a fi date lui Vodă erau gustate de marele paharnic. Ce nu-i plăcea stăpânului *era pus sub masă* — poate pentru câini. Iar în timpul acesta, ușierii, ținând în mână toiage cu mânere de argint, păzeau ordinea în sală, pe când într'un colț ziceau lăutarii țigani cântece bătrânești, iar dintr'alt colț, când înceta zaraful, cântau dascălii arii bisericești sub icoane aprinse. Vodă care știa multe, vorbea de nevoile țării, de politică, de poezie, de legile bizantine și de autorii eleni. Vorbea românește,

după cum am văzut, cu accentul ținutului său, însă turceasca o posedă bine, iar greceasca la cea mai mare perfecție.

La mesele obișnuite, femeile nu veneau. Ele mâncau, cu'n ceremonial cam la fel, în camera Doamnei Tudosca. Însă la oșpețe mari, la anul nou, la nunți mai ales, Domnul, Doamna, Domnițele, boerii și jupânesele, musafirii străini, mâncau toți la o-laltă. În legătură directă cu odăile Domnului și ale Doamnei, — odăi împodobite cu covoare în fir de aur — era biserica Sfântului Neculai, biserica Domnească.

Slujba o ascultă Vasile Vodă de pe scaunul din dreapta naosului. Pe fiul său, moștenitorul tronului, îl ținea lângă el, de-a stânga, iar de-a dreapta vornicul cel mare. Cât despre Doamna, o ținea la câțiva pași în urmă, înconjurată de Domnițe și de jupânesele boerilor și îmbrăcată în scumpe rochii de mătase, peste care aruncau albastre șaluri de Alep. Ele erau împodobite cu lanțuri de aur și brațare bătute în nestemate. Pentru a da o idee de luxul acestei îmbrăcăminte, vom arăta că numai nasturii hainii lui Vodă costau 100.000 galbeni, iar îmbrăcămintea Doamnei se ridica la peste 400.000.

Ceremonialele mari erau uimitoare. Mai întâi, când Vodă trecea dintr'o odaie într'alta, ostașii făceau gard de-o parte și de de alta, și în fața lor făceau gard boerii. Ușierii mergeau înainte cu toiagurile de argint, un spătar purta scepstrul, un altul spada și un al treilea sulița. Toată lumea se pleca în fața voevodului cu mânele la piept. Mă rog, parcă ar fi fost Vasile Lupu Arnăutul autocrat al Imperiului Byzantin.

De Anul Nou, de Bobotează, de Paște, se desfășura un fast care umplea de admirație nu numai pe misionarul italian Bandini și pe sirianul Paul din Alep, dar chiar pe superbii nobili poloni, obișnuiți cu luxul și cu măririle.

Când pleca să cerceteze țara, în carete căptușite în mătase aurită, Vasile Lupu avea cu el un alai de 3000 de călăreți, 2000 de pedestri și 100 de ieniceri, iar pajii lui Vodă erau îmbrăcați în purpură.

Taberele erau împărțite în străzi de corturi, printre care foliau negustorii, cari, cam la o mie, întovărășeau aceste alaiuri.

Că acest voevod ținea pe lângă el 6 secretari pentru cores-

pondențe în diferite limbi, că nu numai cronicile noastre, dar și străinii îl arată ca pe un om extraordinar de înzestrat „di caractere rizoluto e di spirito franco, capace di realizzare grandi imprese“, n’ar fi poate o dovadă îndestulătoare a firii alese a acestui voevod, pe care unii autori (Tanoviceanu) îl tratează de Domn rău și de trădător „cu o nevrednică purtare“. Că în lunga lui domnie au fost oameni care nu l’au iubit, este firesc, și c’a omorât în 20 de ani 40.000 de oameni — toți hoți — este iarăși adevărat. Unde nu mai sunt vremurile acelea! Inșă c’a fost un mare voevod, iubitor al dreptății, o dovedește felul cum își ținea divanul, *în fiecare zi*, și uneori de două ori pe zi, dimineața și după amiază. Dinaintea lui se înfățișeau întâi cei mici și slabi, și pe urmă cei mari și puternici, — altă dreptate de cât cea împărțită de Radu-Mihnea! ¹⁾ Oricine se putea tângui împotriva oricui, chiar împotriva fraților lui Vodă. Gheorghe și Gavril, frații lui după mamă, au stat 3 zile la închisoare pentru o vină dovedită din pâra unui străin, căci zicea Vasile Vodă: „nu-mi pasă de frate, de fiu și de fiică, ci dreptatea este una și singură pentru toți. Eu nu socot omul, ci dreptatea, nu lucrul, ci legea (cea introdusă de el, de altfel). Dacă ar fi ca jumătate din Moldova să fie rea, să piară, numai să rămâie cea bună“.

Nenorocirea a fost că acest mare voevod a avut două cusururi care l-au dus la pierderea domniei. Unul, ura lui împotriva lui Matei Basarab, al doilea, o nepotolită ambiție, care, fără mijloace de realizare, nu poate niciodată duce la bun sfârșit.

După abia 3 ani de acea pașnică domnie arătată mai sus, Vasile Vodă începu să se agite. În 1638, fiul său Ion avea vre-o 16—17 ani, vrâstă, socotea el, bună de domnie. Pe de altă parte, la vechile resentimente împotriva lui Vodă Matei (dușmănia din tinerețe și trădarea planurilor sale față de Miron Barnovsky) se adăogise unul nou. Pe când era el în Constantinopol umblând după domnie, cheltuisese multe pungi de bani pentru a curma zilele lui Curt Celebi, sprijinitorul Grecilor și dușmanul neîmpăcat atât al lui Vasile Lupu cât și al lui Matei Basarab. După ce ajunsese Domn, el ceruse vecinului său restituirea jumătății aces-

¹⁾ Vezi p. 220—221.

tor sume, dar Matei refuzase, sub cuvânt că nu el îndemnase pe Vasile la acest omor, de care se lepăda, și, ca Pilat din Pont, se spăla pe mâini. Toate aceste resentimente întrunite și hrănite în ascuns, izbucniră într'o bună zi în sufletul Domnului Moldovei cu o violență nemai pomenită. El începu să lucreze pentru a scoate domnia țării Românești lui Matei Basarab și a o da minorului său fiu, Ion.

Acesta „slab și desnodat și de mâini și de picioare“ cum zice cronicarul, era încă una din marile griji ale Doamnei Tudoscăi. Pe fetele ei, frumoase și vrednice, le-o fi iubit cum se iubesc copiii de viitorul cărora nu-ți este grijă. Dar pe acest singur băiat slăbănog și infirm îl răsfățase maică-sa cu o deosebită dragoste, și nu i-ar fi plăcut să-l vadă obosindu-se a fi Domn. Noua ambiție a lui Vodă o puse în toate halurile. Dar Vasile Lupu nu cerea sfaturi, el porunceă. Pregătindu-și întâi terenul politic și adunându-și apoi oștile, porni asupra Domnului Munteniei. Incercarea lui nu isbuti, după cum este cunoscut.

Câți-va alți ani de noi pregătiri, de uneltiri, de nivelări de teren, de pungi de galbeni aruncate cu nemiluita, până într'o zi, toate părea atât de bine pregătite, încât Vasile Lupu își trimise fiul la Pașa din Silistra pentru a fi întronat de acesta în scaunul țării vecine. Matei Vodă însă, în Târgoviștea lui, nu dormise. Cunoscând toate mișcările aprigului său dușman, uneltise la rândul lui și-și secase tezaurul pentru a hotărî Poarta să nu dea ascultare intrigilor voevodului Moldovei. Pașa din Silistra primi poruncă de la Vizir să pună mâna pe Ion, fiul lui Vasile, și să-l trimită legat la Stambul. Din fericire, trimisul lui Vodă postelnicul Enachi Catargi, sosise la Pașă înainte de fiul stăpânului său și prinse de veste despre cele ce se puneau la cale. El trimise pe dată răspuns boerilor care se aflau într'un sat lângă Durostor să oprească pe fiul lui Vasile Lupu de-a veni la Silistra și „îndată s'au întors Ion Vodă, cam cu fuga, de grija Pașei“ zice Miron Costin, care mai adaogă: „Și așa au eșit și a doua ispită pentru domnia țării Muntenesti“.

Vasile Vodă își mușcă pumnii de necaz, dar nu era om să se lase învins. Pe de o parte mai unse, foarte gras, toate roțile carului Stambulului, iar pe de alta strânse oști numeroase, pedes-

trime și artilerie, și porni cu război împotriva lui Matei Vodă. „In Iași, puse domn pe fiul seu Ion Vodă în scaunul țării, cu boeri, cu ispravnici, cu domnie deplină“, zic letopiseții, iar în Muntenia, se opri la Ojogeni (Prahova), unde așteptă să pipăe forțele și intențiile Domnului Munteniei. Nu întârziă a le cunoaște, căci acesta îi sosi în grabă într’u întâmpinare, și din lupta care avu loc, se alese Vasile Lupu cu o bătaie, care-i puse toată armata pe fugă. Foarte pitoresc zic aceleași letopiseți, scrise doar de-un Moldovean, că oștile lui Vasile Vodă „mai multă gătire la fugă au stătut, decât la război“. Bietul Domn, necăjit, fugi la Brăila, unde nădăjduia să-și strângă oștile risipite, însă, aflând acolo, prin nepotul său ¹⁾ Stamatie Hadâmbul, că a trimis Pașa să-l prindă, dela masă cum stătea s’a sculat, și sărind peste gardul grădinii s’a ascuns la un vecin până i s’a adus calul, cu care o luă apoi în gonă până la Galați.

Sosit în țară, găsi pe fiul său Ion lepădat de domnie. El își strânsese boeri și le spusese că slaba lui sănătate nu-i îngăduie a fi Domn. De altfel, avusese dreptate, după cum vom vedea.

Vasile Lupu, după multe alte hârțuieli și nesfârșite uneltiri făcu însfârșit pace cu Matei Basarab, abia în 1645, și în semn de creștinească înfrățire, zidi o biserică la Târgoviște (biserica Stelea), iar Matei Basarab, zidi alta în Moldova, la Soveja. Pe fiul său, de cum se întorsese în Iași îl trimise la Brussa în Asia Mică, unde erau niște băi, pentru a-i îngriji sănătatea. Inșă bietul Ion „slab și desnodat“ muri pe drum, între Stambul și Brussa. Avea abia 18 ani. Gândul lui Vodă fusese, dacă nu se vindeca nici acolo, mai ales de un braț care i se uscaseră, să-l trimită în Italia, la Padova. Dar nu mai fu nevoie, căci avu grijă Dumnezeu de bietul băiat, mai mult de cât tată-său. Trupul lui Ion fu adus la Iași și îngropat în Biserica Trei Erarhi, iar mumă-sa, buna Doamnă Tudosca, de multă jale și inimă rea muri curând și dânsa, într’aceiaș an (1639).

Fu îngropată alături de dragul ei fiu, iar peste mormânt i s’a așternut acea minunată țesătură în fire de mătășă și aur, care-i arată chipul și bogata-i îmbrăcăminte, țesătură care, în anii din

¹⁾ De vara primară.

urmă, a făcut ocolul Europei, admirată fiind de toți iubitorii de frumoase lucruri.

Vasile Vodă nu pare a o fi jălit peste măsură, de oarece aflăm că în acelaș an trimise în Caucaz să i se aducă o nevastă.

Acum, trebuie cercetat pentru ce nu și-a ales el vre-o fată de țară sau din vecini, și i-a trebuit tocmai o caucaziană ca s'o facă Doamnă în locul Tudoscăi.

Femeile din Caucaz, Circaziene¹⁾ și Georgiene, erau vestite în tot Orientul pentru frumuseța lor. Ele formau contingentul de căpetenie al sclavelor vândute pe piața Stambulului. Cadănele imperiale erau în bună parte caucaziene și nu odată au fost ele mame de sultani. De altfel, de mici copile erau supuse la torturi pentru a căpăta o talie frumoasă și piciorușe mici, iar fetele urâte erau în țara lor servitoare, de ori cât de bun neam o fi fost ele, căci numai frumuseța dădea dreptul unei femei la bogății, la rang social, la bărbați bogați.

Vasile Lupu se simțea prea mare voevod pentru a mai avea nevoie de o căsătorie strălucită. Pe de altă parte, D-na Tudosca nu pare a fi fost frumoasă. Ce voia el acum era deci o femeie frumoasă care să-i mângâie anii unei maturități învecinată cu bătrâneța. Insărcină pe acelaș Enache Catargi, căruia îi încredinșase pe fiul său când îl trimisese la Silistra, să cutreere munții Caucazului în lung și'n lat, și pe care fată o va afla mai minunată, să i-o aducă.

Credincios stăpânului său, postelnicul Catargi, cutreeră țara dintre Marea Neagră și Caspică, până puse mâna pe-un mărgăritar, care i se păru cel mai de soi din câte Georgiene și din câte Circaziene văzuse el în acea țară a paradisului femeesc. N'o fură, cum era obiceiul Turcilor, ci, nu numai c'o ceru părinților, dar mai căpătă și învoirea Hanului Tătarilor, sub a cărui stăpânire zăcea țara Cerchezilor.

De altfel, verbul „a cere“ era sinonim în astfel de împrejurări cu „a cumpăra“. Tatăl fetei căpătă 1000 de galbeni, mama 500 și Hanul iarăși o mie. Acest din urmă târg — cu Hanul Tă-

¹⁾ Circazieni sau Cerchezi e acelaș lucru. Ei sunt, spune D. Cantemir, cea mai nobilă încrângătură a Scișior (Arieni).

tarilor — se făcu în chiar capitala acestuia, Baccèsarai, în Crimeia. Și acum, sigur de el, Ienachi Catargi porni spre Moldova, să ducă lui Vasile Vodă pe frumoasa Ecaterina, care era însoțită de micul ei frate, și de o numeroasă escortă de Moldoveni și de Cerchezi. Acolo, în Baccèsarai se întâlniră ei cu călugărul italian Niccolo Barsi, care se înapoia dintr'o călătorie de prin părțile locului și care, întors în Italia, își publică amintirile, din care extragem cele ce urmează ¹⁾.

Niccolo Barsi da Lucca, căruia îi trebuia o tovarășie pentru a străbate acele nesigure ținuturi, ceruse voe lui Catargi să intre în convoiul lui, și astfel, la 19 August 1639, porniseră cu toți înspre Orkapu, unde ajunseră după trei zile, iar de acolo, de-alungul Mărei Negre, timp de 4 săptămâni, prin ținutul Tătarilor Nogai, cu inima purice de frica Cazacilor, sosiră însfârșit pe malul Niprului. Trecând râul, ajutat de-un vânt prielnic, ei sosiră la cetatea Oceacovului (aceea în fața căreia se înecase feciorul Elisabetei Movilă) în care se găsea vremelnic, pentru motive politice, marele Pașa din Silistra.

Petrecură cu toții câteva ceasuri acolo ca să mai odihnească caii și apoi, fără incident, porniră iar la drum. Inșă, după ce stăbătură abia trei mile, numai ce se pomeniră ajunși din urmă de-un om de-al pașei, care, în numele stăpânului său, îi cerea imperativ pe Ecaterina. Se vede treaba că, în trecere, o fi văzut-o vre-un turc și minunat de frumusețea ei, o fi semnalat-o pașalei. Atât Ienachi cât și solul Hanului se împotrivară de-a preda pe logodnica Domnului Moldovei, răspunzând că se vor înfățișa ei dinaintea marelui pașă pentru a-i da cuvenitele tălmăciri. Formând din convoi un fel de lagăr întărit pentru a apăra pe Ecaterina de vre-o răpire prin surprindere, ei, întovărășiți de câțiva oameni, se înapoiară la Oceacov și, aduși în fața pașalei își spusera păsul, că nu pot preda acea fată, pentru că le era încredințată de Hanul Tătarilor pentru a fi dusă Domnului Moldovei. Turcul răspunse că n'are nimic de spus, doar că un ghiaur nu poate lua o musulmană de soție. Catargi, ploconindu-se adânc, arătă

¹⁾ Manuscris descoperit de d. C. G. Giurescu în Biblioteca Națională din Paris abia în 1925.

că n'are nici el nimic de spus, doar că Circaziana era creștină, nu musulmană. Conversația se termină prin întemnițarea solilor și prin trimeterea unui călăreț la Hanul Tătarilor pentru a verifica dacă cele spuse de Catargi corespundeau cu adevărul. Până la înapoierea acestuia, pașa trimise însă o puternică ceată de ostași să ridice cu forța pe frumoasa Circaziană. Ascunsă într'un cărucior cu două roate, printre carele cu merinde, și îmbrobodită la față, ea fu totuși descoperită și împreună cu frățiorul ei, ridicată cu de-a sila și trimisă la Ocaev.

Frumusețea Ecaterinei era, pare-se, uimitoare. Deși când fu înfățișată răpitorului era roșie la față de atâta plâns, totuși marele Pașă din Silistra îngălbeni când o văzu.

Avea ochii negri, mânele subțiri, dar pline, mijlocul mlădios, gura mică, pielea atât de albă, încât, — zice Niccolo Barsi — „pareva che la grazie nela di lei persona havessero la loro residenza collocata“ (părea că toate farmecele își așezase reședința în persoana ei). Netrebnicul de pașă (tot expresia lui Barsi) se îndrăgosti ca un nebun, își pierdu odihna și pofta de mâncare și nu-și mai găsia locul. Cu orice preț vru să ajungă stăpânul acestei comori. Fu însă nevoit să aștepte răspunsul Hanului, care, puternic, și prieten cu Sultanul, i-ar fi putut dănu, de i-ar fi călcat peste voe.

Intre timp, Catargi trimise de olac lui Vasile Lupu veste despre cele întâmplate, iar acesta repezi un curier la Stambul să ceară dreptate.

Ecaterina fu închisă în cetate, împreună cu frățiorul ei și cu o circaziană. Ea fu dată în grija unui hoguea, care avea însărcinarea s'o convertească la credința lui Mohamed, pentru a putea împiedeca astfel însoțirea ei cu Domnul Moldovei. Biata fată, cu toată nenorocirea ei, își plăti luxul de ași bate joc de hoguea. De câte ori venea el la „ședința convertirii“, o găsea așezată la masă mâncând carne de porc. La vederea acestei necurățenii, popa turc o lua la goană, și astfel scăpa circaziana din cursa diavolului.

În sfârșit, după două săptămâni abia, în care timp Pașa trăia în nădejdea unei vești bune venită dela Han, sosi și răspunsul acestuia: Să lase pe Ecaterina să pornească în pace. Pașa nu se supuse. Dar după alte opt zile sosi trimisul lui Vasile Lupu cu

un dar de 3000 de galbeni și cu rugămintea să-i înapoieze logodnica.

Incepu Turcul să șovăească, fiindcă dacă dragostea e dela Dumnezeu, apoi banul e darul dracului. Și pe când, pus în alternativă, nu știa omul ce să facă, iată sosi și ceaușul Sultanului cu poruncă, sub pedeapsă de moarte, să sloboade pe Ecaterina, ca fiind logodnica vasalului său, Domnul Moldovei. Nu mai era de șovăit. Inșă, pentru a mai câștiga timp, pașa trimise la Iași să mai ceară 200 de galbeni, și anume nu numai de lăcomie, ci, zice Barsi, pentru a se mai putea bucura, cât de puțin încă, de vederea fetei. In sfârșit, sosi și această sumă. Ecaterina fu eliberată și convoiul se puse din nou la drum, după o întrerupere de mai bine de-o lună.

Prin multe alte primejdii, drumul fiind infectat de Cazaci, sosiră ei în sfârșit la Nistru, pe care-l trecură în lotci, și de acolo, prin Ciubărciu, ajunseră la Bender. Italianul luă drumul Mohilovului, pentruca, prin Polonia, să se înapoieze în țara lui, iar Ienachi Catargi își duse viitoarea Doamnă, peste Prut, la Iași, dând-o în primire nerăbdătorului ei mire.

Nunta despre care nu avem știri, trebuie să fi avut loc la începutul anului 1640.

Cași călătoria ei din munții Caucazului în șesurile Moldovei, viața acestei de-a doua Doamnă a lui Vasile Lupu fu plină de peripeții.

Ecaterina era bună, pe cât era de frumoasă. A fost pentru fetele ei vitrege, Maria și Ruxanda, o atât de blândă mamă, încât a înlocuit lesne în inima lor pe biata Tudosca. Când s'a măritat Ruxanda cu Timuș și a fost să părăsească casa părintească, se spânzură de gâtul Ecaterinei și-o sărută plângând de n'o mai putea despărți tatăl ei de ea.

Până în 1652, când începură iarăși neînțelegerile între Vasile Lupu și Matei Basarab, traiul Doamnei Ecaterina a fost liniștit, se pare chiar fericit. Un an după nuntă, în 1641, i se născu un fiu, botezat Ștefan, care, căzând greu bolnav, fu dus de mamă-sa la icoana Maicii Domnului din Biserica Golii și pe loc se însă-nătoși copilul, zice Paul din Alep. Drept recunoștință, Doamna

îmbracă icoana făcătoare de minuni în aur curat și o împodobi cu pietre scumpe și mărgăritare.

Acest Paul din Alep, însoțitorul patriarhului Macarie în călătoria lui prin părțile noastre, a văzut și el pe Doamna Ecaterina, în chiar apartamentul ei, din palatul domnesc din Iași — palat prefăcut în întregime de Vasile Lupu și împodobit cu grădini, cu grajduri de piatră și cu toate ecaretele trebuincioase. Introduși de către jupânesele Doamnei în odaia ei de recepție, Macarie și însoțitorul ei o găsiră așezată într'un jilț, având capul acoperit cu un calpac de catifea roșie (precum e înfățișată și pe peretele bisericii Trei Erarhi) și îmbrăcată într'o haină blănită cu samur. Când intră Patriarhul, ea se sculă în picioare, arătându-se foarte mulțumită de venirea lui, iar la plecare îl umplu de daruri, precum îl umpluse și Vodă — ceiace de altfel era scopul îndelungatei vizite ce făcea înaltul prelat asiatic în țările ortodoxe europene. În schimbul bogatelor daruri ce i se făceau, el împărțea iconițe de hârtie și în cel mai bun caz dulceață din Alep și semințe de floarea soarelui.

În anii de liniște care urmară, Vasile Vodă își mărită fetele, pe Maria cu prințul Radzivill și pe Ruxanda cu Timuș Hmielniski. Evenimentele aceste vor fi tratate pe larg în capitoul care urmează, așa încât trecem deocamdată asupra lor.

Toată exasperata rezistență ce puse Domnul Moldovei de a-și da pe iubita lui fată Ruxanda după fiul bețivului hatman căzăcesc, nu izbuti față de îndârjirea acestuia de a se încuscri cu de-asila cu el. În Septembrie 1652 nunta avu loc la Iași, și Timuș, luându-și nevasta, trecu Nistrul cu ea, dincolo, în țara „sălbaticilor zaporogi“. Iar dincoace, rămaseră Vasile Lupu și Doamna Ecaterina să-și aștepte destinul mai departe.

El se împlini în curând. Câteva luni după nunta Ruxandei, Matei Basarab, Domnul Munteniei, îmbolnăvindu-se, Vasile Lupu începu din nou să-i râvnească scaunul. Se apucă iar să trimită bogate daruri la Stambul, cerând domnia din Târgoviște în caz de moarte a lui Matei și adăogând că pentru a cuceri acea domnie nici n'avea nevoie de armată turcească, căci avea pe acea căzăcescă a generelui său. Însă tocmai aceste încuscirii ale lui Vasile cu Polonia și Cazacii displăceau Turcilor, care erau gata

să-l și scoată din domnia Moldovei, ne cum să i-o mai dea și pe a Munteniei. Tembela cum erau Turcii, și guvernați atunci de-o femeie, (Sultanul fiind un copil), ei târăgănară răspunsul, în care timp Matei Basarab se însănătoși. Sătul de veșnicile poște ale Moldoveanului, el se înțelese cu principele Ardealului Gheorghe Rakoczi, marele său prieten, să scoată ei de data aceasta domnia lui Vasile Lupu și să scape astfel de-un prea neastâmpărat vecin. La Iași, ei se puseră în legătură cu un mare ambițios, poftitor de măriri, Gheorghe Ștefan, logofătul lui Vasile, și-i făgăduiră scaunul Domnului său, dacă va voi să intre în complot. Logofătul atât doar aștepta.

În April 1653 armatele muntenești și ardelenesti pătrunseră în Moldova, pe Milcov și pe la Oituz, înaintând spre Roman, unde, unindu-se, urmau să calce capitala Moldovei. Gheorghe Ștefan, cu o zi înainte, părăsise Iașii pentru a alerga întru întâmpinarea oștirilor dușmane, iar bietul Vasile Lupu, aflând prea târziu despre toate acestea, avu doar timpul să trimită pe nepotul Ștefăniță Paharnicul să-i ducă odoarele în cetatea Neamțului, și apoi, cu Doamna Ecaterina, cu copilul Ștefan, cu frații, nepoții, rudele și toată casa lui, fugi acolo unde fugeau toți Domnii în primejdie, la Hotin, de unde trecând Nistrul se duseră la Camenița.

Prima lui grijă fu, firește, să ceară ajutor dela ginerele său, în care timp, de altfel, armatele aliate intrară în Iași și impuseră ungerea ca Domn al Moldovei a lui Gheorghe Ștefan Ceaurul, în Lunea Patimilor a anului 1653. Bucuria acestuia nu fu de lungă durată. Timuș, în fruntea Cazacilor, sosi în ajutorul socrului său, goni pe noul Domn din scaun, cu Muntenii și cu Ardelenii lui, și și rechemă familia în Iași. Dar și ce păți bietul Vasile Vodă cu nebunul său de ginere în capitala lui, numai Miron Costin o poate povesti. El alese acest prilej al sosirii sale la Iași ca salvator al socrului său, pentru a-și răzbuna pe toți acei pe care-i bănuia a fi fost protivnici căsătoriei lui cu Ruxanda. Iși stabilise lagărul la Galata, de unde își rezecea oamenii să prindă pe toți închipuiții lui dușmani. Astfel periră, între alții, pisarul leșesc al Domnului, Cotnariski, și astfel erau să piară frații Toma și Gheorghe Cantacuzino, din care unul era fostul

cumnat al Domnului și cel mai vechi prieten și bun sfetnic al lui. „Ce umblau ei cu zilele în mână, și s'au cerut la Vasile Vodă să-i lase să meargă la țară. Ci Vodă nu-i lăsă; și a poruncit la ginere-său, că mai bine mort să fie el, decât să fie boerii, pe care-i are el la inima sa cu toată credința. Deci, l'au mai mutat dela gândul lui; însă acești doi boieri tot cu fereală umblau și tot pe ascuns, noaptea, pe poarta despre casele Doamnei veneau la curte, de care Vasile Vodă de greu suspina și-și frângea mânele de ginere ca acesta.“

Bine, rău, cum o fi stat Vasile Lupu, dacă ar fi rugat pe ginere-său să plece înapoi în Ucraina, ar fi rămas el singur și liniștit în Iași. Dar acestui om neastâmpărat îi trebuia acum să se răzbune pe Matei Basarab și pe Gheorghe Ștefan. Iși strânse oștile „dând știre țării să încalece tot omul, iertând pe toți de toate greșelile, și împreună cu cazacii lui Timuș porni spre Țara Românească. Întâlnindu-se cu armata lui Matei la *Finta*, el fu bătut și pus pe fugă, după cum am văzut în capitoul precedent (p. 241). De data aceasta Timuș, căruia de altfel se datorea în mare parte dezastrul dela *Finta*, se retrase cu oștirea lui peste Nistru, iar Vasile Lupu se întoarse amărît la Iași. Nici una din întâlnirile lui cu Matei Basarab nu fusese norocoase. Iar de acum înainte, norocul îl părăsi cu totul. Abia stabilit în capitala lui, el află că Gheorghe Ștefan trecuse munții cu noi ajutoare dela Rakoczi și că se îndrepta asupra Iașului pentru a-i scoate din nou domnia. Trimise pe nepotul său Ștefăniță întru întâmpinarea acestuia cu o ceată de Orheeni, însă la Valea Seacă (aproape de Faraoni în Bacău) izbânda fu din nou din partea dușmanului. O ultimă desperată apărare la Sârca, lângă Iași, și Vasile Vodă fu nevoit să fugă și el peste Nistru, la Râșcov, reședința fetei lui Ruxanda și a ginerelui Timuș. În această goană, urmăriți de inamic, fratele lui vodă, Gheorghe Hatmanul, căzând de pe cal la un pogorâș, fu făcut prizonier.

Doamna Ecaterina cu minorul ei fiu Ștefăniță, luând cu ea o parte din comorile voevodului și câțiva oameni de casă, printre care și pe bătrânul Toma Cantacuzino, se retrase la Suceava, unde se închise în vechea cetate a lui Ștefan cel Mare, așteptând acolo desfășurarea evenimentelor.

Paul din Alep, care se afla cu Patriarhul Macarie la Iași în timpul acestor întâmplări, scrie că această catastrofă finală a Domnului Moldovei a fost vestită „prin semne rele”. „Noaptea din urmă erau tot tunete și fulgere, pârâie de ploaie și de piatră; trăsnetul căzu pe cupola bisericii din mănăstirea Sf. Paraschiva și aruncă jos vârful cu crucea, înfingând-o adânc în pământ; un alt trăsnet căzu pe grajdurile Curții Domnești; multe case fură arse, fulgerile flăcărau ca săbiile, iar pe cer se vedeau nouri care închipuiau bătălii...!”

Dela Râșcov, Vasile Lupu merse la Volodijin, să ceară sprijinul lui Bogdan Hmielnicki, care și trimise din nou fiul în Moldova cu câteva mii de Cazaci și de Tătari. La Soroca, pe Nistru, acesta învinse armata lui Gheorghe Ștefan, și-l respinse, din biruință în biruință, până în fața Sucevei. Acolo însă, Gheorghe Ștefan căpătă ajutor și dela Rakoczi și dela Ion Cazimir, regele Poloniei, încât Timuș Hmielnicki fu nevoit să intre în cetate și să închidă porțile după el. Doamna Ecaterina cu Ștefănică Vodă, copil de 12 ani, și cu ceilalți boeri ai ei, erau încă acolo, așteptând cu nerăbdare, vitejie și încredere, înapoierea voevodului izgonit.

Asediul începu, anunțându-se lung, fiindcă merinde era îndejuns și oastea lui Timuș era vitează. Dar viteji erau și Polonii, cari luptau acolo sub comanda castelanului de Cracovia, prințul Dimitrie Wisznowiecki, acel care, cu trei ani înainte, ceruse mâna Domniței Ruxanda. Și o ceruse fiindcă o iubea. Așa încât asediul acesta lua romantica înfățișare a unei răzbunări, dela bărbat la bărbat, pentru chipul unei femei.

După trei luni și jumătate începură asediații să simtă lipsa de mâncare, iar asedianții nu păreau de loc dispuși a pleca. Din potrivă, lor li se vestise sosirea a șase mii de Unguri comandați de Kemeny Ianoș și 600 de Nemți cu 4 tunuri sub comanda lui Dinoff; iar Timuș nu putea aștepta nimic, fiindcă tatăl său era din nou în război cu Polonia și avea nevoie de toate forțele sale în contra lui Ion Cazimir, care pornise cu 40.000 de oameni împotriva-i.

Când veniră lui Gheorghe Ștefan ajutoarele anunțate, el părăsi Scheia, unde fusese stabilit până atunci, și și înfipse lagărul

chiar în fața cetății. Incepu a o bate cu cele 4 tunuri, însă zidurile erau tari și Cazacii viteji. Miron Costin spune că se băteau ca leii, deși ajunseseră a frige, pentru a le mânca, piei de cai morți, opinci și rădăcini. Iar când prea îi rodea foamea, făceau năvală afară, tocmai pe acolo de unde băteau tunurile mai tare, căci „așa este firea lor neînfrânată și nespăimântată“.

În sfârșit — căci toate au un sfârșit — sosi și tragicul ceas al desnodământului.

În noaptea de 16 Decembrie (1653) trei prizonieri poloni scăpară din cetate și alergând în lagărul lui Wisznovieski, îi arătară locul anume în care obișnuia Timuș să se țină. Într-o clipă, toate tunurile fură îndreptate într'acolo. Nici n'avu timp bietul Timuș să se desmeticească; niște schije de obuz, răbindu-l la cap și la picior, îl trântiră la pământ. Ridicat și dus înlăuntrul palatului, la Doamna Ecaterina, aceasta se apucă să-l spele, să-l îngrijească, să-l doftoricească. A patra zi, Timuș Hmielnisky își dete duhul în dureri, departe de Ruxanda lui, care, la Râșnov pe Nistru, îl aștepta fără grijă, purtând în sânul ei odrasla dragostei lor. Căci ei s'au iubit, după cum, cine are răbdare, va vedea în capitolul viitor.

Și acum, urmează o scenă demnă de-o tragedie de Schiller.

Doamna Ecaterina ascunse ostașilor moartea lui Timuș, cel puțin de-ocamdată. Însă peste câteva zile vestea izbucni printre soldați, și atunci, fără înconjur, ei declarară că vor depune armele și vor deschide porțile cetății, căci, Cazaci fiind, luptaseră pentru fiul Hatmanului lor, dar pentru străini n'aveau de ce să mai lupte.

Într-o rochie cernită, cu fața plânsă, apărură atunci în mijlocul lor frumoasa Doamna Ecaterina. Le aminti că ei sunt ostași, care și-au dat cuvântul să apere cetatea, că nu-i crede în stare să părăsească o biată femeie fără sprijin, că ea, Ecaterina, e mama celei care poartă în sân un moștenitor cu numele de Hmielnisky, că peste câteva zile va veni Bogdan într-un ajutor și-i va răsplăti Dumnezeu de vitejia și buna lor credință.

Cazacii, care se scaldă în sânge dar au suflete de copii, o văzuseră pe această femeie murind de foame alături de ei, o văzuseră spălând rănile lui Timuș, și le fură milă de ea. Ca un sin-

gur om ridicară mâna dreaptă, jurând s'o apere până la ultima lor suflare.

Nici foamea, nici setea, nici zilnicele asalturi ale dușmanului, nu-i făcură să-și calce cuvântul.

Insă, când află Doamna că Bogdan Hmielnisky e încurcat în războiul lui cu Polonia și nu le mai vine într'ajutor, chemă la ea pe Fedorenko, șeful garnizoanei, și-l sfătui ea înseși să capituleze.

Ca întotdeauna când se amestecă nenorocul în treburile noastre, capitularea Sucevei avu loc câteva zile prea de vreme. Bogdan Hmielnisky, lăsând pe un general de-al său în Ucraina, se îndrepta înspre Moldova pentru a veni în ajutorul fiului său. Nu departe de graniță, se întâlnește cu convoiul care ducea trupul lui Timuș. „Slavă Domnului“ zise el „că n'a încăput pe mâna dușmanului“. Porunci apoi să fie dus sicriul la Cehrin, până după terminarea războiului, pentru a fi îngropat abia mai târziu, iar el își făcu calea întoarsă, să se întâlnească și să se mai măsoare cu regele Polonilor.

Doamna Ecaterina și fiul ei căzură în mâna asediaților. Părăsind cetatea odată cu Cazacii, ea fu dusă pe dată în lagărul lui Gheorghe Ștefan.

Spun letopiseții că pe când era acesta logofăt, Vasile Vodă, om mueratec, i-ar fi necinstit casa. Se spune chiar că marea ură ce purta logofătul Domnului său, de acolo se trăgea. Așa încât, drept răzbunare, cum puse el mâna pe nevasta lui Vasile Lupu, vru să-și bată joc de ea — ceeace, de altfel, nu era numai o bătaie de joc, căci această frumoasă circaziană nu putea să aibă pe atunci mai mult de 30—32 de ani. Insă nu degeaba era ea Doamna mândrului Vasile Lupu, nu degeaba rezistase Pașei din Silistra, nu trăise luni de zile, singură femeie printre mii de ostași, pentru ca la urmă să cadă în ghiarele unui Gheorghe Ștefan.

— „Dulău fără obraz“ îi răcni ea „cum nu te temi de Dumnezeu, că ți-a fost Domnul meu stăpân și i-ai mâncat pita“.

„Și așa“ zice Ion Neculce“ i-a dat pace, dar pe fiul ei Ștefăniță l'a însemnat puțin la nas, ca să nu mai poată domni“.

Apoi, pe toți câți i-a găsit la Suceava, i-a trimis Gheorghe Ștefan la moșia sa Buciuiești, pe malul Bistriței, sub strașnică

pază. În afară de Doamna Ecaterina și de Ștefăniță Vodă, mai erau acolo din boerii de vază, nepoții de frate ai lui Vasile Lupu, Ștefan, Alexandru și Enache, pe care fără milă de tinerețele lor, porunci să-i omoare în cele mai îngrozitoare chinuri.

Iar pe Toma Vornicul Cantacuzino întâi l-a îmbunat, cum zice cronica, pentru a-l hotărî să cheme pe frate-său Iordachi din Polonia, jurându-le că nu le face nimic și că la mare cinste îi va avea. Iar când sosi Iordachi din țara în care fugise de frica noului Domn, fu închis îndată cu ceilalți la Buciuiești, în chiar curțile lui Gheorghe Ștefan, și după ce-i luă toată averea lui și lui frate-său, sate, haine, odoare, bucate și bani gata „90 de mii de galbeni de aur ungurești“ — apoi își mai și bătu joc de ei, făcându-i să creadă, la fiecă moment, că vor fi omorâți. Plăcerea noului Domn era să-i urce pe toți într'o luntre, pe Doamna Ecaterina, pe Ștefăniță și pe frații Cantacuzino, și plimbându-i noaptea pe apa Bistriței, să-i sperie că-i va îneca. După atâtea spaime, sosi însfârșit și porunca să fie omorâți. Însă noul Domn al Munteniei, Constantin Șerban, care luase scaunul lui Matei Basarab, mort de curând, fiind cumnat cu postelnicul Constantin, fratele acestor Cantacuzino, interveni la vreme și le scăpă viața. Ei fură puși în libertate, însă nevasta și fiul lui Vasile Lupu rămaseră închiși acolo în Buciuiești.

În timpul acesta, Vasile Lupu, rămas la cuscrul său Bogdan Hmielnisky, stăruie să capete o armată de Cazaci pentru a-și redobândi tronul. Însă Hmielnisky, căruia îi murise fiul, nu mai avea ce să se amestece în trebile Moldovei. El trata acuma cu Țarul Moscovei închinarea Ucrainei, pentru a-și elibera poporul de sub jugul Polonilor, și soarta lui Vasile Lupu nu-l interesa câtuși de puțin. La tânguiriile fostului Domn al Moldovei, Hatmanul Zaporogilor răspundea: „Lasă, frate! ca să-ți treacă ne-cazul, fă ca mine, bea!“

Amărât, Vasile Lupu îl părăsi. Se duse în Crimeia, la prietenul său Islam Gherei, Hanul Tătarilor, care-i dădu un agă să-l întovărășească până la Constantinopol și să pună acolo o vorbă bună la Poartă pentru nenorocitul Domn.

Sosit în Stambul, chiar a doua zi, Vasile Lupu fu primit

în audiență de Sultan¹⁾, care-l trimise apoi la Ediculè „la opreală“, nu la închisoare. I se puse la dispoziție un frumos apartament, cu camere spațioase și luminoase, cu o droaie de servitori, și cu secretari să-i ție corespondența. Nu putea eși, însă primea pe oricine, prieteni turci și creștini, ambasadori străini; dădea chiar și ospete. Cinci ani pare a fi rămas el acolo, până fu numit Kiuprului Vizir, care, zicându-și „ruda lui de sânge“²⁾ se puse luntre și punte pe lângă Sultan, nu numai pentru a-i reda libertatea deplină, dar pentru a-i restitui și domnia Moldovei. Inșă, fie că acum, în 1658, Vasile Lupu se găsea prea bătrân, fie că-i era în adevăr sănătatea sdruncinată, el nu mai primi a fi Domn, rugându-se de vizir ca scaunul Moldovei să fie dat fiului său Ștefăniță.

Eșirea dela Ediculè a lui Vasile Lupu coincide cu scoaterea din domnie a lui Gheorghe Ștefan, care fu înlocuit cu capuchihaia acestuia la Poartă, bătrânul Gheorghe Ghica. Când, mai mult fără voia lui, fu trimis acesta în Moldova, să zice că Kiuprului l-ar fi întrebat „Unde sunt Doamna și fiul lui Vasile Lupu?“ — „In Moldova“ răspunse Ghica. — „Pe dată să mi-i trimiți aici“ porunci vizirul.

Astfel scăpă și Ecaterina din închisoarea ei dela Buciulești. Sosită la Constantinopol, ea avu mângâerea să-și găsească soțul, nu numai în viață, dar în voia vegheată a Turcilor. Nu-l mai văzuse de când plecase din Iași, ea înspre Suceava și el peste Nistru. Il lăsase cu barba căruntă, și-l regăsi cu barba neagră... căci Vasile și-o cănia, pentrucă, se vede, firea lui de berbant rămăsese nevătămată de anii care curg.

Când un an mai târziu (1659) Ștefăniță fu înfățișat vizirului, care spuse „Mândru fecior are Vasile Vodă“ și apoi îl trimise Domn în Moldova în locul lui Ghica, — ea, Doamna Ecaterina, care acum nu era departe de 40 de ani, rămase lângă soțul ei, la Constantinopol.

Ștefăniță avea abia vreo 17 ani. Domnia lui nesigură fu turburată și de Domnul Munteniei, Constantin Șerban, și de Tă-

¹⁾ De altfel o simplă ceremonie, căci sultanul era un copil de 12 ani.

²⁾ Fiind amândoi de prin părțile macedonene, lucrul acesta poate fi adevărat.

tari, și de Mustafa Pașa din Silistra. Mai veni și o foamete, urmată de ciumă, încât bietul copil, frumos ca o icoană și inimos ca un viteaz, rămase în istorie cu urâta poreclă de „Papură Vodă“ fiindcă în vremea lui mâncau oamenii, sleiți de foame, rădăcini, frunze și papură.

Vasile Lupu, care din Constantinopol veghea asupra fiului său, se făcu capuchiahaia lui Ștefăniță Vodă. „Singurul exemplu în Istoria Românilor“ zice A. D. Xenopol „al unui agent la Poartă devotat Domnului pe care-l slujiă“. Inșă, un an după aceea, în 1660, Vasile Lupu muri de pe urma acelei boli contractate în bejeniiile lui. Doamna Ecaterina îi duse trupul la Iași, unde, cu domnesc alai și multă jale, îl astrucă în biserica Trei Erarhi, alături de soția lui cea dintâi, Doamna Tudosca.

Ecaterina rămase la Iași, pe lângă fiul ei, pe care avu durerea a-l pierde, un an mai târziu, pe când se afla el pe Nistru, lucrând la întărirea unor cetăți. „Cu chipul ciumei era boala, zice Miron Costin, că i-a eșit o bolfă la mână, dar nu era ciumă, ci dreaptă lingoare, căreia îi zic doftorii *maligna*, și cât a trecut Nistrul la Tighina, a treia zi a stătut mort“. L-au adus boerii la Iași, de l-au îngropat alături de Vasile Vodă, în cripta Trei Erarhilor. De atunci se pierd și urmele Ecaterinei.

Femeile aceste apar în Istorie alături de soții lor și dispar odată cu ei. La 40 de ani viața frumoasei circasiene era poate abia la jumătate. Poate a mai trăit alți 40 de ani, bogată sau săracă, în Moldova sau în Caucaz, fericită sau nenorocită, — nimic nu știm. Suflete de femei pe care le urmărești o vreme, și apoi bate vântul uitării peste ele, când ți-ar fi poate mai drag să cobori în adâncimile lor!

CAPITOLUL XXI.

DOMNIȚELE LUI VASILE LUPU

DOMNIȚA FĂRĂ NUME

D EȘI cronicile noastre nu cunosc decât două fete de-ale lui Vasile Lupu, pe Maria și pe Ruxanda, totuși ele au fost trei. Existența acestei de a treia Domniță este confirmată de pictura murală din biserica Goliei. Paul din Alep, care a trăit la Curtea acestui Voevod, spune, vorbind despre picturi: „Lângă ei (Domnu, Doamna și Domnițele Maria și Ruxanda) este Ștefan Vodă cu o a treia soră, ambii în haine frumoase și foarte asemănători“. Deci, nu numai c'a existat, dar Paul din Alep a și cunoscut-o. De altfel, rapoartele bailor venețieni către Doge vorbesc de ea în numeroase rânduri, încât suntem chiar în măsură a arăta o parte din viața acestei Domnițe, nedreptățită până acum de Istorie, și al cărei nume a rămas până azi necunoscut.

Iarăși nu încapе îndoială că această Domniță a fost cea mai mare din fetele Domnului, fiindcă pe dânsa a căutat întâi s'o mărite Vasile Vodă, iar pe vremea aceia fetele se măritau la rând, după vârstă. Că bailul Trevisanio o numește, într'unul din rapoartele sale „una figliola seconda genita“ nu înseamnă, cum spune Papadopol-Calimach, că era „a doua fată“, ci mai curând „al doilea copil“ al lui Vasile Lupu cu Doamna Tudosca, deoarece copilul cel dintâi fusese un fiu, Ion.

În anul 1641 această Domniță trebuie să fi avut vreo 18—19 ani, cam de-o vârstă cu mama ei vitregă, circaziana Ecaterina, sosită de curând din Caucazul ei. Cum se însurase a doua oară, Vasile Lupu își puse de gând să-și mărite fata mai mare, și văzând de interesele lui înainte de toate, o propuse lui Antonio Grillo, dragomanul baiului venețian la Constantinopol, pentru fiul acestuia, Ambrosio. Incuscrirea Domnului Moldovei cu Dragomanul Venețian prezenta două avantagii: acel de-a se lega mai de aproape cu un om care avea mare influență la Poartă, și al doilea de-a se alia cu o familie de vechi patricieni genovezi, ceiace ar fi dat neamului Albanezului o strălucire, care nu-i putea fi decât de folos, mai ales la Stambul și printre vecini. În adevăr, familia Grillo, care data din secolul al XIII-lea, numărase un ambasador genovez pe lângă Hanul Tătarilor (1308), un savant călugăr benedictin, fondatorul Academiei Umoriștilor din Roma (Angelo Grillo ca. 1600) și acum pe Antonio, influentul dragoman venețian dela Poartă.

Așa dar, în acel an, 1641, Vasile Lupu cerceta prin agenții lui la Stambul posibilitatea acestei căsătorii, care, către toamnă, fu hotărâtă. În Martie 1642, el trimise la Poartă pe nepotul medicului său italian Scocardi, pentru a pune toate la cale în vederea căsătoriei și a hotărî ziua nunții. În August acelaș an, soseau în Stambul boerii lui Vodă pentru a conduce pe Ambrosio Grillo la Iași. Nunta Domniței trebuie deci să fi avut loc în toamna anului 1642.

Dela început vedem pe ginerele Domnului devenindu-i un fel de consilier intim, care făcea legătura între socru-său, voevodul, și tatăl său, dragomanul. Această asiduă legătură avea un scop: de-a lucra pe Matei Basarab la Poartă pentru a-i scoate

domnia, veșnica dorință a neastâmpăratului Domn al Moldovei. Se știe însă că Matei Basarab era și el foarte tare la Stambul. Duzmănia aceasta a Domnilor români și sforile ce se trăgeau acolo, erau periculoase pentru actorii principali ai tragi-comediei ce se juca. În chiar primăvara anului 1643, abia 6 luni după nunta Domniței, baiul venețian scria Dogelui că Antonio Grillo se căia de înrudirea lui cu Domnul Moldovei și că-i era frică pentru viața fiului său. Doi ani mai târziu, în 1645, nora lui Grillo, fata lui Vasile Lupu, sosea ea însăși la Constantinopol „pentru afacerile și complicațiunile politice ale tatălui său“. De mirare este că o femeie atât de energică, și singura dintre fetele noastre de Domni pe care o întâlnim amestecându-se în politică, să nu fi fost pomenită de cronicari și să nu-i cunoaștem nici măcar numele. Afară dacă baiul venețian n'o fi confundat, în raportul său, pe nora lui Grillo cu cealaltă Domniță a lui Vasile Lupu, Ruxanda, care la aceeași epocă fu trimisă de tatăl ei zăloagă la Constantinopol.

Nu numai în politică, dar mai ales în situația acestei familii italiene față de Poartă, afacerile erau în adevăr „foarte complicate“. Căci în 1645 se declarase războiul între Republica Veneției și Imperiul Ottoman pentru posesiunea insulei Creta; iar un an mai târziu, în 1646, Veneția și Papa proiectase un fel de cruciată a Europei centrale și orientale împotriva Semilunii, în fruntea căreia se plănuia a se pune pe unul din cei trei voievozi dela noi, ai Transilvaniei, al Munteniei sau al Moldovei. Ambițios cum era, văzându-se în închipuire Impărat al Byzanțului, Vasile Lupu nu se îndoia că lui i se va da conducerea Cruciadei. În Ianuarie 1646 el scria lui Antonio Grillo despre aceste planuri politice, iar în Iunie același an îl vestește că „la toamnă se vor vedea lucruri mari“.

În atari condițiuni, Antonio Grillo devenise de două ori suspectat de Poartă, întâi ca Dragoman al Republicii Veneției și al doilea ca cuscru al Domnului Moldovei.

O nechibzuită afacere cu un secretar turc de al lui Vasile Lupu îngroșă lucrurile până la producerea unei catastrofe. Luând cunoștință de planurile politice ale voevodului pe care-l servea, acest secretar, revoltat, începu să strige sus și tare că va de-

nunța Porții tainicile legături ale lui Vodă cu dușmanii Sultanului, precum și pe complicii acestuia, ginerele și cuscrul Domnului. Inimos, dar nedibaci, Turcul acesta se repezi într'o zi, în chiar Curtea Domnească din Iași, cu pumnalul ridicat asupra lui Ambrosio Grillo. Vasile Lupu îl alungă îndată din țară și, ciudată întâmplare, pe drum între Iași și Stambul, Turcul muri. Nevasta acestuia, ce-i trecu prin cap, să spue că Vasile Vodă i-a omorât bărbatul. Și se apucă să facă o plângere către Vizir, arătând pricina acestui asasinat, legăturile Domnului Moldovei cu străinii și amestecul familiei Grillo în această chestiune de înaltă trădare.

Un lucru nu i se poate imputa lui Vasile Lupu, c'ar fi fost prost, sau că nu se pricepea în a trage sforile politice. Mai cu vorbe, mai cu aur, el astupă gura văduvei Turcului, iar pe potentății Porții îi făcu să creadă că dacă Moldova înarmase, apoi e că trebuia apărat Sultanul împotriva Regelui Poloniei. Și iarăși nu se poate imputa Turcilor că erau oameni deștepți, sau că nu erau lacomi la bani. L-au crezut pe Voevodul Moldovei și au rămas supărați pe Dragomanul Veneției.

Insă Vasile Lupu, pentru a eși din orice prepus față de Poartă, hotărî să se desfacă de această încuscrire, care devenea nu numai supărătoare, dar și primejdioasă.

În chiar vara anului 1646 se vorbea că Domnul Moldovei vrea să-și izgonească ginerele, iar în Mai 1648 îl și băgă la închisoare. Un an mai târziu, în Aprilie 1649, lucrurile se rezolvă dela sine. Războiul turco-venețian fiind mai aprins ca oricând, baiul fu înfundat în închisoarea dela Hârsari cu toată suita sa, iar dragomanul Antonio Grillo, sugrumat.

În urma acestei catastrofe familiare, fata lui Vasile Lupu plecă cu bărbatul ei la Constantinopol pentru a asista la înmormântarea socrului. Insă ajunsă acolo, de grijă poate de ce i s'ar întâmpla, Vasile Lupu puse, prin prietenii lui, toate stăruințele pentru a o hotărî să se despartă de soțul ei. Apoi, cu mari greutateți, căci Turcii voiau să rețină fata la Stambul ca o cheazăsie a credinții Voevodului, el reuși totuși să și-o aducă din nou la Iași, măritând-o a doua oară cu un nobil polonez, Koniespolcki.

De atunci pierdem și urmele acestei Domnițe. Știm numai

de acest al doilea soț al ei că era unul din marii boeri ai Poloniei, ofițer tânăr, inimos și nepriceput, pe care Bogdan Hmielnicki îl numea „puștiul“ și care, de câte ori mergea la război, se purta ca un viteaz, dar pierdea bătălia.

PRINCIPESA MARIA RADZIWILL

Domnița Maria era a doua fată a lui Vasile Lupu și a Doamnei Tudosca. Să fi avut, în 1645, vreo 20 de ani. Frumoasă, deșteaptă și cu o creștere aleasă — ea fu cerută în căsătorie de prințul Ianus Radziwill, palatinul Lituaniei. Acest cneaz polon mai fusese însurat cu o femeie care avea sânge moldovenesc în vine, Ecaterina Potocki, a cărui mamă, Maria, era fata lui Ieremia Vodă Movilă. Murise tânără de tot, în 1643, la Wilna, unde fu și îngropată, iar Radziwill, căruia se vede că-i plăceau Moldovencile, sfătuit fiind și de Petre Movilă, Mitropolitul Kievului, după doi ani de văduvie ceru în căsătorie pe frumoasa domniță a lui Vasile Lupu.

Că era frumoasă ne-o spun și mărturiile timpului și însuși portretul ei, a cărui copie se află la Academia Română și care ne-o înfățișează nu numai cu trăsături alese, dar fină și distinsă. Cum despre sora ei mai mică, Ruxanda, se spune că era una din cele mai desăvârșite frumuseți din câte s'au văzut, iar pe mama lor vitregă, Circaziana Ecaterina, am arătat mai sus cum o descriau contemporanii, curtea aceia a lui Vasile Lupu trebuie să fi uimit lumea prin galeria strălucită a femeilor sale.

Vom arăta în rândurile ce urmează luxul, bogăția și bunul gust ce se desfășurau la o nuntă domnească sub domnia acestui vanitos, dar foarte occidental voevod ce l-am avut.

Proiectul de căsătorie dintre Domnița Maria și Prințul Radziwill, care era luteran, stârni în sânul Divanului Moldovei o adevărată furtună. Miron Costin zice: „de mirat au rămas veacurilor, cum de au putut suferi inima lui Vasile Vodă să se facă acea cununie“. Frații Cantacuzino, Toma și Iordache, sunt acei frați creștini ortodoxi ce erau, și despre care tot Miron Costin zice: „capete ca acelea abia de au avut țara cândva, sau de va

mai avea". Însă părerea vornicului Grigore Ureche, potrivit-se cu a lui Vodă, fu cea care prevală. De altfel se vorbea că Țarul Moscovei ar fi avut de gând să ceară și el în căsătorie pe Domnița Maria, ceiace ar fi îngreuiat planurile lui Radziwill. Însă această cerere pare a nu fi avut loc.

După ce pe la sfârșitul anului 1644, Ion Radziwill se asigură în fine de consimțământul părinților, el trimise la Iași doi nobili polonezi, Mirsky și Mierzinsky, să ducă Domniței inelul de logodnă. Darurile ce împărțiră solii cu această ocazie fură cu adevărat princiare. Domnița Maria primi lăzi întregi de scule, de manufacturi, de pietre scumpe, de tacâmuri de argint, de oglinzi. Lui Vasile Lupu i se dădu o sabie de aur, o minunăță pușcă și diferite capo d'opere ale ceasornicăriei. Deasemeni primiră frumoase daruri Doamna Ecaterina, Domnița Ruxanda și chiar Ștefăniță, copil de trei ani. În schimb solii primiră consimțământul cerut și se înapoiară luând cu ei portretul logodnicei. Curând după aceea plecară și trimișii lui Vasile Lupu în Polonia, anume visternicul Catargi (acelaș care adusese pe Doamna Ecaterina din Caucaz) și spătarul Ivanovici. Ei duceau cu dâșii inelul de logodnă și scumpe daruri dela Vodă.

La 10 Ianuarie 1645 Radziwill părăsi Lituania, străbătând toată Polonia pentru a veni în Moldova. Era întovărășit de 60 de curteni, nobili poloni, din care fiecare avea cel puțin 10 slugi, precum și de vreo 100 de soldați și 400 ostași nemți (Mușchetari și Husari) în total deci 1200 de oameni. La Cracovia, castelanul orașului, Koniespolki (poate cel care mai târziu îi deveni cumnat) îl înștiință că având de străbătut lagărul Tătarilor, el îi înlesnise această trecere, adunând la granița Moldovei toată populația din partea locului. Astfel ajunse Radziwill, fără a fi tulburat de nimeni, pe pământul Moldovei, în ziua de 28 Ianuarie, după aproape 3 săptămâni de drum. Pe malul Nistrului, la Hotin, fu întâmpinat de marii boeri ai țării, în frunte cu Vornicul Toma Cantacuzino, și de o ceată de ostași români, patru companii pedestre și șase călări; iar înainte de a intra în Iași, îi eși Vodă înainte cu 12.000 oameni de diferite neamuri. Vasile Lupu descălecă, sărutându-și ginerele, apoi îi dăruî calul pe care venise, și porniră cu toți înspre oraș, primiți

fiind de populația care, în chiote de veselie, se îndesa pe străzi pentru a vedea trecând alaiul.

Când dară să intre în curte, tunurile începură să bubue, și o ghiulea rău țintită plesni lângă alaiul domnesc, omorând pe unul din servitorii poloni ai prințului, care umbla pe jos lângă calul stăpânului său, ceea ce de altfel fu privit ca un semn bun, deoarece mirele scăpase teafăr.

Nunta avu loc abia șase zile mai târziu, întrucât se mai așteptau alți înalți oaspeți străini. Veniră, rând pe rând, solii lui Matei Basarab, anume Spătarul Diicul Buicescu, nepotul domnului, Radu Logofătul, și Mitropolitul Ștefan; apoi solii lui Gheorghe Rackoczi, Principele Transilvaniei, anume Ianos Kemeny, Acațiu Barcsai și Ștefan Mariaș, întovărășiți de alți boeri și de 100 de ostași îmbrăcați în piei de lup. Printre Ungurii aceștia se aflau doi magnați, care purtau nume ce se mai găsesc și azi în țară, Sèckely și Gherghel. Cât despre Kemeny, el este acel care a lăsat cunoscutele memorii, întrebuițate cu folos de Gheorghe Șincai în „Cronica Românilor“¹⁾. Veniră apoi la Iași solii Patriarhului de Constantinopol, ai Palatinului de Brandenburg și solii din Curlanda. Erau care de care mai frumoși îmbrăcați, însă, zice Kemeny el însuși „la drept vorbind, pe curtenii lui Vasile Vodă nu-i întrecea nici unul cu frumusețea și scumpetea vesmintelor, cu hainele lor cele căptușite cu soboli, cu samur, cu râsuri, cât cele de urșinic și de mătase erau numai de rând“.

În sfârșit, la 5 Februarie, nunta avu loc în Biserica Sfântului Nicolae Domnesc, în care intrai deadreptul din apartamentul

¹⁾ Kemeny a fost nu numai un mare nemeș ungar și un bun cronicar, dar a fost, după moartea lui Rackoczi al II-lea, principe al Transilvaniei. În rivalitate cu Acațiu Barcsai, care, în vremea acelor lupte interne, era și el principe al Transilvaniei, Kemeny își asasină rivalul în 1661. (Acest Barcsai era de origină Român, din Bârca Mare, Hunedoara, om inteligent, bun și lipsit de vanitate și de ambiție).

Descrierea nunței Domniței Maria o extragem din memoriile acestui Kemeny Janos, publicate de Șincai în Cronica Românilor, precum și din descrierea lui Everh Heppelius, solul Palatinului din Brandenburg, în „Historia modernae Europae. Ulm. 1692“.

lui Vodă, precum la Bizanț intrai deadreptul, printr'o galerie specială, din palatul imperial la Hipodrom.

Domnița Maria era îmbrăcată în alb, cu un văl roz care o acoperea toată, prins de părul ei cu două săgeți de aur. Slujba a fost oficiată de Mitropolitul Kiewului, Petre Movilă, venit înadins din Ucraina lui pentru a cununa pe fata lui Vasile Lupu.

Deși Radziwill era luteran, totuși, pentru a nu strica cheful Domnului Moldovei, el se însură după ritul ortodox. Slujba era aceeași atunci ca și azi. Mirele și mireasa stăteau în picioare în fața altarului, Mitropolitul le citea sfânta Evanghelie, le schimba verighetetele, le punea cununi în cap și, plimbându-i pe la icoane, îi învârtea împrejurul mesei, cântându-le „Isaia dănțuește“. În timpul acesta se aruncau în biserică galbeni, pe care călcau mirele și mireasa, arătând astfel că nu cer dela Dumnezeu decât dragoste și cinste „iar cealaltă bogăție și însumetare a lumii aceștia pre toată trebuie s'o lepede“ zice frumos Dumitru Cantemir, vorbind de nunțile din țara Moldovei.

Vasile Vodă și Doamna Ecaterina nu erau în biserică, fiindcă obiceiul nu îngăduia să fie părinții față la cununie. În schimb, după ceremonie, se despărțiră mirele de mireasă. Domnița Maria merse în apartamentul Doamnei, unde o aștepta prânzul, la care luară parte numai femeii, iar mirele intră în sufrageria Domnului, așezându-se la o masă întinsă pentru aproape 200 de bărbați.

E greu să ne închipuim astăzi ce era o atare masă domnească. Am arătat în capitolul trecut cum și ce fel se mânca și se bea, cum se slujea, ce muzici erau, ce „toasturi“ se țineau. Despre prânzul acesta la nunta Domniței Maria, ne spune Kemeny Ianoș, martor ocular, că „bucatele de pe toate mesele erau gătite după gustul leșesc (delicată atenție din partea lui Vodă pentru ginerele și oaspeții lui) și pretutindeni erau de toate cu prisosință. Blidele, ulcioarele, lingurile și cuțitele de pe mesele cele lungi toate erau de argint de cel curat și jocurile ce s'au făcut, „nu cu barbarie românească, ci ca la măcar ce rege creștinesc cine le va număra“¹⁾. Iar alt martor ocular, Heppelius, trimisul Electorului de Brandenburg, spune că „masa de nuntă ce se întinse

1) Șincai — Kemeny.

fu mai mult decât regească (mehr dann königlich angestellt), în așa fel că nici un monarh n'ar fi avut să se roșească de ea". La locul de cinste stătea solul Regelui Poloniei, la dreapta acestuia Vasile Lupu, și la stânga solului principele Radziwill. După Vodă urmau, de-a dreapta lui, toți nobilii poloni, iar după mire, de-a stânga, Mitropolitul Petre Movilă, pe urmă Ianoș Kemeny, solul lui Rakoczi, și apoi ceilalți soli streini, clerul, boerii moldoveni. Protocolul era atât de bine păzit, încât Kemeny, care vorbește în amănunt de el, n'avu de ce se plânge. Ba spune chiar că Vasile Lupu l'ar fi chemat la o parte pentru a-l ruga să nu se supere că-i trece Mitropolitul înainte, însă că „după obiceiul nostru se dă cinste nănașului și cel ce cunună se ține în mare cinste, așa că va ședea la masă Moghilă dinaintea dumatile“.

Toate erau atât de bine făcute, încât și prin casele particulare fiecare oaspete găsea tot ce-ar putea dori. Chiar și celei din urmă slugi i se dădea în belșug mâncare, băutură și bani. Hoppelius rămâne uimit de tot ce vede, și doar venea din Berlin, nu din fundul Asiei, ca Paul din Alep, care, câțiva ani mai târziu, se va minuna și el de această strălucită Curte a Domnului Moldovei.

După masă, în care timp nu s'a băut prea mult pentru a nu se îmbăta lumea, au început femeile să joace în curte. Erau vreo sută de jupâne, fete și femei, care jucau dansuri de-ale noastre naționale „Prinzându-se de mână, acuș rotogol, acuș de-alungul, au întins danțul românesc, la care numai s'au uitat bărbații, nu s'au amestecat între ele, și înaintea lor un stolnic bătrân cu cumănac pe cap și cu baston în mână, sărea cât putea“.

Mai pitoresc parcă decât nunta Zamfirei a lui Coșbuc.

După dansul femeilor, urmară jocurile scamatorilor, care nu lipseau dela nici o petrecere. Dar se vede treaba că Vasile Lupu se întrecu de data aceasta, aducând comedianți de prin toate unghiurile lumii. Erau acolo urși luptându-se cu lei și cu elefanți, oameni căroră li se sfărâmau cu ciocanul pietre pe burtă, pe urmă, firește, jucători pe sârmă, saltimbanci, ghiduși. Se făcură în curte și jocuri de luptă: cetăți de carton, care apoi erau luate cu asalt și arse, corăbii și lupte navale. După fiecare joc, comedianțul venia la Vodă, sărutându-i poala, iar Vistiernicul, care

stătea lângă el, îl răsplătea în bani și 'n haine, bani de aur și haine de mătăasă.

Desfătările aceste au ținut 12 zile, în care timp s'a mâncat și s'a băut bine — de s'au și îmbătat înalții oaspeți — iar apoi s'au împrăștiat cu toții, care de unde venise, și prințul Ianoș Radziwill își luă nevasta, pornind cu ea în țara leșească.

O duse întâi la Varșovia, ca s'o prezinte Regelui, și apoi se apucară să cutreere o vreme Apusul Europei „Prima călătorie de nuntă a unei Domnițe române în Apus“ zice d. Iorga.

După un an de zile, Maria Radziwill își revăzu țara, și anume în următoarele împrejurări: Veneția, după cum am arătat mai sus, fiind încurcată în războiul Cretei cu Imperiul Ottoman, pentru a-i da acestuia o lovitură de moarte, se înțeleșe cu Papa în vederea întreprinderii unei cruciade, în care trebuiau să intre, ca factori principali, Austria, Ungaria și Polonia, iar ca factori auxiliari, Moldova și Muntenia. Pentru a nu ațâța gelozia între statele mai mari, se hotărî ca conducerea supremă a acțiunii să fie dată lui Gheorghe Rakoczi, sau lui Matei Basarab, sau lui Vasile Lupu.

În vederea reușitei acestui plan grandios, Regele Poloniei trimise pe Ion Radziwill în Apus pentru a se pune în contact cu Împăratul, cu principii germani, cu Veneția și cu Papa. Acesta era rostul călătoriei lui în Europa, îndată după nuntă. Intors în Polonia și raportând Regelui cele puse la cale de el, fu trimis pe dată în țările noastre pentru a pregăti acțiunea mai departe. Incepu, firește, cu Moldova, și-și lua nevasta cu el, pretextând că o aduce tatălui ei ca s'o vadă.

Intâlnirea avu loc la Suceava. Când auzi Vasile Lupu ce se plănuia și c'ar putea el comanda o întregă oștire de Apuseni, îl apucă amețeala. Se și vedea Rege, Împărat al Bizanțului. Porunci pe dată ca tributul către Poartă să nu mai fie plătit, și pe aga turc venit să-l încaseze îl trimise cu mâinile goale înapoi la Stambul. Dar un boer din Sfatul Domnesc, Vornicul Petriceico, cel care ajunsese mai târziu și Domn, dar despre care se spunea pe atunci că e „cam prostatic“, spuse doar atât: „Eu ași zice să nu oprim noi birul până nu vom vedea că trec Leșii Dunărea!“ Și acel cuvânt, zice Cronica, a intrat îndată în gândul

lui Vasile Vodă și au repezit după Agă de l-a oprit în Galați până a gătit birul, și l-a încărcat, și l-a pornit.

Radziwill, care credea isprava terminată, intră într'o furie nebună auzind cele petrecute și se apucă să se certe atât de rău cu socrul său, încât acesta, de necaz, își chemă fata la oparte și-i spuse că numaidecât să se despartă de bărbatul ei. Dar Domnița Maria îi răspunse: „Să fi socotit Dumneata întâi lucrul, nu mai pe urmă!“ și nu vru să-și lase bărbatul.

După cum știm, trei ani mai târziu, Domnița mai mare a voevodului fu mai slabă de înger și mai ascultătoare fiică.

Radziwill își trimise îndată nevasta înapoi, prin Sniatin, în Lituania, iar el porni mai departe în misiunea lui, la Gheorghe Rakoczi, sperând să aibă mai mult succes în Transilvania, decât avusese în Moldova.

Intrevederea dela Suceava ținu trei săptămâni. De atunci Vasile Lupu pare a nu-și mai fi văzut fata.

Veneția nu reuși în acțiunea ce voise să întreprindă, și Radziwill se întoarse, fără succes, înapoi la nevastă, în Lituania. Viața mai departe a acestei Domnițe n'a putut fi fericită, căci soțul ei și-a petrecut aproape tot timpul pe câmpul de luptă. Radziwill a luptat ani de-a rândul împotriva lui Bogdan Hmielniski, hatmanul Cazacilor, și vom vedea mai jos, cum, întâl-nindu-se cu acesta la Biela-Cerkow pentru a pune bazele unui tratat de pace, el se supără atât de rău pe Hmielniski când acesta îi spuse că Vasile Lupu este „un trădător“, încât s'a vorbit c'ar fi vrut să-l otrăvească — drept dovadă că prințul Radziwill avea o fire iertătoare și se împăcase cu socrul său.

Domnița Maria muri relativ tânără, în 1661, în acelaș an în care a murit și tatăl ei.

DOMNIȚA RUXANDA

Fata mai mică a lui Vasile Lupu, *Domnița Ruxanda*, este una din cele mai cunoscute figuri ale Istoriei noastre. Nenorocirile ei, precum și o apreciată nuvelă a lui Nicu Gane, au popularizat-o, și au făcut-o să pătrundă în inima largă a Românului, gata în totdeauna să ia partea celui nenorocit sau nedreptățit.

Multe amănunte ce se cunosc din viața ei ar da material îndeajuns pentru alcătuirea unei „vieți romanțiate“, această pretențioasă indiscreție a literaturii moderne. Dar la urma urmei toată cartea de față nefiind altceva decât o vastă indiscreție, să lunecăm mai departe pe povârnișul pornit și să vedem cum s'a scurs în adevăr viața acestei frumoase femei printre femeile frumoase.

Născută târziu din căsătoria lui Vasile Lupu cu Tudosca, cam prin anii 1630, Ruxanda era un copil de vreo 10 ani când îi muri mama. Bazele educației îi fură deci puse de adevărata ei mamă, care mai crescuse și pe celelalte două fiice ale ei într'un fel care au atras laudele tuturor celor car le-au cunoscut. Un an și jumătate mai târziu, Ruxanda încăpu pe mâinile celei de-a doua nevestă a tatălui ei, Doamna Ecaterina Circaziana, care, deși tânără ea însuși, trebui să îngrijească mai departe de creșterea acestui copil. Bună și blândă, Ecaterina se pricepu să câștige inimele fetelor ei vitrige, și să-și apropie în deosebi sufletul încă maleabil al celei din urmă născute. Ruxanda iubi pe Ecaterina ca pe-o mamă, ca pe-o soră, ca pe-o prietenă. Educația care-i fu dată de această femeie fu mai mult o educație a inimei, căci altă creștere nu putea să aibă Circaziana venită din sălbatecii munți ai Caucazului, decât numai cea de-a fi frumoasă și bună. Cum însă toți câți au cunoscut-o pe Ruxanda, au spus de ea că era pe atât de deșteaptă și de cultivată, pe cât era de frumoasă, bănuim că Vasile Lupu el însuși fu acel care avu grijă de creșterea ei intelectuală. Și în adevăr, Domnița Ruxanda era copilul cel mai drag, cel mai răsfățat, cel cu care se lăuda mai mult mândrul Domn al Moldovei. O fi avut deci o deosebită grijă de ea, pe care o menea să fie nevestă de rege sau de împărat. Ambițiile acestui Voevod nu mai aveau margini când se gândea la viitorul copilului pe care-l adora.

E și de neînchipuit câți pețitori a avut fata aceasta. Dacă numai noi cunoaștem cinci din ei, rămași în istorie, apoi mulți trebuie să mai fi fost, cari au suspinat după ea, și pe care nu-i știm.

Soarta Ruxandei începu a se pecetlui îndată după nunta sorerilor sale Maria, în primăvara anului 1645. Noua înrudire a lui Vasile Lupu cu unul din cei mai mari nobili ai Poloniei dis-

plăcu Porții Ottomane. Pentru a nu cădea în prepus de hainire față de Turci, el se simți obligat să le trimită în chezășie pe unul din copii lui. Cum însă fiul mai mare murise, fiul al doilea Ștefan avea abia doi sau trei ani, iar fetele celelalte erau măritate, rămânea numai Ruxanda pe care, cu toată durerea, dar neavând încotro, o trimise la Constantinopol.

Acolo, ea rămase în Haremul Imperial, sub paza Sultanei Mame, celebra Kioseme, care a condus de fapt trebile Imperiului Ottoman sub patru Padișahi, (bărbatul, doi fii și un nepot de al ei). Fiind aceasta o femeie deșteaptă, energică și foarte cultivată, Domnița Ruxanda n'a putut decât profita de înalta ei tovrășie și de noua direcțiune ce i se dădea.

În 1648, Domnița era de trei ani acolo, când la noi se petreceau următoarele fapte, care o priveau, fără ca ea să aibă încă cunoștință de ele. Gheorghe Rakoczi, principele Transilvaniei, primi într'o zi la el la Cluj, pe un sol de-al lui Vasile Lupu — logofătul Gheorghe Ștefan, care 5 ani mai târziu ajunsese și Domn — venit să-i spue din partea voevodului său că având a-i comunica ceva atât de tainic încât nici logofătului său nu i-o putea încredința, ruga pe Domnul Transilvaniei să-i trimită în Iași pe sfetnicul și prietenul său Ianoș Kemeni, căruia îi va destăinui cele ce are de spus. Cu aceiași ocazie, și ca în treacăt, Gheorghe Ștefan mai era însărcinat să sondeze dispozițiile principelui și a principesei cu privire la o eventuală căsătorie a Domniței Ruxanda cu Sigismund, al doilea fiu al voevodului Transilvaniei. Rakoczy era candidat la tronul Poloniei, devenit de scurtă vreme vacant prin moartea lui Vladislav al IV-lea. Fiul său mai mare, Gheorghe II, fiind însurat, Vasile Lupu își puse ochii pe Sigismund pentru a și-l face ginere, nădăjduind astfel să se încuscrească cu cel care avea multe șanse de-a deveni Regele Poloniei.

În privința căsătoriei Rakoczy n'avea nimic de obiectat, din potrivă, însărcină pe Kemeni să trateze afacerea trimițând și daruri atât lui Vasile Lupu, cât și Doamnei Ecaterina din partea nevestei lui. Însă de taina cea mare îi era grijă lui Rakoczy. Trimițându-și sfetnicul acolo, îi zise: „Iată mergi, dar eu mă supăr pentru mergerea ta, pentrucă mă tem de omul acela vi-

clean, neștiind pentru ce te chiamă“. Nu trebuie uitat, firește, că Gheorghe Rakoczy era cel mai bun prieten al lui Matei Basarab, așa încât frica lui de „omul viclean“ era oarecum îndreptățită.

Ianoș Kemeni porni spre Iași, însă, știindu-și stăpânul foarte bolnav și fiindu-i teamă ca acesta să moară dela o zi la alta, el porunci la toate granițele să nu lase pe nimeni să pătrundă în Moldova, decât pe oamenii trimiși de-a dreptul lui. Evita, prin chipul acesta, ca Vasile Vodă să afle de eventuala moarte a lui Rakoczy, înainte ca misiunea lui să fie terminată.

Kemeni intră în țară prin valea Trotușului, primit fiind la Târgul Ocni de-o delegație de boeri moldoveni, care-l duseră până la Iași. În apropierea orașului îi eși într-o întâmpinare Vodă el însuși în cel mai frumos rădvan ce avea și-l duse la gazdă „la sălaș“, în casa unui boer bogat, care casă, printre altele frumoșii, era împodobită cu „armariuri“, adică cu steme cu herbul familiei, drept dovadă că obiceiul acesta occidental nu este un import nou în țara noastră.

A doua zi Kemeni merse la Curte, unde, după un strălucit ospet, Vasile Vodă îl chemă în odaia lui și se închise cu el, poruncind să nu intre nimeni acolo, nici măcar un tălmaci, așa încât bietul Ungur zice „cum am știut românește, așa am vorbit“ drept dovadă iarăși că limba noastră românească era, pe vremea acelor strălucite domnii, răspândită printre vecini.

Iar marele secret ce avea Domnul Moldovei de destăinuit Principelui Transilvaniei, era că tronul Poloniei e vacant și c'ar fi bine să candideze Rakoczy la el — aceasta într-o vreme când solii acestuia se și aflau la Dieta din Varșovia în vederea alegerii. Ce s'o fi gândit Kemeni de această naivă destăinuire, nu ne spune, însă iarăși nu trebuie crezut că Vasile Lupu „omul viclean“ nu știa ce face. Toată această înscenare n'avea alt scop decât de a pregăti mai cu succes nunta fetei lui cu fiul celui pe care-l și vedea rege al Poloniei. Pentru aceasta el spuse lui Kemeni că granițele Moldovei erau deschise lui Rakoczy dacă ar vrea să treacă pe aici pentru a merge în Polonia, și deasemeni că l-ar putea ajuta și cu bani și cu oștirea destul de puternică de care dispunea. După ce hotărâră toate, semnând Kemeni și un

fel de tratat „pe masa lui Vasile Vodă, cu condeii lui și pe hârtia lui“ spune cronicarul ungar în memoriile sale, abia atunci, și tot numai ca un lucru de mai puțină însemnătate, începu vorba despre nunta Domniței Ruxanda cu Sigismund Rakoczy.

Consimțământul fiind dat din ambele părți, nu mai rămânea, zice Kemeni el însuși „nimic alta, fără numai să se vadă tinerii la olaltă“. Vorbele acestea sunt foarte semnificative. Va se zică, obiceiul bătrânesc ce cunoaștem, ca fetele să fi fost măritate după voia părinților, fără să-și aibă ele cuvântul de spus, era mai puțin vechi decât se credea. El a fost introdus probabil la noi odată cu Fanarioții, care au adus dincoace de Dunăre moravurile orientale de pe malurile Bosforului. Însă înainte de ei, starea socială a femeiei, mai liberă și mai demnă, nu îngăduia părinților să dispue de viitorul fetelor, fără prealabilul consimțământ al acestora.

Așa dar, tinerii trebuind să se vadă, Vasile Lupu trimise fără întârziere la Constantinopol să ceară pe Ruxanda înapoi. Poarta nu voi să i-o restituie „fiindcă nu-și potolise prepusul de când își măritase pe fata lui mai mare după Radziwill“. Însă cum la Stambul politica n'a luptat niciodată cu banul, Vasile Vodă „cu mari cheltueli“ își aduse totuși fiica înapoi.

Între timp, Kemeni Ianoș porni dela Iași, și pe drum spre Ardeal află, printr'un curier special, moartea principelui său. Până nu trecu granița, el nu trimise această veste lui Vasile Lupu. Sosit la Cluj, scrise Lupului Vodă cele întâmplante, rugându-l ca toate câte le vorbise împreună să le țină cu fii mortului voevod, Gheorghe al II-lea și Sigismund Rakoczy. Însă Domnul Moldovei îi răspunse că „murind prințul, îngroapă-se toate câte au fost așezate“.

Vasile Lupu, sigur de alegerea lui Rakoczy tatăl ca rege al Poloniei, nu mai avea aceiași încredere în soarta fiului. În consecință, încuscrirea proiectată nu-l mai interesa. Pe Sigismund Rakoczy îl interesa dimpotrivă foarte mult această căsătorie cu o Domniță atât de bogată, de deșteaptă, de cultivată și de frumoasă. Fără îndoială primise și el portretul Ruxandei, cum îl primisese Radziwill pe al Mariei înainte de nuntă. Țineau, și el și mamă-sa, ca această căsătorie să se facă și neîndrăznind să

meargă în persoană la Iași, își trimise trei soli, prieteni, să roage pe Domnul Moldovei să-și ție cuvântul dat. Inșă Vasile Lupu fu neclintit în refuzul său. Mai întâi, zicea el, cam târziu de altfel „mă opresc popii să'mi dau fata după un om de altă lege“; iar apoi nici ea nu mai vrea, fiindcă, deși nu și-a văzut logodnicul, dar cunoscându-i acum prietenii, și-a mutat gândul dela această căsătorie, căci prea se purtase rău oamenii aceștia într'o rafinată Curte ca aceea a tatălui ei.

Kemeni Ianoș, care era Ungur, și care batjocorește cât ce poate pe Domnul Moldovei pentru această nestatornicie a lui, li-a dat totuși dreptate, lui și Ruxandei, când fu vorba de frica ce-ar fi putut prinde ei de Sigismund Rakoczy, dacă ar fi stat să-l judece după oamenii ce trimisese la Iași. Căci, zice Kemeni, „cel mai de frunte trimis a fost Ion Boroș (Borș), care era crescut din român prost, și era bețiv, curvar și om rău; al doilea Nicolae Sebeș, nu era mai bun decât cel d'întâi; și al treilea, Gheorghe Horwat, omul cel mai credincios al lui Sigismund Rakoczy, încă era trufaș, mândru și om rău...“

Iată cum se isprăvi acest prim roman al Domniței Ruxandei, care avea pe atunci vre-o 18 ani.

Indată după aceea, noi cereri în căsătorie veniră din Polonia, dela contele Potocki și dela prințul Wisznowiecki. Familiile acestor nobili poloni erau încuscite cu Movileștii, după cum am văzut în capitoul care trata despre Domnițele lui Ieremia Vodă.

Despre Potocki nu știm altceva decât că a cerut pe Ruxanda, fără să știm pentru ce cuvânt a fost respins¹⁾.

Cât despre Dumitru Wisznowiecki²⁾ care aparținea uneia din cele mai mari familii din Polonia, cu întinse latifundii în Ucraina și Volhynia, el făcu un lucru romantic și frumos, care merită a fi raportat. Auzind de frumuseța Ruxandei, dar nevoind s'o ceară în căsătorie până n'o vedea-o, el sosi în Iași cu un nume fals, ca un om aproape de rând, spre a fi sigur că, dacă ar place

¹⁾ Contele Potocki trebuie să fi fost sau un nepot, sau în tot cazul al doilea fiu al bătrânului general al Coroanei, de oarece fiul mai mare al acestuia, Ștefan Potocki, murise de curând la război (Mai 1648).

²⁾ Prințul Dumitru Wisznowiecki nu era fratele lui Ieremia, dar trebuie să fi fost un văr de al lui.

Domniței, să placă pentru el însuși, nu pentru titlul de prinț ce purta și pentru imensa lui bogăție. Jocul era periculos. Wisznowiecki văzu pe Ruxanda, o iubi ca un nebun, însă nu fu iubit de ea. Toate strădaniile lui fură zădarnice. Domnița nu vru să audă de dragostea acestui necunoscut, care nu-i plăcea. Când destăinuî în sfârșit cine era — după multă vreme — fu prea târziu, fie că Ruxanda era prea mândră pentru a se mărita cu un prinț pe care-l disprețuise înainte de a ști cine este, fie că încurcătura în care se afla ea din pricina lui Timuș Hmielnicki, nu-i mai dădea răgaz să se gândească la vre-o căsătorie, înainte de-a vedea sfârșitul dramei care se prepara. Căci în adevăr, din primăvara anului 1650, ne aflăm în plină dramă. O scurtă privire se impune însă întâi asupra evenimentelor din vecini pentru a înțelege cele ce urmează.

Cazacii, poporul care locuia Ucraina de trei veacuri, erau supușii regelui Poloniei, însă fusese la început oameni liberi, conduși de-un Hatman ales de ei. Regele Ștefan Bathory îi atrase într'o cursă, trimițând Hatmanului un steag și o pecete, insignele marilor demnitari ai Coroanei și recunoscându-le dreptul de-a avea 6.000 de oameni armați, care să fie „înregistrați” și care luară numele de armată zaporogă (de unde Cazacii zaporogi). Ei primiră bucuroși această milă regească, fără a-și da seamă că ea nu însemna altceva decât dreptul ce-și lua regele de-a numi el pe Hatmanul armatei cazace, desființând astfel vechiul drept al alegerii libere. Orice Cazac neînregistrat devenea, prin faptul acesta, sclav, țaran supus corvezii nobililor poloni, care, invadând Ucraina, luară în stăpânire pământurile ei. Cum, pe lângă aceasta, ei mai încercau să convertească pe acest popor ortodox la catolicism, chestiunea, luând un îndoit aspect, social și religios, ajunse a fi una din numeroasele slăbiciuni politice ale regatului polon în declin. Nemulțumirile crescură an cu an, până la mijlocul veacului al 17-lea, când ele luară o formă atât de amenințătoare, încât o răscoală era de așteptat, dacă s'ar fi ivit omul care s'o facă.

Se ivi în persoana lui Bogdan Hmielnicki.

Fiul unui hatman zaporog, Bogdan, înzestrat cu o deosebită energie, avu o tinerețe furtunoasă. Om de casă de-al lui Potocki,

era să-și piardă viața dintr'o glumă, căci la un chef, stăpânul său vrând să arate oaspeților săi ce iscusit este în arta de a tăia capetele, alese pe al lui Bogdan drept țintă. Acesta o luă la fugă, ascunzându-se în siccia zaporogilor ¹⁾ unde făcu o îndelungată practică militară.

Mai târziu, însurându-se și moștenind dela tatăl său o fermă în Ucraina, un dușman de-al lui, polonul Ciaplinski, ceru voie dela starostele locului să ia pământul lui Bogdan în stăpânire. Căpătând învoirea, el nu se mulțumi să-l deposedeze, îi arse și casa, îi omorî copilul, și'i răpi nevasta. Bogdan Hmielniski se tângui starostelui, care'l trimise în fața tribunalului, care-l trimise în fața Dietei, care-l trimise în fața Regelui — însă dreptate nu află nicăeri. Astfel se furișează vrajba în suflete, pierzând pe unii și înălțând pe alții. Bogdan era din acei îndârjiți, care, când nu află dreptatea la cei în măsură a o împărți, și-o fac singuri.

De altfel, după cum am arătat, scânteia era ușor de aprins. În mai puțin de doi ani, dela 1646 la 48, toată Ucraina, înarmată, era în picioare, având în capul ei pe Bogdan Hmielniski, ales Hatman al Zaporogilor. Polonii se înarmară și ei pentru a pedepsi pe „sclavii răsculați“ și războiul începu, crâncen, lung și dureros pentru mândrii stăpâni ai Cazacilor.

După Korsun, unde acelaș Potocki care vroise să se joace cu capul lui Bogdan, fu făcut, în calitate de comandant de armată, prizonierul fostului său șerb — urmară victoriile dela Pilawa, dela Zbaraz, dela Zborow. Armatele poloneze fură zdrobite rând pe rând, generalii învinși, omorâți, regele el însuși pe punctul, de mai multe ori, de a fi prins de Cazacii lui Bogdan, uniți cu Tătarii Hanului Crimeiei, Islan Gherei.

Hmielniski deveni un erou, un fel de rege al Ucrainii. Re-numele lui trecu granițele. Primea acum ambasadori, nu numai dela Vasile Lupu, dela Matei Basarab și dela Gheorghe Rakoczy, ci chiar dela Țarul Moscovei, ba dela însuși Sultanul Ottomanilor. Se făceau tratate, se încheiau alianțe. Mândru, dar bețiv, Bogdan Hmielniski primea pe toată lumea la cartierul său ge-

1) Fortificațiile lor în bălțile Niprului.

neral din Pereiaslavl, silindu-și oaspeții să bea vutcă din cupe mari de aur. De altfel, curtea lui era foarte patriarhală. Nevas-tă-sa, pe care, firește, o luase de mult înapoi dela bietul Ciap-linski, care cine știe ce-o mai fi pățit — umbla de aci până colo printre musafiri, aducea cafea și dulceață, turna de băut, aprin-dea ciubucile. Ofițerii cazaci, amețiți de vin, băgau în speriate pe solii străini, iar Bogdan, neținând socoteală de nimic, răc-nea la Kissel, care venise din partea regelui Poloniei să propue pace: „Mâine! Astăzi sunt beat! Dacă o fi pace, pace să fie, iar dacă nu, domnilor Poloni, la picioarele mele o să vă îngenunchez, și apoi, vă vând Turcului. Gata! Noapte bună!“ Se spune că trimisul lui Racoczy, fiind de față, s'ar fi întors îngrozit către cei lalți, și le-ar fi spus pe latineasca lui: „me poenitet ad istas cru-deles bestias venisse“. („Imi pare rău că am venit la aceste fiare sălbatice“) ¹⁾.

Astfel stăteau lucrurile, când în primăvara 1650, îi trecu prin cap lui Hmielniski o nouă năzbâtie, care înnebuni de spaimă curtea domnească din Iași.

El ceru în căsătorie, pentru fiul său Timuș (Timotei) pe fata lui Vasile Lupu, Domnița Ruxanda.

Ce voia Hmielniski, nu se știe precis. Era o simplă vanitate din partea lui, să devie el, fostul rob, cuscrul bogatului și stră-lucitului Domn al Moldovei? sau era un plan politic, care tin-dea, fie la o alianță, fie chiar la scaunul Moldovei pentru fiul său?

Dar, ceiace se știe, este exasperarea bietului Vasile Lupu când primi pe solii Hatmanului Bogdan cerându-i fata pentru fiul său. El care visase pentru ea regi și împărați, să și-o dea acum după un necioplit de Cazac?

Cu toată grija ce avea de viitorul liniștei lui, Vasile Vodă trimise pe solii lui Hmielnicki înapoi în Ucraina, cu un răs-pus negativ. Nu-și putea da fata, zise el, unui om care nu este prinț, și apoi, nici Turcii nu ar îngădui o atare căsătorie. Nă-dejdeea lui o punea în Poartă, care nu ar suferi, credea el, ca

¹⁾ Raportat de Prosper Merimée după Kostomaroff, în „Les Cosaques d'autrefois“.

Bogdan Hmielnicki, devenit cuscrul Domnului Moldovei, să aibă o portiță deschisă pentru a se amesteca apoi în trebile Imperiului ottoman.

Hmielnicki — Hmil, cum îl numesc constant Letopiseții — era un om de acțiune, sgârcit la vorbă, dar cu mult duh. El trimise răspuns lui Vasile Lupu că-i pare rău de refuzul său, că totuși Timuș va veni în Moldova „cu o sută de mii de nuntași“ să-și ridice mireasa.

Și se ținu de cuvânt. În Septembrie 1650 intrară întâi Tătarii în Moldova și, scurt după aceea, veni și armata Cazacilor. Curtea domnească, zăpăcită, se răsleți. Doamna Ecaterina, Domnița Ruxanda, fiul și frații voevodului, fugiră de se închiseră în cetatea Neamțului, iar Vasile Lupu el însuși s'a mutat din Iași în niște poeni, în codrul Căpoteștilor, și s'a așezat acolo cu Curtea, lăsând în Iași puțintei Darabani de apărare. „Aceștia, dacă au văzut mulțimea de Tătari din ceas în ceas adăogându-se, și cu Cazacii amestecați, au lăsat noaptea Curtea pustie și au plecat și ei. Și au ars atunci tot orașul, curtea domnească, casele boe-rești, tot orașul într'un nimic de ceas cenușă s'a făcut“¹⁾.

Sultanul²⁾, aflând despre cele întâmplare, trimise un mâr-zac la Vasile Vodă, să-l întrebe de ce a fugit din scaun. Iar Mi-ron Costin, indignat, spune: „De șagă este o întrebare ca aceasta, la o vreme ca aceea“.

Dar, șagă sau nu, trebuia făcut pe voia „nuntașilor“ lui Hmielnicki. Vasile Lupu trimise la Timuș pe spătarul său, Cio-golea. Drept mulțumire că i s'a pustiit țara și i s'a ars capitala, Vodă trimitea lui Hmil bogate daruri și promisiunea de a-i da fata în căsătorie.

Armatele fură retrase, Timuș plecă din țară, Curtea se reîn-toarse la Iași, iar Vasile Lupu nu se ținu de cuvânt.

Așezat din nou în scaun, singurul lui gând fu cum să facă și să dregă pentru a scăpa din încurcătură. Poarta, o văzuse prea bine prin „șaga“ ce făcuse, era din partea Hatmanului Ca-

1) Miron Costin în Letopiseți.

2) Sultanul, Mohamed al IV-lea, era un copil de opt ani. Prin urmare nu despre el, ci despre marele vizir voia să vorbească Cronica.

zacylor. Nu-i mai rămânea deci decât o înțelegere cu dușmanii acestuia, Polonii.

Gata să rupă pacea dela Sborow, aceștia se înarmaseră din nou, iar generalul Potocki își stabilise lagărul chiar lângă granița Moldovei, la Camenița. Vasile Vodă se înțelese cu el să-i înlesnească, prin ce mijloace o crede, izbânda, căci o desăvârșită înfrângere a lui Bogdan Hmielnicki era singura scăpare a Domniței Ruxanda de pericolul ce stătea atârnat deasupra capului ei ca sabia lui Damocles.

Hatmanul Cazacilor, om de bună credință, considerându-se acum aliatul viitorului său cuscru, îi destăinuie planul său de luptă, pe care Vasile Lupu se grăbi să-l comunice lui Potocki. Rezultatul fu dezastrul armatei căzăcești în câmpia dela Beresteczko. Invins, umilit, fără armată și fără curaj, Hmielnicki se retrase în sietșa Zaporogilor, iar Vasile Lupu, triumfător, credea că și-a scăpat în sfârșit fata de pericolul care o amenința.

Însă Polonii, care cunoșteau acum destul de bine pe înverșunatul lor dușman, deși învingători, propuseră ei înseși pacea. În cursul primăverii 1652 avu loc acea întâlnire despre care am vorbit mai sus, între Wisznowiecki și Hmielnicki la Belaia-Ciarcov, când acesta din urmă, exasperat pe Vasile Lupu, îl tratase față de ginere-său de „infam trădător“ pe care'l va pedepsi cum se cuvine. Și'n adevăr, pacea odată semnată, Hatmanul Cazacilor își strânse din nou zaporogii și se pregăti să pornească împotriva Moldovei. El trimise răspuns lui Vasile Lupu să-și dea fata după fiul său, căci de nu „îl va tăia în atâtea bucăți, de nu le va mai putea lipi nimeni la loc“.

Speriat — și cu drept cuvânt — Vasile Vodă făcu un călduros și desasperat apel la Kalinovski, care și avea încă oștirile adunate la granița Moldovei. Fără a mai întreba pe regele său dacă e bine sau nu să redeschidă ostilitățile, generalul polon porni înspre Batow cu peste 30.000 de oameni pentru a împiedeca pe Cazaci să pătrundă în Moldova. Aceștia, vre-o 12.000, erau conduși de Timuș, ajutat fiind și de vre-o 5000 de Tătari sub ordinele sultanului Nureddin, care mergea la Iași, în calitate de „nun mare“, zicea el.

Bogdan Hmielnicki, cu o foarte puternică armată, urma, mai

de departe, pe acești „nuntași“. Figura acestui hatman căzăcesc e irezistibil de simpatică. El trimise lui Kalinovski o scrisoare, datată din Cehrin, ca și cum nu s'ar fi deplasat din capitala sa, în care-i spunea următoarele:

„Hmielnicki lui Kalinovski, hatmanul russion hatmanului polon, salut! Fiul meu, băiat încăpăținat, întovărășit de câteva mii de prieteni, s'a pornit să-și ia de nevastă pe fata voevodului Moldovei. Aflu, spre mirarea mea, că o numeroasă armată polonă vrea să-i curme calea. Rog pe Excelența Voastră, pentru binele patriei, să-și retragă trupele, cu atât mai mult cu cât ele se află și într'o proastă poziție militară. Mă tem că tinerii nuntași, din prostie poate, să nu s'apuce să se certe cu oamenii Dumneavoastră“.

Lângă Batow, bătălia avu totuși loc. Bogdan Hmielnicki interveni, evident, la vreme, și Polonii periră până la unul, dela Kalinovski, generalismul, până la cel din urmă soldat. Revanșa dela Beresteczko, mai strălucită, mai grozavă, mai crâncenă, mai crudă. Iar după ce, două zile și două nopți, au curs râuri de sânge, după ce Cazacii au cumpărat dela Tătari „dreptul“ de-a măcelări și pe prizonierii lor, Hatmanul Bogdan trimise o umilă scrisoare regelui Ion Casimir:

„Fiul meu mergea la nuntă, când deodată Kalinowski i-a tăiat drumul, pe care Dumnezeu îl lasă slobod pe pământ pentru cei buni ca și pentru cei răi. Eu sfătuisem pe Domnul Hatman al d-voastră să stea binișor, dar n'a vrut să mă asculte. Rog pe Majestatea Voastră să ierte pe Cazacii mei. S'au cam prea întrecut cu gluma“!

Ion Cazimir, înghițind hapul, își pregăti o nouă oștire. Dar Vasile Lupu ce era să mai facă? Trimise de zor soli peste soli lui Timuș să-i spue că-i dă fata, și că-l pofteste cât mai curând la nuntă la Iași, însă îl roagă, mult și frumos, să-și lase nuntașii dincolo de Nistru. Hmielnicki răspunse că va veni singur dacă i se va trimite ostatici, căci încredere nu mai avea în Domnul Moldovei. Niculai Buhuș și Ion Prăjescu fură trimiși zălogi la Cehrin, dar Hatmanului nu-i ajunseră acești boeri moldoveni. El cerea pe nepoții lui Vodă, feciorii hatmanului Gavril și ai lo-

gofătului Gheorghe, care porniră deci și ei în Ucraina, până s'o isprăvi nunta aici.

Se zice că Vasile Lupu începu să se împace cu gândul să aibă de ginere pe fiul unui ostaș atât de vestit, care, la ocazie, i-ar putea fi de folos. Însă, firește că Domnița Ruxanda era o sacrificată. Atâta trudă cu creșterea ei, atâți străluciți pețitori respinși, pentru a ajunge nevasta unui Cazac „abia eșit din țărănie“ cum spunea Miron Costin și care mai avea și reputația de a fi crud și trăsnit. Circula prin Iași un svon, care de altfel corespundea adevărului adevărat: că Timuș omorâse pe mamă-sa vitregă.

Am arătat mai sus că războiul dintre Cazaci și Poloni pornise — din nemulțumirea celor dintâi, firește — dar din punct de vedere al faptelor din revolta sufletească a lui Bogdan Hmielnicki când văzu că nu poate căpăta nicăeri dreptate împotriva celui Czaplinski care-i omorâse fiul și-i furase nevasta. Am arătat de asemeni, că, odată învingător, el își luase înapoi soția, care era numai mamă vitregă a lui Timuș. Or, într'o zi, pe când Bogdan se afla în fruntea armatei, în Polonia, Timuș spânzură pe soția lui tată-său de grinda ușei casei lor din Cehrin. Imediat după aceea, Bogdan se însură a treia oară cu Ana Zolotareno, sora unuia din colonelii săi, așa încât, de fapt, nu se știe dacă Timuș n'o fi lucrat cumva „din ordin“.

În tot cazul zvonurile aceste nu erau făcute pentru a da încredere Ruxandei în viitorul fericirii ei, și mult îngrijorată trebuie să fi fost biata Domniță în așteptarea celui de care urma să-și lege viața.

Și însfârșit, sosi. Era în vara anului 1652. Prin Soroca și Sculeni, întovărășit de 3000 de Cazaci, apăru, Vineri 26 August în fața Iașilor, unde-i eși întru întâmpinare Vasile Vodă, călare, urmat de 8000 de ostași și de toată Curtea. Văzând acea mulțime de oameni, Timuș îngheță, temându-se mereu de-o cursă. Când socrul său descălecă, sărutându-l pe amândoi obraji, el de-abia putu să facă sforțarea de-al strânge moale la piept.

La vorbele, multe și repezite, de bun sosit ce-i le spunea Vodă, el rămânea mut, sugându-și și rozându-și buzele. Wyshowski, în locul lui, răspunse câteva cuvinte de mulțumire, și

apoi, încălecând din nou cu toții, intrară în oraș, îndreptându-se spre Curtea Domnească.

Zaporogii lui Timuș erau urâți și slabi, dar foarte frumos îmbrăcați în haine polone furate de la morții din război, iar caii lor erau înșeuși în stofe scumpe brodate cu mărgăritare. Tovarășii avea, printre oamenii mai de seamă, pe Fetera și pe Wykowski, generalii lui tatăl său. Cât despre el însuși, doi martori oculari ni-l descriu într'un fel puțin măgulitor. Miron Costin spune că „avea numai singur chip de om, iar toată firea de heară!“, iar un Neamț care era la nuntă (poate Adersbach) zice că este „un flăcău tânăr, stricat de vărsat, nu tocmai mic, destul de voinic și grosolan (ein junger pockennarbichter Kerdel, nicht gar klein, sondern ziemlich stark unndt grob)“. Purta o haină cărămizie și pe deasupra o mantie roșie căptușită cu samur, însă dela o cale de poștă se vedea că îmbrăcămintea aceasta nu era făcută pe trupul lui.

Alaiul care-l întovărășia era caracteristic. În afară de generalii tatălui său și de cei 3000 de zaporogi, mai erau câteva rădvane îmbâcsite cu „druște“, femei cazace care se spuneau rudele mirelui, precum și 40 de care încărcate cu sare, căci fiul Hatmanului căzăcesc înțelegea să profite de nuntă pentru a face comerț în Moldova.

Astfel sosi alaiul la Curte. La fereastră, de după o perdea, trebuie să fi stat la pândă Domnița. Muzicele cântau, tunurile bubuiau, socrul și mirele descălecară, și, urcând scara palatului, intrară amândoi în apartamentele lui Vodă, care erau mobilate și împodobite foarte luxos.

Vasile Lupu îi prezintă pe fiul său Ștefăniță, copil de 10 ani, apoi rugându-l să stea, îi dădea zor mereu de bucuria ce are de-al avea de ginere, de una, de alta, de Moldova și de Ucraina. Dar nimic; Timuș rămânea mut, de-ai fi crezut că-i este limba legată. Enervat, voevodul se sculă în picioare, rugând pe ginere-său să treacă în apartamentul ce-i rezervase, pentru a se odihni puțin și a se curăța de praful drumului.

Timuș se retrase. După ce se ferchezui, intră în anticamera lui, unde-l așteptau generalii cazaci și marii boeri ai Moldovei, care se uitau la dânsul „ca la un lup din stufiș (alss wie ein

Wolff im Gestrauch“). Fără altă ceremonie, el le întoarse spațele, și scoțându-și briceagul, începu să-și tae unghile „în fața unor oameni atât de subțiri ca boerii moldoveni“ spune, indignat, Neamțul, care pare a fi fost de față.

La banchetul de seară nu fu nici o veselie, fiindcă Timuș urmând a nu scoate o vorbă, Vasile Vodă, după mai multe încercări de-al desgheța, foarte supărat tăcu și el, așa încât nimeni nu mai îndrăzni să vorbească. Părea mai curând un praznic de înmormântare, decât unul de nuntă.

Nu se știe în care anume moment al zilei se întâlniră însfârșit logodnicii. Dar se știe cu toată siguranța un lucru extraordinar. Că atunci când se întâlniră, Timuș plăcu Ruxandei, și dela început, împotriva oricărei așteptări, ea îl iubi. Omul acesta ciupit de vărsat, necioplît, hiară, avea probabil o înfățișare bărbătească și o mutră simpatică, care plăcea femeelor. Căci nu numai Domnița Ruxanda, dar și Doamna Ecaterina îl găsi pe gustul ei. O sorginte polonă ne-o asigură, și trebuie să-i dăm crezare, fiindcă nu văd de ce Polonii, dușmani de moarte ai Cazacilor, ar fi spus-o dacă n'ar fi fost, și fiindcă viitorul, așa cum s'a scurs, stă martor coala că așa a fost.

Așa dar, la urma urmei, iată că această temută tragedie se isprăvea cu bine.

A doua zi, Sâmbătă, sub pretext că se gătește de nuntă, Timuș nu veni la masă și nici nu eși din odaia lui. De acolo, dela o fereastră, privi el în curte la horele întinse de jupănesele și fetele boerilor, care-l vedeau stând singur la geam, bând și fumând, ceiace era în ochii lor o nemai pomenită necuviință. În pitoreasca germană arhaică a secolului al 17-a, Neamțul, care era de față, ne descrie lucrurile astfel: „Alle Bojärinnen und Frauenzimmer, sehr köstlich undt prächtig geschmücket, tanzten im Schilloss undt Herr Timoschek soff im (am) Ferester, für (vor) allen Leuten, Rauchtaback, unde sahe den wallachischen Getänze zu“.

În sfârșit, Duminică 1 Septembrie avu loc nunta. Ca și la cea precedentă a lui Radziwill, mirele și mireasa merseră la biserica Sfântului Nicolae, (Domnul și Doamna, nefiind de față), îngenunchiară pe covor, primind binecuvântarea proțească, dăn-

țuiră împrejurul mesei, sărutară icoanele, călcară galbenii, și apoi, bărbat și nevestă se înstoașeră la palat unde Timuș, conform obiceiului, își sărută pentru întâia dată soția, în fața tuturor. Domnița Ruxanda Hmielnicki izbucni în plânsete. Dar nu era, cum au crezut-o toți câți erau de față, din cauză că se vedea de acum prizoniera acelei fiare de lup cu chip de om, ci era mai curând o destindere de nervi și un plânset de mulțumire că s'a isprăvit cu neconținutele îndoeli ai celor doi ani din urmă.

După această ceremonie a sărutului și a plânsului, soții se despărțiră iarăși, pentru a merge la masă, el în apartamentele lui Vodă, ea într'ale Doamnei.

La ospăț, dascălii se rugau, muzicele cântau, tunurile bubuiau, se bău foarte mult și Timuș, înveselit, însfârșit, însfârșit, deschise gura. Se plecă către Cotnariski, pisarul Domnului, și-i spuse încetiușor, în limba polonă, câteva cuvinte menite a fi traduse lui Vodă: „Mulțumesc foarte mult Măriei Tale. Totul e din belșug, ce-mi mai trebuie?! Să ascultăm binecuvântarea Dumnezească. Să cânte muzica turcească; să bem în sănătatea lui Hmielnicki și pentru unirea caselor noastre; în semn de bucurie, să dea drumul tunurilor“. Acum, înveselindu-se de-a binele, el porunci să vie muzica lui, și zaporogii întinseră niște căzăcești, care avură darul să nu placă neamțului, căci, spune el se învăteau ca niște vite în mocirlă. Cheful, cu beție mare, ținu până la unu din noapte.

Dincolo, în cămările Doamnei, lucrurile nu se petreceau mult mai decent. Ea fu nevoită, firește, să cheme la masă pe rudele mirelui, *druștele*. Când însă porniră logofeții Doamnei după ele la gazdă ca să le aducă la Curte, nu le găsiră acasă. Incepură a le căuta prin tot orașul și, după multă bătae de cap, le găsiră unde s'ar fi așteptat mai puțin: la cârciumă, bând rachiu. În starea aceasta au fost aduse la masa domnească. Se purtară sălbatec și obraznic. Una din ele, cea mai de frunte, *Hasca Carpița*, grasă și beată, spuse rânjind Doamnei Ecaterina: „Am venit aici după pradă. Veți fi voi mai subțiri de cât noi, dar nu așa că v'ați dat Domnița după un Cazac?“ Când fu să plece, Hasca, încurcând cărările, se rostogoli din susul scării până jos, treaptă cu treaptă, și fu urcată rănită în rădvan. Celelalte ci-că se mai țî-

neau pe picioare, și așa, bete cum erau toate, fură duse la gazda lor înapoi.

Pe la unu după miezul nopții, Timuș se scultă deodată repede de la masă, merse să se schimbe, și apoi se duse să-și ia nevasta. Se pare că apartamentele ce li se rezervase tinerilor căsătoriți nu erau la curte, ci la mănăstirea Frumoasa. Acolo rămaseră ei închiși trei zile, fără a mai eși din casă, de cât doar Miercuri, ziua a treia, pentru o scurtă plimbare prin împrejurimi. Apoi, Joi, a patra zi, merseră la Curte să ia masa „în familie“. Nu erau le dejunul acela decât Timuș, Ruxanda, Vasile, Doamna Ecaterina, frații, surorile, nepoții, și verii mai de aproape ai lui Vodă. Incolo, nimeni nu intră în sufrageria domnească, fiindcă conform ceremonialului, mirele și mireasa erau serviți la masă de însăși Domnul și Doamna, cari, după felul întâi, se așezară și ei, urmând celelalte rude a servi cu rândul. După masă, Timuș și Ruxanda dansară împreună, și pe urmă ușele fură deschise tuturor pentru împărțirea darurilor.

Vineri, 6 Septembrie, plecarea. Au mers cu toții, Voievodul, Doamna, toată Curtea, până la locul unde fusese întâmpinat Timuș la sosire. Acolo, bărbații au descălecat, femeile s'au dat jos din rădvan, și, pe când Vasile Vodă dădea ginerelei său cele din urmă sfaturi, Domnița Ruxanda ținea îmbrățișată pe mamă-sa vitregă, și plângea pe îfundatele. În sfârșit, ultimele săruturi, ultimul rămas bun, și însurățeii plecară, iar Vasile Lupu „a stat cu capul descoperit multă vreme“ uitându-se după fata lui, cum se duce cu altul, aiurea, departe, cine știe înspre ce destine.

Ce scurtă a fost fericirea acelei femei. O duse soțul ei în Ucraina, unde nu departe de Nistru, se întâlniră amândoi cu Hatmanul Bogdan Hmielnicki, pornind apoi cu toții înspre Cehrin, capitala lor. Acolo petrecu Ruxanda toamna, iarna și începutul primăverii. În April 1533 Timuș fu nevoit să-și părăsească nevasta. Plecat cu o mână de Cazaci într'ajutorul socrului său, care fusese alungat din scaun de către logofătul Gheorghe Ștefan, el nu se mai întoarse în Ucraina decât trecător, în luna Iunie, după bătălia dela Finta. Abia dacă avu vreme s'o mai îmbrățișeze odată pe Ruxanda, și Vasile Lupu, alungat a doua oară din scaun, îl chemă din nou, cât mai grabnic. Intrat în Moldova, el găsi, după

cum am arătat la capitolul precedent, pe Vasile Lupu fugar, iar pe Doamna Ecaterina, cu fiul, cu rudele, cu boerii cei veliți, închiși în cetatea Sucevei. Ajutorul pe care încercă să i-l dea, îi fu nefast. Omorât de schija unui obuz — din artileria condusă de rivalul său Dumitru Wisznowiecki, care nu-i putea ierta că-i răpise pe Ruxanda — trupul lui fu îmbălsămat, acolo în cetate, și păstrat până după capitulare. Trecem repede asupra tuturor acestor evenimente, fiindcă au mai fost expuse odată.

Doamna Ecaterina, Ștefăniță, nepoții lui Vodă și Cantacuzinii, fură prinși de Ghorghe Ștefan și băgați în închisoare, iar Cazaci Zoporojeni se întoarseră în Ucraina, ducând cu ei trupul mortului lor căpitan. Pe drum, convoiul se întâlnește cu Bogdan Hmielnicki, care, cu o puternică armată, venea, dar prea târziu, în ajutorul fiului său. Se zice că întâlnind acest lugubru convoi, viteazul Hatman căzăcesc, mușcând din buze, ar fi spus doar atât: „Mulțumesc Ție Doamne, că nu l-ai lăsat să cadă în mâna dușmanului“. Apoi, întorcându-și din nou armele împotriva Polonilor, el porunci ca trupul fiului său să fie dus la Cehrin, și păstrat acolo în catedrală, până s'o întoarce el acasă după încheierea războiului, când se va proceda la înmormântare.

Între timp, Domnița Ruxanda dădu naștere la doi gemeni — de a căror soartă, de altfel, nu s'a mai putut afla niciodată nimic. Era lehză când, la 22 Octombrie 1653, sosi în Cehrin corpul bărbatului ei.

Prin urmare, un an abia după căsătorie, Domnița Ruxanda era văduvă. Și nu putea avea mai mult de 23 sau 24 de ani. Atâta grijă cu creșterea ei, atâta sbucium înainte de nuntă, pentru a-i da — poate — 6 luni de fericire, 6 alte luni de îndoială, și apoi, în floarea tinereții, s'o isbească deodată soarta atât de crud, încât nu-i mai putea lăsa nici iluzia măcar a unei fericiri viitoare.

Și'n adevăr, Domnița Ruxanda rămase o nemângăiată văduvă. Socrul ei, Bogdan Hmielnicki, îi dăruie cetatea Râșcovului, pe malul Nistrului, unde își petrecu zilele amărâte, privind dela o fereastră la stepele Ucrainii și dela alta la câmpiile Moldovei — copilăria ei de-o parte și fericirea năruită de alta.

Pețitorii nu lipsiră nici acum, când era o femeie părăsită, având pe mamă-sa în închisoare și pe tată-său în exil. Se pare că

frumusețea și inteligența ei tot mai ademeneau curtezanii. Wisznowiecki o ceru iarăși, stăruitor. Dar îl respinsese ea înainte, și cum era să-l ia acum, după ce aflase că-i omorâse bărbatul?

Un alt pribeag prin străinătăți, ajuns în Ucraina, o văzu, se amorează de ea și-o ceru în căsătorie. Era nepotul lui Mihai Viteazul, fiul lui Nicolae Pătrașcu și al Domniței Ancuța a lui Radu Șerban. Acel tânăr, numit Mihai după bunicu-său, era inimos și viteaz, dar și el fără noroc. Născut și crescut la Viena, la Curtea Habsburgilor ¹⁾, se apucă mai târziu să colinde țările străine pentru a căpăta tronul Țării Românești, pe care nici n'o cunoștea. Interesele lui îl duseră la Bogdan Hmielnicki unde, văzându-i nora, o ceru în căsătorie. Dar Ruxanda îl respinse și pe el, căci era hotărâtă să rămâe văduvă, în amintirea celui pe care se vede acum lămurit că l-a iubit.

Ba mai mult chiar — pentru a rămânea cât mai credincioasă memoriei lui Timuș, ea nu mai voi să părăsească Ucraina. Când, în 1658, Gheorghe Ștefan fu alungat din Moldova și Doamna Ecaterina eși din închisoare, plecând cu Ștefăniță la soțul ei la Constantinopol, Vasile Lupu îi scrisese să vie acolo la ei, pentru a fi cu toții împreună. Dar ea refuză. Un an mai târziu, în 1659, Ștefăniță ajunsese Domn al Moldovei, iar în 1660, Vasile Lupu murind, Doamna Ecaterina se mută din Stambul la Iași, la Curtea fiului ei. Stăruiră amândoi, și mama vitregă și fratele, să se întoarcă Ruxanda în țară. Însă ea refuză din nou, cu îndârjire, să părăsească țara ei adoptivă. Se întâmplă atunci un lucru ciudat și aproape unic în Analalele Istoriei. Ștefăniță Vodă, băiat tânăr, inimos și — așa se pare — cam într'o ureche, își strânse câteva mii de ostași și porni să-și ridice sora cu deasila. Cum ea locuia la Râșcov, pe malul Nistrului, îi fu ușor să treacă râul, fără a prinde Cazacii de veste, să înconjoare cetatea și s'o asedieze. Dar Râșcovul avea ziduri puternice și aprovizionare din belșug. O zi două, o săptămână, porțile rămâneau închise și asediul devenea ridicol. Un frate împresurând pe soră-sa pentru a o scoate dintr'o cetate din care nu voia să iasă. Ștefăniță plecă și Ruxanda rămase.

¹⁾ Vezi capitolul 5.

Rămase multă vreme. În 1662 Ștefăniță Vodă muri, iar Doamnei Ecaterina, după cum am arătat, i se pierdură urmele. Poate merse ea atunci la fata ei în Ucraina și în tot cazul, timp de câțiva ani, nu mai știm nimic de ele. Atât doar că socrul Ruxandei fiind mort de mult (1657), ea rămase în bune legături de prietenie cu soția hatmanului, Ana Zolotorenko, precum și cu fiul lui, Jurie, care după moartea lui Bogdan fu ales hatman al Zaporogilor. Abia târziu, după moartea cumnatului ei Jurie, se hotărî însfârșit Domnița Ruxanda să părăsească Ucraina, deci abia atunci când nici o legătură n'o mai ținea strânsă de țara aceea pe care altă dată o iubise¹⁾. Atunci se întoarse în Moldova stabilindu-se la o moșie ce avea în dar dela tatăl ei, Delenii, în județul Botoșani — moșie care încăpu mai târziu în mâinile Cantacuzinilor²⁾, și mai apoi într'ale familiei Ghica, care o mai stăpânește și astăzi.

Acolo trăi ea „cu apucături de stăpână“ spune d. Iorga, în tot timpul domniilor schimbătoare de pe acele vremuri, până târziu, sub Constantin Cantemir, când încetă deodată din viață în spaima unui asasinat.

În 1687, Sobieski, regele Poloniei, fiind în război cu Turcii, intră în Moldova, arzând tot ce întâlnește în cale-i. Cuprinsă de groază, Domnița Ruxanda, cu câteva slugi, și cu aurul ce de bine de rău, îl mai putuse strânge înainte de-a pleca, fugi din Deleni tocmai la Neamț, închizându-se în cetate. O ceată răzleață de Leși și de Cazaci o găsiră acolo, și cum era cetatea fără garnizoană, ei putură pătrunde înlăuntru și, zice Ion Neculce „cu multe munci au muncit-o pentru avuție, iar pe urmă i-au tăiat capul pe prag cu toporul. Spun cum să fi găsit la dânsa 19.000 de galbeni“.

Nu e de crezut că Domnița Ruxanda să nu fi spus acelor Cazaci că ea este văduva lui Timuș Hmielnicki, fiul fostului lor Hatman. Dar, mai întâi, se trecuse 30 de ani dela moartea acestuia și poporul nu-și amintește lesne de eroii lui morți. Omul trăește

¹⁾ Dacă nu cumva iubise mai mult pe cumnatul Jurie, decât iubise Ucraina.

²⁾ Prin testamentul Domniței Ruxandra, care o lăsă vărului ei primar Cantacuzino.

în prezent, iar trecutul abia doar câțiva din noi dacă-l mai scotocim cu drag. Apoi, chiar dacă ar ma fi știut ei cine a fost marele Bogdan Hmielnicki, ce le păsea? Umblau după pradă. Un cap mai puțin pe umerile unei femei bătrâne plătea cei 19.000 de galbeni găsiți de pe urma acestui omor.

„Umerile unei femei bătrâne!“ Căci Ruxanda avea acum aproape la vre-o 60 de ani. Și astfel toate trec, tinerețe, frumusețe și nenorocul de pe pământ!

CAPITOLUL XXII.

DOAMNA SAFTA A LUI GHEORGHE ȘTEFAN ȘI PRINCIPESA MIHAILOVA

IATĂ în sfârșit o căsătorie romantică, făcută împotriva oricărei reguli stabilite, fără pețire, fără foaie de zestre, fără chef de trei zile și de trei nopți, obligator în casele boerești.

Să dăm cuvântul bătrânului cronicar Ion Neculce, cel ce știe să povestească cu atâta farmec toate nimicurile vieții, nimicuri cari, atunci când trăești în ele, sunt fapte esențiale.

„Gheorghe Ștefan Vodă, când era boier, murindu-i jupâneasa, a rămas văduvoi; și întâlnind o jupâneasă săracă, frumoasă, tânără, anume Safta de neamul Boeștilor, au întâmpinat-o pe drum mergând cu rădvanul la Iași, și a propriu rădvanul cu sila, și s'a suit fără de voe înlăuntru, și a întors rădvanul înapoi la casa lui. Și pe urmă a primit și ea și s'a cununat cu dânsul, care a ajuns de-a fost și Doamnă“.

Gheorghe Ștefan era fiul logofătului *Dumitrașcu Ceaurul*¹⁾ din Buciulești pe Bistrița, și a jupânesei sale *Zinca Mogâlde*²⁾ dela care moșteni, împreună cu frații lui, Vasile și Grigore, o foarte mare avere. Intreaga vale a Siretului, dinspre munte, era a lor, dela Buciulești până dincolo de Troțuș: Răcăciuni, Valea Rea, Bogdana, Cașin, câte și mai multe. Ridicat la rangul de mare logofăt, cel întâi boier al Țării, el era în acelaș timp și cel mai bogat din toți, afară poate de vestitul Ursachi, despre care se zice că nu-și mai putea număra moșiile.

Nu se știe cine a fost întâia lui nevestă, cu care n'a avut copii, precum n'a avut nici cu a doua. Aceasta — Safta furata din rădvan — era fiica Vistiernicului Toader Bou, dintr'un mare neam de boeri din țară, însă ajuns la sărăcie³⁾.

În timpul boeriei soțului ei, nu se știe de fapt nimic despre ea, decât felul cum a fost furată, la drumul mare, și învoirea silită ce-a dat-o pe urmă la căsătoria ei cu răpitorul.

Gheorghe Ștefan, înălțat mereu în ranguri, ajunse logofătul lui Vasile Lupu și omul lui de încredere. Pe el îl trimitea voevodul prin țerile vecine de câte ori avea ceva de comunicat lui Matei Basarab sau lui Gheorghe Rakoczi. Se zice că, profitând de dese lipse din țară ale logofătului său, Vasile Vodă, care era foarte mueratic, s'ar fi legat de jupâneasa Safta. Și c'o fi sau nu adevărat, în tot cazul Gheorghe Ștefan răspândi el însuși zvonul acesta. Punându-și de gând să răstoarne pe Vasile Lupu din domnie, el atrase o parte din boeri în conspirație, în deosebi pe frații Ciogolea și pe serdarul Ștefan, spunându-le, între altele, că Vodă i-a necinstit casa, fapt care nu suferea să rămăe nerăzbunat. Profitând în acelaș timp și de reînoitele lui solii la București și la Cluj, el se înțelese cu voievozii Munteniei

¹⁾ Dumitrașcu era fiul lui Ștefan, care era fiul bătrânului Ciaurul și al Margăi. Dintr'o nepoată de frate a voevodului se trage familia Ceaur-Aalan de astăzi.

²⁾ Revista Ion Neculce. F. 8. 1930. p. 236.

³⁾ Toader Boul era strănepot lui Dragoș Bou, vornicul lui Ștefan cel Mare. Familia Boul se numea și Bour. Ștefan Bour, fost clucer în 1639, era ginerele lui Ștefan Vodă Tomșa. (Revista Ion Neculce, 1931, p. 63).

și Transilvaniei, neîmpăcații dușmani ai lui Vasile Lupu, pentru a căpăta sprijinul lor.

Planul era prin urmare bine chibzuit. Înlăuntrul țării el a trăsese din parte-i pe Ștefan serdarul, comandantul efectiv al oștirilor ¹⁾, iar în afară se asigurase de sprijinul voevozilor vecini, care trebuiau să-i trimită două corpuri de armată, ce urmau să intre în Moldova unul pe la Focșani și celalt pe la Oituz. La Iași, în afară de conspiratori, nimeni nu bănuia nimic, nici măcar frații Cantacuzino, care de altfel au stat totdeauna cu ochii în patru pentru a apăra domnia voevodului lor. Unul din ei, marele vistiernic Iordachi, văzând într'o zi pe Gheorghe Ștefan stând în Divan cu toiagul la gură, îl întrebă în glumă: „Ce zici în fluer, dumneata, Logofete?” Iar el, atât era de sigur de taina lui, în cât își permise să răspundă: „Zic în fluer să mi se coboare caprele dela munte, și nu mai vin“. El a răspuns în pildă, spune Ion Neculce, și alții nu s'au priceput că așteaptă oștile ungurești să vie de peste munte.

În sfârșit, în preajma Paștilor, Joia înainte de Duminica Floriilor, îi veni vestea că au pășit străinii în țară. Des de dimineață, pe când se pregătea Vodă să meargă la biserică, logofătul să și înfățișă la curte, rugându-l să-l lase să plece îndată la moșie, căci îi zace acolo jupâneasa bolnavă de moarte. Și învoirea fiindu-i dată, Gheorghe Ștefan, a cărui nevastă era sănătoasă tun, porni în toată graba în josul țării să întâmpine armatele ardelene.

A doua zi, spătarul Costea Ciogolea, cuprins de o târzie reumușcare, urca dealul mănăstirei Aroneanului și luând la o parte pe egumenul Iosif, îi încredință o scrisoare către Vodă, făcându-l întâi să jure că niciodată nu va destăinui cine i-a dat răvașul. Acest egumen era duhovnicul lui Vodă și a tuturor boerilor. El porni îndată la curte și dete plicul Domnului, care nebănuind nimic, își poate închipui oricine cu ce mirare citi rândurile următoare, ce ne-au fost păstrate întocmai: „Milostive Doamne, eu, unul din slujitorii Măriei Tale, mâncând pânea

¹⁾ Hatman fiind Gheorghe, fratele lui Vodă, care pare a fi lăsat grija oștirii pe seama serdarului său.

și sarea Măriei Tale de atâția ani, ferindu-mă de osândă să nu vie asupra-mi, îți fac știre Măriei Tale pentru Ștefan Gheorghe Logofătul cel mare, că-ți este adevăran viclen, și s'au ajuns cu Rakoczy și cu Domnul Muntenesc, și sunt gata oștile să vie asupra Măriei Tale, de care lucru adevărat să crezi Măria Ta că nu este într'alt chip“.

Abia atunci înțelese bietul Vasile Lupu ce însemna boala jupânesei Safta, pe a cărei grijă te pomenești c'a și purtat-o. Toată osteneala ce-și dădu, toate amenințările ce întrebuiță pentru a afla cine a încredințat lui Iosif scrisoarea, fură zădarnice, căci egumenul jurase că va păstra taina. Vodă trimise atunci după mitropolitul Varlaam, care deslegă pe egumen de jurământ „ca pentru un lucru care se atinge de Domnie și de atâtea case“. Abia atunci se înduplecă popa să destăinuiească numele celui care-i dăduse scrisoarea. Vasile Vodă își rezezi oamenii acasă la Ciogolea și-l aduse legat la Curte, precum și pe frate-seu și pe serdarul Ștefan. Ii băgă apoi la închisoare, până va putea pune mâna și pe Gheorghe Ștefan, pe urma căruia trimise în grabă pe vătavii de Aprozi Sculi și Iacomi. Intre timp însă Gheorghe Ștefan se împreunase cu oștile ungurești și muntenești, care întâlnindu-se cu vătavii lui Vodă la Roman, deschiseră focul asupra lor. Iacomi fu împușcat, iar Sculi, scăpând cu fuga, se întoarse într'un suflet la Iași, pentru a istorisi acolo cele văzute și întâmplate.

Pricepând astfel Vodă că cele destănuite în scrisoare sunt adevărate, el porunci seimenilor săi să omoare pe Ciogolești și pe Ștefan Serdarul, chiar atunci, în noaptea aceia, dinaintea jitiței domnești din Curte.

Iordachi Cantacuzino, cumnatul lui Vodă, stăruise din răsuputeri că boerii aceștia să nu fie omorâți, întrucât lor le datora Vasile Lupu descoperirea complotului. Când așa dar, la miezul nopții, fu trezit din somn, aducându-i-se vestea că Domnul omorîse pe foștii conspiratori, vistiernicul Iordachi, suspinând din greu, zise: „Au pierit boerii? Ah! ce s'a făcut!“ Aceste sunt amănunte, care pot pare fără interes. Dar Istoria noastră duce lipsă de micile amănunte ale vieții zilnice, cele care dau colorit și relief dispărutului trecut. E bine să se știe vorbele morților

de demult, pentru a cunoaște felul cum grăiau și simțimintele de care erau stăpâniți. Prin vorbele aceste, rostite în spaima nopții: „Au pierit bierii? Ah! ce s'a făcut!“ cunoaștem noi sufletul acestor atât de lăudați boeri Cantacuzini, mai bine decât toate tămelile ce le-au făcut cronicarii.

Ce-a urmat pe urmă, cunoaștem din capitolele precedente. Fuga lui Vasile Lupu, înscăunarea noului voevod, alungarea lui din domnie de către Timuș Hmielnicki, victoria dela Finta, a doua fugă a lui Vasile Vodă și înfărșit grozavul asediu dela Suceava, în care doi oameni din afară pândeau pe doi oameni din lăuntru pentru niște ambiții, niște răsbunări personale: Wisnowiecki pe Timuș din pricina Ruxandei, și Gheorghe Vodă Ștefan pe Doamna Ecaterina din cauza Saftei.

Am arătat de asemeni cum a înțeles, lipsit de orice mărinimie, să-și răzbune noul Voevod, vrând întâi să-și bată joc de Doamna lui Vasile Lupu, care-l „sудui“, spune cronica, tratându-l de „dulău fără obraz“, cum o închise apoi împreună cu fiul ei și cu Cantacuzinești, la Buciuileștii lui de pe Bistrița, amenințând-o c'o s'o înnece în apele râului, și ținând-o apoi acolo la opreală în tot timpul domniei lui.

Această domnie n'a fost nici strălucită, nici măcar într'u nimic însemnată. Dacă figura acestui voevod interesează astăzi, ea ne atrage mai mult prin nenorocirea lui dupe ce n'a mai fost Domn, decât prin faptele ce-a făcut pe când era. A domnit vre-o patru ani și jumătate, din 1653 la 1658, în care timp nici despre Doamna Safta nu putem afla nimic.

O coaliție a Suediei, a Prusiei, a Transilvaniei, a Munteniei și a Moldovei împotriva Poloniei — primul plan de împărțire a Poloniei ce s'a născut în mintea vecinilor ei — a făcut pe Gheorghe Vodă Ștefan să ia armele împotriva regelui Ion Cazimir. Războiul, nenorocos, a întors pe fieștecare de unde venise, iar voevozilor noștri le-a sosit și destituirea din Stambul, căci Poarta nu voia să aibă aerul de-a fi sprijinit această nechibzuită acțiune. Domn al Moldovei fu numit bătrânul Gheorghe Ghica, care era capuchihae la Poartă. Inșă Gheorge Ștefan nu se supuse poruncei Padișahului. El trecu în Transilvania, de unde, luând ajutor dela Rakoczi, se întoarse în țară cu o armată de Unguri, însă fu-

bătut la Strunga de către Grigore Ghica, fiul voevodului, care, în amintirea acelei izbânzii ridică o movilă, ce se mai vede și astăzi în fața stabilimnetului băilor.

Gheorghe Ștefan se retrase la Cașin, moșia lui, luând pe Doamna Safta cu el, precum și pe frate-său Vasile hatmanul. În curtea acelei mânăstiri cu ziduri puternice avea un palat domnesc, clădit de el, ale cărui ruine astăzi nici nu se mai văd. Fiind urmărit, nu putu zăbovi mult acolo. O luă mai departe prin munți, înspre granița Ardealului. Sus, pe Clăbuc, se opri cu ai lui să ia masa pe-o stâncă mare pătrată ce se afla acolo, și, ridicându-și cupa de vin într'un ultim adio Moldovei, porni apoi fugar prin străinătăți și nu se mai întoarse. Noi toți câți am făcut războiul prin meleagurile acelea am trecut pe la stânca Clăbucului pe care au bombardat-o Nemții în 1916, trei săptămâni de-a rândul. Dar masa lui Vodă Gheorghită a rămas întreagă, nebiruită nici de vreme, nici de ghiulelile Neamțului. Sătenii din partea locului mai vorbesc astăzi încă, după aproape 300 de ani, de Masa lui Vodă și de pribegia „unui bătrân Domn moldovean“ al cărui nume nu-l mai știu.

La curtea lui Rakoczi, fugarul voevod nu rămase mult. Principele Transilvaniei, învins de Poloni, simțea acum clătănându-i-se tronul sub picioare. Avea destulă grijă pentru el însuși, ca să se mai încurce cu necazurile altuia. Gheorghe Ștefan porni deci mai departe, ducându-și cu el calabalâcul: nevasta, fratele și o întreagă Curte.

Pribegiile aceste, care au ținut zece ani, sunt extrem de interesante, însă nu intră în cadrul studiului nostru. Le vom arăta numai, pe scurt, întrucât ele sunt atingătoare de vre-un amănunt ce-am putea culege despre Doamna Safta și despre o rivală de-a ei, ce se ivi deodată, în sbuciumul acelei vieți petrecute în țări străine.

Ioan Neculce, într-o „O seamă de cuvinte“, spune că Gheorghe Vodă Ștefan prinse a urâ pe Doamna Safta și o alungă dela sine. Informația cronicarului este greșită. El și-a iubit nevasta până la urmă, iar dacă s'au despărțit, vina nu a fost a lui, după cum voi arăta mai jos.

Perigrinările aceste ale foștilor voevozi, nu era simple că-

lătorii. Erau deplasări în bloc, ale unui întreg aparat de curte: boeri, secretari, medicul, duhovnicul, servitorii, bucătarii, grăjdarii, un ghiduș ca piticul Bolea al lui Petru Șchiopul sau ca cocoșatul lui Radu Șerban. Mai veneau rudele: frați, surori sau veri; și apoi Doamna, care-și avea și ea Curtea ei.

Din tovarășii lui Gheorghe Ștefan cunoaștem mai întâi pe frate-său Vasile Ceaurul, fost hatman, pe cumnatul său Alexandru Iuliu Torquato, baron de Frangipani ¹⁾, pe Constantin Nacu, care-și zicea „colonelul Nacolowitz“, pe boerul Gaspar Hidi, pe ieromonahul Antonie din Moldovița, duhovnic și secretar pentru limba românească, și pe Iacob Harsany (din Hârșani, Făgăraș) secretar pentru limba germană și latinească. Iar dintre tovarășele Doamnei Safta, cunoaștem pe Ștefana Mihailowa, o tânără circaziană, care-i servea, să zicem așa, de „Doamnă de onoare“.

În anul 1662, aflăm întreagă această curte colindând Germania, la prințul Wenzel von Lobkowitz, la contele de Rothal (în Moravia, la moșia Belesow), apoi la Iena, unde Vasile Ceaurul pare a fi părăsit pe frate-său, căci nu-i mai dăm de urmă în celelalte peregrinări. Lângă Viena, convoiul exilaților e prădat de hoți, iar în Viena Gheorghe Ștefan încapă în mâna unui cămătar, Iacob Fränkl, cu care pe urmă, pentru un juvaer amanetat, se ciorăvăește ani de zile. În sfârșit, la începutul anului 1663, fostul Domn se hotărăște a pleca la Moscova, spre a cere ajutorul Țarului pentru a-și recăpăta domnia. Cum el nu putea trece prin Polonia, unde era privit ca un trădător, ocolește acest regat, îndreptându-se prin Prusia în țările Baltice. La Berlin, cu câteva luni mai înainte, văzuse pe Electorul de Brandenburg Kurfürstul Friedrich-Wilhelm, care, în amintirea serviciilor ce-i

¹⁾ „Cumnat“ însemna pe atunci bărbatul surorii, dar și al verei primare. Nu știm ce fel de cumnat era acesta cu Gheorghe Ștefan. Familia Frangipani, din Roma, este vestită în Istorie. Numcle, frânge-pâne, vine dela întemeietorul ei care, într-o vreme de foamete, a distribuit pâne poporului. În luptele dintre Guelfi și Gibelini, Frangipanii au ținut partea acestora din urmă. Unul din cei mai celebri din ei, Cincio Frangipani, a bătut în biserică, stâlcindu-l, pe papa Gelosie II, și apoi l-a gonit din Italia. O ramură din această familie s'a stabilit în Ungaria. Alexandru Iuliu Torquato, cumnatul Domnului Moldovei, era poate frate cu Francisc Frangipani, cel care a luptat împotriva împăratului Leopold al II-lea.

prestase Domnul Moldovei în timpul războiului împotriva Poloniei, îl primise ca pe un prieten, ajutându-l și cu bani de drum. Intre timp sărăcia începuse a se face simțită. Boerii și servitorii îl părăseau, căci cereau lefurile lor în fiecare lună, și bietul om nu le putea împlini. Ajuns în țările baltice, la Dorpat în golful Riga, se deslănțui și drama familiară. Doamna Safta, sătulă de atâta du-te vino, hotărî să-și părăsească bărbatul. Voia să se întoarcă în Moldova, să caute acolo odihnă pentru bătrânețele ei. Poate — nu putem ști — legătura dintre soțul ei și Ștefana Mihailowa, începuse. Poate era geloasă, poate numai trudită. Dar în tot cazul, sigur este că nu a plecat alungată de soțul ei. Din potrivă, acesta o rugă cu stăruință să rămâe, după cum se vede dintr'o scrisoare de-a lui, în care se plânge amar că Safta l'a părăsit. Tânără, ea se lăsase furată din rădvan, însă bătrână, a fugit dânsa, lăsându-și culcușul slobod pentru cine o vrea să i-l ia. I l'a luat Ștefana circasiana, de nu cumva i l'o fi suflat de mai înainte. Iar de atunci încolo, această ibovnică rămase credincioasă și neclintită pe lângă pribeagul Domn, de-a ajuns mai târziu să-și zică și Doamnă, fiind printre străini întotdeauna privită ca atare.

Doamna Safta în schimb se întoarse în Moldova, unde trăi, după dorința ei, singură la țară. În timpul pribegiei sale, fiul lui Vasile Lupu, Ștefăniță Vodă, ajunsese Domn al Moldovei. Una din primile lui griji fusese, firește, să-și răzbune de toate neajunsurile suferite de el și de mamă-sa dela Gheorghe Vodă Ștefan. Confiscă deci toate moșiile acestuia, printre care și Răcăciunii (Bacău), sub cuvânt că fostul voevod datorea, de pe când era boier, 20.000 de taleri lui Vasile Lupu. Răcăciunii fu apoi vândut lui Istrati Dabija (viitorul Domn), care dădu moșia în zestre fiicei sale Maria, căsătorită cu postelnicul Iordache Ruset.

Această Maria Ruset, care muri de altfel mai târziu în facere, era fina Doamnei Safta, și poate din această pricină putu bătrâna Doamnă, întoarsă din pribegie, să capete înapoi o moșie care trecuse între timp prin diferite mâni. În tot cazul aflăm pe Safta stabilită acolo, la vechia așezare a soțului ei, trăindu-și bătrânețele, liniștită și nestingherită de nimeni până în 1675,

când, urcându-se Antonie Ruset în scaunul Moldovei, moșia fu revindicată din nou, și anume de chiar Iordachi Ruset, fostul bărbat al Mariei Dabija. Se naște un proces lung și gălăgios, pe care'l câștigă, firește, nepotul noului voevod. Favoritismele de care ne plângem astăzi sunt numai un îndepărtat ecou al grozavelor nedreptăți de pe vremuri! Biata Safta, alungată de pe moșia ei, ceru să i se plătească cel puțin cei 2000 de taleri ce i-ar fi datorat Dabija-Vodă, și în tot cazul să i se restituie lucrurile ce dăduse ea, când plecase în pribegie, în păstrarea rudei și prietenii sale, Doamnei Dafinei (nevasta lui Dabija). Aceste lucruri erau: o caretă, care a fost oprită la Curtea Domnească, și o pereche de ceprage cu mărăgăritari. Însă caretă se dovedește a fi fost dăruită, nu împrumutată, iar cepragele, pretindea Iordachi Ruset că „nu-i cum dzice ea, numai că fiind fiica Doamnei Dafina, Maria, botedzată de dânsa, fostu'i-le-au dăruit încă când au venit din pribegie, ca pe-o fină a sa“. Safta, exasperată, e gata să jure că nu este adevărat, și atunci Iordachi Ruset „vădzând cum este ea bucuroasă a merge să giure fără nici o cale și să-și pue sufletul pentru nemică, datu'i-au ceprazele înapoi la mâna ei, ca să nu aibă ce mai dzice alta“.

Unde a mai trăit Doamna Safta pe urmă, nu știm. Însă, 20 de ani după moartea soțului ei, o mai aflăm în viață, iscăbind încă „Doamnă a Țării Moldovei“, și punând pe scrisorile ei pecetea domnească cu stema țării. Încă în 1699, bătrână de peste 80 de ani, ea pare a mai fi fost în viață¹⁾.

Pe când Doamna Safta își ducea de-acum în țară un trai mai mult amărât, pribegiile lui Gheorghe Ștefan urmau, multe, variate, grele. În Rusia nici un noroc. Țarul primi cu deosebite onoruri pe acest voevod detronat, care, trecând pe străzile Moscovei cu 75 de persoane ce'l întovărășeau, venea „nu pentru a cere pâne“, ci pentru a fi de folos creștinătății, propunând, din partea Impăratului Leopold, zicea el, o cruciată împotriva Turcilor. Însă propunerea sa, ascultată politicos și rece, fu respinsă.

Intors în Germania, Gheorghe Ștefan se stabili, ca să zicem așa definitiv, la Stettin pe marea Baltică, trăind întâi luxos în

1) N. Iorga, Studii și Documente, XI p. 93.

frumosul castel de acolo din mila Kurfürstului Friederich-Wilhelm. O corespondență de câțiva ani între fostul Domn al Moldovei și Palatinul de Brandenburg, ni arată oarecare amănunte din viața de pustnic ce ducea exilatul în acele îndepărtate meleaguri. Ii plăcea băutura Moldoveanului nostru. „Vreau vin bun, potrivit temperamentului meu“ scria el într'un rând. Dar în genere predominau cererile de bani. „N'ași vrea să fiu la vârsta mea batjocura oamenilor, sau de râsul prinților vecini!“ Cu o rară bună voință, Marele Kurfürst îi făcea întotdeauna pe plac, afară de-un lucru care nu stătea în puterea lui, anume restituirea scaunului Moldovei. În vederea acestei ambiții, Gheorghe Ștefan plecă și la Stockholm, la regele Suediei (1665) unde rămase 6 luni, tot fără nici un rezultat practic. Intors prin Danemarca, iarna, făcând și o bucată de drum cu sania, se stabilește din nou la Stettin, de unde începe o corespondență cu regele Angliei și cu regele Franței. La Londra, la Curtea lui Carol al II-lea, trimite pe „colonelul“ Nacu, iar a Paris, sau mai curând la Versailles, la Ludovic al XIV-lea, purtătorul scrisorilor sale era Spătarul Milescu, cel ce fu mai târziu învățătorul lui Petru cel Mare al Rusiei, cel ce călători în Mongolia și în China, mâncând la masă cu Impăratul dela Soare Răsare, cel ce deveni unul din marii geografi ai Europei cu reputație mondială.

Din toți monarhii pe care-i imploră bietul Gheorghe Ștefan, cel mai bine voitor îi fu Ludovic al XIV-lea, care în diferite rânduri și cu stăruință interveni pentru el la Poartă. E ciudată această corespondență din care rezultă că marele rege al Franței, unul din cei mai puternici monarhi ai lumii, *Le Roi Soleil*, considera pe acest „pauvre prince“ cum îl numea De la Haye ¹⁾, ca un suveran decăzut, dar totuși ca un suveran, deci un egal de-al lui, un văr. Iată una din scrisorile sale, din Iulie 1667:

„Mon cousin, J'ay reçu par le mains du Baron Spatarius ²⁾, cy-devant vostre général, la lettre que vous m'avez escrite, et aussitost J'ay expédié l'ordre au Seigneur de la Haye, mon ambassadeur à la Porte Ottomane, afin qu'il employe efficacement

¹⁾ Ambasadorul Franței la Constantinopol.

²⁾ Milescu a fost cunoscut în străinătate numai sub numele de Spatarius.

mon nom et mes offices pour vostre restablissement de la manière qu'il jugera plus propre pour vous estre utile.

J'ay beaucoup d'estime et d'affection pour vostre personne. Je souhaiterois bien d'estre en estat de pouvoir vous soulager dans vos malheurs que je prie Dieu de faire bientost cesser et de vous prendre, monsieur mon Cousin, en sa saincte et digne garde. Louis."

Intervențiile lui Ludovic al XIV-lea nu fură eficace. De altfel ambasadorul său puse puțină râvnă în executarea ordinelor regale. Pe de altă parte, banii trimiși din Berlin la Stettin se împutinau din an în an, și sănătatea lui Gheorghe Vodă Ștefan se împutina și ea. Suferea de podagră, și, poate, și de bătrânețe. Ar fi vrut să plece iar în Rusia, unde-l poftea acum țarul să locuiască „până la sfârșitul zilelor sale, pentru a nu mai trăi printre oameni de altă credință“. Boala îl împiedecă însă să întreprindă această nouă călătorie. La 28 Ianuarie 1668, presimțindu-și sfârșitul, fostul voevod al Moldovei scrie Palatinului de Brandenburg o duioasă scrisoare de mulțumire și de rămas bun, și câteva zile mai târziu își dete, acolo în castelul de pe malul Balticei, obștescul sfârșit, în brațele credincioasei lui tovarășe ai ultimilor ani, Ștefana Mihailowa.

Câteva scrisori anterioare acestui eveniment, ne-o arată pe Ștefana într'o lumină favorabilă, femei deșteaptă, harnică și curajoasă. A îndurat scăderile iubitului ei, boala acestuia, și sărăcia cu resemnare. Însă desnodământul fatal o zdrobi, luându-i toate puterile. Un apel desperat către Kurfürstul Friedrich-Wilhelm ne-o înfățișează zăpăcită de durere și de grija viitorului ei: „...Vă rog să mă iertați și să mă găsiți demnă de compătimirea, ajutorul și sprijinul Vostru, lăsând să strălucească mila și mărinimia Voastră și asupra-mi, sclava voastră prea supusă, acum de toți părăsită“. Ii cere mai departe învoirea de-a transporta trupul „soțului“ ei în Moldova, sub înalta-i protecție, solicitând bilete de liberă trecere, pentru a fi sigură de făcătorii de rău. Și iscălește (pe latinește) „a Serenității Voastre servă prea obligată, Ștefana Mihailowa, rămasă văduvă și *principesă* a prea înălțatului Domn al Moldovei“.

Dar „văduva de toți părăsită“ devine ținta invidiei și a rău-

tății omenești. Grigore Ghica — cel pe care l'am arătat mai sus învingând pe Gheorghe Ștefan la Strunga — după ce ajunsese el însuș Domn al Munteniei, era acum mazel la Viena. De acolo începe o campanie de nesfârșite uneltiri pentru a pune mâna pe ce brumă de scule și juvaere ar mai fi rămas de pe urma defunctului voevod. Printr'un prieten al său care se afla la Curtea din Berlin (Köln am Spree, cum se spunea pe atunci) el intră în legătură cu Marele Kurfürst, căutând a-i dovedi că averea lui Gheorghe Ștefan i se cuvine lui, întrucât el ține de soție pe Maria Sturdza, nepoata lui Gheorghe Ștefan. Iar cât despre pretinsa principesă Ștefana Mihailowa, arată curat că „ea pretinde a fi soția principelui, precum nu poate fi nici într'un chip, întrucât cea d'întâi soție este încă în viață, în a cărei casă se afla Ștefana ca sclavă, iar în urmă fu răscumpărată“.

În timp ce Doamna Safta trăia la o moșie din Moldova, iar hatmanul Vasile Cearul la Iași, neștiutori de cele ce se petreceau în străinătate, Grigore Vodă Ghica reuși să despoaie pe biata Ștefana de ultimele lucruri, de preț sau fără valoare, rămase moștenire dela cel pe care-l iubise și căruia îi rămăsese credincioasă până la moarte.

Electorul n'o putu ajuta decât cu ceva bani de cheltuială și cu pașapoarte, și văduva Ștefana porni cu coșciugul, aproape singură, prin Germania, prin Austria, prin Ungaria, până la granița Moldovei, intrând în țară pe la Ghimeș și mergând să-și îngroape soțul la mănăstirea ctitorită de el, Țașinul. Prin proasta îngrijire a călugărilor de acolo, mormântul acestui bătrân voevod a dispărut fără urme.

Ștefana rămase puțină vreme în Moldova. Folosindu-se de învoirea ce se dăduse soțului ei de-a pleca în Rusia, merse la Kiew întâi și pe urmă la Moscova (1669). Tânără și frumoasă, ea plăcu Țarului Alexis Mihailovici, care, văduv de curând, se gândi s'o ia de nevastă și ar fi putut fi astfel oropsita Ștefana nu numai „Doamnă“, cum îi plăcea să-și spue, dar încă Țarina Rusiei. Proectul nu se realizează, încât nenorocoasa femeie se retrase amărâtă într'o mănăstire din Moscova, pentru a-și ispăși păcatele lumesti — căci e de bănuir că precum nu fusese „Doamna“ lui Gheorghe Ștefan, astfel n'a fost numai „logodnica“ țarului.

CAPITOLUL XXIII.

DOAMNA MARIA GHICA

EROINA unuia din cele mai apreciate romane de ale lui Mauriciu Jokai, Doamna Maria Grigore Ghica este, prin faptul acesta, mai cunoscută și mai populară în Ungaria decât la noi în țară. Ba, ași putea spune că la noi, în afară de specialiști, nimeni nu mai știe cine a fost această sbuciumată Doamnă, frumoasă poate, vanitoasă de sigur, a cărei viață i-a fost dat s'o trăiască în salturi, când în măririi și avuție, când în scăderi și sărăcie.

Istoria vieței ei nu poate fi tratată independent de frutu-noasele evenimente petrecute în țările noastre în a doua jumătate a veacului al XVII-a, în care a jucat ea înseși un rol, dacă nu preponderent, în tot cazul hotărîtor pentru începutul acelei lupte ce-a ținut în Muntenia vre-o 20 de ani, lupta dintre Ghiculești și Cantacuzini, care a luat caracterul nu numai a unei

certe de familie, ci a căpătat un mai adânc înțeles istoric și naționalist.

Pentru a înțelege mai bine cele ce vor urma, va trebui să luăm firul povestirii de unde-l lăsasem, dela moartea lui Matei Basarab.

Am arătat în ce împrejurări, la moartea lui Matei Vodă urmată după o grea boală¹⁾, Constantin Șerban zis Cârnel, înlăturând pe prezumtivul moștenitor, Diicul Buicescu, nepotul Domnului, luă cu ajutorul neastâmpăratei gărzi domnești (Seimenii și Dărăbanii), puterea în mână, încoronându-se pe dată Domn al Țării Românești, acolo la Târgoviște, și sărbătorind cu pompă mare înscăunarea lui în fața cadavrului încă neîngropat al bătrânului voevod.

Diicu Buicescu, care se afla la moșia lui din Romanai la căpătâiul fiului său bolnav, fu dus la Târgoviște, însemnat la nas pentru a nu mai putea domni, și apoi dându-i-se drumul, el fugi cu familia lui în Ardeal, la Gheorghe Rakoczi II-a. Scurtă vreme după aceea, fata lui se mărită cu Drăghici Cantacuzino, fiul mai mare al vestitului postelnic al Țării Românești.

Astfel ajunse Buicescul cuscrul Postelnicului, pe când noul Domn Constantin Șerban era cumnatul său, fiind fratele Ilâncăi Cantacuzino, copii amândoi de-ai lui Radu Vodă Șerban. Dar Postelnicul, care în 1653 avea vre-o 60 de ani, n'a luat nici odată parte nici pentru cumnat, nici pentru cuscru, căci viața publică îl desgustase și nu mai avea altă dorință decât să trăiască departe de sbuciumările lumii, în tihna frumosului său conac dela Filipeștii Prahovei.

Familia Cantacuzino, care se trage din Impărații Byzanțului, a intrat în țară la noi la începutul secolului al XVII-lea. Sătui de binele Turcului — bunicul lor Mihai Șaintanoglu fiind sugrumat din porunca Padișahului și tatăl lor Andronic omorât dintr'un capriciu al Vizirului — patru frați Cantacuzinești, fiii lui Andronic, fugiră din locurile unde altă dată stăpânise străbunii lor, găsindu-și adăpost unul în Crimeia (Dumitru) și trei din ei în țările noastre. Un al cincilea frate Mihai, rămase singur

¹⁾ Cap. 19.

în Constantinopol. Cât despre cei veniți la noi, Toma și Iordachi, se stabiliră în Moldova și a fost dese ori vorba de ei, când am vorbit de domniile lui Vasile Lupu și a lui Gheorghe Ștefan. Al treilea, Constantin, și pare-se cel mai mare din toți, se stabili în Muntenia, unde sosi prin anii 1615, la vrâsta de vre-o 25 de ani. Înălțat repede în rangul boeriei, el ajunse Vel Postelnic sub Matei Basarab, care făcu din el omul său de încredere și-l însură după cum am văzut ¹⁾ cu Elena Basarab, fiica lui Radu Șerban Voevod.

Această Domniță, a cărei viață am urmărit-o când am vorbit de domnia tatălui ei, se născuse în pribegie, în cetatea Sucevei, la anul 1611, fu dusă de acolo, țânc infinit de mic, la Viena, unde fu crescută cu o deosebită grijă de mamăsa Doamna Elena, și adusă apoi, după moartea tatălui ei, în Țara Românească, în primii ani ai domniei lui Matei Basarab. Ea avea deci pe atunci vre-o 22 de ani și nu-și cunoștea încă țara. Matei Vodă, care era văr cu mamă-sa, o mărită îndată cu favoritul său, postelnicul Constantin.

Soții aceștia Cantacuzino au rămas în istoria noastră luminate chipuri de oameni de treabă, suflete curate și fire cinstite. Din căsătoria lor, bine cuvântată de Dumnezeu, se născură 6 fii și 5 fete. Toți 11 copii se căsătoriră numai cu membrii din familiile cele mai mari și mai bogate din țară, astfel încât neamul lor ajunse a fi primus inter pares. Urcându-se acum fratele Ilâncăi în scaunul Munteniei, era firesc ca vaza Cantacuzineștilor să se mărească și mai mult. Însă, după cum am arătat, bătrânul postelnic, înțelept și prudent, nu ceru dela cumnatul său nimic, decât să fie lăsat să trăiască în tihnă.

Noul Domn era un om ambițios, energic chiar, însă lipsit de-o anumită fineță, fără care în politică nu o poți duce de parte. Domnia lui se ilustră prin multe nedibăcii. Ajuns în scaun cu ajutorul răsculaților Seimeni, prima lui grijă fu, odată confirmat de Poartă, să desființeze acest corp de ostași, ceiace-i pricinui nenumărate încurcături care, punându-l rău și cu armata și cu boerii și cu Rakoczi, era să-l coste Domnia.

¹⁾ Cap. 17.

Insfârșit, când Voevodul Ardealului împreună cu Domnul Moldovei întreprinse acea nechibzuită acțiune împotriva Poloniei, despre care am vorbit în capitolul precedent, el se împreună cu ei, plecând să scoată din scaun pe regele Ion Cazimir. Dar grozava înfrângere ce suferiră acești trei voievozi dela Sud, costă scaunul a doi dintr'ânșii. Poarta, pentru a nu fi bănuită de Poloni c'ar fi sprijinit acest război purtat de niște Domni vasali ei, trimise îndată firman de mazilire atât lui Gheorghe Ștefan cât și lui Constantin Șerban. Pe Rakoczi nu-l puteau mazili, pentru că de ani de zile se luptau cu el și nu-l puteau înfrânge.

Și așa dar, la începutul anului 1658, Constantin Vodă Șerban își părăsi scaunul din Târgoviște, refugiindu-se în Transilvania ¹).

Constantin Șerban fu înlocuit în Muntenia cu un ciudat personaj, despre care se spune c'ar fi fost și mahomedan, Mihnea, care iscălea Mihai și se pretindea fiul lui Radu Vodă Mihnea. Ar fi fost deci Basarab, dar contimporanii îi negau această filiațiune, zicând c'ar fi feciorul unui cămătar grec din Constantinopol, Iani Surdul, și că înălțarea lui s'ar fi datorat unui anumit fel puțin demn de-a se purta în viața privată „căci fiind el frumușel“ zice cronica „spun unii să fi fost giuvan lui Chinan Pașa, iar mai vârtos Valideii (mama Sultanului) a slujit, că zic unii să-i fi căutat de treabă câteodată“. Miron Costin îl numește „un tiran fantastic, adică bâiguitor în gânduri“. Cât despre el însuși, se intitula: „Io Mihail Radu, cu mila lui Dumnezeu Domn al Ungrovlahiei și al părților megieșite *Arhiduce*“.

De altfel, titlul de arhiduce al Făgărașului și al Almașului îl ceruse el formal dela Poartă, care nu i-l acordase, ceiaze nu l'a împiedicat să-l poarte. Și în tot cazul, buiguitor în gânduiri sau nu, și batjocorit cum a fost și de contimporani și de poste-

¹) Constantin Șerban, fiul lui Radu Vodă Șerban cu soția unui preot din Dobreni, pare a fi fost însurat întâi cu o fată de boer, Elena, moartă în 1642. S'a reînsurat apoi cu Bălașa, care i-a fost Doamnă, după cum rezultă din inscripția de pe o tească de argint aflătoare la muzeul Crețulescu din București. „Această tească l'au dat Doamna Bălașa a cinstitului Domn Io Constantin Șerban Voevod la biserica Domnească de în Târgoviște. Leat 7165 (1657). Doamna Bălașa trebuie să fi murit prin 1658 sau 59.

ritate, Mihnea Radu avea o marcată personalitate, care l'a făcut să-și piardă tronul după abia un an de domnie. Se entusiasmă deodată de acțiunea comună întreprinsă împotriva Turcilor de cei trei principii proscrisi: Rakoczi, Gheorghe Ștefan și Constantin Șerban, și se uni, el Domn în scaun numit de Poartă, cu cei ce fuseseră alungați din scaunele lor. Când Seraskirul turcesc sosi cu o puternică armată în Târgoviște, în drumul lui spre Transilvania, unde mergea să sdrobească coaliția foștilor domni, Mihnea Vodă propuse boerilor să omoare pe Turc. La vorba aceasta ne bună, boerii, înspăimântați, o rupseră la fugă, iar Domnul, de frică ca nu cumva ei să-l părăscă Turcului, se apucă să-și taie, unul după altul, pe cei mai mari boeri ai țării, printre care pe Preda Brâncoveanu, tatăl viitorului Domn. Pe lista neagră se afla și postelnicul Cantacuzino cu fiii săi; însă ei prinseră de veste la vreme, și fugiră cu toții la Brașov, de unde apoi se adăpostiră în Moldova, la Gheorghe Ghica Vodă, care-i primi după cum se va vedea mai la vale. Mihnea Vodă, descotorosit de boerii lui, își dădu pe față, la vremea oportună firește, planurile sale, însă coaliția aceasta de mici voievozi împotriva unui Imperiu cu care lupta în zadar Europa de 300 de ani, fu sdrobită, așa încât Mihnea Radu fu nevoit să treacă și el munții, adăogând numărul fugarilor Domni cu încă unul. Tocmai în nordul Ardealului, la Satu-Mare, acolo unde se mai vorbește astăzi încă o românească atât de latinească¹⁾ fu primit, găzduit și ospătat de către Constantin Șerban. Dar foștii voievozi mâncară și băură cu atât de puțină măsură, încât la unul din aceste ospețe (cam pe la 5 April 1660, zice Gheorghe Șincai) Mihnea Vodă muri, deodată, de apoplexie. Cu dânsul se afla și o femeie, pe care voia s'o ia de nevastă, o frumoasă Circaziană, care în meleagurile noastre a purtat numele de *Domnica* dar pe care o chema de fapt *Nedelca*. Era poate sora lui Mehmed Gherai, Hanul Tătarilor, și că era Tătară sau Chercheză, în tot cazul avea inimă largă, căci abia îl îngropă pe Mihnea Vodă Radu, că se și logodi cu Constantin Vodă Șerban. Trecu ușor dela unul la altul, și'n scurtă vreme

¹⁾ Farină pentru făină, robie pentru rochie, ai (francez ail) pentru usturoi, etc.

deveni Doamna (postumă) a fugarului Basarab. Acesta își mai încercă norocul în Moldova, ajutat fiind de 40.000 de Cazaci, dar, fiind respins, își luă tânăra nevastă și plecă cu ea în Polonia. Au trăit foarte bătrâni. În 1675 îi aflăm, împreună cu alt Domn fugar, Petriceicu Vodă al Moldovei, la Râșcov pe Nistru, în Ucraina, unde pare a se fi stabilit definitiv. În 1681 „cu Doamna mea Nedelca“ dăruiește lemn din Crucea lui Iisus unei mănăstiri ucrainene. Moare, probabil, abia prin 1684 sau 1685.

Aceștia fură, după moartea lui Matei Basarab, domnii care s'au perindat în scaunul din Târgoviște, până în zilele când începe povestirea ce avem de gând să facem.

În timpul acesta, în Moldova, au fost cele trei domnii ale lui Gheorghe Ștefan, Gheorghe Ghica și Ștefăniță, fiul lui Vasile Lupu, din care cunoaștem două din capitolele precedente.

Bătrânul fost vornic Gheorghe Ghica, care înlocui pe Gheorghiu Vodă în scaunul Moldovei, a avut, dela început, o viață ca din povești.

El era Albanez. Nu Român macedonian ca Vasile Lupu, sau Grec macedonian cum a fost Duca Vodă, Albanez curat, Arnaut, din coborâtorii vechilor Ilirieni ¹⁾. Era originar din satul Kiupru, de unde, luându-și sărăcia de coadă, porni într-o zi, copil, să-și caute un rost în lume. Tovarăș de drum avea pe un pui de Turc, care mergea și el în lume — lumea, pentru ei, era Sтамбулу! Pe drum cum mergeau amândoi, creștinul spuse Turcului: „Tu ești mahomedan, poți să ajungi om mare, și ce mă faci pe mine atunci?“. Iar celălalt îi răspunse: „De mă voi face mare, te fac și pe tine om, bre!“

Ajunși la Sтамбул, copiii se despărțiră. Turcul a nimerit la un agă, și slujind, așa, din stăpân în stăpân, a ajuns pașă, și apoi vizir, marele Vizir Kiuprului, unul din cei mai vestiți din Istoria Imperiului Ottoman. Cu tot resentimentul ce, noi Români, mai putem păstra astăzi împotriva Turcilor pentru trecutul de durere pe care ni l'a pricinuit, nu ne putem lepăda de-un sentiment de admirație față de acest popor, în firea căruia zace o dreptate și un „panaș“ pentru care, indiferent de naționalitate

¹⁾ Ei au totuși un amestec de sânge slav și grec, grefat peste cel illirian.

și de religie, ca oameni, trebuie să le fim recunoscători. Una din trăsăturile cele mai caracteristice a firei lor e democratismul. La ei meritul personal a trecut înaintea oricărui considerent de avere, de poziție socială, de înrudire. Un hamal ajungea vizir și un matelot amiral, dacă aveau în ei stofa din care trebuesc croite aceste măririi. Și de asemeni femeele erau recrutate din orice stare socială, dacă erau numai frumoase și sănătoase; ceiace dealtfel a împrăștiat mereu sângele lor, ba chiar pe-al Sultanilor, care erau din vița lui Osman, dar fiii oricăror femei, foaste sclave îndeosebi, sclave trace sau circaziene.

Și astfel, micul nostru Turc ajunsese vizir. Iar micul creștin și-a urmat pe de altă parte drumul lui, mai așternut cu spini de cât cu trandafiri. Intrat slugă la capuchihaiia Moldovei, el părăsi în curând Constantinopolul pentru a veni la Iași, unde se apucă de negoț. Sub Vasile Lupu, care cu orice prilej își ajuta compatrioții, tânărul albanez fu adus la Curte, boerit, însurat, înălțat în grad până la vornicie, împins deci spre măririi.

Mai târziu, către sfârșitul domniei lui — era și Ghica acum om de vre-o 50 de ani — Vasile Vodă îl trimise la Poartă, capuchihai a lui, ajungând acum cel mai mare acolo unde fusese cel mai mic. Rămase acolo și sub Gheorghe Ștefan Vodă, care apreciindu-i meritele, îl păstra în aceeași funcțiune. Aflându-se deci el într-o zi la divanul vizirului, pentru niște treburi ale țării, acesta, întrebând de numele lui, recunoscă în bătrânul capuchihai pe fostul său tovarăș de drum. Deci, chemând pe haznatar îi zise în taină: „Vezi cel bătrân boer moldovean, să-l aduci la mine că-mi trebuiește“. Ridicat de haznatar, Gheorghe Ghica intră la mare grijă „căci nu știa povestea ce este“. Inșă ridicându-se Divanul, fu dus la Vizir, care-l cercetă, cine este, de unde vine, ce-a făcut până acum. Apoi, văzând că nu se înșelase, îl întrebă: „Mă cunoști tu pe mine, au ba?!“ Iar Ghica răspunse că știe doar numai că este marele vizir și mai mult nimic. Kiuprului îi spuse: „Ții minte ce-am vorbit când veneam amândoi pe cale? De-ai uitat tu, dar eu n'am uitat. Și iată te voi face Domn în Moldova“. Ghica, om foarte de treabă și fără poftă de nemărginite măririi „sărută mâna Vizirului, și-l rugă pentru stăpânul său să-l lase să fie domn, să nu-l mazilească. Iar vizirul a răspuns:

„Acum de-odată îl las să fie, iar mai pe urmă cuvântul meu jos nu-l voi lăsa, ci te voi face pre tine!“¹⁾).

Și l-au făcut pre el. L'a făcut atunci când, după dezastrul din Polonia al voevozilor noștri coalizați, Poarta mazili pe Constantin Șerban și pe Gheorghe Ștefan. Dar s'ar fi așteptat Moldovenii la orice alt Domn, afară de bătrânul vornic, pe care de altfel îl primiră bucuroși, ca bun Român ce se făcuse Albanezul în scurgerea anilor.

Aceasta era în 1658. Intors în Moldova cu tuiurile domnești, Ghica Vodă, care era să devie tulpina unui numeros neam de domni români, își asocia la domnie pe tânărul său fiu Grigore. Doamnă n'avea noul voevod. Fusesse însurat, probabil, cu o fată din neamul *Vlasto, Maria*, o Greacă. Dar aceasta murise de mult, iar acum feciorul lor, Grigore, era el un tânăr însurățel, a cărui nevestă putea, neavând soacră și fiindu-i soțul coasociat la Domnie, să-și zică Doamnă, Doamna Maria Ghica.

Căsătoria aceasta, care dădu multă vază Mariei, deoarece făcu dintr'însa o Doamnă, fusese totuși la început mai mult în avantajul lui Grigore decât a Mariei, fiindcă el era fiul unui vornic străin, fără legături cu boerii țării, iar ea era dintr'un vechi neam moldovenesc, înrudită, și prin tată-său și prin mamă-sa, cu toată floarea boerimeii.

Tatăl ei era vel vistiernicul Mateiaș Sturza, fiul lui Dumitru, mare vistier și el¹⁾. Iar mama ei era sora lui Gheorghe Ștefan Vodă, o Ceaurească, sau poate sora Doamnei Safta, o Boulească. În tot cazul Gheorghe Ștefan și Doamna Safta, neavând copii, își luară nepoata la ei, pe Maria Sturza, o crescură în casa lor, o ținură pe urmă la Curtea Domnească și prin anii 1656 sau 57

1) Sturzeștii nu se trăgeau din Turzo Voevod din Ardeal, după cum afirma Vodă Mihalache în genealogia ticluită la porunca lui, nici nu se trăgeau din familia italienească Strozza sau din nu știu ce conte din Rodos, după cum au zis alții, însă sunt dintr'un vechi neam de țară din vremea lui Alexandru cel Bun, ridicat însă la primele trepte abia sub Lăpușneanu, când se apucă Domnul acesta să primenească boerimea, distrugând pe turburătorii latifundiarilor quasi-feudali ai descălecării (Arburești, Gănești, Teutulești, Orășești) și înlocuindu-i cu noi elemente mai supuse (Movilești, Stroicești, Sturzești, Bălșești). Vezi Cap. IX.

o măritară cu Grigore Ghica, fiul bătrânului capuchiaie dela Poartă ¹⁾).

Când deci, în April 1658, cu o săptămână înainte de Paști, sosi noul voevod la Iași, Doamna Maria avu de sigur bucuria de a-și vedea socrul Domn, însă avu și durerea de-a vedea pe unchiul care o crescuse apucând calea pribegiei. Pusă cum era între ciocan și nicovală, ea avu, în curând, o și mai mare neplăcere, care trebuie s'o fi tulburat mult. Gheorghe Ștefan năvăli în țară pentru a scoate domnia lui Ghica, iar acesta trimise împotriva-i pe fiul său Grigore, care era deci silit acum să lupte în contra unchiului și binefăcătorului nevestei lui. Invins la Strunga, bătrânul Vodă Gheorghită fugi din țară, apucându-se să colinde străinătățile, până târziu, când în sărăcie, își dete duhul tocmai pe malul mării Baltice, la Stettin. Am văzut în capitolul precedent, cum în clipa aceia Grigore și Maria Ghica care se aflau la Viena, își amintiră deodată că erau nepoții mortului „principe“, reclamând cu insistență sculele rămase pe urma nenorocitului Domn.

Domnia lui Gheorghe Ghica în Moldova ținu abia un an. Însă, pentru povestirea ce va urma, se întâmplă în acest scurt răstimp un eveniment foarte important, anume refugiul în Moldova a familiei postelnicului Cantacuzino.

Am arătat mai sus cauzele acestei pribegii. Constantin Cantacuzino venise la Iași împreună cu soția lui jupâneasa Ilânca, cu toți fii săi, precum și cu unele din fete și gineri. În capitala Moldovei trăiau încă pe atunci frații Postelnicului, Toma și Iordachi, cărora câțiva ani mai înainte fratele lor mai mare li scăpase viața ²⁾. Drept mulțumire, ei nu numai că-și primiră familia cu bucurie, dar o „introduseră la Curte“ ca să vorbim în limba de azi, făcând pe Ghica Vodă și pe fiul său s'o cinstească

¹⁾ Maria Sturza mai avea două surori, pe Safta Hăbășescu și pe Sanda Paladi, precum și trei frați, pe Chiriac, din care se trag toți Sturzeștii de mai târziu, pe Ilie, cel care a făcut neînchipuitul gest de-a refuza domnia Moldovei, și pe Toader, pe care-l vom mai întâlni în capitolul de față.

²⁾ Atunci când, închiși la Buiculești de către Gheorghe Ștefan, Postelnicul Consantin îi făcu scăpați și-i primi la el în Muntenia, unde-i ținu cinci ani. Ei erau întorși la Iași abia de foarte scurtă vreme.

cum i se cuvinea. Cu încetul, legăturile dintre Ghiculești și Cantacuzini se transformară din cordiale în prietenoase, bătrânul vovod prinzând o deosebită stimă pentru bătrânul postelnic, iar fiul său Grigore legându-se cu Drăghici de-o pritenie, care părea că nimic în lume n'ar mai putea-o deslega. Spre confirmarea acestor simțiminte ce purta Grigore Ghica lui Drăghici Cantacuzino, el crezu de datoria lui să-i dea și un zapis la mână, nu știm dacă din pricină că nu avea el însuși încredere în satornicia sentimentelor sale, sau poate fiindcă ar fi fost obiceiul pe atunci ca prietenii să se lege prin zapise. În tot cazul iată ce-i scria el: „Noi Grigore Ghica Vodă¹⁾, fiul lui Gheorghe Vodă, dat-am această a noastră carte credinciosului dumnealui spătarului Drăghici Cantacuzino, căruia întâmplându-se de a pribegit și pentru scăparea lui a venit în țara noastră.. am poftit a-l trage la noi, adevărindu-i prin această scrisoare ca să fiu și eu cu inima curată, și de se va întâmpla vremea a ne despărți cu trupul, iar cu sufletul și cu credința să fim nedespărțiți unul de altul“.

Aceasta ar fi, ca să zicem așa, actul întâi din drama ce va urma.

Pârile lui Mihnea Vodă, domnul Munteniei, împotriva boerilor fugari, pe care de necaz că nu-i putuse omorî îi tot pognegrea la Poartă, făcură ca aceasta într'o zi să trimită doi capugii la Iași pentru a ridica pe Cantacuzino și a-l duce la Împărăție să se desvinovățească. Acolo îl așteptau boerii lui Mihnea cu minciuna în gură și cu pungile de aur care fac de obicei din minciună adevăr; însă, spune d. Iorga: „Postelnicul Constantin era el însuși prea bogat și prea meșter prin istețimea și lungă lui experiență de 20 de ani sub Matei Vodă ca să poată fi învins. El birui la judecata vizirului“. Între timp de altfel pârile lui Mihnea Vodă se adevăriră cu atât mai neadevărate, cu cât el păși hotărât și pe față împotriva Porții, dându-se de partea lui Rakoczi. Fuga lui în Ardeal lăsa scaunul Munteniei neocupat, iar vizirul, din îndemnul postelnicului cu care se împrietenise acum, îl dădu lui Gheorghe Ghica, care timp de câteva

1) El își spunea Vodă, fiind coasociat la domnia tatălui său.

luni a fost deci Domnul ambelor principate. În vara anului 1660, Ștefăniță, fiul lui Vasile Lupu, fu numit Domn al Moldovei, iar Gheorghe Ghica rămase în Muntenia, unde se întoarse în sfârșit și Cantacuzino cu toată familia lui.

Precipitarea tuturor acestor evenimente și neconținutele turburări din țările noastre păreau a fi luat în chipul acesta sfârșit. Însă era numai o părere. Marele Vizir Chiuprului¹⁾ socoti că singurul mijloc de a pune capăt neîncetatei fierberii din meleagurile noastre și a marcatei înclinări a Domnilor români către împărățiile creștine, era transformarea Moldovei și a Munteniei în pašalâcuri. Cum pe de altă parte țara Românească era bântuită de foamete și de ciumă, Chiuprului găsi acest prilej nemerit și, pretextând că populația este nemulțumită de Domnul ei, trimise pe Mustafa Pașa din Silistra să ridice pe Ghica Vodă din scaun și să-l aducă în fiare la Constantinopol. Astfel se isprăvea, după vreo jumătate de veac, prietenia puilului de turc cu puștiul de creștin.

Postelnicul Cantacuzino părăsi și el Târgoviștea, întovărășind pe Domnul său la Stambul, căci îi purta de grijă, pare-se. Cât despre Grigore Ghica, el se afla cu Doamna Maria la Adrianopol, unde tatu său îl trimisese capuchihae a lui la Impărăție. Împărtășind soarta lui tată-său, care fu aruncat la închisoare, el fu reținut, dacă nu închis, în tot cazul zălog, la Odrii (Adrianopol). Om energic și isteț, departe de a se înfricoșa, Grigore Ghica făcea dinpotrivă planuri de domnie. Tatăl său fiind mazilit, de ce n'ar ajunge el Domn? Și se apucă să scrie o foarte lungă scrisoare Postelnicului Constantin, „nenea“ cum îi zicea, știindu-l pe acesta acum în grațiile marelui Vizir. Intr'un fel subțire, pentru a nu-l jigni, îi aminti găzduirea care i-o dăduse la Iași, banii pe care-i împrumutase (și pe care, *în parte*, îi ierta) prietenia care-l lega de fiul acestuia, Drăghici, și respectul pe care-l purta lui însuși, terminând toată această polologie cu rugămintea să se pue postelnicul în patru pentru a obține domnia Țării Românești pentru el. Iată crâmpei din această scrisoare:

„Dumneata Postelnice, mult îmi era dor de dumneata să te

¹⁾ El domnia în Stambul, Sultanul Mohamed al IV-lea fiind încă copil.

văd, și nu lasă Dumnezeu să fi venit ca să vorbim două trei cuvinte împreună. Ce voi face? De când te-ai dus dumneata dela mine am rămas surd și mut și fără de om... Eu din cuvântul dumitale nu voi eși, nici dela mine să aștepți învățătură, că eu las asupra dumitale toate lucrurile, cum vei socoti, așa să faci. Numai scoate-mă din gura neprietenilor. Foarte să-ți pui poalele în brâu și să te nevoești pentru mine și pentru dumneata, că noi amândoi una suntem“.

Iar postelnicul foarte își puse poalele în brâu și se nevoi pentru tânărul Grigore, de-i căpătă domnia Țării Românești.

Acestui bătrân înțelept am datorit noi Români faptul că, acum vreo 300 de ani, n'au făcut Turcii din țările noastre pašalacuri. S'a căznit Cantacuzino cu toată elocvența lui, pentru a convinge pe vizir că mai rău de-o sută de ori ar fi, pentru Turci, nu pentru noi, dacă ar face din țările noastre raiale, în loc de-a ține pe Români, aici la Dunăre, ca un tampon între Semilună și Cruce. Convins de argumentele postelnicului, Kiuprului renunță la planul său, și întrebă scurt pe postelnic: „Pe cine să pun Domn în Târgoviște?“ Iar răspunsul ce-ar fi dat oricare altul, și pe care desigur îl aștepta și vizirul, ar fi fost: „Pe mine!“ Inșă bătrânul înțelept răspunse: „Pe Grigore, feciorul lui Ghica Vodă!“

Astfel ajunse Grigore Ghica Domn și soția lui Maria, Doamnă.

În schimb, Cantacuzino ceru de la noul său stăpân o singură favoare, pe care o mai ceruse cu 7 ani mai înainte și dela cumnatul său Constantin Vodă Șerban, anume acea de-a fi lăsat în pace. Nu boerie, nu treabă, nu nimic — odihnă pentru bătrânețele sale. Iar Grigore Vodă — Gligorașcu, cum se numea el însuși — îi dete o carte la mână, prin care îi făgăduia: „să nu am a amesteca pe dumneata la luatul banilor, și nici la chezașii... și nici o băntuială să nu aibă dela Domnia Mea, ci să aibă a se răpoza¹⁾ la casa lui, ca o slugă bătrână a noastră și a Țării... și nici să cred cuvintele cuivași, de a pârâ ce-ar pârâ, că Domnia Mea mă odihnesc în credința lui. Iar de mă voi lepăda și voi călca aceasta ce scriu mai sus, Dumnezeu și pe mine să mă lepede și să

1) Răpoza, reposer; pentru a odihni!

mă calce, într'această lume și în lumea ce va să fie. Și pentru credință am întărit cu iscălitura și cu pecea mea. Anul 1660“.

Urâtă dihanie mai e și omul, și întru nimic altfel altădată decât este azi, nici astăzi, decât era altă dată. Iar că așa este, socoti-va cine va citi mai departe.

În Octombrie 1660 erau cu toții în țară, Grigorașcu Vodă și Doamna Maria instalați în vechia Curte Domnească din București, iar postelnicul Cantacuzino cu bătrâna lui Domniță Ilânca, la Filipeștii Prahovei, în frumoasa lor casă care minunase cândva pe Paul din Alep, și din care a rămas astăzi abia câteva bolți de pivnițe.

Trei ani se trecură, mai mult sau mai puțin liniștiți. Pace din toate părțile și belșug în țară. Legăturile dintre Ghiculești și Cantacuzini rămăseseră cordiale, fiii mai mari ai postelnicului își îndeplineau boeriile la curte, Drăghici fiind pe atunci (1660—1665) mare paharnic și Șerban logofăt al doilea. Grigorașcu Vodă, al cărui tată fusese slobozit din închisoare însă rămăsese la Sтамbul, urma să arate postelnicului aceiași dragoste de fiu, aceiași supunere și ascultare a sfaturilor sale, iar Doamna Maria, care spunea jupânesei Ilânca „mamă“, petrecea deseori, cu săptămânile, la Filipeștii de Pădure. De fapt, bătrânul postelnic care nu se amesteca în nici o treabă a Divanului, era totuși cel care, în linia generale, ducea politica țării, deoarece sfatul lui era precum pănitor.

În vara anului 1663 această viață de patriarhal dulce farniente schimbă, brusc, de înfățișare. Pricina erau tulburările din Ardeal, care dela moartea lui Rakoczi (1660), era frământată de ambițiile a doi potrivnici pretendenți, Kemeny¹⁾ susținut de Nemți și Apafi, omul Turcilor. Lupta dintre împărat și sultan pentru cucerirea acestui Ardeal, pe care Maghiarii îl numeau unguresc și care de fapt era românesc, ținea de mai bine de o sută de ani.

Voevodului numit de Turci i se opunea regulat prințul susținut de Germani. Adunând oaste puternică, vizirul și-o trimise

¹⁾ Acelaș Kemeny Ianoș, pe care l'am întâlnit deseori când am vorbit de domniile lui Vasile Lupu și Gheorghe Ștefan ai Moldovei.

împotriva lui Kemeny pentru a sfârși odată cu neconținutele hărțueli dintre cei doi rivali. Grigore Ghica, domnul Munteniei, și Istrati Dabița al Moldovei, primiră poruncă să-și strângă și ei ce bruma de armată o mai fi având și să pornească în Transilvania, unde urma să se unească cu armatele imperiale otomane.

Pornind la război, Grigorașcu Vodă lăasă pe Doamna Maria să vadă de trebile țării — înlocuitoarea lui, regentă. Sfetnici pe lângă ea, caimacami, numi pe doi oameni de încredere de ai lui, pe vistiernicul Stroia Leurdeanu și pe cămărașul Dumitrașcu Cantacuzino, nepotul Postelnicului.

De ce, cum, din care anume necunoscute ale ecuații vieții a urmat ce-a urmat, nici astăzi nu s'a lămurit.

Stroe și Dumitrașcu își întinseră mâna pentru a pierde pe postelnicul Cantacuzino.

Urziră un complot, în care atraseră numai ambițioși, pe Gheorghe Băleanu, pe Constantin Vărzaru (fiul armașului Radu de sub Matei Basarab), pe alții care rămăseseră în București, precum și pe unii care erau cu Vodă la oaste, ca pe Pârvu Vlădescu, căci aveau și acolo nevoe de „atmosfera“ ce trebuia creată. Iar complotul n'ar fi putut avea sorți de isbândă, câtă vreme Doamna Maria — regenta — s'ar fi împotrivit. Aici s'a arătat iscusimea lui Stroe Leurdeanu, capul complotului, și aici zace taina întregii afaceri, cum de-a putut această femeie, care cunoștea firea postelnicului mai bine ca oricare altul, care zicea Ilâncăi „mamă“ și fiilor ei „frați“, cum a putut ea, și dece, să se dea de partea ponegritorilor împotriva celui ponegrit. „Vre-o daraveră de rochii sau de cercei“ zice d. Iorga. Nu se omoară un om pentru o păreche de cercei — nu când ești Doamnă.

Bănuila noastră se îndreaptă spre cu totul alt simțimânt care zace mai adânc în firea omului decât vanitatea podoabei: dragostea. Vre-un simțimânt de iubire jignită pentru unul din fiii postelnicului cerea răzbunare; sau poate vre-o legătură cu unul din conspiratori impusese celei din fire mai slabă voința celui mai tare. Firește, aceste sunt simple bănueli, dar trebuiesc formulate pentru a tălmăci fapta Doamnei Maria.

Tot atât de neexplicabilă este purtarea lui Dumitrașcu Cantacuzino, fiul aceluși Mihai care a trăit și a murit în Stambul.

Adus de tânăr de către unchiul său în Muntenia, Dumitrașcu a fost crescut, hrănit, boerit de bătrânul postelnic. Ce l'a împins să-și răzbune de aceste binefaceri?

Mai ușor de înțeles e purtarea celui care a născocit toată drăcească conspirație, vistiernicul Stroe Leurdeanu. Omul acesta, din Leurdenii Argeșului, se însurase cu Vișa din Golești și dădu naștere neamului Goleșcu ¹⁾. Unul din fiii săi, Istrati, se însură cu Elena, fata lui Nicolae Vodă Pătrașcu și a domniței Ancuța, sora Ilăncăi Cantacuzino. Istrati Goleșcu venea deci văr primar, prin nevastă-sa, cu fiii postelnicului. În curând o nouă încuscrire îl legă și mai strâns pe vistiernicul Leurdeanu de postelnicul Cantacuzino. Fata lui, Maria, se mărită cu al doilea fiu al acestuia, Șerban, cel care mai târziu va fi Domn. În 1663 căsătoria aceasta era desfăcută, Șerban reînsurându-se cu o altă Marie, fata boerului de origină bulgărească (din Nicopole) Ghencea Rustea ²⁾. Aici trebuie căutată origina dușmăniei lui Stroe împotriva Cantacuzinilor, o răzbunare pentru fata lui părăsită. E cea mai firească și mai omenească din toate tâlmăcirile ce s'au dat asupra acestei neîmpăcate uri a bătrânului vistiernic. La aceasta mai trebuie adăogată și cauza arătată de Xenopol și de d. Iorga, cauză atribuită în comun lui Stroe Leurdeanu și cămărașului Dumitrașcu, poate și celorlați conspiratori, anume aceea că în lipsa Domnului din țară, boerii rămași s'o cârmuiască ar fi fost împiedicați de postelnic s'o jefuiască. Firește, o atare faptă este și ea foarte susceptibilă de-a deștepta ura.

Deși tustrei fiii mări ai postelnicului, Drăghici, Șerban și Constantin, se aflau la oaste pe lângă Domnul lor în Ardeal, totuși Pârveu Vlădescu, prietenul lui Leurdeanu, nu se sfii, în fața lor, să pârască pe bătrânul tată al acestora, că umblă, în lipsa lui Vodă din țară, să-i sufle domnia. Această calomnie fu confirmată lui Ghica prin scrisori sosite din București, dela caimacanii lui. Iar dacă Grigorașcu Vodă ar mai fi putut, poate,

¹⁾ Goleștii sunt din boerii Craiovești, adecă Basarabi, însă prin femei. Neamul lor s'a perpetuat până azi, printr'un unic procedeu în istoria noastră, nu din bărbat în bărbat, ci aproape întotdeauna din femeie în femeie, soții luând numele de Goleșcu. Goleștii de azi sut de fapt Știrbei.

²⁾ Sau Gheța, cum îl numesc cronicarii.

să se îndoiască de spusele acestea nebune, apoi ce mai putea el zice, când însuși Doamna lui îi scrisese că postelnicul adună pâri împotriva-i, că oprea țara de-a plăți dăjdiile și că ea înseși nu este ținută în seamă, „că este batjocurită de acest trufaș supus!“

La toate aceste, ar fi putut totuși Grigore Vodă să întâmpine ceva. Anume că postelnicul, cu trei ani mai înainte, putea lua pentru el domnia pe care i-o dăduse lui, și era deci puțin probabil să se fi răsândit acum. Și ar mai fi putut întâmpina că el, Grigore Vodă, cu mâna lui scrisese postelnicului vorbele aceste: „nici voi crede cuvintele cuivași, de-ar pârî ce-ar pârî, căci Domnia Mea mă odihnesc în credința dumitale“.

Dar Grigorașcu Vodă pe toate le uită, și vorbele aceste, și recunoștința ce-i datora, și repetatele jurăminte, și prietenia cu Drăghici, ticluită prin zapis. Fiindcă, mai întâi, nimic nu se furișează mai ușor în sufletul omului decât îndoiala născută din bârfeli. Al doilea, fiindcă Vodă Grigore Ghica era un om (spune J. Iorğa) „care înfățișa în figura lui chinuită de păreri de rău, în ochii lui tulburi de gânduri și de fapte rele, ca și în sufletu-i de necredință, pentru care a trăda, a minți, a înșela, era o trebuință, tipul grecului în cel mai rău înțeles al cuvântului“. Și, în sfârșit, al treilea — precumpănitor motiv, după părerea mea — fiindcă Turcii fiind învinși în Ardeal, Grigore Vodă se întoarse în iarnă la București cu frica 'n spinare, ca nu cumva această ne-izbândă să fie pusă de vizir pe socoteala Domnilor români, și, drept răzbunare, să urmeze mazilirea, dacă nu chiar moartea.

Aflându-se într'o atare stare sufletească, vorbele de bârfeală mai ușor pătrunseră în inimă. Când îl văzu întâi pe bătrânul postelnic, venit la Craiova întru întâmpinarea lui, Vodă Grigore „i-au arătat un chip foarte posomorît, vorbindu-i cam alături cu calea“, învinuindu-i fiii că sunt „rei și vicleni“.

Atât deocamdată. Inșă a doua zi, ațâțat poate și de sfetnicii lui, îi răcni în obraz: „Oh! bătrân de câne, ce-ai făcut împotriva mea?“ Vorbe auzite de-un Ungur ce era de față, pe care le transcrie în cronica lui, *pe românește*.

Postelnicul, care avea cugetul curat, îi răspunse liniștit că nu făcuse nimic, că de s'ar spune ce s'ar spune, toate numai vorbe sunt și Domnul să nu se încredă în ele.

Atunci chemă Vodă pe fiii postelnicului, cari, sub paza vătavului de aprozi, fuseseră aduși dela oaste în fiare, poruncind să vie și boerii acei, cari, acolo în Ardeal, pârâse pe Cantacuzini. Și se începu un simulacru de judecată. Unul din pârători, Alexandru, feciorul Gheormii Banul, spuse: „Așa, Doamne, ni-au zis, să mergem să te pârîm la vizir, și să pue pe Șerban logofătul Domn!“ Iar Mareș Băjescu, care mai târziu se încuscri cu Drăghici Cantacuzino ¹⁾ „fiind mai obraznic și mai îndrăzneț“ răspunse: „Doamne, acest Alexandru, în zilele Mihnei Vodă, pre gura lui multă boerime s'a omorît, nefiind vinovată nimic; ci de-l vei asculta Măria Ta, fă din nou ce vei vrea și vei da seama înaintea lui Dumnezeu, iar noi nu suntem vinovați!“

Această sumară judecată se isprăvi prin însemnarea la nas a lui Șerban Cantacuzino, pentru a-l pune în neputință de-a domni, copilăresc procedeu, care n'a împiedecat niciodată pe nici un însemnat să domnească — nici pe Șerban, a cărui poftă de-a domni se născu de altfel mult mai târziu ²⁾.

A doua zi după această întâmplare, toată lumea părăsi Cra-

¹⁾ Dând pe fata lui Ileana după Pârveu, fiul lui Drăghici.

²⁾ Toți istoricii, dela Xenopol la d. Iorga, bazându-se pe spusele cronicarului contimporan Stoica Ludescu și pe documentele date în vileag la sfârșitul veacului al 18-lea de Banul Mihai Cantacuzino, au luat — cu multă dreptate de altfel — partea postelnicului Constantin împotriva lui Grigorașcu Vodă. Totuși, un alt cronicar, tot contimporan, însă om de-al Ghiculeștilor, căpitanul Constantin Filipescu, arată toată întâmplarea sub o lumină cu totul nefavorabilă Cantacuzinilor. El susține că fiii postelnicului fiind în Ardeal împreună cu Domnul lor, ar fi căutat în adevăr să părăscă pe Ghica la vizir, pentru a-i scoate domnia, pe care o râvnea Șerban. Deși această învinuire este nedreaptă în ceiace privește ambiția lui Șerban născută abia mult mai târziu, totuși judecând imparțial, bănelile lui Vodă nu ar fi fost cu totul fără temeii. Iată de ce: Ghica, aplecat cum era, și cum a dovedit-o mai târziu, prin fapte, înspre politica germană, propusese Cantacuzinilor, acolo în lagăr fiind, să treacă cu toții din partea împăratului. Fiii postelnicului, cari, ca și tatăl lor, aveau oroare de trădare, au refuzat. Acuma, fie că ei n'au știut să-și ție gura și au vorbit mai departe de această propunere a Domnului, fie numai că refuzul lor a deșteptat bănelile lui Vodă, confirmate prin spusele conspiratorilor împotriva bătrânului postelnic, în tot cazul frica furișându-se în sufletul lui Grigorașcu Ghica, l'a îndemnat să facă ceiace n'ar fi trebuit, de-ar fi fost un om cu judecată sănătoasă.

iova. Domnul și curtea lui se întoarseră în scaun la București, iar postelnicul Cantacuzino, luându-și fii, porni la moșia lui, Filipeștii, fără ca să bănuiască măcar că toată această pricină ar mai putea avea vre-o urmare. El ar fi putut fugi, evident, în Moldova sau în Ardeal. Inșă era prea tare de nevinovăția lui pentru a lua calea pribegiei. Cel mult dacă, după tăierea nasului lui Șerban, s'ar mai fi așteptat să fie nevoit să-și deschidă cămara cu bani, pentru a răscumpăra o vină ce n'avea.

Dar lucrurile fură altfel.

În București, Stroe Leurdeanu stătu de capul Domnului să ia măsuri mai energice. „Chiar dacă, zicea el, ar fi postelnicul nevinovat, deși e dovedit că este, odată că s'a pornit Măria Ta să-i zică „câne bătrân“ în fața tuturor boerilor, apoi, repede, trebuie să-i curme și viața, altfel o s'o curme el pe-a Măriei Tale“.

Și aici, din nou, intervine enigmatică purtare a Doamnei Maria, care măcar atunci ar fi putut răcni soțului ei în față că nimic nu e adevărat din câte se pusese la cale. Dar ea, sau l'a învinuit din nou, sau, în cazul cel mai bun, a păstrat o vinovată tăcere. Și atunci, ce era scris să fie, fu.

În noaptea de Vineri spre Sâmbătă, 20 Decembrie, de Sf. Ignat — iarnă grea, zăpadă, ger — sosiră la Filipeștii Prahovei Dărăbanii lui Ghica și ridicară din așternut pe postelnicul Constantin, care și-o fi închipuit, bătrânul, că-l chiamă Vodă la Curte pentru vreo nouă desvinovățire. Inșă la jumătate de cale între Ploești și București, rădvanul întoarse la stânga, în mijloc de codru, pe-un drum aproape nebătut, și un sfert de ceas mai târziu se opri la malul bălții Snagovului, în fața ostrovului în care zăcea în noapte bătrâna mânăstire a lui Vlad Vodă Basarab. Amintirea multor grozăvii, a multor crime și neispășite păcate apasă pe acel lăcaș al lui Dumnezeu, pe care cu altfel de gânduri, mai cucernice, l-o fi ridicat acolo Vlad Dracul¹⁾ fiul lui Mircea cel Bătrân, cu două veacuri și jumătate mai înainte. Astăzi, din mânia lui Dumnezeu și nepăsarea oamenilor, n'a rămas din acea mânăstire decât biserica ruinată din mijlocul insulei, clopotnița și câteva șanțuri, care arată locul unde erau chiliile și

1) Nu Vlad Țepeș.

zidurile dinprejur. Astăzi, Snagovul a devenit un loc de petrecere al Bucureștenilor, cu „strand“, cu bărci cu motor, cu restaurante și muzici. Dar altă dată (a fost, acum 100 de ani, și închisoare), altădată era o tăcută mânăstire într'o insulă părăsită, între zidurile căreia se închinau oamenii cei cucernici lui Dumnezeu.

Oprit la mal, fostul mare postelnic fu dat jos din rădvan, urcat în barcă și dus la mânăstire. Se crăpa de zi. În biserică, călugării aprindeau lumânările, preotul își puna odăjdiile — slujba începu. În genunchi în fața icoanelor, Constantin Cantacuzino asculta Evanghelia. Și în această reculegere nu s'o fi gândit el numai la Dumnezeu — căci voia Lui este prea nepătrunsă pentru noi — s'o fi gândit la oameni, la ce înseamnă prietenia și binefacerea și recunoștința și ingratitudea, s'o fi gândit că, Creștin sau Turc, omul e om, și că în zadar părăsise el malurile Bosforului pentru a veni în plaiurile Carpaților, unde-și închinase viața lui curată Dreptății și Bunătății, căci din nepătrunsele taine ale veșniciei era scris că trebuia el, ca tată-său, ca bunicu-său, să moară asasinat de mâna neprietenilor. Bătrân cum era, 70 de ani, nu-i era de viață, ci de murdăria ei.

La ora 5 după prânz fu dus în fața trapezei mânăstirei¹⁾, legat de un stâlp și sugrumat.

Dăngănitul de clopote trecu peste apele lacului și se pierdu în frunzișul Codrului Vlăsiei.

Dela Snagov la București sunt, dacă e calul bun, două ceasuri de drum. Pe la șapte seara știa deci capitala că vel Postelnicul Constantin Cantacuzino fusese omorât din porunca lui Gîrgorașcu Vodă Ghica.

La Curtea Domnească, zarvă mare. Boerii fură chemați la Divan și Mitropolitul Țării adus în toată graba în camera Domnului.

Se deșteptase, deodată, Vodă din beția parcă în care căzuse, și'n fața boerilor și a Țării, începu să se vaete că „fără știrea lui a fost omorât postelnicul“. Apoi, trecând în iatac, îngenunchiă în fața icoanelor, și spovedindu-se Mitropolitului Ștefan „la mare căință căzu pentru moarte Postelnicului, căci cunosc pe vînză-

¹⁾ Sala de mîncare a călugărilor.

torii aceia că nu pentru alta fu a lor vânzare, fără numai ca să poată jăcui țara și pre dânsul a-l fura“¹⁾).

Porunci apoi ca trupul lui Cantacuzino să fie predat familiei, care îl ridică din Snagov și-l duse la moșia jupânesei Ilânca, Mărgineni, lângă Filipești, unde fu îngropat cu mare cinste, jurând fii pe coșciugul tatălui lor, că omorul acesta nu va rămâne nerăsbunat. Căci, spunea însăși Mitropolitul: „Sfânta Scriptură zice că sângele nevinovat neîncetat strigă înaintea lui Dumnezeu!“

Dar, cu trei ani mai înainte scrisese doar Grigorașcu Vodă lui „nenea“: „de mă voi lepăda și voi călca aceasta ce scriu, Dumnezeu și pe mine să mă lepede și să mă calce“.

Și Dumnezeu l'a ascultat.

În primăvara anului următor (1664) se redeschide focul în Ardeal pentru vechea pricină dintre Nemți și Turci. Domnul Moldovei și Domnul Munteniei porniră, ca în vară dinainte, să lupte pentru Semilună împotriva Crucii: iar Ghica Vodă se dete din nou din partea Nemților, dar atât de fățiș, pricinuind turcilor prin fapta aceasta o înfrângere atât de mare (la Leva), încât după terminarea războiului el nici nu mai îndrăzni să dea ochii cu vizirul. Fugi, peste granița Moldovei, în Polonia, dând de știre nevestei lui să băjănească și ea, cât mai în pripă, în Transilvania, unde va fi primită și găzduită de principele Apaffi, prietenul lor.

Și acum începea dar și pentru Doamnă răsplata nelegiuirii sale. Grelele zile ce au urmat o fi pus-o în față cu conștiința ei. Dinaintea Istoriei și dinaintea lui Dumnezeu Doamna Maria n'a fost o martiră, cum ne-a înfățișat-o Jokai, a fost o păcătoasă, care, nu știm prin ce minune, și-a început ispășirea aici pe pământ.

Mai întâi, în Octombrie a aceluiaș an, îi muri băiatul, singurul copil ce avusese pân'atunci²⁾. Și cum murise, mititelul, în chinurile unei epilepsii, — sărea și necheza ca un cal — zicea

1) Mărturia Mitropolitului din 1666, în Documentele Cantacuzinilor, ed. N. Iorga.

2) Il chema Ion.

poporul că e mânia lui Dumnezeu, care răzbuna moartea postelnicului. Iar curând după aceea, abia își îngropase odrasla în biserica lui Mihai Vodă¹⁾, că iată îi vine știre dela soțul ei să fugă cât mai grabnic din țară pentru a nu încăpea în mâna Turcilor.

„La 2 Noembrie 1664, Doamna Maria cu oamenii casei sale“ trecea prin strămtoarea Branului, în Ardeal, rămânând la Zărnești, în țara Bârsei, oaspetele lui Apaffi, care-i trimise și câțiva soldați s'o păzească. Puțină vreme mai târziu ea fu ridicată de acolo și dusă la Racoșul de Jos²⁾, unde dându-se drumul ostașilor, rămase Doamna singură cu câteva femei într'o frumoasă locuință ce i se puse la dispoziție.

La sfârșitul lui Noembrie, ea născu acolo, la Racoș, un fiu, căruia îi dete numele de Matei. La auzul acestei vești, Grigore Vodă, din Polonia unde se afla, fu apucat de un mare neastâmpăr, făcând tot ce-i sta în putință pentru a merge să-și vadă soția și copilul. Însă lucrul acesta nu-i fu îngăduit. Apaffi nu putea să-l lase să pătrundă în Ardeal, fiindcă conform tratatului de pace încheiat de curând între Impărat și Sultan, ar fi trebuit în cazul acesta să pue imediat mâna pe el și să-l trimită, legat, la Stambul. Grigore Vodă vru să încerce să se strecoare nevăzut, prin marginele țării, până la Racoș, însă chiar oamenii lui îl sfătuiră să nu facă lucrul acesta, căci era Transilvania încă plină de Turci. De altfel, Apaffi îi trimise a doua oară răspuns că era în interesul său să nu cugete măcar a veni la soția lui, căci abia pe aceasta dacă o putea ține în țară, ea fiind reclamată cu insistență de către Poartă.

În adevăr, în preajma Crăciunului — exact un an după omorul lui Cantacuzino — veni la Apaffi poruncă dela Poartă să predea unui capugiu pe Doamna Maria împreună cu comorile ei, trimițând-o fără răgaz la Stambul. Marele Vizir asigura de altfel pe voevodul Transilvaniei că nu i se va face Doamnei nici un rău, că va fi dată în grija socrului ei Gheorghe Ghica, care

1) Arhivele Statului de azi. Mormântul a fost descoperit de curând Octombrie 1931.

2) Pe Olt, Est de Cohalm, între Sf. Gheorghe și Odorhei.

mai trăia, bătrân, la Constantinopol, și că singurul lucru care voiau Turcii dela ea, era să afle câtă avere au scos din țară Vodă Grigore și boerii pribegi. Ba mai mult decât atât, vizirul felicită pe Apaffi pentru omenia sa „de-a fi primit în țară o sărmană femeie fără sprijin“.

Însă nici Apaffi, nici Doamna nu se încrezură în vorbele Turcilor. Ea arătă „jurând cu suflet curat în fața episcopului român și a solului turc“ că venise în Ardeal cu 4000 de poli imperiali, din care jumătate se cheltuise cu traiul ei de toate zilele. De altfel, Doamna fiind lehză și alăptându-și copilul, Apaffi, cu mii de scuze, refuză s'o predea. Capugiul se întoarse singur la Stambul, însă în Ianuarie 1665 era din nou în Ardeal, cu ordin să fie trimisă Doamna la Belgrad.

Inebunită de spaimă, Doamna Maria începu să se roage de toată lumea să nu fie predată Turcului, ceiace ar echivala cu o condamnare la moarte. Puse pe Mihai Teleki, atotputernicul cancelar, ba chiar și pe Ion Rothal, căpitanul de Satul Mare, să stărue pe lângă principele Ardealului să-i fie milă de soarta ei. Dar stăruințele nu era necesare, căci Apaffi, cu riscul de a-și atrage ura vizirului, n'avea nici un gând să calce dreptul de ospitalitate ce acordase Doamnei lui Ghica. Străduințele sale de a o păstra în Ardeal fură rău interpretate de Unguri ei însăși, care șopteau că voevodului lor îi pasă mai mult de „comoarele“ Doamnei decât de soarta ei. Calomnia aceasta o respinse Apaffi cu energie, spunând că el „n'a văzut o lescaie dela Doamna“ și dacă se străduiește de a o ține în țară e pentru că astfel îi dictează lui conștiința și datoria.

Doamna Maria scrisese însuși pașei din Belgrad, rugându-l să „privească soarta ei tristă“ și s'o lase să rămâie în Ardeal. În Martie viitor veni în sfârșit poruncă dela Poartă că Doamna poate rămâne, dacă însă va preda Sultanului odoarele soțului ei.

Se zice că extrădarea aceasta fusese cerută cu atâta insistență, nu atât din cauza comorilor, cât din pricina „frumuseței Doamnei“. În corespondența diplomatică a vremii se strecurase știrea că Dragomanul Porții, vestitul Panaiotachi, voia să aibă pe Doamna Maria la Constantinopol pentru a și-o lua de soție, ceiace nu poate fi adevărat, de oarece el era însurat. Panaiot

Nicusias cunoștea pe Maria Ghica de când aceasta fusese cu soțul ei la Stambul, când era el capuchihae acolo. Dacă în adevăr doria Dragomanul s'o atragă acum pe lângă dânsul, apoi alte o fi fost gândurile lui, mai vinovate decât acele de a vrea s'o ia de soție. De altfel, că Doamna Maria plăcea Dragomanului e un lucru sigur, de oarece vedem pe Grigorașcu Vodă îngrijit la culme de cererea aceasta ce se făcea de a-i porni nevasta la Constantinopol. El interveni pe lângă Impăratul Leopold s'o aducă la Viena, ceiace Impăratul refuză, temându-se ca Turcii să nu cumva să privească o atare faptă ca o rupere a tratatului de pace. Grigorașcu, mâhnit, se stabili în Polonia, deocamdată la Scepuzia, moșia contelui Lubomirski, de unde trimitea regulat scrisori nevestei, precum și mulțumiri lui Apaffi și lui Rothal pentru felul cum îngrijiau ei de iubita lui Doamnă.

Dar cu atare platonice corespondență nu se putea mulțumi Grigore Vodă. Intr'o bună zi, în Martie 1665, el părăsi pe prietenul său Lubomirski și sosi pe neașteptate la Viena, rămânând incognito într'o mahala afară din oraș, cu 30 de oameni cari-i compuneau „casa“. A doua zi, ceru audiență la Impărat, însă nu fu primit. Repetând cererile de mai multe ori, întotdeauna în zadar, el începu să urmărească, cu o rară energie, pe Impărat în deplasările sale, și izbuti în sfârșit, pe când acesta se afla la Laxenburg, să se prezinte în fața marelui Leopold, pentru a-i mulțumi „de îngrijirea grațioasă ce-i arătase“ (după cum, cam ironic de altfel, se exprimă ambasadorul Veneției Cornaro într'una din scrisorile sale). În tot cazul întrevăderea aceasta avu un rezultat favorabil, Impăratul învoind pe Grigore Ghica să rămâe în țara lui, orânduindu-i găzduire la Budweis în Moravia și dându-i și o rentă anuală, hrană pentru oameni și nutreț pentru cai.

Grigorașcu Vodă căuta de fapt să-și recapete domnia, dar se mulțumi deocamdată și cu atât. Abia sosit la Budweis, scrise lui Apaffi cu rugămintea să-i trimită în grabă soția, căci căpătase învoire dela Leopold să poată veni și ea în Germania. Așa dar, pe la mijlocul lui Mai, Doamna Maria părăsi în sfârșit Raçoșul de Jos, unde suferise mai bine de 6 luni, și, luându-și mica odraslă în brațe, porni cu femeile ei în carete trase de 66 de

cai, prin Sighișoara, Bistrița, Lemberg și Cracovia, la Budweiss în Moravia, unde se întâlniră în sfârșit, după un an de despărțire, mult încercații soți.

De aici încolo, începe viață de pribegie, care ținu încă aproape 7 ani. Renta ce o dădea Împăratul scădea mereu, sau sosea cu atât de mari întârzieri, încât oamenii lui Vodă, pentru a se putea întreține, erau nevoiți să găinărească prin oraș, ceiace pricinui neconținute plângeri ale cetățenilor. Grigore Ghica fu mutat dela Budweis la Olmütz, apoi din nou în Moravia la Neustadt, de foarte numeroase ori el mersese și la Viena (Beciu, cum spuneau Românii pe atunci) și sfârși la urmă prin a se stabili din nou în Ungaria la Lócse, unde rămase multă vreme cu soția și copilul lui. Acolo, în Lócse, născu Doamna Maria pe al doilea copil al lor, Domnița Maria, care fu botezată de Episcopul de Oradea Mare, Gheorghe Barsony (Iunie 1669).

Intre timp Grigorașcu Vodă nu înceta a unelti fie pentru a-și recăpăta domnia fie pentru a-și îmbunătăți soarta. Văzând că nădejtile ce-și pusese în Împăratul Germaniei erau zadarnice, el își întoarse privirile aiurea, la Regele Franței, Ludovic al XIV-lea, la Dogele Veneției, la Papa. La Viena se împrieteni cu Cornaro, ambasadorul Veneției, și propuse acestuia trecerea lui la catolicism, în caz că Republica ar fi dispusă să-l ajute în planurile sale de recăpătare a domniei. La 10 Aprilie 1667, în ziua întâi a Paștelor, el semnă chiar actul de trecere la confesiunea catolică, act care se află azi în biblioteca Academiei Române. Insă pentru o greșală de formă acest act a fost anulat, așa încât Grigorașcu Ghica pare a fi rămas ortodox, cu toată părerea contrară a d-lui profesor Veress, care nu aduce argumente îndestulătoare pentru a se putea spune că chestiunea este tranșată.

Două lucruri mai importante se petrecură în timpul acestei pribegii, care fac să fie relevate. Una este goana după averea, închipuită de altfel, ce-ar fi rămas de pe urma morții, la Stettin, a Voievodului Moldovei Gheorghe Ștefan, unchiul și poate chiar tatăl adoptiv al Doamnei Maria¹⁾. Cealaltă este urmărirea pribegului Domn de către frații Cantacuzino pentru a căpăta dela

¹⁾ Vezi cap. XXII.

el scrisorile de pâra ale lui Stroe Leurdeanu împotriva tatălui lor.

Constantin Cantacuzino, al treilea fiu al Postelnicului, cel pe care l'am văzut în 1663 la oaste în Ardeal alături de Grigorașcu Vodă, se afla acum în Italia, la Padova, pentru complectarea studiilor sale¹⁾.

De acolo urmări el pe Grigore Ghica, luni și luni de zile, prin emisari trimiși la Viena, pentru a obține scrisorile Leurdeanului, de care aveau Cantacuzinii nevoie pentru a da apoi în judecată pe cel ce fusese de fapt instigatorul omorului tatălui lor. Strâns cu ușa de atâtea nevoi bănești, Grigore Vodă se hotărî să vândă acele scrisori — și astfel comise după mișelia omorului, nevrednicia trădării. În posesiunea acestor prețioase documente, Stolnicul Constantin Cantacuzino se întoarse la București, iar felul cum s'a folosit de ele, îl vom vedea mai la vale.

Toate neisbutitele încercări ale lui Grigorașcu Vodă printre străini, îl aduse în sfârșit la simțul realității, anume acel de-a încerca o împăcare cu Poarta, singurul mijloc eficace de-a recăpăta Domnia Țării Românești. Toți Domnii pribegi, de mai bine de 150 de ani, au urmat aceiași cale, dar le-a trebuit la toți experiența întâi pentru a-și da seama că Impărații și Regii Europei nu se amestecau în trebile din lăuntru ale Turcului, nu în mod eficace în tot cazul, și deci singura posibilitate de-a ajunge Domn în țările noastre era să fie cineva tare la Poartă. Așa dar, Grigore Vodă începu să lucreze în această direcție, și când primi răspuns că Sultanul e gata să-l ierte, fără a mai șovăi, se puse la drum. Pentru a nu atrage luarea aminte ai celor ce nu'l ajutase, dar nici nu voiau să-l lase să plece, el pretextă o călătorie

¹⁾ Studenți români la Padova mai fusese la sfârșitul secolului al 16-a Radu-Mihnea, după cum am arătat mai sus; iar după Constantin Cantacuzino vor mai merge acolo și alți membri ai acestei familii, până în secolul al 18-a. Vaza acestei universități era mare în lumea întreagă, și în deosebi în Italia. Casanova, care prin 1736 era și el student acolo, scrie că atunci când se spunea de un tânăr „vine dela Padova, unde și-a făcut studiile”, toate ușile îi erau deschise, părinții de familie îi făceau complimente și bătrânele îl sărutau. (Memorii. cap. IV). Iar în alt loc (cap. III) arată Casanovo viața studentăscă la Padova, care nu putea fi mult deosebită în 1736 de cum fusese în 1670.

la Roma pentru a vedea pe Papa. Luându-și nevasta, copiii și casa, printre care se afla și cumnatul său Toader Sturza, porni, în Iulie 1671, din Viena în Italia. Sosit la Padova, merse să se închine Sfântului Anton, cel care te face să-ți regăsești obiectele pierdute, cerându-i înapoierea tronului Munteniei — iar delă Padova, în loc de-a merge să sărute papucul Papei, se duse la Veneția, unde avea o treabă mai urgentă decât cea din Roma, anume să-și gătească o corabie pentru a trece în Turcia.

Cele câteva săptămâni petrecute în Veneția fură pentru el și pentru Doamna Maria o încântare, o compensație pentru anii de suferință din Germania. Bine primiți și sărbătoriți de către Doge, Senat, și aristocrația venețiană, ei se desfătară în acel oraș al tuturor minunilor până a uita aproape pentru ce veniseră. Doamna, de altfel, rămase acolo cu copiii până s'o alege în Sтамbul soarta soțului ei. Iar el, îmbarcându-se, ajunge după câteva zile la Durazzo, iar de acolo, la sfârșitul lui Noembrie, la Constantinopol.

Sultanul aflându-se la Adrianopol, la 3 Decembrie îl aflăm și pe Ghica acolo, tratând cu vizirul, obținând audiență la Pa-dișah și căpătând delă amândoi făgăduiala că-și va recăpăta scaunul domnesc. Se întoarse dar la Constantinopol așteptând ziua cea mare, care, după cum vom vedea, nu întârziă mult.

Înainte însă de-a pași mai departe, câteva vorbe se impun despre evenimentele petrecute în țară în timpul acestei pribegii a lui Grigore Ghica, care ținu delă 1664 la 1672.

Fiindcă „sângele nevinovat neîncetat strigă înaintea lui Dumnezeu“, juraseră fiii Postelnicului pe cosciugul tatălui lor că-i vor răzbuna moartea. Și s'au ținut de jurământ, cum numai bărbații de inimă o pot face.

În locul lui Grigore Ghica trimisese Poarta Domn în Muntenia pe Radu Leon, zis Stridia, fiindcă ar fi fost în Sтамbul vânzător de stridii. Deși drept Moldovean, fiu și strănepot de Domni (Leon Tomșa, Ștefan Tomșa II și Ștefan Tomșa I), el, născut și crescut pe malurile Bosforului, se grecizase întru atâta, încât, las că abia vorbea românește, dar veni în țară cu o droaie de grecotei după el, lacomi de bani și gata la jupuială. Pentru Cantacuzini, nici o scofală. Lor le trebuia un om cins-

tit, cu dragoste de țară și de dreptate, care să le priceapă păsurile și setea lor de răzbunare. Lui Radu Leon din potrivă îi trebuia oameni cari să-l ajute a se îmbogăți, și pe cine putea găsi mai nemerit decât pe acelaș Stroe Leordeanu care și arătase iscusința în timpul domniei lui Ghica Vodă. Mai luă pe lângă el doi meșteri în arta socotelilor, doi greci, un rumeliot și un țarigrădean, Sofialăul și Balasache. Cu acești trei boeri și cu Vodă în frunte, mergea țara de râpă de'i plângea de milă cine ce mai avea sânge românesc în vine. Dar nemulțumirile mocnesc în tăcere și răscoalele sufletești la umbră înfloresc.

Pe când Vodă benchetua, pe când la logodna fiului său Ștefan cu Domnița Catrina, fata lui Duca Vodă a Moldovei, se risipeau banii în nesfârșite petreceri, Cantacuzinii lucrau ¹⁾. Ei obținură dela obșteasca adunare o mărturie că părintele lor fusese nevinovat, cerând dela Leordeanu să o iscălească și el, ceiace vistiernicul nu putea refuza fără a-și desvâli vina. Merseră apoi la Vodă și-i cerură darea în judecată a iubitului său sfetnic. Radu Leon le făgădui dreptate, dacă vor stărui ei la Poartă să i se prelungească domnia pe încă trei ani, ceiace Cantacuzinii, prieteni cu vizirul, obținură ușor. Inșă, odată domnia reconfirmată, Radu Vodă, după foarte mari șovăeli, nu găsi altă cale de-a scăpa de încurcătură, decât dând o carte la mâna Cantacuzinilor (1668), prin care recunoaște nevinovăția tatălui lor și vina Leordeanului, fără însă a se hotărî să dea pe acesta în judecată. Nemulțumiți, fiii postelnicului începură atunci o propagandă, în boerime și în popor, împotriva înstrăinatului Domn și ai Grecilor lui.

Și astfel începu lupta aceia între Români și Greci, care mai ținu 11 ani de acum înainte, și care a prezintat această ciudată anomalie că în capul Românilor a stat o familie de Greci, Cantacuzinii, iar în fruntea Grecilor stăteau Români neoși, ca Stroe Leordeanu și Radu Vodă Leon.

Lupta se întepi până'ntr'atât, încât boerii cerură alungarea Grecilor din țară, iar Cantacuzinii personal ațâțau poporul la neplata haraciului. Exasperat, într'o dimineață de iarnă, Miercuri

¹⁾ Drăghici murise în 1668, de ciumă, la Constantinopol.

3 Decembrie (1668), Radu Leon convocă în grabă Divanul și odată boerii adunați la curte, puse să se închidă porțile, poruncind gărzii, ca'n vremea lui Lăpușeanu, să măcelărească pe toți potrivnicii lui. Dar boerii prevăzuseră lovitura. Ei veniseră la Curte armați, iar poporul de-afară, din stradă, sparse porțile, pătrunse în palat și scăpă pe boeri din ghiarele morții.

Apoi cu toții împreună merșeră la mănăstirea Radului Vodă, trăgând toate clopotele a primejdie, de se adună într'un ceas tot Bucureștiul laolaltă. Rășmeriță! Cuprins de groază, Vodă ceru sprijinul Mitropolitului, alergă împreună cu el la mănăstire și jură boerilor pe Evanghelie că va isgoni pe toți Grecii din țară „dar mai vârtos de acel Necula Sofilăul ce-a fost clucer și pe Balasache ce-a fost paharnic“.

Toate se liniștiră, lumea merșe fieștecare la casa lui, dar Vodă, firește, nu făcu nimic din câte făgăduise. Grecii rămăseră în țară. Sofilăul, Balasache, Leordeanu triumfau.

Cantacuzinii din partea lor nu se dădură învinși. O deputăție de 30 de boeri merșe la Larissa, unde se afla împărăția, și se jeluiră Sultanului de cele ce se petreceau în țară, cerând extrădarea Grecilor și un Domn pe placul lor, un Domn Român, un boer de-al lor. Jalba aceasta fu ascultată, Radu Leon cu oamenii lui alungați din țară, și bătrânul Anton din Popești numit voevod al Țării Românești (1669).

Anton Vodă era de viță basarabă — din boerii craiovești — feciorul lui Mihai ot Târșor, și înrudit cu Cantacuzinii. Cum se urcă în scaun, una din primele lui griji fu să cheme pe Leurdeanu în fața judecății Divanului Domnesc. Acesta tăgădui, firește, să fi îndemnat el pe Grigorașcu Ghica la omorul Postelnicului. Dar Cantacuzinii scoaseră scrisorile lui de pâră, cele pe care, la Viena, le vânduse Ghica Vodă stolnicului Constantin, și i le vârară sub nas. Nici el nu mai avu ce să zică, nici Divanul nu se mai putu îndoi. Fu osândit la moarte, sânge pentru sânge, sânge vinovat pentru sânge nevinovat.

Dar în taina acestei lumi, pe care încă nici o minte omească n'a pătruns'o, este un lucru care este, și care se chiamă Norocul. Postelniceasca Ilânca, cu o mărinimie care pare aproape din povești, fu cuprinsă de mila acestui ucigaș al bărbatului ei,

și stăruie pe lângă Vodă să-i dăruiască viața. Pedepsa fu deci îndulcită și Stroe condamnat a fi călugărit. În huiduielile poporului, fostul mare vistiernic în picioare într'un car, aproape desbrăcat, cu scrisorile de pără spânzurate de gât, fu plimbat prin fața Curții Domnești, pe dinaintea Mitropoliei, pe drumul Ploeștilor înainte, până la mănăstirea Snagovului, unde-l așteptau frații lui întru Hristos pentru a-l învăța ce înseamnă pocăința. Dar când i se puse scufia în cap, el se apucă să strige: „Fără voia mea este!“ Iar când aceiași călugări, cari cu 6 ani înainte văzuse sugrumându-se în fața lor pe postelnicul Constantin, îi spuneau acum ucigașului: „Pocăște-te „Silvestre“, el le răcni în față: „De cât Silvestru, mai bine Mahomet!“

Rău făcuse jupâneasa Ilânca să ceară iertare pentru un om ca acesta. Un an mai târziu el scăpă, noaptea, din mănăstire, și fugi în Ardeal, de unde intrigile lui se transformară într'o veșnică amenințare plutind deasupra capului bieților Cantacuzini.

În atari condițiuni ne pare parcă aproape bine să citim în cronica Filipescului, că Sofilăul fu spânzurat în ocnă, că Balasache fu dat pe mâna Darabanilor, și că pe Pascal Gramaticul îl văzu Filipescu: „cu ochii mei, zice, când îl scotea din cămară și'l ducea în palme, care de dese și de multe nu mai aveau număr“.

Urmă în timpul domniei lui Antonie Vodă o luptă când pe față, când mai pe ascuns, între Românii Cantacuzinilor și Grecii Leordeanului. Sfetnicii Domnului erau acum Șarban Cantacuzino, vel spătar, logofătul Radu Crețulescu și banul Mareș Băjescu. Iar dușmanii lor de moarte erau Gheorghe Băleanu, vornicul, ginere-său Hrisea Caridi, și Radu Știrbei (un grec și doi Români). Toate intrigile acestora din urmă nu putură însă clinti credința bătrânului voevod în rudele și prietenii săi Cantacuzini, așa încât, în anii domniei lui, fii Postelnicului putură trăi în pace, văzându-și de moșiile și de trebile lor.

Când însă se împliniră cei trei ani, deveniți acum reglementari pentru o domnie la noi, Antonie Vodă trepui să plece la Adrianopol¹⁾ pentru a căpăta reînoirea. În țară începu de pe atunci să se șoptească cum că Grigore Ghica, întors din pibe-

¹⁾ Sultanul rezida când la Stambul, când la Adrianopol.

gia lui din Germania, se afla în Turcia, din nou în grațiile Sultanului. Frații Cantacuzini cei mai mici (Mihai, Matei și Gheorghe) se și porniră la Constantinopol pentru a afla ce-o fi adevărat din zvonurile aceste. Pe când se întorceau înapoi, se întâlnește în drum, la Dunăre chiar, cu Antonie Vodă, cu frațele Șerban și cu toți boerii din partida lor, și le deteră atunci vestea cea proastă că într'adevăr Ghica era la Poartă și că foarte s'ar putea să le vie iar Domn. Șerban, cel mai iute din fire din toți fiii Postelnicului, se aprinse grozav la auzul acestei vești și răcnii acolo, în fața tuturor: „De-o fi să fac pod de pungei dela seraiul românesc până la al Vizirului, totuși îmi va fi după voe. Să mergem numai și vom vedea!“

Însă, odată ajuns la Adrianopol, cel mai prudent fu tocmai el. Pe când Antonie Vodă merse la divanul Vizirului să îmbrace caftanul, întovărășit de toți credincioșii lui, Șerban se opri la Caragaci, un sat din apropiere „și făcându-se că-i este rău, zăcea lângă foc, trimițând numai pe Ieremia comisul să vadă ce vor să facă la Poartă Domnul și boerii“¹⁾. E inutil, cred, să mai adăogăm că alergase la Adrianopol și toți prietenii Ghicai Vodă, în frunte cu fostul călugăr Silivestru, Stroe Leurdeanul.

Ieremia Comisul se întoarse în grabă la Caragaci să înștiințeze pe stăpânu-său vel spătarul Șerban că Antonie Vodă a fost mazilit, boerii lui închiși, și Grigorașcu Ghica numit Domn al Munteniei (20 Martie 1672).

Trimis la Constantinopol, Antonie Vodă muri în curând de bătrânețe și de inimă rea; Șerban Cantacuzino fugi în Moldova, iar Grigorașcu Vodă porni, triumfător, să-și ocupe din nou scaunul după care suspinase opt ani dearândul.

În București toate lucrurile se răsturnară din nou. Stroe Leurdeanul cu ai lui erau iar mari și tari. Din prima noapte, la lumina făcliilor, că nu-i mai răbdă inima să aștepte, chemară pe fiii Postelnicului să le ceară bani. Apoi îi închiseră în turnul dela poarta Curții, pe tus trei într'o singură odaie, dela fereastra căreia ei putură vedea cum au fost omoriți, din porunca lui Vodă, doi căpitani prieteni de-ai lor.

¹⁾ Șincai: Cronica Românilor.

Toți ceilalți boeri, cumnați, socri, veri, prieteni de-a Cantacuzinilor fură închiși și jupuiți de bani, dar Grigorașcu Vodă nu îndrăsnii să-i omoare, căci prea erau mulți și prea puternică partida lor. Numai pe Șerban — care era de fapt capul tuturor — tocmai pe el nu putea pune mâna, căci îi scăpase printre degete. Trimise, ce e drept, în toată graba și cu mari stăruinți la Duca Vodă în Iași, să-l ceară, însă Domnul Moldovei răspunse că n'are știință să fi pribegit spătarul în țara lui. Știință avea firește Domnul, dar își ținea prietenul ascuns la mânăstirea Hanguului și nu voia să-l dea pe mâna lui Ghica. Iar ce-a ești mai târziu și din această prietenie, se va vedea în capitolul următor.

Acum, cât de haină o fi firea omului și de rea, — că acest Ghica Vodă a ajuns de-a oprit și convoiul mortuar al unui boer, a scos mortul din sicriu și l'a spânzurat — tot este ceva care zace ascuns în fundul sufletului, de te'ntrubi de unde mai ese și câte-o floare din atâta buruiană.

Grigoraș Ghica își iubea nevasta și copiii. Prima lui grijă când căpătă domnia, fiind încă la Adrianopol, fu să trimită pe cumnatul său Toader Sturza la Veneția să-i aducă familia. Doamna Maria, din nou însărcinată, aștepta cu înfrigurare vești dela bărbatul ei. Prin April (1672) știa acum că el a fost numit Domn și că fratele ei va veni s'o ia. La 24 Mai Sturdza era la Veneția. Ospitalierii Venețieni îl primiră frumos, ca un cumnat de Domn ce era. L'au plimbat cu gondola, i-au arătat Arsenalul, i-au oferit un banchet. La 3 Iunie Doamnei Maria, cu copii, cu fratele, cu femeele „casei“ părăsi perla Adriaticei și la 6 ale lunii era la Spalato, unde fu găzduită în frumosul palat de pe malul mării. De acolo se porniră cu caretele, prin munții Macedoniei, până la Giurgiu, unde veniră întru întâmpinarea ei jupănesele bucureștene — nu ale Cantacuzinilor desigur — care mult se minunară văzând'o îmbrăcată în scumpe haine occidentale, cum nu mai văzuseră ele pe nimeni nicăeri. Purtată prin Ungaria, Austria și Italia, Doamna Maria adoptase portul statelor civilizate, căci nu era să umble la Viena și la Veneția cu năframa în cap. Dar rochiile acele cu corsete, cu crinoline, cu horbotărie de sus până jos, și perucele buclate a la Madame de Sévigné nu le putu purta Doamna lui Ghica în capitala noastră, unde nu

era îngăduit pe atunci să-ți bați joc de datinele țării. Ajunsă la București, Maria Ghica se îmbracă iar românește, ceiace însemna, în veacul al 17-lea, a purta un fel de haină bizantino-turcească, foarte asemănătoare cu a bărbaților: o rochie lungă de mătăasă, încinsă cu'n colan încheiat cu o frumoasă pafta, și de-asupra o altă rochie de atlas sau brocard, care era în formă de manta, cu sau fără mâneci, dar întotdeauna garnisită cu blană, de vulpe sau de râs, după punga fiecăreia. Pe cap purtau femeele o broboadă, (năframă, vâl) care le acopereau o parte din spate și umerile, însă, în ultimii ani începură, Doamnele mai ales, a purta căciulița împodobită cu pene. Juvaerele erau iarăși după punga fiecăruia: lanțuri de aur, inele, paftale, brățare.

În București, Doamna nu-și găsi soțul, care plecase la război, căci era ca un făcut că de câteori intra el în scaun să aibă Turcii bucluc cu vre-un vecin. De data aceasta se războiau cu Polonia din pricina Ucrainii, și Grigore Vodă trebuise să plece împreună cu Duca al Moldovei, tocmai la Căminuța. În locul lui lăsase caimacami în țară pe Leordeanu și pe Băleanu, așa încât își închipue oricine ce avură de pățimit fii Postelnicului. Scoși din închisoare, fură duși în beciuri și bătuti la talpă, ca hoții de drumul mare, iar care nu mai putea umbla, era tras cu funiile. Constantin Stolnicul, al treilea fiu al Postelnicului, cuprins de mila frățiorului Gheorghe, cel mai mic din toți și copilul răsfățat al jupânesei Ilânca, se rugă de călăi să i se dea lui lovitură îndoite pentru frate-său. Acordându-i-se acest hatâr, el suferi bătaia fără a crâcni „cosa stupenda narrata mi da persone degni di fide che vi si trovano presente“, spune Del Chiaro, care, 20 de ani mai târziu, află aceste la Curtea Brâncoveanului.

Ce-o fi zicând Doamna Maria de toate aceste, ea care avusese timp să se obișnuiască acum cu altfel de moravuri în străinătățile ce colindase, ce i-o fi șoptit conștiința, ei, care purta o atât de grea răspundere în ura aceasta dintre Stroe și Cantacuzini, ei, care între timp pățimise destul pentru a putea pricepe însfârșit ce'nseamnă nedreptatea omenească? Cronicarii tac. Singur Constantin Filipescu, omul Ghiculeștilor, înseamnă laconic, că întorcându-se Vodă dela oaste „au găsit pe Doamnă-sa și Coconii și s'au bucurat; și așa, domni cu pace și cu liniște“.

Doamna Maria născu în curând o fată, al treilea copil. O botezară Christina, care fu mai târziu nevasta lui Gheorghe Rosetti, fiul lui Anton Vodă Ruset.

Cât despre pacea și liniștea de care vorbește cronicarul, iat-o :

Șerban Cantacuzino fugise dela Hangu, atunci când intrase Ghica în Moldova pentru a merge la Camenița, ne simțindu-se în siguranță pe acelaș pământ pe care trecea și neîmpăcatul său dușman. Prin creerii munților trecu în Ardeal, și apoi prin Banat și Macedonia merse la Adrianopol, unde începu să lucreze, cu vorba și cu punga, pentru a scoate pe frații săi din închisoare. Kara-Mustafa, caimacamul, de fapt întotdeauna binevoitor față de fii Postelnicului, trimise un capugiu la București cu poruncă către Ghica Vodă să sloboade din temniță pe Cantacuzini. Jupâneasa Ilânca merse, se zice, noaptea la Curtea să arate Turcului turnul și odaia din turn în care zăceau fiii ei. Năcăjită femeie mai fu și fata aceasta de Domn, menită să ispășească în lunga și chinuita ei viață păcatele nu știu cui. Nici acum nu se putu bucura ea de odihnă, căci capugiul primise ordin s'o ducă, împreună cu fiii ei, la Stambul. Totuș, știindu-l pe Șerban acolo, se putea mângâia bătrâna că copiii ei au scăpat de închisoare și de bătae și vor putea duce, acolo, printre Turci, un trai mai omenesc decât în țara lor.

Bătrâna jupâneasă cu feciorii ei mai mici, cu fetele și ginerii, rămase o vreme mai îndelungată în Constantinopol. Inșă Șerban, Constantin și cumnatul lor Crețulescu, fură trimiși în exil în insula Creta — la Crit, cum se spunea pe atunci. Surghinul acesta nu se poate tălmăci în alt chip, decât că Vizirul, neîncrezându-se în Ghica Vodă, dar nici voind a-i deștepta bănuiele, păstra pe Cantacuzini în raiielele otomane pentru a se servi de ei la nevoie, însă îi trimise de formă într'un exil pentru a liniști grija la care căzuse Grigorașcu Vodă când văzu că'l silește Poarta să sloboade pe dușmanii lui din închisoare. De altfel, o grijă bine întemeiată, căci câteva luni mai târziu, el primi poruncă să-și trimită nevasta și copiii zălogi la Constantinopol, întrucât campania din Polonia reîncepuse și Poarta cerea o chezășie a credinții lui. Grigore Vodă încercă în toate chipurile să-și reție nevasta în București. Nu fu chip. Pe când lua el, în frun-

tea micii lui oștiri, drumul Moldovei, Doamna Maria cu fetițele ei și cu micul Matei, puștiu de nici zece ani, plecară spre Stambul. Nu știa, mult încercata Doamnă, că părăsea pentru totdeauna pământul țării ei.

Bănuielile Porții asupra relei credințe a Domnului Munteniei erau bine întemeiate. La Hotin, 11 Noembrie 1674, Sobieski, care pe atunci nu era încă regele Poloniei, învinse pe Turci, omorând o bună parte din oștirea lor, iar cealaltă parte făcând-o să fugă rușinos, în neorânduială, până în inima țării Moldovei. Iar pricina acestei înfrângerii fu iarăși trădarea Ghicăi Vodă. El, cu cei 5000 de ostași ai lui, se lăsă prins de Poloni, care-l primiră în tabăra lor cu cinste și alai.

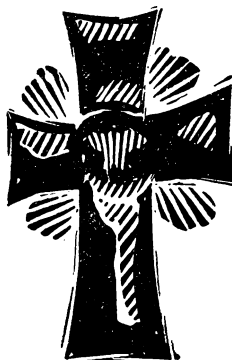
Dar Doamna Maria și plozii erau în mâna Turcului. Grigore Vodă fugi din lagărul lui Sobieski, și apăru, deodată, când era cel mai puțin așteptat, în fața Vizirului. Incepu el deci să învinuiască pe comandantul turc, Hussein Pașa, că de-ar fi ascultat sfaturile sale să fi făcut așa și pe dincolo, victoria ar fi fost a lor. Se vede treaba că Grigore Ghica era bun de gură, căci vizirul îi dete crezământ și porunci să i se taie capul lui Hussein. Ba mai mult, Doamna Maria fu scoasă din închisoarea în care zăcea, restituită soțului ei, care primi făgăduința de a fi trimis din nou Domn în Muntenia. Din nefericire pentru el, peste puțin sosiră la Adrianopol soldații scăpați din măcelul dela Hotin. Ei restabiliră faptele așa cum fusese, învinuind pe Ghica de trădare, și cerându-l vizirului pentru a-l sfâșia.

Prin bani, probabil, scăpă nenorocitul de această groaznică moarte. Și mai avea încă nădejdea c'o să-și recapete tronul. Inșă Sultanul numi domn în Moldova pe Dumitrașcu Cantacuzino, acel nepot al Postelnicului care fusese amestecat în omorul lui, și în Muntenia numi pe Gheorghe Duca, despre care va fi vorba în capitolul viitor, în care vom fi siliți să vorbim mai pe larg despre aceste ultime evenimente. Atunci abia, pierzând orice nădejde, Grigorașcu Vodă, ceru învoire dela Impărat, care se afla la Adrianopol, să se retragă la Constantinopol, „în casa lui“. Intr'o scrisoare către un prieten, spune: — „M'am lăsat de domnie, căci sunt bolnav“. Dar nici o boală din lume, zice cu dreptate d. Iorga, nu l'ar fi făcut să lase de bună voie puterea.

Totuși Grigore Vodă Ghica era în adevăr bolnav. În campania din 1672 răcise atât de rău, încât credea că va muri acolo în lagăr. A doua campanie și toate emoțiile ce-au urmat nu erau făcute să-l îndrepte. El muri în curând, la Constantinopol, „în casa lui“.

Rămasă văduvă cu trei copii mici în cârcă, Doamna Maria, care în 1674 nu putea avea mai mult de 35—40 de ani, rămase la Constantinopol, unde pare a-și fi petrecut restul vieții. Așa s'ar explica și căsătoriile copiilor ei numai cu Greci (Matei cu Ruxanda Mavrocordat, fata Exaporitului, și Christina cu Gheorghe Rosetti, fiul lui Chiriță Dracu)¹⁾.

Cât despre Cantacuzini, îi vom întâlni din nou în paginile ce urmează, când vom urmări lupta dintre ei și Greci, care nu luă sfârșit decât abia cu urcarea în scaunul țării a lui Șerban Vodă.

¹⁾ Unele genealogii arată 5 copii ai lui Grigore și ai Mariei Ghica. Adică în afară de cei trei arătați, încă un fiu Toader, mai mare decât Matei, care dacă a existat, trebuie să fi murit copil, căci nu-l întâlnim nicăeri — și o fată Ruxandra, care a fost măritată cu Toader Calmașul, tatăl lui Ion Vodă Calimachi. Aceasta, o fi existat sau nu, dar n'a fost niciodată nevasta Calmașului, pe care o chema Arvunia și era dintr'un mic neam boeresc câmpulungean, după cum arată documentar d. N. Iorga în documentele familiei Callimachi.

CAPITOLUL XXIV.

DOAMNA DAFINA DABIJA

IN timp ce Doamna Maria Ghica, femeie slabă, era în București unealta răzburării lui Leurdeanu și'n Transilvania obiectul milei lui Apaffi, pe tronul Moldovei stătea o Doamnă energetică, minte ageră și bună sfătuitoare: Dafina-Ecaterina, nevasta lui Istrati Vodă Dabija.

Era fata lui Ionașcu Jora, boer moldovean. Paul din Alep, care a cunoscut-o bine, spune în amintinile sale că vorbea grecește, fiind o coborâtoare din Maria Amirali, Doamna lui Petru Vodă Șchiopul, de unde s'a tras concluzia că familia Jora ar fi de origine grecească. Dar toate rudele Joreștilor fiind Români neași, presupunerea aceasta nu ni se pare justificată. Fratele Dafinei era Gavril Jora și sora ei Alexandra, nevasta armașului Grumează din Lozna.

În timpul domniei lui Vasile Lupu, între anii 1630 și 40, Dafina fu măritată cu Dumitru Buhuș, mare vistiernic. Din a-

ceastă însoțire se născu o fată, Anastasia, care măritându-se mai apoi cu Gheorghe Duca, ajunse și ea Doamnă. Anevoioasele studii genealogice dela noi ne-au înfățișat-o pe Dafina ca mama unor foarte numeroși copii, toți Buhușeștii aceia, cu vestitul hatman Alexandru în cap, despre care s'a dovedit astăzi că sunt copiii lui Dumitru Buhuș cu o primă nevestă, Ileana Bucioc, o vară de-a Doamnei Tudosca a lui Vasile Lupu. Așa încât Dafina era de fapt mamă vitregă a tuturor Buhușeștilor, însă o bună mamă vitregă, care întotdeauna li-a purtat de grijă ¹⁾.

Muriind Buhuș în 1674, Dafina se mărită din nou cu Serdarul Ștefan, cu care a trăit scurtă vreme, fiindcă soțul ei, intrând în conspirația fraților Ciogolea împotriva lui Vasile Lupu, își pierdu capul în această aventură ²⁾.

Rămasă văduvă pentru a doua oară, Dafina, femeie cu temperament, cum va fi și fiică-sa Anastasia, se remărită în curând cu Vornicul Istrati Dabija, cu care mai avu o fată, Maria, despre care vom vorbi mai departe.

Istrati Dabija, era fiul lui Sava Cârste Dabija, popă ot Cruce, de bun neam de boeri moldoveni ³⁾. Era iubit de concetățenii lui fiindcă era un om cu bun simț, drept, și care cam se dădea la sângele Domnului, ceiace Românului nu i-a displăcut niciodată, dovedă expresia ce-o are și care nu se mai găsește în nici o altă limbă: a avea *darul* beției. Dabija nu bea decât din oală de pământ, chiar Domn fiind, căci el găsea că paharul de sticlă sau de cristal strică gustul vinului.

Când în 1661 muri pe neașteptate Ștefăniță Vodă, fiul lui Vasile Lupu, boerii moldoveni porniră la Poartă să ceară un

¹⁾ D. C. Giurescu întâi, și după el d. Sever Zotta, au susținut și dovedit destul de logic că Dafina n'a putut avea cu Buhuș decât pe Anastasia și cu Dabija decât pe Maria. Totuși, dacă e absolut cert astăzi, că hatmanul Buhuș și frate-său Miron erau fiii lui Dumitru Buhuș cu Ileana Bucioc, întrucât ei s'au numit și Bucioc, despre ceilalți copii mai poate încapa încă îndoială. Alexandra, măritată cu Grumează Armaș, nu cu Gheorghe Arapu, era sora, nu fata Dafinei.

²⁾ Vezi cap. XX, p.

³⁾ Frate-său Eremia, vel căminar, însurat cu Ana Gheuca, a fost tatăl lui Enache Vel Clucer, care, însurându-se cu Safta Hiotu și cu Anița Nacu, a avut cu una din ele pe celebrul Ilie Țifescu, vel spătar, zis Frige-Vacă.

Domn, și, firește, fiindu-le frică de Greci, ei vrură un Domn pământean. Vizirul Kiuprului, bătrân și bolnav — trăgea de moarte — spuse fiului său Ahmed Pașa „să facă Domn pre voia țării”. Și boerii adunați în sfat aleseră și propuseră pe bețivul lor vornic, care ajunsese astfel Istrati Vodă Dabija.

Alegerea aceasta însă nu fu fără voia lui Dabija, cum fusese cu trei ani mai înainte numirea în domnia Moldovei a lui Ghica bătrânul. Istrati vornicul își aranjase trebile mai dinainte prin mijlocirea unor puternici boeri țarigrădeni, Roseteștii.

De origină bizantină, aceștia au intrat în țările noastre în secolul al XVII-lea ca și Cantacuzinii cu care erau înrudiți, și ca și ei au ajuns, dela început, la primele ranguri boerești, jucând în istoria Moldovei un rol de căpetenie. Se spunea despre neamul lor că se trăgea din Genova și că, venit în Byzanț în veacul al XIII-a membrii ei se reslătiră după luarea Constantinopolului, pentru a se întoarce mai târziu sub dominația turcă, formând în Fanar elita coloniei grecești. În tot cazul, prin 1600, aflăm acolo pe marele logofăt al Patriarhatului Lascaris Rosseto, căsătorit cu Bella Cantacuzino, fiica lui Mihai Șaitanoglu și sora lui Andronic. Fiii acestuia, Constantin și Anton Rosseto (Rosetti, Ruset) veneau deci veri primari cu fiii lui Andronic Cantacuzino, anume celebrul postelnic Constantin din Țara Românească și cu nu mai puțin cunoscuții lui frați din Moldova, Toma și Iordachi.

Anton Ruset se așeză de tânăr în Moldova, unde fu poreclit, nu se știe de ce, Chiriță Dracu, iar frate-său Constantin, care a fost numai trecător pe la noi, obținând rangul de Cupar, se stabili din nou la Constantinopol, unde ajunsese unul din Grecii cei mai de vază de acolo, prieten cu vizirul Chiuprului.

Prin mijlocirea acestora deci, a Cantacuzinilor și a Roseteștilor, obținu Dabija o domnie pe care, de fapt, pare a o fi dorit mai mult Dafina decât el însuși. Nici pungile de galbeni, firește, n'au lipsit. Peste 200.000 lei fură împrumutați dela samsari fanarioți și vărsați în mâinile pașalelor. În Noembrie 1661 Dabija fu îmbrăcat cu caftan și în Decembrie sosi în Iași cu tujiurile domnești.

Țara a fost mulțumită de domnia lui, ceiace înseamnă că mult

trebuie ea să fi fost chinuită de voevozi răi și lacomi, pentru a se împăca cu unul ca Dabija, care-și petrecea nopțile gustând din ăst Cotnar și din cel Odobești, până sfredelușii din oalele de lut îi furau mințile cu totul și'l aduceau în nesimțire. Veselă Curte a mai fost aceea a lui Vodă Istrati, când se încingea cheful dela chindie și ținea până în zori, când în complectă stare de inconștiință, Vodă se supăra pe boerii lui și poruncia armașului cu o domnească autoritate: „Să spânzuri pe vornic; să tai capul hatmanului“... iar a doua zi, când se trezea din somn, nu mai știa nimic. Veneau Vornicul și Hatmanul să se închine lui, și Dabija îi primea cu un zâmbet binevoitor, fără a bănui măcar că scurtă vreme înainte îi condamnase la moarte.

Istrati Dabija a înființat vădrăritul, impozitul pe podgorii, ceiace pune în mare încurcătură pe Xenopol care se întrebă „cum un Domn care prețuia atât de mult băutura nu admitea că și altuia putea să-i fie de nevoie“. Dar ni se pare că din potrivă, fiindcă era el însuși podgorean și bețiv, și-a dat seama mai bine ca oricare altul că acest izvor de venituri putea fi, spre binele obștesc, ușor impozabil. De altfel, bătrânul bețiv a fost în adevăr un Domn bun. El ținea Divan de două ori pe zi, pentru a nu lăsa pricinile nejudicate și ajunsesse chiar că la Divanul de seară, nema mai fiind cauze urgente, trebuiau să umble fustașii domnești prin târg să strângă pe împričinați. Bătu și monedă — cea din urmă monedă românească ce cunoaștem.

În timpul acestei domnii, Doamna Dafina se puse pe căpătuiala copiilor ei vitregi. Pe Anastasia, fata ei cu Dumitru Buhuș, o măritase mai de mult acum cu Gheorghe Duca, un grec ambițios, ridicat de Vasile Lupu, și care va ajunge și Domn. Pe fata ei Maria, făcută cu Dabija, o va mărita abia mai târziu cu Iordachi Ruset, pentru a avea sprijinul acestui puternic neam, precum îl avea și pe al Cantacuzinilor, de când, Doamnă fiind, își înșurase pe fiastrul ei Lupașcu (Lupu) cu fata vel vistiernicului Iordachi. Constantin Buhuș luă pe Maria Sturza, Niculai pe Anița Furtună, Irina pe Manolache Ceaurul¹⁾. Iar vestitul hatman Alexandru Buhuș — unul din ultimii eroi ai Moldovei —

¹⁾ Fiul fratelui lui Gheorghe Ștefan Vodă

luase în căsătorie pe Alexandra Ureche, fata lui Niculae și a Elisabetei, care Niculai era fiul lui Vasile, frate cu celebrul boer și cronicar Grigore Ureche. Tot numai neamurile cele mai mari și mai bogate își alese ambițioasa Doamnă pentru copiii ei, creându-și astfel în juru-i un puternic partid, care ar putea-o ajuta la nevoie, când va fi văduvă pentru a treia oară.

Că era Doamna aceasta ambițioasă și energică, se vede și după felul cum se pricepea să-și ție corespondența. Ea dădea porunci în calitate de „Doamnă”, cum nu cunoaștem pilde decât doar dela femei ca Doamnele Elisabeta Movilă, Chiajna sau Ecaterina — și încă, aceste erau regente. Firește că poruncile aceste le dădea nu către dregători, ci către jupânele lor, totuși porunci domnești erau și nu altceva:

„Doamna Dafina-Ecaterina a dumisale lui Io Evstrati Dabija Voevod, cu mila lui Dumnezeu Domn al Țării Moldovei, scriem domnia noastră la dumneai la păhărniceasa cea mare, sănătate. Mai întâi facem știre dumitale să cerți feciorii și să le dai grijă să nu umble bănind vinul Armenilor sau Jidovilor, ci foarte să le dai învățătură să umble cu ispravă, că acum nu iese ca an vin mult, ci acum este vin prea puțin. Deci să-ți fie și dumitale aminte și să dai certare feciorilor să nu se ispitească să bănească vinul, că dacă vom înțelege că s’au cheltuit nescai vin, vinul omului acela il vom face vin domnesc, și pe feciori li vom pune la închisoare, până a veni Măria Sa Vodă. Aceasta’ți facem știre dumitale, și nime să nu înceapă a culege până va veni omul nostru acolo“.

„Doamna a voit. In Iași, anul 1663, Septembrie 26“.

Așa dar, nu numai energice porunci, dar ce solitudine pentru vițiul bărbatului ei!

În războaiele Turcilor cu Germanii, Dabija fu nevoit, ca și Ghica al Munteniei, să ajute pe Sultan cu ce brumă de oaste mai putea el strânge în țară (3-4000 de oameni). Cu sau fără voie, el trecu de două ori munții pentru a sta, în Ardeal, alături de Serschirul ottoman împotriva creștinilor. Când însă după dezastul dela Leva (1663), vizirul porunci ambilor Domni să se înfățișeze înaintea lui, voevodul Munteniei apucă, după cum am arătat mai sus, calea pribegiei, pe când Dabija, în mare încurcă-

1
tură, nu știa ce să facă. Fiindcă a fugi, însemna a întări bănuiala că e și el vinovat, ceiace nu era, iar a se înfățișa vizirului însemna, poate, a-și pierde capul. Atunci interveni vorba cumpătată a Doamnei Dafina, care-și sfătui soțul ca în ruptul capului să nu urmeze pilda lui Ghica, ci hotărît, ca omul ce nu are nimic pe suflet, să meargă în fața vizirului să se desvinovățească. Istrati Vodă urmă sfatul Doamnei și nu avu a se căi de el. Reconfirmat în domnie, el se întoarse la Iași, unde urmă bătrânul să ție ziua divanuri și noaptea să tragă la măsea... până într'o zi, o arteră mai subțiată plesnind, Istrati Dabija Voevod păși în lumea celor drepti.

La 11 Septembrie 1666 el fu îngropat în Mănăstirea Barnovski, lângă Iași, cea începută de Miron Vodă și isprăvită de el.

Doamna Dafina, c'o fi vărsat sau nu vre-o lacrimă, n'avu în tot cazul răgaz să stea să gojească pe mormântul soțului ei. Ginererele Gheorghe Duca trebuia făcut Domn. Luând o scrisoare dela Toma Cantacuzino către bătrânul cupar Constantin Ruset, care mai ajutase și pe soțul ei la căpătarea domniei, ea porni, împreună cu fata, ginerile și câțiva boeri moldoveni, deadreptul la Stambul. Acolo, cuparul și un alt Grec influent, Culoglu, se puseră luntre și punte spre-a fi Doamnei Dafinei pe plac, obținând pentru Duca domnia Moldovei. Se întoarseră deci cu toții triumfători la Iași, iarna, către sfârșitul anului 1666 (sau Ianuar 1667).

Soția lui Duca, Doamna Anastasia, va forma subiectul capitolului viitor. Totuși, întrucât de acum înainte viața Doamnei Dafinei va rămâne amestecată, nedespărțită de aceea a fetei și a ginerelui ei, vom arăta pe scurt că acesta, Gheorghe Duca, a domnit de trei ori în Moldova și odată în Muntenia, în total vre-o 15 ani, cecece însemna, pe vremea aceia, o domnie lungă. O aflăm pe Dafina urmându-și fata în pribegiile ei la Constantinopol, de câte ori era Duca mazilit, o aflăm la București, când fu el Domn al Țării Românești, o aflăm la divanul Sultanului când nepoata ei Ecaterina, fata Doamnei Anastasia, cerea judecătorilor să se strice logodna ei cu Ștefan Tomșa, fiul lui Radu Leon Vodă, cel ce „îmbolnăvindu-se, își lipsise din minți“ zice cronica, și o aflăm mai ales întotdeauna stând cu mare grijă pentru fata ei

Anastasia, care dându-se în dragoste cu Șerban Vodă Cantacuzino al Munteniei, era mereu expuse la nenumărate pericole. Căci dragostea aceasta a Doamnei Anastasia era pățimașă și deci fără rușine și necalculată. În Constantinopol, Șerban Vodă fiind urmărit de Turci pentru a fi exilat în insula Creta, fu găsit în podul casei ei. În București, vrând Duca să-și omoare rivalul, ea îi făcu semn în milocul unui banchet, în văzu tuturor, să fugă căci îi este viața în pericol. Se înțelege că'n atare condițiuni, mamăsa, Doamna Dafina, nu putea fi liniștită și mereu i era ei grijă de izbucnirea unui scandal, dacă nu de mai rău. Totuși nu se întâmplă nimic, căci Duca își iubea nevasta și lui îi era necazul mare pe Vodă Șerban, nu pe soția lui. Ba chiar dragostea de soț a biruit până la urmă pe acea a amantului.

În 1675, Doamna Dafina, care se afla atunci la curtea ginerului ei la București, își mărită a doua fată, pe Maria avută cu Dabija Vodă, după Iordachi Ruset, fiul lui Constantin Cuparul. Aceasta era o copilă de 14 ani, care 9 luni mai târziu muri în durerile facerii. Niciodată nu s'a mai putut mângâia biata Doamna Dafină de durerea ce-i pricinui această moarte timpurie. O mai aflăm, în a treia domnie a lui Duca, în Moldova, mergând de ici colo, la Iași, la moșiile ei, Prăjești în județul Neamț, Răcăciuni în Bacău, târându-și durerea după ea și îngrijând cu o dragoste renăscândă de mamă, pe unica ei nepoțică, a cărei naștere pricinuisse moartea fetei ei.

S'a stins, bătrână, prin 1683, lăsând după ea un nume cinstit, ceiace nu vom putea spune despre fata ei, Doamna Ducăi Vodă, a cărei rușinoase bătrânețe o vom arăta-o în capitolul viitor.

1

2

3

4

5

CAPITOLUL XXV.

DOAMNA ANASTASIA DUCA

CARIERA lui Gheorghe Duca fusese ciudată. Albanez, ca și Vasile Lupu, ca și Ghica bătrânul, însă de neam grec curat, venise de copil la Iași să-și caute și el norocul. Neavând nici un sprijin, fu nevoit să intre băiat de prăvălie. Rămase mulți ani după tețghea, măsurând postavuri cu puțină nădejde de îmbogățire, când într'o zi, o întâmplare fericită îl împinse deodată înainte. Anume un foc care izbucnise în preajma Curții domnești, trezise pe Vodă din somn, și dând el alarma, nu răspunse nimeni la chemarea lui: Vasile Lupu intră în odaia aprozilor, pe care o găsi goală, căci toți erau plecați în oraș cu dorul. Voevodul se înfuriă, poruncind alungarea tuturor dela Curte și înlocuirea lor cu tineri de orice condiție, dar chipeși la vedere. Printre acești noi veniți căzu norocul și pe Gheorghe Duca, tețghetarul „Un tânăr“ zice Del Chiaro „de toată frumusețea, inteligent și iscusit“. Și astfel, fiind acum în apropierea lui Vodă,

care întotdeauna și-a ajutat compatrioții, el se tot înălța la rang, cumpărând moșii și adunând averi, până ajunse să ia de nevastă pe fata Doamnei Dafina, intrând astfel în legătură de înrudire cu toată boerimea Moldovei. Dabija îl făcu mare vistiernic și Dabijoaia voevod.

C'o fi fost Duca de toată frumusețea, nu se cunoaște după chipul ce ne-a rămas dela el. In schimb însă soția lui, Anastasia Buhuș, pare a fi fost o femeie încântătoare. Înaltă, mlădioasă, ochii negri focoși sub niște sprâncene în cerc, nasul subțire și gura mică, făceau din Anastasia o arătare, după care multe inimi s'o fi prăpădit. Era deșteaptă, energică și plină de temperament, ca mamă-sa. Inșă, cu mai puțin amor propriu decât Doamna Dafina, Anastasia n'a știut, până la urmă, să-și ție demnitatea și rangul. A fost mai mult femeie decât a fost Doamnă.

Duca Vodă și Doamna lui fură primiți în Iași cu bucurie de niște boeri care considerau pe noul lor voevod, crescut printre ei, mai Român decât acei Moldoveni care li veneau din Stambul cu tuiurile domnești, fără a cunoaște nici obiceiurile, nici limba țării. Și în adevăr, Duca s'a arătat, în această domnie dintâi care a ținut cinci luni, cunoscător al intereselor sale, purtându-se blând cu fieștecare. Inșă o neînțelegere îl făcu să-și piardă în curând domnia.

Vizirul Ahmed (fiul celebrului Chiuprului), având încredere în Duca, îl însărcină să descopere dacă o fi adevărat zvonul că Gherai, Hanul Tătarilor, umbla să se hainească, trecând din partea Rușilor. Pentru a putea pune mâna pe un răspuns de al Hanului, Duca îi scrisese că ar avea și el de gând să se lepede de Turci, însă această scrisoare ajunse în mâna Pașei din Silistra, care necunoscând înțelegerea dintre Domnul Moldovei și Vizir, o trimise la Poartă. Ahmed Chiuprului se afla din nenorocire în Creta, și, neștiind cele întâmplate, nu putu desvinovăți pe Duca, care și pierdu scaunul.

Mazil, el porni la Stambul, împreună cu Doamnele Anastasia și Dafina și rămase acolo, prizonier, până la întoarcerea vizirului din Creta. Lucrurile lămurindu-se abia atunci, Duca Vodă își recăpătă domnia, după ce, firește, mai vărsă multe pungi de

bani în mâinile celor în drept a le lua. În vara anului 1669, după doi ani de lipsă, Duca era din nou în Moldova.

În timpul acesta, scaunul din Iași fusese ocupat de Ilieș Vodă, fiul lui Alexandru Ilieș, nepotul lui Ilie Turcitu, strănepot lui Petru Vodă Rareș. Mușatin deci prin sângele ce-i curgea în vine, Ilieș Voevod, crescut în Stambul, nici românește nu știa și trebuia, în țara lui, să se înțeleagă cu tâlmaci. Totuși, poporul pare a fi fost mulțumit de el, căci în vremea lui „a fost pace și belșug în țară“.

Când, scos din scaun de Gheorghe Duca, el porni din nou spre Stambulul lui, o mână neprietenă îi puse otravă în băutura și astfel se prăpădi ultimul vlăstar din osul lui Ștefan Cel Mare, înstrăinatul Mușatin coborât din Descălicătorul Moldovei. Mâna neprietenă, zicea lumea că era a unui om de-al lui Duca Vodă.

Cu această învinuire — năpastă sau nu — încep toate celerale nemulțumiri ale Moldovenilor împotriva acestei de-a doua domnie a lui Duca Vodă. Căci, cu datorii în Stambul și la com de avuții, el începu un sistem de jupuiere ca'n vremile rele dinainte de Vasile Lupu. Poporul, nemai putându-l suferi, se răscoală, cu Mihalache Hâncu în cap și cu seradrul Durac. E cunoscuta răscoală a Lăpușnenilor și a Orheeniilor, asupra căreia n'avem a ne întinde aici. Duca Vodă cu toată casa lui, Doamna, soacra și copiii, părăsi Curtea Domnească, care fu devastată, se retrase pe heleșteul Bahluiului în jos, și văzând că răscoala ia proporții din ce în ce mai mari, fugi în Muntenia. În această pribegie fu întovărășit de toți Grecii aduși de el din Constantinopol și împotriva cărora se răsculară în special Hâncu și Durac. Grecii aceștia erau mai cu seamă Rosetștii, toți fiii lui Anton și toți fiii Cuparului, care de atunci se stabiliră mai cu temei în țară de n'o mai părăsiră apoi niciodată.

În București trebuie să fi cunoscut Duca întâia dată pe Cantacuzini, cu care se împrieteni cu atât mai ușor, cu cât cumnatul său Lupașcu Buhuș ținea în căsătorie, după cum am arătat, pe-o vară primară de-a lor, pe Safta Cantacuzino, fiica lui Toma. Prietenia aceasta duse la mare bucluc, căci Doamna Anastasia și Șerban Cantacuzino se plăcură. Însă, pe atunci, e probabil

că n'au avut vreme să se apropie mai mult; au rămas numai cu'n dor în suflet, pe care viitorul va avea grijă să'l ațâțe în deajuns pentru a pricinui amândorora plăcerile și neplăcerile ce remorca dragostea după sine.

Căpătând un puternic ajutor dela Turci, după două luni de zăbavă, în Martie 1672, Duca se întoarse în Moldova cu Ali Pașa și cu Hatmanul Buhuș în fruntea oștirea, sfărâmă cetele și pâlcurile lui Hâncu și ale lui Durac, și aruncă pe capii lor dincolo de Nistru, la Cazaci.

Intors în Iași cu familia și cu Grecii lui, ca și cum nimic nu s'ar fi întâmplat, el începu din nou sistemul său de despoială, pe care nu avu vreme să'l ducă în anul acela la capăt, întrucât Turcii, declarând război Polonilor, îi porunci să-și pregătească oștile și proviziile.

În timpul acesta Ghica Vodă recăpătase domnia Munteniei și reîncepuse prigonirea Cantacuzinilor, pe care am arătat-o în capitolul precedent. Toți frații fură băgați la închisoare, bătuți și storși de bani. Singur Șerban, după cum am văzut, scăpă prin fugă, refugiindu-se în Moldova, unde Duca Vodă îl ascunse la Mănăstirea Hangului, trimițând răspuns lui Ghica cum că nu are știință să fi pribegit vre-unul din frații Cantacuzini în țara lui. Totuși, când Grigore Ghica fu nevoit să meargă și el în Polonia pe urma armatei turcești, trecând prin Moldova trimise pâlcuri din oamenii lui să-l caute pretutindeni pe Șerban. Acesta, prinzând de veste — foarte probabil prin buna voitoare îngrijire a Doamnei Anastasia — trecu în grabă munții (Hangu fiind lângă granița Transilvaniei) și fugi, prin tot Ardealul, tocmai la Stambul.

Între timp, Sultanul în persoană se îndrepta cu oastea lui asupra Cameniței. Trecu prin Iași, — prima vizită a unui Padișah în capitala Moldovei. Domnul îi eși înainte cu daruri scumpe, cai arabi, lighean și ibric de argint. Pe ulițe se întinse bucăți de atlas, în care calul „Umbrei lui Alah pe pământ“ bine voi să-și înfunde copitele. Mari clipe trăiră Iașii atunci! — Însă la întoarcerea dela asediul cetății Camenița, care n'a putut fi luată, Sultanul se opri din nou în Iași, într'o dispoziție de spirit puțin favorabilă Moldovenilor. Din turnul bisericii Sfântul Niculai

Domnesc el puse pe muezin să cheme pe drept credincioși la ruga lui Allah, iar la Duca Vodă, care după părerea lui nu-i aprovizionase destul de bine armata, trimise un capugiu să-i pue cârpă neagră pe umăr și să-i zică răstit fatala vorbă: mazâl!

Din nou, întreaga familie domnească luă drumul Stambulului. Însă de data aceasta Padișahul hotărî moartea lui Duca, căci îi trebuia un țap ispășitor pentru rezistența lui Sobieski la Camenița. „O blană de vulpe de Mosc, neagră, prea bună și scumpă“ scăpă pe Gheorghe Duca din încurcătură. Padișahul o găsi atât de frumoasă încât dăruie voevodului Moldovei viața.

Eșind din închisoare, Duca se stabili în casa lui din marginea Eyubului, în așteptarea unor zile mai bune.

Acolo, în Constantinopol, se afla întreaga familie a Cantacuziniștilor din Țara Românească, sosită, după cum am văzut¹⁾, în urma stăruințelor fugarului Șerban, care, împrietenindu-se cu Kara-Mustafa, obținut o poruncă a acestuia către Ghica Vodă să elibereze din închisoare pe toți fiii Postelnicului Constantin și să-i trimită la Stambul.

Pentru a doua oară Duculeștii și Cantacuzinii se aflau laolaltă, reînviind prietenia din București și petrecând împreună liniștite zile, în așteptarea a ceiace mai era soarta să le hărăzească.

Însă în liniștea aceia patriarhală, patimele se răscoliră din nou în sufletele lui Șerban și al Anastasiei. Farmecul nopților Bosforului biruind, foasta Doamnă a Moldovei și viitorul Domn al Munteniei se iubiră. Cum e și firesc, numai două persoane n'aură habar de această intrigă amoroasă: Maria Cantacuzino, femeia lui Șerban, și Gheorghe Duca, soțul Anastasiei.

În București, Grigore Vodă Ghica n'avea liniște și somn știind pe toți dușmanii lui împreună acolo, în centrul unde se fierbea oala domniilor din țările noastre. El trimise lei peste lei și galbeni peste galbeni pentru a obține exilul Cantacuzinilor într'un loc depărtat, Asia sau Africa. Izbuti, însă numai pe jumătate. Jupâneasa Ilânca, văduva postelnicului, și cei trei fii mai mici, Mihai, Matei și Iordachi, rămaseră la Constantinopol.

¹⁾ Cap. XXIII.

De asemeni Pârvu, fiul lui Drăghici (care murise din anul 1668), precum și nurorii, nepoții, fiicele și cumnații. Numai fiii mai mari, Șerban și Constantin, precum și cumnatul lor, Radu Crețulescu, fură meniți a lua drumul exilului. Și încă, era un fel de exil de formă, căci li se hărăzise drept loc de surghiun insula Creta, cea de curând cucerită dela Venețieni, unde Cantacuzinii aveau rude bogate și influente, familia Ralli, veri de-al doilea cu ei.

Deocamdată Șerban nu știa încă bine ce-l aștepta. Prudent, el nu se mai arătă nicăeri. În ziua când prinderea și surghiunirea lui fură definitiv hotărâte, începură ceaușii să-l caute pretutindeni și nu-l putură găsi. Casa lui din Curù-Cișmè, pe Bosfor, fu scotocită de sus până jos, și de asemeni, în celalt capăt al orașului, înspre Eyub, casa lui Duca Vodă de lângă Poarta Maritimă, situată într'o ulicioară care dădea în strada Fanarului. Totul fu în zadar, Șerban nu era nicăeri. De pe urma unei indiscreții poate, sau din iscusința vre-unui Turc mai desghețat, ascunzătoarea lui fu însfârșit descoperită: podul casei Doamnei Anastasia, în locuința dintre Fanar și Eyub, care mai fusese cercetată.

Afacerea făcu mare vâlvă, rămânând consemnată în cronică și în rapoartele ambasadurilor străini. Neștiutorul soț pare a fi prins de atunci oarecari bănuieli.

Totuși, poate nefiind încă sigur, poate din pricină că mai avea nevoie de sprijinul puternicilor Cantacuzini, Duca închise ochii. Iar când în Noembrie (1674) Sobieski distruse la Hotin „întreg aliotmanul“, toată armata turcă învinuind într'un glas pe Ghica de trădare și atribuindu-i lui singur grozavul dezastru, Gheorghe Duca se ridică deodată cu pretenție asupra tronului vacant al Munteniei, pe care-l obținu, prin sprijinul aceluiaș familii aliate și coalizate, care devenise o putere: Cantacuzinii și Roseteștii.

În Decembrie următor Duca era în București, cu Doamna și copiii, cu toți fii Cuparului și ai lui Chiriță Dracu, cu neamul Cantacuzinesc în păr, afară de Șerban și Constantin, după cari trimise în grabă la Crit (Creta) să-i scoată din surghiun.

În schimb, Stroe Leurdeanul și oamenii lui¹⁾ trecură în grabă munții, căci așa era scris de zeci de ani acum, să fie Țara Românească prada acestei lupte de familie pentru ispășirea nevinovatei morți a postelnicului Constantin.

Evident că toți fiii acestuia se credeau acum, nu numai în sfârșit în afară de orice pericol, dar în măsură chiar să-și răz-bune din nou împotriva omorătorului tatălui lor. Însă ei nu so-cotise două lucruri: lăcomia lui Duca, în sprijinul căreia Leor-deanu era mai indicat decât Cantacuzinii, cari rămăseseră oameni de treabă, și apoi — de — vechile bănueli, cari nu erau făcute să omoare pe Vodă de dragostea amantului nevestei lui.

Așa încât Duca trimise în Ardeal să cheme pe fugari înapoi, jurându-le, nu numai că n'o să le facă nimic, dar c'o să-i aibă chiar la mare cinste. Întru cât Pârvu Cantacuzino, fiul lui Dră-ghici, merse în persoană să dea lui Stroe această bună veste — ce întâlnire o mai fi fost între câne și lup! — Stroe se încrezu în vorbele Pârului și se întoarse cu ai lui la București.

Duca, ținându-se de vorbă, începu să împartă slujbele statu-lui între membrii celor două partide dușmane, printre care, fi-rește, mai strecură pe toți Rosetiștii lui²⁾.

Dar Șerban Cantacuzino crezuse că aducerea lui Stroe în țară era din partea lui Duca numai o stratagemă. Când văzu el că ucigașul se înfinge de-a binelea în cașcaval și că Vodă nu-i zice nimic, ticlui la repezeală o înscenare de trădare, a cărei re-zultat fu arderea cu fierul roș, pe pieptul gol, a lui Radu Du-descu, ginerele lui Băleanu (și bunul prieten al lui Leurdeanu). Executorul acestei orori fu armașul cel mare, Nică Grădișteanu. Dar pâra adevărindu-se de scornitură, boerii fură iertați, și în-vrăjbirea între cele două partide nu putu decât să crească și me-reu tot să crească.

¹⁾ Gheorghe Băleanu, Hrizea, ginere-său, Negoii Secuianu, Radu Năsturel, etc. Ei fugiră la Hașeg.

²⁾ Cam pe atunci, în 1675, Doamna Dafina, care se afla la Curtea ginerului ei (pe care de altfel nu'l mai părăsise dela moartea Dabijeii Vodă), își mărită fata mai mică, avută cu Vodă Istrati, pe Maria cu unul din vlăstarii Roseteștilor, Iordachi, fiul lui Constantin Cuparul. Mireasa era o copilă de 15 ani. Un an mai târziu, după ce născu o fată, ea muri, lăsând bătrânei ei maici o rană care nu se mai tămădui niciodată.

În 1676, Duca fiind nevoit să plece din nou la război în contra Polonilor, Leurdeanu ticluiește el de data aceasta un complot de trădare a Cantacuzinilor împotriva lui Vodă. Bătrânul vistiernic, obișnuit cu atari îndeletniciri, îl ticluiește însă în așa fel, încât la întoarcerea lui Vodă în țară, vorbele înșelătoare prind.

Șerban logofătul și Constantin stolnicul fură prinși, închiși și amenințați cu moartea. Gheorghe Vodă Duca începea deci să-și dea arama pe față. Însă ceilalți trei frați ai lui Șerban isbutind să fugă în Ardeal, Domnul, care știa ce pot oamenii aceștia când stau cu prietenii lor turci de vorbă la Stambul, se făcu a uita toate — vina era de altfel închipuită — scoase pe Șerban și pe Mihai din închisoare și trimise după ceilalți frați în Ardeal să-i aducă în țară. De altfel, această milă domnească o datoriră ei mai mult legăturilor de familie ce uneau pe Cantacuzini de Duculești. Stolnicul Constantin, al treilea fiu al Postelnicului, luase acum în căsătorie pe-o Buhușească, Safta, ceia ce-i asigura sprijinul soacrei lui Duca, Doamna Dafina. Cât despre Șerban el însuși, avea doar cine să-i poarte grija, căci e îndeobște cunoscut că între bărbat și amant, femeia nu stă să aleagă. Cronicarul Constantin Filipescu, dușmanul Cantacuzinilor, e cel care colportează micile intrigi menite să discrediteze. El e cel care ne asigură că „așa se auzia, că vrea Vodă să-i omoare, dar Dabijoaia, soacra Ducăi Vodă, și Doamnă-sa Anastasia au stătut tare pentru dânșii și i-au slobozit“.

Lucrurile rămaseră deci într'un fel de statu quo armat, și anul 1677 se petrecu fără incident, stând la Divan împreună Leurdenii, Bălenii, Rusăteștii și Cantacuzinii, arătându-și doar colții, fără a se mușca. Însă Șerban înțelese că altă cale de-a trăi odată liniștit în țara lui nu era, de cât de-a căpăta el însuși domnia. Prin prietenii lui la Stambul, începu, de data aceasta, să lucreze efectiv în sensul dorit.

În 1678 Duca Vodă porni iar cu armata vizirului la împresurarea cetății Cehrinului (Ucraina), pe care Cazacii o închinase Moscovei, iar Sultanul o voia a lui. Caimacami în București rămaseră Șerban Cantacuzino, Hrizea (ginerel Băleanului) și Iordachi Ruset, iarăși un compromis, o mixtură de doi dușmani

și un neutru ¹⁾. Cu Vodă la armată plecase stolnicul Constantin și spătarul Mihai Cantacuzino, banul Corbeanu, cumnatul lor, și doi nepoți, Pârvu Crețulescu și Constantin Brâncoveanu.

Cehrinul fiind înșfârșit luat în anul acela, vizirul Kara-Mustafa se întorcea învingător și în bune dispoziții, iar în urma lui, Gheorghe Duca Vodă, mulțumit și el. Însă în Iași îl năpădiră veștile tulburătoare sosite proaspete din Muntenia.

Căci iată ce se întâmplase:

Pe la începutul lui Septembrie sosise în București un Ciohodar turc cu o scrisoare către Șerban Cantacuzino din partea unui prieten de al său, meghistanul Porții, Fetfaș, prin care-l îndemna să vie repede la Stambul, căci toate fiind pregătite, acum îi este vremea să-l facă Domn. La curtea domnească ciohodarul dete întâi cu ochii de vistiernicul Hrizea Popescu, care-l întrebă din partea cui vine și cu cine vrea să vorbească. Răspunzându-i Turcul că vine din Constantinopol la logofătul Șerban pentru o treabă, Hrizea îi răspunse: „Eu sunt Cantacuzino“. Deștepți cum sunt deseori Turcii, ciohodarul îl luă la o parte, dându-i scrisoarea și mai zicându-i și din gură pricina, cum îl învățase Fetfaș maghistanul. Vistiernicul, mulțumindu-i, îl umplu de daruri și-l trimise înapoi la Stambul, iar scrisoarea Turcului către logofăt, o trimise de olac lui Duca Vodă la Iași, să se bucure și el de credința supușilor săi. Hrizea, să nu uităm, era ginerele Băleanului.

Bietul Șerban habar n'avea de nimic. În calitate de întâi caimacam, el supraveghia niște lucrări de refacere ale curților domnești. Pe la chindie, logofătul Doamnei i se înfățișă, rugându-l din partea ei să poftască în grabă, fiindcă avea în seara aceia ospeț mare, și musafirii așteptau, neputându-se așeza la masă fără el. Fără să-și mai schimbe conteșul și anteriorul și fără să-și mai frece barba cu mirodenii, Șerban, care presimțise că graba aceasta prevestea ceva neobișnuit, se urcă în sala ospețului, întrebând doar din ochi pe Doamna dacă s'a întâmplat ceva. Povestea nu ne spune ce mijloc întrebuiță Anastasia pentru

¹⁾ Izvoarele diferă când e vorba de numele acestor caimacani. În tot cazul e sigur că Șerban era printre ei, precum și Hrizea, sau Băleanu. Rosetti poate să fi fost și Lascarachi.

a-l înștiința că-i este viața în pericol; vre-un semn, vre-o vorbă în șoaptă, vre-o scrisoare furișată? Cricum o fi fost, Șerban înțelese, și pretextând că mai are o poruncă de dat, eși din sala ospețului, furișându-se nevăzut dela Curte, merse drept acasă la el și, încălecând un bun cal arăbesc, o luă goană peste Dâmbovița în pădurea Cotrocenilor ¹⁾).

Văzând Hrizea că nu se mai întoarce logofătul la masă, bănuie că-i fusese planurile descoperite, și trimise în grabă gonaci după el. Dar pe atunci Cotrocenii nu era nici măcar mânăstire, necum palat, grădină sau pădure. Era un codru, parte din codrul Vlăsiei. Găsește-l pe Șerban în întunecimea acelor desigurii! Trei zile l'au căutat oamenii fără a putea da de urmele lui. In ziua a patra, aflând că gonacii au plecat, o luă pe poteci, noaptea, înspre mânăstirea Comana, în apropierea căreia, la moșia Coieni, se afla maică-sa cu frații lui mai mici, Matei și Gheorghe. Imbrățișeri, sfaturi și jurământ că nu se va mai întoarce în țară decât Domn. Incălecă apoi din nou și trecând Dunărea pe la Giurgiu, o întinse drept la Stambul.

Cumnatul său Radu Crețulescu o apucase pe de altă parte peste munți, în Transilvania.

Vestea fugii lui Crețulescu sosi cea d'întâi la Iași. Fiul său Pârvu, care se afla pe lângă Domn, de frica celor ce s'ar putea întâmpla o luă și el la goană peste munți, împreunându-se cu tată-său în Ardeal. Constantin Brâncoveanu și spătarul Mihai îi urmară pilda. Duca, exasperat, chemă pe singurul Cantacuzino care mai rămăsese pe lângă el, pe stolnicul Constantin, și-i spuse că-i va ierta pe toți, chiar pe Șerban a cărui dovadă de trădare o ținea în mână, dacă poate stolnicul să hotărască pe toți fugarii a se întoarce înapoi. Constantin, firește, asigură pe Vodă cu mari jurăminte că-i va aduce pe toți, în păr, la București, încălecă în toată graba, dar nu se mai întoarce nici el în țară cât ținu domnia Ducăi Vodă.

Acesta, amărât, se întoarce în București, și e păcat că de nicăeri nu putem afla cum s'a întâmplat întâlnirea între el și Doamnă-sa. Fiindcă, oricum, trebuie să fi aflat el despre scena

¹⁾ Despre acest ospeț, Del Chiaro spune c'ar fi avut loc în casa lui Șerban. Versiunea urmată de mine mi se pare mai verosimilă.

banchetului. Însă deși e foarte sigur acuma că legăturile dintre Anastasia și Șerban îi erau cunoscute, totuși Gheorghe Duca a urmat constant a-și ține Doamna pe lângă el, a-i purta mereu de grijă, și, după cum se va constata din cele ce urmează, a o iubi — fiindcă, în astfel de materie, amorul propriu nu întotdeauna poate învinge patima sufletului.

Achmed Pașa, vizirul, întors la Constantinopol, fu asediat de prietenii lui Șerban, în frunte cu influentul maghistan Fetfaț, încât de hatârul lor ca și de-al numeroaselor pungi bine garnisite, trimise pe logofătul Cantacuzino la București cu tuiurile domnești, voevod al Țării Românești. Pe de altă parte însă, neavând nici un motiv de-a mazili pe Gheorghe Duca, îl mută frumos din nou în Moldova, al cărei scaun devenise vacant.

Toate se așezară deci pe placul fiecăruia, căci Duca era el însuși de fapt mai mulțumit de-a domni în Iași, unde crescuse, boerise, și mai domnise de două ori, decât în Bucureștii acei turburători, de-ai căror rosturi el era străin.

Între cele două domnii din urmă ale lui Duca, în scaunul Moldovei se strecurase trei voevozi: Ștefan Petriceicu, socrul lui Ilie Sturza (1662—74); Dumitrașcu Cantacuzino (1674—75), acel nepot al Postelnicului, care, împreună cu Leurdeanu fusese părtaș la omorul lui; și Antonie Ruset (1675—78), zis Chiriță Dracu, care din boer influent ajunsese și el Domn, pentru păcatele lui, după cum vom arăta în capitolul viitor.

A treia domnie a lui Duca în Iași fu mai nesuferită Moldovenilor decât cele două d'întâi. Petrecând din 12 ani zece în scaun, îl apucase și pe el nebunia măririlor. Dorința lui ar fi fost să fie principe al Transilvaniei, scaunul Moldovei să-l dea fiului său Constantin, al Munteniei fiului Matei, iar pe viitorul său ginere să-l facă hatmanul Ucrainii. Dacă mai adăogăm la aceasta cheltuielile făcute cu ridicarea bisericii Cetățuia și a palatului din curtea acelei mănăstiri, zugrăvirea Sfântului Nicolae Domnesc, precum și reclădirea din temelie a mai multor biserici și edificii, înțelegem că Vodă avea nevoie de bani mulți, că puse deci grele dări, nu numai asupra oamenilor de rând, dar chiar asupra boerilor, și că prin aceasta își atrase ura tuturor. Un complot, care tindea să răscoale din nou pe Lăpușneni și Orheeni,

pentru a răsturna pe acest nesuferit voevod, fu descoperit de iscusitul cumnat al Domnului, hatmașul Alexandru Buhuș, și costă viața a trei boeri: Gheorghiu Bogdan jicnicerul, Vasile Gheuca marele vistiernic și sulgerul Lupu. Lucrurile se potoliră, dar în ascuns ura mocnea.

Și apoi, dacă ar fi fost numai atât. Dar rele de aceste nu se făptuesc fără ca Dumnezeu să nu-și arate mânia. „La cursul anilor 7188“ zice Nicolae Costin, „iară de la Cristos 1680, în luna lui Decembrie 10 zile, ivitu-s'au pe cer o stea cu coadă, căreia îi zic Latini cometa, adică mătura¹⁾. Și lungă era de cuprindea jumătate de cer, începându-se întâi de jos dintr'o stea, despre partea Țării Ungurești, între ameză-zi și între apus. Apoi, de zi ce trecea, tot se urca pe cer către miază-noapte în sus, și dindărăt se scurta, și așa a trăit șapte săptămâni și patru zile, până la întâi a lui Februarie; de aici s'au stins și au pierit. De care mulți astronomi strângându-se prin alte țări au făcut pronostic ce se va întâmpla după aceia în lume; care lucru curând după aceia vrajbă mare în oști au fost, iar mai vârtos între Impărăția Turcului și Impărăția Neamțului“.

Iar mai departe: „Intr'acest an, în luna lui August 9 zile, Marți de noapte, la 3 ceasuri către zi, au fost cutremur mare de pământ, cât au căzut icoanele jos de prin biserici și vase și poște de prin casele oamenilor. Spuneau bătrânii cum n'au apucat cutremur mai strașnic ca acela, și huetu venea despre miază noapte. Iar după aceia să vezi răutăți în țară, și prăzi și robii de oști păgâne, și vărsare de sânge“.

În 1926 când a ars palatul regal din București spuneau doar cetățenii secolului al XX-lea că e „semn rău“, și în adevăr că a ajuns mai apoi țara la pragul falimentului, cât ce să te miri dacă bătrânii știau că relele de sub Duca Vodă dela cutremure veneau și dela steaua cea cu coadă!

Visele de mărire ale lui Duca Vodă nu se înfăptuiră întocmai, însă în bună parte da: Căci Sultanul hotărî să-i dea lui hătmănia căzăcească, făcându-l astfel Domn al Moldovei și al

¹⁾ Cometa lui Halley. De altfel Costin se înșeală, căci ea a apărut în 1682; și numărând chiar cu diferența călădarilor, încă făcea la noi 1681.

Ucrainii, lucru ne mai pomenit până atunci și nici de atunci încoace.

În vederea acestei înscăunări, Duca fu chemat la Constantinopol. El luă cu sine pe fiică-sa Catrina, pe soția lui, și pe soacra Dafina, care mai trăia, gata ca mai înainte la sfaturi cuminți.

Un mare bucluc familial reclama prezența tuturor la Stambul.

Ecaterina era logodită cu Ștefan, fiul lui Radu Leon Vodă, fostul Domn al Munteniei ¹⁾. O logodnă din acele făcută pe nevăzutele — mariaj de conveniență — o Domniță cu'n fiu de voevod, făgăduiți unul altuia de când erau amândoi infinit de mici. Însă când se făcură mari și se cunoscură, cam în ajunul nunții, Domnița Catrina refuză hotărât să ia pe Ștefan de bărbat. Fiindcă, mai întâi, era urât, și fiindcă, al doilea, era nebun. Nicolae Costin spune despre el: „Feciorul Radului Vodă bolnăvindu-se, din acea boală lipsise și din minți, iar mai pe urmă se îndreptase; iar tot să zic că era deplin cuminte, nu pot, că umbletul lui nu'l arăta a fi deplin înțelept“.

Toate stăruințele rudelor și prietenilor fură zadarnice, hotărârea Domniței de a nu lua de bărbat pe omul acesta fu nestrămutată. De altfel nu numai faptul că Ștefan Tomșa era cam într'o ureche îndemna pe tânăra Domniță să nu'l vrea de bărbat; mai era la mijloc o mică chestie sentimentală. În timpul lungii perioade de logodnă, Catrina, care se făcuse acum măricică, cunoscu un tânăr grec, pe *Iordachi Muselim*, de neam bun, chipeș la vedere și bogat. Tinerii s'au amoretat unul de altul, și părinții fetei, ca și bunica ei Dafina, vedeau cu ochi buni încuscrirea neamului lor cu acel al Muselimilor, familie aparținând unei ramure a Ramadan-Paleologilor.

Toate aceste considerente nu priveau însă pe desamăgitul logodnic, care se hotărî într'o zi să cheme toată familia domnitoare a Moldovei în judecata Divanului Impăresc, la Stambul, pentru a-i sili să'si țină angajamentul. Domnii noștri numărând printre cei mai înalți demnitari ai Imperiului, ei nu putea fi judecați de cât de Sultan.

¹⁾ Vezi cap. XXIII. El era din familia Tomșa.

Mergând așa dar Duca Vodă să capete hătmănia Ucrainii, el se înfățișă la acel Divan cu siguranța că va învinge, cu atât mai mult cu cât avea, în afară de vaza de care se bucura acum la Poartă, două alte șanse de câștig, anume aurul visteriei Moldovei și frumuseța fetei sale.

Când pătrunse Ecaterina în sala judecății din Serai, cu ochii plânși și frumoasă ca o arătare, multe inimi, zice-se, s'au frânt de mila ei.

Dar nimic nu folosi, nici cele *o mie* de pungi, nici ochii Domniței. Sultanul hotărî că Duca se va întoarce în Moldova cu tuiurile, cu buzduganul și cu titlu neobișnuit de: Gospodar Zemli Moldavskoi i zemli Ucraincoi, însă că va remorca în urma-i pe Ștefan Beizedea, fiul Radului Vodă, și că, abia sosit în Iași, va face mare nuntă domnească, cum se și cuvenea luminatelor fețe a coborâtorului din Ștefan Tomșa, asasinul lui Despot.

Așa se și făcu. Duca Vodă trimise, din Iași, soli prin vecini să poftească nuntași din Polonia, Transilvania, Țara Românească și Ucraina — câte doi din fiecare țară — și când se adunară cu toții în capitala Moldovei, la 4 Noembrie 1681, se începu o nuntă ca'n vremea lui Vasile Lupu. „Și s'au veselit două săptămâni cu feluri de feluri de muzici și de jocuri și cu pehlivani și cu puște. Și un vornic mare purta un cap de danț și alt vornic mare purta alt cap de danț, îmbrăcați cu șarvanale domnești. Numai mirele și mireasa, fiind feciori de domni, nu giuca în danțuri pe afară, ci numai în casă; iar afară giuca boerii, cât nu era nuntă, și era minune“ (Ion Neculce). — „Numai celor din țară“ zice Nicolae Costin „nu le era foarte veselie, că acea cheltuială era tot din spinarea bieteii țării“. Duca nu înțelegea că după ce cheltuisese atâtea pungi pentru a strica această logodnă, să cheltuiască acuma altele pentru a face nuntă. Deci, cine să plătească veselia Grecilor? — Românul! Dar atunci până la ultima para, să nu-l coste pe Vodă nici de-o pâne măcar. Și așa s'a întâmplat că: „mergând vornicii de târg, Ciocârlan și Ponici, la Duca Vodă de-au cerut de cheltuială, ca să cumpere numai ce-ar trebui din târg pentru kuhne, i-a bătut cu buzduganul până la moarte, ci mai ales pe Nicolae Ciocârlan. Cât l'au dus oamenii lui până acasă, a și murit; nici un ceas după bătae n'a putut trăi“.

Nunta făcută împotriva voinței miresei, costase deci și viața unui om. Iar de aici în colo, lăcomia și răutatea Ducăi Vodă nu mai cunosc margini. Impozite peste impozite, noi scornituri de tot felul de dări, pe care trebuiau să le plătească boerii, nu numai oamenii de rând. Însă aceștia erau obișnuiți cu privilegiile lor, că doar d'asta erau boeri și se deosebeau de prostime. Ei nu voră să plătească, iar alții nici nu putură, căci Duca nu se uita la cât are omul, ci la cât are el trebuință. Și începu atunci o serie de bătăi și de cazne, cum nu mai văzuse Moldova de aproape o sută de ani. Toată boerimea trecu prin mâna călăului: Spătarul Tudosie Dubău (cronicarul), Toader Paladi, vel vornic de țara de sus, Chiriac Sturdza, biv vel spătar și alții „erau toți închiși la Seimeni și puși în fiare. Pe Ursache, ce-a fost vistiernic mare, cel vestit de bogat, l'au desbrăcat cu pielea și l'au legat la stâlp la ger, fiind iarnă, dela care, ținându-l un an în temniță și bătându-l la tălpi, i-au luat 250 de pungi de bani. Pe Isar Vistiernicul și pe Andrei Șipoteanu vornicul de poartă, desbrăcându-i cu pielea goală și ungându-i cu miere, vara, i-au legat la stâlp, de'i mâncau muștele și albinele“. (Costin).

Și nu fu numai atât. Chiar pe femei le chinuia, când, fiind văduve, nu mai puteau răspunde bărbații lor birul. Astfel jupânele lui Ștefan Brăescu, și a lui Bucium, și a lui Sandu Stamatii comisul, le-a legat de tunuri și le închise în odăile Seimenilor. Aceasta din urmă era vară de-a doua cu Doamna Anastasia, cum era de altfel și jupâneasa lui Gheuca, cel omorât câțiva ani înainte, vară cu Doamna. Nici o considerație de situație socială sau de înrudire nu lua Duca Vodă când era vorba de bani.

Dar se aflau pe atunci și oameni de treabă. Frumoase sunt vorbele lui Iane Hadâmbul ce le grăi Ducăi Vodă pentru jupânele, și pe care Costin ni le transcrie întocmai: „Doamne, mă rog să am la Măria Ta pas, să grăesc Măriei Tale două-trei cuvinte. Eu, Doamne, muere n'am, copii n'am, să mă tem de osânda lor. În trecute zile te-ai mâniat Măria Ta pe mine și ai trimis un armaș să mă înnece în Bahlui. El, bată-l Dumnezeu armașul, n'au păzit să mă înnece și m'a îngăduit până te-ai desmâniat. Și acum îndrăznesc să grăesc Măriei Tale pentru cele trei jupânele sărace ce stau legate la puști, că văd că nimeni nu'ți în-

drăznește a grăi, și eu îndrăznesc: una, că's bucuros cu'n ceas mai înainte să mor, a doua că nu s'a auzit nici într'o țară, nici aflu scris nici în Istorie, să se închidă și să se lege la puști femeile boerilor morți. (Atunci, să fi zis Duca Vodă: să-i bată Dumnezeu, păgânii. Și îndată au poruncit de le-au slobozit)“. Iar pe boeri ne voind să-i ierte, a fugit Dubău din închisoare, și după el s'au dus în pribegie în Polonia Gavril Neniul, Ilie Moțoc, Varlam logofătul și frate-său Sbierea și mulți alții, de-a rămas Moldova săracă de boeri. Nicolae Costin, dându-și seama că poate nici nu l'o crede lumea toate câte le spune, caută să convingă posteritatea — dar nu era nevoie — spunând: „Mulți din cetitorii acestui Letopiseț poate nici să nu crează vre-o unii, cetind și văzând atâtea tiranii ce-au făcut Duca Vodă, socotind cineva că doar a fost vre-un pizmaș acestui Domn acel ce-a scris. Inșă eu, acela scriitor, pun martor pe Dumnezeu, și mă las pe mărturia a toată Moldova, dela mare până la mic, că ei toți mărturisesc că altfel n'a fost“.

Intre timp însă, Duca petrecea. Luând pe Doamna Anastasia cu el, pe Domnița Catrina și pe ginerele său Ștefan, se duse în Ucraina să ia țara în stăpânire. Primit la Nemirova de toată căzăcimea cu alai domnesc, el numi locțiitor al lui acolo pe-un grec care vorbea rusește, Eni Gredinevici, porunci să se facă curți domnești după gustul moldovenesc, și întorcându-se apoi în țară, mai ridică la Țicanovka, lângă Soroca, al doilea rând de Curți, după care se întoarse în Iași.

Anul 1682 îl petrecu Vodă numai în chefuri, vânători, plimbări. Având Curți la Prăjești, în ținutul Neamțului, care erau de altfel ale Doamnei Dafina, (ea le deținea dela Buhuș, întâiul ei bărbat, a cărui mamă fusese o Prăjească), el merse cu toată casa lui, nevastă, fete, fii și ginere și cu toată boerimea din Iași „și-au zăbovit acolo vre-o două-trei săptămâni, umblând pe la vânături“. Dela Prăjești, merse toată Curtea la Săliște, moșia bătrânului postelnic Constantin Ciobanu (Canano) „de l'au cinstit două zile, și așa iarăși s'au întors la Iași la scaun.

Poate că atunci, cu prilejul acestei găzduiri, să se fi hotărât căsătoria Saftei, fata Ciobanului, cu Nicolae Buhuș, nepot de frate a Doamnei Anastasia.

Insă toate astea au un sfârșit. Din pricina stelei aceleia cu coadă, voiau Turcii să se războiască cu Nemții. Și, nici mai mult nici mai puțin, le trebuiau Viena, pentrucă, lovind Impărăția în inima ei, să pună însfârșit stăpânire pe tot centru Europei și să lățească hotarele Semilunei până la Baltica și Marea Nordului, până la Rhin.

În 1683 cucerirea Vienei fu hotărâtă, și, ca întotdeauna, Domnii țărilor noastre trebuiau să aprovizioneze armata Sultanelui și s'o urmeze apoi până sub zidurile capitalei Imperiului german, unde urmau deci să se întâlnească Șerban Cantacuzino, Domnul Munteniei, cu Gheorghe Duca al Moldovei.

Sunt lucruri de acelea pasionante, despre care Istoria nu vorbește, dar care pe noi Epigonii, care vrem să descoasem puțin sufletul omenesc, ne interesează mai mult decât însăși soarta popoarelor ce se războiesc. Cum fu acea întâlnire sub zidurile Vienei, între mândrul voevod Șerban, care purta pe steaua lui armele Byzanțului și Vulturul Germaniei (era conte al Sfântului Imperiu) și rivalul său Duca Vodă, fostul prieten, care în două rânduri a vrut să'l omoare? Cu ce ochi s'au privit ei? cu ce inimă și-au strâns mânele? cu ce vorbe s'au întâmpinat? Atât doar știm, că în privința felului cum urma să lupte ei împotriva creștinilor, s'au înțeles dela început, dela Buda unde se întâlniră întâi. Numai că Șerban intrase în legătură cu Nemții într'un chip aproape imprudent, pe când Duca Vodă se ținu mai rezervat, ca un grec șiret ce era, așteptând să vadă din partea cui va fi izbânda. Când însfârșit, după două luni de asediu, Viena era să capituleze, se zicea la noi că Șerban Vodă fu acela care sfătui pe vizir să nu dea încă lovitura hotărâtoare, având el știință în ascuns că Sobieski urma să sosească dela o zi la alta. Și'n ade-văr, la 22 Septembrie 1683, regele Poloniei era dinaintea Vienei cu cei 85.000 de noi luptători, care repezindu-se asupra armatei lui Kara-Mustafa, o nimici în câteva ceasuri, gonind pe fugari peste hotarele Ungariei și salvând astfel onoarea Europei și a Creștinătății.

De fapt, de atunci li s'a tăiat vlaga Turcilor, dela asediul Vienei. Iar dela pacea dela Carlowitz (1699) a început declinul Imperiului ottoman. Plouat, Kara-Mustafa se întoarse la Belgrad

cu atât de puțin curaj, încât nici nu avu puterea să facă ce s'a făcut întotdeauna în atare împrejurări, să mazilească pe ambii Domni ai țărilor noastre, cărora se datorea, în parte, dezastrul. Șerban Cantacuzino se întoarse liniștit la București, iar Duca Vodă, în drumul lui spre Moldova, se opri întâi în Transilvania la Principele Apaffi, căci, după atâta viață de lagăr, îi ardea iar de banchete și de viață mai veselă. Acolo, în mijlocul unui ospăț, i se aduse vestea că Moldova e răsculată și c'au intrat Leșii și Cazacii în țară.

Șerban Cantacuzino, înainte de-a se desparte de Duca, îi spusese cu mărinimie, sau poate cu șiretenie: „Iată, în țara Moldovei se aude c'au eșit Leșii. Vino pe la mine, că'ți este și Doamna la Brăila, și'i sta câțeva vreme acolo, și te voi griji de conace până vom vedea cum o măi fi“.

Însă Gheorghe Duca mulțumi frumos, nu primi găzduirea oferită de fostul ibovnic al nevestei lui, și pornind, precum am arătat, la Mihai Apaffi, se încredință că în adevăr erau în Moldova trebile cam tulburi. Totuși, deși Apaffi îl sfătui și el să mai aștepte puțin și'i făgădui chiar că-i va da 1000 de pușcași pentru a liniști Moldova, Duca Vodă nu primi nici această propunere, căci i se părea lui că veștile venite din țară erau exagerate. Sfatul boerilor cari înconjurau pe Vodă, cei ce se întorceau cu el dela Viena, se desbină și el în deosebite păreri. Vornicul Gavril Kostaki zise: „Eu, Doamne, sfătuesc așa, să eșim prin țara Muntenească. Doamna Măriei Tale este la Brăila, și dela Brăila, de va sta cineva împotriva Măriei Tale, atunci vei lua oaste dela Turci și dela Tătari și vei merge la scaun“. Însă Miron Costin logofătul (cronicarul), Constantin Postelnicul Canano (Ciobanul) și Sandu Buhuș (cumnatul Domnului), răspunseră într'un glas: „Dacă n'am mers în țara Muntenească când ne îmbiea Șerban Vodă, iar de ici ce să căutăm? Mai bine este să mergem drept prin Oituz, și dacă vom vedea că n'om putea merge la Iași de răul Leșilor, vom lua-o pe Troțuș în jos și om merge la Focșani“. Gavril Kostaki, scos din fire, luă de piept pe Cristea vătaful de aprozi, ce, fiind nepot de vară primară a lui Vodă, îndrăznise să se amestece în sfatul boerilor celor mari, și'i răcni:

— „Fătu-meu, Cristea, eu sunt bătrân, iar tu ești tânăr. Vreau

să știu cine duce pe Măria Sa Vodă prin Oituz să'l dea neprietinilor?" Iar Postelnicul Constantin, luând apărarea tânărului, răspuse: „Eu îl duc, și pe sfatul meu merge“. — „Să-mi fie mărturie Dumnezeu că eu nu'l sfătuesc“ zise potolit bătrânul vornic Gavriliță. „Și meargă Măria Sa sănătos, că eu nu voi merge“¹⁾.

Și așa, s'a dus vornicul Gavriliță, împreună cu Ion Racoviță, marele paharnic, și cu Gheorghită, al treilea logofăt, la Șerban Vodă în țara Muntenească, iar Duca Vodă cu cumnatul său Buhuș, cu Miron Costin și cu postelnicul Canano, o apucă spre Oituz, eșind în Trotuș, și deacolo merseră cu toții la Domnești, moșia Doamnei Dafinei, să facă sărbătorile Crăciunului și să apuce a vedea ce este de făcut pentru a potoli lucrurile în Moldova.

Însă în Moldova lucrurile nu se mai puteau potoli, că era prea târziu. Iată anume ce se întâmplase:

La plecarea lui din țară, Duca numise trei caimacami să-i vadă de grijă în timpul lipsei lui, spătarul Toader Paladi, cel pe care-l închisese și muncise, pe marele logofăt Nicolae Racoviță și pe Toader Iordachi, vistiernicul. Stolnicul Gheorghită Ciudin, omul lui de încredere, avea un fel de drept de supraveghere ocultă asupra acestora.

Când însă auziră ei de victoria lui Sobieski la Viena, intrară îndată la înțelegere, chiar Ciudin el însuși, cu Petriceicu Vodă, fostul lor Domn, care trăia retras în Polonia, scriindu-i să ceară ajutorul marelui rege pentru a se întoarce în Moldova, căci era țara sătulă de domnia tiranică a Ducăi Vodă. Sobieski dădu lui Petriceicu cu atât mai ușor sprijinul cerut, cu cât el nu fusese mulțumit de îndoelnicele servicii aduse de Duca cauzei creștinătății. Pe de altă parte, Cazacii, profitând de dezastrul Turcilor, se resculară, alungând pe omul lui Duca din țara lor, și închinându-se și ei eroului zilei, Sobieski. În Noembrie 1683 Moldova fu deci invadată la Nord de Petriceicu Vodă cu oaste polonă, la Est de Cazaci, și la Vest de altfel de Tătari, cari întorcându-se dela Viena în țara lor, nu pierdeau firește ocazia să prade Moldova. Pașa dela Bender încercă o opunere cu mica gar-

¹⁾ Nicolae Costin și Ion Neculce.

nizoană ce avea la îndemână, însă Sorocenii, Orheenii și Lăpușnenii, veșnicii gata la harță, unindu-se cu armata lui Petriceicu și cu acea a Cazacilor, învinseseră pe Turci și înaintară asupra Iașilor, unde-i așteptau boerii moldoveni cu brațele deschise. De această întâmplare toată lumea fu mulțumită, afară de Doamna Anastasia, care luându-și familia (doi băieți, șase fete și ginearele Ștefan) fugi în grabă la Focșani, unde, nesimțindu-se în siguranță, păși granița și se adăposti la Brăila.

Astfel stăteau lucrurile când sosi Gheorghe Duca la Domnești. Prima lui grijă fu să trimită la Brăila după Doamnă-sa, căci orice i-ar fi făcut ea, lui îi era dragă ca ochii din cap. Și era ușor de înțeles. Căci dela tinerețele lui, când fusese după spusele lui Del Chiaro, un tânăr foarte frumos, se trecuse mulți ani, și Vodă Duca se făcuse acum, zice Neculce, „gros, burduhos și bătrân; numai își cernea barba, pe atâta se cunoștea că nu avea a cătare minte sau frica lui Dumnezeu“.

Doamna și porni din Brăila, sosind în Focșani. Inșă până să ajungă la Domnești, trupele polone și moldovenești i-o luară înainte. După ce ele, împreună cu oastea căzăcească, și având de căpetenie pe Ștefan Cerchez paharnicul, curățise țara de Tătari, acum înaintau asupra Domneștilor pentru a prinde pe Duca Vodă, viu sau mort. Peste Leși și Cazaci era mai mare Demidețki, iar peste Moldoveni armașul Varlam. In ajunul Crăciunului — că dăduse tocmai atunci ninsoare și ger — ei ajunseră pe valea Trotușului, și'n ziua Sfințelor Sărbători, 25 Decembrie, într'o Marți, erau în fața Domneștilor, înconjurând curtea. Vodă se afla tocmai la masă cu Miron Costin, cu Postelnicul Canano și alți boeri cu jupânesele lor, toate gătite și împodobite cu juvaeruri, cum se cade la o zi ca aceea a nașterii Domnului. Avură doar timp să închidă poarta și să se pregătească de-un asediu, că erau zidurile groase și puternice. Oastea lui Vodă, cu care se întorsese din Ardeal, era numai de 140 de oameni, din cari 80 lipcani și 60 seimeni. Inșă lipcanii fuseseră trimiși în ajun la Răcăciuni, să întâmpine podgheazurile leșești de-ar veni, și întâmpinându-le în adevăr, fură tăiați cu toții, scăpând unul singur din 80. Acesta, făcând ocoluri și ascunzându-se prin dumbrăvi, merse la Domnești să înștiințeze pe Duca de cele întâmpilate, însă când sosi în

fața curții găsi podgheazul acolo dând tocmai năvală în poartă, pe care, cu mare greu, ajunseră seimenii s'o închidă. Vodă, cu cei 60 de seimeni ce-i rămăsese, cu boernașii de curte și slugile domnești, vre-o sută de oameni cu totul, având și provizii destule și știind că zidurile sunt bune, avea mai puțină grijă decât cumnatul său hatmanul Buhuș, care, dintr'o întâmplare, nu se afla în acea zi de Crăciun la masa domnească, ci era mai jos în sat, la o așezare a lui. Cum află că e curtea înconjurată și Vodă în pericol, încălecă în grabă, și numai cu Dediul Serdarul și cu vre-o 5—6 lipcani, alergă într'acolo, însă, văzând mulțimea Leșilor, vre-o 500, dădu pinteni calului, și înapoindu-se acasă, își luă jupâneasa (Alexandra, fata lui Ureche) și fugiră amândoi în luncă cu sania, până la Focșani, unde știau că se află Doamna Anastasia.

Aceasta se gătea tocmai să vie, cu toți copiii ei, la Domnești, căci nu știa cele ce se întâmplase. Aflând dela fratele ei cum stau lucrurile, Doamna rămase nedumerită, neștiind ce este de făcut. Sandu Buhuș o sfătui să nu mai stea mult pe gânduri și să-i dea bani să strângă oaste „să meargă să scoată pe Măria Sa Vodă din mâna neprietenilor“. Însă Doamna răspunse: „Meargă întâi să'l scoată, și apoi voi da“.

Răspunsul acesta ne dă măsura dragostei ce purta Anastasia soțului ei, și ne desvăluște întreaga ei fire lipsită de bunătate și de mărinimie, așa precum ne-o descriu cronicarii. Nicolae Costin spune de ea că „pe când Duca Vodă era și Domn, și vistiernic mare și neguțitor și vameș, Doamnă-sa precupia toate câte erau în casă, cârciumărea bucatele, pânea, băutura și plocoanele ce le venea la beci; încă făcea boi de negoț și mânca iarna fănațele oamenilor săraci“. Ceiace înseamnă că pe deoparte Moldovenii aprovizionau Curtea domnească pe gratis, iar pe de alta cumpărau apoi ceiace dăruise. Cu o astfel de fire de cârciumăreasă, e ușor de înțeles că nici ca să scape pe bărbatul ei din ghiarele dușmanului, nu înțelegea frumoasa Doamnă a Moldovei să-și deschidă punga cu bani. „Meargă întâi să-l scoată, și apoi voi da“.

Însă nimeni nu merse să'l scoată. Din potrivă, după abia două zile de moale împotrivire, seimenii din lăuntru curții dela

Domnești deschiseră ei însăși poarta podgheazului de Leși și de Moldoveni, care năvălind în casă și prinzând pe Vodă de grumaz „viu-nevătămat“, îl urcară într'o sanie și i făcură vânt în Polonia ¹⁾.

Cum îl duceau pe drum, în sania aceia cu doi cai, unul alb și altul murg, și cu hamuri de tei „de-a lungul drumului, numai oări și sudălmii îi auziră urechile“ — zice cronica.

Lângă Suceava, el ceru într'un sat unei femei puțin lapte să bea, iar aceasta îi răspunse, fără să'l cunoască firește: „N'avem lapte să'ți dăm, c'a mâncat Duca Vodă vacile din țară, mânca'l-ar și pe el viermii iadului cei neadormiți“. „Iară Duca Vodă dacă a auzit așa, a început a suspina și a plânge cu amar, că el se ținea și se ispitea să fie Crai în Țara Ungurească, și'și ținea lucrul prea sus“.

Ajuns în Polonia, fu găzduit la Lemberg de prietenul său Balaban, albanez ca și el, acelaș Balaban pe care'l chemase cu câțiva ani în urmă în Moldova pentru a pârî pe bogatul boer Ursachi, inscenând împotriva acestui nabab un proces de pe urma căruia îi luase 500 pungi, toată averea lui, lăsându'l, din pricina închisorilor și bățăilor la tălpi, olog până la moarte.

De-acolo, din Lemberg, slobod fiind, nu rob cum s'a zis, începu o corespondență între el și Doamna lui, în vederea realizării unei cât mai mare sume de bani pentru a putea părăsi Polonia și a recăpăta scaunul Moldovei.

După nenorocirea dela Domnești, Doamna Anastasia pare a se fi recules și a se fi pus în adevăr pe treabă pentru a strânge banii trebuincioși. Cu toți copiii ei, care după cum am arătat era 8 la număr (doi fii: Constantin și Matei, și șase fete) ²⁾, părăsi Focșanii, mergând întâi la București, unde după atâția ani se întâlni cu fostul ei iubit Șerban Cantacuzino. Inșă inima acestuia se răcise, fie că Anastasia îmbătrânise, fie că, Domn mândru ce era el acum, numai socoti cu cale să reînceapă o intrigă amoroasă cu o Doamnă săracă și fără scaun. De altfel, grija lui

¹⁾ Miron Costin, postelnicul Ciobanu, și chiar jupănesele toate, fură desbrăcate la piele, furându-li-se hainele și odoarele.

²⁾ Catrina (a lui Ștefan Tomșa), Ileana (a lui Neculai Costin), Maria (care a fost logodită cu Antioh Cantemir), Sanda, Safta și Anastasia.

cea mare era ca nu cumva Duca Vodă să intre din nou în Moldova și „să'l smintească pe el din scaun“. Pentru a evita o atare întâmplare, el supraveghea nu numai în Polonia pe fostul voevod, dar în București chiar pe Doamna Anastasia, mergând chiar până acolo încât îi spiona corespondența.

Lungul roman de dragoste al Anastasiei se sfârșia trist. De trei ori scăpase ea viața lui Șerban, în Moldova, la Constantinopol și la București, reputația și-o compromisese, iar răsplata era acum nepăsare și spionaj. Amărâtă, Doamna își luă copiii și casa, și plecă la Stambul.

Nenorocul o urmări mai departe. Soțul ei, prin oamenii lui de încredere, Anastasie vistiernicul și Cârste vătaful ¹⁾, îi trimise o scrisoare, prin care o ruga să se împrumute de unde o știți cu 180 pungi pentru a-i înlesni eșirea din Polonia și recăpătarea scaunului Moldovei. Șerban, aflând de această misiune, tăia, în Muntenia, calea purtătorilor scrisorii. El trimise slujitori pe la toate drumurile și potecile pentru a prinde pe Anastasie și pe Cârstea. Lângă Buzău, unde se afla și Șerban care mergea la Camenița să se împreuneze cu armata turcească, vistiernicul fu prins. Despre acesta zice cronica frumos că: „mergând într'o luncă, între două rânduri de saragele, el s'a făcut a merge din drum în pădure *pentru treaba lui*, și acolo, aninând o traistă într'un copac, făcu semn lui Spandoni, un om de încredere, și îndată au purces din nou după saragele“. Spandoni, înțelegând șmecheria, luă traista din copac, în care firește se afla scrisoarea Ducăi Vodă, și, sbunghind-o prin pădure, drept la Dunăre ajunse, iar de acolo la Constantinopol, înmânând Doamnei Anastasia epistola soțului ei.

Șerban Vodă, spumegând de necaz, porni la Camenița, învârtind în mintea lui gânduri de răzbunare.

Dincolo, la Stambul, prin vechile legături și prietenii ce avea, Anastasia strânse în curând cele 180 de pungi cerute de soțul ei. Cusu banii, tot numai galbeni de aur, prin antereele oamenilor, și

¹⁾ Nepotul Domnului, cel pe care Gavril Costaki îl luase de gât în Ardeal. Din el se trăgea, în linie directă bărbătească, Eudoxiu Hurmuzachi, adunătorul monumentalei colecții de documente, continuată de d. Iorga.

încredință acest convoi purtător de viitoare măritii nepotului Cârstea și vistiernicului Anastasie, care între timp venise și el din București la Constantinopol. Prin Turcia, prin Muntenia și Transilvania, ei ajunseră cu bine până la Bistrița, unde vameșul Apor Istvan descoperi banii și-i popri. El opri acolo și pe vistiernic, trimițând la Lemberg pe vătaful Cârstea să spue Ducăi Vodă că au sosit bani dela nevasta lui, dar că nu-i poate elibera, decât dacă vine el însuși în persoană să și-i ridice.

Cu alte cuvinte, o cursă întinsă de Șerban Vodă pentru a pune mâna pe Duca și a-i tăia pofta de domnie. Ceiace arată sinceritatea legăturilor reînnoite sub zidurile Vienei și mai arată ce bine făcuse Domnul Moldovei când nu primise propunerea rivalului său de-a veni la București în Octombrie 1683.

Cursa, Duca o înțelese. Dar cum era și bolnav, el nu suportă lovitura. Cum i-a dat Cârstea cărțile vameșului de lea-citit, numai a căzut pe laviță și a început a se văita; iar limba îi pierise și mâinile nu putea să le miște. Deci l'au ridicat și l'au pus în pat. Era într-o Marți seară spre Miercuri, la 24 Martie a anului 1865. S'a mai zvârcolit el o săptămână în chinurile acelei damblăli, și'n Marțea d'apoi, 31 Martie, seara, își dete în fine duhul fostul tejhetar albanez, ajuns Domn al Moldovei, Hatman al Ucrainii și râvnitor al tronului Ungariei. „Spintecându-l doftorii după ce-a murit, s'a găsit în herea lui 27 de pietre roșii și două alte mari în rărunchi, iar plămânelor cele albe au fost arse de sete“. Alexie Balaban, negustorul cel mare „heamșeră cu Duca Vodă“ îl îngropă acolo, la Lemberg, în biserica lui ¹⁾.

Tristă s'a scurs mai departe viața Anastasiei. Galbenii de aur n'au mai încăput în mâinele Doamnei, și cum ei erau împrumutați și trebuiau înapoiți, au început datornicii în Sтамbul s'o urmărească „unii de-o parte, alții de alta, și a o îngrozi, și a o închide, și a o jăcui, care cum puteau. „Iar după ce scăpă în sfârșit de datornici, intră apoi într'alt bucluc și mai mare. Ion Neculce ne povestește astfel trista bătrânețe a Doamnei Anastasia:

„Pe urmă a venit și la mai mare osândă și ocară, c'a amăgit-o

¹⁾ Moartea lui Duca după Const. Filipescu și Nicolae Costin.

un grec de s'a măritat după dânsul. Având ea atâția copii, n'a socotit cinstea ei, că era mai mult bătrână decât tânără. Și după ce a mers după acel grec, a amăgit-o de i-a luat bani și odoare câte a mai avut, de le-a dat Turcilor să'l pue bei la Mania, și-a mai șezut vre-o săptămână cu dânsa, până și-a făcut cheful, și s'a dus apoi la Mania, zicând c'o va aduce și pe dânsa. Și așa, vre-o doi-trei ani a șezut acolo și n'a mai trimis la dânsa s'o ia, până s'a hainit și el dela Turci. Iară ea, la bătrânețe, a rămas și săracă și ocărăță, de voroava oamenilor și cu o casă plină de copii“.

Pe Grecul acela îl chema Libieriu Gheralkari — mai cunoscut sub numele de Liberaki. El era maniot (lacedemonian) și fusese în tinerețe pirat. Prins de Turci, fu condamnat la 7 ani de galere, pe care le și făcu. Când își ispăși pedeapsa, merse la Constantinopol, unde dădu Turcilor să înțeleagă, că dacă l'ar numi pe dânsul șef al Manioților, el ar elibera Morea (Peloponezul) de sub jugul Venețienilor. Turcii erau gata să'l numească bei de Morea, însă fără bani nu se făcea nimic la Stambul. Atunci cunoscă el pe Doamna Anastasia și intră cu ea în legături de dragoste, pentru a-i suștrage sumele de care avea nevoie. Se vede însă treaba că Anastasia, care după cum știm era sgârțită, nu se învoi a-i vărsa aurul ce'i trebuia. El o ceru atunci în căsătorie, însă mândra Doamnă nu se învoi, răspunzând Grecului că nu se cuvine ca o principesă să ia pe un fost pușcăriaș. Furios, Liberakis ceru vizirului să poruncească foastei Doamne a Moldovei să-l ia de bărbat. Anastasia alergă la Patriarhul Constantinopolului, cerându-i ajutor și ocrotire, însă în fața acestui scandal, înaltul prelat o sfătui să înghită hapul și să se mărite. De unde rezultă clar că Grecul Liberakis era amantul Anastasiei. În calitate de fost pirat și de fost pușcăriaș, el încercă acum un șantaj, în fața căruia Patriarhul el însuși dădu îndărăt. Nenorocita Doamnă se pregăti de nuntă și pofti în casa ei toată înalta societate greacă și românească din Constantinopol, spuse musafirilor ei că „cugetând serios asupra lucrului, modestia ei nu'i îngăduie să se înfățișeze înaintea vizirului, și s'a hotărât deci a lua mai bine de bărbat pe oricine, decât a se expune la o atare rușine“. La auzul acestor vorbe, toată lumea părăsi casa, iar popa,

care era în odaia de alături, intră în salon, oficiind căsătoria foastei Doamne cu fostul pușcăriaș! Urmă apoi săptămâna de miere de care vorbește Ion Neculce, și noul Bey de Mania porni în Peloponez pentru a nu se mai întoarce.

Totuși, Anastasia nu muri printre Turci. În anul 1693, urcându-se în scaunul Moldovei fiul ei mai mare Constantin, ea veni la Iași împreună cu el și cu toate fetele ei încă nemăritate. Lipsise 10 ani din țară. Dar nici bătrâneța, nici sărăcia, nici rușinea căsătoriei ei, nu fură în stare să-i schimbe firea lacomă de precupeață. Cum sosi, mamă de voevod, începu un proces lung și samavolnic împotriva boerului Ilie Catargi, bărbatul Mariei, nepoata ei de soră, luându-i toate moșiile, sub pretext că ele constitue zestrea ei dela mamă-sa Doamna Dafina. Catargi — so-crul său Iordachi Ruset fiind fugit de răul Ducăi Vodă în Polonia — n'avu cu ce dovedi că Doamna Anastasia își luase zestre de mult și că moșiile reclamate era zestrea surorii ei Maria¹⁾. El rămase astfel despoiat de averea lui.

Doi ani după sosirea Anastasiei în Moldova, o aflăm la București, unde merse să întovărășească pe noră-sa, Doamna Maria a lui Constantin Duca, pe care o apucase dorul să-și vadă părinții (Constantin Vodă Brâncoveanu și Doamna lui). Stai și te miri, ce mai căuta ea, bătrână, să-și ducă nora în Bucureștii aceia, în care, tânără, iubise, suferise și fusese înjosită.

După mazilirea fiului ei, o aflăm din nou la Constantinopol, judecându-se acum cu Bistrițenii pentru aurul ce'i oprise ei cu 12 ani înainte. Apoi, la a doua domnie a fiului ei, e iarăși în Iași, dela 1700 și la 1703, anul în care, foarte bătrână acuma, își dă obșteșcul sfârșit. O îngropă fiul ei sau la Bârnova sau la Cetățuia, însă mormântul acestei Doamne cu o viață atât de sbuciumată, n'a fost descoperit până azi.

¹⁾ Amintim că Doamna Dafina avusese cu Dabija Vodă o singură fată, Maria, măritată cu Iordachi Ruset, care venea deci soră vitregă a Doamnei Anastasia Duca. Această Maria murise în facere, născând o fată numită tot Maria, care fu măritată cu Ilie Catargi.

CAPITOLUL XXVI.

DOAMNA MARIA CANTACUZINO ȘI SOACRA EI ILÂNCA

S CAUNELE noastre ajungând a fi scoase la mezat, pe de o parte lăcomia Turcului avea de luptat cu mărinimia celui mai bun ofertant, iar pe de altă parte o prudentă politică îndemna Poarta să schimbe mereu niște Domni dușmănoși intereselor otomane. Inclinarea Românilui către politica statelor creștine exasperase Poarta întru atât, încât, în mai multe rânduri, ea hotărî să prefacă țările noastre în pašalâcuri turcești. Un rest de bun simț al Imperiului în decădere, care și dete seama că înfăptuirea unei asemeni dorinți ar fi pricinuit la noi neîncetate și grave turburări, îl făcu să renunțe la planul acesta. Dar o soluție se impunea. Ea fu găsită abia la începutul secolului următor prin introducerea domniilor fanariote, care n'a însemnat decât deghizata transformare a țărilor noastre în raiale otomane.

Deocamdată însă Sultanul se lupta cu voievozi în majoritate încă Români, care după ce umpleau haznalele împărătești cu aur românesc pentru a obține o efemeră domnie, își făceau apoi un punct de onoare național de-a trăda interesele Porții în folosul cauzei creștinătății.

Invălmășeală de scurte domnii precipitate caracterizează acest sfârșit de veac.

În capitolele trecute am văzut pe acești meteori, venind și plecând, guvernând sau numai petrecând, și întotdeauna îmbogățindu-se. Alături de ei femei, care amestecându-se în viața publică făceau rău țării, ca Doamna Ghicăi Vodă, sau dădeau bune sfaturi, ca Dafina Dabija, sau își ajutau numai soții la strângerea comorilor, cum a fost Doamna Anastasia. Și altele în sfârșit de care nu s'a vorbit decât prea puțin, sau de loc, de suntem astăzi în îndoială despre unii voevozi, dacă au avut Doamne sau nu.

Astfel de pildă Mihnea Radu în Muntenia (vezi cap. XXIII p. 262), cel care venise cu o proastă reputație din Stambul, și care se logodi mai apoi cu cercheza Nedelca (Natalia), pe care n'ajunse a o face nici Doamnă, nici soție măcar, fost-a el însurat mai înainte sau nu?

Dar Radu Leon, fiul Tomșei, care în timpul domniei lui în București își logodi feciorul cu fata Ducăi Vodă, ce e cu Doamna lui? nimeni nu ne vorbește de ea. Totuși logodnicul acela, Ștefan Tomșa al II-lea, fiind pe atunci încă un plod mititel mamă-sa trebuie să fi trăit. Unde? Cine era? Nu se știe.

Cât despre Antonie Vodă din Popești (cap. XXIII p. 344) știm că, ajungând la domnie om bătrân, el nu mai avea Doamnă. De foarte bun neam, fiul lui Mihai ot Târșor, cel care în 1608 a fost și pretendent domnesc (fratele Tudorii, țiitoarea lui Mihai Viteazul), Antonie se însurase de tânăr cu *Ilânca*, fata paharnicului Mavrodin din Mănești și a Mariei din Bucov¹). Din această căsătorie avu pe Neagoi Postelnicul din Vai-de-ei, care a fost tatăl Doamnei Maria Brâncoveanu. După moartea Ilincăi, Antonie se reînsură cu *Dancea*, dintr'un neam ce nu ni este încă cunoscut, însă aceasta murise și ea când apucă Antonie din Popești domnia țării, așa încât nici Ilânca nici Dancea nu avură norocul să fie Doamne²).

¹) A postelnicului Stoica ot Bucov, Prahova. Această fată a lor Ilinca mai fusese odată măritată cu Iane spătarul.

²) Totuși, deși Antonie Vodă avea vre-o 80 de ani când urcă treptele tronului, el pare a fi fost însurat a treia oară, de oarece, inscripția crucii

Rămâne Șerban Cantacuzino, însurat și el de două ori, și a cărei soție de-a doua ajunsese Doamnă. Prima soție a lui Șerban fu *Maria din Golești*, fata lui Stroe Leurdeanu. Necunoscute motive făcură pe Șerban s'o părăsească, ceiace pricinui, între altele, ura vistiernicului împotriva foștilor săi ginere și cuscru, ură care duse la acele nesfârșite lupte dintre Golești și Cantacuzini descrise în capitolele dinainte. Șerban se reînsură cu o fată care purta și ea tot numele de *Maria*, fiica unui bulgar din Nicopoli, Clucerul Ghețea.

Acesta, stabilit și boerit în Muntenia, deveni cuscrul marelui Postelnic Constantin Cantacuzino, ceia ce'l făcu să joace și un rol politic, iar după moartea acestuia mereu îl vede amestecat în lupta ce se dădea între Greci și Români, ținând, firește, ca socru al lui Șerban, partea acestora din urmă. În toată această lungă povestire, numele fiicei lui abia apare de două sau de trei ori. Dar că ea, ca femeie, mai simțitoare deci și mai bănuitoare decât un bărbat, o fi aflat mult înaintea Ducăi Vodă despre legăturile dintre soțul ei și Doamna Anastasia, nu încapă îndoială. Când la Constantinopol, ascuns în podul casei Anastasiei, Șerban fu ridicat de ceaușii turci pentru a fi trimis în exil la Crit, și când la București Doamna Ducăi Vodă îi făcu semn în mijlocul unui banchet să fugă îndată căci îi este viața în pericol, firește că Maria Cantacuzino trebuie să fi fost mulțumită că are soțul ei un sprijin atât de puternic și un atât de prețios auxiliar, însă inima ei rănită trebuie să fi sângerat, și în tăcere multe lacrimi s'o fi răspândit prin cămărilor frumoaselor așezări Cantacuziniști din București și din Drăgănești.

Altă durere, mai mare decât cea casnică, pândește pe biata Doamnă Maria. Când, după atâta sbucium și atâtea persecuții, Șerban ajunsese însfârșit Domn al Țării Românești, era firesc că primul lui gând să fie acel al răzbunării. Nici blânda lui mamă, jupâneasa Ilânca, nu-i putu potoli furia. Cu statura-i uriașă, cu ochii lui negri ce-i ardeau ca cărbunii, cu glasul-i de tigru (astfel ni-l descrie Del Chiaro, care l'a cunoscut), el care însăpăimânta

de lângă biserica Cușitul de Argint din București, arată că este ridicată de „Io Antonie Voevod și soția mea Anca“. (G. Florescu).

și pe Turci, de'l făcu chiar pe unul, răcnind la el, să-și scape, de spaimă ceașca de cafea, arzându-și degetele și mâna — un astfel de om nu era făcut pentru milă și îndurare. Iși începu deci domnia tăind și spânzurând pe cine putu prinde din dușmanii lui, și'n primul rând pe ginerele lui Gheorghe Băleanul, Hrizea Vistierul ¹⁾ căruia „viața i-a curmat și^o toată casa i-a pustiit“ ²⁾. Apoi pe Drosu, cel care din porunca Ducăi Vodă îl arestase în 1676, pe care de asemeni l-a omorât, pe ei și pe fiul său, și i-a pustiit casa, de-a trebuit jupâneasa și fetele lui să fugă peste Dunăre la Turci. Dar, întru târziu, după ce'și potoli mânia, și din ce în ce îl stăpâniră mai mult gândurile lui politice care-au fost mari, el hotărî să se împace cu foștii săi dușmani, având nevoie de armonie înlăuntru țării pentru a putea lucra cu atât mai bine în afară, la desrobirea țării de sub jugul Turcesc și închinarea ei către Împăratul Germaniei. În vederea acestei noi politice de împăcare, el trimise în Ardeal după Grigore Băleanu, nepot de frate al Banului Gheorghe și văr deci prin alianță cu Hrizea vistiernicul, cel omorât de el, pentru a-i propune în căsătorie pe fata lui, Smaranda. Zice Filipescu în cronică sa — pe dânsul îl trimisese sol în Ardeal — că era și Domnița „frumoasă și cuminte“, și era și Băleanu „frumos și înțelept“, așa încât a fost o împărăchere pe placul tuturor, și a familiilor care se împăcau, și a țării care era mulțumită de pacea ce li se prevestea. Făcut'au nuntă mare în București cu soli din Moldova și din Transilvania și cu cele opt zile de necurmăte chefuri. Inșă cinci luni mai târziu „Domnița Smaranda căzu la grea boală și într'o zi de Mai (1688) Luni dimineața, datu'și-au sufletul în mâna îngerului lui Dumnezeu. Iară părinții ei, Șerban Vodă cu Doamnă-sa Maria, împreună cu Grigorașcu ginerele, au rămas la mare jale, cu multe lacrimi și cu multe suspine dela inimă, dar nimica

¹⁾ Hrizea era grec de origină, fiul lui Gh. Carida, vistiernic sub Matei Basarab. A luat pe fata lui Gheorghe Băleanu, vel Ban, și s'a zis Hristea ot Popești. El a fost tatăl lui Radu Popescu, cronicarul. Despre el vezi cap. XXIV și XXV.

²⁾ Document publicat de d. Iuliu Marinescu în Arh. Gen. II Oct. — Dec. 1913.

n'au folosit, că moartea n'are fățarie și este la tot omul de obștie întocmai“.

După această durere a Doamnei Maria, urmă alta în curând, pricinuită de moartea soțului ei Șerban Vodă, otrăvit, zice-se, de frații săi, Constantin și Mihai, cărora politica de închinare a țării către Impărat nu li era pe plac (1688). Alte motive de ordin pecuniar o fi tras și ele în cumpăna acestui omor, căci dela moartea jupănesei Ilânca armonia încetase în familie, dând loc, pentru meschine interese bănești, unei învrăjbi cu tragic sfârșit.

În momentul acesta Doamna Maria iese însfârșit din anonimul Istoriei, înfățișându-se nouă ca o vrednică mamă, care luptă pentru legitimele drepturi de moștenire ale fiului ei Gheorghe la coroana țării. Însă cumnații ei nu-și omorâse frațele pentru a lăsa apoi domnia fiului său. Lor li trebuia Domn credincios lor și potrivnic politiciei germane. Puseră deci pe boeri și țara să'l aleagă pe nepotul lor de soră, Constantin Brâncoveanu. Târzia energie a Doamnei Maria fu învinsă. Ea fu nevoită să părăsească, cu toți copiii ei, capitala, retrăgându-se la moșia lor Drăgănești. Acolo așteptă, încă nu resemnată de loc, știri dela ginerele ei Constantin Bălăceanu, care și pusese de gând să răstoarne pe Brâncoveanu, restituind coroana cumnatului său Gheorghe Cantacuzino.

Aga Bălăceanu, fiul lui Badea zis Ușurelul¹⁾, a fost, alături de hatmanul Buhuș al Moldovei, ultimul erou pe care l'a avut țara până la Renaștere, erou de teapa vitejilor lui Mihai. Era din firea lui războinic și i plăceau aventurile și gloria. Crònica spune de el că și „întindea mintea după păreri nebune, și credea în vitejii și'n cai și'n arme“. Credincios fostului său Domn și socru²⁾, era băgat până'n gât în politica germană. Cum Șerban, înainte de-a muri, era pe punctul de-a se închina Impăratului Leopold I, pentru care scop trimisese la Viena pe frate-

¹⁾ Fiindcă în 24 de ceasuri a făcut, călare (schimbând caii firește), drumul dela București la Iași, când îl trimise C-tin Vodă Șerban la Gheorghe Vodă Ștefan pentru a cere să nu omoare pe frații lordachi și Toma Cantacuzino, închiși la Buciuiești împreună cu Doamna lui Vasile Lupu. (Vezi cap. XXII).

²⁾ El ținea în căsătorie pe Maria Cantacuzino, fata lui Șerban Vodă.

său Iordache și pe ginere-său Bălăceanu, acesta, aflând acolo de moartea socrului său și de alegerea Brâncoveanului ca Domn al Munteniei, se înțelese cu Nemții pentru a-i aduce fără întârziere în țară, dând domnia cumnatului său, care se va închina lor. Acesta era însă minor. Urma, după planul Bălăceanului — căci în splendidu-i avânt creștinesc și patriotic își băgase, firește, și ambiția coada — ca Doamna Maria să fie numită regentă, și el, ginerele și cumnatul, să fie primul sfetnic al țării.

Intors deci din Viena, unde se înțeleșese personal cu împăratul, Bălăceanu, numit colonel în armata austriacă, se întâlnește în Brașov cu Prințul de Baden și cu generalul Haissler și intrară tus trei în Oltenia cu un numeros corp de armată. Domnul care se afla la Brâncoveni (Olt) li trimise pe Șerban Grecianu și Barbu Brăiloi pentru a parlamenta. Inșă aceste parlamentări ale Brâncoveanului le cunoșteau Nemții. La orice cerere a lor, Vodă răspundea: „Da, cu vremea!“ de-a rămas la noi această expresie de tărăgăneală cu numele de *vorbă brâncovenească*: da, cu vremea! Armatele imperiale trecură Oltul, Vodă retrăgându-se dela Brâncoveni la Șerbănești, dela Șerbănești la Potlogi, dela Potlogi la Buzău, de unde trimise în grabă la Poartă să ceară ajutor. Intre timp Prințul de Baden plecă la Sibiu, iar armatele de ocupație, sub conducerea lui Haissler și a lui Bălăceanu înaintară parte asupra Târgoviștei, parte asupra Drăgăneștilor pentru a proclama pe minorul Gheorghe Cantacuzino voevod al Țării Românești. Acolo aștepta înfrigurată Doamnă „plină de fumuri în cap pentru aceste măririi“.

Inșă, după porunca Porții, Tătarii intraseră în țară, iar Sultanul el însuși înainta înspre Dunăre. Față de această întorsătură a lucrurilor, Brâncoveanu, Haissler și Bălăceanu se întâlniră chiar în Drăgănești, moșia Doamnei Maria, și acolo, după fierbinte rugăminți ale Domnului, Haissler hotărî retragerea trupelor sale spre a evita ciocnirea armatelor germane și turce pe teritoriul țării.

Brâncoveanu scăpase de pericol. Se întoarse triumfător în București, anunțând Sultanului că el alungase pe Nemți și că în urma armatei imperiale în retragere mergea Doamna Maria, cu

fiul și fetele ei, să'și caute un refugiu în Ardeal. Ceia ce era adevărat.

Doamna se stabili la Sibiu înconjurată de onorurile autorităților, după porunca Impăratului, care voia să fie tratată ca văduva fostului său aliat și ca mama unui minor năpăstuit, căruia i se cuvine de drept scaunul Țării Românești și coroana Byzanțului. Impăratul, împărăteasa ¹⁾, miniștrii (Principele de Baden și contele Stratmann) îi scriau epistole autografe, care au fost publicate în întregime în genealogia banului Mihai Cantacuzino:

„Luminată Princesă și a Noastră iubită“ îi scrie Leopold I. Am aflat cu deosebită întristare a sufletului Nostru, și împreună pătimim la întristarea Luminății Tale, și ca să te ușurăm și să te parigorisim (traducerea e din secolul al 18-lea), ca să arăt către tine a noastră împreună mâhnire și părintească dragoste, am poruncit la al nostru Gheneral Haissler ca să aibă purtare de grijă și să te trimită la Curtea Noastră, împreună cu familia și cu familia Bălăceanului, ca să te putem îngriji mai cu temei și să'ți arătăm toate acele semne împărătești ale milostivirii noastre, ș. c. l... S'au dat în orașul Viena, Mai, anul 1690, Leopold“.

Cu toată această împărătească invitație, Doamna Maria nu s'a dus la Viena, căci avea nevoie să fie cu fiul ei la granița țării, pentru a ajunge cât mai repede în București, când, prin vitejiile ginerului ei, nădăjduia că va fi învins odată usurpătorul de Brâncoveanu. Însă în curând armatele imperiale și otomane se întâlniră din nou în munții Transilvaniei și'n marea bătălie dela Zernești (11 August 1690) aga Constantin Bălăceanu căzu glorios pe câmpul de luptă, dovedind astfel că nu era din parte-i glumă când „crezuse nebunește în vitejii, și'n cai, și'n arme“.

Dar Doamna Maria rămase fără sprijin. Mai primi, nu e vorbă, scrisori dela Impăratul și dela Impărăteasa, cu multe vorbe frumoase de condoleanță și compătimire, însă la Viena nu mai fu poftită. Ea rămase în Sibiu, îngrijind de educația tânărului Gheorghe și de căpătuiala fetelor ei nemăritate.

Pe Casandra o dădu în 1699 după Dumitru Cantemir, fostul și viitor Domn al Moldovei, pe Ilânca după Istrati Urdăreanu

³⁾ Eleonora Magdalena Theresa.

și pe Bălașa după Grigore Vlastò. Maria Bălăceanu, trăi, nenocită, pe lângă mamă-sa, iar Gheorghe se însură mai târziu cu Ruxanda Rosetti (fata lui Iordachi a lui Antonie Vodă), din care se trage ramura zisă azi Șerban Vodă.

În tot timpul lungii domnii a lui Brâncoveanu, Doamna Maria și fiul ei rămaseră în Sibiu. Abia în 1714, ei se întoarseră în țară, unde Gheorghe Cantacuzino capătă bănia Craiovei, iar bătrâna lui maică se călugări la mănăstirea Dintr'Un Lemn, în județul Vâlcii. Acolo mai trăi, împreună cu fiică-sa Bălașa, încă 9 ani, până ce, foarte bătrână se stinse în anul 1723.

Bucureștii păstrează amintirea ei prin strada care-i poartă numele, strada Doamnei, pe care nici o administrație comunală nu s'a învrednicit s'o numească cum ar trebui: strada Doamnei Maria Cantacuzino. Ba din potrivă, prin 1924 o mutase pe biata Doamnă Maria tocmai în Parcul Bonaparte. Din fericire însă, un nou primar, la un Sfântu Dumitru, a mutat-o la loc.

Strada poartă numele acesta după biserica Doamnei, acea foarte solid construită biserică ce se află înăbușită în curtea unor mari clădiri moderne, între calea Victoriei și strada Doamnei. Nevasta lui Șerban Vodă o făcu cu cheltuiala ei, în anul 1683, drept mulțumire și laudă Domnului pentru izbânda creștinilor sub zidurile Vienei. În curtea bisericei era o casă mare în care locuiau copiii ei, Gheorghe și fetele, căreia i s'a zis multă vreme casa Beizadelor, iar peste drum era casa lui Vodă Șerban și a Doamnei Maria (Legățiunea Rusiei pe calea Victoriei), zidită de Șerban Cantacuzino el însuși pe locul moștenit dela bătrânul Postelnic. Casa aceasta, încăpătoare și luxoasă, a fost palatul domnesc a lui Vodă Șerban, care nu voia să locuiască în Curtea Vechie, poate din pricina neplăcutelor amintiri din vremea lui Gheorghe Duca.

Când, după moartea lui Șerban, nepotul său Constantin Brâncoveanu, ajuns Domn, avu nevoie de-un drum drept și scurt între casa beizadelor sale și moșia sa, Mogoșoaia, el tăia tot ce-i sta în cale pentru a croi Podul Mogoșoaia, ajuns artera principală a Capitalei, Calea Victoriei. Din fundul Sibiului ei, Doamna Maria protestă, dar firește zadarnic, că i s'a tăiat locul în două, și

c'a rămas curtea ei pe deo parte a străzii și casa beizadelor pe de cealaltă parte.

* * *

Înainte de-a încheia șirul povestirilor acestor vieți de Doamne și Domnițe muntene dela sfârșitul secolului 17-lea, se impune a se arăta cum a fost sfârșitul acelei femei, despre care n'am putut face un capitol deosebit, dar care prin personalitatea și prin sufletul ei de sfântă, ar merita o carte întreagă scrisă de-o pană iscusită. E vorba de Domnița Ilânca, fata lui Radu Vodă Șerban, jupâneasa marelui postelnic Constantin Cantacuzino și mama voevodului Șerban.

În paginile acestei cărți am întâlnit-o dela naștere, la 1611 în cetatea Sucevei, am urmărit-o la Viena, unde primi dela măică-sa, în preajma curții Habsburgilor, o creștere cu totul deosebită, am văzut-o apoi venind la București sub domnia rudei sale Matei Basarab, care o mărită cu postelnicul Cantacuzino, am văzut-o cum, soție devotată și mamă iubitoare a 12 copii, își petrecu o viață de patriarhală jupâneasă, gospodărind cu hărnicie numeroasele lor moșii, am văzut-o la mormântul sugrumatului ei soț asistând la jurământul fiilor că vor răzbuna sângele nevinovat al tatălui lor, am arătat-o amestecată în lunga luptă cea urmat între Cantacuzini cu Goleștii și cu Bălenii, stăruiind pentru a se dăruia viața celui ce-i omorâse bărbatul (Stroe Leurdeanu), îngrijindu-și fiii când erau la închisoare, uneltind scăparea lor din ghiarele dușmanilor, mergând cu ei la Constantinopol, întorcându-se iar când se întorceau, și în sfârșit, când izbucni triumful cauzei cantacuzinești prin înălțarea fiului ei Șerban în scaunul țării, am văzut-o încercând să potolească furiile răzbunătoare ale acestuia.

Dela moartea postelnicului toți fiii lui au trăit uniți, strânși ca un singur om, căci numai astfel au putut lupta pentru triumful cauzei lor. Cel mai mare, Drăghici, era ca și tată-său bun și fără ambiții. Lupta împotriva lui Ghica și a lui Stroe s'a dat la început numai în vederea unei răzbunări, a pedepsirii vinovatului — dreptul talionului. Dar după moartea lui Drăghici, (de boală la Constantinopol, 1667) rămânând Șerban capul fa-

miliei, el își băgă de pe atunci în gând să fie Domn. Lucra încet, cu perseverență, cu energie, cu ură, frații lui poate nici nu băgară de seamă, decât în afară de Stroe Leurdeanu, Gheorghe Băleanu și Duca Vodă, care-i pătrunsese gândul, mai era și bătrâna lui maică, care-și cunoștea feciorul ale cărui ambiții nu fură pentru ea o taină.

Ea suferi mult de lucrul acesta — o și spuse, în spovedanie, duhovnicului ei — fiindcă pe de o parte știa dela răposatul ei soț, care refuzase coroana țării, că mai bine e să trăești gospodărinte la moșii decât să umbli după măririle ce trag după sine atâtea neajunsuri; și apoi, fiindcă firea aprinsă și lacomă a lui Șerban o făcea să bănuiască că de-ar ajunge Domn, ar nedreptăți pe frații lui în împărțeala averei — imensă — a Cantacuzinilor. Gândul acesta nu lăsa bătrânei răgaz de odihnă. În mai multe rânduri își refăcu diata — testamentul — împărțind fiecare petec de pământ între cei 4 feciori mai mici ai ei, căci cei doi fii mai mari, zicea ea, își luase de mult partea, la însurătoarea fiecăruia, încă pe vremea când trăia postelnicul. Mereu repeta ea aceeași vorbă, că n'au ei a se amesteca în averea fraților mai mici.

În sfârșit, după înălțarea lui Șerban în scaun, postelniceasa Ilânca, ajunsă la mari bătrânețe, 71 de ani, se hotărăște să facă pentru mântuirea sufletului ei o călătorie la Ierusalim la Sfântul Mormânt. Intrucât s'ar fi putut să se prăpădească pe drum, și tot cu grija la ce s'ar întâmpla după moarte, se hotărăște să mai facă o ultimă și hotărâtoare diată, prin care să mai împartă odată feciorilor ei, atât averile cât și cumițele sfaturi ale unei mame bătrâne, înțelepte și bune. Scrisoarea aceia, datată din 1 Septembrie 1682, e una din cele mai extraordinare din câte se pot citi în prăfuitele arhive ale corespondențelor bătrânilor noștri. Reesă din ea, nu numai sufletul ales și cugetul înalt al Domniței Ilânca, dar o pătrundere a lucrurilor, o chibzuială și o finețe care contrastează cu moravurile unor vremi, pe care ni le închipuim barbare.

Adevărat este, pe de altă parte, că din pricina lipsei de respect pentru viața aproapelui ce caracterizează acea epocă, precum și din faptul că nu o cunoaștem încă îndeajuns, noi ne-o în-

chipuim mai sălbatică decât era. Și la urma urmei, sălbatec și barbar sunt două noțiuni diferite. În veacul al 17-lea moravurile erau la noi încă destul de barbare, însă felul traiului era civilizat. Luxul ce se desfășura la Curte, frumusețea caselor particulare ce minuna pe toți străinii cari treceau prin țările noastre, bunul gust și bogăția în îmbrăcăminte, la masă, la banchete ¹⁾ la plimbări în carete pe la mânăstiri și pe la feredee, învățătura multor fii de boeri cari vorbeau curent mai multe limbi vii și deseori latinește, ca de pildă stolnicul Constantin Cantacuzino el însuși, cilibiul, mult învățatul, precum și Miron Costin și fii lui amândoi și fiii hatmanului Buhuș ²⁾ și câți alții pe care nu-i știm — toate aceste dovedesc o civilizație înaintată, și care ne-a dat pleiada cronicarilor, pe Milescu și pe Cantemir, și care ne-ar fi putut da și poeți de-ar fi fost limba puțin mai cioplită prin mânuirea ei mai de timpuriu în cancelariile domnești și judecătorești.

În atare condițiuni nu trebuie să ne mire finețea jupânesei Elenca, crescută la Viena, și care-și trimise fiul spre învățatură la Roma și la Padova, ci trebuie numai să admirăm deșteptăciunea, pătrunderea ei, și înaltu-i suflet curat.

„Ajungând la vârsta bătrânețelor „zice ea“ cugetat-am în inima mea către prea bunul Dumnezeu ca să călătoresc către Ierusalim, să mă închin acolo sfântului loc unde a fost îngropat prea curatul trup al Sfinției Sale și să plâng mulțimea păcatelor mele. Drept aceia fiind eu gata asupra purcesului, am chemat aci pe toți cei dela inimă ai mei iubiți cuconi: Constandin i Mihai i Matei i Iordachi, dându-le poruncă și învățatură precum se cade tuturor celor ce iubesc fii lor, poruncindu-le a păzi

¹⁾ Am arătat la capitolul doamnelor lui Vasile Lupu ce bogate erau mesele domnești. Ciudat este că dăm și atunci, și mai târziu, sub domnia lui Constantin Duca, de întrebuițarea furculiței, despre care se știe că în Franța și în Anglia a fost introdusă abia în secolul al 18-lea. Nu era firește, la noi, de usaj curent, dar totuși dăm de urmele ei.

²⁾ Ion Gninski, sol polon, trece prin Moldova în 1678, și e întâmpinat la Iași de Ion Costin, fiul lui Miron, și de tânărul Buhuș (Niculai?), fiul hatmanului, care-i țin cuvântări pe latinește, și chiar într'o atât de bună latinească, încât mândrul Polon rămâne uimit de învățătura acestor fii de boeri Moldoveni.

toate câte sunt scrise aici mai jos: Intâi, fiii mei, să vă îmbrăcați cu frica lui Dumnezeu, și lui să slujiți și lui să vă închinați. Și să vă iubiți unul pe altul, lăcuind întru o dragoste frățască după cum este zis „unde vor fi frați adunați în numele meu, acolo sunt Eu prin mijlocul lor“. Drept aceia, fii mei, să locuiți toți împreună, ca cum ați fi într'un suflet, să nu se despartă unul de altul nici cât, ci să cinstească cel mai mic pre cel mai mare, cum se cade, așijderea și cel mai mare să iubească pre cel mai mic, după cum este zis.

După aceia, dragii mei fii, iată că aleg din mijlocul vostru pe fiul meu Constandin, supuindu-l a fi în locul meu ispravnic, adecă să aibă el voe a căuta casa mea, și de toate satele, și moșii și țișanii mei...“

Apoi urmează diata, în care mai lămurește odată că fiii mai mari, Drăghici și Șerban, și-a luat partea lor pe când trăia încă postelnicul, unul Măgureni și celalt Drăgăneștii, dar cu toate aceste îi mai lasă lui Șerban Vodă o seamă de moșii pentru a-și înzestra fetele. Și înșfârșit, închee cu aceste vorbe, care te face să te gândești la măruntele drame familiare, ale căror taine nu au pătruns până la noi, dar care mult o fi făcut să sângereze inima bătrânei postelnicese:

„Feții mei, vă mai adaog o învățătură din cele ce știu că v'a învățat tatăl vostru și v'a și legat cu blestem; acum dar și eu aici urmez și vă leg sub blestemul lui Dumnezeu și sub blestemul meu cel părintesc, ca să nu vă plecați urechile voastre sub ascultarea cuvintelor jupâneselor voastre, de cele proaste și vrăjbitoare, care fac fraților neviață; nici să se amestece ele în vorba voastră ce veți avea voi între voi sau pentru moșii sau pentru alte trebi. Iară de veți avea cumva ceva bănuială, ca niște oameni, voi singuri în taină să vă tocmiți și să vă împăcați, precum știți că și noi v'am păzit și v'am ținut pe toți la un loc neosebiți, așa și voi să îngăduiți unul altuia, ca nu care cumva să stricați numele cel bun al neamului nostru“.

Dar ei l-au stricat. Abia plecă bătrâna în pelerinaj la Sfântul Mormânt ¹⁾, Șerban Vodă ceru dela frații lui catastiful moșii-

¹⁾ O întovărășise în această călătorie fiul ei Mihai și fiica ei Stanca.

lor și diata mamei lor pentru a le cerceta. Nu le putu avea, spunând Cantacuzinii că nu știu unde sunt. Doi ani mai târziu, în 1684, jupâneasa Elenca se întorcea dela Ierusalim, curată de păcate și încă sănătoasă și plină de energie. Fiul ei Domnul Țării, îi ură bun sosit și-i ceru catastiful și diata. Mamă-sa refuză să i le dea. Șerban își rotogoli ochii de cărbuni și-și slobozi glasu-i de tigru. Elenca rămase neclintită. Vodă trimise la ea pe Iacob Patriarhul Constantinoplei pentru a o îndupleca, postelniceasa nimic. Ii trimise pe Dosoftei, patriarh al Ierusalimului și a toată Palestina, dar bătrâna rămânea stâncă de piatră. Dosoftei mărturisește el însuși cum de două ori l-a chemat Vodă și „călcând fățiș îngrijirea și hotărârea jupânesei Elenca, ca unul ce stăpânea și era puternic, ne-a trimis îndărăt la dânsa ca să cerem și să luăm catastifele și toate hărțile împărțelei de atunci, ca să le aibă el spre întemeierea și statornicirea acelei împărțeli. Iar ea, dacă am venit noi și am spus o astfel de poruncă, a răspuns că nu dă nici catastifele, nici scrisorile“.

În fața acestei hotărâte voinți, Vodă se închină, așteptând deacum ceasul când mamă-sa va închide ochii — ceiace se întâmplă abia 3 ani mai târziu.

La 2 Martie 1687, jupâneasa Elenca Cantacuzino muri în casa ei din capul podului Cilibiului (Sf. Apostoli), la vârsta de 76 de ani. Imprejurul patului ei de suferințe se afla tot neamul ei, feciori și nurori, nepoți și nepoate, și patriarhul Ierusalimului și ieromonahul Ștefan, duhovnicul muribundeii. Singur Șerban Vodă, chemat cu trebile domniei aiurea, nu era de față. Innainte de-a închide ochii pentru totdeauna, bătrâna „fiind în toată firea, cu limba nescrintită, în mințile cele mai bune care le-a avut din tinerețe până la bătrânețe“ a chemat din nou pe Mitropolitul Theodosie și în fața tuturor rudelor adunate a lăsat cu limbă de

Dela Ierusalem, unde dăruise Sfintele Locuri „cu multe și scumpe daruri“ ea plecă la muntele Sinai, dăruind și mănăstirea de acolo cu bani și odoare. Întorși în țară, Mihai Cantacuzino, marele filantrop care a făcut spitalul Colții, întreținut în întregime de el, zidi în creeri Carpaților, în domeniile lui din Prahova, o mănăstire pe care, în amintirea călătoriei lui, o numi Sinaia, cea menită să adăpostească 200 de ani mai târziu pe întâiul rege și pe întâia regină a României, și să fie azi reședința de vară a Dinastiei noastre.

moarte să nu se schimbe nimic din testamentul ei din 1682, care a fost și rămâne voința ei cea din urmă.

Dar abia coborî trupul ei neînsuflețit în bolnița bisericii din Mărgineni, alături de-al postelnicului Constantin, că vrajba între frați începu. „Fiind Șerban Vodă om mânios și silnic, poftea să fie toate după părerea lui. Pentru care a cerut dela Mitropolit și i-a și dat scrisoarea (testamentul) și a luat-o precum i-a fost voia“. Mai mult de cât atât. Pentru a avea și după lege dreptatea din partea lui, el silii pe duhovnicul mamei sale, care era și duhovnicul lui, ieromonahul Ștefan ¹⁾, să ticluiască o scrisoare plină de neadevăruri, prin care mărturisea că „fericita Doamnă Elena postelniceasa, fiind aproape de moarte și slabă de tot, m'a chemat pe mine de-am scris o carte pentru niște sate... care am scris eu cu mâna mea, și acea carte o țiu frații Măriei Tale, și mărturie pui pe Dumnezeu cum că Doamna cu gura ei m'a învățat să scriu. Iară încă aproape n'am fost ca să înțeleg ce zice, fără numai dumnealui Constantin spătarul Brâncoveanul (nepot de fiică, viitorul Domn) vorbea cu Domnia ei și pe urmă venea la mine și-mi zicea: Zice Doamna să scrii cutare și cutare, și eu, ca un prost, scriam ce-mi zicea dumnealui. Iară pentru pecete, nu putea Doamna să pecetluiască, ci dumnealui spătarul au luat-o și au pecetluit“.

Deacum, cu o atare scrisoare în mâinile sale, Șerban Vodă strică diata maică-sei, și, făcând el împărțeala averii după plăcul lui, își luă firește partea leului. Optsprezece luni mai târziu el muri subit în palatul domnesc din București, și dacă zvonul care umbra prin țară, că el a fost otrăvit de frații sei Constantin și Mihai, era adevărat, apoi se vede acum lămurit că nu numai politica lui de închinare către Germania ar fi fost cauza acestui omor.

După înmormântarea voevodului și urcarea în scaun a nepotului său Brâncoveanu, ieromonahul Ștefan răsufală de păcatul ce-l înăbușea, și s'apucă să facă o nouă scrisoare, arătând cum se întâmplase cu adevărat moartea postelnicesei care fusese „în

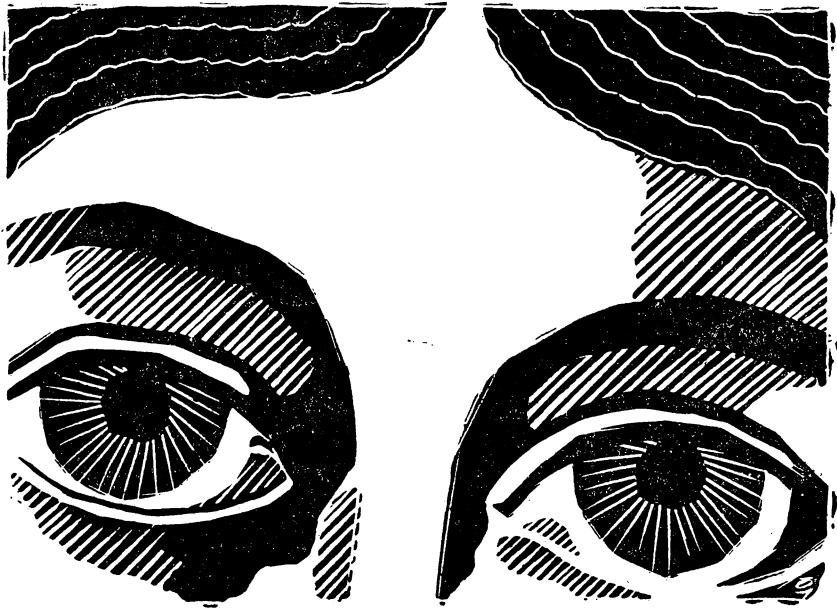
¹⁾ El era egumenul mănăstirei zisă pe atunci a Arhimandritului, fosta mănăstire a Târnovului, astăzi biserica Sfinții Apostoli.

toate mințile ei”, însă cum defunctul voevod îl chemase la dânsul silindu-l să ticluiască acea mincinoasă scrisoare arătată mai sus: „Și având Șerban Vodă și pe Duhovnicia Mea mânie și rea pizmă, căci m’am aflat martor la amândouă diatele, lăudându-se că dacă nu-i voi face scrisoarea după izvodul ce-mi va trimite, ca să fie acele diate întru nimic, nu va căuta că i-am fost duhovnic și Domnii Lui, ci tocmai cu ocna mă va pedepsi. Deci, temându-mă de urgie și de ură năprasnică, i-am făcut scrisoarea precum a vrut și a poftit; care scrisoare a mea, când s’ar ivi vreodată la vre unii de-ai lui Șerban Vodă, ca să-și facă cu dânsa vre-o îndreptare, acea scrisoare să nu se ție în seamă, că de mare nevoie și de groază am făcut-o”.

Asemeni scrisori au mai dat și ambii patriarhi, mărturisind cu autoritatea lor dinaintea lui Dumnezeu și a oamenilor, că postelniceasa Elenca fusese, și când își făcuse diatele și când murise, în toată firea și în mințile ei cele bune, iar că scrisoarea popei Ștefan duhovnicul îi fusese smulsă cu sila de samovolnicul Șerban Voevod.

Și așa și-au luat frații Cantacuzinești moșiile înapoi; dar și păcatul unui fratricid și-l luară în suflet, stricând astfel, împotriva voinții postelnicesei, bunul nume al neamului lor. Și cum — zice-se — fapta rea nepedepsită nu rămâne, vom vedea mai târziu cum își ispășe stolnicul Constantin păcatul acestui omor.

CAPITOLUL XXVII.

DOAMNE MOLDOVENE LA SFÂRȘITUL VEACULUI AL 17-lea

IN Moldova, a doua jumătate a veacului al 17-lea nu ne-a dat decât două doamne mai de seamă, pe Dafina Dabija și pe fiică-sa Anastasia Duca, pe care le cunoaștem din capitolele trecute. Celelalte s'au perindat prin țară, aproape nebăgate în seamă.

Ilieș Alexandru (1667—69) fiul lui Alexandru Ilieș, nepot lui Ilie Turcitul și strănepot lui Petru Rareș, a fost ultimul mușatin care a domnit la noi. Prin el — sau mai curând prin fiul său Radu care n'a domnit — se stinge pentru totdeauna dinastia vechilor voievozi moldoveni, coborători din Bogdan Vodă și din Ștefan cel Mare.

Ilieș Alexandru trăise toată viața lui la Constantinopol, așa încât nici nu știa vorbi românește, și, sosit domn la Iași, avu nevoie de tâlmaci pentru a se înțelege cu supușii săi, ceea ce nu-l

împiedecă pe bătrânul cronicar Neculce să scrie despre el că: „Domn așa de îndurător și milostiv ca acesta n'a mai venit altul la Moldova... Era bun și milostiv, el și Doamna lui“.

Doamna aceasta trebuia să fi fost bătrână ca și el, căci ei s'au urcat în scaun 40 de ani bătuți după ultima domnie a tatălui său. Ea era din neamul Cantacuzino, după cum se vede gravat pe-a anaforiță din biserica Trei-Erarhi din Iași: „Cu mila lui Dumnezeu Ilieș Voevod a toată Moldo-Vlahia cu prea evlavioasa Doamna Cantacuzino“ (Inscripția, firește, grecească). Mai mult nu știm despre această Doamnă.

Ștefan Petriceicu Vodă (1672—74) socrul aceluși Chiriac Sturdza care refuzase coroana țării oferită de boeri, spunându-le că dacă îl vor face Domn, întâi pe cei ce l'au ales îi va tăia — Ștefan Petriceicu, ales în locul ginerelui său, avea de soție pe *Maria Catargi*, care, bătrână, ajunsese și Doamnă. Izgoniți din scaun de Dumitrașcu Cantacuzino, ei se refugiă amândoi la prietenii lor Polonii, la Buczacz, în Podolia. Acolo muri Doamna Maria, un an mai târziu (1675), fără a mai prinde deci a doua domnie, scurtă și plină de peripeții, a soțului ei ¹⁾.

Despre Dumitrașcu Cantacuzino (1674—75 și 1684—85), știm că a fost însurat cu o *Ruxanda*, probabil o greacă din Constantinopol. Afirmația d-lui G. O. Lecca, cum că nevasta lui ar fi fost Alexandra Potocki, este greșită. Nici o legătură n'a fost între Poloni și Domnul acesta, care și-a petrecut aproape toată viața la Constantinopol, ca și mușatinul Ilieș Alexandru. Chemat, când era flăcău, de către unchiul său Constantin Postelnicul la București, el urzi cu Stroe Leurdeanu acel complot care costă viața binefăcătorului său, și rămase apoi în București numai cât ținu domnia întâi a lui Grigore Ghica. În 1665 plecă din nou la Constantinopol, unde se însură, devenind apoi capuchihaiu lui Petriceicu Vodă la Poartă. Fire de om netrebnic, precum uneltise moarte lui unchiu-seu, astfel luă acum locul domnului care și pusese încrederea în el. În Moldova sosi fără Doamna lui, pe care o lăsă acasă la ei pe Bosfor, întrucât era însuși nesigur

¹⁾ Ștefan Petriceicu — cel ce „domnea de-a călare“ — este, prin femei, străbunul marelui nostru istoric, Bogdan Petriceicu-Hașdeu.

de durata unei domnii căpătată fără bani — ba mai mult, fiind sărac, îi plătise Turcii cheltuiala drumului. Domni un an, o deplorabilă domnie, fu mazilit, trimis la Stambul și retrimis apoi, abia 10 ani mai târziu, din nou domn al Moldovei, unde tot numai un an îi îngăduiră boierii să le rămâe domn.

Despre isprăvile acestui om, ni povestesc letopiseții un amănunt picant:

„Doamna lui stătea în Țarigrad. Iar el aici își luase o fată a unei rachierițe de pe Podul Vechi ¹⁾, anume Arhipoiaia, pe care o chema Anița, și era țittoaarea lui Dumitrașcu Vodă, și o purta în vedere între toată boerimea, și o ținea în brațe de-o săruta, și o purta cu sălbi de galbeni și cu haine de șahmarand și cu șlic de sobol și cu multe odoare împodobită, și era tânără și frumoasă, dar plină de suliman ca o fată de rachieriță. O trimetea din curtea domnească cu seimeni, și cu vornici, și cu comiși ziua amează mare pe uliță, la feredeu și pe la mânăstiri și pe la vii în plimbare; și făcea pe boeri deși trimeteau jupânesele cu dânsa, și după ce venea acasă, trimetea jupâneselor daruri că i-au făcut cinstea de-au mers cu dânsa la primblare“. Dacă era Anița Arhipoiaia tânără și frumoasă, în schimb era Dumitrașcu Vodă om bătrân și urât. Zice cronica căși scotea seara dinții din gură și-i punea pe masă, iar dimineața îi scotea de pe masă și-i punea iar în gură.

În timpul acesta, doamna Ruxanda, care stătea în Țarigrad, își mărita fetele, cu greci de-ai lor, pe Elena cu doctorul Duchi și pe Casandra cu Nicolae Mavrocordat, fiul Exaporitului, viitorul domn. Cu un fiu, mort holtei în 1713, se stinse în ramură bărbătească, neamul uriciosului domn Dumitru Cantacuzino, mort în Constantinopol după mazilirea lui.

Antonie Ruset Voevod, fostul Chiriță Dracu, se urcă și el în scaunul Moldovei, pe care'l ocupă trei ani, dela 1675 la 78. Boer influent prin el însuși, prin frate-seu Constantin Cuparul, și prin verii lui Cantacuzinii, obținu scaunul țării fără greutate, însă spre marea lui pagubă. Moldovenii au fost mulțumiți de domnia lui, însă nu și de fii sei. Cel mai mare, Alexandru, care

¹⁾ Stradă care se întindea dela Trei Erarhi la Târgul Cucului.

se afla la Curtea Ducăi Vodă la București, începu să plângă de bucurie când auzi că tată-seu se făcuse domn. Apoi însă „se semeți“, zice cronica, și venind în Iași se apucă, împreună cu frații sei, de multe năzbâtii, batjocorind fetele oamenilor, fără a căuta de erau țărance, târgovețe sau jupănese de boeri. Altfel erau băeți buni și cavaleri; de li se întâmpla, în chefurile lor nocturne, vreun neajuns, ceartă, bătae sau d'al d'astea, ei nu pârau domnului pe nimeni. Totuși, când după trei ani își pierdu Antonie Vodă domnia și plecă, supus, la Constantinopol, Duca Vodă îl pârî, pe el și pe fii sei, că au jefuit țara, încât turcii îl supuseră la cele mai grozave chinuri: îi înfigeau cue sub unghii și-i dădeau să înghită tulpăne, pe care apoi le trăgea îndărăt, scoțându-i mațele afară pe gură. El muri în curând de pe urma acestor cazne, rămânând familia lui la mare sărăcie.

Nicăeri, până mai deunăzi, nu s'a auzit vorbindu-se de doamna lui. S'ar fi putut bănui chiar că, Antonie Ruset fiind bătrân, femeea lui era moartă când apucă el scaunul Moldovei.

Însă din jurnalul de călătorie al solului polon Ion Gninski care a trecut prin Moldova în 1677, aflăm că ajungând solul în Iași în Iunie al aceluși an, după ce fii lui Miron Costin și ai hatmanului Buhuș îi ținură discursuri pe latinește, spre marea lui surprindere și mulțumire, fu invitat la Curte în audiență la Vodă, care-i dădu și un strălucit ospăț. Drept recunoștință, solul lui Sobieski „trimise domnului un vas cu beuturi alese, iar *pentru doamnă* o casetă mare de argint, frumoasă“.

Va se zică, Anton Rosetti avea și el doamna lui. Dar mai mult nu știm nimic de ea.

Ajungem însfârșit la voevodul Constantin Cantemir, despre a cărui origină tătărească vom vorbi la domnia fiului său Dumitru. El era un boer mazil din Silișteni, în ținutul Fălciului, fiul lui Toader Cantemir și al Mariei, moartă când avea el șase luni. Născut în 1612, își petrecuse tinerețea în Polonia, unde învățase carte, puțină, și mânuirea armelor, bine. Trecea drept ostaș viteaz și căpitan priceput. Intors dela Leși cu'n astfel de renume, intră întâi în slujba lui Vasile Lupu și apoi trecu în Muntenia sub Grigore Ghica, unde rămase până la mazilirea a-

cestuia. Stabilit apoi din nou în Moldova, înaintă repede în ranguri, până ajunse și Domn.

Întâia lui soție fu *Anastasia*, o nepoată de-a lui Ghica Vodă, după cum ne-o spune fiul său Dumitru. „În 1646, fiind în vârstă de 34 de ani, silit de Vodă (a pricepe coactus!) ia pe cea întâi a lui soție, *Anastasia*, nepoată de vară după tată a Domnului însuși“. Însă după 6 săptămâni de căsnicie *Anastasia* moare de ciumă, lăsând, în 1646, un *Cantemir* încă tânăr și plin de avânt războinic.

Frământat de neastâmpăr, își întoarce privirile spre locul lui de baștină — Fălciul — și-și alege o mireasă cunoscută poate din copilărie, pe *Ruxanda Gane*, — „ex nobili ganestiorum familia“ spune Dumitru *Cantemir* în cartea lui despre viața părintelui său.

Ruxanda era orfană când s'a măritat, fără părinți și fără frați și surori, dar în schimb bogată, stăpânitoare a multe moșii și a unui însemnat număr de robi ¹⁾. Din această căsnicie se nascu o fată — „primogenita“ — numită și ea *Ruxanda*, sau mai elegant „*Roxana*“, cum îi zice pe latinește savantul ei frate.

Aceasta se mărită mai târziu cu marele hatman *Lupu Bogdan*, fiul aceluși *Gheorghe Bogdan* tăiat de *Duca Vodă* și întemeietor al unui neam care mai trăește și astăzi ²⁾.

Cu o nevastă tânără și bogată, cu un copil pe care, după felul cum și-a iubit el ginerele se vede cum trebuie să-și fi iubit și fata, cu încrederea Domnilor, care'l tot miluiau cu boierii crescânde, *Constantin Cantemir* se putea bizui în steaua lui cea bună. Însă, nici de data aceasta nu-l îndrăgi norocul pe deplin, căci, după abia trei ani de căsnicie, biata *Ruxanda* își dădu și ea

¹⁾ „Quae unica totius familiae remanserat“, spune Dumitru *Cantemir*. De aici trage d. Sever *Zotta* concluzia că odată cu *Ruxanda Cantemir* s'a stins și neamul Căneștilor. Am mai răspuns odată d-lui *Zotta*, și repet, că unica din toată familia nu înseamnă unica din tot neamul. Istoria neamului meu am scris-o în volumul intitulat: „Pe aripa vremii“.

²⁾ Nunta se făcu în 1683, la *Țuțcani*, un sat de-al lui *Cantemir*. A ținut 7 zile și 7 nopți, și au chefuit nuntașii sub paza satului și a multor slugi boerești, căci *Duca Vodă* dăduse poruncă să fie *Cantemir* prins și întemnițat. Vezi interesante amănunte în *Viața lui C-tin Cantemir*. Tr. N. Iorga 1924, p. 25.

duhul. Lăsă, la rândul ei, un Cantemir bogat de banii fetei lui, tot încă tinerel și tot neastâmpărat.

Viteazul boer își luă o a treia nevestă, pe *Ana Bantăș*, dintr'un vechi neam de țară (1669). Ea fu mamă a trei copii, Elisabeta, măritată cu Mihai Vodă Racoviță și doi băieți cari au ajuns Domni, Antioh și Dumitru Cantemir. Însă Ana n'avu nici ea parte să se vadă Doamnă. Cantemir bătrânul a fost un fel de cioclu. A îngropat-o și pe aceasta (1680). Mereu înălțat în ranguri, căpitan, vel armaș, mare hatman, când boerul acesta ajunge, la 1685, Domn în țara Moldovei, el este văduv pentru a treia oară.

S'a spus despre el c'ar mai fi avut și a patra nevestă, care ar fi purtat ciudatul nume de *Cobâia*, și ar fi fost fata hatmanului Mihai ¹⁾. Dar lucrul acesta nu pare dovedit și în tot cazul e sigur că Constantin Vodă era văduv când ajunsese Domn.

Despre lipsa unei doamne în scaunul Moldovei în timpul lui, ne povestește fiul său o plăcută anecdotă. Sobieski, regele Poloniei, după ce scăpase Viena de Turci, se semețise rău. El cuprinse Moldova, pe care voia s'o anexeze regatului polon. De două ori, sub Duca și sub Cantemir, ocupă Moldova de sus. În 1688 era la Iași ²⁾, iar Cantemir fugar prin sudul țării. Sobieski rupea puțin românește, căci mai trecuse ca flăcău prin Moldova, și apoi mai fusese în tinerețe căpitanul unui polc de Moldoveni, dela cari trebuie să fi deprins limba. Fiind acum la Iași, își luă reședința la Curtea Domnească și când era bine dispus vorbea cu boerii moldovenește. Într'o seară, la un chef după masă, el chemă pe țigani lăutari, poruncindu-le să-i cânte un cântec compus de el „în limba țării“. În hohotele de răs ale boerilor, lăutarii începură cântecul lui Sobieski:

Costandine
Fuge bine.
Nici ai casă,
Nici ai masă,
Nice dragă jupâneasă!

¹⁾ Vezi Sever Zotta în Arhiva Istorică, anul XIII, No. 1—3, 1927, precum și în Buletinul Ion Neculce din 1931.

²⁾ Atunci când fu omorâtă în Cetatea Neamțului domnița Ruxandra a lui Vasile Lupu.

Cu ajutorul Tătarilor, Cantemir se întoarse însă în curând la Iași, alungând pe nepoftitul cântăreț peste graniță.

Murind de moarte bună, în capitala lui, în 1693, fiul său mai mic, Dumitru, îi urmă în scaun, ales fiind de cumnatul Lupu Bogdan, de cuparul Iordachi Ruset și de tot sfatul boerilor. Însă Turcii neconfirmând această domnie, tânărul voevod de 20 de ani plecă la Constantinopol, unde se puse pe carte grecească și latinească, de-a devenit în urmă un savant cu renume european. Vom trata într'un capitol special domnia lui de-a doua, foarte scurtă și ea, precum și viețile Doamnelor și Domnițelor sale.

El fu înlocuit în scaun de Constantin Duca, fiul lui Gheorghe Vodă Duca și al Doamnei Anastasia. Brâncoveanu, care lucrase la Sтамbul în vederea acestei numiri, când află că ea este pe cale de-a fi efectuată, îi trimise o delegație de boeri pentru a-i propune în căsătorie pe fiica lui, *Maria*. Se înțelege că propunerea fu primită cu entuziasm, căci Domnița Maria era o partidă bună, nu numai fiindcă era fată de voevod înțelept și puternic, dar fiindcă mai aducea cu ea o zestre frumoșică, care, la sărăcia la care ajunsese Duculeștii, nu putea fi decât bine venită. Logodna fu celebrată, acolo în Constantinopol, și pe dată noul Domn porni să-și ia scaunul în primire, luând cu el pe viitoarea lui soție (pe care o lăsă la București la părinți), pe bătrâna lui mamă, și toată droaia de surioare, din care cele mai multe era încă nemăritate.

Abia sosit în capitala Moldovii, pe care o găsi săracă, cum era toată țara, pustiiată și robită de Leși, de Cazaci și de Tătari, el își logodi pe soră-sa, Domnița Ileana, cu hatmanul Nicolae Costin, cronicarul, feciorul lui Miron Costin. Se făcu în Iași nuntă mare și costisitoare¹⁾.

În toamnă, sărbătorile începură din nou, căci Vodă făcea nunta lui acuma. Sosiră cu mireasa din București mamă-sa,

¹⁾ Doamna Anastasia dădu fetei ei drept zestre satul Podolenii (15 April 1695), pe care-l avea „dela mătușa mea Alexandra (sora Dafinei Doamnei), dat de soțul său cel dintâi, Grumeadză Armașul — numele lui l-a chemat Lăzănschie — și pe care-l dădusem fiicei noastre, pe care o chema Alexandra, care a murit”.

Doamna Maria Brâncoveanu, unchiul stolnicul Constantin Cantacuzino, și mulțime de boeri, de jupâneze și de servitori.

Mireasa trase în gazdă în casele vornicului Vasile Kostaki, fiindcă îi era și rudă și era și casa una din cele mai frumoase și încăpătoare din Iași. Acolo „făcea nuntă mireasa, iar Domnul în Curțile Domnești“ zice Neculce, ceiace înseamnă că serbările dinainte de cununie „cu podoabe, cu muzici și cu pehlivani de mirare în târg în Iași“ le dădea Domnița Maria la gazda ei, în casa Vornicului, iar Duca Vodă, firește, în palatul domnesc. În ziua cununiei veni Vodă călare la logodnica lui s'o ducă la biserică. El încălecă „ca un mire împodobit, cu surguciu în cap, și cu mare alai au mers la gazda miresei de au luat-o. Și după ce au luat-o dela gazdă, au mers la mânăstire la Golia, și acolo fiind un Patriarh de țarigrad mazil, anume Iacov, îl cunună acolo în Golia. Și de acolo au purces cu mare alai în mijlocul Târgului de Sus și prin Târgul de Jos până la Curțile Domnești. Atunci, pe acea vreme, și eu Ion Neculce vel Vornic eram tânăr postelnic și mergeam cu alți postelnici împreună, cu toiage în mână, pe jos, înaintea Domnului“.

La atâtea datorii făcute cu căpătarea domniei, cu nunțile lui și a soră-sei, tânărul domn, lipsit de experiență, nu mai știu cum să facă față. Câtă vreme mamă-sa, Doamna Anastasia, întoarsă trufașă în Moldova și fără rușine de pățania ei cu grecul Lambekis, se apucă de scandaloase procese, punând stăpânire pe moșiile defunctei ei surori (vezi cap. XXIV), boerii se puteau jăluir dar țara tăcu. Când însă Vodă, pentru a-și umplea golurile vistieriei, trânti, ca un trăsnet, pe capul bietului Român, darea vâcăritului, nemulțumirea se lăți peste toată țara. Și ea se întinse până la Stambul, când, pentru a cerca să scape de plata tributului, Duca însenă o răscoală care costă viața Turcului venit să-l încaseze. Socru-său, Brâncoveanu, veghea însă din Bucureștii lui asupra acestei nestatornice domnii, și ba cu sfaturi, ba cu bani, izbuti, până la o vreme, să scoată pe Duca din încurcături.

Legăturile dintre ambii voievozi erau foarte cordiale. În primăvara anului 1695, făcându-i-se Doamnei Maria dor de părinții ei, Duca Vodă o și porni la București, dându-i tovarăși de drum pe maică-sa Anastasia, și pe boerii Vasile Cantacuzino și Vasile

Kostaki, cu jupâneșele lor ¹⁾). Brâncoveanu și Doamna lui „cu mare cinste au primit-o, despre o parte ca pe o fiică, despre altă parte ca pe o Doamnă a unei țări. Dela hotar, până a venit aicea la București, trimis-a Măria Sa Constantin Vodă pre Doamna Măriei Sale, împreună cu toți Coconii săi și cu multă boerime și jupâneșe cu toată slujitorimea, de le-au eșit întru întâmpinare la Colentina, de s'au împreunat și le-au adus cu cinste și cu mare pompă până la Curtea Domnească. Și împreunându-se cu părintele său, cu Măria Sa Constantin Vodă, avut-au bucurie mare și o parte și alta... După aceia, nu multă vreme trecând, și Doamna Maria șezând la părinții ei, iarăși cu aceiaș cinste o au trimis-o, de s'au dus la Moldova la Domnul său“ (Radu Grecianu) ²⁾.

Despre firea acestei Doamne n'au cronicile cuvinte de laudă.

În nemărginita ei mândrie de a fi fata Brâncoveanului și Doamnă a Moldovei, ea, nu numai că nesocotea pe boeri, dar li batjocorea jupâneșele. „Intr'o zi de Paști, venind o jupâneasă cu ișlic, după cum le este obiceiul muerilor boerești a purta în cap, la Doamna Maria, aceasta i-a luat ișlicul din cap și l'au băgat în foc, zicând, că numai Doamnelor se cade a purta ișlic, iar nu jupâneselor“.

Șase luni după călătoria ei la București, Duca Vodă fu scos din domnie, prin deosebita grijă ce-i purta Antioh Cantemir, acel ce era să-i fie și cumnat.

Firmanul de mazilire îi sosi tocmai pe când se afla el la un mare ospăț, dat pentru a sărbători o victorie ce repurtase hatmanul Antioh Jora împotriva vestitului Turculeț, omul lui Sobieski. Când auzi Doamna Maria că i s'a mazilit soțul, începu

¹⁾ Vasile Cantacuzino, vel spătar, era văr al doilea cu Constantin Vodă Brâncoveanu. Jupâneasa lui era născută Ceaurul. Vasile Kostaki, vel stolnic, fiul vornicului Gavriliță, era însurat cu Catrina Cantacuzino, deci altă rudă de-a lui Brâncoveanu.

²⁾ Interesantă e reîntoarcerea, încă odată înainte de-a muri, a Anastasiei Duca în acel București, unde fusese Doamnă cu 20 de ani înainte, unde iubise cu atâta patimă pe frumosul Șerban, pe care de două ori îl scăpă dela moarte, și de unde, mai apoi, pribeagă și săracă, fu aproape isgonită de acest fost amant necredincios al ei. Ce figură o fi făcut ea la curtea Brâncoveanului, nepot de soră al lui Șerban, care-i cunoștea bine românul și tot trecutul ei.

să plângă „și a bocit în gura mare, muntenește, de zicea: aoleo, aoleo, că va pune taica pungă dă pungă din București până în Stambul și zău nu ne va lăsa așa, și iar ne vom întoarce cu domnia îndărăt!“ (Ion Neculcea).

Plecară iarăși cu toții la Constantinopol, în nădejdea realizării acestui vis, de-a vedea pe taica făcând pod de aur între Iași și Stambul. Inșă pe când Duca Vodă, și chiar mamă-sa Anastasia, patru ani mai târziu se vor întoarce în adevăr la Iași, ea, Doamna Maria, va rămâne acolo pentru totdeauna. Un scurt raport al Baiului venețian, din August 1697, glăsuește: „Questi giorni morse di peste la Principesa, figlia dei Principe di Valachia, che fu moglie de Principe Duca“.

Moartă de ciură, biata mândră Doamnă!

Antioh Cantemir, fiul mai mare al bătrânului voevod Constantin și fratele fostului efemer Domn Dumitru, fusese logodit de mic copil cu *Domnița Maria Duca*, fata lui Vodă Duca și a Doamnei Anastasia (deci sora lui Vodă Constantin). După obiceiul timpului, în casele domnitoare mai cu seamă, se logodeau copiii de când se nășteau și așteptau apoi vârsta pubertății, 14—15 ani pentru fete și 18—20 pentru băieți. Antioh Cantemir, om fără carte, ca și tată-sau, dela care moștenise doar firea lui dreaptă și o pasiune pentru vânătoare, dar nici măcar îndemânarea bătrânului în arta războiului, Antioh crescuse o vreme la Constantinopol, trimis ostatec de tată-sau, locuind chiar la Bogdan Serai, palatul oficial al Domnilor Moldovei la Stambul. Când muri bătrânul Vodă Cantemir, Antioh era deci la Constantinopol, și astfel se înțelege pentru ce boerii alesese Domn pe frate-sau mai mic, Dumitru, care se afla la Iași. Familia Ducăi Vodă, adecă Doamna Anastasia și copiii ei, se aflau după cum știm tot în Constantinopol. Așa încât acolo se cunoscură Antioh și Maria, foștii mici logodnici, care acum crescuse. E de presupus că și-au plăcut, și dacă până în 1693, anul morții lui Cantemir Vodă și a urcării în scaun a lui Constantin Duca, ei nu s’au luat, motivul e că Domnița Maria tot încă prea tinerică era. Inșă, vreo doi ani mai târziu, Antioh Cantemir trimise la Iași să spună lui Duca Vodă că vrea să vină în Moldova, căci a venit vremea să facă nunta. Domnul îi trimise înapoi trista

veste că soră-sa murise. Foarte amărât, Antioh găsi totuși că de-oarece Constantin Duca nu-i va mai fi cumnat, îl poate deci, fără bănat, goni din scaun. Se puse pe lucru și în scurtă vreme îi scoase domnia (1696).

„Venind Antioh Vodă la scaunul domnesc în Iași, era om tânăr, ca de 20 de ani, mare la trup, cinstit, chipeș, la minte așezat, judecător drept, nu prea cărturar, numai nici era prost“ (Neculce¹). Voinic și chipeș, îi trebuia muere. Trimise deci la București pe cumnatul său hatmanul Lupu Bogdan să ceară lui Brâncoveanu mâna unei din fetele lui. Domnul Munteniei îi trimise răspuns căși dă cu plăcere pe una din Domnițe, cu o singură mică condiție: Să omoare Antioh Vodă pe vistiernicul Iordachi Rosetti, dușmanul lui de moarte. Dușmani de moarte ai Brâncoveanului mai erau și Cantemireștii toți, și această cerere în căsătorie fusese tocmai o încercare de împăcare din partea lui Vodă Antioh. Cu toate că sprijinul Domnului Munteniei i-ar fi fost foarte prețios, și dușmănia lui dimpotrivă dăunătoare, Antioh Cantemir, fire de cavaler, „nu primi să se lepede de prieteșugul lui“.

Totuși, trebuia să se însoare. Sătul de logodnice princiare, că una îi murise și alta îl voia sperjur, el își întoarse privirile spre o fată de boer din țară, și-și alese nevastă pe *Catrina*, fata vel-logofătului Dumitrașcu *Cearul*¹). Și așa „într'acea eamnă (1696), către câșlegile Crăciunului, cu mare veselie au nuntit o săptămână și i-a cununat părintele chir Iacov, Patriarhul de Țarigrad“ acelaș care, cu trei ani înainte, mai celebrase o altă căsătorie domnească, pe-a lui Constantin Duca Vodă cu Domnița Maria Brâncoveanu. Patriarhul Iacob, exilat din Constantinopol, venise la Iași sub domnia lui Cantemir bătrânul și se stinse sub a fiului său Antioh, în mânăstirea Golii, unde era găzduit.

„Mare jale și părere de rău“ avu Antioh Vodă în curând de

¹) Numai asupra vrăstei se înșeală Neculcea, căci Vodă avea în 1696 vreo 25—26 de ani.

²) Dumitru Cearul din Valea Seacă era fiul hatmanului Vasile, care era frate cu Gheorghe Vodă Ștefan. Sora Catrinei, Anița, s'a măritat cu lordachi Aslan, dând astfel naștere familiei Ceaure-Aslan, care mai există și astăzi numeroasă.

moartea surorii sale, Domnița Safta, nevasta spătarului Mihai Racoviță, cel care, peste puțin, va ajunge și el Domn. În schimb, o nouă nuntă, foarte mare, îl va înveseli din nou, anume nunta fratelui său Dumitru cu Domnița Casandra, fiica mortului Șerban Vodă Cantacuzino, nuntă despre care vom vorbi în altă parte.

Despre viața Doamnei Catrinei Cantemir avem puține relații. Știm că în 1700, luna Martie, trecând prin Moldova Raphael Leszczynski, solul Regelui Poloniei, pentru a merge la Constantinopol, se opri la Iași unde fu primit cu mari onoruri de către Antioh Vodă, cu care ocazie, după un strălucit banchet, el trimise domnului în dar un vas de argint și Doamnei o casetă de chilimbar, cu o lingură și o *furculiță* de asemeni de chilimbar, foarte frumos lucrate. „În schimb“ raportează solul Domnului său, „n'am fost răsplătit după cuviință, căci ei s'au purtat după vechiul obicei, dându-mi prin chehaie din partea Domnului un cal tătăresc foarte prost, iar din partea Doamnei o năframă“.

Raphael Leszczynski era tatăl lui Stanislas, viitorul rege al Poloniei, cel care a fost socrul lui Ludovic al XV-lea regele Franței. El mergea la Stambul pentru ratificarea păcii dela Carlowitz și pentru a grăbi evacuarea Cameniței. Petrecerea lui în Iași fu plină de interesante peripeții, descrise atât de el însuși, cât și de cronică moldovenească, și asupra căreia de altfel vom reveni la domnia lui Dumitru Cantemir Voevod.

Șase luni mai târziu, Antioh Vodă era mazilit prin simpla intervenție a ambasadorului Germaniei la Stambul, contele Ollingen, care împrietenindu-se cu Constantin Duca, ceru sultanului scaunul Moldovei pentru acesta. Cu ocazia mazilirii, aflăm din nou ceva despre Doamna Ecaterina. Anume că boerii Lupu Bogdan, cumnatul Domnului, și Iordachi Rosetti, prietenul lui, fiindu-le frică de sosirea dușmanului comun Duca Vodă, fură acunși de Doamnă în apartamentele ei, pentru a nu fi prinși de capu-gibașa. „El nu cutează“ zic letopiseții „să intre în casă la Doamna să-i ia de grumaz“, așa încât, travestiți, se putură strecura mai apoi prin curte afară și merșeră apoi amândoi în Polonia.

Aceste vremuri, în care viața omului atârna de capriciul primului venit, când acest prim venit avea puterea în mână, vor trebui fi descrise odată în toate amănunțele ei de pana iscu-

sită a unui om care se va îndupleca a face o Istorie a Românilor romanciată, în felul Istoriei Franței a lui Jules Michelet.

Antioh Cantemir a mai domnit în Moldova între anii 1705—7. Nu avem însă în această perioadă nici o știre despre Doamna Ecaterina. Știm numai de ea că a avut patru copii, din care doi fii, pe Constantin († 1776) și pe Dumitrie († 1758), cari au trăit și au murit în Rusia, și două fete, pe Ana Paladi și pe Maria Dudescu, soția lui Constantin Dudescu, conte al Sf. Imperiu.

1

2

3

4

CAPITOLUL XXVIII.

TRAGEDIA BRÂNCOVENILOR

ȘTIU eu bine! zice Dumitru Cantemir ¹⁾ „că este o carte întregă și foarte voluminoasă, în care se cuprinde viața și genealogia lui Constantin Brâncoveanu, scrisă din porunca lui de unii învățați pe care-i ținea la Curte cu mari lefuri; dar nu știu dacă această carte se mai află undeva, sau dacă au distrus-o Turcii dimpreună cu celelalte lucruri ale lui. Pentru aceea aș fi nedrept cu cititorii mei, dacă aș ascunde ceiace, ca vecin, am avut prilejul să cunosc despre origina lui Brâncoveanu“.

Și apoi lasă-l pe Cantemir să-și aranjeze „vecinul“!

Spune de el că nu i se urca genealogia mai departe de străbunul David, care nu era Brâncovean, dar însurase pe fiul său Preda cu o Brâncoveancă, nepoata de soră a lui Matei Basarab, care el însuși nu era Basarab decât după o străbună de-a sa

¹⁾ In istoria Imperiului Ottoman.

(ceiace este exact), și că prin urmare Domnul Munteniei nu era de fapt nici Brâncovean, nici Basarab, și cu atât mai puțin Cantacuzin, după cum îi plăcea să-și zică¹⁾. Apoi ne povestește Cantemir o anecdotă, care poate fi adevărată, și care în tot cazul e frumoasă. Anume că Impăratul Germaniei întrebând pe Iordachi Cantacuzino²⁾: „Cine este acest nou Domn al Țării Românești ce ți poartă numele?“ acesta răspunse Majestății Sale că „rău acel principe își atribuie un nume ce nu are, căci el numai după mamă-sa se trage din această familie“. Apoi, indignat, se apucă Iordachi să scrie fratelui său stolnicului Constantin la București „că ce rușine i-a pricinuit la Curtea din Viena noul principe Domnitor“. Fratele lui Iordachi alergă la nepotul său, Vodă, și arătându-i scrisoarea, îi istorisi o fabulă turcească: „un catâr, odată, a fost întrebat, că cine a fost tată-său. Iar el a răspuns, că mamă-sa a fost eapă“.

Zice Cantemir că foarte s'a rușinat Brâncoveanu de această pildă, însă nu poate fi adevărat, de oarece în timpul întregii lui domnii de 25 de ani a fost întotdeauna numit printre vecini: Constantin Brancovan de Basarab, și adeseori chiar Basarab-Brancovan-Cantacuzino, cu toate că nici unul din aceste trei nume nu era al lui, după cum, cu multă dreptate, arată Cantemir.

Basarab era el printr'o strămoașă în a șasa spiță ascendentă, Brâncovan prin răsbunică-sa, prin bunică Grecianu și prin mamă Cantacuzino. Se trăgea firește și din Adam și Eva.

Așa dar, noul voevod care înlocuia în scaun pe unchiul său Șerban Vodă, era fiul lui Papa (Matei) zis Brâncovanu și a Stancăi Cantacuzino. Bogat prin părinții lui, el era de asemeni bogat și prin nevastă-sa Maria, nepoată de fiu a voevodului Anton din Popești, despre care se zice că era sărac, fiindcă s'a confundat sărăcia cu sgârzenia. Vodă Antonie avusese o curte

1) Singura eroare făcută de el în genealogia mai sus arătată, e când afirmă că bunicul său Preda ținea pe-o nepoată de soră a lui Matei Basarab. Acest Preda fusese însurat cu Păuna Grecianu, și era fiul lui David postelnicu și a Mariei din Brâncoveni, vară primară cu Matei Basarab, așa încât Constantin al nostru venea strănepot de vară primară al acestui voevod.

2) Care, la urcarea în scaun a lui Brâncoveanu, se afla la Viena, trimis de frate-său Șerban Vodă ca să închine Muntenia Nemților.

sărăcăcioasă, fără umbră de lux. La masa lui se mânca în vreme de post numai fasole, și în vreme de fruct carne sărată, conserve. Băutură obișnuită era apa, iar vinul apărea la masa domnească numai când fiul lui Vodă spunea lui tată-său că rămăsese o cantitate nevândută din podgoriile lor. Dar calicia aceasta nu era sărăcie, căci Anton Vodă era din boerii ot Târșor, Negoești și Popești, iar nevastă-sa Ilânca din boerii ot Mănești și Bucov. Fiul lor, Neagoi, cu pitorescu titlu de Postelnic ot Vai-de-ei (altă moșie) era soțul Neacșăi ot Bucșani și Merișani. Ce sărăcie o mai fi și aceasta, cu opt moșii, numărata așa, numai la rezeală, bez toate întinsele locuri ce posedau în București.

Nu, Doamna Maria nu era săracă, deși își împărțise averea pârintească cu cei șase frați ai ei: Constantin, Neagu, Duca, Udrea, Christea și Pană. Și în tot cazul, foarte bogat era soțul ei Constantin Brâncovan, cu care se mărită cam prin anii 1675—76. Deși miluiți de Dumnezeu cu 11 copii, soții aceștia duceau o viață foarte luxoasă încă de pe vremea domniei lui Șerban Vodă. Alaiul lui Constantin, când venea la Curte, era aproape domnesc, compus nu numai din slujitori, dar din boeri și boernași, care îl urmau făcându-i „cortej“. Firește însă că imensele bogății aflate la moartea lui, erau făcute în timpul domniei. El a trecut și în ochii contimporanilor, și într'ai Turcilor — ceiace i-a pricinuit pieirea — și într'ai posterității, ca cel mai bogat Domn ce-a avut vreodată țara Românească. Totuși „Brâncoveanu jupuia țara, fără s'o facă să țipe“ spune de el Del Chiaro, un italian trăit la Curtea lui.

Am văzut mai sus, cum la moartea lui Șerban Vodă Cantacuzino, otrăvit sau nu de frații săi Constantin și Mihai, aceștia au impus țării ca Domn pe nepotul lor de soră Constantin Brâncoveanu. Am arătat împotrivirea pusă de Nemți la această alegere, ocuparea țării de către ostașii lui Haissler, retragerea lor în fața puterilor unite ale Turcilor și ale Tătarilor, care năvăliră în țară, luptele urmate în Ardeal, înfrângerea Imperialilor la Zărnești și definitiva isbândă a lui Brâncoveanu, care, între 1689 și 1691 nu era încă sigur de viitorul domniei lui. Dela 1691 încolo el e stăpânul fără tăgadă al țării. Politica lui, șovăitoare, dar foarte dibace, a făcut dintr'însul un domn mare. S'a dat când

cu Nemții și când cu Turcii, după cum într'acel sfârșit de veac sufla, în războaie, vântul norocului înspre unii sau înspre alții. Așezată cum era țara între două focuri, trebuia multă pricepere și mult tact pentru a ține echilibrul și a păstra neștirbită încrederea ce puneau în el ambii împărați, al Crucei și al Semilunei. Trebuia de asemeni enorm de mulți bani și mai și un pic de noroc. După victoria Sultanului la Lugoj (1695), Brâncoveanu, la Calafat, descălecă dinaintea lui, îngenunchind cu fața plecată pân'n praful drumului. După izbânda Impăratului la Zenta (1697), Brâncoveanu „înțelegând stângerea păgânilor, făcu slujbă bisericească, dând slavă lui Dumnezeu și Maicii Sfinției Sale“. Iar în timpul acesta, între București și Stambul, curgeau carele încărcate cu aur. Însă după pacea dela Carlowitz (1699), domnul Munteniei se dădu cu totul din partea Nemților. El se credea atât de tare, încât, într'o zi, îndrăzni să refuze de-a da bani, 50 de pungi, muftiului Fiez Effendi, care i le cerea pentru a-și mărita fata. Chemat la Constantinopol — căci îl lucrase muftiul, capul religiei mahomedane — cele 50 de pungi refuzate îl costară alte 250, plus sporirea tributului, însă, spre necazul dușmanilor săi, el se întoarse în București cu domnia confirmată pe viață și nețârmurita încredere a Sultanului (1703).

De acum înainte Brâncoveanu nu mai avea grijă de nimeni și de nimic, și-și duse nestingherit mai departe politica de duplicitate, până când cearta dintre Carol al XII și Petru cel Mare, mutându-se de odată câmpul de luptă la granița țării lui, îi desvălui un pericol pe care nu-l bănuise, nici el, nici nimeni de altfel, pericolul rusesc, de pe urma căruia trebui să-și piardă tronul și viața.

În timpul acestor ani de belșug, de pace, de mărire, viața Doamnei Maria s'a scurs destul de obscură, și dacă numele ei a rămas vestit în istorie, apoi e din pricina celor pătimite de ea după ce a încetat de-a mai fi Doamnă.

Când urcă treptele tronului Munteniei, această vrednică femeie n'avea alt renume decât acel de-a fi o mamă bună, o soție credincioasă și o ființă foarte evlavioasă. Moștenise dela tatăl ei, Neagoe postelnicul — cel care de fapt a fost adevăratul Domn al țării în timpul lui Antonie Vodă — moștenise, îm-

preună cu unul din frații ei, Pană Negoescu, un loc care se află astăzi drept în centrul capitalei, cuprinzând, aproximativ, aceste patru laturi: calea Victoriei (la Teatrul Național), str. Regală, Bulevardul Brătianu și strada Universității prin pasagiul Majestic din nou în calea Victoriei. Pe acest loc construi ea, într'un capăt, Biserica dintr'o zi, numită astfel fiind târnosită în ziua când i se puse temelie (1703), iar în celalt capăt, și pe aceeași axă, ridică mai târziu (1724) fratele ei Pană logofătul biserica Sfântul Nicolae. Cea dintâi, numită astăzi Biserica Albaneză (de pe strada Academiei-Poincaré) și pe care mulți bucureșteni chiar o cred a fi biserica Enei, nu a păstrat nici o amintire despre strălucita și nenorocita ei ctitoreasă. Dimpotrivă, până și limba românească a fost izgonită din slujba acestui sfânt lăcaș. A doua, devenită biserica Enei, cea adevărată, care se află în curtea din fața școalei de Arhitectură, și-a schimbat numele prin 1790, în Biserica Enei din pricina unei noi ctitorese, Enea Bărcăneasca; însă a rămas cel puțin o biserică românească. În tot cazul sunt amândouă astăzi încă întregi și în bună stare, și cum ele se află în mijlocul orașului, ar putea Comisiunea monumentelor istorice să-și dea osteneala să le facă să-și recapete înfățișarea lor dinainte, căci nu e doar Bucureștiul înăbușit de amintiri și monumente istorice.

Altă biserică, făcută nu de Doamna Maria dar de către soțul ei, după îndemnul dânzei de sigur, e Sfântul Gheorghe, cea începută de bunicul Doamnei, Antonie Vodă, și rămasă neisprăvită. Brâncoveanu a clădit împrejurul ei chiliile și bolțile (prăvăliile) și a făcut dintr'însa una din frumoasele mănăstiri ale Capitalei.

De altfel, domnia acestui voevod e pentru artele frumoase — și dispărute — una din cele mai vrednice. Curtea Domnească ¹⁾ de care mai avusese grijă Ghica și Duca, fu foarte înfrumusețată de el, care nu numai că zidi acolo un palat nou, cu trei etaje, cu o impunătoare scară de marmoră și cu o baie tot de marmoră, dar repară tot ce începea a se dărăpăna, înălțând turnurile dela

¹⁾ Curtea Domnească — zisă Curtea Vechie — ținea cam tot locul dintre Dâmbovița, str. Șelari, Covaci și Bulevardul Maria. Biserica din piața Sf. Anton e vechea biserică din Curtea Domnilor.

porți, înzestrând pe unul din ele cu'n ceas uriaș, făcând o frumoasă grădină în gust italian, în mijlocul căreia mai construia un foișor — „una bella loggia“ spune Del Chiaro — în care obișnuia a mânca și a se odihni în timpul verei, în mijlocul florilor care, în spalier, erau orânduite acolo de grădinarul său, Frânc din Constantinopol. Grădina aceasta se cobora până'n Dâmbovița, peste care era un pod, care o lega de altă grădină, deosebita lui proprietate, în mijlocul căreia se înălța palatul Brâncovenilor, prefăcut cu totul de el, bogat și luxos. E locul, pitoresc încă astăzi la ceasul răsăritului de soare, a pieței de legume. Dincolo de acest palat, venea drept în față dealul Mitropoliei, așa încât Vodă, pentru a merge dela biserică la Curte, numai prin grădini îmbălsămate trecea... unde azi mergem noi cu tramvaiul pela hala de carne și de pește.

Bogăția acestei curți domnești, în care se dădea strălucite ospețe în veselă de aur și de argint, în care primise Brâncoveanu împărătește pe lordul Pagett, ambasadorul Marii Britanii, și pe Alexandru Mavrocordat, marele Dragoman al Porții, în care forfoteau secretari, dascăli, medici străini, în care marele grădinar era un levantin, șeful bucătării un Francez, Géreau, capul sufragiilor un Neamț, Mathei, făcu ca poporul minunat să ticluiască stihuri, pe care le cântau lăutarii la chefurile săracilor:

La oraș, în București,
La casele mari domnești,
Masă mare se'ntindea,
Mari boeri se'nveselea,
Toată țara'mi chiuia.

Optzeci de ani mai târziu, această strălucire dispăruse de mult sub ocârmuirea fanariotă. Curțile domnești erau părăsite ruine, și poporul, care cântă mereu, și când îi este viața ușoară și când îi este grea, zicea:

Vai de mine
Nu-i la mine!
Că-i la Vodă în București

Sus în casele domnești,
Unde ouă rațele,
Unde fată vacile!

Mai la vale de curțile brâncovenești, pe malul stâng al Dâmboviței deci, tot locul de-alungul apei era numai al său până'n Izvor. Una din fetele lui înălță acolo o frumoasă biserică, ce-i poartă și azi numele: Domnița Bălașa, dincolo de care zidise Brâncoveanu „Casele Coconilor Domnii Mele“ (locul Senatului), în fața căreia, dincoace de Dâmbovița, pentru a-și croi un drum drept dela acele case la moșia lui Mogoșoaia, dărâmă tot ce-i stătea în cale — fără a plăti, firește, preț de expropriere — și astfel se nascu Podul Mogoșoaii, devenit calea Victoriei, care'și datorește deci existența lui Vodă Constantin Brâncoveanu.

În afară de București, el refăcu Curțile domnești din Târgoviște — unde avea reședința lui de primăvară și de toamnă, în ultimii ani ai domniei mai ales — și apoi, în deosebi, prefăcu sau zidi din temelii toate acele palate ale lui, rămase vestite, pe numeroasele sale moșii, unde-și petrecea lunile de vară: palatul dela Mogoșoaia — un juvaer arhitectonic — cel dela Potlogi — frumoase ruine încă azi — cel dela viile lui de lângă Pitești, și toate vechile așezări brâncovenești de dincolo de Olt, la Brâncoveni, la Șerbănești ș. c. l.

Foarte bun gospodar, nu numai al averii publice, ci în deosebi al salei personale, Brâncoveanu găsi un sprijin prețios în Doamna lui Maria, care știa rostul anume al fiecărei moșii, al fiecărei case, și al tuturor sumelor de bani trimise de ei spre păstrare și fructificare la băncile din Viena, din Veneția și din Amsterdam. Când ai 11 copii, băeți de căpătuit și fete de înzestrat — plus o domnie de păstrat — trebuie, firește, să te pricepi a-ți administra averea, împărțind-o progenitureri, cât trebuie anume fiecăruia, pentru ca să-ți mai rămână și ție.

Fii lor, Constantin, Ștefan, Radu și Matei, erau parte însuși și parte încă holtei, atunci când în 1714, se năpusti catastrofa asupra casei Brâncovenești. Constantin luase pe Anița Balș, fata marelui vornic Ioniță din Moldova, iar Ștefan pe Bălașa Cantacuzino, o rudă de-a lui. Radu, logodit cu fata lui Antioh

Vodă Cantemir, după cum vom vedea mai jos, n'apucă să se însoare, iar Matei era încă aproape un copil.

În schimb, în timpul acestei lungi domnii, Constantin Vodă și Doamna Maria avură vreme să-și mărite pe toate cele 7 fete ce aveau. Cea mai mare, *Stanca*, fu dată după Radu Beizadè, ultimul Mușatin, fiul lui Vodă Ilieș Alexandru. Despre această căsătorie, care a avut loc la 1 Noembrie 1692, știe cronicarul să ne povestească frumos că „având odihnă Domnul Brâncoveanu și având și o fiică întâi născută, anume *Stanca*, de vrâstă, și voind s'o mărite, a auzit de feciorul lui Iliaș Vodă că este frumos și de treabă, și a și trimes de l'au adus din Țarigrad în țară și i-o dat pe fiică-sa. Sărac era ginerele, dar socru-seu Vodă l'a îmbogățit, carele d'întâi se arăta blând, vin nu bea, și tuturor le părea că va fi înțelept. Și pre urmă îmbogățindu-se și învățându-se să bea vin, s'a făcut foarte rău și crud și tiran, atât cât însuși cu mânele sale pe mulți oameni i-a omorât, pentru care Dumnezeu i-a scurtat viața și s'au mântuit mulți de nevoi“.

Domnița *Stanca*, cea care primise o atât de bogată zestre, în moșii, juvaere și scule (printre care lingure, cuțite și furcu-lițe de argint), rămase deci în curând văduvă — fără copii — iar despre sfârșitul ei vom citi mai la vale. Obiceiul ce avea soțul ei de-a se îmbăta era destul de răspândit. Aflăm din corespondența lui Brâncoveanu că se bea mult Cotnar, atât în Muntenia cât și în Ardeal. O scrisoare de-a lui Graven către Rabutin — model de limba franceză întrebuințată de diplomații nemți din secolul al 17-lea — ne arată următoarele: „Hier est arrivée un Boyér Moldave envoyé du son Prince chez vostre Excellence. C'est le meme qui estoit l'esté passé, envoyé pour les noces du monsieur le Gouverneur. Il amene trois tonneaux du vin du Cotnar, deux pour votre Excellence et un pour monsieur le général Glokessperg. Il at demandé du Vorspann, quel i ay fait donner; il die qu'il n'y at que trois semaines qu'il est parti du Lemberg... etc.“¹⁾.

Maria, a doua fată, a fost măritată cu Constantin Duca, voe-

¹⁾ Aflăm, din conținutul aceleiași delicioase scrisori, că „lei“ (monede noastră) se spunea pe atunci, pe franțuzește „lions“ — sau o fi numai tot stilul lui Graven?

vodul Moldovei (1693). Am arătat în capitolul trecut amănunțele ce cunoaștem despre această Doamnă, logodna ei la Constantinopol, nunta dela Iași, la care merse și Doamna Maria, mamă-sa, vizita în București, mândria acestei femei care arunca calpacele jupâneselor moldovence în foc, vaetele sale când află mazilirea soțului ei: „Aoleo, aoleo, că va pune taica pungă dă pungă din Stambul până la Iași, și tot ne vom întoarce“, și în sfârșit, moartea ei de ciumă, în floarea tinereții, la Constantinopol. Constantin Brâncoveanu se afla la Cerneți, lângă Calafat, pentru a prinde niște hoți, când îi sosi vestea acelei nenorociri ce-l lovea. Și pe când făcea la biserică un parastas în amintirea fiicei lui, îi sosi vestea înfrângerii turcilor la Zenta, așa încât dumnezeiasca slujbă se prefăcu din jalnică în triumfală. El n'avea dreptul să fie numai tată, era Domnul unei țări creștine.

Cea mai dibace lovitură o dete Brâncoveanu când își mărită fata *Elenca* cu Scarlat Mavrocordat, fiul Exaporitului (1698). Iși asigură astfel prietenia marelui Dragoman al Porții, care-i fusese un foarte înverșunat dușman. În unire cu Muftiul lui Mahomet era odată să-i scoată domnia și viața, de n'ar fi avut Domnul Munteniei puternica lui armă de luptă: aurul!

Celelalte patru fete fură măritate cu boeri de țară sau cu greci din Fanar: *Safta* luă pe Radu Crețulescu (1700), *Smaranda* pe Băleanu (1712); *Ancuța* pe Niculai Rosetti, fiul lui Iordache Ruset din Moldova (1704) și *Balașa* pe Manolachi Lambrino, fiul lui Andronic dintr'o ramură a familiei țarigrădene Rangabè (1708)¹⁾. Aceasta din urmă e ctitoreasa uneia din cele mai frumoase biserici din capitală „Domnița Balașa“. Vom citi mai jos păteniile ei la Constantinopol, când, plecată pentru a aduce pe logodnica fratelui ei la București, rămase să asiste acolo la groaznica tragedie a neamului ei.

Despre serbările date de Brâncoveanu cu prilejul nunților co-

¹⁾ Manolachi Lambrino era fiul lui Andronic Rangabè și a Elenei Rosetti, fata lui Anton Vodă. El n'a avut copii cu Balașa Brâncovanu, așa încât dacă Niculai (mare eclesiarh 1768) și Iordachi (paharnic în Moldova 1779) erau fiii lui Manolachi, înseamnă că acesta s'a reînsurat după moartea Balașei. Din acest paharnic Iordachi, care a avut un fiu Toader, medelnicer, se trage familia actuală din Moldova. (Filitti. Arh. Cant. p. 272).

piilor lui, avem oarecare amănunte, care însă diferă prea puțin de acele arătate cu alte ocazii. Datinele și obiceiurile, ceremonialul, erau aceleași în 1700 ca și pe vremea lui Vasile Lupu și Matei Basarab. Nimic nou nu ne deșteaptă curiozitatea și credem zădarnic a mai reveni asupra unor lucruri cunoscute. De altfel cercetătorii datinilor noastre bătrânești cunosc cu toții „Descrierea Moldovei“ a lui Cantemir și „Revoluțiile Valahiei“ a lui Delchiario, în care nunțile străbunilor noștri sunt descrise, dela primul act al pețirii până la ultimul chef al serbării, când în zorii zilei se aducea pe masă un cocoș fript, întreg, cu penele pe el, iar una din rudele mirilor se ascundea sub masă cântând un puternic „cucurigu“, care vestea sosirea dimineții și spargerea chefului, după ce firește, comesenii vor fi înghițit cocoșul și vor goli ultima balercă de vin.

Dar în viață nu sunt numai nunți, veselie și chef — după cum cititorii acestei cărți se vor fi convins din primele ei pagini. Iar din multa-i amărăciune, este una mai fără leac decât toate; moartea. N'am arătat până acuma felul cum o priveau bătrânii — alminteri de cât noi — nici obiceiurile lor la înmormântări, aidoma ca ale noastre. O priveau în alt chip, fiindcă erau creștini, ceiace noi nu mai suntem. Ei credeau că în viața aceasta „sunt numai musafiri“, iar viața cea veșnică și adevărată abia în ceia lume începe. Nu-i împiedica să fie, în musafirlăcul acestei lumi, păcătoși cât ce puteau, însă clipa morții o înfruntau cu multă bărbăție, fiindcă creștinismul lor se mărginea în a crede în frumuseța altei vieți, în care prin nemărginita bunătate a lui Dumnezeu li se vor ierta toate păcatele.

Cât despre obiceiurile la îngropări ele nu se deosebeau aproape de loc de acele de azi. Sub Brâncoveanu avură loc două mari înmormântări domnești (în afară de a Doamnei Maria Duca, care se făcu însă la Constantinopol); cea a lui Iordachi Cantacuzino, unchiul Domnului, care, abia întors din Viena, muri în București (1691), și cea a jupânesei Stanca Brâncoveanu, mama lui Vodă (1699). Despre cea de a doua, spune cronicarul Radu Grecianu „că s'a stins la vârsta de 62 de ani, din pricina bătrânețelor, dar mai mult de grelele boale s'au pristăvit, lăsând cu a dumneaei gură ca s'o puiă lângă boierul său jupânul Pană

Brâncoveanul, la mânăstirea Brâncoveni, unde se află îngropat. Deci Măria Sa Constantin Vodă, fiul dumneaei, așa au și făcut, că au rânduit mulți boieri, toate rude de-ale Măriei Sale, *întâi în curte la dumneaei* făcându-se pogrebaniă cu sobor mare, cu toți Arhieriei câți aici se aflau în orașul acesta (București), și cu toată boerimea și slujitorimea. Și așa, isprăvindu-și slujba, cu mare cinste ridicând'o, tot pe jos mergând până sub deal, acolo așezând-o într'o caretă, rămase Măria Sa împreună cu toată casa Măriei Sale și cu toate rudele la amară întristăciune și mâhnire, și s'au întors Măria Sa la scaun, iară oasele s'au dus de s'au așezat unde au lăsat cu sufletul dumnisale, toți cu un glas rugând pe Dumnezeu ca s'o odihnească în corturile dreptilor la Veșnica Impărăție“.

După cum se vede Vodă Brâncoveanul nu se învrednici să întovărășească trupul mort al maică-sa până la ultimul-i lăcaș — și-am fi preferat să nu ni-o mai spue Grecianu, pentru a n'o mai ști. În schimb sunt amănunte pe care cronicarul nu găsește cu cale a le da, fiindcă pe vremea lui le știa toată lumea, noi însă nu, și suntem necunoscători lui Del Chiaro că ni le spune el. Aflăm anume dela acesta că sicriile se căptușiau cu atlas roș (influență turcească) și că erau purtate pe umeri de marii boieri ai țării, atunci firește când mortul era o rudă domnească. Mai aflăm că rădvanele defunctei urmau cortajul funebru, trase de cai albi, bocitoarele, cu broboade negre, erau fete din casa moartei, și — foarte caracteristic amănunt — că „rudele mortului, fie servitori sau chiar boieri, nu obișnuiau a lua parte la înmormântare, ca în alte țări, în haine negre anume făcute pentru acest prilej, ci își vâpseau în negru hainele purtate“.

În afară de aceste, obiceiurile erau la fel ca azi. După înmormântare aveau loc praznice, la care se împărțiau săracilor pomeni, care se repetau a 3-a, a 9-a, a 40-a zi, precum și a treia, a șeasa, a noua și a douăsprezecea lună după moarte. Pomenile erau și în bani, și în natură, lumânări de ceară, covrigi și colive, pe care luându-le țărani, spuneau: Dumnezeu să-i ierte sufletul. La parastasul de 40 de zile, numit Sărindar (grecește, saranda — 40) se împărțeau daruri mai importante: basmale de preț, în care se legau monede, după punga fiecăruia: Domnii galbeni, boierii arginți și săracii gologani.

Printre multe greutăți, dar mereu cu izbândă, duse Brâncoveanu carul Statului până în 1709, când se ivi de-odată la orizontul politic neașteptatul pericol rusesc, care-l puse în cea mai mare încurcătură. Regele Suediei, Carol al XII, fusese învins de Petru cel Mare la Pultava și acum armatele imperiale ruse înaintau, pentru întâia dată în istorie, pe teritoriul Moldovei, pentru a-și face drum spre Bizanț, care trebuia smuls din mâinile Turcilor. Precum înainte se dăduse Brâncoveanu din partea Nemților când se încrezuse în steaua lor, astfel hotărî acum să se dea din partea Rușilor învingători. Scrise lui Petru cel Mare o scrisoare de felicitare și de quasi-închinare, făgăduindu-i că-i va aproviziona armata, și primi în schimb dela Impărat mulțumirile sale și 300 de pungi pentru pregătirea aprovizionării. Pe de altă parte lucra la Poartă din răsputeri — prin bani mai ales, firește — pentru ca Turcii să nu afle nimic despre uneltirile lui. Inșă neprieteni erau destui cari să descopere Sultanului manoperile Brâncoveanului. Poarta trimise atunci Domn în Moldova pe Dumitru Cantemir, dușmanul de totdeauna al Domnului Munteniei, cu însărcinarea de-a supraveghea purtarea acestuia și de a o raporta Divanului. Dar nu nemerise Turcii în cine să-și puie încrederea, căci prima grijă a lui Cantemir fu să se înțeleagă și el cu Țarul, așa încât, pentru întâia dată în viață, se făcu prietenul lui Brâncoveanu. Totuși Cantemir se dăduse dela început prea pe față cu Rușii, ceiace nu plăcu prudentului Vodă Constantin. El își adună oștile în lagăr la Urlați (Prahova) pentru a fi lângă granița Moldovei și a se uni cu Rușii în caz c'ar intra ei în Muntenia, iar dacă nu, va ști să găsească față de Turci un mijloc de desvinovățire, cu atât mai mult cu cât aprovizionarea — zahareaua — era încă în mâinile sale și menită a fi dată cui va pune întâi mâna pe ea.

Un eveniment neprevăzut îi strică toate planurile. Anume fuga boerilor săi în lagărul Țarului, în fruntea cărora era vărul său, generalul armatei, spătarul Toma Cantacuzino (fiul lui Matei). Impăratul îl primește cu brațele deschise și îi dă un ajutor de 12.000 de oameni, cu care spătarul, împreună cu generalul Reni, cucerește și pradă Brăila (cetate turcească). Furios, Brân-

coveanu trimite lui Petru cel Mare cele 300 de pungi înapoi, zahareaua strânsă pentru Ruși o îndreaptă în lagărul turcesc și, spune Voltaire ¹⁾, „il rentra dans son devoir“ — mais un peu tard, ar fi adăogat Lafontaine. Lipsa de aprovizionare aduse dezastrul Țarului la Prut, care închee cu Mehmed Baltazi, marele vizir, o pace rușinoasă (1711). „Iuda cel de Brâncoveanu m'a vândut“ zise el „de-am pățit aceasta“.

Situația lui Brâncoveanu era definitiv compromisă. Pe deoparte, ura neîmpăcată a Țarului Rusiei, pe de alta retragerea încrederii Sultanului. Căci niciodată n'au vrut să creadă Turcii că fuga lui Toma spătarul și a boerilor săi avusese loc fără știrea lui Brâncoveanu. Pieirea lui fu hotărâtă de pe atunci, din anul 1711, și dacă s'au târăganat lucrurile încă trei ani, pricina fu că Poarta, care pregătea o atât de groaznică răzbunare, voia să aibă întâi în mână toate dovezile nenumăratelor trădări ale aceluia Domn, care prea se încrezuse în prostia lor — și care urma să se încreadă. Fiindcă după încheerea păcii toate reintrând, în aparență cel puțin, în ordinea normală, Constantin Brâncoveanu nu bănuia o clipă că împrejurul lui, aproape, departe, în țară, în străinătate, se urzia un complot, care nu trebuia să mai aibă odihnă până nu l'o răpune.

„Suntem ca roata când dă de vale și nu se poate opri“ spunea, la chiar curtea Brâncoveanului, Antim Ivireanu într'una din predicele sale. Conteles Poniatowski, omul lui Carol al XII, Talaba, agentul lui Rakoczi, Desalleurs, ambasadorul lui Ludovic al XIV-lea, Mihai Racoviță, care'l ura, Nicolae Mavrocordat, care-i râvnea tronul (Exaporitul murise), toți stăteau de capul Sultanului și de-al Vizirului so isprăvească odată cu bogatul, cu îngânfatul, cu trădătorul de Brâncoveanu.

Totuși, catastrofa poate nu s'ar fi întâmplat, dacă complotul nu și-ar fi întins ramificațiile în preajma, în intimitatea nebănuitorului Domn. Toate rudele lui, Cantacuzinii, se întoarseră împotriva-i. Armonia dintre Constantin Vodă și ele fusese desăvârșită, căci lor le datorea doar tronul. Inșă când crescuse vlăstarii din generația a doua cantacuzinească, începuse între ei și

1) Histoire de Pierre le Grand.

fiii lui Vodă, neînțelegeri, frecături, ambiții, vanități. Aceste nimicuri, repetate zilnic, duc la un lucru mare: ura! În întuneric, începură a lucra toți membrii familiei împotriva voevodului lor. Și cel mai îndârjit fu acel stolnic Constantin, cilibiul, mult învățatul, scriitorul, despre care se mai îndoesc unii și azi c'ar fi otrăvit pe frate-său Șerban Vodă, dar nu se îndoiește nimeni c'a fost pricina morții nepotului său Brâncoveanu. Omul acesta a fost, din cauza învățaturii lui în adevăr superioară, sfătuitorul ambilor Domni, frate și nepot, secretarul lor, față de care ei n'au avut nici o taină, și care păstra còpii după întreaga corespondență domnească. „Numai hoțul cel bătrân, Constantin Stolnicul“, zice Radu Popescu care'l iubea pe Brâncoveanu, „numai el, știind toate tainele nepotu-său Constantin Vodă, pentru că'i le spunea toate, avându-l ca pe un unchi și ca pe un tată, au știut și cărțile dela Nemți și dela Muscali, care făcuse acei împărați hrisoave să fie el și feciorii lui prințipi, cneji, și luându-le de unde-au fost, le-au dat Turcului!“.

Constantin dăduse însă numai còpii de pe acea corespondență, jurând pe capul lui că va arăta și originalele, de-o veni capugiul la București cu firmanul de mazilire.

Brâncoveanu urma să nu bănuiască nimic. Intreținea corespondență cu Poarta Ottomană, discutând asupra noului titlu ce voia să-și dea Sultanul de Impărat al Romanilor (!) și se îndeletnicea în deosebi cu pregătirile de nuntă pentru fiul său Radu. Imbătrânise Vodă!

Mireasa, fata lui Antioh Vodă Cantemir, era la Constanti-nopol. Brâncoveanu scrisese Vizirului pentru a-i cere voie ca fiul său să ia de nevastă pe nepoata aceluși Dumitru Cantemir, hrănit de Muscali, de care fapt nu era fata într'u nimic vinovată. Totuși credința lui față de Padișah, scria el; îl face să aibă teamă că proiectata însoțire să nu fie rău privită de Poartă, în care caz e gata să anuleze contractul de căsătorie. Odată cu scrisoarea, marele vizir primi 4000 de galbeni și o blană de samur.

„Nu știu ce să cred de voevodul Valahiei“ zise Ali Pașa, vizirul, către un prieten de-al său, „să-l apreciez ca pe-un om bun, *de oare ce-mi trimite daruri*, sau, văzând toate părele adu-

nate împotriva lui, să cred că e om rău. Va trebui supravegheat, pentru a lua măsurile cuvenite“.

Ali Paşa prăgătea o nouă mare lovitură împotriva Germaniei (în care război își pierdu și viața, la Petervardin, 1716). Ii trebuiau deci oameni de care să fie sigur, o nouă defectiune a lui Brâncoveanu putând deveni fatală pentru Poartă, după cum fusese fatală pentru Petru Cel Mare netrimiteră aprovizionării în Moldova. Așa dar, după matură chibzuială, vizirul hotărî ca Altin-Bey este „om rău“ și trebuie scos din domnie înainte de începerea ostilităților. Altin Bey însemna Prințul Aurului, astfel i se spunea la Stambul lui Brâncoveanu. Fantesia orientală pe care o deștepta denumirea aceasta în mintea lui Sultan Achmed trase și ea greu în cumpăna hotărîrei marelui său vizir.

Însă trebuia procedat cu șiretenie pentru a fi sigur de izbândă. O nedibăcie ar fi putut face pe Brâncoveanu să treacă granița Germaniei, cu toate bogățiile lui, și atunci scăpa Poarta poate de-un perfid, dar scăpa și Padișahul chilipirul. La scrisoarea Domnului Munteniei răspunse deci Ali Paşa, în termenii următori: Să trimită Vodă cu mare pompă după mireasa fiului său pentru a o duce din Constantinopol la București, căci n'are Poarta nimic împotriva acestei căsătorii. Să celebreze nunta cu fastul și veselia cuvenită, căci este Padișahul, prin mila lui Allah, în pace cu toți vecinii, și n'are deci nici Beiful Valahii a se teme de nimic. Să se bucure în liniște!

De data aceasta prostise Turcul pe Român.

Foarte vesel de primirea acestei scrisori, Brâncoveanu puse toate la cale pentru a face nunta cea de împăcare între neamul lui și-al Cantemireștilor, și trimise la Stambul după mireasă un bogat convoi, condus de însuși fiică-sa Domnița Bălașa și de soțul ei, Manoil Lambrino.

Ne aflăm pe la sfârșitul iernii 1714.

În Stambulul acela forfotind de străini, era un medic levantin Antonio Corea, care studiasse medicina la Roma și petrecuse apoi câțiva ani la curtea Brâncoveanului în București. Chemat într'o zi în casa unui Turc bolnav, pe când se afla încă acolo, sosi în vizită un prieten de-al acestuia, secretar al Vizirului. Incepu vorba de una de alta, de sănătatea Turcului întâi, și apoi de noută-

țile zilei. Secretarul destăinuî bolnavului, între altele, că „Vlach-beiul“ a fost declarat rebel și că, după ce i se va confisca averile, va fi adus la Stambul cu toată familia sa. Doctorul Antonio, care se făcea că nu înțelege turcește, mestecând într'o piuliță niște doftorii, trăgea cu urechea cât ce putea. Eșit din casa bolnavului, alergă la un prieten de-al lui, un Grec pe care-l știa bine cu Brâncoveanu, și destăinuindu-i tot ce auzise, îl rugă să înștiințeze pe Domnul Munteniei de soarta care-l așteaptă, însă fără a-i descoperi numele său. Zis și făcut!

Când primi Brâncoveanu scrisoarea Grecului, rămase foarte nedumerit. O citi în gura mare, la Divanul Domnesc, tuturor sfetnicilor săi. Unul din ei spuse: ¹⁾ „Măria Ta, Paștele e aproape. I-o fi trebuind grecului bani de sărbători, și a întrebunțat mijlocul acesta pentru a-ți stoarce galbeni“.

Vodă rupse scrisoarea și o aruncă, mâniaș: „Ducă-se dracului, cobitor de vești rele“, zise el.

Dar Doamna Maria, judecând cu instinctul ei femeesc, se rugă de soțul ei să plece din nou la Târgoviște, de unde abia sosise de câteva săptămâni, căci mai în siguranță se simțea ea lângă granița Ardealului decât în apropierea celei turcești. Poate bărbatul ei ar fi ascultat-o — deși nu dăduse acestei vești nici umbra unei crezări — dacă nu s'ar fi îmbolnăvit tocmai atunci fata lor Stanca, văduva lui Beizade Radu Ilieș. Rămaseră s'o caute. Dar boala o luă razna înainte și'n câteva zile Domnița Stanca era în agonie. În fierbințeala morții începu să aiureze. Iși chemă mama și surorile și le arătă, halucinată, pe peretele din fața patului, o ceată de Turci, luând pe tatăl ei de grumaz și ducându-l în lanțuri la Stambul. Inebunită de spaimă și de durere, Doamna Maria încercă să-și liniștească fata care nu-și mai putu afla o dihnă decât după câte-va ceasuri, când își dete duhul.

O îngropară la Mitropolie.

După ce trupul bieteii Domnițe fu coborât în mormânt, alaiul domnesc porni încet, spre Curte.

În fața dealului Mitropoliei este o cruce mare de piatră,

¹⁾ Delchiario afirmă că ar fi fost Crețulescu, dar mai curând îl bănuim pe stolnicul Cantacuzino — „hoțul cel bătrân“.

lângă bărcile pieței de legume; o cunoaște toată Capitala. Pe vremea aceea, pe locul unde e azi piața, se ridicau casele brâncovenești, iar crucea venea în dreptul porții de intrare a palatului. O ridicase, de lemn întâi, Preda Brâncoveanu în amintirea morții fiului său Papa, sugrumat „lângă gardul tatălui său“ de Seimenii răzvrățiți ai lui Vodă Constantin Șerban (1655). Dărâmându-se, o înlocuise de câteva luni abia beizade Constantin, fiul mai mare al lui Brâncoveanu, cu alta de piatră — cea de azi — săpând pe ea o inscripție amintitoare a asasinatului bunicului său.

Când deci, întorcându-se dela înmormântare, jalnicul convoi dădu să intre pe poarta palatului, o găină speriată începu să bată din aripi, și drept în fața acestei cruci, sbură în brațele lui Vodă.

„Acest semn fu atribuat unei iminente nenorociri“ zice superstițiosul Italian Del Chiaro „căci întâmplările cele mai neînsemnate sunt tainicile urmări ale soartei“.

Dar parcă adormise omul acesta, care 25 ani de-arândul fusese cu ochii în patru pentru a-și păstra domnia.

În săptămâna patimilor, Marți la vreme de chindie, creștinii care mergeau la denii aflară cu mirare c'au venit niște Turci în București, mulți, călări. Ce-o fi iar? război? domnie nouă? Vestea merse din gură în gură, până ajunse la Curte. Vodă își trimise oamenii să culegă știri.

Nu era nimic. Venise doar Mustafa Aga, unul din cei mai vechi prieteni de-ai lui Brâncoveanu. Domnul îi trimise câțiva boeri pentru a-i ura bun sosit, a îngriji de ce-ar avea nevoie, și a'l întreba dacă poate trimite îndată careta pentru a-l aduce la Curte. Turcul răspunse că este obosit și ar dori să se odihnească. N'are nimic de spus lui Vodă, fiind numai în trecere prin București, pentru a merge la Hotin. Va veni deci abia a doua zi dimineață să-și vadă prietenul.

Miercuri dimineață alaiul domnesc duse pe Mustafa Aga la Curte, unde'l aștepta Brâncoveanu în spătăria cea mare. Când sosi Turcu, se ridică Vodă de pe tron și întâmpinându-l până la jumătatea odăiei, îi ură bun venit și'l pofti să se așeze. Capugiul — Mustafa era capugiul — îi răspunse că nu este timp de șezut. Luând o înfățișare mâhnită îi spuse că'i pare rău, ca vechi prie-

ten ce'i este, să'i aducă o știre rea, dar că fiind voința Padișahului, și deci a lui Allah, Beiul trebuia să se supuiе, — și uitându-se în ochii lui, îi repetă: nu așa, să te supui!? Speriat, Brâncoveanu șopti un „da“, pe care mai mult îl ghici Turcul decât îl auzi... și deodată, fără să știe cum, se pomeni Domnul cu năframa de mătasă neagră pe umăr:

— „Mazâl!“

Zăpăcit, Brâncoveanu încă nu putu să înțeleagă. Voi să se așeze pe tron. Capugiul îl îmbrânci, spunându-i că locul lui nu mai este acolo. Atunci abia se desmetici Domnul, și sărind la fereastră, începu să strige: „Slujitori, slujitori, unde sunteți? Nu mă lăsați!“

Tăcere mormântală. Nici un slujitor nicăeri. Porțile Curții, ușile Spătăriei, toate erau păzite de Turci. Del Chiaro, secretarul italian al lui Vodă, vru să intre acolo, dar fu oprit de soldații capugiului. Unul din ei fu trimis în oraș să cheme la Curte pe boerii divăniți și pe Mitropolitul Țării.

Sosind în curând cu toții, înfricoșați, fură introduși în Spătărie, și ușile se închiseră din nou. Capugiul le citi atunci firmanul împărătesc, în virtutea căruia voevodul Constantin Brâncoveanu-Basaraba era declarat hain, și mazilit. Un al doilea firman, adresat boerilor, le porunci, ca prin semnături cu sigiliile lor, să răspundă ei, cu averea și viața, de paza Brâncoveanului — iar pentru și mai mare siguranță, Mustafa Aga trimise după breasla negustorilor, căreia îi porunci să se constituie garantă pentru boeri. Abia atunci capugiul părăsi spătăria, mergând cu oamenii lui să sigileze tezaurul Țării — visteria, și tezaurul Domnului — cămara.

Păzit din toate părțile, de Turci, de boeri, de negustori, bietul prizonier, fost mare voevod, se retrase în odăile sale, cugețând cu amărăciune la scrisoarea Grecului din Stambul, la halucinația fiicei lui și la găina ce'l deochiase. Era, spune Del Chiaro, frământat de triste gânduri: îndoială, frică, speranță!

Apoi, deodată, sosiră la Curte Doamna Maria și fetele ei, venind dela țară, dela Mogoșoaia. Găsind porțile păzite și aflând cele întâmplăte, rămaseră întâi mute de spaimă. Apoi, zice Nicolai Mustea „bocete și țipete în fetele și nurorile Domnului“.

Iar Del Chiaro adaogă: „Plângeau de compătimire persoanele care intrau în odăile lor“.

În București, mare fierbere. Circulau fel de fel de zvonuri: c'a încercat Brâncoveanu să fugă, că vine o armată de Turci cu Imbrohorul ei să așeze Domn nou în scaunul Țării. Zvonuri exagerate, dar, ca de obicei, cu fondul lor de adevăr. Familia domnitoare fiind întreagă prizonieră, beizade Ștefan ar fi vrut să fugă. Tatăl său îl împiedecă, spunându-i că nu numai porțile palatului, dar granițele țării fiind păzite de Turci, o atare încercare le-ar pricinui mai mult rău. Cât despre Turcii care înaintau asupra capitalei, nu erau chiar 12.000, cum i se păru populației înfierbântate și cum îi veni știrea lui Nicolai Mustea tocmai în Iași, însă erau câteva sute de soldați, careși întovărășeau Imbrohorul, pornit din Giurgiu spre București. A doua zi după arestarea lui Vodă, Joi dimineață — Joia mare, care era și ziua Bunei Vestirei, nu pentru Brâncoveanu, săracul — boerii eșiră călări întru întâmpinarea Turcului și-l duseră să conăcească în casa vornicului Șerban Cantacuzino, fiul de mult răposatului Drăghici¹⁾, nepotul stolnicului Constantin. Imbrohorul mulțumi boerilor de primirea cuviincioasă ce-i făcură și le porunci că, două ceasuri mai târziu, la ora prânzului, să se înfățișeze din nou cu toții acolo, pentru a pune la cale împreună alegerea noului Domn!

Când se adunară boerii din nou în casa vornicului, Imbrohorul Vizirului le puse scurt întrebarea dacă vor ei sau nu vor să aibă Domn pe Mihai Racoviță, fostul voevod al Moldovei. Știa el bine că răspunsul va fi „nu“, însă i se datorea lui Racoviță cel puțin această atenție de-al propune țării, pe el care, în vederea acestei domnii, jucase un rol atât de activ în mazilirea Brâncoveanului. Boerii răspunseră într'un glas că vor Domn pământean. (Moldova fiind pe atunci o țară străină). Imbrohorul își roti ochii împrejur, și fără a mai șovăi întrebă: „care e marele spătar Ștefan Cantacuzino?“ Acesta, fiul stolnicului Constantin, eși din rânduri, iar Turcul, punându-i mâna pe umăr, îi zise: „Ești Bei!“ Apoi, neavând caftanul de domnitor la îndemână,

1) Din 1678.

își scoase pe-al său și i-l puse pe umeri, poruncind boerilor să încalece și să-și ducă voevodul pe dată la Mitropolie, pentru a-l unge Domn.

Del Chiaro, om deștept, adaogă: „Au început unii a bănuși că totul fusese pus la cale, în țară, de Cantacuzin, și înfăptuit apoi la Constantinopol“.

După ungerea noului Domn, alaiul se întoarse la Curte, unde Ștefan Vodă, în Spătăria cea mare, se așeză pe tronul acel acoperit cu catifea roșie, de pe care, cu o zi înainte, fusese îmbrâncit Brâncoveanu. Turcul îi citi firmanul de întărire — îl avea deci la el — și boerii în sunetul tunurilor, începură ceremonia sărutatului mâinei.

Multe se mai petrecuse între zidurile acelei Curți Domnești, de aproape trei sute de ani de când bătrânii voievozi înălțase cetatea Dâmboviței pe malul stâng al apei. Dela Ștefan cel Mare, care după ce învinse pe Radu cel Frumos, alungându-l din țară, veni aici să se veselească trei zile, luând apoi cu el la Suceava pe Doamna Maria și pe fata ei Voichița; dela Doamna Kiajna, căreia la un banchet i se înfățișă, pe-o tavă de argint, capul lui Dumitru Despot; dela Doamna Ecaterina care se uita cu înduioșare la nepoțelul ei, cum se juca prin încăperile întunecoase ale Curții, punând puțină veselie în mohorâtul ei trai; dela Mihai Viteazul la Matei Basarab, dela Grigore Ghica, care în iatacul său îngenunchia în fața icoanelor, cerând iertare lui Dumnezeu de omorul Postelnicului Cantacuzino, până la Doamna Anastasia, care nu de mult, făcea semn ibovniçului ei Șerban să fugă, căci îi este viața în pericol — multe se mai petrecuse — dar nici odată încă nu se întâmplase un fapt atât de extraordinar ca acel de-acum, din Joia asta mare a anului 1714, când sub acelaș acoperiș stăteau doi domni, unul mazilit și celălalt abia căf-tănit, două familii, înrudite între ele, una în plânsete și cu spaima în suflet, cealaltă veselă, fericită și plină de nădejdea unei îndelungate mării.

Ștefan Vodă era lui Brâncoveanu văr primar, însă un văr cu mult mai tânăr. El crezu deci de datoria lui, după ce se isprăvi ceremonia înscăunării, să treacă în apartamentele fostului Domn pentru a-i spune câteva vorbe de mângâere și a-l asigura

că fără voia lui a fost toată întâmplarea aceasta. Letopisețul moldovenesc spune că Brâncoveanu, văzând pe vărul său intrând în odaie, începu să plângă și să-l blesteme.

După cât cunoaștem despre caracterul acestui voevod, n'am fi putut crede o atare purtare, chiar de n'o găseam desmințită nicăeri. Iată însă că un martor ocular, Del Chiaro, care se afla acolo în odaia Brâncoveanului, ne povestește această întâlnire cu totul în alt chip: „In timpul acestei întrevederi“ zice el „am remarcat că Cantacuzino stătea în picioare, iar Brâncoveanu, care ședea, având cuca în cap, îi răspunse cu obișnuita-i politeță, că *e mai bine că Domnia i-a fost incredințată lui, decât unui străin*“.

Dealtfel bietul voevod mazil se reculesese și i se furișase iar în suflet nădejdea că avuțiile lui îl vor scăpa și de data aceasta de primejdie. Când a doua zi, Vineri — ziua aerului — i se spuse că nu i s'a acordat rugămintea de-a rămâne în București să facă Invierea printre Creștini, și că să se gătească de drum, căci va trebui să plece îndată, el își strânse familia și o rugă să fie liniștită și demnă, pentru a nu da vrăjmașilor spectacolul unei descurajate mâhniri, care n'ar putea decât să-i bucure. Iar când, seara la ceasul 9, se porni tot convoiul domnesc, și Vodă Ștefan Cantacuzino scoborând scara de marmoră a palatului își întovărăși vărul, cu capul gol, până la caretă, Brâncoveanu, foarte liniștit, îi spuse: „Finule Ștefan, dacă aceste nenorociri sunt dela Dumnezeu pentru păcatele mele, facă-se voia lui. Inșă dacă sunt fructul răutății omenеști, Dumnezeu să ierte pe dușmanii mei, dar păzească-se ei de mâna răzbunătoare a Dreptății Cerești“¹⁾).

Și porniră caretele în noapte, sub paza lui Aga Mustafa, ducând cu el doisprezece prizonieri, pe Brâncoveanu, pe Doamna Maria, cei patru fii, patru gineri, și una din nurori, pe Anica a lui Constantin, cu fiul ei, un plod de 7 ani. A doua zi dimineață erau cu toții la Rusciuc, de unde fostul Domn trimise o scrisoare lui Ștefan Vodă pentru a-l ruga — mai bine zis a-i porunci — să aibă grijă de averea lui. Noul voevod al Țării Româ-

¹⁾ Ne asigură Del Chiaro că acestea au fost cuvintele lui Brâncoveanu întocmai.

nești găsi totuși că vărul său exagerează. El se plânse Patriarhului de Ierusalim de tonul acestei scrisori: „Mi-a scris“, zice el „să-i păzesc moșiile neschimbate, casele lui necălcate, vitele lui neatınse, grânele pământului nemișorate; vinurile acestui an să se vândă ca și mai înainte la oboruri și la târguri, lucrurile de țesut ale Casei să se pună la un loc, brodăturile să nu se piardă... Și ne-am supărat!“

În Constantinopol, vestea arestării lui Brâncoveanu sosi în ziua a doua de Paște, Marți, 29 Martie²⁾). Pentru a duce vizirului o veste atât de plăcută, făcuse deci curierul numai 5 zile de drum.

Domnița Bălașa și soțul ei Manolachi Lambrino se aflau, după cum știm, în capitala Turciei pentru a pregăti nunta fratelui ei Radu cu fata lui Antioh Cantemir. Habar n'avea nimeni acolo de cele ce se petrecuse în București. În ziua aceia de Paști, mersese Domnița la biserica Patriarhiei să asculte sfânta Leturghie, și când, la ora prânzului, se întoarse acasă, găsi odăile ei pline de Turci care-i luară toată averea, obiecte, bijuterii, bani, ridicând-o la urmă și pe ea pentru a o închide la Ceauș Eminu, temnița femeilor. Pe soțul ei îl duseră la Bașbachi Culi, închisoarea „debitorilor“ Sultanului. Dintr'un raport al lui Fleischmann către consiliul de război austriac aflăm că biata Domnița Bălașa a mâncat și bătaie, *Brügeln* (Fleischmann trebuie să fi fost Saxon), mai multe zile în șir, pentru a mărturisi ce avere o mai fi ascuns, și că s'a găsit astfel la ea 100 de pungi de galbeni și juvaere în valoare de 30.000 de thaleri.

La 17 Aprilie sosește în sfârșit convoiul prizonierilor la Constantinopol. Brâncoveanu, încă plin de nădejde, se aștepta să fie dus la unul din palatele sale. Dar, tăind Stambulul de-a curmezișul, se pomeni deodată drept în fața Celor Șapte Turnuri — vestitul Ediculè — unde, desbrăcat până și de haina de pe trup, fu aruncat în cea mai întunecoasă temniță, jos sub pământ. Aceiași soartă o avură fii și ginerii Domnului. Numai femeile, Doamna Maria și jupâneasa Anica, cu copilul ei, despăr-

¹⁾ Documente și Regeste privitoare la Const. Brâncoveanu de C. Giurescu și N. Dobrescu. București 1907 p. 259.

țiți de ai lor, fură tratate mai omenește, fiind reținute într'o cameră luminoasă dintr'unul din turnuri. Se pare că Domnița Bălașa fu mutată mai târziu și ea dela Ceauș Eminu la Ediculè, împreună cu mama și cu cumnata ei.

Incepură caznele, pentru a face pe Brâncoveanu să mărturisească, până în cel mai mic amănunt, averea lui din ce se compune, unde sunt toate sculele, la ce bănci din ce țări are banii depuși. Trei luni, patru aproape, au ținut torturile aceste: fier roș pe piept, cercuri în jurul capului. Dar ceiace a fost mai grozav, e că uneori era supus la chinurile aceste față de copiii lui, și chiar față de Doamna Maria, despre care nu putem pricepe astăzi cum de-a putut răbda aceste orori fără a înnebuni.

Pe la sfârșitul lui Iunie, deodată fu scos dela Ediculè, și, împreună cu toată familia, instalat în palatul Țării (Vlah-Serai).

I se dădu nădejdea că va putea recăpăta domnia, și dacă nu el însuși în tot cazul fiul său Constantin. Fericit, Brâncoveanu începu o corespondență cu comandantul Sibiului și cu Apostol Manu, omul său de afaceri, cu privire la averea pe care încă n'o mărturisise. Scrisorile fură interceptate și visul de fericire se nărui iar după abia câteva zile de liniște. La 28 Iunie fură mutați cu toții din nou la Ediculè. Torturile reîncepură, în prezența soției, a fiilor și a ginerilor.

Se mărturisiră atunci alți bani, alte comori, alte juvaere. Dar oricât de multe ar fi spus Brâncoveanu, Turcii nu'l mai credeau. La 14 August i se făgădui eliberarea imediată și poate din nou domnia, dacă arată unde a depus cele 20.000 de pungi pe care bănuia Sultanul că le are. Douăzeci de mii de pungi înseamnă zece milioane aur — pe vremea aceea. Nu numai că Brâncoveanu nu avea această sumă depusă nicăeri, dar nici n'o posedase vre-odată. Auzind că i se cere imposibilul și sătul de atâtea chinuri, avu un moment de răscoală sufletească pe care n'o putu înfrâna. Blestemă pe marele vizir și chiar pe Sultan, umbra lui Allah pe pământ.

Pe dată, în aceiași seară, se hotărî pieirea lui.

A doua zi, 15 August, la ceasul 9 dimineața, Brâncoveanu, cei patru fii ai săi și ginerile Enache Văcărescu, fură aduși desbrăcați la cămașă în fața Seraiului, pe piața care era acolo

la malul Cornului de Aur, peste drum de Galata, pe care o numesc Franțujii La Pointe du Sérail, și pe care a transformat-o de curând Kemal Pașa în grădină publică.

De jur împrejurul pieței erau șiruri de Ieniceri care păzeau ordinea în populația aceia, o mare de oameni, veniți să-și potolească instinctul plăcerii bestiale de-a vedea curgând sânge. Intr'un capăt, în galeria acoperită a unuia din Kioșcurile sale, ședea Sultanul, privind — cu ce inimă, Doamne! — la crimele ce ordonase. Iar în mijlocul pieții erau cei 6 condamnați. Gâdele, cu sabia ascuțită scoasă din teacă, gata să secere capetele, stătea mai la o parte. Când îl văzu apropiindu-se, bătrânul voevod, care în chiar ziua aceia împlinea 60 de ani, făcu o scurtă rugăciune, și apoi, întorcându-se către fiii săi, îi îmbărbătă: „Fiți viteji, feții mei. Am pierdut tot ce-am avut, măcar sufletele să ni le mântuim“.

Capul lui Văcărescu căzu cel d'întâi. Apoi, pe rând, al lui Constantin, al lui Ștefăniță și al lui Răducu — mirele!

Zăpăcit de spaimă, Mateiaș, cel mai mic — un copil cu fața lungă și slabă, paisprezece ani — se aruncă în genunchi, rugând de Sultan să fie iertat: „Dă'mi voe să'mi trăesc tinerețea... Mai bine vreau să fiu Mahomedan, decât să mor nevinovat ¹⁾. Kioșcul Sultanului fiind departe de mijlocul pieții, cuvintele copilului îi fură transmise, și în înalta-i generozitate, Padișahul trimise un om la Brâncoveanu să'l întrebe dacă îngăduie fiului său să-și schimbe legea pentru a-și păstra viața. Inima bătrânului tată se împietrise de atâta durere. „Nu!“ răspunse „Din sângele nostru nimeni nu și-a pierdut credința. Să plătească nenorocitul acesta cu viața cinstea pe care voia s'o piardă ²⁾“.

¹⁾ Relațiunea preotului jesuit Gosciecki, din suita solului Polou Chotowski, (P. Panaitescu, Călători Poloni, b. 145). Preotul acesta afirmă a fi fost de față la executare, lucru care pare dubios, fiindcă a văzut el numai 3 fii, când erau 4, și a văzut-o și pe Doamna Maria acolo, care însă a fost scutită de priveliștea acestui spectacol.

²⁾ Multele rapoarte ce posedăm asupra acestei tragedii, diferă unele de altele. Combinându-le împreună, versiunea dată mi se pare cea mai verosimilă.

Și călăul reteză și capul acestui biet copil. În spatele rândurilor de Ieniceri, plângeau femeile.

Constantin Brâncoveanu îngenunchiă, șiși plecă singur gâtul sub sabie. Când lovi călăul, capul rămase spânzurat de trup.

Cele 6 capete fură apoi împuse în sulite și plimbate pe străzile Stambulului. Dar le aduse pe urmă repede înapoi în Serai, fiindcă poporul amenința să se răscoale. Vederea acestui măcel îl întăritase. Excesul de cruzime nu e pe placul Musulmanilor.

Trupurile fură aruncate în mare.

Și s'a găsit cineva să meargă la închisoarea Doamnei Mariei pentru a-i duce vestea că i-a pierit soțul și toți băieții și Doamna Maria nu a înebunit.

Domnița Bălașa, Manolachi Lambrino, jupâneasa Anica și micuțul ei fiu, erau pe lângă dânsa.

Incepu întâi, nu se știe prin ce mijloace — prin îngrijirea Patriarhiei probabil — pescuitul cadavrelor, care fură duse, pe ascuns, la Halki, una din frumoasele insule Prinkipo, peste drum de Anatolia, în marea de Marmara. Acolo își găsiră acele torturate trupuri veșnica odihnă, în vechia mânăstire bizantină zidită de Împăratul Ion Paleologul în veacul al 15-lea și reparată de celebrul mare dragoman Panaiotachi Nicusios într'al 17-lea veac.

Doamna Maria, prizonieră, nu putu fi de față la înmormântare. Soarta ei, nesigură, atârna de capriciul Sultanului, care în curând hotărî ca ea, fiica și noră-sa, vor fi sclave. Printr'o sentință a Muftiului fură declarate roabe, născute din părinți rebeli, și internate în Seraiul Sultanului. Era mijlocul pe care'l găsisse Padișahul pentru a putea pune mâna pe ce brumă de avere s'ar mai afla după moartea Brâncoveanului.

Dar negăsindu-se nimic, sentința fu schimbată din nou, căci la ce s'ar mai ține roabele aceste în Serai. Le trimise iar la închisoare, închisoare pe viață, la Bostangibașa.

Zăcură acolo toată toamna și toată iarna, șapte luni de zile. Abia în primăvară, la sfârșitul lui Martie 1715, obținură ele în sfârșit răscumpărarea, în schimbul a 100 de pungi, împrumutate pe piața Stambulului cu 30 la sută dobânzi.

Eși deci Doamna Maria din închisoarea Stambulului cu fata, nora și nepotul ei, însă libertatea n'o avea încă, căci ea fu exilată pe țărmul Mărei Negre, tocmai la Kutais în Caucaz. Rămase și acolo aproape încă un an și jumătate, până însfârșit o fericită împrejurare îi înlesni întoarcerea în țară.

Războiul împotriva Germaniei, proiectat de marele Vizir, înfăptuindu-se după moartea lui Brâncoveanu, se isprăvi cu dezastrul armatelor otomane. Ali Pașa murise sub zidurile cetății Peterwaradein, Timișoara căzuse în mâinile Imperialilor, Oltenia fu ocupată de Austriaci, care o încorporară imperiului lor (pacea dela Passarowitz 1716); Ștefan Vodă Cantacuzino fusese, la rândul lui, decapitat; Vodă Nicolae Mavrocordat făcut prizonier în Ardeal. Pentru a nu-și înstrăina complet simpatia țării munteneste, atât de aplecată dela o vreme către mereu învingătorii creștini, Poarta îi trimise Domn pe Dragomanul Ion Mavrocordat, fratele prizonierului, cu porunca de-a se ierta și a se rechema în țară toți pribegii care se dăduse cu Nemții, precum și de-a scuti țara, timp de-un an, de tribut și de biruri. Pentru ca planul lor de înaltă clemență să reușească și mai bine, Turcii îngăduiră Doamnei Mariei Brâncoveanu să se întoarcă cu familia ei în țară, unde o doreau cu toții și o așteptau, zic contemporanii „cu o afectuoasă venerație“.

La începutul lui Octombrie 1716 ea părăsi Caucazul, străbătu Marea Neagră pe-o corabie turcească, debarcă la Varna, și la 17 ale lunii se întâlni la Razgrad, pe drumul spre Giurgiu, cu noul voevod Ion Mavrocordat, căreia îi făgădui tot sprijinul ei față de compatrioții despre cari se spera că văzându-l intrând în țară alături de ea, îl vor primi cum se cade. Scrise deci de acolo boerilor și Mitropolitului că ea, Doamna Maria a răposatului voevod Constantin Brâncoveanu de Basarab, după doi ani și jumătate de lipsă, se întoarce în țara ei, aducând cu sine pe noul domn impus de Poartă, care vine cu un decret de amnestie „către toți cei ce mânâncă pâinea Sultanului“ (noi pe-a lui!) și cu iertarea birurilor pe-un an, îndemnând văduva pe toți pribegii să se întoarcă la vetrele lor și nimănui să nu-i fie frică,

fiindcă „Dumnezeu nevoind să piardă cu totul Țara, a ales, prin pronia Sa, pe principele Ion Domn“.

La începutul lui Noembrie, Doamna Maria era însfârșit din nou la București, văduvă nenorocită și săracă, dar înconjurată de dragoste și de respect.

Prima ei grijă fu să-și asigure gospodăria, adunându-și averile răvășite prin mâini străine ¹⁾. Pentru a putea vedea de moșiile brâncovenești, de vii, de palate, ea căpătă dela Patriarhul Ierusalimului tutela pentru nepotul ei Constantin, iar pentru a-și asigura posesiunea proprietății lor din Sâmbăta Mare, în Transilvania, precum și a banilor și sculelor rămase la Viena, ceru împăratului Carol al VI-lea să fie pusă, cu toată familia, sub scutul protecției sale. Când isprăvi să-și adune tot ce mai rămăsese de pe urma confiscărilor turcești, — mai era, după cum se vede, o avere încă destul de frumușică nemărturisită de Brâncoveanu — ea își chemă fetele și ginerii și făcând un act de partaj (Iunie 1717) „văzând pe dumnealor că au rămas la mare lipsă și sărăcie, ca o mamă fiindu-mi milă de dumnealor“ își împarte întreg avutul pe din două, jumătate să fie a fetelor și ginerilor și jumătate a ei și a nepoțelului.

Atunci abia se putu gândi ea la aducerea în țară a rămășițelor trupești ale soțului ei. Cu învoirea lui Vodă — Nicolae Mavrocordat, întors în țară după moartea fratelui său Ion — dar nu știm dacă și cu învoirea Sultanului, sau poate pe ascuns, trupul lui Constantin Brâncoveanu fu adus la București, unde fu îngropat, în luna Iulie 1720, în biserica Sfântul Gheorghe, ctitoria tatălui și a soțului ei. Piatra de mormânt, frumos săpată, nu are inscripție, dovadă că s'au făcut toate în taină. Inșă o prea frumoasă candelă de argint atârnă de-asupra acestui mormânt, purtând, sus, între două rânduri de flori, o discretă inscripție amintitoare: „Această candelă ce s'au dat la Sf. Gheorghe

¹⁾ Domnul Virgil Drăghiceanu a urmărit acești ultimi ani ai Domniei Mariei (publicație din B. C. M. I. Anul VII. Fasc. 27).

cel nou, luminează unde odihnesc oasele fericitului Domn Constantin Brâncoveanu Basarab Voevod, și iaste făcută de Doamna Măriei Sale, Maria, care și Măria Sa nădăjduște în Domnul, iarăși să i se odihnească oasele. Iulie în 12 zile, leat 7228 (1720)“.

Timp de 200 de ani n'au știut Bucureștenii că Vodă Brâncoveanu își are mormântul în mijlocul Capitalei. Abia în 1914, d. Virgil Drăghiceanu, descoperind inscripția de mai sus, a putut identifica acest ultim lăcaș al nenorocitului Domn.

Viața mai departe a Doamnei Maria s'a scurs destul de amărită, căci după cele pătimate la Constantinopol, un trai fericit bănuiește oricine că această femeie n'a mai putut avea. Toată grija ei a fost să și crească bine nepotul, ultimul vlăstar Brâncovenesc, și să mai caute prin străinătăți ce-a mai putut încă rămâne din banii și sculele neadunate. Apostol Manu, dar mai cu seamă foarte credinciosul ei prieten Gheorghe Trapezuntul, îngrija de toate treburile, precum și de corespondența Doamnei. De altfel între Impăratul Germaniei și văduva lui Brâncoveanu a urmat o corespondență de sânge, pe care Doamna Maria o iscălea, pe latinește: „Humillima ancila, Maria Brancovana, Principi Constantini relicta vidva“ sau când scria italienește: „Umilissima et fidelissima serva, Principessa Maria Brancovana“. Aceasta, până când se supără într'o zi fiindcă Impăratul nu'i făcea dreptate împotriva lui Apostol Manu, care nega să fi primit în păstrare o oarecare sumă de bani (16 pungi de argint și 48.000 de sechini). Atunci, schimbând tonul, învinui pe Carol al VI-lea de părtinire, spunându-i că din toată averea brâncovenească rămasă în Transilvania, nu i s'a restituit decât o prea mică parte, ceiace, față de felul cum servise soțul ei cauza imperială, era un lucru de neconceput.

Astfel, în necurmatele aceste griji pentru viitorul nepoțelului ei, și în tristele amintiri ale uneia din cele mai groznice tragedii ce cunoaște istoria — și care erau ale ei, — își petrecu vă-

duva Brâncoveanului anii ei din urmă, până când, bătrână, se stinse în București, în Decembrie 1729.

O astrucară fetele care mai erau în viață și iubitul nepot Constantin ¹⁾, alături de soțul ei, în același mormânt din Biserica Sfântul Gheorghe ²⁾.

¹⁾ Acest Constantin Brâncoveanu, fiul lui Constantin și al Aniței Balș, care avea 7 ani la decapitarea tatălui și bunicului, se însură mai târziu cu Maria Coslogeanu, și avu doi fii, pe Manoil (însurat cu Zoe Sturdza) și pe Nicolae (care a avut 3 neveste, Maria Văcărescu, Elena Moruzi și pe fiica lui Radu Fălcoianu). Manoil n'a avut copii, iar Nicolai a avut două fete (Elena Cantacuzino-Pașcanu și Maria Băleanu) și un fiu, **Grigore**, ultimul vlăstar brâncovenesc (+ 1833). Brâncovenii de azi sunt Bibești, numai prin adopțiune brâncoveni, și anume în felul următor: Grigore Brâncoveanu a fost însurat cu Elisabeta Balș, care avea o fiică Zoe, dintr'o primă căsătorie cu Al. Mavrocordat. Această Zoe s'a măritat cu Gh. Bibescu (tatăl voevozilor Gh. Bibescu și Barbu Știrbei), iar fiul lor Grigore fu adoptat de bătrânul soț al bunicii lui, luând numele de Grigore II Brâncoveanu. Copiii acestuia sunt contesa de Noailles, principesa de Caraman-Chimay și Constantin Brâncoveanu, care trăește (însurat cu o Cezianu).

²⁾ Ion Vodă Mavrocordat, Doamna Maria, Domnița Ileana (Mavrocordat) și Domnița Bălașa (Lambrino), precum și Manolachi Lambrino, își au mormintele tot acolo.

CAPITOLUL XXIV.

DOAMNA PĂUNA CANTACUZINO ȘI FII EI

IN 1728 marele vornic Radu Popescu, fiul lui Hrimea vistierul, ajuns la vreme de bătrânețe și sătul de deșertăciunea lumii, se lepădă de boeria lui, și luând numele de Rafail monahul, se călugări la mănăstirea Radului Vodă. Pustnic nu se făcu bătrânul. Mănăstirea era în mijlocul Bucureștilor, în apropiere de Mitropolie și de Curtea Domnească. Veneau boerii să-l vadă în chilia lui, mergea el însuși prin casele oamenilor. Inșă, cărturar fiind și bătrân, avea nevoie de liniște pentru a-și scrie amintirile: „ce s'a întâmplat în țară și în alte țări străine“. Și așa, a urmat el mai departe cronica lui Radu Grecianu, însemnând domniile lui Ștefan Cantacuzino și ale lui Niculai și Ion Mavrocordat. Fiind grec de origină ¹⁾, Mavrocordații erau, după părerea lui, cei mai buni domni pe care i-a avut vreodată țara; iar cât

¹⁾ Carida. Vezi cap. XXVI.

despre Cantacuzini, n'are destule cuvinte de hulă împotriva lor, fiindcă avea și de ce să-i urască, tatăl său Hrisea fiind omorât din porunca lui Șerban Vodă — o dușmănie între neamuri care se urca de altfel mult mai departe, la socrul lui Hrisea, Gheorghe Băleanu, și la socrul acestuia, Stroe Leurdeanu ¹⁾).

Așa dar, când e să judecăm faptele Cantacuzinilor, nu după spusele lui Rafael monahul trebuie să ne luăm. Inșă, amănunțele vieților unor vremuri trăite de el sunt, firește, interesante de cercetat.

„De va vrea cineva, zice el, din cei ce n'au văzut pe Ștefan Vodă, nici au trăit cu el, nici au vorbit cu el, ca să știe ce fel au fost și ce fel de obiceiuri avea, să citească aicea într'aceste trei-patru rânduri ce am scris eu pe scurt:

„Ștefan Vodă încă ar fi fost Domn lăudat ca și alți Domni, având și chipul și creșterea cum se cade, de n'ar fi fost cu totul nestătător la toate vorbele și lucrurile lui. Făgăduia multe daruri și bani și boerii unora altora, și pe urmă toate rămânea la deșertăciune, și mai vârtos că era *ginecolatru*, ascultând între cele mai multe de Doamnă-sa, încât se deschisese foarte mare poarta despre Doamna și care mergea despre partea aceia, se folosea mult“.

Iată deci că aflăm „într'aceste trei-patru rânduri“ că Ștefan Vodă Cantacuzino era „ginecolatru“, Pantofelheld cum spune Neamțul, sub papucul nevestei.

Energică a fost desigur această Doamnă, care purta un nume atât de frumos: Păuna — dar scurta domnie a soțului ei nu i-a dat prilejul să se folosească îndeajuns de învoirea ce avusese de a-și ține poarta mare deschisă.

Doamna Păuna era fata lui Papa Grecianu, dintr'un vechi neam de țară, boeri mari și bogați. Bunicul ei Drăgan, mare visțier, era fiul unui frate al vestitului Preda din Greci, ginerile lui Mihai Viteazul ²⁾).

Când, în 1714, venise la București, în luna Martie, Ali Pașa capugiul, cu ciohodarii lui, să mazilească pe Brâncoveanu, și când, în noaptea de Miercuri spre Joia mare, se dusesse în taină

¹⁾ Vezi capitolele XXIV, XXV și XXVI.

²⁾ Bărbatul Domniței Florica. Pe fratele lui Preda, tatăl lui Drăgan, îl chema și pe el Papa.

stolnicul Constantin și fiul său Ștefan la conacul Turcului, pentru a-l ruga să înduplece pe Imbrohor să i se dea domnia, desigur că energica Păuna împinsese pe soțul ei la înfăptuirea acestui demers, precum iarăși este probabil că a cunoscut dinainte toate lucrăturile lui Ștefan împotriva vărului său Constantin Vodă.

Însă, domnia odată căpătată, ambiția Păunei era satisfăcută, și nu ea va fi fost aceia care și-a împins socrul să persecute pe Brâncoveni, să le ia averile, și să mai pârască pe mazilitul Domn la Poartă cu atâtea scrisori adevărate sau scornite, până își pierdu, în chinuri, viața.

Doamna Păuna avea o fire simțitoare. Răspunderea tragediei care se pregătea la Constantinopol n'o fi vrut să și-o ia în suflet. Mult trebuie să fi fost chinuită, mult amărâtă și fără odihnă de a vedea mereu pâriile socru-său curgând spre peirea Brâncoveanului. Un cumnat, Iancu Dudescu, și un văr, Constantin Știrbei, fusese trimiși la Stambul cu noi dovezi de-ai stolnicului despre „trădarea fostului Voevod“. Știrile venite dintr'acolo umpleau Bucureștii de groază. Se aflase de închiderea, în cele Șapte Turnuri, a mazilului Domn, a Doamnei lui, a fiilor, a ginerilor, a nurorii și a nepotului, nevinovat copil de 7 ani. Se auzea că erau schingiuiți, c'o să fie omorâți.

Doamna Păuna nu mai putu răbda. O înebuneau presimțirile unei catastrofe de neînlăturat și de care se simțea, până la un punct, răspunzătoare. Luând câteva femei cu ea, porni în ținutul Vâlcii, la mănăstirea Dintr'un Lemn, să se închine la o icoană a Maicii Domnului și să mai caute puțină odihnă, să-și mai alunge gândurile. Dar îi era inima prea îmbâcsită de griji și-i era firea prea simțitoare. Se întâmplă un fenomen, pe care-l numim noi astăzi telepatie, vedere la distanță, însă în care bătrânii vedeau numai mâna lui Dumnezeu. În dimineața zilei de 15 August, sfânta Maria Mare, pe când Brâncoveanu și fii lui erau omorâți pe piața Seraiului din Constantinopol, Doamna Păuna îi văzu tocmai dela mănăstirea ei din fundul munților Vâlcii. O apucă o nemaipomenită criză de isterie: țipete, plânsete, leșinuri „o nevoe mare, de făcea toate grozăviile“. Un acces de nebunie care a ținut câteva zile. Ștefan Vodă, ginecolatrul, îndrăgostit

de nevasta lui, auzind cele întâmplate și nesocotind că „a venit bătaia lui Dumnezeu de-i plătește după faptele sale, a bănuțit pe o soră a mâne-sa, mătușa călugărită de mulți ani, ca ea ar fi făcut farmece cu alte mueri de-au ajuns-o nevoia“. Fără multă vorbă, muerile bănuite fură spânzurate, iar maica Olimpiada — mătușa — fu dusă la altă mânăstire și zidită într'o chilie. O lăsă să moară, bătrâna, de foame și de asfixie, pentrucă Doamna Păuna n'avea cugetul curat. Istoria lumii este istoria crimelor omenești, spunea cu dreptate Voltaire.

Și apoi, fiindcă toate se uită, Doamna se îndreptă și se întoarse la București, deschizând iar poarta Curții celor cari poțteu bogății și măririi.

Domnia lui Ștefan Cantacuzino a fost puțin însemnată și s'a terminat repede, fiindcă a făcut aceleași greșeli de care învinuise pe alții. Poarta declarase război Veneției pentru a redobândi Moreea, și-și pusese de gând să recucerească Belgradul și Timișoara. Ba, după primele succese din Grecia, însumețindu-se ca întotdeauna, se gândea la un nou asediu al Vienii. Ștefan Vodă, ca unchiul său, ca vărul său, se dădu din partea Nemților, sfătuit fiind mai ales de tatăl seu, cu care stătea cel puțin la săptămână odată, noaptea târziu, de vorbă. Ce s'o fi petrecut în capul bătrânului stolnic nu se poate bine lămuri. Pe frate-seu Șerban-Vodă îl omorâse fiindcă era prietenul Nemților, pe nepotu-său Brâncoveanu fiindcă fusese al Rușilor — și acum el sfătua pe fiu-său să trădeze pe Turcii aceștia, la care ai fi crezut că ține ca la ochii din cap.

Lucrurile s'au aflat. Apostol Manu din Brașov, alții, din București, din Stambul, l'au pârât Sultanului. Acesta nu mai aștepta să fie întâi declarat războiul¹⁾ și apoi să scoată din scaunul Munteniei pe un om devenit suspect. Ii trimise îndată un capuțiu cu porunca de mazilire.

Și toată drama Brâncoveanului se repetă după scurgerea a nici doi ani.

La 7 Ianuarie 1716, într'o Marți, pe când Domnul nu bănuia nimic, sosi în București capuțiuul Porții. La auzul acestei vești,

1) L-a declarat Germania la 13 April 1716.

foarte tulburat, Ștefan Vodă vru să fugă. I se spuse, că, mai întâi, fuga era prea anevoioasă din pricina zăpezii, și că, mai apoi, o fi venit poate Turcul numai pentru a încasa tributul. Vodă se liniști și chemă la Curte pe marele vistiernic și pe vel spătarul Dudescu, cumnatul său, pentru a le porunci să pregătească banii. Radu Dudescu îi răspunse să aștepte mai întâi să vadă cu ce gânduri a venit Pașa. Hotărârea deci să aștepte până a doua zi, Miercuri, când, des de dimineață, Turcul se înfățișă la Curte și întrebă pe Vodă, „după cuvenitele politețe schimbate“, dacă se va supune de bună voie poruncii Padișahului. La răspunsul afirmativ al acestuia, capugiul scoate firmanul și-l înmână Domnului, care-l sărută, îl duce la frunte și-l trece lui Divan Efendi spre citire. Conținutul lui era mai blând și pe alt ton, decât acel al firmanului ce fusese trimis Brâncoveanului. Diferitele izvoare ni-l dau întocmai la fel: De oarece Ștefan Vodă Cantacuzino a domnit în de ajuns în Valahia, voința Marelui Padișah este ca el să fie înlocuit cu Niculai Mavrocordat, Domnul Moldovei, iar el însuși va pleca cu familia sa la Constantinopol, unde va trăi în tihnă din mila Măriei Sale Sultanul.

Precum în vremea lui Brâncoveanu fusese stolnicul Cantacuzino, noaptea, în taină, la Ali Pașa pentru a-l ruga să insiste pe lângă Imbrohor să pue pe fiu-seu Domn — astfel și în noaptea aceasta de 7 spre 8 Ianuarie se duse el în taină la capugiul, acum pentru a-și desvinovăți feciorul. Firea acestui om atât de deștept și de învățat, era nemaipomenit de ciudată. Și nu putem ști noi cu siguranță până azi dacă a fost el un pervertit criminal, sau poate numai un năpăstuit, despre care se vorbea tot răul, fiindcă a spune tot binele ar fi fost prea greu. Toată viața lui a fost numai stolnic, o boerie mică, însă avea pasul înaintea tuturor boerilor, a fost intimul secretar a trei Domni, frate-seu, nepot-seu și fiu-seu, și a ținut corespondența și toate tainele țării în mâinile lui timp de 37 de ani. Dăm deci dreptate lui Gheorghe Șincai când spune că, nepotrivindu-se autorii când e vorba de înțâmplările acele și de firea stolnicului. „Eu, ca să nu mă fac însumi judecător între dâșii, cititorule, toată judecata ți-o încredințez ție, aducând zisele lor precum sunt scrise“. Și în adevăr, dacă Del Chiaro îl laudă pe acest vestit și bătrân stolnic Can-

tacuzino, Rafail monarhul, alias Radu vornicul Popescu, spune despre el că în noaptea aceia când se duse la capugiu pentru a-și desvinovăți fiul și pe sine însuși, îi spuse că ce dovadă mai mare poate fi despre credința lui către Turci, decât chiar faptele vieții lui: „că pe frate-seu Șerban Vodă cât a luat seama că se înțelege cu Nemții și e viclean împărăției turcești, îndată l'au otrăvit de-au murit, așisderea și pe alt frate al său, anume pe Iordachi, carele fiind de Șerban Vodă trimis la Nemți, făcea tulburări, l'a otrăvit de-a murit (care va se zică și pe Iordachi), și pre nepotul seu Constantin Brâncoveanu, văzându-l că se alcătuește cu Muscalii, l'a dat în mâinile Sultanului, de-a făcut ce-a vrut cu dânsul. Acestea și altele le-a spus apoi capugi pașa mai departe Vizirului, care le-au auzit mulți oameni vrednici de credință, între care unul era Ienache Dragomanul ¹⁾, fratele lui Nicolae Vodă Mavrocordat, care a mărturisit înaintea boerilor (pe patul lui de moarte) că a auzit pe capugi pașa spuind acestea Vizirului, cum că i le-a spus Constantin Stolnicul“. Cronicarul urmează: „La acestea se vede că cu adevărat stolnicul Constantin a omorât pe Șerban Vodă, că în vremea aceia a eșit un cuvânt de ziceau cei mai mulți: Constantin Stolnicul, frate-seu (Mihai) și Constantin Brâncoveanu l'au omorât, iară de moarte bună n'au murit. Și atunci era îndoială, au că va fi, au că nu va fi, neștiind ascunsele taine ale oamenilor. Iară de vreme ce însuși omorîtorul a mărturisit că a omorât pe frate-seu Șerban, tot omul să creadă că adevărat l'a omorât el. Așisderea și pe Iordachi spătarul, frate-seu, dacă el a mărturisit însuși, ce îndoială va să mai fie că la moartea amândurora s'a svonit că Constantin Stolnicul i-a omorât. Dară credință tot nu era, necunoscându-se adevărul, iar dacă și-a mărturisit păcatul către Turc, destul este să fie credință la toți. Iar de Constantin Vodă cum că tot bătrânul cu feciorii lui l'au vândut la Turci, nu ne mai trebuie mărturiile lor, că noi cu ochii noștri le-am văzut și cu mâinile noastre le-am pipăit“.

Și, vorba lui Șincai, creadă cititorul ce-o vrea. Inșă d. Iorga ne-asigura că Șerban Vodă, înainte de-a muri, trimisese deseori după doftori, ceiace înseamnă că el a murit de boală, nu de o-

¹⁾ Ion Vodă Mavrocordat.

travă. Iar cei care cred că a fost stolnicul „un hoț bătrân“ răspund că și-a putut omorî fratele cu o otravă înceată, dată în doze mici, sau că efectivă boală a lui Vodă nu era de natură mortală și mai sigură a fost otrava decât boala.

Dar să ne întoarcem la povestirea noastră.

Rezultatul întrevederilor nocturne între stolnic și capugiul, fură că acesta asigură pe Cantacuzino să n'aibă nici o grijă despre soarta lor, căci Sultanul n'are alt gând decât a-i ține în tihnă la el la Stambul, până se vor îndrepta lucrurile. Așa dar stolnicul hotărî să plece la Constantinopol cu fiul, nora și nepoții lui, deși firmanul nu'l privea pe el, și deși Vodă Mavrocordat îi trimisese răspuns din Iași că sosind în București dorește să'l găsească acolo pentru a'l avea la mare cinste, precum îl avusese și Domnii dinainte.

Sâmbătă, 11 Ianuarie, porni alaiul domnesc din București. Era compus numai din Ștefan Vodă, Doamna Păuna, fiii lor Radu și Constantin, și tatăl Domnului, bătrânul Stolnic. Câteva care încărcate cu aur, bijuterii și scule — să aibă cu ce se'ndrepta la Poartă — apoi Capugiul și ciohodarii lui. Mai erau câțiva servitori firește, din care cunoaștem numele lui Marin, Radu, Ștefan și Ion.

Unul din coconii domnești se îmbolnăvi pe drum, că era ger mare și viscol, așa încât, mai îngrijindu-l ici colea prin diferite sate, ajunseseră ei în Constantinopol abia după o lună de zile. Fură găzduiți la Vlah-Seraiul țării, la Galata, liberi deplini de-a primi pe cine vor, și chiar de-a eși în oraș. Sultanul n'avea alt gând cu ei, decât de-ai ține acolo ca măsură de prevedere, căci mai sigur era el cu Mavrocordat Domn în Muntenia decât cu Cantacuzino.

Însă noul voevod muntenesc lucra de sârg pentru a'și păstra domnia. Punând mâna pe o scrisoare de-a unui general austriac către Ștefan Vodă, din care rezulta clar legăturile acestuia cu Nemții, Mavrocordat o trimise Vizirului, acesta o arătă Sultanului, care se făcu roș de mânie și porunci acel mic lucru fără însemnătate pentru vremea aceea: moartea!

A doua zi chiar, 26 Iunie (1716), la ceasul unu după miezul nopții, Seraiul Țării Românești fu înconjurat de Turci, casa invadată, Cantacuzinii sculați din pat, legați și duși la Bostangi

Pașa. Un ceas mai târziu, bălăbăneau de grinzile închisorii cadavrele a doi spânzurați: Ștefan Vodă și părintele său.

Și umbra lui Brâncoveanu plutea parcă răzbunătoare prinprejur.

În graba aceia d-ai omori, uitaseră de Doamna Păuna și de fiii ei. Pentru a nu le lăsa timp să-și amintească de dânșii, aceștia fugiră în aceiași noapte, travestiți, căutându-și adăpost la Ambasada Olandei. Ambasadorul, contele de Colyer, cunoscuse în lunile din urmă pe Cantacuzino, se împrietenise cu el și primi deci cu bună voință pe înfricoșata văduvă și pe tinerii orfani. A doua zi Turcii începură să-i caute pretutindeni, însă nu le putură afla ascunzătoarea.

Se zice că Doamna Păuna ar fi fost nevoită să cerșească pe străzile Stambulului pentru a se întreține. Dar mai întâi ea nu putea părăsi ambasada fără a fi expusă să fie recunoscută și arestată. Apoi averea adusă de Ștefan Vodă cu el, nefiind îndată sechestrată, Doamna o putu salva. Transportase cu dânsa la prietenii ei bijuteriile, iar aurul fusese depus la omul lor de încredere, vătavul Constantin Diichiti. Mulțumită acestor bani și comori, mult puțin cât era, putu ea însărcina pe ambasador să-i închirieze o corabie, cu care să fugă din Constantinopol. După două luni de așteptare, viața ei fiind mereu amenințată, corabia în sfârșit fu gata. Doamna Păuna mai depuse, în mâinile bunei ei prietene Catrina de Colyer, 5000 de galbeni, cu rugămintea să i li trimită la cerere, și luând rămas bun dela cei ce-o ascunsese și îngrijise tot timpul acesta, își luă feciorii în taină, și prin fel de fel de peripeții, izbuti să se îmbarce. Trebuie să fi fost cam 20—22 August când părăsiră urgisiții (pe atunci se spunea „păcătoșii”) principi malurile acelui Bosfor, în pământul căruia zăceau atâtea trupuri fără capete de-ale neamului lor. Ștefan Vodă și tatăl său fusese și ei, după spânzurătoare, decapitați, și capetele lor umplute cu pae fuseseră trimise la Adrianopol să aibă Sul-tanul, care se afla acolo, de ce veseli.

Călătoria pe mare fu rea și periculoasă. Cu pașapoarte olandeze eșiră în sfârșit din apele turcești, și după multe furtuni în Mediterana, sosiră, după patru săptămâni, la Mesina. La 25 Septembrie (1716) un raport datat din Neapoli anunță că „La Prin-

cesse de Valachie este arrivée, s'étant sauvée de Constantinople avec ses deux fils". E primită de vice-regele celor Două Sicilii, care o expediază, cu calde scrisori de recomandatie, la Roma. Dintr'un al doilea raport, din 12 Octombrie, aflăm că „La Princesse de Valachie est arrivée à Rome, où on luy fait bien des honneurs et de l'accueil". Doamna Păuna asigură, firește, pe Papă de zelul ei pentru catolicism, și, cu noi scrisori de recomandatie a Inaltului Pontif către Impăratul Germaniei, pleacă prin Florența, Bologna și Ferrara, la Veneția. Acolo, găzduită în casa lui Nicolae Caragiani, rămâne câteva săptămâni pentru a se odihni de toată spaima și oboseala acestor patru luni din urmă și apoi, pe la sfârșitul lui Noembrie, pornește, prin Tirol, spre Viena.

Foarte bine primită de împăratul Carol VI-lea, ea se stabilește deocamdată în capitala Austriei pentru complectarea educației fiilor ei. Băieții aceștia aveau 15 și 16 ani la moartea tatălui lor. Impăratul acordând văduvei o pensie anuală în florini, drept mulțumire a multor servicii aduse de soțul ei cauzei creștinătății, Doamna Păuna putu duce în Viena un trai cum se cade, potrivit rangului ei. Inșă, spune d. Iorga, „Beizadelele Radu și Constantin începură o viață falnică și cheltuitoare, prea mândri pentru a merge pe jos, și prea săraci pentru ași plăti datoriile". Doi ani merseră treburile așa, de bine de rău. În 1718, după pacea dela Passarowitz, aflând Doamna Păuna că Nemții au încorporat Oltenia Imperiului și că e vorba să se numească acolo un voevod român, ea puse candidatura fiului ei Radu, începând, în scop de reușită, rugăminți, făgădueli și intrigi prin anticamerele împărătești, fără ași da seama că Curtea Habsburgilor nu era Seraiul Sultanului. Un alt candidat, cu mult mai vechi drepturi, tot Cantacuzin și el, reuși să fie numit, nu voevod ci mare ban al Olteniei. Era fiul lui Șerban Vodă, acel Gheorghe Cantacuzino care trăia cu bătrâna lui mamă Doamna Maria, de aproape 30 de ani la Sibiu.

Afacerile începură a nu mai merge. Pensia Păunei nu'i ajungea pentru ași întreține fiii în viața de lux cu care se obișnuise. Ea își aminti atunci de banii și comorile ce mai avea la Constantinopol depuse în mâinile unor credincioși prieteni. Scrise Contesei Catrina de Colyer să'i trimită de urgență casseta cu 5000

de galbeni ce-i încredinșase. Ambasadița Olandei, cu toată bunățatea inimei ei, nădărduse totuși că Doamna Păuna s'o fi înecat în drum dela Stambul la Messina. Fu foarte neplăcut surprinsă de cererea ce-i venea deodată, după trei ani de zile, de restituirea unei sume pe care o cheltuise. Răspunse deci lui Battista Chinetti, omul Doamnei Păuna, că, mai întâi, nu primise decât 4000 de galbeni, și că, al doilea, a cheltuit din ei 2000 pentru a apăra de urmărire pe prietena ei în timpul cât a găzduit-o și în toată vremea cât era fugară pe mare: și în sfârșit, al treilea, că recunoaște a'i mai fi datoare 1000 de galbeni însă nu are de unde'i plăti. Se obligă deci a-i răspunde banii aceștia cu încetul, câte 800 de lei pe an, asigurându-i cu ipotecă în casa ei din Pera.

Ce să facă biata Păuna? Inghiți. Inșă mai erau lucrurile și banii depuși la vătavul ei, Diichiti. Dar și acesta îi trimise niște socoteli fantastice, de pe urma cărora ar rezulta că nu'i mai datorește aproape nimic... „Dice havere alla detta Signora Principessa per mano di Steffano e Mario altri reali 10.500“.. „Dice haver esborsato a quatro domestici del Principe, che furono în prigione, reali 5250“... „Dice esborsati a Osman Aga Cassap Bassi per debito del Pincipe avanti la sua morte, reali 2500“... „Dice“... „Dice“... și nu se mai alesese din toți realii decât cu vânt și fum. Și mereu era gata să jure: „Cosi nega assolutamente di non haver ricevuto pelle di volpe di Moscovia ne altro, e cio con suo solenne giuramento“. „A giurato e si esibisce pronto a giurare nuovamente“. Aflăm din raportul acesta, datat din Constantinopol 30 Decembrie 1719 și iscălit de interpretul Rigo, secretarul ambasadorul Colyer, interesantul amănunt că și lui Ștefan Vodă, după ce i s'a tăiat capul care fu trimis la Adrianopol, trupul a fost aruncat în mare și apoi pescuit de credincioșii lui: „Per cavare il cadavero del Principe del mare, farlo sepelire, serendarii etc., come dice, reali 250“. Unde anume s'a făcut acea *sepelire*, îngroparea, nu știm.

Totalul realilor cheltuiți de Diichiti se urcă la 861. Doamna Păuna nu recunoscă socotelile fostului ei vătav. Corespondența urmează și în 1720 și chiar până în 1725, când ambasadorul Germaniei, Dilling, scrie, în Martie a aceluși an, Cancelarului im-

perial din Viena „că Grecul neagă și jură că nu mai are nici bani, nici lucruri, de-ai acestor nenorociți“. „Je vous envoie (sic) aussi deux papiers, qu'un Grec, qui est un de ceux contre lesquels la Princesse Cantacuzène forme ses pretensions (sic), m'a donnés pour sa décharge, a ce qu'il prétend. Aussi je vous prie, Monsieur, de les communiquer à celui des fils de cette Princesse qu'on dit se trouver à notre Cour, pour qu'on me donne connaissance si cette *excusation* trouve lieu, ou si l'on y a à redire et avec quels fondemens, car ces gens nient tout et jurent ne plus rien avoir, ni effets, ni argent de ces infortunés là“.

Pe la data aceia, 1725, băeții aveau 24 și 25 de ani. Deoarece traiul la Curtea Habsburgilor nu mai putea merge mai departe fără bani destui ca să-și ție rangul, Doamna Păuna hotărî să-i „cazeze“ și să-i însoare. Beizade Radu, care-și spunea acum Rudolph, intră în armata austriacă și-și luă de soție pe Elisabeta d'Estival. Constantin, al doilea fiu, plecă cu mamă-sa în Rusia, unde aveau ei pe verii lor Toma Cantacuzino (cel care, la Urlați, fugise din lagărul lui Brâncoveanu într'al Țarului) și pe soția acestuia, Maria, care la sosirea lui Mavrocordat în Muntenia se travestise în țarancă și fugise de urgia lui prin Ardeal în Rusia, la soțul ei. Bine primiți de rudele lor la Petrograd, Constantin fu prezentat Țarului Petru cel Mare, care-l primi în armata imperială rusă, însurându-l cu Ana Șeremetev.

Liniștită acum, Doamna Păuna părăsi Rusia, și după atâtea peregrinări, merse să se stabilească la Brașov pentru a fi cât mai aproape de țară. Făcuse, în zece ani, ocolul Europei: pentru a ajunge din nou aproape de punctul de unde plecase. Dar granițele țării ei îi erau închise. Și ce-o reținea pe dânsa în Brașov nu era poate atât dorul de-acasă, cât erau interesele ei. Căci dacă știa că răvășitele ei averi din Muntenia nu mai puteau fi recuate, mai erau însă moșiile din Oltenia, cea ocupată de Austriaci, prin buna voința căroră ea își putu încasa veniturile. Dar aceste venituri trebuie să fi fost neîndestulătoare, căci o găsim mai târziu împrumutându-se cu 600 de fiorini dela contesa Teleki, căreia îi amanetase cele două moșii din „Transilvania dincolo de Olt“ (Oltenia). Apoi mai luă 600 de fiorini ungurești dela Păvăl, negustor din Brașov, căruia îi amanetează argintăria, și în-

sfârșit 4000 de fiorini nemțești dela noră-sa Ana, soția lui Constantin, care pare a fi fost o femeie bogată. În schimb Elisabeta d'Estival era săracă, ca și soțul ei Radu, și pentru a-i ajuta pe ei pare a se fi umplut bătrâna Doamnă de datorii, căci nevoile ei personale nu puteau fi foarte mari. Trăia liniștită, în frumosul Brașov de-acu 200 de ani, având și unele relații bune din aristocrația ungurească, dar ducându-și mai mult zilele bătrânețelor sale cu duhovnicul și prietenul ei preotul Eustațiu dela biserica Șcheilor, în casa căruia depunea mereu ce brumă de avere mai putea strânge în dreapta și în stânga: argintărie, vase de cositor și aramă, lăzi cu pânzării.

Din când în când, ea se mai abătea prin Viena. De acolo este datat testamentul ei, făcut după o boală grea, când, slăbită, căzu în grijă să nu cumva s'o ajungă „cel de pe urmă ceas al vieții pământești”. Știind că nu e nimic mai șubred decât „ultima voință” a cuiva, ea scrie următoarele: „Mai întâi aceasta o zic, povățuesc, poruncesc, mă rog și las sub blăstăm, că fiii mei Radu și Constantin cu familiile lor să trăiască creștinește în unire frățească și'n iubire, să și întărească casele și neamul. Așa de vor face, să aibă a mea binecuvântare de mamă, pe care le-o dau din toată inima. Apoi, datoriile mele sunt ...și averea mea este“...

Simțindu-se mai bine, se întoarse totuși la Brașov, unde aștepta pe fiul ei Constantin care-i făgădui-se că va veni tocmai din Petrograd s'o vadă, știind-o acum bătrână și bolnavă. În Viena văzuse pe Radu, desmierdat de ea Răducan, și nu-i mai rămânea, pentru a închide ochii, decât să mai îmbrățișeze odată pe fiul ei mai mic. Soarta însă nu'i îngădui această mângâiere din urmă. Constantin, cu nevastă-sa, cu copiii, era încă pe drum când Doamna Păuna Cantacuzino, slăbită de ani și de boală, își dete duhul în mâinile Domnului, în casa ei dela Brașov, anul Mântuirii 1740.

Urmează, pe scurt, interesanta viață mai departe a acestor doi desmierdați coconi ai Doamnei Păunei: Radu și Constantin.

Să vorbim mai întâi de cel mai mare: Radu, zis Răducan, zis Rudolph, care și mai spunea — nu se știe de ce, afară doar dacă am judeca chestia din punct de vedere al vanității — Domn

al Țării Românești și Duce al Tismanei, al Sfântului Nicodim și al Sfântului Pavăl, al Moldovii și al Basarabiei (!?). Pompoasă titulatură, necesară poate la Curtea Habsburgilor, ceiace nu a împiedecat pe unii contimporani să spue de el că este un aventurier.

Intrat în armata austriacă ca simplu ofițer de cavalerie, ajunsese, după nici zece ani — așa erau vremurile pentru Prinți — ghegeneral-major, comandând un regiment. A avut nenorocul să nu se înțeleagă cu un oarecare Duce de Lorena, care ajunsese bărbatul unei oarecare fete de împărat, numită Maria Teresa, ajunsă la rândul ei Impărăteasă. Acest mic neajuns avu mari urmări.

Dar a mai fost o chestie și mai vechie.

Stolnicul Constantin Cantacuzino, bunicul Radului, căpătase una din marele decorații ale Imperiului Roman, ordinul Sfântul Gheorghe, care se moștenia din tată în fiu, prin primogenitură. Alte onoruri nu dădea ea decât de-a spânzura o tinichea de gât și de-ași înșira titluri cât îi era voia proprietarului. Bunicul murind odată cu fiul său Ștefan, spânzurați la Constantinopol, dreptul de-a purta decorația o moștenise fiul mai mare al acestuia, Radu Cantacuzino. O și purtă, firește, cu mare vanitate, dar fără folos. Însă — era un însă — Impăratul, care conferea decorația, de obicei, contra numerar, avea și dreptul de-a o acorda cu învoirea celor ce-o purtau de-a o conferi mai departe tot contra numerar. Fürst Rudolf, foarte la ananghel, ceru lui Carol al VI-lea dreptul acesta. Impăratul, binevoitor față de Cantacuzini și, în afară de aceasta, om bun de felul lui, îi acordă acest drept. Românul nostru — Român atunci ca azi — se apucă să vândă decorația cui nu se cuvenea: burgheji, negustori, jidovi. Scandal. Dreptul de-a conferi ordinul Sfântului Gheorghe fu retras Prințului Cantacuzino, și — se poate — să fi jucat vre-un rol în această afacere și soțul tinerei Mariei Thereza. În tot cazul, scurtă vreme după această penibilă afacere, Impăratul moare, și fiică-sa — moștenitoare în baza Pragmaticii Sancțiuni — devine dintr'o plăpândă Principesă (și amoretată de bărbatul ei ca o școlăriță) o foarte mare Impărăteasă. Cum se și cădea, soțul ei căpătă deodată o foarte mare influență. El refuză de-a mai da

un regiment lui Cantacuzino, omul care vânduse Evreilor ordinul Sfântului Gheorghe.

În timpul acestei grozave catastrofe socialo-financiare a lui Radu Beizadea, ghegeneral-major, se întâmplă și moartea Doamnei Păuna. Rămas fără sprijin, nici dela mamă, niți dela Curte, Prințul Rudolf începu să inventeze. Ceru un concediu de 6 luni pentru a merge — zicea el — în Rusia, în vederea aranjării situații lui financiare. Trecu însă în Germania și se opri la Dresda, de unde scrise mamei Regelui Prusiei — Frideric al II-lea — că sincera și unica lui dorință este de a intra în serviciul fiului ei. Bătrâna regină nici nu'i răspunse. Cantacuzino scrise atunci de-adreptul lui Friderich al II-lea, plângându-se lui de schimbările dela Viena, de influența ce ar fi avut ducele de Lorena asupra soții sale Impărăteasa Maria Thereza, și fel de fel de lucruri care știa el că nu puteau face Regelui Prusii decât plăcere, și încheind scrisoarea cu rugămintea de-a fi primit în armata prusiană cu rangul său de general, făgăduind chiar regelui că-i va ridica un regiment de Unguri, Munteni, Moldoveni și Dalmațieni, cu care va face minuni de vitejie.

Cu multă bunăvoință, ba chiar mulțumit de această ofertă, regele îi răspunse că primește propunerea lui și îl roagă să arate în ce condițiuni înțelege a o aduce la îndeplinire. Răspunsul beizadelei, datat tot din Dresda, 4 August 1741, fu că „la troupe que je me propose de lever pour le service de Votre Majesté coutera dix écus par homme, moulé, armé et habillé, au cas que Votre Majesté en voulût faire la dépense Soi-même“. Ba mai mult decât atât: „Or, comme il s'agit, Sire, de tout abandonner pour jamais à Vienne, et qu'indispensablement je dois faire sortir sans délai ma famille, je supplie Votre Majesté d'y réfléchir, vu qu'elle n'ignore point, qu'après une telle résolution je ne suis pas en état de subsister sans son assistance, convenablement à ma naissance et à la charge de ma famille. C'est pourquoi j'ose attendre de la clémence de Votre Majesté qu'Elle daignera en cette considération me gratifier d'une pension pour me soutenir dans le monde“.

În definitiv era o pomană pe care o cerea Cantacuzino lui

Frederic cel Mare: să ridice un regiment pe socoteala regelui, care să'i mai plătească și o pensie, lui și familiei sale. Foarte politicos, Frederic al II-lea îi răspunse:

Monsieur le Prince,

J'ai vu par votre lettre du 4 de ce mois les bons sentiments que vous continuez d'avoir pour nos intérêts, et l'envie d'entrer dans mes services, moyennant une pension et les fraix nécessaires pour la levée d'un régiment de Huzards. La manière dont vous pensez y réussir ne sauroit que me plaire. Mais pourvu que vous voudriez bien réfléchir un peu sur la présente situation des affaires, vous trouverez vous même que ce projet est encore sujet à bien des difficultés, qui me paraissent en partie presque insurmontables. C'est aussi en cette considération que je ne voudrois pas exposer vos propres interets et vous faire risquer un établissement certain contre des avantages qui dépendent d'une issue incertaine ¹⁾).

Însă tocmai acel „établissement certain“ despre care vorbea regele, nu'l mai avea Radu Cantacuzino. Intoarcerea lui la Viena era cu neputință, fiindcă frate-său conspirase împotriva Austriei și dușmănia ce i-o arăta soțul Impărătesei pare a fi provenit mai mult din această pricină decât din bagatela fără însemnătate a vânzării ordinului Sf. Gheorghe. De altfel beizade Radu a fost desigur și el amestecat în chestiunea complotului. Neputându-se deci stabili nicăeri, el începu să cutreere Europa, căpătând din ce în ce mai mult, o stabilită reputație de aventurier.

În 1749 îl aflăm la Paris, locuind „chez Rouger, rue Bouloi“ și stăruind pe lângă Ludovic al XV-lea să'i mijlocească, prin ambasadorul său la Constantinopol, căpătarea domniei Țării Românești. Trăit în copilărie pe lângă învățatul său bunic stolnicul Constantin, și apoi în tinerețe în fastuoasa capitală a Austriei, el purta interes oricărei manifestări culturale. Într'un proces-

¹⁾ Stilul și ortografia întocmai, Limba franceză era în secolul al 18-lea întrebuințată în toată corespondența oficială, precum și în saloanele germane. Cu Goethe și Schiller abia dispăru acest obicei, care s'a introdus pe urmă în Rusia și apoi la noi.

verbal al unei ședințe a Academiei de Științe din Paris, găsim următoarele: „Un prince de Vallachie, nouvellement arrivé en France, souhoittoit de voir l'Académie assemblée. Il y a été introduit avec sa suite, on leur a donné des sièges dans le parquet, et ils y sont restez pendant tout le temps de la seconde lecture de l'ouvrage du Père Baudouin“.

După multe alte peregrinări, încă nu bine cunoscute, el muri în Polonia, la Camenița, unde i s'a aflat și mormântul.

Totuși fiul său rămase la Viena, fiind ofițer de gardă (muri, tânăr, în 1771), iar pe fete le mărită foarte bine, pe cea mai mare cu contele Enric O'Donnel, și pe celelalte trei cu marchizul de Blaizel, cu contele Malza von Moden și cu baronul Fornac. La descendenții conților O'Donnel s'au găsit mai târziu multe acte și obiecte cantacuzinești, printre care tabloul în ulei al postelnicului Constantin, cel sugrumat la Snagov.

Al doilea fiu al Doamnei Păuna, Constantin, avu o foarte tragică soartă. Rămas în armata rusă, după cum am văzut, el deveni, ca și frate-său, în scurtă vreme general. Din căsătoria lui cu Ana Șeremetev avu doi fii, Avram și Alexandru. Trăi, liniștit și fericit, vre-o 15 ani în Rusia, fiind foarte apreciat de Impărăteasa Ana, până i se năzări deodată că era fecior de Domn și că i s'ar cuveni deci și lui să domnească. Demisionă din armată și luându-și familia cu el, părăsi Rusia. Sosirea sa la Brașov, în 1740, era deci mai mult în legătură cu aceste scopuri ascunse ale lui, decât cu dorința ce-ar fi avut de-a-și revedea pe bătrâna lui maică, pe care de altfel n'o mai află în viață. O scurtă rugăciune la mormântul ei, și familia Cantacuzino porni mai departe prin Sibiu și Banat, la Zemon (Semlin), orașel situat pe malul Dunărei, peste drum de Belgrad. În cetatea aceia a Belgradului trăia un pașă turc, Iaia, care fusese în vremuri prizonierul Rușilor la Petrograd. Acolo se împrietenise el cu beizade Constantin Cantacuzino, punând amândoi la cale domnia acestuia, când va scăpa Pașa din prizonierat. În 1739, încheindu-se pacea între Rusia și Turcia, Iaia își căpătă libertatea, și întors la Stambul, Sultanul îl trimise seraschi la Belgrad. Cantacuzino purcese și el din Petrograd, scopul plecării lui nefiind altul decât întâlnirea cu comandantul din Semlin. Câteva zile după sosirea lui acolo, tre-

când Dunărea într'un frumos caic, merse beizadeaua să prânzească în casa Turcului. Seara se întoarse înapoi și după puțină vreme primi o scrisoare dela Pașa, prin care acesta îl înștiința „că a isprăvit treaba la Stambul, după a lui poftă și după cum îi făgăduise“. Comandantul austriac al Semlinului citi aceste rânduri și întrebă pe Cantacuzino ce însemnează acea treabă isprăvită la Stambul. Răspunsul bezadelei fu că el ceruse Pașalei să'i mijlocească dela Sultan voia de ași putea încasa veniturile moșiilor sale din Muntenia, pentru care scop avea de gând să se stabilească în Transilvania, și înștiință chiar pe comandant că pleacă la Viena, pentru a ruga pe Împărăteasă să'i acorde această învoire. Comandantul nu se opuse, dar părându-i-se lucrul suspect, începu niște cercetări care duseră la o ciudată descoperire: Sultanul promisese lui beizade Constantin domnia Țării Românești dacă ar fi acesta în stare să ridice pe Sârbii din Austria, și unindu-se cu oștirea turcească din Belgrad să pornească război împotriva Mariei Theresei.

Cantacuzino se credea foarte dibaci. Porni la Viena și să înfățișă Împărătesei, care'l primi cu bună voință. Inșă câteva zile mai târziu sosi la Cancelaria Imperiului raportul comandantului din Semlin, prin care descoperirea uneltirilor prințului valah. Acesta se pomeni într'o noapte cu casa lui înconjurată de soldați, care'l ridicară din pat, și cu lanțurile la mână, îl duseră pe jos până la Graz, unde fu închis în cetate.

Nevasta lui, înebunită de spaimă, ceru ajutorul Ambasadorului Rusiei, care'i răspunse că de oarece soțul ei părăsise Petrogradul, el nu'l mai cunoaște drept cetățean rus. Biata Ana își luă feciorii și porni în țara ei, implorând mila Împărătesei Elisabeta, care, cași Ambasadorul ei, nu-i dădu nici un sprijin. Banul Mihai Cantacuzino, autorul „Genealogiei Cantacuzinilor,, pare a fi vorbit personal cu această nenorocită vară a lui, din gura căreia ținea ca Beizadea Constantin nu era întru nimic vinovat de acuzările ce i se aduceau și toată afacerea aceasta era numai o înscenare și o pâră a lui Constantin Vodă Mavroordat, care se temea ca Beizadeaua să nu'i sufle domnia.

Dar Austriacii nu împărțeau această părere. L'au ținut în închisoare patruzeci și unu de ani. In 1781 Împăratul Iosif fă-

când, după moartea Mariei Therezei, o cercetare asupra tuturor prizonierilor de Stat, găsi pe acest biet moșneag pe lista celor închiși în cetatea din Gratz. Văzând „vina lui, suma anilor de când era închis și neamul din care se trage, îndată a poruncit să-l sloboade din închisoare, dându-i de cheltuială ca să meargă la Rusia, la soția și la fiii lui“.

Intrase, nenorocitul, la 40 de ani în închisoare și eși la 81. Nici nu mai apucă să meargă în Rusia, că-l prinse moartea pe drum, după vre-o două săptămâni de călătorie. De altfel, nici nu și-ar mai fi găsit nevasta în viață, căci își dăduse și ea sufletul de câteva luni.

Tot în acelaș an muri și fiul său Avram; iar celălalt fecior, Alexandru, era de mult sub pământ, din 1772, când se stinsese în chinurile ciumei, la București, unde se afla trecător ca ofițer al Ecaterinei, într'unul din numeroasele războaie ruso-turce de la sfârșitul aceluia veac.

Cu ei se stinse pentru totdeauna progenitura în linie bărbătească a lui Ștefan Vodă și a Doamnei Păuna!

CAPITOLUL XXX.

FAMILIA LUI DIMITRIE CANTEMIR

TOCMAI el, Cantemir învățatul, care știa să-și bată joc de alții când își făureau genealogii prea fantesiste, tocmai el căzu în acelaș ridicol, vrând numaidecât, din neamul lui de mazili, să facă coborîtori din Tamerlan, vestitul cuceritor asiatic.

O corespondență puțin cunoscută și încă inedită la noi ¹⁾ ne arată pe Voltaire bătându-și joc de Cantemir mai rău decât își bătuse acesta joc de Brâncoveanu.

Întâmplarea e din anul 1739, posterioră morții marelui nostru istoric. Voltaire publicase tocmai Istoria lui Carol al XII,

¹⁾ L. N. Maicov: *Matériaux sur la biographie du Prince Cantémir* (en russe, Saint Petersburg. Imprimerie des Sciences V. O. 1903). Traduction française, par Raoul Klépal, traducteur juré près la cour d'appel de Paris le 9 Sept. 1908. Traduction originale timbrée et légalisée.

Au fost tipărite, tot în franțuzește, și de Cantemir-Câmpineanu, 1914. Paris.

care încăpu în mânilor fiului lui Dumitru Cantemir, Antioh, ambasadorul Rusiei la Paris. El citi, cu o legitimă mirare, următoarele rânduri:

„Moldova era guvernată atunci de prințul Cantemir, Grec de origină, care întrunea talentul vechilor Greci, știința literilor cu acea a armelor“.

Sângele tăăresc al Ambasadorului Antioh clocotindu-i în vine, el s'apucă să scrie o lungă scrisoare lui Voltaire — Antioh era el însuși un bun poet rus — pentru a'i arăta și dovedi că neamul lui nu era grec, ci tătar curat, coborâtor din Tamerlan. În sprijinul acestei afirmații, el trimise lui Voltaire cartea părintelui său asupra Istoriei Imperiului Ottoman:

Răspunsul lui Voltaire este sângeros.

Monseigneur,

J'ai à Votre Altesse bien des obligations. Elle daigne me faire connaître plus d'une vérité dont j'étais assez mal informé, et elle m'instruit d'une manière pleine de bonté, qui vaut bien autant que la vérité même. Je lis actuellement l'Histoire Ottomane de monsieur le prince Cantémir, votre père, que j'aurai l'honneur de vous renvoyer incessamment, et dont je ne puis remercier trop Votre Altesse. *Vous me pardonnerez, s'il vous plaît, d'avoir été trompé sur votre origine. La multiplicité des talents de M. le Prince, votre père, et des vôtres, m'avait fait penser que vous deviez descendre des anciens Grecs, et je vous aurais soupçonné de la race des Péricles plutôt que de celle de Tamerlan.* Quoiqu'il en soit, ayant toujours fait profession de rendre hommage au mérite personnel plus qu'à la naissance, je prends la liberté de vous envoyer la copie de ce que j'insère sur votre illustre père dans mon histoire de Charles XII qu'on réimprime actuellement, et je ne l'enverrai en Hollande que quand j'aurai appris d'un de vos secrétaires que vous m'en donnez la permission.

Je trouve dans l'Histoire Ottomane écrite par le Prince Démétrius Cantémir, ce que je vois avec douleur dans toutes les histoires: elles sont les annales des crimes du genre humain. Je vous avoue surtout que le gouvernement turc me paraît absurde

et affreux. Je félicite votre maison d'avoir quitté ces barbares en faveur de Pierre le Grand, qui cherchait au moins à extirper la barbarie, et j'espère que ceux de votre sang qui sont en Moscovie serviront à y faire fleurir les arts que toute votre maison semble cultiver.

Je suis avec profond respect, Monseigneur, etc.

VOLTAIRE

à Cirey, en Champagne, ce 13 mars 1739.

Sease săptămâni mai târziu, Antioh Cantemir primia a doua scrisoare, astfel concepută:

Monseigneur,

J'apprends avec chagrin que l'édition de Ledet est déjà faite. Je leur ordonne de faire un carton concernant ce qui regarde votre illustre père, mais les ordres des auteurs ne sont pas plus exécutés par les libraires que ceux du Divan par les Arabes voleurs. J'ai écrit, et je vais écrire encore, mais je ne réponds pas de l'autorité de mon divan, etc.

A d'autres! Căci ediția a fost corectată, iar rândurile concernând pe Dumitru Cantemir fură complectate astfel:

„La Moldavie était gouvernée alors par le prince Cantemir, Grec d'origine, qui réunissait les talents des anciens Grecs, la science des lettres et celles des armes. On le faisait descendre du fameux Timur, connu sous le nom de Tamerlan; cette origine paraissait plus belle qu'une grecque; on prouvait cette descendance par le nom de ce conquérant: Timur, dit-on, ressemble à Témir; le titre de Kan, que possédait Timur avant de conquérir l'Asie, se retrouve dans le nom de Cantémir; ainsi le prince Cantémir est descendant de Tamerlan. Voilà les fondements de la plupart des généalogies“.

E Voltaire în picioare! Un Voltaire de altfel care avea dreptate, căci descendența aceasta din Tamerlan este o plăzmuire

a lui Cantemir, bazată pe-o închipuire, pe-o asemănare de cuvinte și nimic mai mult: Han Timur—Cantemir¹⁾).

Totuși, origina neamului e tătărească. Constantin Vodă Cantemir, tatăl lui Dumitru, era fiul lui Toader și al Mariei Cantemir, mazili din satul Siliștenii pe Ialan în ținutul Fălciului. Bunicul său Nistor și răsbunicul Vasile sunt singurii strămoși dovediți azi documentar. Ceilalți par a fi plăsmuiți de Dumitru Vodă pentru a lungi ad libitum șireaua lor. Că acest neam de boernași, mazili silișteni, era în adevăr de origină tătărească, ne-o arată nu numai numele, situația geografică a locului de obârșie (lângă Buceagul tătăresc) și faptul că la curtea bătrânului Cantemir Vodă veneau deseori să'l vadă rude de-ale lui din Buceag — ca acel Beg-Mârza, de la care aflară, se spune, Cantemireștii legenda descendenței lor din Tamerlan — dar cercetările istorico-genealogice de azi au dovedit documentar legăturile de înrudire între Cantemireștii Moldoveni și Cantemireștii tătari.

Am arătat mai sus cine fusese nevestele și copiii lui Cantemir Vodă Bătrânul. Am vorbit de asemeni despre Antioh Vodă și despre Doamna lui. Rămâne să arătăm pe scurt tinerețea și domnia lui Dumitru voevod, pentru a'l urmări apoi mai pe larg în pribegia lui din Rusia, unde viețele Domnițelor sale capătă pentru noi un deosebit interes. Opera științifică și literară a savantului nostru istoric nu ne va preocupa, firește, nefiind în legătură cu subiectul acestei lucrări.

Dumitru Cantemir, fiul lui Constantin Vodă și a nevestei lui de a treia, Ana Bantăș, s'a născut în anul 1675, (nu în 1673, după cum arată mulți din biografii lui). Avea deci zece ani când ajunsese tată-seu Domn, și crescuse la Curtea din Iași sub îngrijirea

¹⁾ Voltaire întrebuița uneori ciudate izvoare de informație. În afacerea Cantemir-Brâncoveanu, în loc de a se adresa d-lui de Villeneuve, ambasadorul Franței la Poartă, dela care s'ar fi putut bine documenta, el culegea știri dela un fost ofițer din armata lui Carol al XII, franțuzul Robert-Joseph de Villelongue, care cunoștea bine campania din 1711, dar nu putea ști nimic precis asupra lui Cantemir și a lui Brâncoveanu. În Acte și Fragmente, vol. I. p. 101 ale d-lui N. Iorga avem un specimen de atari greșite informații, date lui Voltaire de Villelongue în 1730.

acestui care trimisese pe fiul său mai mare, Antioh, ostateg la Constantinopol. În 1688 Antioh se întoarce în țară, fiind înlocuit la Stambul cu Dumitru, care avea așa dar 13 ani când văzu întâia dată capitala Imperiului Ottoman, în care era să-l ție soarta mai târziu multă vreme și unde deprinse el limba turcească, arabă și persană, învățând obiceiurile, istoria, literatura și muzica turcească. Primul lui profesor pentru gimnastică și matematică fu un turc Sadi Efendi. Mai târziu însă urmă cursurile celebrei Academii dela Patriarhia ortodoxă din Fanar, unde învață elena antică și latineasca, unde Arhiepiscopul Melețiu îi infiltră principiile filosofice ale lui Thales, Iacomi gramatica și literatura elenă, Ieremia Cacavella filosofia. Un frumos mănunchi de dascăli, care au scos din elevul lor un erudit ce nu era să-i dea de rușine. Muzica turcească pe care Cantemir o aprecia atât de mult, o învățase dela doi greci, Angeli și Kiemani Ahmed (renegat), pe cari însă, după 15 ani de studiu, îi întrecu cu atât brio, încât lui îi fu dat să inventeze notele turcești, și să scrie și un tratat asupra muzicei, care a servit ottomanilor de model timp de mai bine de 100 de ani.

Aceste strălucite studii, Cantemir fu nevoit să le întrerupă, când în 1691 se făcu iar schimbul între ostategi, Antioh plecând la Constantinopol și Dumitru întorcându-se la Iași. După doi ani, tatăl său murind, boierii îl aleseră Domn. Poarta îl găsi însă prea tânăr — 18 ani — și nevrând să-i confirme domnia, îl chemă înapoi la Stambul. Rămase de atunci acolo, vre-o 6 ani și mai bine, urmându-și învățătura până în 1695, când fiind atunci Antioh Domn în Moldova, Dumitru se întoarce în țară pentru a se însura.

Avea abia 24 de ani și trecea de pe atunci drept un mare savant — spudeu, cilibiu — nu numai în ochii Moldovenilor, ci într'ai tuturor străinilor cari se abăteau prin meleagurile noastre. În 1697 — era în gerul lui Februar — trecu în Moldova pentru a merge la Poartă solul polon Rafael Leszczynski (tatăl viitorului rege Stanislas, socrul lui Lăduvic al XV-lea). Oprindu-se în Iași, unde fu primit cu deosebită cinste — de altfel după interminabile discuții asupra protocolului — el cunoscu pe Antioh Vodă și întreaga lui curte, despre care, atât el în-

suși și secretarul lui, vorbesc foarte frumos în rapoartele și jurnalele lor. Din aceste note zilnice se desprinde în deosebi impresia care o făcu asupra lor tânărul frate al voevodului care în ziua audienței avu cu secretarii solului o lungă întreținere asupra „datoriilor prieteniei“, o nouă „de amicitia“ ciceroniană, care a impresionat adânc pe diplomații poloni. După audiență a urmat ospățul. Leszczyński îl descrie astfel: „Intrând în sala de mâncare, văzui o masă lungă cât toată odaia, și în capăt trei scaune, două mai înălțate și unul mai jos. Domnul s'a așezat pe scaunul din stânga și pe mine m'a așezat la dreapta, iar pe frate-său mai tânăr lângă dânsul, mai jos, pe cel de al treilea scaun“. Acest amănunt e interesant pentru cunoașterea protocolului Curții moldovenești de acum 200 și mai bine de ani. Nu era lucru ușor a aranja o masă la care stătea vodă, frate-său care fusese și el Domn, fie chiar numai câteva zile, precum și un prinț polon, ambasador al regelui pe lângă Inalta Poartă, unde mergea în vederea ratificării păcii dela Carlovitz. La dreapta lui Leszczyński nu stătea nimeni; un loc gol, apoi abia urmau secretarii soliei, părinții iezuiți, etc. Iar la stânga lui Vodă, sau mai bine zis a lui Dumitru Cantemir, alt loc liber — să nu se amestece măririle acele cu vulgul — și apoi urmau, cel întâi, bătrânul dascăl, medic și filosof, Ieremia Cacavella, și pe urmă boerii, după rang, în următoarea ordine: Niculai Donici, logofățul; Vasile Kostaki și Dumitrașcu Mitre, vornici; Lupu Bogdan, hatman (cumnatul Domnului); Iordachi Rosetti, vistiernic; Ștefan Cerchez, comis, și apoi ceilalți boeri divăniți sau de starea a doua. Iar dintre boerii de sfat, patru din ei nu putea sta la masă, fiindcă slugeau, Manolachi Rosetti, vel pöstelnicul, care păzea ordinea în sală; Mihai Racoviță, fostul cumnat al lui Cantemir, care, fiind spătar, se ținea în picioare în spatele Domnului, cu spada pe umăr; Ilie Țifescu (Dabija), stolnicul, care punea bucatele pe masă, și Ion Buhuș, paharnicul, care turna de băut, după ce gusta vinul. Abia după „a treia sănătate“, putură boerii aceștia să se așeze și ei la masă, fiind înlocuiți în slujba lor de boerii de mâna a doua.

Banchetul începu cu o salvă de tunuri, după care se perindară nenumărate feluri de bucate, căci ospățul acela „a ținut,

cu cea mai mare strălucire“ cel puțin 7 sau 8 ceasuri. Prima sănătate (astfel se chemau pe atunci toasturile) o închină Vodă către sol, în onoarea regelui, urându-i „fortitudinem Alexandri Magni, fortunam Iulii Caesaris (puterea lui Alexandru cel Mare și norocul lui Iuliu Cesar). Au urmat apoi sănătăți peste sănătăți, în cinstea lui Vodă, a Solului, a Sultanului, a boerilor, a secretarilor — un prilej de băutură, atunci ca și azi. Și între fiecare pahar, bubuiau tunurile de se cutremurau pereții. Al treilea toast fu ridicat în cinstea lui Dumitru Cantemir „Am ridicat iar paharul“ zice Leszczynski „și am băut în sănătatea fratelui voevodului... mărturisind de politeța lui. După aceea m'a rugat Domnul să chem să cânte muzica mea care-i pricinui multă plăcere, precum și fratelui său mai tânăr, care se pricepe în muzică“. După acele 8 ceasuri de mâncare și de băutură, au trecut cu toții în camera de-alături, unde s'au servit cafele, dulceață, rachiu și apă aromată pentru spălarea mânilor. A treia zi, Rafael Leszczynski părăsi Iașii, fiind întovărașit până la o jumătate de milă dincolo de oraș de Vodă Antioh, de Dumitru și de toți boerii. La despărțire Domnul a sărutat pe sol „frate-său însă m'a salutat după moda polonă, înclinându-se“¹⁾.

Cu vre-o 10 luni înainte de acest strălucit ospăț, Dumitru Cantemir se însurase, în următoarele împrejurări: Antioh Vodă trimisese pe Vasile Purice, vornicul despre Doamnă, la Brașov să aducă pe logodnica fratelui său, Casandra Cantacuzino²⁾. Misiunea aceasta fusese învăluită de cea mai mare taină, fiindcă Domnița Casandra era fiica decedatului Șerban Vodă, și expusă ca atare urii Brâncoveanului. S'ar pare ciudat că Domnul Munteniei, despre care se șoptea că împreună cu unchiul său, stolnicul Constantin, omorâse pe Șerban Vodă, în loc de-a fi urât, era

¹⁾ P. P. Panaitescu „Călători poloni“ Despre această primire strălucită a lui Leszczynski în Iași vorbește și Ion Neculce, în a cărui cronică citim următoarele frumoase rânduri: „Acel sol se ținea prea mare, după cum se și cade să se fie, că nu au călcare de nimeni și sunt nelipsiți de cele trebuitoare ce le trebuiesc și nu știu sărăcia acestei lumi ca noi“.

²⁾ Atât Alexandru Mavrocordat Exaporitul, cât și Const. Vodă Brâncoveanul ar fi dorit să aibă pe Dumitru Cantemir drept ginere — cel puțin așa ne asigură Cantemir el însuși. El a preferat însă pe Casandra Cantacuzino!

cel care ura. Motivul însă era, că știind el pe văduva lui Șerban împreună cu copiii ei refugiați în Brașov, îi era teamă că legăturile lui cu Nemții să le fie lor cunoscute. Căsătoria Domniței Casandra cu un Cantemiresc, dușmanii lui de moarte, îl neliniștea adânc, căci îi știa pe aceștia tari la Poartă și în stare, de-ar avea, prin Cantacuzinii Brașovului, dovezi despre trădarea lui, să-i facă cel mai mare rău. Domnul Moldovei cunoștea bine toată situația și știa trecerea ce-o avea Brâncoveanu și la Stambul și la Viena. Printr'o simplă cerere către Împăratul Leopold, Domnul Munteniei ar fi putut împiedeca plecarea din Brașov a Domniței Casandra. Vornicul Purice trebui deci să procedeze pe ascuns și cu multă dibăcie. Ce făcu, ce dresе, Domnița părăsi Transilvania fără ca nimeni să prindă de veste, și sosi, puțin speriată, dar sănătoasă în Iași.

Era frumoasă, și, zice-se, această indispensabilă calitate femeiască era la ea floare la ureche pe lângă toate celelalte daruri cu care o înzestraseră natura: deșteaptă, bună, miloasă, milostivă, gospodină, cultivată — ba chiar spun unii că învățată. Pentru Dumitru Cantemir cea mai demnă soție ce și putea alege.

Antioh Vodă o găzdui în casa vistiernicului Iordachi Ruset, o rudă de-a Cantacuzinilor, și și porni oamenii de olac la Constantinopol să vestească pe frate-său că sosindu-i mireasa, să se grăbească să vie să facă nunta. Dumitru Cantemir ajunse la Iași scurt înainte de Ispas, și câteva zile mai târziu, în frumoasa lună Mai, văzu capitala Moldovei o nouă mare și bogată nuntă domnească.

Tinerii soți rămaseră în Iași aproape un an, locuind într'o casă a lor cantemirescă, „Niște curți“, spune Ion Neculce, ce le cumpărasе tată-său Cantemir Vodă dela Ghiculeasa Vistericeasa“. Cam pe vremea când veni Leszczynski la Iași, prin Februarie 1700, născu Casandra Cantemir o fată, primul din cei 9 copii cu care o milui Dumnezeu. Iar scurtă vreme după aceea, ei părăsiră țara pentru a se întoarce în frumosul Stambul, cu care se deprinsesе acum Cantemir, și în care, la drept vorbind, avea alte resurse intelectuale decât în Iașii noștri de pe acele vremuri. De altfel situația lui la Constantinopol era excepțională. Nu numai relațiile pe care le întreținea cu toți profesorii Academiei

grecești îi înlesniau un trai plăcut în capitala Imperiului otoman. El frecventa diplomația — prieten bun cu de Férriol, ambasadorul cel cam într'o ureche al lui Ludovic al XIV-lea, regele Franței — și era în cele mai cordiale relații cu Turcii puternici ai zilei, în deosebi cu Daltaban Mustafa Pașa. Ocupațiile lui erau cele mai multiple, filosof, istoric, muzicant, colecționar de obiecte de artă, avocat.

A pledat, în fața vizirului, într'un proces al Grecilor, proprietarii unei străzi încă depe vremea lui Mahomed al II-lea, pe care Turcii voiau să le-o ia înapoi, și a câștigat procesul. În materie de artă, adunase un întreg muzeu. Avea obiecte grecești din secolul al V-lea i. Chr., cărți din cele mai rare, colecția portretelor Sultanilor, copiate din biblioteca imperială, prin mituirea lui Leoni Celebi, directorul acelei biblioteci. Știut este că Coranul interzice reproducerea chipului omenesc. Numai Sultanii își permiteau luxul de-a înfrânge această categorică poruncă a lui Mahomed, și fiecare din ei își avea chipul zugrăvit, însă ascuns între zidurile Bibliotecii din curtea Seraiului, în care nimeni nu putea pătrunde decât tot numai ei însăși. Datorită curiozității și banilor cheltuiți de Cantemir, mutrele acestor Padișahi au părăsit sanctuarul lor, și încăpând mai târziu în mâinile lui Antioh, fiul lui Dumitru, ele au împodobit ediția englezească a Istoriei Imperiului Ottoman, circulând astfel în toată Europa de mai bine de două veacuri.

Grija de căpetenie a lui Cantemir era locuința lui, pe care o voia cât mai luxoasă. Cumpără întâi o casă la Ortakioi, pe Bosfor, sau mai bine zis după propria lui expresie „un splendid palat cu grădini și apeducte, care aparțineau fratelui lui Cerchez Mehemed Pașa, vizirul“. L-a mai mărit și înfrumusețat, însă mai târziu l-a vândut, pentru a-și construi altă casă pe Cornul de Aur, pe drumul Eyubului, în apropierea Fanarului. Acolo, pe înălțimea Sangiacdar Iocussi, avusese socrul său Șerban Vodă o proprietate ¹⁾. Acesta nivelase terenul, făcând o frumoasă grădină, și începuse apoi construirea unui palat, ai cărui pereți le ridi-

¹⁾ Casa lui Șerban Vodă era în Curù-Cișmè pe Bosfor. Locul dela Sandgiac-Dar-Iocusi îl cumpăraseră mai târziu.

case până la 25 de coți, cheltuind cu aceste lucrări vre-o 35.000 de galbeni. Însă, într'o zi, îi veni deodată o poruncă polițienească să oprească lucrările, fiindcă de pe acele ziduri privirile indiscrete ar fi putut pătrunde înlăuntrul încăperilor palatului imperial dela Terhane Serai. Această neisprăvită casă era acum proprietatea fiicei lui Șerban Vodă Cantacuzino, Casandra Cantemir. Soțul ei ceru voe s'o termine și prin numeroșii și puternicii săi prieteni, căpătă această învoire. O făcu după gustul lui, rămânând încântat de rezultat: „Pot zice că palatul e foarte frumos și elegant, cu neasămuită-i privesc peste tot orașul“.

După fuga lui Cantemir în Rusia, amândouă aceste palate din Ortakioi și din Fanar, încăpură în mâinile fiicelor lui Ahmed Sultan.

În tot timpul șederei lui Dumitru Cantemir în Turcia, de două ori numai i s'a tulburat liniștea. Odată în 1697, când fu nevoit să urmeze armata Ottomană în Austria, unde asistă la lupta dela Zenta, fără a lua dealfel parte activă la ea — și a doua oară când, prin intrigile Brâncoveanului, era să fie exilat.

Dumitru Cantemir dorea scaunul Țării Românești. Aceasta îi era veșnica țintă și poate unul din principalele motive pentru care rămânea el neclintit în Constantinopol, în preajma Inaltei Porți și a Seraiului. Dar Brâncoveanu veghea, îl ura, avea aur și influență. Într'o bună zi isbuti să hotărască pe vizir să pue la cale exilul lui Cantemir. Locul surghiunului fu ales: insula Kios, și ziua arestării hotărâtă. Beizade Dumitru prinse de veste. Avea și el prieteni destui, care'l înștiințară la timp de pericolul ce'l amenința¹⁾. Împreună cu nevasta și copiii lui, Cantemir se refugii în palatul Ambasadei franceze, unde prietenul său de Férriol îl primi cu cea mai cavalească bună voință. Vizirul, descoperindu-i ascunzătoarea, trimise la Ambasador pentru a-i cere extrădarea condamnatului. Mândrul Francez răspuse: „N'am în casa mea nici un Bogdan beizadea; și de-ași avea, nu vi'l-ași da, căci nu vreau să pătez onoarea Regelui meu printr'o crimă atât de murdară“. După o vreme se înfățișă la Ambasadă Capuchihaiia lui Brâncoveanu, cu o scrisoare către de Férriol, prin care'l ruga

¹⁾ Deftendarul Firari Nassan Pașa, cu trei zile mai înainte, dădu de știre că Bostangi-Pașa primise ordine de a-i înconjura casa cu bostangii săi.

să nu ție ascuns pe dușmanul său, condamnat la exil printr'o sentință a vizirului. De data aceasta Franțuzul se înfuriă: „Mă miră” zise el „cu ce obraz poate Brâncoveanu să ceară aceasta dela mine, când știe prea bine că palatul în care stau este al Regelui Franței, nu este al meu; când știe de asemeni prea bine că, de l-ar ajunge nefericirea, nu mi-ași face nici un scrupul de-a'i da și lui asil, și prin urmare este împotriva interesului său, când îmi cere să violez niște drepturi ce'i pot fi, cândva, și lui de folos“.

Cantemir rămase în casa ambasadei până când, liniștindu-se lucrurile, vizirul revocă ordinul de exil. Iar bietul de Fériol înebuni în curând, transportându-l ai săi, legat în fiare, acasă în Franța.

Drept dovadă că'n lumea aceasta cinstea și nebunia sunt gemene surori.

Steaua lui Cantemir începe a străluci pe orizontul politic abia în timpul războiului ruso-suedez. După înfrângerea dela Pultava, Carol al XII, fugar, trece Nistru, stabilindu-și cuartierul la Bender. Aflându-se acum pe teritoriu turcesc — sau mai bine zis, în Moldova noastră tributară — el ceru sprijinul Sultanului pentru întreprinderea unei acțiuni comune împotriva Rusiei. Lucru de care, de altfel, nu avea nevoie, căci Petru cel Mare, semețit de izbânzile lui, era gata el însuși să-și întoarcă oștile împotriva Turcilor, pe care voia să-i alunge din Constantinopol. Războiul izbucni. Carol al XII-lea, aflându-se la fața locului, putea supraveghia de aproape mișcările Domnilor noștri. Nu-i trebui multă vreme pentru a înțelege că Brâncoveanu se dăduse din partea Țarului. Il denunță deci la Poartă, pările lui fiind sprijinite și de ale lui Mazepa, hatmanul Cazacilor. Turcii hotărâră — de pe atunci, după cum am mai arătat — pieirea Domnului Munteniei. Pentru a-l prinde mai bine în laț, aveau nevoie în Moldova de un Domn, care să le fie lor devotat și Brâncoveanului dușman. Il scoaseră deci din Iași pe Nicolae Mavrocordat, împotriva căruia n'aveau nimic decât doar că nu era destul de îndușmănit cu Domnul Munteniei, și trimiseră în locul lui pe Dumitru Cantemir, cu însărcinarea de-a prinde pe Brâncoveanu în flagrant delict de trădare, de-a pune mâna pe el, și

de a'l trimite, legat, la Stambul. In schimb, i se făgădui lui Dumitru, drept răsplată, mult râvnita domnie a Munteniei, pe când cea a Moldovei va fi dată fratelui său Antioh, ajungând astfel Cantemireștii singuri stăpânitori în amândouă țările.

Abia ajuns în Iași, în Decembrie 1710, Cantemir, împotriva oricărei așteptări, întinse mâna lui Brâncoveanu, dându-se amândoi din partea Rușilor. Și încă, Domnul Munteniei mai cu rezervă, pe când Cantemir căzu trup și suflet în brațele Țarului.

Dece? Voltaire îl tratează ca pe-un vulgar trădător, care s'a dat din partea celui dela care nădăjduia mai multe foloase. Dar el însuși se apără spunând că Turcii l'au mințit, promițându-i scutirea peșcheșului și a zaharelei, dar că abia sosit la Iași i se ceru și plata tributului și aprovizionarea armatei. In Istoria Imperiului Ottoman, cap. V din cartea IV-a, No. 32, citim: „După ce Sultanul a întărit aceste ale lui promisiuni printr'un Hatișerif, Cantemir a mers cu Hanul Tătarilor în Moldova. Dar câteva zile după sosirea sa aici, a primit o scrisoare dela Chihaia Marelui Vizir, Osman Aga, prin care i se porunca să trimită peșcheșul, să adune o mare cantitate de provizii, să isprăvească podul cât mai repede, să facă încartiruirea de iarnă pentru Suedeji și pentru Cazaci, să-și ridice oști, și pe la Sfântul Gheorghe să se afle cu ele la Bender, și alte mai multe sarcini de nesuferit. Deci văzând Cantemir cât de puțină credință se poate aștepta dela necredincioși, a rupt legătura sa cu Turcii, crezând că e mai bine a suferi cu Iisus Christos, și a trimis o persoană de încredere la Țar, oferindu-i serviciile dimpreună cu principatul său“.

Prin urmare departe de a se considera trădător, Cantemir căuta a se arăta posterității ca fiind un om sângerând de nevoile țării lui și de grija creștinătății. Nici lui, nici lui Voltaire nu putem da deplină crezare ¹⁾. Ci mai curând ne-am uni cu părerea lui Xenopol, care în magistrala-i dizertație asupra lui Cantemir, spune că aiurea e de căutat cauza care l'a îndepărtat de Turci,

¹⁾ Mai ales că Dumitru Cantemir hotărâse trecerea lui la Ruși pe când era încă în Constantinopol, după cum se constată din legăturile pe care le avea acolo cu ambasadorul Țarului, Tolstoi, (vezi cartea lui Ștefan Ciobanu: Dumitru Cantemir în Rusia, p. 3).

și anume în convingerea adânc înrădăcinată în el despre starea de decădere în care se afla Imperiul Ottoman, izvorâtă din serioasa și îndelungata lui îndeletnicire cu istoria acestui popor. „Acest spirit profetic“ spune marele nostru istoric „a văzut chiar dela început decăderea poporului turcesc, care pornește de pe timpul său pe un povârniș pe care nu se va mai putea opri, și în Ruși zărea el pe moștenitorii firești ai Impărăției Mahomedanilor“.

Dacă soarta războiului altfel s'ar fi întors, Cantemir ar fi fost, pe lângă un mare savant, și un mare Domn. Se vede din înțelegerea avută cu Țarul, că nevoile neamului său îl dureau într'adevăr și că se pricepea mai bine decât înaintașii lui să-i apere interesele. Când sosi momentul hotărâtor de a-și da planurile pe față, el trimise la generalul rus Șeremetev pentru a-i cere un corp de oștire spre paza lui, încheind cu Țarul un tratat formal (13 April 1711) prin care stipula că hotarele Moldovii se vor întinde până la Nistru, inclusiv Buceagul (Basarabia de Sud), că țara nu va plăti bir, că oști muscălești nu vor putea rămâne pe pământ românesc, că Rușii nu se vor amesteca în politica internă, nu se vor însura în țară, nici moșii nu vor cum-păra, că Moldova va avea o oaste de 10.000 de oameni, plătită din visteria Impăratului, că mazilii și mânăstirile să-și stăpânească ocinele, că boerii să nu poată fi nici omorâți, nici măcar maziliți fără sfatul tuturor și iscălitura Mitropolitului, și că dominația lui să fie pe viață și ereditară în linie bărbătească. În caz că Rușii ar pierde războiul sau ar încheia pace, Moldova rămânând tot sub stăpânirea turcească, Cantemir își stipulă dreptul de-a trece în Rusia cu familia și oamenii săi, de-a căpăta acolo moșii și curți, și de-a avea, el și ai lui, cheltuiala zilnică în tot timpul vieții lor.

În schimbul acestor avantagii Domnul Moldovei oferea lui Petru cel Mare un sprijin de 5000 de oameni împotriva Turcilor și aprovizionarea armatei imperiale.

Când sosi garda lui Șeremetev în Iași, 4000 de călăreți, Cantemir își adună boerii la sfat și le spuse că: „Turcii n'au respectat tratatul încheiat de Bogdan Vodă (1514) prin care țara se abliga a plăti Sultanului 4000 de galbeni, 40 de cai și 24 de șoimi

pe an, ei au introdus în Moldova tot soiul de asupriri, dărâ-mând cetățile, învoind Tătarilor a o prăda, sporind tributul pe fiecă an până am ajuns cu neputință a l răspunde, așa că noi ne-am unit cu Împăratul milostiv și credincios al Moscovei, care a ridicat arma spre a mântui pe creștini din jugul robiei mahomedane. Prin urmare tot omul din țara aceasta să i-a armele spre a i veni în ajutor“.

Iar boerii îi răspunseră într'un glas : „Bine ai făcut Măria Ta de te-ai închinat, că noi ne temeam că te-i duce la Turci ; și aveam de gând să te părăsim și să mergem să ne închinăm la Muscali“.

Toate păreau deci a merge strună — afară de un lucru de nimic, care avu gigantice urmări : Cantemir nu putu nici strânge oastea făgăduită Țarului, nici pregăti aprovizionarea armatei. Și o știa foarte bine. Oamenii adunați de Iuca Vistiernicul și-au luat lefurile, și le-au băut la cârciumi, „iar la oaste n'au mers“. Cât despre aprovizionare, era țara pustiiată de lăcuste „cât nici iarbă pe câmp, nici frunze în păduri, unde cădea lăcusta nu rămânea“.

E regretabil de mărturisit, însă dezastrul Țarului la Prut fu datorit lui Cantemir și lui Brâncoveanu, care au lăsat să i se înfometeze oastea.

Petru cel Mare, neștiutor de ce l aștepta, încrezător în puterile sale și mulțumit de noii săi aliați, sosi la Iași, în ziua de 24 Iunie 1711!

Anecdotele ce se povestesc despre acest mare Impărat, ni-l înfățișează sub cea mai simpatică lumină. Cu firea ce avea, simplă și lipsită de mofturi, protocolul era o noțiune care nu încăpea în capul lui. Cam prea mult „laisser aller“ în felul său de-a fi scandalizase grozav Curțile europene, obișnuite cu o imuabilă etichetă. La Berlin (în 1716) el întâmpină pe regele Prusiei cu o puternică strângere de mână și cu'n : „Imi pare bine să te văd, iubite frate Frederic“, iar pe regina voi s'o sărute, și cum aceasta se ferea, începă să-i pupă mânele de zece ori în șir. La banchet gesticula cu cuțitul de era să scoată ochii acestei regine, care, speriată, vru să se scoale dela masă. Apucând-o de mână pentru a o opri de-a pleca, o strânse atât de tare, încât

biata femeie începu să țipe. Pe Impărat îl pufni râsul, și îi spuse, drept mângâiere: „Ai ciolanele mai subțiri decât ale Cătrinei mele“. La muzeu, văzând o statuie veche, goală toată în gustul antic, porunci Impărătesei, Cătrina lui, s'o sărute. Aceasta, scandalizată, refuză. Însă Petru cel Mare se răsti la ea, zicându-i „kop ab“, ceiace în nemțeasca lui, trebuia să însemne: Iți taie capul dacă n'o săruți“. Și Impărăteasa sărută.

La Paris, Țarul nu se purtă mai bine — nici măcar acolo, la Curtea din Versailles a marelui Ludovic al XIV-lea, mort de curând. Când merse în audiență la regele Ludovic al XV-lea, un copil de 10 ani, Țarul îl luă în brațe, sărutându-l; iar la Saint-Cyr, vizitând Institutul de domnișoare, ceru să vadă pe Doamna de Maintenon, celebra marea favorită și nevasta morganatică a fostului rege. Aceasta nu voi să-l primească. Se culcă, trăgând obloanele dela ferestre și perdelele dela pat. Țarul intră cu sila în odaie, deschise obloanele, trase perdelele și se uită lung la d-na de Maintenon, cum te uiți în cușca unei menagerii la un animal. Fără a-i spune o vorbă și fără a se închina, îi întoarse deodată spatele și plecă¹⁾.

¹⁾ Saint-Simon, dela care împrumutăm aceste anecdote, descrie astfel pe Țar: „Tout montrait en lui la vaste étendue de ses lumières et quelque chose de continuellement conséquent. Il avait une sorte de familiarité qui venait de liberté; mais il n'était pas exempt d'une forte empreinte de cette ancienne barbarie de son pays qui rendait toutes ses manières promptes, même précipitées, les volontés incertaines, sans vouloir être contraint ni contredit sur pas une. Ce désir de voir à son aise, l'habitude d'une liberté au dessus de tout, lui faisait souvent préférer les carosses de louages, les fiacres mêmes; le premier carosse qu'il trouvait sous sa main de gens qui étaient chez lui et qu'il ne connaissait pas. Il sautait dedans et se faisait mener par la ville ou dehors. Dans cette simplicité, quelque mal voituré et accompagné qu'il pût être, on ne s'y pouvait méprendre à l'air de grandeur qui lui était naturel“.

Markgrafa Wilhelmina de Bayreuth, sora lui Frederic cel Mare, dela care am împrumutat anecdotele din Berlin, îl descrie astel: „Der Zar war sehr gross und ziemlich gut gewachsen; sein Gesicht war schön, aber der Ausdruck hatte etwas Rauhes und Furchteinflößendes (aceasta o spune și Saint-Simon). Da er sich weder aus Festlichkeiten noch aus der Etikette etwas machte, liess er den König bitten, ihn in einem Lusthaus der Königin, das in einem Vorort von Berlin lag, wohnen zu lassen (Monbijou, situat astăzi în inima Berlinului). Der König misfiel dies sehr; sie hatte dort ein sehr-

La Viena, la Londra, acelaș fel de-a fi. Era el în Iași să se poarte mai cuviincios?

Când se întâlnește cu Cantemir, care se pleacă să-i sărute mâna, îl pupă în creștetul capului, apoi îl ridică în sus de subțiori, — hopa — ca pe copilul rege al Franței, căci era Petru înalt și sdravăn și Cantemir mititel. De asemenea „când s'au împreunat în casa cea mică“ zice Niculce „multă dragoste i-a arătat lui Dumitrașcu Vodă, unde văzuse că s'a închinat de bună voia lui, și se tindea cu amândouă mâinile și cuprindea pe Vodă de grumaz, și-l sărută pe față, pe cap și pe ochi, ca un părinte pre un fiu al său“²⁾.

La banchet, în spătăria mare din Curtea domnească, „când a fost să șază împăratul la masă, n'a vrut să șadă în capul mesei, ci a șezut în scaun lângă Vodă, iar în capul mesei a pus pe Dumitrașcu Vodă“. Ce trebuie să se mai fi mirat boerii, obișnuiți cu mândria solilor poloni, care mai bine se lipseau de beutură și de mâncare, decât să nu stea întotdeauna la locul cel mai de cinste. La dreapta Țarului stăteau Rușii lui, Gavril Ivanovici, Dulgoruki, Galitzin, generalul Renni și ceilalți, apoi Toma Cantacuzino, vărul Brâncoveanului, cel care fugise din tabăra muntenească în cea rusească, și comisul Gheorghe Castriotul, alt boer muntean. De-a stânga Domnului o fi stând Mitropolitul și Clerul, căci boerii moldoveni n'avură cinstea să stea la masă cu Împăratul, ci abia după aceia intrară ei în spătărie, dându-le Petru cel Mare „cu mâna lui tuturor câte un pahar de vin“.

hübsches Haus bauen lassen und es prachtvoll ausgestattet. Um den Schaden, den die Herrn Russen überall, wo sie gehaust, angerichtet hatten, vorzubeugen, liess die Königen alle Möbel sowie alle zerbrechlichen Dinge beschaffen“.

Cât despre petrecerea lui Petru cel Mare la Iași, ea a fost descrisă cu multe amănunte, mai interesante încă de cât cele de mai sus, de către Nicolai Costin și Ion Neculce și se găesc publicate în Letopiseți.

²⁾ Mania aceasta de-a pupa, pe Cantemir, pe Ludovic al XV-lea, pe Sofia Dorothea, nevasta lui Friederich-Wilhelm, o descrie într'un chip delicios și Margrafa de Bayreuth (care era în 1716 o fată de 7 ani): „Er nahm mich in seine Arme und kratzte mich mit seinen Küsen im ganzen Gesicht. Ich schlug auf ihn los und wehrte mich mit allen Kraeften, indem ich ihm sagte, dass ich solche Vertraulichkeiten nicht dulde und er mir meine Ehre raube. Er lachte hellauf ueber diese Idee und unterhielt sich lange mit mir“.

Țarului îi cam plăcea să tragă la măsea. Saint-Simon spune că e de necrezut ce mult putea el mânca și bea „une bouteilles ou deux de bière, autant et quelquefois d'avantage de vin, des vins de liqueur après, à la fin du repas des eaux-de-vie, chopine et quelquefois pinte. C'était à peu près l'ordinaire de chaque repas“. Iar la ospățul din Iași, Neculce ne asigură că „se ospeta și se veselea cu vin de Cotnar și lăuda vinul foarte, și încă mai bine îi plăcea vinul cel cu pelin, și mult se mira, cum pe partea lor nu se face vin cu pelin așa bun“. Câteva zile mai târziu, ospătând Țarul acum pe Vodă și pe boerii lui, în cort, pe malul Prutului, li dădu vin franțuzesc — șampanie — cu care atunci, întâia dată, făceau Moldovenii noștri cunoștință, „și cum au băut, cum au înmărmurit toți de beți!“

Ca și Saint-Simion, ca și fiica regelui Prusiei, Costin și Neculce nu se pot îndeajuns mira de simplitatea moravurilor acestui monarh, care eșea întotdeauna fără a fi întovărășit, parcă ar fi fost un om ca oricare altul, ceiace în capul celor ce sunt ca toată lumea nu poate încăpea. „Intr'o zi, de dimineață, numai ce-a eșit pe poarta despre grajduri, pe jos, numai cu trei slugi ofițeri, și a mers până în mânăstirea Trei Sfetitelor, tot pe jos“. Dar, firește, prinzând Vodă de veste, i s'a trimes careta, în care urcându-se apoi, Țarul cutreeră pe rând principalele biserici ale Iașilor: Mitropolia, Sfântul Niculai și Golia. Aceasta din urmă îi plăcu cel mai mult și — chipurile înțelegător în de-ale artei — spuse de ea că „are trei feluri de meșteșuguri: leșesc, grecesc și moschicesc, și mult lăuda Impăratul lucrurile, chipul și toate obiceiurile Moldovenilor, și încă și dobitoacele acestui pământ, zicând că sunt frumoase“.

Pe când petrecea astfel Dumitrașcu Vodă cu înaltul său oaspete, doamna Casandra „în casa mică“ avea cinstea, și poate neplăcerea, să găzduiască pe Ecaterina, nevasta Țarului. „Această femeie“ zice Markgrava de Bayreuth „era mică, îndesată, foarte oacheșă, slută și fără farmec. Ajungea să te uiți la ea, pentru a înțelege de unde se trage. Ai fi luat-o drept o comediantă germană. Rochia ei o fi cumpărat-o dela un telar. Purta vre-o 6 decorații și tot atâtea icoane, care spânzurau de gât dea-

lungul rochii — și când mergea, credeai că vine o vacă: toate decorațiile zăngăneau ca zurgălăii¹⁾).

În adevăr, această femeie, foastă ibovnică a lui Petru cel Mare, de scurt timp soția lui, în curând împărăteasă, și mai târziu autocrată a tuturor Rusiilor, era o țărancă din Estonia. Mamă-sa fusese o sclavă și tatăl ei unul din mulți. O chema Marta, fusese servitoare la Marienburg, se măritase la 18 ani cu un soldat suedez, care câteva zile după nuntă muri în război, fu ea însăși făcută prizonieră de către armata rusă a generalului Bauer, intră din nou servitoare în serviciul acestui general, trecu din mâinile lui într'ale marelui Șeremetev, și dela acesta la Menzicoff, a cărui soartă semăna cu a ei, devenit general și prinț din calfă de cofetar ce fusese. În casa lui Menzicoff o văzu întâi Împăratul prin 1706. Mică, groasă, neagră, slută, trebuie totuși să fi avut farmecele ei, căci altfel n'ar fi plăcut atâtor bărbați. Adevărat că toți erau militari, dela soldatul suedez din 1702 la Împăratul rus din 1706, și se zice că-i prindea pe toți în laț prin firea milităroasă ce avea ea înseși, prin energia și curajul ei. Carte nu știa, dar călare mergea ca un Dragon. Petru cel Mare se amorozează de ea, și, divorțat fiind de prima lui soție, o luă în căsătorie, botezând-o ortodoxă din luterană ce fusese, și schimbându-i și numele din Marta în Ecaterina. Împărăteasă o făcu abia mai târziu, iar după moartea bărbatului ei, ea va lua puterea imperială în mână sub numele de Ecaterina I.

Întâlnirea din Iași între aceste două femei atât de deosebite, Ecaterina cea urâtă, crescută ca o servitoare, și frumoasa Casandra Cantemir, cu educația ei de Domniță, a impresionat până și pe cronicarii noștri. Doamna Casandra fusese crescută întâi la Curtea lui Șerban Vodă în București, în preajma acelor boeri Cantacuzino, cilibii și spudei, care învățase carte la Padova și la Roma; trecu, după moartea tatălui ei, la Brașov, unde maică-sa, Doamna Maria, îi dete o foarte îngrijită creștere; și în sfârșit, ca soție a lui Dumitru Cantemir, trăise la Constantinopol în

¹⁾ Die Zarin war klein und gedrungen, sehr gebräunt, unansehlich und ungraziös. Man brauchte sie nur anzusehen, um ihre niedrige Abkunft zu vermuten. Man hätte sie ihrem Aufzug nach für eine deutsche Komödiantin gehalten. Ihr Gewand war wohl von einer Trödlerin gekauft u. s. w.

cercul profesorilor dela Academie, îndeletnicindu-se, alături de soțul ei, cu istoria, cu muzica, cu arta.

Ecaterina lui Petru cel Mare nu știa nici măcar să scrie și să citească. Ce puteau aceste două femei vorbi împreună? Ele s'au ospătat numai și și-au făcut daruri „Un left de aur, cu lanț și cu pietre scumpe, i-a pus Impărăteasa doamnei lui Dumitrașcu Vodă în grumaz“. Totuș, această întâlnire prezintă pentru noi un mare interes. Căci atunci, la Curtea din Iași, a văzut Ecaterina pentru întâia dată pe mica odraslă a Doamnei Casandra, pe Domnița Maria, o fetiță de unsprezece ani, pe care Impărăteasa o fi mângâiat-o și sărutat-o, fără a bănui că va deveni ea, peste câțiva ani, cea mai periculoasă din rivalele sale.

Dumitru și Casandra Cantemir aveau, la acea dată, șase copii, două fete și patru băieți. Maria era cea mai mare. Era și cea mai frumoasă, cea mai deșteaptă, cea care, în privința învățaturii, promitea să calce pe urmele tatălui ei. Foarte ambițioasă, ea era cât pe aci să ia locul Ecaterinei pe tronul imperiului moscovit. O soartă adversă n'o ajută, precum vom vedea în curând.

Petru cel Mare rămase în Iași trei zile, de Sâmbătă până Marți, 24 la 27 Iunie. Apoi porniră cu toții, Ruși și Moldoveni, la Țușora pe Prut, unde împăratul, Miercuri în 28, ospăta pe Vodă și pe boerii lui, îi îmbătă cu șampanie, iar peste noapte „n'au scăpat fără pagubă mai nici un boer, nefurat de Muscali, cui pistoale, cui rafturi, cui epingele“ se tânguește Niculai Costin, Logofătul.

Câteva zile mai târziu, Duminică 8 Iulie, avu loc bătălia dela Stănilești, pe cari Moscoviții, obosiți și înfomețați, o pierdură, punând pe împăratul lor într'o mai proastă situație decât fusese Carol XII la Pultava. De n'ar fi fost energia Ecaterinei și tembelismul Turcilor, Țarul ar fi putut fi făcut prizonier cu întreaga lui armată.

S'a încheiat o pace (11 Iulie) destul de onorabilă față de marea înfrângere ce suferise Impăratul, căruia i se dete voe de-a se întoarce în Rusia, cu condițiunea să predea seraskirului pe Domnul Moldovei. Petru nu se învoi. Ascunse pe Cantemir în chiar butca nevestei lui, spunând că nu-l poate găsi, și apoi îi dete drumul să meargă la Iași pentru a-și lua Doamna, copiii,

servitorii și boerii ce urmau să-l întovărășească în pribegia lui.

Sâmbătă seara, la 15 Iulie, a sosit Cantemir la Iași, și până Luni în 16, isprăvisе încărcatul averilor și adunarea fugarilor, cu care apoi, toți laolaltă, eșiră din oraș, trecură Jijia pe la Popricani, și la Zagrancea se întâlniră cu Petru cel Mare.

Nici odată, dela începuturile acestui neam oropsit, dela trecerea munților din Maramureș în Moldova sub Bogdan Vodă, nu mai fusese o bejenie atât de mare, ca cea din 1711. „Peste 4000 de suflete, popor moldovenesc, sunt nevoiți astăzi, pentru credința creștină, să-și lase țara și să vie în împărăția rusească“ scrie Dumitru Cantemir el însuși, într'un raport către Țar.

Din acești 4000 de oameni, bărbați, femei și copii, puțini erau din casa lui Vodă, care se compunea doar din Doamna Casandra, fetele Maria și Smaragda, fiii Matei, Constantin, Șerban și Antioh, o rudă după mamă a voevodului, Nicolae Bantăș ¹⁾, un dascăl grec pentru copii, Anastase Condoide, un vechi om de încredere pe care-l avea din Constantinopole, grec și el, cămărașul Antioh Kimoni, și câțiva servitori. Incolo, boerinași, popor, care se duceau, nu se știe bine de ce — pentru credința creștină — să se stabilească în regiunile încă puțin locuite ale nesfârșitului imperiu moscovit.

Din boerii mari prea puțini urmasе pe Cantemir. In fruntea lor este vestitul Hatman Ion Neculce, savantul cronicar, marele paharnic Gheorghe Hrisescu și câțiva coborâtori din vechile neamuri ale Moldovei: Moțoc, Mogâlde, Nacu, Abază, Buhuș, Caraiman ²⁾.

¹⁾ S'a însurat în Rusia cu o fată din neamul Kamenski, și a avut un fiu, Dumitru Bantăș-Kamenski, care a devedit unul din principalii biografi ai lui Cantemir.

²⁾ Din ceilalți boeri, cunoaștem până azi pe: Ion Banar, căpitan, C-tin Brahă, căpitan de Darabani, Savu Zmuncilă, ban, Miron Gafencu, Simion Codreanu, Istrati Cârțan, Ilie Merescu, polcovnici, și frații Teodor și Pascal, căpitani, frații Zărul. (Ion, Constantin, Vasile și Nour) Pavăl Rugină, Eftimie Racliș, Enache Scherle, Iordachi Ursuliță, Nicolai Ciutea, Iordachi Aristide, șef ușier, C-tin Părcălabul, medelnicer; Dima, bașbulucbașa, Ion Mutu, Dubaș, sulgerul Carp, Aga Dumitru, armașul Nicolai, stolnicul Gheorghe Meșnic etc. (Se găsesc însemnați în cronica lui Neculce și în cartea d-lui St. Ciobanu l. c. p. 7).

Impăratul le făgădui tuturor, mari și mici, pământ, pe care în curând îl și dădu în Ucraina, punând pe toți Moldovenii refugați sub jurisdicțiunea voevodului lor, care o exercita cu atâta asprime, încât multora din ei le plăcu mai bine să se întoarcă în Moldova. După câțiva ani, cam jumătate din fugari erau reîntorși în patrie.

Cât despre Cantemir și ai lui, după ce s'au despărțit de Țar, care plecă la Varșovia, ei au luat întâi calea Harcovului și a Kievului. Pe drum, într'o călătorie plină de primejdie, erau să fie prinși de Tătari. Doamna Casandra trase o grozavă spaimă, ce-iace a făcut pe Cantemir să scrie cancelarului Golovkin pentru a-i cere o mai puternică escortă: „Soția mea, însărcinată acum de 8 luni, cutreeră țara, călătorind în așa fel, că dacă o să mai zăbovim pe drum, vor fi în primejdie și copilul ce are să se nască, și maică-sa“.

La Harcov — unde Doamna Casandra naște un copil mort — familia Cantemir rămâne 17 luni, din August 1711 la Ianuar 1713. Viața acolo, împreună cu a Moldovenilor fugari, nu le place nici unora, nici altora. Hatmanul Niculcea n'are decât cuvinte de ocară și de amară decepție împotriva fostului său voevod. Iar Cantemir, simțind nemulțumirea supușilor săi, face tot chipul să-i poată părăsi. După ce, prin Decembrie 1711, fusese la Petrograd pentru a avea o consfătuire cu Impăratul cu privire la o nouă campanie împotriva Turcilor, în vara anului 1712 se întoarce din nou acolo pentru a stăruii să i se dea moșiile și casele ce i se făgăduise.

Cât a trăit Petru cel Mare, întotdeauna a arătat față de Cantemir cea mai deosebită bună voință, încât e chiar de mirat cum de se trecuse un an fără ca el să se fi ținut de obligațiunile ce luase față de Domnul Moldovei. Acum însă, în vara 1712, văzând că acesta nu mai voia să stea în Ucraina, poruncește să i se dea tot ce ceruse și tot ce i se făgăduise: o pensie de 6000 ruble pe an, două case a câte opt camere în Moscova, una de piatră și una de lemn (cartierul Pocrovca), satele Ciornaia-Greaz și Bulatnicovo, cu cătunele lor, cu toate moșiile și inventariile în apropierea Moscovei, satul Golomino din guvernământul Orlov, o

plasă întregă, Comarnițaia, cu 1000 de dvoruri (suflete, iobagi) în regiunea Gévsc (Lugansc) și alte 40 de suflete chiar într'una din suburbiile Moscovei.

Acum avea Vodă cu ce trăi, jertfa sa fusese plătită împărătește. La 18 Ianuar 1713, Cantemir sosește la Moscova, împreună cu toată familia și cu întreaga lui casă. Erau mulți pentru cele 16 încăperi, de piatră și de lemn. Dar mai erau case la moșii — pe care le administra Antioh Cămărașul și le gospodărea soția lui, Ecaterina — și la urmă, se poate să mai fi mărit el locuințele, căci mania clăditului o avea Cantemir, după cum am văzut când am vorbit de palatele lui din Constantinopol.

Odată ajuns la Moscova, viața lui Cantemir se schimbă cu desăvârșire. Din când în când, scaunul Moldovei îi mai apare ca o dorită fantomă; se mai vede Domn ereditar al Moldovei libere sub o nominală atârnare rusească; mai intrigă uneori pentru a aprinde din nou focul între Moscova și Stambul, și-și ține agenți secreți la Poartă, în Ardeal, în Polonia, la Iași chiar, pentru a fi în curent cu spiritul oamenilor din acele țări și a găsi momentul favorabil pentru a spune Țarului: acum trebuește dată lovitura. Toate aceste însă le făcea fără a se mai mișca din loc, trăind liniștit, iarna la Moscova și vara la moșie, la Golomino, în filosof, în istoric, în artist, în savant, în educator al copiilor săi. În scurtul răstimp de zece ani, dela 1713 la 1723, și chiar în mai puțin decât atât, Cantemir scrise majoritatea operilor sale: Istoria Imperiului Ottoman, Descrierea Moldovei, Viața lui Const. Cantemir, Evenimentele Cantacuzinilor, Hronicul Moldo-Valac, Sistemul religiei mahomedane, etc.

Aceasta cerea o mare putere de muncă și multă liniște. Le avea pe amândouă. În inima Rusiei, el ducea o viață orientală. Purta halat, haina noastră turco-mahomedană, purta papuci, purta barbă — în vremea de prefacere a lui Petru cel Mare, când până și bătrânii își răsuseră tot părul de pe față și-și puseseră în cap perucă blondă, el purta barbă. Dimineața la 5 era în picioare, își sorbea ciubucul, și se închidea în cabinetul de lucru, unde scria până la amiază. La ceasul 12 lua o masă, sobră, un singur fel de mâncare, vinul și-l îndoia cu apă, apoi făcea „siesta“, un mic

somn după prânz. Trecea prin odaia copiilor pentru a le supraveghea lecțiile și se întorcea din nou la lucru, până seara la 7, când venea cina, pe care o luau cu toții împreună. Ceva taifas după masă cu nevasta și cu copiii, încă vre-un ceas două de lucru, și la 11, mult la 12 era în pat.

Având în vedere felul acesta de viață ce i'l cunoaștem, nu se poate înțelege ușor pentru ce Ion Neculce, vorbind de el, spune — și o repetă de două ori — că e „iute la beție“. Așa încât numai în două feluri se pot tălmăci vorbele aceste, sau c'a băut când era tânăr și mai apoi s'a lăsat, sau că n'a băut niciodată, și tocmai din această pricină se îmbăta ușor când era silit, la vreun banchet, să ție „sănătăți“ peste „sănătăți“.

În casa lui trăiau doi dascăli, căci dorința cărturarului era să face din copiii lui cărturari. Unul era grec, pentru limbile elină, latină și italiană. Il chema Anastase Condoide, un preot din Fanar, fost predicator la Patriarhatul Constantinoplei și apoi secretarul lui Tolstoi, ambasadorul rus la Poartă. Mai târziu, el eși din casa lui Cantemir pentru a deveni profesor la Academia din Moscova și Arhiepiscop de Vologda. Al doilea era un rus, Ivan Iliinschi, profesor de limba rusească, nu numai pentru copii, ci pentru Dumitru el însuși, căruia îi făcea și slujba de secretar și de translator. Mai trăiau acolo în casă cu Cantemireștii medicul Sevast și încă un grec Ion Hrisavidi, a cărui atribuție nu ni e cunoscută. Cămărașul Antioh cu nevasta lui erau, după cum am arătat mai sus, la moșii, pe care le administrau.

La început, viața aceasta patriarhală trebuie să fi avut pentru savantul Dumitrașcu, obișnuit cu o viață mai de mișcare, dar doritor de liniște pentru a putea crea, trebuie să fi avut de sigur un deosebit faimec. Însă în cartea norocului nu era scris lui Cantemir să se bucure netulburat de această mult dorită liniște. După abia patru luni de zile, Doamna Casandra se îmbolnăvește. O scuturau niște friguri, despre care doctorul spunea că sunt fără însemnătate. Dar zilele treceau și temperatura în loc să scadă, creștea. Savast se apucă să-i scoată sânge și apoi îi dete un purgativ care o băgă în mormânt. La 12 Mai 1713, frumoasa, înțeleapta, învățata și încă atât de tână Doamnă Casandra —

avea abia 30 de ani — moare, lăsând în urma-i numai jale și lacrimi. O înmormântară la mănăstirea grecească din Moscova, Sfântul Niculai, unde în curând soțul ei va zidi o frumoasă biserică, care va deveni necropola întregului neam Cantemiresc.

Rămas văduv, Cantemir trece printr'o criză de pesimism. Mai mult decât înainte, se retrage în cabinetul său de lucru și scrie de zor de dimineață și până seara. Copiii lui — cu care e momentul să facem acum cunoștință — îi mângâiau singurătatea.

Li supraveghea singur învățătura, îi îndruma pentru mai târziu, căci îi iubea mult, dar nu pe toți la fel. Matei, cel mai mare din fii, avea o fire de flecar; bun băiat, după cum se pare, însă chefliu, cam leneș, lipsit de personalitate. Tatăl său nu-l iubea, dar de loc, singurul copil pe care nu l-a iubit. La Șerban, care-și schimbă numele în Sergiu, ținea, dar cu moderație. Pe Antioh, ultimul din fii și din toți copiii, îl aprecia foarte mult, căci de timpuriu descoperise Dumitrașcu Vodă calitățile intelectuale și aplecarea lui spre învățatură. Inșă cel mai mare haz făcea el de al doilea fecior al său, Constantin, care de fapt era un mic egoist și poate un mare lingușitor. Slăbiciunile afective ale părinților, dușmanele rațiunii, rămân o problemă psihologică demnă de un studiu mai serios al pedagogiei. Mai rămânea o fetiță bolnăvicioasă, Smaragda, la care o fi ținut tatăl ei, și apoi, și mai ales, și înainte de toate, marea lui dragoste în care-și pusese toată nădejdea gloriei neamului și chiar nădejdea viitorului său și a recăpătării tronului pierdut, era Domnița Maria, copilul lui cel d'intâi. Aici, Domnul își plasase bine afecțiunea. Căci Maria Cantemir a fost o ființă deosebit de aleasă. Nu numai ca inteligență și ca femeie cultivată — de s'a spus de ea că era cea mai cărturară doamnă din societatea rusă sub Petru cel Mare — ci superioară chiar ca inimă și bunătate, ca înălțare de spirit, ca fel de-a vedea și de-a judeca lucrurile și oamenii, de-a se ridica, cu o eleganță morală care este apanajul oamenilor superiori, de-a supra prejudecăților.

Deocamdată să ne întoarcem la Cantemir și la fii lui. Omul acesta, de câte ori se deplasa, își lua copiii cu el. O dovadă suficientă de felul cum îi iubea. În 1714, un an după moartea nevastei lui, Petru cel Mare îl chemă la Petrograd, pentru a-i cere sfatul

într'o afacere. Dumitru Vodă își luă toată progenitura, și odată în capitală, îl puse pe Șerban, copil de 7 ani, să ție, în ziua Invierii, în fața Țarului, un panagieric în limba greacă, compus de el firește, care încântă pe marele împărat atât de mult încât făcu copilului o sumedenie de daruri și îl înscrise în regimentul său de gardă.

Câțiva ani mai târziu, micul Antioh ținu o cuvântare la fel, tot în prezența Țarului și cu acelaș succes. Dar cu încetul, monotonia acestui trai începu să-l plictisească pe Cantemir. Educația copiilor, ceasurile de singurătate și de muncă, nu mai ajungeau să umple golul vieții lui. Alți refugiați, rude de-ale lui chiar, îi trecuseră înainte, ducând la Petersburg un trai de lux pe care fostul Domn începu să-l invidieze. Astfel Toma Cantacuzino, vărul lui Brâncoveanu pe care-l trădase, era general maior comandând un regiment de gardă. Mai târziu Constantin Cantacuzino, fiul lui Ștefan Vodă, va fi investit cu aceleași onoruri. Câtă vreme deci Țarul lipsi din Rusia, în timpul vestitei lui călătorii în Europa (1715—17) Cantemir își duse în Moscova traiul mai departe, cătând doar să ție, prin corespondență, interesul împăratului treaz asupra evenimentelor balcanice. La întoarcerea acestuia mai face o încercare de-a îndupleca pe Petru cel Mare să scoată țările Române de sub jugul turcesc și să-i dea lui Domnia Moldovei; dar neizbutind să-și capete din nou tronul, el hotărăște să se mute la Petersburg, pentru a fi în preajma Curții imperiale, din anticamerele căreia porneau toate onorurile. Mai avea un puternic cuvânt de-a părăsi Moscova. În 1719, fata lui, Maria, împlinise 19 ani și trebuia măritată. Partide bune nu se puteau găsi decât în capitală, unde de 20 de ani acum, trăia toată aristocrația rusă.

El se mută la Petersburg abia în toamna 1719, deși împăratul îl chemase mai de mult acolo. Inșă pe deoparte boala fiicei sale Smaragda, pe de alta faptul că nu avea în capitală casă și în apropiere o fermă, îl împiedicaseră să părăsească Moscova. Abia, prin Septembrie, Smaragda îndreptându-se puțin, iar împăratul dându-i casă și moșie în apropierea capitalei, Cantemir se putu stabili la Petersburg.

De acum, pentru a treia oară, viața lui Cantemir se schimbă

iarăși cu totul. Pentru a trăi în societatea petrogradiană și a-și duce fata la baluri, el fu nevoit să urmeze curentul modei, să se europenizeze. La vârsta de aproape 45 de ani, își tăia barba, își rase musteața, își puse în cap peruca blondă, și-și lepădă ante-reul pentru a îmbrăca o armură cu horbote la guler și la mâneci.

Mai scria, nu e vorbă, dar mult mai puțin. Este epoca când compuse „Sistemul religiei mahomedane“, când, încă foarte ahtiat de știință, începu să urmeze cursurile școlii de anatomie, fiind el, de mult acum, membru al Academiei din Berlin. Inșă, poftele lumești care lănceziseră, se deșteptară de odată cu multă patimă.

Și astfel se întâmplă că, în loc să-și mărite fata, se însură el. O tânără princesă, mai mică decât fiica lui cu doi ani, *Anastasia Trubețkaia*, îi fură mințile și inima. Intoarsă de curând din Suedia, unde tatăl ei, principele Ioan Iurevici Trubețkoi, fusese în captivitate ca prizonier al lui Carol XII-a, ea răpi inima multor tineri ruși, căci era și bine crescută, și în deosebi foarte frumoasă. Dacă din numeroasele partide ce i se prezentaseră, îi plăcu mai bine să aleagă pe un om care putea să-i fie tată, cauza trebuie căutată în sfaturile ce-i dete părinții ei, care vedeau în Cantemir un favorit de-al Țarului și un fost și viitor Domn al Moldovei. In adevăr, la nunta care avu loc în Decembrie 1719, naș mare fu însuși Țarul.

De acum, situația lui Cantemir în societatea din Petersburg era bine consolidată. Tânăra lui soție fu sărbătorită de toată nobilimea rusă, de diplomație, de străini. Casă deschisă în saloanele fostului voevod al Moldovei, recepții, baluri, serbări. Ducele de Berholtz, luând parte cu camerierul său la una din aceste serbări în casa lui Cantemir, rămase încântat de felul de-a primi și de frumusețea nevestei lui: „Cum am intrat în casă“ scrie camerierul în amintirile sale, „am început să privesc pe prințesă, uimit de frumusețea ei. Fără îndoială, era cea mai frumoasă femeie din Petersburg. Cu toate că am avut fericirea s'o cunosc și mai înainte în Suedia, la nunta reginei de astăzi și cu alte ocazii, acum însă am găsit-o aici încă mai încântătoare și încă mai frumoasă“.

In vara 1720, Cantemir e nevoit să se întoarcă la Moscova,

unde Smaragda lui zăcea bolnavă de tuberculoză. La 4 Iulie, ea moare, în vârstă de 19 ani. O îngropară lângă maică-sa, în biserica Sf. Neculai, petrecură apoi lunile de căldură la moșiile lor, și în toamnă erau cu toții iarăși în capitală.

Domnița Maria tot nu găsisse bărbat. Dar nici nu mai căuta. Se prezentase principele Ivan Grigorievici Dolgorucov, pe care ea îl refuză, sub pretext că „n'are rang în slujba Majestății Sale“. Dar adevăratul motiv era că începuse ea să aibă rang în slujba Majestății Sale. Frumuseța și deșteptăciunea acestei fete nu trecuseră neobservate în ochii experimențați ai Țarului. Legăturile lor începură fie în iarna, fie în toamna 1720. Și din clipa aceea Maria Cantemir nu vru să mai știe de nimeni și de nimic. Din clipa aceea de asemeni favorurile imperiale începură să curgă pe capul lui Cantemir.

Câteva luni mai târziu (1721) fu făcută consilier secret (Geheimrat) și senator; ușa palatului imperial îi era deschisă, casa lui onorată de dese vizite ale Țarului, care „venea dimineața la el să bea rachiu, și seara să ia ceaiul“. La 10 Noembrie 1721, nevasta lui Cantemir, Anastasia, aflându-se cu soțul ei la țară, la Ciasnicova lângă Moscova, avu un avort; la 14 ale aceleași luni, Țarul, care se afla în apropiere „a binevoit să viziteze pe principesa noastră“¹⁾.

Totuși Cantemir încă nu era pe deplin mulțumit. El ar fi vrut să vadă pe fata lui Impărăteasă. Și, cât pe ce, era să se întâmple și aceasta. Din numeroasele aventuri amoroase ale lui Petru cel Mare, nici una nu prezentase vreo importanță, fiind toate numai legături efemere cu femei puțin interesante. Impărăteasa Ecaterina nici nu le băgase în seamă. Și iată deodată că fetița aceasta pe care o ținuse în brațe la Iași, în 1711, devenea, după zece ani, singura periculoasă rivală a sa, și aceasta, nu numai din pricină că era tânără, frumoasă, deșteaptă, învățată, că Țarul părea a o iubi cum nu iubise pe celelalte, și că dragostea în loc să slăbească cu vremea se întărea, — cât din cauză că, după moartea Țareviciului (1719), tronul rămăsese fără moștenitor, iar dacă Maria Cantemir ar fi avut un băiat, nimeni nu se

1) Notele zilnice — Notationes quotidiene — ale lui Iliinski în St. Ciobanu l. c. pag. 26—27.

mai îndoia că Impăratul și-ar fi surghiunit nevasta pentru a se însura cu Maria.

În primăvara anului 1722, Petru cel Mare întreprinde expediția lui militară împotriva Persiei și ia cu dânsul pe amândouă femei, pe Ecaterina Impărăteasa și pe Maria Cantemir. Tatăl acesteia urmează și el expediția în calitate de cunoscător al chestiunilor orientale, și poate, puțin, și în calitate de viitor socru al Țarului. (De altfel, ca și cum ar merge, nu la război, ci într'o călătorie, Cantemir ia cu el și pe cei 4 fii ai săi).

În Iunie, pe drum fiind, Maria simte, pentru întâia dată, că va fi mamă. La Astrahan e nevoită să se oprească, căci nu mai poate merge mai departe. În fața pericolului, Ecaterina începe, cu vechea-i energie, să acționeze. Își crează un partid, care la nevoie, s'o scape de belea. La 4 Iulie sosește acolo și Cantemir cu ai lui — e găzduit la Pescăria Imperială — și Țarul vine seara să ia masa cu el. La 18 Iulie toată lumea pleacă mai departe, pe marea Caspică, Țarul, Țarina, Apraxin, Tolstoi, Cantemir, și întreaga armată rusă, 100.000 de oameni. Singură la Astrahan rămâne biata Maria, cu câteva femei, câțiva servitori și un medic, vânduți toți Ecaterinei.

În Septembrie Petru cel Mare era înapoi, căci vapoarele care duceau aprovizionarea se încesase în marea Caspică, rămânând în Persia armata lui înflăcăntă, cum rămăsese ea cu 11 ani înainte pe malurile Prutului. Țarul se întorcea nici învins, nici învingător, într'o dispoziție de suflet, să-i zicem melancolică. Își găsi iubita în pat, leheză după un avort. Ecaterina triumfa. Pericolul divorțului fiind înlăturat, Petru era slobod să-și urmeze din parte-i, nestingherit, intriga amoroasă.

O și urmă. El rămase la Astrahan mai bine de-o lună — poate pentru a urmări mai de aproape negocierile cu privire la Persia, poate pentru a sta pe lângă Domnița Maria până s'o îndrepta cu cu totul. La 26 Octombrie, de Sf. Dumitru „Impăratul a stat la noi vre-o trei ceasuri“ notează Iliinski în jurnalul său.

După câteva zile, Maria părăsind patul, Țarul pleacă înapoi la Petersburg. Însă Cantemir se îmbolnăvește el acum. La 6 Noembrie 1722 Iliinski notează: „Principelui nostru făcându-i-se rău azi dimineață, a chemat pe episcop și s'a spovedit“. La 7

Noembrie „s'a împărtaşit“. Boala, contractată în Persia, îl ținu câteva luni la Astrahan, până în Ianuar 1723, când ajunge la Țarițiu, unde iar cade la pat. În Februarie îl aflăm la Dimitrovca, moșia lui de lângă Moscova, unde, ceva mai bine, se ocupă, ca un om fără puteri ce era, de mici fleacuri: sădire de brazii lângă casă, autorizare de deschidere de cârciumi de către Moldoveni pe moșiile sale, etc. Însă își dă seama că suferă de-o boală care nu iartă. Într'o scrisoare de-a lui către Macarov, secretarul Țarului, el spune: „Nu voi stărui asupra sănătății mele, care slăbește pe zi ce trece. Această slăbire se mărește, plecându-se către sfârșit“. Iar Țarului însuși îi scrie (21 Mai): „Sunt, în privința sănătății, extrem de slab“. Familiei, adunată împrejurul lui, îi dă sfaturi: copiii și mama lor vitregă să trăiască în pace! Era prea deștept Cantemir ca să nu știe că lucrul acesta nu se va putea întâmpla. „La 21 August 1723, ora 7 și 20 de minute după amiază Principele nostru a încetat din viață“ notează, laconic, Iliinski.

L-au îngropat în biserica Sf. Niculai din Moscova, ca și pe Doamna lui, Casandra, și pe Domnița lui, Smaragda.

Și îndată, încep certurile în familie, din pricina testamentului. Principesa Anastasia găsește că a fost nedreptățită și caută în tot chipul să înlăture pe copiii ei vitregi dela moștenire. Însă înțeleptul Cantemir numise executor testamentar pe însuș Țarul Rusiei. Cum legăturile dintre acesta și Domnița Maria dăinuiau, firește că dreptatea fu dată copiilor, nu nevestei.

Însă, nici un an jumătate după moartea lui Cantemir, în Februar 1725, Petru cel Mare moare și el, de-o boală de rinichi contractată, ca și boala Domnului Moldovei, tot în Persia.

O intrigă de palat dă tronul Tuturor Rusiilor Impărătesei Ecaterina.

Și Maria Cantemir își strânge buclucurile și pleacă la Moscova.

În timpul domniei Ecaterinei, retrasă și singuratecă, Maria trăește când în oraș când la țară, uitată de lume, dar mulțumită, căci avea, ca și tatăl ei, o nesecată dorință de învățătură. După moartea acestor împărătese (1729) soarta Mariei se schimbă în mai rău, căci regele Țar Petru al II-lea scoate toate averile din mâna Cantemireștilor, pentru a le da unuia singur din ei, Cons-

tantin, tocmai cel în care Dimitrie Vodă pusese, în viață fiind, toată încrederea lui. Acest Constantin Cantemir se însurase cu fata prințului Dimitri Galitzin, care era marele favorit al noului Țar. Prin mijlocirea socrului său, el este instituit singur moștenitor al averii părintești, dând fraților și surorii abia cu ce să trăiască, iar pe mamă-sa vitregă Anastasia (care mai avea și o fată cu Cantemir, numită Smaragda, în amintirea surioarei moarte) o lăasă muritoare de foame. Anastasia Cantemir, după un lung proces prin care nu izbuteste să capete nimic, se mărită a doua oară, în 1738, cu Prințul de Hessa — Ludwig Iohann Wilhelm Landgraf zu Hessen — General Feldzeugmeister în armata rusă. De atunci, orice urmă de legături între ea și copii fostului ei bărbat se rup cu desăvârșire.

Fata ei, Smaragda Cantemir, s'a măritat în 1751 cu prințul D. M. Galitzin, ambasador rus la Viena și Paris. În acest din urmă oraș moare ea încă tânără în anul 1761 și dela dânsa ne-a rămas singurul portret de femeie din neamul Cantemireștilor ¹⁾.

Impărăteasa Elisabeta, care a urmat în scaun după Petru II, repară ce stricase predecesorul ei. Pentru a nu mai înăspri lucrurile, averea o lăasă în mâinile lui Constantin, însă dădu celorlalți întinse moșii cu peste o mie de suflete de iobagi, pe Antioh îl trimise abasador la Londra, și pe Maria o chemă din nou la Petersburg, numind-o Doamnă de onoare a ei — freilină.

Dar viața la Curte nu-i mai place Mariei. Ii amintește vremea când iubea — căci l'a iubit de sigur — pe marele Petru; balurile și serbările n'o desfătează; partidele ce se prezintă, le refuză. Un prinț georgian care o ceru în căsătorie, avu nedibăcia să-i pretindă a învăța întâi limba caucaziană. Maria îl respinge, și se hotărăște se părăsească pentru totdeauna acest fel de trai care nu era făcut pentru ea. În 1736 ea se retrage, cu

¹⁾ Impărăteasa Ana, care a urmat după Elisabeta, a ordonat ca prințul Dimitrie Galitzin să fie omorât și printre capetele de acuzare se găsește și acel că el, prin influența lui pe lângă Petru II-lea, făcuse ca toată averea cantemireștilor să treacă în mâinile ginereului său. Pentru un atare motiv, se secera viața unui om! Unul din cronicarii noștri, cari a cunoscut bine pe Rușii lui Petru cel Mare, exclamă: „Rușii în haine nemțești tot Muscali rămân!”.

voia Impărătesei, din nou la Moscova, unde începe o viață asemănătoare cu cea pe care dusesse tatăl ei între 1712—19. Petrecea ceasuri întregi citind literatură, istorie, filosofie, descrieri de călătorii. Lecturile ei erau din cele mai alese: Ariosto, Horațiu, Fénelon, Cornelius Nepos și așa mai departe. În 1739 cere fratelui ei să-i trimită din Londra „în afară de cărți grecești și italienești, ceva din astronomie și geometrie“. Ii place muzica, se ocupă cu pictura, cu arta în genere. Gospodărește de asemeni și nu vede pe nimeni decât pe vechii prieteni ai casei: cămărașul Antioh și nevasta lui, doctorul Sevast, fiul lui Condoidi, Radu Coletti. Iși retrăește, în anii maturității, copilăria și adolescența — mai mult, retrăește un trecut care nici nu este al ei, ci al neamului ei.

Visează la Moldova, pe care o părăsice copilă, și crede că acolo s'ar simți la ea acasă. „Poate noi vom vedea cândva patria noastră de odinioară, și în pace vom trăi veacul nostru, fiecare în felul cum va dori“ scrie ea fratelui Antioh. În Rusia se simte străină, deși a venit copilă și, de sigur, aici va muri.

„Nici până astăzi nu mi-am putut găsi o prietenă, dar nici n'am nevoie de ea“. Sau în altă scrisoare: „Duc un trai liniștit, singuratic, citesc cărțile pe care mi le trimiți, și îmi ajunge. Se zice că este mai bine să rămâi fără tovărășie, decât să găsești una rea. Dela oameni, bine nu se aude. La noi convorbirile sunt numai intrigi: cum te arăți undeva, încep întrebările, un întreg interogatoriu. N'ar fi rău să ai cu tine în asemenea cazuri un registru de răspunsuri. Mie nu-mi place asemenea stearpă curiozitate“.

Din scrisorile aceste către fratele Antioh se desprinde un spirit atât de înalt, încât e ușor de înțeles pentru ce Domnița Maria nu și-a putut găsi în societatea rusă de atunci nici o prietenă. Iși crease o filosofie a vieții, în care predomina intelectul. Un nemărginit dispreț o învăluia pentru tot ce e mic și josnic, pentru bârfeală, pentru invidie, pentru bogății, pentru materie. Scrisoarea ei din 1737, când un incendiu distrusese casele sale din Moscova, ne dă măsura acestei înălțimi sufletești: „Crede-mă, n'am fost scârbită. Căci mi-am dat seama că pierd un lucru pieritor, iar mie îmi rămân altele două, care sunt, după vorbele

tale, prețioase comori: viața și cinstea. Aceasta din urmă, după cât mi se pare, nu-mi lipsește, cel puțin așa afirmă oamenii buni“.

Firește, în filosofia aceasta se amestecă și puțină amărăciune. Amărăciunea unei femei superioare, care a fost amantă imperială, și pe care imbecilii o fi arătat-o cu degetul.

Citind „Fiametto“ a lui Boccacio, carte în care autorul își bate joc de toate femeile, Maria Cantemir scrie fratelui ei: „După părerea mea, scriind această carte Boccacio a uitat că mama lui a fost femeie... sau o socotea poate printre sfinte!“

Amărâtă a fost și împotriva fratelui ei Constantin, care lăsându-se dus de nas de nevastă-sa, a călcat voința părintească și a pus singur stăpânire pe averile familiei. Banul se disprețuește, dar ai nevoie de el. După propria-i expresie: viața materială este chemată să contribuie la cea intelectuală. Din această pricină îi rămăsese, cum s'ar zice, un dinte împotriva cumnatei sale, pe care, cu sclipitoarea-i inteligență, o trata de „Medeea“ „Marea Britanie“ „Colosul din Rodos“, fiindcă era femeea pare-se, înaltă și groasă la trup, și nici frumoasă de sigur, de oarece Maria zice: „ca frumusețe și caracter, mai curând aduce a drac, decât a înger“. (Toate scrisorile ei sunt pe grecește).

O aplecare către pesimism o îndeamnă, cu vremea, să vrea să se facă călugăriță. Era în sângele Cantemireștilor de altfel acea veșnică nemulțumire de toți și de toate, care duce, fatal, la pesimism, și uneori la nebunie. Fiul și nepotul lui Antioh Vodă Cantemir, fratele lui Dumitru, și-au isprăvit zilele în casa de nebuni ¹⁾.

¹⁾ Antioh Vodă Cantemir era în Constantinopol când fugi frate-său în Rusia, după înfrângerea lui Petru cel Mare. Viața acolo nu i-o făcură Turcii ușoară. Dumitru Cantemir se rugă de Țar să-l facă scăpat, prin intervenția ambasadorului Franței, și să-l aducă cu fiii săi în Rusia. Petru cel Mare, întotdeauna binevoitor față de prietenii lui Cantemirești, încercă să-l aducă la Curtea lui, dar Antioh Vodă muri înainte ca planul acesta să poată fi adus la îndeplinire. În schimb fiii săi, Constantin și Dumitru, se strecurară în Rusia, însă abia în anul 1736. Multele pericole prin care trecu Constantin (și cari se pot citi în cartea d-lui Ștefan Ciobanu: Dimitri Cantemir în Rusia, p. 73—75) îi tulburară mințile, de ajunse și el și fiu-său (numit tot Dumitru) în casa de nebuni. Că așa dar era un germene de nebunie în sângele can-

Mai puțin exaltată decât vărul și nepotul ei, domnița Maria dorea numai liniștea mănăstirei: „Doresc s'ajung departe de orice turburări lumești la o mănăstire, pe care ași vrea s'o zidesc. Acolo, departe de grijile zilnice, viața mea ar fi fericită“. Dar în altă scrisoare adaogă: „Mie nu numai casa și moșiile, ci însuși viața îmi sunt urâte!“ Va să zică, nu misticism, ci pesimism.

O mare nenorocire o doboară cu totul. Fratele ei Antioh, acum ministru la Paris, se îmbolnăvește de stomac, și cu toate îngrijirile medicilor francezi și curele la stațiunile de ape minerale, el moare la 31 Martie 1744. La aflarea acestei vești, Maria se retrase la țară, și nu mai eși de acolo timp de 13 ani. Mănăstirea pe care o visase n'o întemeiase, însă exprimă, în testament, dorința s'o facă moștenitorii ei și să fie îngropată acolo. Ca în totdeauna, această ultimă dorință n'a fost împlinită. Când, la 9 Septembrie 1757 — bătrână acum — domnița Maria Cantemir se stinse la moșia ei Mariino, fratele Șerban îi ridică pământeștele-i rămășițe și le duse la Moscova, îngropându-le lângă ale părinților și surorii, în biserica sfântului Niculai.

Astfel fu viața celei care ar fi putut fi împărăteasa tuturor Rusiilor, dacă în cartea norocului fila ei, printr'o greșală a soartei, n'ar fi rămas albă.

Progenitura lui Cantemir s'a stins cu copii lui ²⁾. Iar din

temiresc, e clar. Iată o scrisoare a acestui Constantin Cantemir (publicată în Buletinul Ion Neculcea, III, 1923, p. 197) din care se va vedea că „pesimismul“ era un ce ereditar în familie: „Atât la strămutările Domnilor, cât și la răzmerițele trecute, mi s'au amărât sufletul, mi s'au uscat oasele, nu mă mângâe nici o fericire a vremilor celor bune cât m'au amărât întâmplările cele nepotravnice, minciunile vrăjmașilor și amăgelile prietenilor. Măcar că la toată lumea sunt cam acest fel de întâmplări, dar la aceste două ticăloase de țări, (Moldova și Muntenia) este osebire mare și cui îi place, să șează sănătos în ele, iar fiul meu Ion mai bine să fie în Țarigrad slugă decât aici boer. De greșesc nu știu, că întâmplările așa m'au făcut, să fiu râvnitor... ș. c. l.“.

²⁾ Matei, cel mai mare din fii, a fost însurat cu principesa Agrafena Lobanov Rostovskaia. N'a avut copii (+1771). Constantin a luat pe fata prințului Dimitrie Galitzin — colosul din Rodos. — El moare în 1747, tot fără copii, Șerban, neînsurat, a trăit cu o turcoaică (prizonieră din războiul ruso-turc), cu care a avut două fiice naturale, din care una, Elena, a căutat să păstreze cu sfințenie tradiția Cantemireștilor în Rusia. Cu ajutorul ei a

fii lui Antioh Vodă, Dimitri, cel mai mic, muri fără moștenitori, iar Constantin lasă trei copii, pe Ion, om cu o viață neregulată, pe Dumitru — ultimul Cantimiresc — mort în 1820 (în Rusia ca toți ceilalți) și pe Maria, măritată cu Pantazi-Câmpineanu. Din aceștia din urmă, prin femei deci, s'a tras familia zisă Cantemir-Câmpineanu, din care nu mai e în viață astăzi decât un singur reprezentant al acestui neam ¹⁾.

apărut opera bunicului „Viața lui C-tin Vodă Cantemir”. În sfârșit Antioh, poetul, neînsurat și el, a avut la Paris, cu domnișoara D'Anglebert, doi copii, a căror soartă nu se cunoaște.

¹⁾ De sex bărbătesc. A murit și el de atunci, în 1931.

Mai sunt Cantemirești prin țară, dar ei nu sunt din neamul voevozilor, afară doar dacă s'ar trage din acel Ion, fiul lui Constantin, despre a cărui existență nu se știa nimic până mai dăunăzi.

CAPITOLUL XXXI.

DOAMNA ANA RACOVIȚĂ

IATĂ o femeie care a început prin a fi fatală, și a sfârșit prin a fi evlavioasă. Mărire și decadență. Sau vice-versa. E chestie de concepție.

Ana era fata unui serdar din Galați, Dediul Codreanu, despre care se crede că era dintr'o ramură a familiei Cerchez. În tot cazul fusese Dediul un boer fără vază ajuns la mare cinste din pricina ochilor fiicei-sale.

Cât despre Mihai Racoviță era dintr'un neam de boeri pământenii din ramura Cehanilor, ridicată din răzășie de mult, de pe vremea Lăpușneanului, când s'a făcut marea primenire a boerimei moldovenești. Bunicul său, Racoviță-Cehan, se înrudea prin nevastă-sa Tofana Șoldan cu Vasile Lupu, iar tatăl său, Ion Racoviță marele vornic, ținea pe Anastasia, fiica lui Toma Canta-

cuzino, al cărui frate Iordachi era și el cumnat cu Vasile Lupu ¹⁾. Aceste înrudiri domnești au făcut din neamul Racovițeștilor, pe la sfârșitul veacului al 17-lea, una din cele mai mari și mai bogate familii din Moldova. Copiii lui Ion Racoviță și ai Anastasiei Cantacuzino au făcut la rândul lor strălucite căsătorii ²⁾, din care cea mai însemnată a fost a spătarului Mihai Racoviță, fiul cel mai mare, care se însură cu *Safta Cantemir*, fata lui Constantin Vodă cel bătrân, încă în timpul domniei acestuia. Ajuns la cele mai mari onoruri — i s'a dat spătăria cea mare la o vârstă încă foarte fragedă — îi muri deodată nevasta, tocmai când era domn la Iași Antioh Cantemir, fratele Saftei. Rămas văduv, Mihai Racoviță nu pierde nici favoarea nici încrederea pe care i-a arătat-o fostul lui cumnat, Vodă Antioh. Din potrivă, acesta, nu numai că-l menținea în rang, dar îi și îngădui a se însura a doua oară, cu cine i-o fi pofta inimii. Incepu deci Racoviță să cutreere casele boerilor pentru a-și afla o nouă tovarășă de viață. Cum și dece o alese tocmai pe Anița a Dediu-lui Codreanu, nu a fost nici atunci și nu mai e nici azi pentru nimeni o taină. Căci Anița — citez pe Dumitru Cantemir — era o fată ca din povești „cu trupul sulegeac, cu pielița albă, cu

¹⁾ Primul Cehan cunoscut documentar e Cehan vătavul dela sfârșitul veacului al 16-a (căruia d. Ghibănescu i-a găsit multe strămoașe: Surete și Izvoade VIII). Din cei 4 fii ai acestuia, Ionaș a ajuns mare vornic, dar n'e avut descendenți, iar Pătrașcu a avut 6 feciori, din cari mai cunoscuți sunt Racoviță Cehan și Apostol Cehan. Din acesta din urmă (vornic, însurat cu fata lui Bolea) se trag toți Cehanii trăitori azi în Moldova. Din primul, Racoviță-Cehan, se trage spița familiei Racoviță. El a fost bărbatul Tofanei Șoldan, fata marelui logofăt Petru și a Saftei Buhuș, cari au mai avut în afară de Tofana, încă trei fete: pe Tudosca Pisoski, pe Anghelina Stârcea și pe Candakia Bucioc, a cărei fată Tudosca a fost Doamna lui Vasile Lupu. Fiii lui Racoviță Cehan, Neculai și Ion se căsătoresc cel dintâi cu Maria Balș și al doilea cu Anastasia Cantacuzino, fata lui Toma și a Aniței Prăjescu. Acest Toma Cantacuzino fiind frate cu Iordachi, care ținea pe Catrina Bucioc, sora Doamnei Tudosca, înrudirea lui Racoviță cu neamul lui Vasile Lupu era deci îndoită.

²⁾ Dumitrașcu Racoviță, hatman, a luat pe Ilânca M. Cantacuzino; Teofana pe celebrul Enachi Ilie Țifescu (Dabija), zis Frige-Vacă; Nastasia pe spătarul Ion Paladi (când cu îndoita și tragica nuntă dela Băcanii Tutovei); o altă fată ținea pe Iordachi Cantacuzino Deleanu, și însfârșit cea mai mică pe stolnicul Constantin, neidentificat.

ochii negri și mângâioși, cu degetele subțiri, cu unghiile roșioare, cu mijlocelul iscusit și cu grumazul rotunjior“. Era deci Racoviță un om de bun gust, dar era și Cantemir o foarte slobodă gură. Căci marele nostru istoric, neîmpărtășind punctul de vedere al fratelui său Vodă Antioh, n'a putut ierta niciodată fostului cumnat de a se fi reînsurat și îndeosebi de-a fi luat de nevastă tocmai pe această splendidă femeie, pe care trebuie să bănuim că și el, Dumitru Cantemir, a iubit-o, căci ura lui împotriva acestor soți nu s'ar putea tălmăci altfel decât îmboldită fiind de simțimântul invidiei și al geloziei. Iată cum istorisește Cantemir înfăptuirea acestei căsătorii, și iată ce accente găsește pentru a o huli: „Frumusețea Anei Codreanu întoarse mintea multor, căci tăria vinului nu lovește în cap mai mult decât frumusețea în inimă. De pe urma căreia și părintele ei, Dediul Sărdarul din Galați, măcar că bătrân și slut, de toți era căutat, și fiecare, de ferea mâna de sărutat, i se arunca la picioare. Iar cel ce mâna acestuia săruta, socotea pe însăși fii-sa să fi îmbrățișat.

Boerii, și din neamul lui și străini, ziua și noaptea se chinuiau cu brațele deschise, cu sufletele topite și inimile arse, așteptând cine va avea fericirea și cui va cădea norocul. Și din ceas în ceas, de s'ar fi întâmplat altuia acest noroc, fiecare gătea sabia, cuțitul și otrava, dacă nu pentru acela, ci măcar pentru sine.

Norocul însă și-a jucat jocul și toți ibovnicii Anei au rămas de-au ars ca Finicii în para focului, și așa a măritat Dediul pe fata lui după Racoviță“.

Sigur că unul care-și gătea sabia și cuțitul era Cantemir el însuși. După atâția ani când a scris el cartea aceasta (Istoria Ieroglifică), în singurătatea lui de lângă Moscova, vădov și cu copii mari, încă atunci nu se poate liniști aruncând privirile în trecut și amintindu-și de ziua fatală când a dat Dediul pe fată-sa după Racoviță.

„Oh, Doamne!“ exclamă el „cum ai putut suferi un lucru ca acesta? Unde este cumpăna cerului cu care tragi și așezi fundul pământului? Oh, sfântă dreptate, pune-ți îndreptarul și vezi lucrurile strâmbe ale norocului. Ghebul, gâtul, pieptul flocos, genunchile boțoase, picioarele catalige, fălcile dințoase, urechile

ciulite, ochii puchinoși, copitele lăboase ale lui Mihai Racoviță cu piele albă, mijlocul iscusit ș. c. l. (le-am mai citat) ale Aniței a serdariului Dediul. Ce potrivire! Ce asemănare! Ce alăturare! Oh! noroc orb și surd, o judecată strâmbă și fățarnică, oh! pravilă fără canoane! Ascultați morților și priviți viilor! Se cunună elefantul cu șoarecele, și se iau de mână dealul cu valeda!”

Iar acum că și-a revărsat amarul împotriva fostului cumnat, Cantemir începe să bârfească chiar pe aceea pe care pare a o fi iubit, și despre care vrea să încredințeze posteritatea că nu era fată cuminte, și că, înainte de-a se mărita, își făcuse de cap. Zice el că la nunta ei au venit țânțari cu fluere, greeri cu surle, albine cu cimpoaie, și începură a cânta pentru muște și pentru furnici, cari ridicară mari dansuri. Iar broaștele toate, împreună cu brotăceii (Cantemir înțelege prin această alegorie pe țigani lăutari și cobzari din mahalaua Broștenilor) cântară din gură cântece ca acesta, tocmit în versuri:

Cununa 'mpletită norocul o tinde,
 Capul fără creeri cu mâna o prinde!
 Oh! Ana fecioară, frumoasă nevestă
 Nevastă fecioară, fecioară nevestă,
 Peste șase vremi roada să-i coboară
 Fulgerul și fierul focul mistuiescă
 Patul nevăpsit nu se mai slăvească!

Asupra culorii așternutului greu ne-am putea pronunța noi, însă calomnia îndreptată împotriva lui Mihai Racoviță o răspingem, de oarece roada-i s'a coborât „înainte de 6 vremi“ și s'au născut din această căsătorie 8 copii durdulii, sănătoși și frumoși.

Câțiva ani după această nuntă i se dă lui Racoviță domnia Moldovei, mai mult, pare-se, din voia lui Iordachi Ruset decât dintr'a lui însuși. În tot cazul, Ion Neculce zice că „el să făcea a nu-i place să primească domnia, ca și fata ceia care zicea unui voinic: „Fă-te tu a mă trage, și eu oi merge plângând!“.

Dar, nu plângând a sosit el din Constantinopol la Iași, în

anul 1704, în luna Noembrie, în 19 zile, în postul Crăciunului! Și fata Dediului Codreanu era acum Doamna Moldovei.

Scurtă domnie — un an și patru luni — în care timp și-a căpătuit Vodă neamul, pe socru-său întâi firește, pe frate-său Dumitru, pe cumnații Ion Paladi și Iordachi Cantacuzino, pe ru-dele Iordachi Ruset, Lupu Bogdan, Lupu Costachi, Antioh Jora, etc. Neculce zice amărât: „Din neamul lui toți erau mari și tari și obraznici. Intrau în casă și cu treabă și fără treabă și cu vreme și fără de vreme, de nu mai semăna Curtea nimic a domnie, de atâta obrăznicie ce era!“.

Dar doamna Ana tot frumoasă, de fura mințile și inimile. În afară de Cantemir, nu s'a găsit nimeni s'o bârfească, nici cei mai înverșunați dușmani ai lui Vodă. Cronicele sunt pline de laudele ei. În această domnie d'întâi a și început ea a'și arăta milostenia, prefăcând mitropolia, zugrăvind-o, șindrilind-o, aducând preoți și punând să se slujească în ea, căci era părăsită de mult. Sub bolțile ei năruite se ținuse cârciumă și se făcuse un locaș de beție și de desfrâu. Tocmind-o, doamna Ana a adus-o din nou (zice cronica lui Ion Neculce) în cinstea sa ca un lucru sfânt al lui Dumnezeu, după cum grăește singur Hristos în Evanghelie către Farisei „Casa mea, casa rugei se va chema, iar voi o faceți peștera tâlharilor!“.

Săpat la Poartă de neprieteni, Mihai Racoviță fu mazilit în primăvara anului 1705 și porni la Stambul „cu toată casa lui“, adică cu doamna Ana și cu copiii. Au rămas cu toții acolo, trăind din datorii, în timpul lui Antioh Cantemir, fost cumnat și acum aprig dușman. Doi ani și jumătate mai târziu, în toamna 1707, se întoarse însă Racoviță domn la Iași, la 13 Noembrie, într'o Joi, de ziua de Sf. Ion Zlătăușt. Aceasta a doua domnie i-a adus un nume rău în țară, fiindcă au venit lăcustele peste lanuri și peste fânețe și-au sărăcit lumea, iar haraciul trebuia plătit, muncaraua la fel (birurile către Poartă) și de asemeni trebuiau îndestulate și pretențiile Hanului tătäesc. Ce să facă Vodă Mihai? A pus dări grele peste oameni săraci și și-a tras blestemul lor în suflet. Iar Doamna Ana, cu toată milostenia ei, era încă tânără și frumoasă, și-i plăcea să trăiască. De aceia o vedem comandând la Constantinopol fel de fel de lucruri cari nu se găseau în Iași,

și de ale gătelei și de ale mâncărei, care costau și ele bani mulți, pe care de altfel nu-i putea plăti. Câteva luni după sosirea ei în Moldova, în iarna 1708, avu loc nunta unei cumnate, sora lui Vodă, cu Iordachi Cantacuzino-Deleanu. Putea Doamna merge la o atare sărbătoare cu vre-o una din rochiile ei purtate, pe care le mai văzuse jupânesele de Crăciun și de Bobotează? Sigur că nu. Ii trebuia una nouă, și s'apucă deci să scrie unei verișoare la Stambul, Victoria Rosetti, nevasta lui Scarlatachi Ruset, să-i trimită cât mai în grabă toate cele de trebuință.

„Te rugăm, cumnată (de văr), să spui dumnealui lui Iliășcu să îngrijească să nă trimită 9 pontale, toate cu diamante bune, care însă să fie mai mari decât acelea ce am pus la calpacul nostru cel verde. Să caute să fie de-o astfel de mărime, încât să ajungă 9 pentru un calpac, și nu 13, însă să mi le trimită cât mai curând, căci avem nevoie de ele pentru nunta pe care prea Inaltul Nostru Domn o pregătește surorii sale, și să le avem gata până la lăsatul secului. Te mai rugăm să rogi din partea noastră pe prea cinstitul cumnat chir Scarlatachi pentru brățarele de diamant, ca să facă rost să mi le trimită și pe aceste cât mai curând odată cu pontalele. Pe lângă aceste să ni mai trimită d-sa și un serasir, a cărui bățatură să fie de aur alb, iar urzeala de mătase vișinie, dar fără flori. Să ne mai trimeată și un serasir alb la fel cu cel adus lui arhon vistier, pe care l'a refuzat. Să mai spue d-sa lui Iliășcu să ne caute mărgăritar subțire, alb, bun, ca acela pe care ni l'a adus Hurmuz“.

Iată cei- trebuia doamnei pentru nunta cumnatei. Și e interesant să aflăm din astfel de rătăcite scrisori cum era moda acum 220 de ani, și că în 1708, precis în iarna aceluși an, nu se mai purtau la calpace 13, ci numai 9 pontale. *Pontale* înseamnă un fel de e-gretă, ceea ce Francezii numesc *ferrets*, des *ferrets* de diamants. Iar *serasir* înseamnă brocart.

Scrisorile domnei Ana Racoviță către Victoria Rosetti sunt în genere prietenoase, și pline nu numai de bunătate, dar chiar de admirație pentru această rudă a ei. Ele încep de obicei (sunt scrise grecește) cu titulatura care nu poate lipsi. „Ana, cu mila lui Dumnezeu Doamnă a toată Moldo-Vlahia“, însă, mai omenești decât acele ale Doamnei Ecaterina Salvarezi, care-și trata sora

din înălțimea mării ei, aceste scrisori schimbă îndată tonul din domnesc în familiar. Intrebuițând pluralul când vorbește de simandicoasa-i persoană, își tratează totuși vara de „prea cinstită, prea nobilă și prea dragă cumnată“ o salută cu drag și o sărută dulce — îi urează, firește „ca scrisoarea de față s'o găsească sănătoasă, fericită și veselă“, îi laudă convorbirile „care rămân neșterse în sufletul ei“ îndemnând-o să-i scrie cât mai des, și termină epistolele „sărutând încă odată dulce pe toți, cumnat, cumnată, și pe prea iubita d-tale soră, și pe nepoata d-tale Zoița“. „Anii să-ți fie dela Dumnezeu mulți, cu sănătate și fericire. Cumnata d-tale binevoitoare, Ana Doamna!“.

În 1709, April 10, deci 15 luni după prima scrisoare, Doamna scrie o epistolă întristată, rugând pe vara ei s'o ierte că n'a putut trimite decât 200 de lei pentru serasir și catifele „dar știi d-ta că până astăzi ai fi primit și restul, dacă n'ar fi fost ananghia haraciului (greutatea birului), dar mai târziu vei primi și restul după catastiful ce ne-ai trimes“. Însă, deși n'a plătit datoria din anul trecut, totuși mai cere alte lucruri noi, adevărat că de mai mică valoare „hârtie pentru hrisoave, căci cecece mi s'a trimes nu era bună, și apoi: semințe de anghinari, bob și migdale verzi“.

Corespondența încetează în curând, fiindcă în acelaș an, 1709, teatrul războiului dintre Petru cel Mare și Carol al XII mutându-se prin partea locului (bătălia dela Pultava) Mihai Vodă Racoviță se dă din partea Suedezilor, neprietenii îl părăsc la Poartă, și Sultanul îl mazilește. Dediul Codreanu, socru său, fuge în Polonia, însă el, când era gata s'o sbunghească, e prins de capugiul Porții în curțile lui din Iași, și împreună cu nevasta și cu cei 8 copii ce avea acum, e dus la Stambul, toți în fiare, chiar Doamna și copiii. Iar acolo sunt închiși cu toții în cele șapte Turnuri, de erau să-și piardă și viața. Din fericire, după câteva luni abia, se schimbă vizirul care-i dușmănea, înlocuit fiind cu un prieten de-al lui Racoviță, care-l scoate din închisoare, pe el, pe frumoasa lui Doamnă și pe cele 8 odrasle domnești.

Aproape 6 ani de zile rămân de data aceasta cu toții în Constantinopol — în Țarigrad cum se va spune de acuma Stambulului, fiindcă Rușii îl vor considera de acum înainte ca orașul Țărilor lor. Abia după înfrângerea lui Petru cel Mare, după fuga lui

Cantemir, după decapitarea Brâncoveanului și a lui Ștefan Cantacuzino, se întoarce Racoviță în Moldova, înlocuind în scaunul din Iași pe Niculai Mavrocordat, mutat la București.

Această de-a treia domnie e însemnată prin turburările cetelor de răsculați, prin înfrângerea unгурului Ferentz, prin multe și nesuferite dări cu care Vodă asupra poporul pentru a scăpa odată el de sărăcie și de datornicii din Țarigrad. A domnit 11 ani, dela 1716 la 1726, și a lăsat în sufletul contimporanilor săi urâta amintire a unui român grecizat și asupritor.

Însă Doamna lui, care acum începea să îmbătrânească, tot dulce rămăsese. Pielea obrazului se mai strânsese puțin, mijlocul — vorba lui Cantemir — nu mai era chiar atât de iscusit, și nici grumazul atât de rotunjior, însă sufletul ei rămăsese nevătămat nici de anii buni, nici de anii răi. Niculcea nu contenește a o lăuda, că era „de treabă, bună și milostivă, multe mânăstiri și biserici a dres, și pe cei scăpătați îi miluia, și pe fetele sărace le îngrijea, le înzestra și le mărita“.

În timpul acestei domnii, într'o Sâmbătă la amiază, în ziua de 20 April a nu mai știu cărui an, s'a scornit o furtună cu vânt mare și s'a aprins casa popei dela biserica Sf-tului Dumitru. „Și cât clipeala ochiului s'a aprins și biserica“ zice cronica, și a sărit focul înainte de s'au aprins casele în rând cum merg pe lângă Ulița Mare, și s'a aprins și biserica Sf. Niculai, și curțile domnești, ci numai cât au eșit doamna cu cuconii, cu ce au apucat ei singuri, și cu fuga au scăpat pe jos, și au eșit la malul Bahluului din sus de pod“.

Prefăcându-se curțile domnești într'un morman de ruine, Vodă cu Doamna și cu copiii, se mutară în casele cumnatului Ion Paladi și în ale spătarului Constantin Kostaki, că erau casele vecine, și rămaseră acolo până s'au făcut „de isnoavă“ curțile acele mai frumoase de cum fusese înainte „căci Vasile Vodă (V. Lupu) le făcuse prea urâte și ciudate, măcar că era bogat, iar Mihai Vodă, sărac, și le-a făcut frumoase, cum se văd azi“, spune Niculai Muste în foarte interesanta lui cronică.

În aceste curți reînnoite și bogate își petrecu Ana Racoviță ultimii ani de Doamnă, crescându-și copiii cu o deosebită dragoste de mamă și logodindu-și fiul, pe Mihalache, probabil, cu

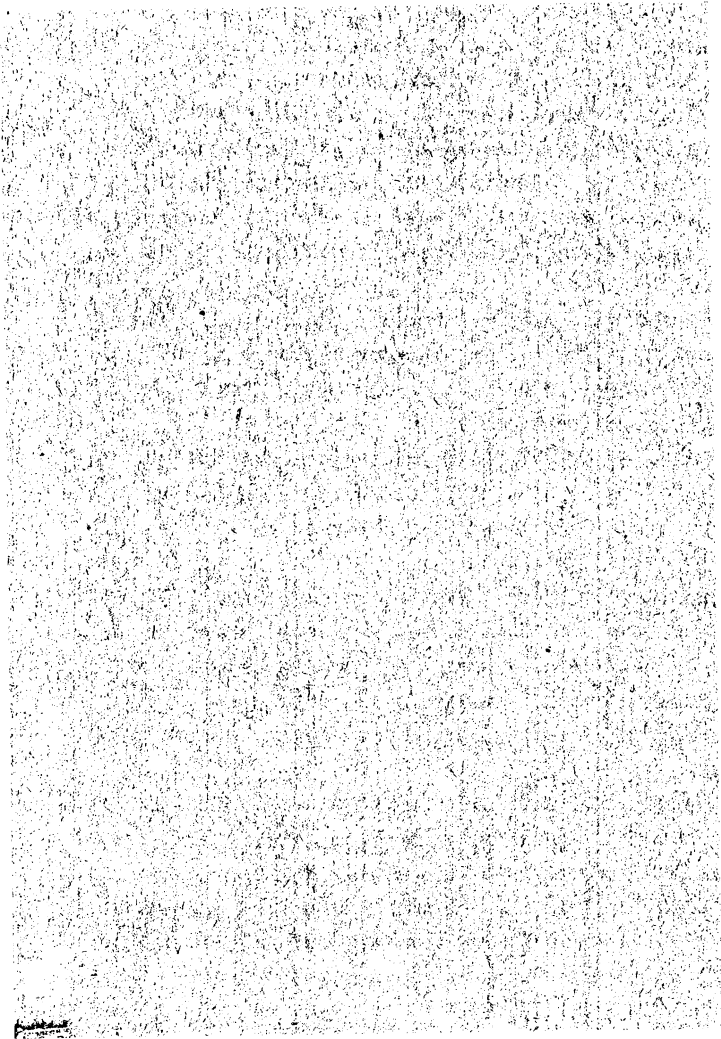
fata voevodului vecin, Nicolae Mavrocordat. Însă tocmai dela acesta trebui să le vie pieirea lor. Niște boeri refugiați în Iași de răul persecuțiilor lui Mavrocordat — care a fost de altfel un domn luminat, după cum vom vedea mai jos — au pârât pe voevodul lor lui Mihai Racoviță, care i-a ascultat, pese-mi-te, cu prea multă bună voință, căci Mavrocordat prinse deodată o neîmpăcată ură împotriva vecinului și viitorului său cuscru, rupse logodna fiicei lui, și pârâ pe domnul Moldovei la Poartă. Pările aceste, sprijinite de multe pungi de aur, își făcură efectul. La 25 Septembrie 1726 sosi capugiul la Iași cu ordinul de mazilire, și pentru a treia oară apucă Vodă Mihai cu întreaga lui familie calea exilului.

Acolo, în Stambul, își mărită probabil doamna Ana fetele, pe Ecaterina cu Scarlat Ghica, cel care va fi domn și el, și pe Ruxanda cu Grigore Kostaki-Negel, precum și pe fiii ei, despre care vom vorbi în volumul viitor.

Viața ce-a dus-o ea mai departe, nu ni mai este cunoscută. Când, trei ani mai târziu, în 1730, Vodă Mihai căpătă domnia Munteniei, în care rămase numai un an, doamna, care avea acum vre-o 50 de ani, se va fi dus cu soțul ei la București. Însă de sigur că la o doua domnie a lui Racoviță în Muntenia (1741-44) — era acum pentru a cincea oară domn — Ana doamna nu mai trăia, căci altfel ar fi pomenit-o cronicarii, ei cari s'au priceput să spună de ea acele lucruri frumoase și duioase, pe care le-am arătat mai sus, și cu care se mai întinerește puțin posomorâtul trecut al Istoriei!

Cu aceasta, închei primul volum al scrierii de față. In cel ce va urma, vom vorbi despre Doamnele și Domnițele din epoca fanariotă — aproape toate streine de neamul nostru — apoi de acele din epoca renașterii, femeile și fetele Domnilor pământeni, și vom încheia cu viața celei d'întâi Doamne a Moldovei și Munteniei unite sub un singur sceptor, Doamna României, Elena Cuza.

C U P R I N S U L

Prefață de D. Prof. N. Iorga	9
Cap. I Lupta pentru catolicism	11
Cap. II Primele Doamne ale Munteniei și ale Moldovei. Doamna Clara a lui Alexandru Basarab	17
Cap. III Mușata și nevestele lui Alexandru cel Bun	25
Cap. IV Doamna Marinca a lui Ilie Vodă	31
Cap. V Familia lui Ștefan cel Mare'	39
Cap. VI Doamnele muntene din veacul al XV-a. Doamna Ruxanda a lui Bogdan Vodă	49
Cap. VII Doamna și Domnițele lui Neagoi Basarab	57
Cap. VIII Doamna Elena a lui Petru Rareș	67
Cap. IX Doamna Ruxandra a lui Lupușneanu	77
Cap. X Doamna Kiajna a lui Mircea Ciobanul	85
Cap. XI Doamna Ecaterina a lui Alexandru Voevod	99
Cap. XII Doamnele Maria și Irina ale lui Petre Șchiopul	115
Cap. XIII Ultimele Doamne din veacul al XVI-a. Doamna Maria lui Iancu Sasu și Idila din Veneția	123
Cap. XIV Familia lui Mihai Viteazul	137
Cap. XV Doamna Elisabeta Movilă	153
Cap. XVI Domnițele Movileștilor (Principesa Catrina Corecki, Con- tesa Maria Potocki, Ducesa Regina Wiśznowiecki, Contesa Ana Potocki)	183
Cap. XVII Doamnele și Domnițele lui Radu Vodă Șerban	201
Cap. XVIII Familia Voevodului Radu Mihnea	215
Cap. XIX Doamnele Elena a lui Matei Basarab	232
Cap. XX Doamnele Tudosca și Ecaterina ale lui Vasile Lupu ..	248
Cap. XXI Domnițele lui Vasile Lupu (Domnița fără nume, Princi- pesa Maria Radziwill, Domnița Ruxanda)	273
Cap. XXII Doamna Safta a lui Gheorghe Ștefan și Principesa Mi- hailowa	305

Cap. XXIII	Doamna Maria Ghica	317
Cap. XXIV	Doamna Dafina Dabija	353
Cap. XXV	Doamna Anastasia Duca	361
Cap. XXVI	Doamna Maria Cantacuzino și soacra ei Ilânca	387
Cap. XXVII	Doamne Moldovene la sfârșitul veacului al 17-lea	403
Cap. XXVIII	Tragedia Brâncovenilor	417
Cap. XXIX	Doamna Păuna Cantacuzino și fiii ei	447
Cap. XXX	Familia lui Dimitrie Cantemir	465
Cap. XXXI	Doamna Ana Racoviță	499

E R A T Ă

Citiți 1270	în loc de 1770	la p. 18, rândul 13 de sus
„ 1496	„ 1796	„ 50, nota 1.
„ Giovanelli	„ Givanelli	„ 133, rândul 8 de jos
„ ciupită	„ ciuplită	„ 224, „ 12 „ „
„ 1684	„ 1648	„ 225, „ 1 „ „
„ 1630	„ 1620	„ 227, „ 3 „ „
„ 1553	„ 1533	„ 241, „ 4 „ „
„ erau gata	„ era gata	„ 244, „ 18 de sus
„ sunt acei cari s'au împotrivit cel mai mult la această însoțire, ca ade- vărași creștini or- todocși ce erau	„ sunt acei frați ortodocși ce erau	„ 227, „ 2—3 de jos
„ eșit	„ ești	„ 347 „ 10 de sus
„ în rang	„ la rang	„ 362 „ 1 „ „
„ Numai după ce	„ Iar când	„ 366 „ 11 de jos
„ 1685	„ 1865	„ 384 „ 19 de sus
„ remanserat	„ remansera	„ 407 nota 1
„ cap. XXIX	„ cap. XXIV	„ 447 la titlu

La p. 243, nota 2 cade, iar nota 1 se va citi astfel: „Armașul Radu Vărzaru și Vistiernicul Ghinea Țucală. Din acesta din urmă se trag boerii Brătășeni“.

DE ACELAȘ AUTOR:

AMINTIRILE UNUI FOST HOLERIC.

Premiate de Academia Română.

Ediția I „Minerva“ 1914.

Ediția II „Flacăra“ 1916.

PRIN VIROAGE ȘI COCLAURI.

Editura „Cultura Națională“ 1922.

PE ARIPA VREMII.

Tip. „Steaua“ 1923.

INTÂMPLAREA CEA MARE.

Editura „Cartea Românească“ 1926.

SUB TIPAR:

FARMECE.

(Viața lui Despot Vodă).

IN PREPARAȚIE:

VIAȚA LUI P. P. CARP.

